

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/ Number 38

Ocak/January 2020

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Editörler

Prof. Dr. Naci KARKIN
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI
Dr. Öğr. Üyesi Umut UYAR

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2018 yılından itibaren yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBİAD, DergiPark, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbed.pau.edu.tr

DANIŐMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Turkey
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Turkey
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Turkey
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Turkey
Prof. Dr. Naim KAPUCU	Central Florida Üniversitesi, ABD University of Central Florida, USA
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Turkey
Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ	Texas at Dallas Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Zbigniew BİALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nuray Selma ÖZDİPÇİNER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Durmuş AKALIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Meryem AYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Nuray Selma ÖZDİPÇİNER
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS
Doç. Dr. Durmuş AKALIN
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Meryem AYAN
Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Elif BOZYİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Dr. Öğr. Üyesi Sinem KANGALLI UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Prof. Dr. Ayşe İRMIŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ertuğrul İŞLER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet PARLAK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEKOC AK	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Şafak ÜNÜVAR	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Reşat CEYLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem AYAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Erkan FİDAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Doç. Dr. Naile ÇEVİK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Selahattin KOÇ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Şeyda İNCEOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer DURDU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Arpine MIZIKYAN	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülten YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz FEDAKAR	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hamza KUZUCU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhan ARAS	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ŞİMŞEK	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim PARLAZ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevgi SÜRME Lİ SARIGÜL	Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin TETİK	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KUTLU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Umay OĞUZHANOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Utku AKSEKİ	Ege Üniversitesi

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin BOZDAĞLIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Yakup ARI
Dr. Abdullah GÖKDEMİR
Dr. Pınar UZ HANÇARLI
Öğr. Gör. Nesrin KAÇAR

Adnan Menderes Üniversitesi
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

İbrahim Halil ÖZDENER-Adnan DUYGUN.....	1
E-Perakende Hizmet Kalitesinin Marka Değerine Etkisi <i>The Effect of E-Retail Service Quality on Brand Equity</i>	
Ayşem SEZER ŞANLI.....	19
Kuramdan Eyleme Akademiden Aktif Siyasete: Behice Boran'ın Aydın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme <i>From Theory to Action, Academy to Active Politics: A Theoretical Evaluation of Behice Boran's Intellectual Identity</i>	
Bekir GÖKPINAR.....	39
Rusya'ya Karşı Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Tahkimat Faaliyetleri: Yenikale İnşaatı (1702-1707) <i>Fortification Activities of Ottoman Empire Against Russia in Black Sea: Construction of Yenikale (1702-1707)</i>	
Bülent ÇAĞLAKPINAR-Fatma AKBULUT.....	59
Jean Echenoz'un Bir Yıl ve Ben Gidiyorum Adlı Romanlarında Devingen Mekân <i>The Dynamic Space in The Novels One Year and I'm Gone By Jean Echenoz</i>	
Diğdem SOYALTIN COLELLA.....	69
Avrupa Birliği'nde Hukukun Üstünlüğü Krizi Üye ve Aday Ülkelere Yönelik Önleyici Politikaların Siyaseti <i>The Rule of Law Crisis in The European Union: The Politics of The Preventive Mechanisms for The Members and Candidate Countries</i>	
Gökçen EZBER.....	87
Canonizing Queer in Fiction: The Place of Alan Hollinghurst in The British Novel <i>Kurmacada Kuir'in Kanonlaşması: Alan Hollinghurst'ün İngiliz Romanındaki Yeri</i>	
Hilal KAYA.....	99
I Remember; Therefore, I Exist: An Existential Reading of Harold Pinter's Old Times <i>Hatırlıyorum; Öyleyse, Varım: Harold Pinter'in Eski Zamanlar Oyununun Varoluşsal Bir Okuması</i>	
Hülya KARAOĞLAN.....	109
Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'na Tarihlendirilen Küre Formlu Ağırşaklar (Karnı Geniş Basık Küre ve Yarım Küre Biçimli) <i>Kütahya Seyitömer Mound Medium Bronze Age Spherical or semi-Spherical Spindle Whorl (Wide Flattened Sphere and Hemispherical Shape)</i>	
İbrahim Sani MERT.....	133
Performans Geribildirim Üzerine Keşfedici Bir Araştırma <i>An Exploratory Research on Performance Feedback</i>	
Kahraman KALYONCU-Cuma DEMİRTAŞ.....	149
OECD Ülkelerinde Yapılan Sosyal Girişimcilik (Yardımlaşma) Faaliyetlerinin Yakınsama ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri <i>The Effects of Social Entrepreneurship (Solidarity) Activities on Convergence and Economic Growth in OECD Countries</i>	
Kamuran ŞİMŞEK.....	163
Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar <i>Epidemics in Denizli During Ottoman Period</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Muradiye ÖZAŞKIN.....	177
Stratonikeia Antik Kenti Çevresindeki Beybağ Kazısında Bulunan Yerel Üretim Orta Bizans Dönemi Seramikleri <i>Middle Byzantine Period Local Pottery Finds from Beybağ Located in The Territory of Stratonikeia Ancient City</i>	
Nuri AVŞARLIGİL.....	197
Bulanık Programlamayla Portföy Optimizasyonu Üzerine Bir Uygulama <i>An Application on Portfolio Optimization With Fuzzy Programming</i>	
Türkan ÇELİK.....	211
Dijital Çağda Sosyal Bilgiler Öğretmeni Yetiştirme: Bir Eylem Araştırması <i>Training Teachers of Social Studies in The Digital Age: An Action Study</i>	
Yunus Emre BİROL.....	231
Doğal Gaz Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği Ülkeleri Ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz <i>A Comparative Analysis on The European Union Member States and Turkey in Terms of Natural Gas Supply Security</i>	
Zehra KURTUL.....	249
Yönetim Süreci Açısından Giysi Üretiminin Planlanması ve İşkur Örneği <i>The Planning of Cloth Production with Regard to Management Process and the İşkur Case</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

√Received/Geliş:05.05.2019 √Accepted/Kabul:07.10.2019

DOI: 10.30794/pausbed.560763

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özden, İ.H ve Duygun, A. (2020). "E-Perakende Hizmet Kalitesinin Marka Değerine Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 1-18.

E-PERAKENDE HİZMET KALİTESİNİN MARKA DEĞERİNE ETKİSİ*

İbrahim Halil ÖZDENER**, Adnan DUYGUN***

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, e-perakende hizmet kalitesi algısının marka değerine etkisini incelemektir. E-perakende sitesine örnek teşkil etmesi amacıyla Trendyol.com e-perakende sitesi seçilmiştir. Veriler anket yöntemiyle toplanmış ve rastgele örnekleme yöntemiyle ulaşılan 322 Trendyol.com müşterisi araştırmaya dahil edilmiştir. Öncelikle, müşterilerinin sosyo-demografik özellikleri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Daha sonra, hem e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı hem de e-perakende işletmesinin marka değeri açısından sosyo-demografik özelliklerin farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Son olarak, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının marka değerine etkisini incelemek için regresyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, Trendyol.com e-perakende sitesinin hizmet kalitesi algısının marka değerine etkide bulunduğu ortaya çıkmıştır. E-perakende hizmet kalitesi algısının, marka değeri üzerinde %44,3 oranında değiştirme etkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, araştırma sonuçlarına göre bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *E-perakende, E-perakende Hizmet Kalitesi, Marka Değeri.*

THE EFFECT OF E-RETAIL SERVICE QUALITY ON BRAND EQUITY

Abstract

The main purpose of this study is to determine the effect of e-retail service quality perception on brand equity. Trendyol.com e-retail web site is selected for the study. Data is collected by questionnaire and random sampling method. 322 Trendyol.com customers were reached. Primarily, findings related to the socio-demographic characteristics of the customers were included. Then, it has been examined whether socio-demographic characteristics differed in terms of both e-retail service quality perception and brand equity. Finally, regression analysis has been used to examine the impact of e-retail service quality perception on brand equity. As a result of the research, the service quality of Trendyol.com e-retail web site has an impact on brand equity of Trendyol.com. It has been determined that e-retail service quality perception has a 44.3% change effect on brand equity. In addition, some suggestions were made according to the results of the research.

Keywords: *E-retail, E-retail Service Quality, Brand Equity.*

*Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Adnan DUYGUN danışmanlığında İbrahim Halil ÖZDENER tarafından hazırlanan "E-Perakende Hizmet Kalitesinin Marka Değerine Etkisi: Trendyol Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Mezunu, İSTANBUL.
e-posta:ibrahimozdener@outlook.com, (orcid.org/0000-0003-2950-4600)

***Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, İSTANBUL.
e-posta:adygun@gelisim.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-4026-4054)

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan en önemli olgulardan biri de internettir. İnternetin gelişerek ticari alanda kullanılmasının yaygınlaşması, tüm sektörlerde olduğu gibi perakende sektöründe de kendini göstermiş, e-perakendeciliğin oluşmasına ve faaliyete geçmesine sebep olmuştur.

Müşteriler ile yüz yüze bir iletişim olmadığı için e-perakende sitelerinin hizmet konusunda müşterilere en iyi sunmaları gerekmektedir. Sunulan iyi hizmet kalitesi aynı zamanda e-perakende sitelerinin marka değerini de olumlu yönde etkileyebilecektir. Bu durum aynı zamanda, e-perakende sitelerinin satışlarının ve dolayısıyla da karlarının artmasına neden olabilecektir.

Bu noktadan hareketle gerçekleştirilen araştırmadaki temel amaç, e-perakende hizmet kalitesi algısının marka değerine etkisini incelemektir. E-perakende sitesi olarak Trendyol.com seçilmiştir. Araştırmada; öncelikle konuyla ilgili kavramsal çerçeveye değinilmiş, ardından araştırmanın metodolojisi, bulguları ve son olarak da sonuç ve öneriler üzerinde durulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. E-Perakendecilik Kavramı

Genel olarak, “e-perakendecilik, internet, telefon, mobil telefon ve televizyon gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin değişik araçlarını kullanarak müşterinin, ürünleri, hizmetleri ve bunlara ilişkin bilgileri uzaktan arama, seçme, sipariş verme ve satın almasına olanak sağlayan süreç” olarak tanımlanmaktadır (Çelik, 2009: 95).

Teknolojik gelişmeler ile birlikte günümüzde internete olan ilginin her geçen güne kıyasla daha fazla artması, e-perakendeciliğin de gelişmesini olumlu bir şekilde etkilemiştir. İnternet alışverişine olan ilgi ile birlikte geleneksel perakende işletmeleri de elektronik ortamda yerini almaya başlayarak ürünlerini internet aracılığı ile pazarlamaya başlamışlardır. Gelişen iletişim teknolojileri ve bilgisayarlar aracılığıyla müşterilere evlerinden çıkmadan dünya çapında alışveriş yapabilmeye olanağı sunulmaktadır. İnternet aracılığı ile e-perakende siteleri üzerinden yapılan alışveriş, müşterilerin alışveriş yapma şekillerini ve perakende sektörünü öncesine kıyasla değiştirmektedir (Enginkaya, 2006: 10).

Özellikle akıllı telefonların gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte mobil uygulamalar yaygınlaşmış, buna bağlı olarak mobil cihazlar üzerinden geniş çapta e-ticaret yapılmaya başlanmıştır. 2018 yılı sonunda son bir ay içerisinde, küresel olarak akıllı telefonları ile alışveriş yapanların oranı %55 olarak gerçekleşmiştir. Asyalı tüketicilerin e-alışverişte mobil telefon kullanım oranları oldukça yüksektir. Örneğin; Çin’de ödemelerin büyük çoğunluğunun mobil cihazlar yardımıyla yapıldığı da hesaba katıldığında, son bir ay içerisinde mobil telefon ile alışveriş yapanların oranı %74’dür. Türkiye’de mobil telefon kullanım oranı %98, akıllı telefon kullanım oranı ise %77’dir. E-ticaret sitelerinin ziyaretçi trafiğinin büyük çoğunluğu mobil cihazlar ile gerçekleştirilmektedir. Özellikle giyim ve tüketici elektroniği kategorilerinde, mobil cihazlar üzerinden satın alma oranının %50’yi geçtiği belirlenmiştir (Deloitte Digital ve TÜSİAD, 2019: 39).

İnternetin ekonomik anlamdaki girişimi olan e-perakendecilik faaliyeti, yatırımcılarına düşük bütçeli girişim ile dünya pazarlarında boy gösterme olanağı sunmaktadır. Elektronik perakendeciliğin hızlı gelişimini fırsata çevirmek isteyen yatırımcılar bu sektörde yerlerini almaktadırlar. E-perakende işletmelerinin bünyesinde depolama, paketleme, sevkiyat, sipariş takibi, elektronik ödeme işlemleri, müşteri ilişkileri yönetimi gibi operasyonel birimler ile işlemler yürütülmektedir. Bu operasyonel işlemlere ek olarak reklam ve tanıtım faaliyetleri, marka konumlandırma ve pazarlama stratejileri, müşteri bilgileri veri analizi gibi birçok konuda detaylı çalışmalar sürdürülmektedir. Ayrıca, faaliyet zincirine bağlı olarak kargo, depolama, ödeme sistemleri, yazılım bilgi teknolojileri, pazarlama vb. alanlarda 3. parti şirketlerden hizmet alınabilmektedir (Sezgin, 2013: 1).

2.2. Dünya’da ve Türkiye’de E-Perakendecilik

Dünyada son yıllarda hızlı bir şekilde gelişen e-ticaret, insanların alışveriş şeklinde işletmelerin iş ve hizmet tarzında değişiklikler meydana getirmiştir. 2016 yılında perakende e-ticaret işlem hacmi 1,6 trilyon dolar

seviyesine ulaşmıştır. Yatırım bankası Goldman Sachs bu hızla gelişen büyüme hacminin, gelecek yıllarda da katlanarak devam edeceğini tahmin etmektedir. Goldman Sachs tarafından küresel işlem hacminin 2020 yılında 3 trilyon dolar kadar olacağı öngörülmektedir. E-perakende alanının önde gelen sitelerinden olan eBay.com, Amazon.com ve Alibaba.com bu sektörde çok başarılı işler yaparak sürekli gelişim gösteren bir performans grafiği edinmişler, sayısı binleri aşan tedarikçi ve milyonları aşan müşterisiyle, perakende sektöründe büyük gelirler elde etmişlerdir. Çin'de e-ticaretin toplam perakende sektörü içindeki payı 2012 yılında %4 iken, 4 yılda %17 seviyesine ulaşmıştır. Ayrıca, 4 yılda e-ticaret hacmini her yıl %54 artırmayı başaran Çin, 2016 itibarıyla dünya e-ticaret hacminin yarısı kadarını (%47) elinde tutmuştur. Çin'in bu hızlı gelişmeler nedeniyle 2020 yılında küresel e-ticaret hacminin %60'ını eline alacağı ön görülmektedir. ABD ise e-perakendecilik konusunda diğer bölgeleri geçerek en gelişmiş pazarlardan biri haline gelmiştir. 2015 ile birlikte ABD'de e-perakendecilik faaliyetinde bulunan ilk 180 işletme 201 milyar dolar ciro elde etmiştir. Bu cironun %79'u listenin ilk 25 sırasında bulunan Wal-Mart, Apple, Staples, Macy's, The Home Depot, Best Buy gibi işletmeler sayesinde oluşmuştur. Listedeki işletmelere bakıldığında ilk 25 işletmeden 18'inin geleneksel perakende işletmeleri olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle ABD'de perakende işletmelerinin çevrimiçi faaliyetlerde bulunma konusunda önemli bir farkındalık kazandıkları anlaşılmaktadır (Kantar vd., 2017: 13-21).

Türkiye'deki durum incelendiğinde, elektronik perakende pazarının önemli sitelerinden Hepsiburada.com'un 1998, GittiGidiyor.com'un ise 2000 yılında internet üzerinden satışlarına başladığı görülmektedir. Fakat e-perakendecilikte büyük yükseliş 2008 yılı sonrası, moda paralel olarak şekillenen özel alışveriş sitelerinin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Yemeksepeti.com Türkiye'nin ilk B2C (Business-to-Consumer) diğer bir ifadeyle işletmeden tüketiciye pazaryerlerinden biri olmuştur. C2C (Consumer-to-Consumer) başka bir ifadeyle tüketicinin tüketiciye ulaşabildiği platformlar olarak ise GittiGidiyor.com ve Sahibinden.com siteleri ön plana çıkmıştır. Ayrıca, Markafoni.com, Trendyol.com, Limango.com.tr gibi alışveriş sitelerinin oluşturulması ve özellikle kadınların da e-perakende sitelerine yönelmesi, e-perakendeciliğin gelişimine büyük katkılar sağlamıştır (Kantar vd., 2017: 46-47).

Türkiye'nin bazı büyük perakende şirketleri, örneğin Migros, 2000 yılında sanal market uygulaması ile e-perakendeciliğe önemli bir adım atmış ve geleneksel perakendeciler içinde bu anlamda uygulama başlatan ilk markalardan biri olmuştur. Son dönemde ise Teknosa, Koton, LcWaikiki, Beymen, Defacto gibi Türkiye'nin önde gelen perakendecileri e-ticaret faaliyetlerine ve perakende sektörüne hız kazandırmışlardır (Kantar vd., 2017: 49).

2.3. E-Perakende Hizmet Kalitesi

E-perakende hizmet kalitesi kavramı olarak, tüketicilerin memnun edici ve kaliteli bir çevrimiçi alışveriş deneyiminde bulunmasına katkı sağlayan özellikleri içermektedir (Wolfenbarger ve Gilly, 2003: 186). Müşteriler her zaman kişisel tercihlerine uygun ürünler, kaliteli hizmet ve elverişli koşullar tercih etmektedirler. E-perakendecilikte hizmet kalitesinin yüksek olması bu tercihlerini karşılamanın yollarından biridir. Kaliteli e-hizmet sayesinde müşteriler; ürünleri her yönüyle kıyaslayabilir, fiyat karşılaştırması yapabilir veya teknik özellikler hakkında detaylı bilgiler edinebilirler. Bu sebeplerden ötürü e-perakendecilikte, e-hizmet kalitesi müşteriler için kilit bir konuma sahip olmaktadır (Bozbay vd., 2016: 20).

İnternet tabanlı hizmet sağlayan işletmeler ve yöneticiler açısından müşterilere verdikleri hizmetin müşteriler tarafından nasıl algılandığını bilmek çok önemlidir. Ayrıca, alışveriş yapan kişilerin internet ortamında gerçekleştirdikleri satın alma işlemlerinde hangi aşamada neye ne kadar değer verdiklerini bilmek ve buna yönelik politikalar geliştirerek, ilerleme kaydetmeye çalışmak da internet tabanlı hizmet sağlayan işletmeler ve yöneticileri için çok önemlidir. Bu noktada, işletmelerin hizmetlerini nasıl verdiği de müşterilerde beklentiye neden olmaktadır. Son zamanlarda internet tabanlı alışverişte yalnızca kalite ve ucuzluk yeterli olmamaktadır. Buna ek olarak, müşteriler için alışverişin her aşamasında kaliteli hizmet de sergilenmelidir (İlter, 2009: 99).

E-ticarette müşteri kaybetmek kolay, kazanmak ise çok zahmetlidir. Bunun sebebi kaybedilen müşterilerin alternatif sitelere yönelme imkânının fazla olması ve bu alternatif sitelerin sağlayacağı faydaların rahatça araştırılabilmesidir. Her geçen gün müşteriler e-hizmet bakımından daha fazla tecrübe sahibi olmaktadır. Bu

durum müşterilerin kaliteye yönelik daha duyarlı olduklarının göstergesidir. E-hizmet kalitesinde tecrübe kazanan müşteriler, e-perakendecileri, sağladıkları hizmet kalitesini geliştirmeye yönelmektedirler (Çelik, 2009: 97).

2.4. Marka ve Marka Değeri Kavramları

Türk Dil Kurumu markayı “bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işaretlerdir” şeklinde tanımlamaktadır (T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, 2018). Benzer şekilde, 24/06/1995 tarihli 556 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’ye göre marka, “bir teşebbüsün mal veya hizmetlerini bir başka teşebbüsün mal veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dahil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görülebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaret” olarak tanımlanmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, “556 Sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” Resmi Gazete, 1995: 812).

Amerikan Pazarlama Birliği’nin (AMA) tanımına göre ise marka “bir ürün ya da bir grup satıcının ürünlerini ya da hizmetlerini belirlemeye, tanımlamaya ve rakiplerin ürünlerinden ya da hizmetlerinden farklılaştırmaya, ayırt etmeye yarayan isim, terim, işaret, sembol, tasarım, şekil ya da tüm bunların bileşimidir” (Odabaşı ve Oyman, 2003: 360).

Marka denince akla gelen isimlerden biri olan Aaker’a göre ise marka, “bir veya bir grup satıcının malları veya hizmetlerini saptamaya ve bu malları ya da hizmetleri rakiplerinden farklılaştırmaya yarayan ayırt edici bir isim ve/veya semboldür (logo ve paket tasarımı gibi)”. Böylece bir marka, müşteriye ürünün kaynağını işaret etmekte ve hem müşteriye hem de üreticiyi, benzer ürünler üretmeye girişen rakiplerden korumaktadır (Aaker, 2007: 25).

Marka müşteri için bir kalite garantisi niteliği taşımaktadır. İsmi duyulmuş, ün yapmış marka adları müşteriye güven vermekte, müşterinin riskli ve karmaşık seçeneklerden vazgeçmesini sağlamaktadır (Tiğli ve Cesur, 2006: 299).

Marka; talep oluşturarak tutundurmaya katkı sağlaması, imaj konusunda işletme ve ürünün yerleştirilmesine yardımcı olması, satışların artarak işletmenin rekabet gücüne katkı sağlaması, müşteriler başta olmak üzere önemli sosyal paydaşları etkileyerek işletmeye değer kazandırması, çalışanların birlik ve beraberlik duyguları ile moral ve motivasyonlarını artırmaya yardım etmesi ve son olarak, işletmenin kendini hem rakiplerine hem de kriz ortamlarına karşı daha etkin biçimde korumasını sağlaması açısından önemli faydalar sunmaktadır (Özdemir, 2009: 61).

Pazardaki markalar güçlü, bilinen, az bilinen, zayıf vb. biçimde tanımlanmaktadır. Müşteriler, güçlü markalara karşı, ötekilere kıyasla daha fazla ilgi göstermektedirler. Bu türden markaların pazar payları yüksek olduğu gibi, yüksek düzeyde fiyat uygulama olanakları da fazladır. Bazı araştırmalar, uluslararası pek çok giyecek markalarının yüksek fiyatla rahatlıkla müşteri bulduklarını göstermektedir. O nedenle rekabetin ve karların belirleyicisinin markalar olduğu söylenebilmektedir (İslamoğlu ve Fırat, 2016: 7).

Marka değerini ise kısaca, markanın yönetsel açıdan paraya dönüştürülebilir bir varlık olarak algılanması şeklinde tanımlanmak mümkündür (Aktuğlu, 2014: 39). Marka değeri, “bir ürün veya hizmet vasıtasıyla bir firmaya ve/veya o firmanın müşterilerine sunulan değeri arttıran veya eksiltten; bir markaya, adına ve sembolüne bağlı markanın aktif ve pasif varlıkları dizisidir” (Aaker, 2007: 34).

Marka değeri, “tüketicinin zihninde markanın daha olumlu bir konuma sahip olmasını sağlamaktadır. Marka değerinin önemli olmasının diğer nedenleri de markayı tercih etme olasılığını arttırması, marka bağlılığını arttırması ve markayı rakiplerden kaynaklanan tehditlerden korumasıdır” (Yaraş, 2005: 351). Son olarak; marka değeri, “tüketicilerin markaya atfettikleri değere bağlı olarak oluşturulan ve diğer markalar karşısında markanın finansal gücünü gösteren sayısal bir değerdir” (Fırat ve Badem, 2008: 211).

Marka değerinin önemi, müşterilerin markalı ürünlere diğerlerine göre daha fazla bedel ödemeye hazır olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda işletmeler, gelirlerine bakarak marka konusundaki kararlarını yönetmeyi tercih etmektedirler (Aktepe ve Baş, 2008: 83).

Dolayısıyla marka, müşteri ile ürün arasında gerçekleşen bir ilişkiyi ve müşterinin beklediği bir dizi kalite ve hizmeti ifade etmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi, markaya bağlılık olarak ortaya çıkmaktadır. Markaya bağlılık ise müşterilerin beklentilerini karşılayarak, hatta beklentileri aşarak oluşturulmakta, bu da “müşterinin çok memnun olmasını” sağlamaktadır (Kotler, 2003: 97).

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi kısmında sırasıyla; araştırmanın amacı ve önemine, veri toplama yöntemi ve araştırmanın değişkenlerine, araştırmanın modeli ve hipotezlerine, araştırmanın evren ve örnekleme ve son olarak verilerin analizinde kullanılacak yöntemlere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı; e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının e-perakende işletmesinin marka değerine etkisini, Trendyol.com örneği üzerinden incelemektir.

Bu doğrultuda çalışmanın alt hedefleri de şunlardır:

- Müşterilerin sosyo-demografik özelliklerini belirlemek
- Müşterilerin e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi ile ilgili algılarını ortaya koymak
- Müşterilerin e-perakende işletmesine yönelik marka değeri algılarını saptamak
- E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin sosyo-demografik özellikleri arasındaki farkları ortaya koymak
- E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin sosyo-demografik özellikleri arasındaki farkları ortaya koymak

Yukarıdaki amaçlara ulaşmak açısından önem taşıyan araştırma, aynı zamanda bu konuda yapılacak diğer çalışmalara kaynak oluşturması açısından da önem teşkil etmektedir.

3.2. Veri Toplama Yöntemi ve Araştırmanın Değişkenleri

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anketten yararlanılmıştır. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla, anketin birinci bölümde müşterilerin sosyo-demografik özelliklerine, ikinci bölümde e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısına ve son olarak üçüncü bölümde ise e-perakende işletmesinin marka değerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Değişken Sayısı	Yararlanılan Kaynaklar
Sosyo-demografik değişkenler	5 değişken (Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve gelir durumu)	
E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısına ilişkin değişkenler	28 değişken	Başkol (2016)
E-perakende işletmesinin marka değerine ilişkin değişkenler	20 değişken	Ayas (2012), Avcılar (2008), Çetinsöz ve Artuğer (2012) ve Ural ve Perk (2012)

Araştırmada yer alan değişkenler ve değişkenlerin belirlenmesi amacıyla kullanılan kaynaklar Tablo 1’de görülebilmektedir. Sosyo-demografik değişkenler haricindeki değişkenler anket formunda 5’li likert ölçeği kullanılarak sorulmuşlardır.

Müşterilerin sosyo-demografik özellikleri olarak cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları, eğitim ve gelir durumları üzerinde durulmuştur. E-perakende hizmet kalitesi ölçeği ise 28 maddeden oluşmaktadır. Her bir maddeye ilişkin cevaplama 5 derece üzerinden kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5) arasından yapılmaktadır (Başkol, 2016: 114). Türkçe versiyonu kullanılan ölçek, Wofinbarger ve Gilly (2003: 188-189) ile Collier ve Bienstock (2006: 272-273) tarafından geliştirilen ölçeklerden yararlanılarak Türkçe'ye uyarlanmıştır.

E-perakende marka değerine ilişkin kullanılan ölçek ise Nevriye Ayas (2012)'in (Ayas, 2012: 175-176), Mutlu Yüksel Avcılar (2008)'in (Avcılar, 2008: 24), Burçin Cevdet Çetinsöz ve Savaş Artuğer (2013)'in (Çetinsöz ve Artuğer, 2013: 206), Tülin Ural ve H. Gül Perk (2012)'in (Ural ve Perk, 2012: 24) yapmış oldukları marka değeri ölçekleri temel alınarak geliştirilmiştir. Marka değeri ölçeği 20 maddeden oluşmaktadır. Her bir maddeye ilişkin cevaplama 5 derece üzerinden kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5) arasından yapılmaktadır.

E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısını oluşturan değişkenler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- HK1:Tredyol.com iyi düzenlenmiş kategorilere sahiptir.
- HK2:Trendyol.com'da dolaşmak kolaydır.
- HK3: Trendyol.com'da aradığını bulmak kolaydır.
- HK4: Trendyol.com'da alışverişi tamamlamak çabuktur.
- HK5: Trendyol.com'da alışverişi tamamlamak kolaydır.
- HK6: Trendyol.com'da arama fonksiyonu gayet kullanışlıdır.
- HK7: Trendyol.com'un düzenlenme şekli açık ve basittir.
- HK8: Trendyol.com'daki ürünlerin fotoğrafları oldukça iyidir.
- HK9: Trendyol.com'da gizliliğimin korunduğunu hissedirim.
- HK10: Trendyol.com'a kredi kartı bilgilerimi vermede güvenirim.
- HK11: Trendyol.com'un bana ait bilgileri kötü amaçla kullanmayacağına güvenirim.
- HK12: Trendyol.com ile olan işlemlerimde kendimi güvende hissedirim
- HK13: Trendyol.com'un benim iznim olmaksızın bana ait bilgileri başka sitelere vermeyeceğine güvenirim.
- HK14: Bir sorunla karşılaştığımda, Trendyol.com'un sorunun çözümü için samimi bir ilgi göstereceğine inanırım.
- HK15: Trendyol.com'da müşteri soruları zamanında cevaplanmaktadır.
- HK16: Trendyol.com'un satış sonrası desteği mükemmeldir.
- HK17: Trendyol.com müşteri çıkarlarını ön planda tutar.
- HK18: Trendyol.com müşteri hizmetleri personeli her zaman size yardım etmeye isteklidir.
- HK19: Trendyol.com'un kargo maliyetleri kabul edilebilir düzeydedir.
- HK20: Trendyol.com'dan gelen ürünler nadiren hasarlı gelir.
- HK21: Trendyol.com'dan gelen ürünler koruyucu ambalajla paketlenir.
- HK22: Trendyol.com'dan gelen tüm ürünler zarar görmeden teslim edilir.

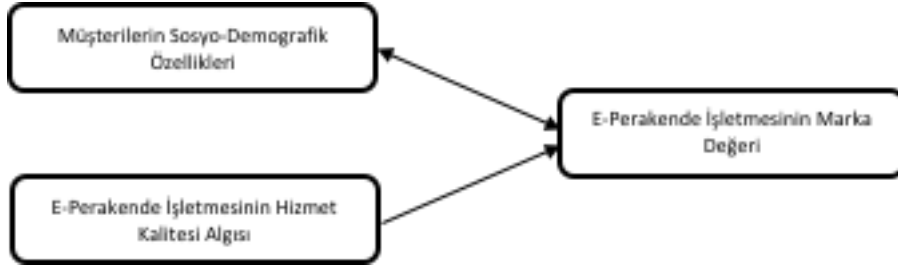
- HK23: Trendyol.com'dan gelen teslimatlar nadiren yanlış miktarda gelmektedir.
- HK24: Trendyol.com'dan gelen teslimatlar nadiren yanlış içerikte gelmektedir.
- HK25: Trendyol.com'un faturalama işlemleri her zaman doğrudur.
- HK26: Trendyol.com'da sipariş verme ve teslimat arasında geçen süre kısadır.
- HK27: Trendyol.com acil sipariş teslimi istendiğinde bunu yerine getirebilir.
- HK28: Trendyol.com müşterilerine teslimat zamanı için seçenekler sunar.

E-perakende işletmesinin marka değerini ifade eden değişkenler aşağıdaki şekildedir:

- MD1: Trendyol.com'u çevremdeki insanlara öneririm.
- MD2: Trendyol.com'u tekrar tekrar ziyaret etmek isterim.
- MD3: Alışveriş ihtiyacım olduğunda ilk seçimim Trendyol.com olur.
- MD4: Trendyol.com'dan alışveriş yapmaktan hoşlanıyorum.
- MD5: Trendyol.com kolay kullanılabilir yapıdadır.
- MD6: Trendyol.com yüksek kalitede ürünlere sahiptir.
- MD7: Trendyol.com güvenilirirdir.
- MD8: Trendyol.com çok sık reklam yapmaktadır.
- MD9: Trendyol.com'un görsel tasarımı çok iyidir.
- MD10: Trendyol.com diğer e-perakende sitelerinden farklı bir imaja sahiptir.
- MD11: Trendyol.com müşteri şikayetlerine karşı duyarlıdır.
- MD12: Trendyol.com'un satış sonrası hizmetleri çok iyidir.
- MD13: Trendyol.com beni yansıtmaktadır.
- MD14: Trendyol.com'un imajı kendi kişisel imajımla uyumludur.
- MD15: Trendyol.com'un logo ya da sembolünü hemen hatırlıyorum.
- MD16: Trendyol.com çok ünlü bir sitedir.
- MD17: Trendyol.com'un ismi akılda kalıcıdır.
- MD18: Diğer e-perakende siteleri arasında Trendyol.com'un adını fark edebilirim.
- MD19: Trendyol.com'un özellikleri hemen aklıma gelir.
- MD20: Trendyol.com diğer e-perakende sitelerine kıyasla daha çok sayıda ürün çeşidine sahiptir.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada kullanılan model Şekil 1'de görülmektedir. Modelde; müşterilerin sosyo-demografik özellikleri, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı ve e-perakende işletmesinin marka değeri yer almaktadır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırmada ortaya konan modele göre araştırmanın hipotezlerini şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

Birinci Hipotez:

H₁: E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin sosyo-demografik özellikleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Birinci hipoteze ait alt hipotezler ise şu şekilde sıralanabilir:

H₁₁: E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin cinsiyetleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₁₂: E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin yaşları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₁₃: E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin medeni durumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₁₄: E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin eğitim durumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₁₅: E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin gelir durumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

İkinci Hipotez:

H₂: E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin sosyo-demografik özellikleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

İkinci hipoteze ait alt hipotezler ise şu şekilde sıralanabilir:

H₂₁: E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin cinsiyetleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₂₂: E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin yaşları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₂₃: E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin medeni durumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₂₄: E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin eğitim durumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

H₂₅: E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin gelir durumları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Üçüncü Hipotez:

H₃: E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı e-perakende işletmesinin marka değerine istatistiki olarak anlamlı bir etkide bulunmaktadır.

3.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde ikamet eden Trendyol.com e-perakende sitesinden alışveriş yapan müşteriler oluşturmaktadır. Trendyol.com sitesinin seçilme nedeni en popüler sitelerden biri olmasıdır. Ayrıca, Deloitte Digital ve TÜSİAD tarafından hazırlanan “E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar 2019” başlıklı rapora göre 2018 yılında Alibaba.com tarafından yatırım ile desteklenen Trendyol.com, e-ticaret alanında önemli bir perakendeci haline gelmiştir (Deloitte Digital ve TÜSİAD, 2019: 19).

Tüm müşterilere ulaşmanın zaman ve maliyet açısından mümkün olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, örnekleme yöntemine başvurulmuş ve rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla 410 müşteriye ulaşılarak anket doldurtulmuştur. Ancak, hatalı olan anketler ayıklandıktan sonra geriye kalan 322 adet anket araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma 1 Kasım 2017 ile 30 Kasım 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

3.5. Verilerin Analizinde Kullanılacak Yöntemler

Örnekleme oluşturan müşterilerin doldurdıkları anket formlarından elde edilen verilerin istatistik analizi, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 23.0 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Güvenilirlik analizleri, fark analizleri ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Analizler için %95 güven aralığında çalışılmıştır.

Tablo 2: Ölçek Puanlarının Normallik Testleri

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	p	İstatistik	df	p
E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	,099	322	,000	,940	322	,000
E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri	,113	322	,000	,909	322	,000

Öncelikle, Tablo 2’de görüldüğü üzere ölçek puanlarının normal dağılıp dağılmadığına yönelik olarak Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testlerine başvurulmuştur. Tablo 2’den görülebileceği üzere hem e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısına hem de e-perakende işletmesinin marka değerine ilişkin ölçek normal dağılım göstermediğinden, fark analizleri için parametrik olmayan testler olan, Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde, ölçeklerin güvenilirlik analizi sonuçları, müşterilerin sosyo-demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımları, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı ve e-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin sosyo-demografik özellikleri arasındaki fark analizleri ve son olarak e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının e-perakende işletmesinin marka değeri üzerindeki etkisi ortaya konmuştur.

4.1. Ölçeklerin Güvenirlik Analizi Sonuçları

Bu aşamada çalışmanın araştırma bölümünde kullanılan ve puanlama yolu ile ölçülen ölçekler için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Anket sorularının güvenilirliği için Cronbach’s Alpha test istatistiği kullanılmıştır.

Tablo 3: Ölçeklere Ait Güvenirlilik Analizi

	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	0,924	28
E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri	0,920	20

Tablo 3'te e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı ile e-perakende işletmesinin marka değeri ölçeklerinin güvenilirlik analizlerine yer verilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi, e-perakende hizmet kalitesi ölçeğinin güvenilirliğinin $\alpha=0,924$, marka değeri ölçeğinin güvenilirliğinin ise $\alpha=0,920$ olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda, her iki ölçeğin de yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

4.2. Müşterilerin Sosyo-Demografik Özelliklere İlişkin Frekans Dağılımları

Araştırmanın bu kısmında, müşterilerin sosyo-demografik özelliklerine ait frekans dağılımları üzerinde durulmuştur. Sosyo-demografik özelliklere ait frekans dağılımlarını Tablo 4'te görmek mümkündür.

Tablo 4: Müşterilerin Sosyo-Demografik Özelliklerine Ait Frekans Dağılımları

		n	%
Cinsiyet	Kadın	199	62
	Erkek	123	38
	Toplam	322	100
Yaş	18-25	161	50
	26-40	145	45
	41-55	14	4
	56 yaş ve üzeri	2	1
	Toplam	322	100
Medeni durum	Bekâr	210	65
	Evli	112	35
	Toplam	322	100
Eğitim durumu	Lise	59	18
	Önlisans	99	31
	Lisans	143	44
	Lisansüstü	21	7
	Toplam	322	100
Gelir durumu	0-1500 TL	114	35
	1501-2500 TL	77	24
	2501-3500 TL	56	18
	3501-4500 TL	45	14
	4501 TL ve üstü	30	9
	Toplam	322	100

Tablo 4'te görüldüğü gibi müşterilerin %62'si (199 kişi) kadın, %38'i (123 kişi) erkektir. Müşterilerin %50'si (161 kişi) 18-25 yaş, %45'i (145 kişi) 26-40 yaş, %4'ü (14 kişi) 41-55 yaş ve %1'i (2 kişi) 56 yaş ve üzerindedir. Müşterilerin %65'i (210 kişi) bekâr ve %35'i (112 kişi) evlidir. Müşterilerin %18'i (59 kişi) lise, %31'i (99 kişi) önlisans, %44'ü (143 kişi) lisans ve %7'si (21 kişi) lisansüstü mezundur. Son olarak, müşterilerin %35'i (114 kişi) 0-1500 TL, %24'ü (77 kişi) 1501-2500 TL, %18'i (56 kişi) 2501-3500 TL, %14'ü (45 kişi) 3501-4500 TL ve %9'u (30 kişi) 4501 TL ve üstü gelir durumuna sahiptir.

4.3. E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı ve E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Açısından Müşterilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Karşılaştırılması

Bu başlık altında, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı ile e-perakende işletmesinin marka değerinin müşterilerin sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla iki ilişkisiz değişkenler için Mann Whitney U testi ve ikiden fazla ilişkisiz değişkenler için Kruskal Wallis H testi uygulanmıştır.

4.3.1. E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı Açısından Müşterilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Karşılaştırılması

Bu kısımda, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının sosyo-demografik özellikler (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve gelir durumu) açısından farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bunun için fark analizlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 5: E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı Açısından Cinsiyetlerin Karşılaştırılması

		n	Sıra Ort.	Z	p
E-perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	Kadın	199	168,53	-1,724	,085
	Erkek	123	150,13		

Tablo 5'e göre e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U sonucunda, kadın ve erkek grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Bu durumda, H_{11} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6: E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı Açısından Yaşların Karşılaştırılması

		N	Sıra Ort.	X ²	p
E-perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	18-25 yaş	161	158,38	7,085	,069
	26-40 yaş	145	169,53		
	41-55 yaş	14	134,43		
	56 yaş ve üzeri	2	19,75		

Tablo 6'dan anlaşılacağı üzere e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis H testi sonucunda, yaş gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Bu sonuca göre H_{12} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7: E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı Açısından Medeni Durumların Karşılaştırılması

		n	Sıra Ort.	Z	p
E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	Bekar	210	156,96	-1,199	,231
	Evli	112	170,01		

Tablo 7'de görülebileceği üzere e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U sonucunda, bekâr ve evli grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Ulaşılan bu sonuca göre H_{13} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8: E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı Açısından Eğitim Durumlarının Karşılaştırılması

		N	Sıra Ort.	χ^2	p
E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	Lise	59	168,59	,689	,876
	Önlisans	99	157,89		
	Lisans	143	159,90		
	Lisansüstü	21	169,50		

Tablo 8’de görülen e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis H testi sonucunda, eğitim durumu gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Bu durumda H_{14} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9: E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı Açısından Gelir Durumlarının Karşılaştırılması

		N	Sıra Ort.	χ^2	p	Fark
E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	0-1500 TL	114	144,75	10,655	,031	3501-4500 TL >
	1501-2500 TL	77	161,88			0-1500 TL
	2501-3500 TL	56	157,71			4501 TL ve üstü
	3501-4500 TL	45	192,48			> 0-1500
	4501 TL ve üstü	30	184,80			

Tablo 9’a göre e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis H testi sonucunda, gelir durumu gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Bu durumda ise H_{15} hipotezi kabul edilmiştir. E-perakende hizmet kalitesi algısının, hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda, 3501-4500 TL ve 4501 TL ve üzeri aylık gelire sahip müşterilerin e-perakende hizmet kalitesi algı ortalamasının, 0-1500 TL gelire sahip müşterilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

4.3.2. E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Açısından Müşterilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Karşılaştırılması

Bu kısımda, e-perakende işletmesinin marka değerinin müşterilerin sosyo-demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve gelir durumu) açısından farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bunun için fark analizleri kullanılmıştır.

Tablo 10: E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Açısından Cinsiyetlerin Karşılaştırılması

		n	Sıra Ort.	Z	p
E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri	Kadın	199	160,08	-,348	,728
	Erkek	123	163,80		

Tablo 10’da görüldüğü üzere e-perakende işletmesinin marka değerinin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U sonucunda, kadın ve erkek grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Bu sonuca göre H_{21} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 11: E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Açısından Yaşların Karşılaştırılması

		N	Sıra Ort.	χ^2	p	Fark
E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri	18-25	161	147,70	13,367	,004	18-25 > 56 yaş ve üstü
	26-40	145	178,56			26-40 > 56 yaş ve üstü
	41-55	14	164,39			41-55 > 56 yaş ve üstü
	56 yaş ve üzeri	2	15,50			41-55 > 56 yaş ve üstü

Tablo 11'e göre e-perakende işletmesinin marka değerinin yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis H testi sonucunda, yaş gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Bu durumda H_{22} hipotezi kabul edilmiştir. Marka değerinin, hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda 18-25, 26-40 ve 41-55 yaş grubundaki müşterilerin marka değeri ortalamasının, 56 yaş ve üstü müşterilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 12: E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Açısından Medeni Durumların Karşılaştırılması

		n	Sıra Ort.	Z	p
E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri	Bekar	210	152,66	-2,335	,020
	Evli	112	178,07		

Tablo 12'den anlaşılacağı gibi e-perakende işletmesinin marka değerinin medeni duruma göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U sonucunda, bekâr ve evli grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Buna göre H_{23} hipotezi kabul edilmiştir. Söz konusu farklılık evli müşterilerin lehinedir.

Tablo 13: E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Açısından Eğitim Durumlarının Karşılaştırılması

		N	Sıra Ort.	χ^2	p
E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri	Lise	59	189,40	7,593	,055
	Önlisans	99	147,80		
	Lisans	143	160,51		
	Lisansüstü	21	154,45		

Tablo 13'e göre e-perakende işletmesinin marka değerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis H testi sonucunda, eğitim durumu gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p > 0,05$). Bu durumda H_{24} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 14: E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Açısından Gelir Durumlarının Karşılaştırılması

		N	Sıra Ort.	χ^2	p	Fark
E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri	0-1500 TL	114	135,18	14,948	,005	1501-2500 TL
	1501-2500 TL	77	169,48			> 0-1500 TL
	2501-3500 TL	56	177,47			4501 TL ve üstü
	3501-4500 TL	45	177,74			> 0-1500 TL
	4501 TL ve üstü	30	186,85			

Tablo 14'te görülebileceği üzere e-perakende işletmesinin marka değerinin gelir durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis H testi sonucunda, gelir durumu gruplarının aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Bu durumda H_{25} hipotezi kabul edilmiştir. Marka değerinin, hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda 1501-2500 TL ve 4501 TL ve üstü gelir durumuna sahip müşterilerin marka değeri ortalamasının, 0-1500 TL gelire sahip müşterilerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

4.4. E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısının E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri Üzerindeki Etkisi

Bu kısımda, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının e-perakende işletmesinin marka değeri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu etkiyi incelemek amacıyla, Tablo 15'te de görüldüğü üzere, regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 15: E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısının E-Perakende İşletmesinin Marka Değerine Etkisi

	Standart Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	t	p	R ²	F	p
	B	Std. Hata	Beta					
Sabit	1,364	,154		8,855	,000	0,443	374,65	0,000
E-Perakende İşletmesinin Hizmet Kalitesi Algısı	,707	,037	,666	19,356	,000			

Bağımlı Değişken: E-Perakende İşletmesinin Marka Değeri

Tablo 15'te görüldüğü gibi regresyon analizi sonuçlarına göre e-perakende işletmesinin marka değeri e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısından etkilenmektedir. Bu durumda H_3 hipotezi kabul edilmiştir. R^2 değeri 0,443 olarak hesaplanmıştır. Buna göre marka değerinin %44,3'ü e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısından etkilenmektedir. Sonuç olarak, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının, e-perakende işletmesinin marka değerini olumlu bir şekilde etkilemekte olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilişim alanında görülen gelişmeler neticesinde, internet tüm dünyada hızla yaygınlaşmıştır. Bu durum işletmeler için iş yapma usullerini değiştirmek ya da internet ortamına kaydırmak için bir fırsat oluşturmuş ve e-ticaret sitelerinin yaygın bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca, ortaya çıkan bu durum, müşterilerin alışveriş alışkanlıklarını internet ortamına taşımasına ve e-ticaret sitelerini, özellikle de e-perakende sitelerini kullanmalarına neden olmuştur.

İnternet ortamında ya da elektronik ortamda müşterilerine satış faaliyetinde bulunan işletmeler, başarılı olabilmek ve rekabet edebilmek amacıyla pazarlama tekniklerini müşterinin ilgi, istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak bir formatta tasarlamışlardır. E-perakende işletmeleri interneti, müşteriyle daha zahmetsiz bir iletişim kurmak, yeni müşteriler kazanmak ve veri tabanları vasıtasıyla müşteri bilgilerini elde ederek, onlara daha kaliteli hizmet sunmak için kullanmaktadırlar. Müşteriler açısından ise alışveriş için harcamış oldukları vakit kısalmış ve oturdukları yerden, tercih ettikleri herhangi bir anda alışveriş yapma olanağına sahip olmuşlardır.

Ayrıca, alışveriş yapılan e-perakende sitesinin müşteriler tarafından kabul edilebilir bir hizmet kalitesine sahip olması önemli bir unsurdur. Özellikle internet ortamında deneme ve dokunma imkânı bulunmayan ürünleri satın almaya karar veren müşteriler, kalite unsurunu ön planda tutmaktadırlar.

Müşterilere sunulan e-perakende hizmet kalitesinin yanında, alışveriş yapılan e-perakende işletmelerinin marka değeri de önem teşkil eden bir diğer konudur. E-perakende sitelerinin gittikçe artan sayıları göz önüne alındığında, müşterilerce kabul görmüş ve marka değeri yüksek bir e-perakende sitesinden alışveriş yapmanın, birçok müşteri açısından üzerinden durulması gereken önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

Bu doğrultuda, e-perakende hizmet kalitesinin marka değerine etkide bulunduğu varsayıma dayanan bu çalışmadaki temel amaç, Trendyol.com e-perakende sitesi örneğinde, e-perakende hizmet kalitesinin e-perakende marka değerine etkisini ortaya koymaktır.

Çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin cinsiyetlerine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.
- E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin yaşlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.
- E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin medeni durumlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.
- E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin eğitim durumlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.
- E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı açısından müşterilerin gelir durumlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda 3501-4500 TL ve 4501 TL ve üzeri aylık gelire sahip müşterilerin e-perakende hizmet kalitesi algı ortalamasının, 0-1500 TL gelire sahip müşterilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.
- E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin cinsiyetlerine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.
- E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin yaşlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Marka değerinin hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda 18-25, 26-40 ve 41-55 yaş grubundaki müşterilerin marka değeri ortalamasının, 56 yaş ve üstü grubundaki müşterilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.
- E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin medeni durumlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Söz konusu farklılık evli müşterilerin lehinedir.
- E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin eğitim durumlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.
- E-perakende işletmesinin marka değeri açısından müşterilerin gelir durumlarına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Marka değerinin hangi alt gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda 1501-2500 TL ve 4501 TL ve üstü gelir durumuna sahip müşterilerin marka değeri ortalamasının, 0-1500 TL gelire sahip müşterilerden daha yüksek olduğu görülmüştür.
- E-perakende işletmesinin marka değeri, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısından etkilenmektedir. E-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı, e-perakende işletmesinin marka değeri üzerinde %44,3 oranında değiştirme etkisine sahiptir.

Ortaya konan sonuçlara göre, e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısı müşterilerin gelir durumu açısından farklılık göstermektedir. Gelir durumu 3501-4500 TL ve 4501 TL ve üzeri olan müşterilerin, 0-1500 TL gelire sahip müşterilere oranla e-perakende işletmesinin hizmet kalitesi algısının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Gelir durumu yüksek müşterilerin daha fazla alışveriş yapabilme olanağına sahip olduğu düşünüldüğünde, kaliteli hizmet aldıkları e-perakende sitesinden alışveriş yapmaya devam edebileceklerini söylemek mümkündür. Trendyol.com e-perakende sitesini kullanan müşteriler bu durumu yansıtmaktadırlar.

Bir diğer sonuç ise e-perakende işletmesinin marka değerinin, müşterilerin yaşları açısından farklılık göstermesidir. 18-25, 26-40 ve 41-55 yaş grubundaki müşterilerin marka değeri algısının, 56 yaş ve üstü grubundaki

müşterilerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yaş dağılımı dikkate alındığında, Trendyol.com e-perakende sitesinden alışveriş yapanların yaşları yükseldikçe, araştırmaya katılanlar arasında, alışveriş yapanların sayısının azaldığı görülmüştür. 41-55 yaş arası 14 kişi ve 56 yaş ve üzeri ise sadece 2 kişidir. Bu durumda internet kullanımının ve e-perakende sitelerinden alışveriş yapma sıklığının artırılması önerilebilir. Trendyol.com e-perakende sitesi yönetici ve sorumlularına 56 yaş ve üzeri müşterilere hitap eden daha fazla ürün satmaları tavsiye edilebilir.

Diğer bir sonuç, e-perakende işletmesinin marka değerinin, medeni durum açısından farklılık ortaya koymasındır. Bu farklılık evli müşteriler lehinedir. Evli müşterilerin bekar yaşayan müşterilere göre aile fertlerinin daha fazla olabileceği göz önüne alındığında, alıştıkları ve tercih ettikleri markaları, hem zaman kazanmak hem de daha hesaplı alışveriş yapabilmek için bekar müşterilere göre Trendyol.com'ü daha fazla tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Başka bir sonuç ise Trendyol.com'un marka değerinin, gelir durumu açısından farklılık gösterdiği. Gelir durumu yükseldikçe marka değeri algısının arttığı ortaya çıkmıştır. Özellikle 1501-2500 TL ve 4501 TL ve üstü gelire sahip müşterilerin marka değeri algısı, 0-1500 TL gelire sahip müşterilerden daha yüksektir. Gelir durumu arttıkça alışveriş yapma olanağının arttığı, Trendyol.com'un hizmet kalitesi algısı ile benzer şekilde, marka değerine bağlı olarak, müşterilerin alışveriş yapmaya devam etme noktasında istekli olacakları ifade edilebilir.

Son olarak Trendyol.com'un hizmet kalitesi algısının, Trendyol.com'un marka değerine etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Trendyol.com'un hizmet kalitesi algısı, Trendyol.com'un marka değerindeki değişimin %44,3'ünü açıklayabilmektedir. Bu durumda, Trendyol.com e-perakende sitesinin müşterilerine sunduğu e-perakende hizmet kalitesini artırması, aynı zamanda sitenin marka değerini de artırabileceği anlamına gelmektedir.

Literatür incelendiğinde e-perakende işletmesi hizmet kalitesi algısının ve e-perakende işletmesinin marka değerinin incelendiği çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak yine de yapılan benzer çalışmalarla, bu çalışmada elde edilen sonuçları kıyaslamak yararlı olacaktır.

Bozbay vd. (2016) tarafından gerçekleştirilen araştırmada İnternet Perakendeciliğinde faaliyet gösteren Giyim ve Kitap sektörü baz alınarak, "Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Rolü" incelenmiştir. Giyim grubundan iki ve kitap grubundan iki olmak üzere, sektörde en yüksek pazar payına sahip toplam dört büyük internet perakendecisi seçilmiştir (Bozbay vd., 2016: 35). Giyim grubundan seçilen internet perakendecilerinden birinin Trendyol.com olması araştırmada elde edilen sonuçları, bu araştırmada elde edilenlerle karşılaştırmak açısından ayrıca önem taşımaktadır. Genel olarak e-hizmet kalitesinin e-memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya konmuştur (Bozbay vd., 2016: 36). Elde edilen sonuca göre, Trendyol.com'un da içinde olduğu hazır giyim ürün grubunda, e-hizmet kalite algısı boyutlarının, e-memnuniyet üzerindeki değişimin %54'ünü açıkladığı belirlenmiştir (Bozbay vd., 2016: 33). Bu araştırmada elde edilen sonuca göre e-perakende hizmet kalitesi algısı, e-perakende marka değeri üzerinde %44,3 oranında değiştirme etkisine sahiptir. Dolayısıyla, her ne kadar tamamen aynı olmasa da iki araştırmanın benzer bir sonuç ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

Benzer bir çalışma Aktürk (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Aktürk çalışmasında, E-Hizmet Kalitesi ve E-Mağaza İmajının E-Tatmin ve E-Sadakat Düzeyleri üzerine etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda, e-perakende hizmet kalitesini oluşturan boyutlarından etkinlik ile işlemleri gerçekleştirme boyutlarının, e-mağaza imajındaki değişimin %45,6'sını açıkladığı saptanmıştır (Aktürk, 2013: 126). Marka değeri bileşenlerinden birinin marka imajı (Keller, 1993: 3) olduğu düşünüldüğünde, elde edilen bu sonucun araştırmada ulaşılan sonuç ile paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre e-perakende hizmet kalitesi ve e-perakende sitelerinin marka değeri üzerine çalışacak araştırmacı ve akademisyenlere bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

Araştırma Trendyol.com e-perakende sitesinden alışveriş yapan müşteriler ile gerçekleştirilmiştir. Başka e-perakende sitelerinden alışveriş yapan müşterilerle araştırma tekrarlanarak, ortaya çıkan sonuçları karşılaştırmak yararlı olabilir.

Bu araştırmaya İstanbul'da ikamet eden müşteriler dahil edilmiştir. Başka bir bölgede ya da ilde, araştırmanın tekrarlanması sosyo-demografik özellikler açısından olası farkları ortaya koymak açısından faydalı olabilecektir. Olası ortaya çıkabilecek farklılıkları dikkate alarak, müşterilere daha etkin e-perakende hizmet kalitesi sunmak ve e-perakende marka değerini artırmak mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. (2007). *Marka Değeri Yönetimi*, İstanbul: MediaCat Kitapları, Kapital Medya Hizmetleri.
- Aktepe C. ve Baş, M. (2008). "Marka Bilgisi Sürecinde Marka Farkındalığı ve Algılanan Kalite (Beklenti) İlişkisi ve GSM Sektörüne Yönelik Bir Analiz", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 81-96.
- Aktuğlu, I. K. (2014). *Marka Yönetimi, Güçlü ve Başarılı Markalar İçin Temel İlkeler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktürk, K. Ö. (2013). *E-Hizmet Kalitesi ve E-Mağaza İmajının E-Tatmin Düzeyi ve E-Sadakat Düzeyine Etkilerinin Ampirik Olarak Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi.
- Avcılar, M. Y. (2008). "Tüketici Temelli Marka Değerinin Ölçümü", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 11-30.
- Ayas, N. (2012). "Marka Değeri Algılamalarının Tüketici Satın Alma Davranışı Üzerine Etkisi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 163-183.
- Başkol, M. (2016). "E-Perakende Hizmet Kalitesinin Tekrar Satın Alma Üzerindeki Etkileri", *Business and Economics Research Journal*, Cilt 7, Sayı 4, 107-121.
- Bozbay, Z., Yaman, Y. ve Özkan, E. (2016). "İnternet Perakendeciliğinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Rolü: Hazır Giyim ve Kitap Sektörü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Journal of Transportation and Logistics*, Cilt 1, Sayı 1, 19-38.
- Collier, J. E. ve Bienstock, C. C. (2006). "Measuring Service Quality in E-Retailing", *Journal of Service Research*, Volume 8, No. 3, 260-275.
- Çelik, H. (2009). "Bireysel Müşterilerin Sanal Mağazaları Kullanma Eğilimlerini Açıklarken Çevrim İçi Alışveriş Yapma Kaygısını Daha Ne Kadar Görmezlikten Gelebiliriz?", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, 93-118.
- Çetinsöz, B. C. ve Artuğer, S. (2013). "Antalya İl'inin Marka Değerinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma", *Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 2, 200-210.
- Deloitte Digital ve TÜSİAD (2019). "E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar 2019", İstanbul: Deloitte Digital, (28.08.2019) <https://www.eticaretraporu.org/wp-content/uploads/2019/05/DD-TUSIAD-ETicaret-Raporu-2019.pdf>.
- Enginkaya, E. (2006). "Elektronik Perakendecilik ve Elektronik Alışveriş", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 10-16.
- Fırat, D. ve Badem, C. (2008). "Marka Değerleme Yöntemleri ve Marka Değerinin Mali Tablolara Yansıtılması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 38, 210-219.
- İlter, B. (2009). "E-Perakendecilikte E-Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisi: İşletme Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 97-117.
- İslamoğlu, A. H. ve Fırat, D. (2016). *Stratejik Marka Yönetimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Kantarci, Ö., Özalp, M., Sezginsoy, C., Özaşkın, O. ve Cavlak, C. (2017). *Dijitalleşen Dünyada Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret*, İstanbul: Yayın No: TÜSİAD-T/2017, 04-587.
- Keller, K. L. (1993). "Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity", *Journal of Marketing*, Vol. 57, 1-22.
- Kotler, P. (2003). *Kotler ve Pazarlama*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2003). *Pazarlama İletişimi Yönetimi*, 3. Baskı, İstanbul: MediaCat Kitapları, Kapital Medya Hizmetleri.

- Özdemir, H. (2009). "Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Marka İmajına Etkisi", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, 57-72.
- Resmî Gazete (1995). Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık "556 Sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", 24.06.1995, 811-836, (11.03.2018), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.556.pdf>.
- Sezgin, A. G. Ş. (2013). "Dünyada ve Türkiye'de E-Ticaret Sektörü", İş Bankası İktisadi ve Araştırmalar Bölümü, 1-17.
- T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, "Marka", (30.04.2018), http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ae7619a553286.97252721.
- Tıgılı, M. ve Cesur, Z. (2006). "Marka Adı Stratejisi ve Türk İşletmelerinin Yabancı Sözcük İçeren Marka Adı Belirlemelerine İlişkin Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 297-326.
- Ural, T. ve Perk, H. G. (2012). "Tüketici Temelli Marka Değerinin Kişisel Bilgisayar Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi: Antakya'da Bir Çalışma", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 3, 11-25.
- Wolfenbarger, M. ve Gilly, M. C. (2003). "eTailQ: dimensionalizing, measuring and predicting etail quality", *Journal of Retailing*, 79 (3), 183-198.
- Yaraş, E. (2005). "Tüketicilerin Pazarlama Kararları ve Marka Değeri Algılamalarına Göre Kümeler Halinde İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, 349-372.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 29.11.2019 ✓Accepted/Kabul: 27.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.652872

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sezer Şanlı, A. (2020). "Kuramdan Eyleme Akademiden Aktif Siyasete: Behice Boran'ın Aydın Kimliği Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 19-38.

KURAMDAN EYLEME AKADEMİDEN AKTİF SİYASETE: BEHİCE BORAN'IN AYDIN KİMLİĞİ ÜZERİNE KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Ayşem SEZER ŞANLI*

Özet

Behice Boran, gerek Türk siyasal yaşamında gerek Türkiye akademisinde adı birçok ilk ile anılan önemli bir siyasetçi ve akademisyendir. Boran, Türkiye'nin ilk kadın Marksist sosyoloğu olarak birçok önemli başarıya imza atmıştır. 1960'lı yıllarda ise, aktif siyasetin içerisinde önemli bir yer edinmiştir. 1965 seçimlerinde, Türkiye İşçi Partisi'nin Urfa Milletvekili olarak parlamentoya giren Boran, 1970 yılında partisinin genel başkanlığa seçilmiş; ilk kadın parti genel başkanı olmuştur. Boran'ın akademisyenliği ve siyasetçiliği yaşantısında organik bir bütünlük oluşturmakta; onun aydın kimliğine bir totalite kazandırmaktadır. Çalışma, Boran'ın aydın kimliğinin inşasını ele almakta ve dört temel bölümde yapılandırılmaktadır. Birinci bölümde, çalışmanın kuramsal perspektifinden hareketle aydın kavramı sorunsallaştırılmaktadır. İkinci bölümde, Boran'ın yaşam öyküsü ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde, Boran'ın akademisyenlik yaptığı yıllardaki faaliyetleri ve sosyolog kimliği değerlendirilmektedir. Son olarak dördüncü bölümde ise, Boran'ın Türkiye İşçi Partisi'nde yürüttüğü vazifelerinden hareketle aktif siyasetçiliği irdelenmektedir. Sonuç olarak bu çalışmada Boran, Antonio Gramsci ve Michel Foucault'un aydın kuramından hareketle, işçi sınıfının organik aydını ve kitlelerin spesifik aydını olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Aydın, Behice Boran, Halk Sosyolojisi, Türkiye İşçi Partisi.*

FROM THEORY TO ACTION, ACADEMY TO ACTIVE POLITICS: A THEORETICAL EVALUATION OF BEHİCE BORAN'S INTELLECTUAL IDENTITY

Abstract

Behice Boran, both in Turkish political life and in Turkish academy is an important name as a politician and academic who first referred to by many. Boran has managed many significant achievements as the first female Marxist sociologist of Turkey. In the 1960s, she has gained an important place in active politics. Boran, in the 1965 elections, has entered Turkey's parliament as a deputy of Workers' Party of Turkey and in 1970, she was elected chairwoman of her party; also has been the first woman party leader in Turkey. Boran's academic life and political life form an organic integrity in her life; this integrity adds a totality to Boran's intellectual identity. The study deals with the construction of Boran's intellectual identity; it is structured in four basic sections. In the first part, the concept of intellectual is problematized from the theoretical perspective of the study. In the second part, the life story of Boran is discussed. In the third section, Boran's activities during his academic career and sociologist identity are evaluated. Finally, in the fourth chapter, Boran's active tasks carried out in the party is concerned. In conclusion, in this study, Boran is regarded as the organic intellectual of the working class and the specific intellectual of the masses based on the theory of intellectual of Antonio Gramsci and Michel Foucault.

Key Words: *Intellectual, Behice Boran, Folk Sociology, Workers' Party of Turkey.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Erzincan. E-posta: aysemsezer@gmail.com (orcid.org/0000-0002-9954-4811)

1. GİRİŞ

Aydın, toplumsal ve gündelik yaşamın önemli aktörlerinden biri olarak politik yaşamda işgal ettiği pozisyonlarla siyasetin temel öznelerinden birini oluşturmaktadır. Aydın, literatürde uzun yıllar teorik bilgisi ve uzmanlığı ile değerlendirilmiş; bilgiyi tekelinde bulunduran bir kişi olarak resmedilmiştir. Ancak aydın, bilen kişi olduğu kadar filli müdahalesi ve mücadelesi ile toplumsal eylemin ortasında bulunan bir aktör; bir eylem insanıdır (Çağan, 2003: 12). Bir uzmanlığa sahip olmak kadar, o uzmanlığı dönüştürücü eylem açısından kitlelerle birlikte var etmek aydınının temel sorumluluğudur. Dolayısıyla, bu çalışmanın temel sorunsalı açısından aydın hem bilen hem eyleyen bir kişi olarak tasavvur edilmektedir. Fransız filozof Jean Paul Sartre (2010: 16), aydını şu sözleriyle niteler: *“Ben atom silahlarını mükemmelleştirmek için atomun parçalanması üzerinde çalışan bilim adamlarına aydın denilemeyeceğini söyleyeceğim. Onlar bilim adamıdır, işte o kadar. Ama yapılmasına göz yumdukları silahların yıkıcı gücü karşısında dehşete kapılan bilginler bir araya gelerek kamuoyunu atom bombasının kullanılmasına karşı uyaran bir manifesto imzaladıklarında artık birer aydınlardır.”* İfadeden anlaşıldığı üzere, aydın mücadelecilik kimliği ile kendini var eden toplumsal bir figürdür.

Aktivist ve muhalif aydın figürü, literatürde en kapsamlı biçimde Antonio Gramsci ve Michel Foucault tarafından sorunsallaştırılmıştır. Bu çalışmada, Behice Boran'ın aydın kimliğini tesis eden eylemciliği ve kuramcılığı Gramsci ve Foucault'un teorik yaklaşımlarından hareketle ele alınmaktadır. Boran'ın yaşamı, akademi ve aktif siyaset alanında şekillenen, üniversite hocalığı ve siyasetçilik uğraşlarının birbirini tamamladığı bir çizgide seyretmektedir. Sosyolog kimliği ve siyasetçi kimliğini aynı totalitenin iki farklı görünümü olarak ele aldığımızda, kuramın pratiğe yol gösterdiği tutarlı bir bütünlük karşımıza çıkmaktadır. Boran, 20. yüzyılın en önemli sosyologlarından biri olarak, yaptığı saha araştırmaları ve bilimsel yayınları ile Türkiye sosyolojisinde önemli bir konumda bulunmaktadır. Buna ek olarak, Boran, Türkiye'nin ilk kadın parti genel başkanı olarak Türk siyasal hayatı açısından benzersiz bir yer edinmiştir. Bu bağlamda, Boran'ın yaşamı aydınının bir bilen ve eyleyen kişi olarak değerlendirildiği kuramsal perspektiften hareket edildiğinde önemli veriler taşımakta; kuramı açıklamak için temsili bir örnek oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Boran'ın aydın kimliğinin iki yönünü oluşturan kuramcılığı ve siyasetçiliği ayrı başlıklarda ayrıntılı olarak değerlendirilmekte ve kuramsal çerçeveden hareketle analiz edilmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde, aydını bir toplumsal aktör olarak ele alan kuramlara yer verilmektedir. Bu bağlamda, Gramsci'nin “organik aydın” ve Foucault'un “spesifik aydın” kuramı Boran'ın aydın kimliğini analiz etmeye elverişli bir teorik zemin tesis etmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Boran'ın biyografisi kronolojik bir biçimde sunulmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, sosyolog, üniversite hocalığı, akademisyen ve kuramcı olarak Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) akademisyenlik yaptığı yıllarda geliştirdiği teorik ve uygulamalı çalışmalar değerlendirilmekte ve bu çalışmalar halk sosyolojisi perspektifinden tartışılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise, Boran'ın aktif siyasete dâhil olma süreci ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) üyesi, milletvekili ve parti genel başkanı olarak etkinlikleri değerlendirilmekte; kuramdan eyleme giden çizgi analiz edilmektedir. Sonuç olarak, Boran'ın yaşamı teorik bilgi ve bütünsel eylemi bir arada üretebilen, bu iki sürecin birbirini dışlamadığı hatta bütünlediği bir aydının hayatını örneklemektedir.

2. AYDIN KAVRAMI ÜZERİNE

Çalışmanın girişinde belirtildiği üzere bu çalışmada, Behice Boran'ın yaşam öyküsünden yola çıkarak onun aydın kimliği değerlendirilecektir. Bu bağlamda, ilk olarak aydın kavramının ne olduğu ele alınmalıdır. Türk Dil Kurumu'na göre (TDK), *“Kültürlü, okumuş, görgülü, ileri düşünceli (kimse), münevver, entelektüel”* anlamına gelen aydın, literatürde farklı kuramcılar tarafından farklı perspektiflerle ele alınmıştır. Kavramın etimolojik kökenine inildiğinde, entelektüel kelimesinin kökünün “intellect” olduğu görülmektedir. Bu kelime, zihin gücü, zekâ, kudret gibi anlamlar taşımakta ve genellikle üretimde bulunurken kol gücü yerine zihinsel emek sarf eden kişiler için kullanılmaktadır (Bodin, 2000: 14). Bu yaklaşım, uzun bir tarihsel süreçte geçerliliğini korumuştur. Ancak, entelektüel, toplumsal rolleri üzerinden düşünüldüğünde zamanla muhalif kimliği ile ön plana çıkmış; bu bağlamda bilgi sahibi olmak entelektüel tanımlamakta yetersiz kalmıştır. Zaman içinde entelektüel kavramının yanına aydın kavramı eklenmiş; aydın kavramı bilen olmanın yanında eyleyen olmayı da içerecek şekilde genişlemiştir. Bu nedenle, bu çalışmada “aydın” kavramı tercih edilmektedir.

Aydın, toplumda işgal ettiği pozisyon gereği iktidarla ilişkisi bağlamında değerlendirilebilir. Buna göre aydın, ya iktidarın yanında ya da iktidarın karşısında yer alabilecek konumdadır. Esasen aydının önünde iki seçenek vardır; ya iktidara yakın duracaktır ya da iktidara muhalif olarak halkın yanında yer alacaktır. Louis Bodin (2000: 30), aydının önündeki iki farklı seçeneği şu şekilde değerlendirmektedir: *“Ya kurulu düzenin yalanlarını bilimselleştiren bir hakikat çarpıtıcısı olacak ya da ezilenlerin yanında yer alarak; her haksızlığa karşı gelmek her yalanı susturmak gibi evrensel bir düstur benimseyecektir.”*

Behice Boran’ın aydın kimliği, Gramsci tarafından formüle edilen “organik aydın” kuramına ve Foucault tarafından ortaya konulan “spesifik aydın” yaklaşımına bir örnek teşkil etmektedir. Her iki yaklaşımda da, öncelikle aydının iktidarın karşısında ve fakat kitlenin yanında yer alan muhalif bir özne olduğu vurgulanır. Gramsci’de organik aydın kavramı, işçi sınıfının devrimci mücadelesinde işçi kitlelerinin yanında olan ve onlarla birlikte mücadele eden aydını somutlaştırmaktadır. Şair Arif Damar’ın (Gün Dergisi, 1987: 20) Boran’ın ölümü üzerine sarf ettiği ifadeler bu tespiti destekler niteliktedir: *“Marksizm’i ve sosyalist mücadeleyi seçmesi entelektüel bir seçimdir. Aydın namusudur, bilime ve gerçeğe saygısıdır bu seçim.”*

Çalışmanın kuramsal temelini oluşturan ikinci yaklaşımda ise, Foucault, aydının muhalif kimliğini “spesifik aydın” kuramı ile tartışmakta; bu kuramda aydının bir alanda uzman bir kişi olarak kitlelere yol gösteren mücadelecilik kimliği ön plana çıkarılmaktadır. Boran’ın muhalif ve mücadelecilik kişiliği ve aktif eylemciliği bu yaklaşımda vücut bulmaktadır. Aynı partide uzun yıllar birlikte mücadele verdiği Nihat Sargın (Gün Dergisi, 1987: 3), Boran’ın eylemciliğini şu sözleriyle değerlendirir: *“Boran’ı Boran yapan militan kişiliğidir. Dost için, düşman için Boran denince akla gelen mücadeleciliktir; bu mücadelecilik militan kişiliktir.”* Bu bağlamda, her iki teorik çerçeveden hareketle, sırasıyla organik aydın ve spesifik aydın kuramları ele alınacaktır.

2.1. Organik Aydın: Antonio Gramsci

Gramsci, siyaset kuramı literatüründe aydını en kapsamlı şekilde ele alan kuramcılardan biridir. Kendisi, Vladimir İlyiç Lenin’den sonra, Marksist yazında aydın sorunsalına en büyük katkıyı sunan kuramcıdır (Yaralı Akkaya, 2014: 39). Gramsci, Marksist bir praksis kuramcısı olarak aydınların toplumda oynadığı rolleri muhalif dönüştürücü eylem ve devrim mücadelesi etrafında tartışmaktadır. Gramsci, her şeyden önce siyasetin ve tarihin bir bütün olarak ele alınmasına çabalamış, aydın tartışmasını da bu bütüncül anlayışın içerisine yerleştirmiştir (Texier, 1982: 46). Bu doğrultuda, aydının rolünü anlayabilmek için öncelikle “tarihsel blok” kavramını geliştirmiştir. Gramsci (2011: 10), tarihsel bloku şu şekilde tanımlar:

“Tarihi blok, belli bir topyekûn tarihi durumun iç yapısıdır. Tarihi blokta bir yandan doğrudan doğruya üretim güçlerine ve üretim ilişkilerine bağlı sosyo-ekonomik bir yapı olan sınıflar; öte yandan ideolojik ve politik bir üstyapı görülür. Tarihi bloğun oluşması için, bu bloğun altyapısı ile üstyapısının organik olarak birbirine bağlanmaları gerekir. Altyapı ile üstyapı arasındaki organik bağlantıyı, işlevleri ekonomik değil de üstyapı düzeyinde olan ve tarihi bloğun üstyapısını yönetmekle yükümlü toplumsal tabaka, yani aydınlar sağlarlar.”

Marksizm’deki yapı ve üstyapı ilişkisini temel alan Gramsci, aydınları, toplumsal gerçekliği oluşturan altyapı ile üstyapı arasındaki bağlantıyı kurmakla görevlendirmektedir. Tarihsel blok kavramıyla, yapı ve üstyapının; aynı zamanda sivil ve politik toplumun organik bütünlüğüne vurgu yapar (Portelli, 1982: 5). Gramsci’ye göre üstyapıda yer alan ve toplumun tüm ideolojik yapısının bir yansıması olan sivil toplum, aydınların sorumluluk yüklenmeleri gereken alanı oluşturmaktadır. Sivil toplumu oluşturan sendika, dini kurumlar, dernekler ve iletişim organları aydınlar olmadan vazifelerini yerine getiremezler. Bununla birlikte, aydınlar baskının işlediği politik toplumda; yani devlette de görev alırlar. Sivil toplum ve politik toplum birlikte bir totalite oluştururlar. Bu itibarla aydınlar, politik ve sivil toplum arasındaki bütünleşmeyi sağlayan aktörler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Gramsci, 2011: 40). Gramsci’ye göre, teori ve eylem de kendi içinde organik bir bütünlük oluşturur ve devrimci mücadele ancak bir praksis yoluyla kendisini var edebilir (Uzuner, 2016: 103). Aydınlar ise, bu praksisin örgütleyicileri olarak önem kazanmaktadırlar. Bu aşamada, aydınlar özellikle iknayı tesis etmede önem kazanırlar ve onların mücadelesi şiddet yoluyla değil; ikna ile yeni bir hegemonyanın tesis edilmesinde önem kazanır. Aydınlar, bu bağlamda toplumla yani kitleyle ilişkileri doğrultusunda etki doğurmaktadırlar. Yani, aydınlar toplumu, toplum da aydınları

etkilemekte; karşılıklı bir etkileşim doğmaktadır. Bu nedenle, teori ve pratiğin birlikteliğini ifade eden “praksis” kavramı; aydını analiz edebilmek için tamamlayıcı kavramlardan birini oluşturmaktadır (Santucci, 2011: 48).

Aydın, Gramsci’ye göre “tarihsel blok”, “praksis” ve “hegemonya” kavramlarına başvurulmadan açıklanamaz. Hegemonya, toplumu idare eden sınıfın mutlak surette tesis etmesi gereken bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sivil toplum ve politik toplum ayırımından hareketle hegemonya sivil toplumdaki güç mücadelesini içermektedir. Yönetici sınıfın toplumda hegemonyasını tesis edebilmesi için mutlaka aydınları hegemonya kurma sürecine çekmesi gerekmektedir. Aydınlar, hegemonyanın tesisinde ideolojik, sosyal ve kültürel işlevler yerine getirirler (Portelli, 1982: 6). Ancak, aydınları sadece sivil toplumda düşünmek yetersiz bir bakış açısı oluşturur. Aydınlar, politik toplumda görev alabilecekleri gibi doğrudan politik toplumun baskısı altında da kalabilirler (Mouffe, 1979: 182). Bu noktada, muhalefet göstermek ve bir karşı- hegemonya tesis edebilmek aydının temel görevlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle Gramsci, karşı hegemonyanın tesisinde organik aydın kuramını geliştirmektedir.

Öncelikle, Gramsci, “organik” kavramına sıklıkla başvurmaktadır. Organik kavramı, “temel toplumsal sınıflardan biri içinde düşünme ve daha önemlisi, örgütlenme işlevinin yerine getirilmesi” olarak tanımlanır (Gramsci, 1984: 37). Gramsci’ye göre, toplumdaki her sınıf ya da zümre kendisine bağlı organik aydınlarına sahiptir. Örneğin, tarıma bağlı üretim yapan üretici sınıf kendi organik aydınlarını oluşturur. Aydınlar ise, bu sınıflara mensup kişilere kendi görev ve sorumluluklarının farkında olmaları sağlayacak bir bilinç aşılarlar. Bu bağlamda, her sınıfın sahip olduğu bir ideoloji olduğu vardır ve aydınlar bu ideolojiyi aşlamakla görevlidirler. Buna göre, “Gramsci, aydınları her besini özümlebilir yapma işlevine sahip olan mide suyuna benzetir” (Bağla, 1977: 84). Aynı zamanda, aydınlar “üstyapının memurları” olarak görülürler (Portelli, 1982: 5). Gramsci, tarihsel incelemesinde, aydınları geleneksel aydınlar ve organik aydınlar olmak üzere iki sınıfa ayırmaktadır. Geleneksel aydın, tarım toplumlarında görülür ve köylü kitlelere bağlıdır. Gramsci’ye göre, eski hegemonyanın savunucuları olan geleneksel aydınlar etkisiz hale getirilmeden yeni bir hegemonya ve sivil toplum tesis etmek olanaklı değildir (Portelli, 1982: 106). Kuramın en özgün kısmını oluşturan organik aydın ise, modern toplumda yer almakta ve hem sivil toplumda hem politik toplumda aktif roller üstlenmektedir. Gramsci (2011: 60), organik aydını şu şekilde tanımlar: “Üretim tarzındaki tarihsel dönüşüme bağlı olarak ortaya çıkan sınıf oluşumlarının özgül gereksinimlerine karşılık vermek amacıyla kendileriyle kronolojik olarak aynı zaman diliminde ortaya çıkardıkları aydınlardır.”

Kuramdaki en önemli vurgu, toplumdaki en ilerici sınıf olan işçi sınıfının kendi organik aydınlarını ve hegemonyasını yaratması zorunluluğuna yapılmaktadır. Hegemonya, hem Lenin hem Gramsci de mutlaka entelektüel bir örgütlenme gerektirmektedir (Portelli, 1982: 71). Buna göre, organik bağlar proleterya sınıfı ile kurulabilir ve devrimci mücadele bu şekilde yükseltilebilir (Yetiş, 1982: 30). İşçi sınıfına devrimci mücadelesinde bilinç taşıyacak ve onlarla birlikte mücadele edecek organik aydın, tarihsel görevini yerine getirmiş olacak ve ahlaki ve moral bir reformun önderliğini üstlenecektir. Bu bağlamda, aydınların sorumluluğu bu toplumsal reforma liderlik etmektir. Bu liderlik rollerini tam anlamıyla yerine getirebilmeleri için işçi partisinde çalışmaları ve işçilerle birlikte mücadele etmeleri gerekmektedir (Yetiş, 1982: 30). Gramsci, İtalyan düşünür Machiavelli’ye referansla bu işçi partisini “modern prens” olarak adlandırır: “Modern prens, entelektüel ve moral reformun ilancısı ve örgütleyicisi olacaktır” (Gramsci, 1984: 11). Bilindiği gibi, Machiavelli İtalyan siyasi birliğinin sağlanmasını kutsal bir görev olarak görmekte, bu yüce amaç için de donanımlı bir hükümdar/prende olması gerekenleri sıralamaktadır. Gramsci de, işçi sınıfının partisi ve toplumsal eylemin dönüştürücü gücü olan modern prensin yeni bir toplumun inşasına nasıl katkı sunacağını değerlendirmektedir (Ataay ve Kalfa, 2008: 36). Bu nedenle, sivil toplumda meydana gelen ve yeni bir hegemonyayı tesis edebilecek bir manevra savaşını ancak modern prende örgütlenen aydınların başarabileceğini ifade eder (Uzuner, 2016: 108).

Gramsci’nin yaklaşımına benzer bir değerlendirme, Lenin’de karşımıza çıkmaktadır. Devrimci mücadele içerisinde aydınların önemini vurgulayan Lenin (2010: 42), bu **önemi şu şekilde ifade eder:**

“Bilimin taşıyıcısı proleterya değil, burjuva aydınlarıdır. Modern sosyalizm burjuva aydın tabakasının üyelerinin kafasında doğmuştur ve bunu entelektüel açıdan daha ileri olan ve koşulların elverdiği yerlerde modern sosyalizmi proleter sınıf mücadelesine sokan proleterlere aktaranlar da onlar olmuştur. Dolayısıyla

sosyalist bilinç sınıf mücadelesine dışarıdan verilen bir şeydir, onun içinden kendiliğinden çıkan bir şey değildir.”

Görüldüğü gibi organik aydın, işçi sınıfının yanında yer alan ve iktidara muhalif bir konumda kitlelere liderlik eden bir aktör olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Boran’ı işçi sınıfının organik aydını olarak değerlendirmek için önemli bir kuramsal dayanak oluşturmaktadır. Boran, TİP’i sadece seçim kazanmaya yönelik bir kurum olarak değerlendirmemiş, partiyi işçiler için bir okul olarak görmüştür. Bu bağlamda, sosyalist bir partinin görevinin oy avcılığı yapmak olmadığını her zaman dile getirmiş, özellikle işçi-emekçi kitlelerin eğitilmesinin önemine sıklıkla işaret etmiştir (Şener, 2007: 375). Buradan yola çıkıldığında, çalışmanın beşinci bölümünde, Gramsci’nin bu teorik perspektifinden hareketle Boran’ın aktif siyaset yılları analiz edilmektedir.

2.2. Spesifik Aydın: Michel Foucault

Muhaliflik, aydına ilişkin kuramsal yaklaşımlarda ön plana çıkan özelliklerin başında gelmektedir. Gerek Gramsci’nin gerek Foucault’un kuramında, muhalif olmak ve iktidarın karşısında özgür irade sahibi kişi olarak konumlanabilmek merkezi bir yer tutmaktadır. Her iki kuramcının aydın tasavvuru ise, muhalifliğin konumlanması sürecinde farklılaşmaktadır. Gramsci, devrim mücadelesinde aydını devrime giden yolda bir manevra savaşçısı gibi görürken; Foucault, aydının uzmanlıkla ilişkisini irdelemiş; ancak uzmanlık bilgisine sahip kişilerin kitlelerle birlikte eylemde bulunabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, Gramsci aydının mücadelesini devrimci bir mücadele olarak tanımlarken; Foucault uzmanlıktan doğan ve yerel/mikro karakter taşıyan eylemleri aydın aktivizmi bağlamında değerlendirmektedir.

Uzman kişi olarak aydın, siyaset sosyolojisi yazınında Foucault’dan önce de ele alınmıştır. Örneğin Sartre (2010: 30), aydınların belli bir uzmanlık çerçevesinde daha önemli konumlara yerleşebileceğini ifade eder ve uzmanlığı aydın sayılmak için önemli bir kriter olarak ortaya koyar. Ancak, uzmanlık yeterli değildir; bunun yanı sıra uzman, içerisine yerleştiği iktidar yapılarının sınıf çıkarlarıyla bütünleşmez ve ona karşı konumlanabilirse aydın olabilecektir. Önemli olan uzmanların, içinde buldukları yapının çelişkilerinin farkında olması ve kendilerine dayatılanlar ile mücadele edebilmesidir (Vergin, 2006: 25).

Foucault, uzmanlık ve aydın ilişkisini daha derinlemesine analiz etmekte; bu yaklaşımda iktidar ve aydın birlikte değerlendirilmektedir. Foucault, spesifik aydın kuramını ortaya koyarken öncelikle iktidarın karakteristiğini incelemektedir. Buna göre, iktidar dikey olarak yukarıdan aşağıya doğru örgütlenen ve yönettiği insanları salt şiddet yoluyla baskı altına alan bir yapı değildir. Bu geleneksel yaklaşımların dışında kalan Foucault, iktidarın her yerdeliği üzerine odaklanmaktadır. Buna göre, iktidar bir örümcek ağı gibi toplumu sarmakta; mikro ve yerel odaklarda da örgütlenmektedir. Bu bağlamda, iktidar “...toplumsal beden üzerinde hareket eden üretken bir ağ” olarak görülmelidir (Uzuner ve Ayhan, 2016: 209). İktidarı bu şekilde yatay ilişkiler ekseninde değerlendiren Foucault için, elbette spesifik aydın da iktidarın örgütlendiği tüm mikro odaklarda kitlelerle birlikte eyleyecek kişi olmalıdır. Fildişi kulesinde oturan, kitleleri bilgisiz olmakla suçlayan ve sürekli olarak vaaz veren geleneksel aydın anlayışı artık ömrünü tamamlamış; yerel nitelikli mücadelelerde direnişin örgütleyicisi olan spesifik aydın onun yerini almıştır (Foucault, 2005: 50).

Foucault’a göre (2005: 13) aydın, “... bilgisini, uzmanlığını ve hakikatle ilişkisini siyasi mücadele alanında kullanan kişidir.” Aydın kitlelerin vicdani olarak gören bu yaklaşım, uzmanlığın bilgisinin kitlesel bir mücadele içerisinde anlam kazanacağını belirtmektedir. Bu aydın tipini “spesifik aydın” olarak adlandıran Foucault’a göre (2005: 52), aydın kitleyi yönlendirmeye ihtiyaç duymaz. Kitle, zaten bilinç ve idrak sahibi bir topluluktur ve rasyonel olarak eylemde bulunabilir. Aydın düşen ise, kitleyle birlikte onların mücadelesini desteklemek ve görünür kılmaktır. Yerel örgütlenmeler içerisinde yer alan spesifik aydınlar, mikro siyasetin gelişmesi açısından hayati önem taşımaktadırlar. Kısacası “spesifik aydın, özünde iktidarı yeniden üretmeyerek ona direnen kişidir” (Topçuoğlu, 2006: 223).

Foucault bilgi, iktidar ve aydın ilişkisini ele alırken, bilginin iktidar tarafından söylemlere dönüştürüldüğünü, bu açıdan çarpıtılmış ve üzeri örtülmüş bilgilerle donatılmış bir hakikat rejimi tesis edildiğini belirtir (Uzuner ve Ayhan, 2016: 208). Kitlelerin gerçekleri görmesinin önüne set çeken bu hakikat rejimini bozuma uğratmada, hem doğru bilginin taşıyıcısı olarak hem de kitlelerin kendi hakikat rejimini tesis etmede oynadıkları roller açısından spesifik aydınlara büyük görevler düşmektedir. Uzmanlık bilgisi tam bu noktada gerekli kılınmakta, aydınların bilgisi kitleyi aydınlatmada büyük rol oynamaktadır. İktidarın yanlış hakikatlerle ördüğü ve toplumun en kılcal damarlarına kadar işleyen bu çarpıtılmış bilgileri deşifre etmede aydınlar önemli işlevler yüklenmektedirler.

İktidar, toplumun tüm hücrelerine hakikatlerini yaymakta iken; aydınlar da iktidarın yayıldığı her yerde direnişin olanaklılığını simgelemektedirler. Bu aydın profili, geleneksel yaklaşımlarda her şeyin bilgisine haiz olan aydından farklılaşan, gündelik yaşamın her alanında kitleyle temas eden bir aktivist görünümündedir. Reyhan Atasü Topçuoğlu'na göre (2006: 225), *"spesifik aydının kavramsallaştırıldığı düşünsel bağlam, aslında Foucault'un tahminler, vaatler ve vaatlerin yerine, basitçe günlük ve yerel pratikleri koyma çabasıdır."*

Foucault'un iktidar anlayışı, aydını farklı kriterlerle tekrar ele aldığı gibi, direnen öznelere de farklı kategorilerde tanımlar. Şöyle ki, Foucault, resmi tarihin dışarıda bıraktığı ötekilerin, horlanmışların ve dışlanmışların tarihine odaklanır (Özmkas, 2012: 57). Resmi tarihin oluşturduğu hakikat rejiminin dışında kalan ve kendi gündelik yaşamlarının içine hapsolan ötekilerin bilinçlenmesi spesifik aydınların rolleri üzerine tekrar düşünmeyi gerektirmektedir. Kendi yaşamı boyunca cezaevlerinde, akıl hastanelerinde ve yerel mücadele odaklarında kitlelerle birlikte mücadele eden Foucault, spesifik aydının iktidarı sarsabilecek potansiyelini bizzat yaşamıyla örneklemektedir. Bir diğer açıdan, Gramsci'nin sivil toplumunda hegemonya mücadelesi veren organik aydını, Foucault'un yerel mücadele odaklarında kitleyi yönlendiren spesifik aydınına çok benzemektedir; her iki profil de Behice Boran'ın aydın kimliğinde yaşam olanağı bulmaktadır.

Boran, gerek sosyolog gerek TİP milletvekili ve genel başkanı olarak Foucault'un ortaya koyduğu spesifik aydın figürüne iyi bir örnek oluşturmaktadır. Günnur Ertong (2010: 13), Behice Boran'ı konu alan çalışmasında, bilimsel, evrensel ve yerel nitelikli bir mücadeleyi önemseyen Boran'ı şu şekilde tasvir eder: *"İçinde yaşadığı dönemin çok ötesinde neredeyse bugün için çizilen ideal akademisyen portresinde henüz 1940'larda yerel konuları evrensel bilim ilkeleriyle ele alarak tartışması, Behice Boran'ın bir diğer perspektifle de ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır."* Ertong, buradan hareketle Boran'ın bir halk sosyoloğu olduğunu belirtir. Sosyoloji ve halk arasında bir diyalog köprüsü kurmaya çalışan halk sosyolojisi, sosyolojiyi akademinin kurumsal yapısından halkın arasına yayma felsefesi üzerine inşa edilir. Boran da, üniversitede akademisyenlik yapmakla birlikte, kırsal yörelerde yaptığı saha çalışmaları ile halkla iç içe olmuş bir aydındır. Bu açıdan, uzmanlık bilgisini halkın yararına kullanmakta olduğu söylenebilir. Ayrıca, Boran halkı cahil gören tepeden inme yaklaşımlara hiçbir zaman rağbet etmemiş; kitlelerin bilinçlenmesi ile yeşerecek ve tabandan tavana büyük bir değişimi gerçekleştirecek bir demokrasinin hakiki bir demokrasi olacağına inanmıştır. Bu nedenle, gerek akademisyenlik yıllarında gerek aktif siyaset yıllarında kitlenin gücüne inanmış; tepeden inme hareketleri desteklememiştir. Bu açıdan, çalışmanın dördüncü bölümünde Foucault'un spesifik aydın kuramı, Boran'ın sosyolog-kuramcı kimliği ile ilişkilendirilerek değerlendirilmektedir.

3. BEHİCE BORAN'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

"Acılı Alkışlı Yaşam
Sosyalizm Düşün Yaşam
Bilinçli İnançlı Yaşam
Onurun Simgesi Boran"
(Nebi Dadaloğlu)

Behice Boran'ın aydın kimliğini sorunsallaştırmak için öncelikli olarak yaşam öyküsünü incelemek gerekir. Boran'ın biyografisi, organik ve spesifik aydından izler barındırmaktadır. Behice Boran'ın yaşamı, İlhan Tekeli'nin (2011: 1) ifadesiyle *"hesabı akılla verilen bir yaşam"*dır. Akademisyen, sosyolog, milletvekili ve partili kimliği taşıyan Boran'ın adı, Türk siyasal yaşamında ilklerle anılmaktadır. Boran, Türkiye'nin ilk kadın sosyoloğu, ilk kadın siyasi parti genel başkanı ve ilk kadın sosyalist milletvekili olma vasıflarını taşımaktaydı. Yaşam çizgisinin en belirgin kesitleri olarak sosyolog, siyasetçi ve kuramcı Boran ön plana çıkar. Her şeyden önce Boran'ın yaşamı, teori ve pratik birlikteliğinin önemini net şekilde ortaya koymaktadır. Gazeteci Uğur Mumcu ile yaptığı söyleşide Boran (1993: 14), kuram ile eylem arasındaki bütünlüğü şu şekilde ifade etmekteydi: *"...fikirlere ancak pratiğe, eyleme yansırsa önemlidir, eğer insanın yaşayışında hiçbir etki göstermiyorsa o fikre sahip olmuştun, olmamışsın ne?"* Boran, yaşadığı dönemde akademisyenlik ve pratik siyaset arasındaki tezatlığın üzerine giderek, bu iki alanın birbirine çok mesafeli olmadığını göstermektedir. Veli Lök'ün, (Gün Dergisi, 1987: 17) Boran'la ilgili şu ifadeleri bu durumu açıklar: *"Bilim emekçisiydi. Ülkesine nasıl daha çok yararlı olabileceği düşüncesi kendisini politikaya götürdü. Bilim adamı siyasetle uğraşmaz aldatmacasını yıkan başarılı bir örnek verdi."* Görüldüğü gibi, Boran'ın yaşamı kuram ve eylem arasında salınmakta; siyasetçi ve akademisyen kimliği birbirini tamamlamaktadır. Adnan

Cemgil (Gün Dergisi, 1987: 24), siyasetçi ve sosyolog Boran'ın şu sözleriyle değerlendirir: *"Behice Boran, sosyolog olarak ileri sürdüğü düşünceleri, ilerde sosyalist olarak geliştirmiştir."*

Boran, 1 Mayıs 1326'da (yeni takvimde 14 Mayıs 1910) tarihinde Bursa'da doğmuştur. Boran'ın doğum tarihi çoğu kaynakta hatalı olarak 1 Mayıs 1910 olarak verilmektedir. Doğduğu gün ile ilgili olarak Mumcu (1993: 6) Boran'a hitaben, *"siyasi kişiliğiniz doğum tarihinizle başlamış"* ifadesini aktarır. Boran, ailesinin Bursa'dan İstanbul'a göçü üzerine, eğitimine İstanbul'da Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde devam etmiş ve bu okuldan birincilikle mezun olmuştur (Tekeli, 2011: 3). Boran'ın mezuniyeti önemli bir olaydır, zira Boran, kolej tarihinde hem orta hem lise kısmını birincilikle bitiren ilk Türk kız öğrenci olur. Parlak bir öğrenci olmakla birlikte Boran, toplumsal sorunlara da duyarlılık göstermektedir. Gökhan Atılğan (2007a: 16), Boran'ın imparatorluğun sonu ve Cumhuriyet'in kuruluş süreci arasında geçen sancılı çocukluk döneminde, halkın sorunlarına eğilmeye ve bilinçlenmeye başladığını, bir yurtsever olarak yetiştiğini belirtir. Boran (Akt. Atılğan, 2007a: 15) o yılları, kendi sözleriyle şu şekilde aktarır:

"Bağımsızlık Savaşı sürdüğü yıllarda ben on yaşla on üç yaş arasındaydım. Bu yıllar benim bütün hayatımı etkileyen yıllar oldu; bu yıllar ve ondan sonraki yıllar. Çünkü bu yıllarda artık çocukluktan yavaş yavaş çıkıyor ve genç kızlığa doğru giriyordum. Hatırlarım, daha on iki yaşında çocukken Fransız okulunda arkadaşlarımla beraber Lozan müzakerelerini konuştuğumuzu, aklımızın erdiğince... Cumhuriyetin ilanından sonra daha da büyüdüm ve Bağımsızlık Savaşının neticeleri, etkisi devam etti. Çok yurtsever bir genç kızdım."

Bu dönemde halkın fakirliği, Atatürk'ün uygar dünyaya geçiş fikirleri Boran'ı çok etkilemiş; halkı aydınlatma ve medeniyete ulaştırma fikri kolejden mezun olduğu yıllarda olgunlaşmıştır. Kolej eğitiminden sonra, İstanbul Üniversitesi felsefe bölümündeki eğitimine başlar (Gelgeç Bakacak, 2012: 55). Boran bu yıllarda hem lisans eğitimine devam etmiş, hem de vekil öğretmenlik yapmıştır. Manisa Orta Mektebi'nde öğretmen olarak 2 yıl boyunca çalışmıştır. Bu yıllarda, eğitim bilimleri ve sosyolojiye olan ilgisi ön plandadır. Yıllar sonra, bu ilgidir şu sözlerle bahsedecektir: *"İlk aklıma gelen pedagoji öğrenimi yapmak oldu, eğitimle toplum cehaletten kurtulacak, gelişip çağdaş uygarlığa ulaşacaktır"* (Akt. Mumcu, 1993: 10).

Manisa'da öğretmenlik yaptığı yıllarda Boran, Amerikan Kız Koleji'ndeki öğretmenlerinden birinin ismini Amerika'da bir üniversiteye vermesi ile bir burs teklifi alır. 1934 yılında öğretmenliği bırakarak, Michigan Üniversitesi'ndeki doktora eğitimine başlayan Boran, Amerika'da geçirdiği dört sene boyunca Marksizm ile ilgili araştırmalarda bulunmuştur. 1938 yılında, *"Bir Mesleki Mobilite İncelemesi: 1910-1930 Yılları Arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Meslek Gruplarının Yaş Dağılımı"* başlıklı tezini vererek doktor olur (Tekeli, 2011: 5). Bu başarı, Boran'ın Türkiye'nin ilk kadın sosyoloğu olarak anılmasına neden olacaktır; zira Boran, sosyoloji alanında Amerika Birleşik Devletleri'nden doktora alan ilk kadın bilim insanıdır. Boran tezini bitip Türkiye'ye dönünce, akademiye bir kadro bulması hiç kolay olmaz. Aslında hademe kadrosunda gösterilerek akademisyenlik yapmaya bile razı iken, süreçte birçok zorluk yaşamıştır (Tekeli, 2011: 6). Türlü uğraşlardan sonra, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Boran'ı, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne üç yıl içerisinde doçentlik tezini vermek kaydıyla atar (Atılğan, 2007a: 31). Boran, bu yıllarda gerek saha çalışmaları gerek verdiği derslerle parlamıştır. İlk öğrencilerinden Mübeccel Kıray (Akt. Tekeli, 2011: 8), kendisinden şu sözlerle bahseder: *"O kadar genç, o kadar şık, o kadar zarif ve o oranda da bilgiliydi."* Boran, 31 Mayıs 1939'dan üniversiteden tamamen ilişkisinin kesildiği 12 Temmuz 1948'e kadar, yaklaşık dokuz yıllık dönemde üniversitede çalışmıştır. Bu akademisyenlik evresi, Boran'ın görevinden koparılmasıyla sona erecek; ama Boran, hocalığını üniversiteden koptuktan sonra da sürdürecektir. Bu nedenle, bu öğretmenlik evresi Boran'ın kişisel yaşamında büyük önem arz eder.

Üniversiteden ayrılışından sonra Boran, 1949 yılında eşi, eşinin annesi ve kendi annesiyle İstanbul'a taşınır. Bu süreçte eşi Nevzat Hatko da Basın Yayın Umum Müdürlüğü'ndeki işinden çıkarılır. Hatko'ya bizzat işyerindeki şefi, *"sen de tuttu Behice Boran'la evlendin"* ifadesiyle, neden işten çıkarıldığını açıkça söyler (Mumcu, 1993: 43). 1949'da başlayıp 1960'a kadar sürecek bu dönem, Atılğan'ın ifadesiyle (2007a: 139) *"Boran'ın kayıp yıllarıdır."* Bu kayıp yıllar, akademisyenlikten koptuğu ve henüz siyasi mücadeleye de angaje olmadığı dönemi kapsar. Bu süre içerisinde, 1951 yılında "Türk Barışseverler Cemiyeti"ni kurmuş ve Demokrat Parti'nin (DP) Kore Savaşı politikalarına muhalefet etmiştir. Bu konu ile ilgili dağıttığı bir bildiri nedeniyle tutuklanır. Bu dava sonucunda, toplam 14 buçuk ay hapis yatmıştır. Bu süreçte, 1951 senesinde oğlu Dursun Hatko dünyaya gelmiştir. Aynı

zamanda, bu dönemde kamu görevinden de kesin olarak ihraç edilmiştir. Boran, bu süreçten sonra 1953 senesinde büyük tevkiyat olarak bilinen Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) yönelik soruşturmalar kapsamında tutuklanmış ve yaklaşık beş ay tekrar hapis yatmıştır (Atılğan, 2007a: 160; Tekeli, 2011: 28).

1960 yılına kadar, Behice Boran iki uğraşı olan akademisyenlik ve siyasetçilikle uğraşmamış, bir suskunluk sürecine girmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi, toplumun aydınlar arasında sevinçler karşılanmış; büyük ümitler doğurmuştur. 1961 anayasasının olanaklarından yararlanan muhalif kesimler için bir örgütlenme süreci başlamıştır. Tanıl Bora (2017: 598), bu dönemin atmosferini şu sözleriyle ifade eder: *"60'ların sol dalgasında, emekçilerin hak ve özgürlük taleplerinin bizzat kendilerince kitlesel şekilde üstlenilmeye başlanması çığır açıcıdır."* TİP, bu filizlenme ortamında 1961 yılında kurulmuştur. Anayasal sınırlar içerisinde kalarak işçi sınıfını iktidara taşıyabileceğini düşünen TİP, gerek Boran'ın yaşamında gerek Türk siyasal yaşamında büyük önem arz etmektedir. Mustafa Şener'in ifadesiyle (2007: 355) TİP, *"Türkiye sosyalist hareketinin bugüne kadar yarattığı en önemli legal örgüttür."* Boran, kuruluşundan bir sene sonra partiye kabul edilir. Bu dönem, Boran'ın 1987 yılındaki vefatına kadar sürecek olan aktif siyaset evresinin başlangıcını oluşturmaktadır (Atılğan, 2007a: 188). TİP, 1965 seçimlerinde 15 milletvekili ile meclise girer; vekillerden biri de Urfa Milletvekili Behice Boran olur (Şener, 2007: 361). Böylelikle Boran, 50 yaşında aktif siyasete atılmaktadır.

Boran, partide ağırlıklı olarak dış politika sözcülüğü yapar. Bunun yanı sıra, kuramcı kimliği ile parti kadrolarının eğitilmesi için yoğun çaba harcar. Boran'ın partideki vazifesi, öncelikle Etüd Bürosu'ndaki çalışmalarıyla başlar. Daha sonra, sırasıyla Merkez Yürütme Kurulu üyeliğine ve Genel Yönetim Kurulu üyeliğine seçilir. Bu süreçten sonra, TİP Genel Sekreterliği vazifesini yürütmüştür. Süreç içerisinde, partinin mevcut Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ile ideolojik fikir ayrılıkları yaşayan Boran, partinin 4. kongresinde Genel Başkan seçilmiştir (Sargın, 1987: 5). 1971 Muhtırasında TİP kapatılır, parti üyeleri de tutuklanır. Boran, uzun yıllar sonra tekrar cezaevine girer, 1974 affı ile serbest kalır ve partiyi tekrar toparlamak için çalışmalara başlar (Atılğan, 2007a: 224). Boran, böylelikle TİP'in ikinci dönemini başlatacaktır; ancak bu dönem partinin etkisiz olduğu bir dönem olur. Orhan Silier (2007: 431), TİP'in durumunu şu sözleriyle ifade eder: *"1975-80 döneminde TİP, küçük sol partilerden biri olmanın ötesine geçemedi."*

1980 Darbesi, ikinci TİP'in dağılmasına yol açmış ve darbeden bir süre sonra Boran, partililerin kararı sonucunda ikna edilerek yurt dışına çıkarılmıştır. Bu süreç, Boran'ın 1980-1987 yılları arasında geçirdiği sürgün yılları sürecidir. Önce Sofya'ya sonra Brüksel'e giden Boran, ömrünün bu son demlerini TKP ve TİP'in birleşmesi için çaba sarf ederek geçirmiştir. İki partinin birleşmesi, nihayetinde 1987 yılında gerçekleşmiştir. Bu süreç, Atılğan'ın ifadesiyle (2007b: 444), *"hem TİP'in hem de Boran'ın gerek kuramsal gerek siyasal anlamdaki özgünlüklerinin silinmesi süreci oldu."* Boran'ın yakın dostu Necla Fertan (Akt: Atılğan, 2007a: 267), Boran'ın bu birleşme için nasıl didindiğini şu sözleriyle aktarmıştır:

"Behice Hanım, TİP ile TKP'nin birleşmesi için bir çaba harcadı... Ben kendisine, 'Sağlığınız iyice bozuk. Ölüyorsunuz. Bu çabalardan vazgeçin' dedim. 'En son yapmak istediğim bu. Yapmak istediğim başka bir şey yok. Öleyim, ne olur ki?' dedi."

Boran, 7 Ekim 1987 yılında TKP-TİP birleşmesi için organize edilen toplantıya doktorlarının tüm uyarılarına rağmen katılır. Bu toplantıdan tam üç gün sonra, evinde kalp krizi geçirerek hayata veda eder. Gazeteci Uğur Mumcu'nun girişimleri sonucunda, cenazesi Türkiye'ye getirilir. Meclis'te kendisi için bir tören düzenlenir. Daha sonra, Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilir (Tekeli, 2011: 38). Boran'ın sürgün yıllarında Mumcu (1993: 7) ile Brüksel'de gerçekleştirdiği röportajda söylediği sözler, yaşamının son döneminden duyulan hayal kırıklıklarını ifade eder: *"Her şeyi düşünmüştüm bu işlere girerken. Hapis yatmayı, baskıları, şunu bunu... Ama yetmiş altı yaşında, bir yabancı ülkede sürgün yaşamak hiç aklıma gelmemişti."*

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, yaşam öyküsündeki kronolojik sıralamadan hareketle öncelikle, sosyolog Behice Boran akademisyenlik dönemi faaliyetleri üzerinden ele alınacak; daha sonraki bölümde ise siyasetçi Behice Boran TİP'li aktif siyaset yılları açısından değerlendirilecektir.

4. SPESİFİK AYDIN: SOSYOLOG, KURAMCI, AKADEMİSYEN BEHİCE BORAN

Aydına ilişkin yazına kronolojik olarak bakıldığında, 1891-1937 yılları arasında yaşamış Gramsci'nin aydın yaklaşımı daha önce ortaya konulmuş; ardından 1926-1984 yılları arasında yaşamış Foucault spesifik aydın yaklaşımını geliştirmiştir. Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan ikinci bölümde, bu kronolojiden hareketle öncelikle Gramsci'nin daha sonra Foucault'un yaklaşımı ele alınmıştır. Ancak, Boran'ın yaşam öyküsünden yola çıkıldığında uzman-sosyolog dönemi yaşamının daha erken bir evresini oluşturmakta; daha sonra aktif siyaset dönemi gelmektedir. Bu bağlamda, kuramdaki sıralama tersine çevrilerek, önce bu başlık altında Foucault'un spesifik aydın yaklaşımından hareketle, Boran'ın sosyolog kimliği ve uzmanlığı ele alınmaktadır. Boran, sosyoloji alanında uzman bir isim olarak, bu uzmanlığı kitlelerin bilinçlenmesi için kullanmakta olan bir aydın profilindedir.

Behice Boran, Türkiye'nin ilk kadın sosyoloğu olarak bilim dünyasında müstesna bir yer edinmiştir. Boran, 1940'lı yıllarda Amerikan Sosyoloji Derneği'ne üye olan tek akademisyendir (Ertong, 2010: 17). Onun sosyolog kimliği, siyasetçi kimliğinin oluşumuna da katkı sağlamış; kuramı pratiğe aktarması hususunda yol gösterici olmuştur. Boran, toplumsal sorunlara çözüm bulmak amacıyla doktora yaptığı yıllarda önce pedagojiye sonra sosyolojiye yönelmiştir. Üniversiteden koparılsı süreci, onda derin bir hayal kırıklığı yaratmış, kendisini hep bilimsel çalışmalarını yürüten bir bilim insanı olarak görmek istemiştir. Sürgünde yaşadığı yıllarda, çok yakın arkadaşlarına *"siyasetten emekli olmak mümkün değil midir, ben sosyolojiye dönmek istiyorum"* diyerek bu özlemini dile getirmiştir (Akt. Atılğan, 2007a: 177).

Boran'ın Amerika'da doktora öğrencisi iken bir öğrenci arkadaşıyla yaptığı sohbet üzerine gelişen Marksizm merakı, onu sosyolojide Türkiye'de henüz o yıllarda fazla duyulmamış olan Marksist akım içerisinde konumlandırarak; Marksizm ona siyasal yaşamında da kılavuzluk edecektir. Boran (1993: 27), Marksizmle tanışmasını şu sözleriyle aktarır: *"... Marksizm'i tereddütsüz benimsemiş ve çok rahatlamıştım... Her şey yerli yerine oturmuştu ve yolu bulmuştum. Türkiye'yi kalkındırmak için, toplumları değiştirmek için yol nedir, onu bulmuştum."* Boran'ın sosyolojik perspektifine bakıldığında iki ana kaynaktan beslendiği görülmektedir. Zafer Durdu'nun ifadesiyle (2017: 175), *"Boran, toplumsal yapı araştırmalarında Marksist materyalist yaklaşımdan başka o dönemin Amerikan sosyolojisi içinde egemen olan yapısal-işlevselcilik ve sosyal antropolojik bütüncü topluluk analiz yöntemlerinden de etkilenmiştir."* O dönemde, Türkiye'de sosyoloji hâkim olan Emile Durkheim ve onun ekolünü temsil eden Ziya Gökalp'in yaklaşımlarına eleştirel bakacak olan Boran, bu eleştireliliğini ağırlıklı olarak Marksist çözümlenmelerle güçlendirecektir (Gelgeç Bakacak, 2012: 66).

Boran, doktorasını bitirip Türkiye'ye döndükten sonra, DTCF'de felsefe kürsüsünde Pertev Naili Boratav, Mediha Berkes, Niyazi Berkes gibi önemli isimlerle birlikte, kürsüye bir sosyoloji disiplini kazandırmak için çalışmaya başlar. Elbette 1940'lı yıllar Türkiye'sinin atmosferinde bu hiç kolay olmayacaktır. Zorluk, iki durumdan doğmaktadır. İlk olarak Boran, Amerika'da doktora yapan ilk sosyolog olarak Türkiye'ye taşımaya çalıştığı sosyolojik perspektifin yeni olması nedeniyle oldukça zorlanacaktır. İkincisi, 1940'lı yıllar, akademiye yurt dışından gelmiş, Amerikan ekolünü temsil eden ve ayrıca Marksizme bağlı bir sosyolog için zor bir dönemdir. Bu dönem, İkinci Dünya Savaşı'nın süregeldiği ve ırkçı-faşist ideolojinin dünyada yükseldiği bir dönemdir. Türkiye'de de bu ideolojinin yansımaları olarak aşırı sağ ideolojiler yayılmış, ülkeyi tek parti idaresi altında ve otoriter bir biçimde yöneten Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), sıklıkla muhalefete tahammülsüzlüğü net bir şekilde ortaya koymuştur (Atılğan, 2007a: 50; Durdu, 2017: 167). Bu baskıcı atmosferden Boran da nasibini alacak; dokuz yıllık aktif akademisyenlik sürecinden sonra akademiden ihraç edilecektir.

Mehmet Devrim Topsis'e göre (2013: 2), Boran'ın Türkiye sosyolojisindeki yeri iki noktada önem kazanmaktadır. İlk olarak Boran, bir önceki bölümde değerlendirilen biyografisinden de anlaşılacağı üzere, 1910'da başlayan ve 1987'de sonlanan yaşamında birçok toplumsal değişim sürecine tanıklık yapmıştır. Örneğin, erken Cumhuriyet döneminin kuruluş sancıklarına şahit olmuş; üç darbeyi yakından izlemiş ve toplumsal değişimi yaşayarak gözlemleyebilmiştir. İkinci önemi ise, Boran'ın uygulamalı sosyolojiye katkıları bağlamında değerlendirilebilir. Bu açıdan, o dönem sosyoloji kürsülerinde hiç kullanılmayan gözlem, mülakat gibi nitel veri toplama tekniklerini kullanmış; öğrencileriyle birlikte yerinde araştırmalarda bulunmak amacıyla sıklıkla sahaya inmiştir. Bu bağlamda, sosyolojide saha araştırmasına dayanmayan çalışmaları özellikle eleştirmiş, alan araştırmalarının önemini özellikle vurgulamıştır. İptidailik, medenilik, köy ve kent gibi konularda araştırmalar yapan Boran, sosyolojide

yeni bir anlayışın temsilciliğini yapmıştır (Topses, 2013: 2; Gelgeç Bakacak, 2012: 58). Buna ek olarak, Marksist bir sosyolog olması nedeniyle toplumsal yapıyı incelerken işbölümü ve mülkiyet ilişkilerine odaklanarak sınıf analizleri geliştirmiştir.

Boran uygulamalı akademik çalışmalarını öyle büyük bir titizlik ve istekle yapmıştır ki; seneler sonra yakın arkadaşlarının 'üniversitede devam etsen ne değiştirdi' sorusunu şu şekilde yanıtlamıştır: *"Bu çalışmalar devam etseydi, 1940'lardan 1960'lara kadar Türkiye'nin köyleri, kentleri üzerine tarihsel perspektifle etütlere, anketlere dayanan çalışmalar yapılacaktı ve bir birikim meydana gelecekti"* (Akt. Ertong, 2010: 15). Tekeli (2011: 10), Boran'ın Durkheim sosyolojisinin karşısına Chicago Ekolü ile çıktığını belirterek; bu yeni sosyoloji anlayışının önemine dikkatle eğilir. Buna göre Boran, uygulamalı araştırmalara dayanmayan çalışmaları eleştirdiği gibi, evrim gibi köklü yapısal değişimleri açıklayan kavramlara geleneksel sosyolojide hiç yer verilmemesini de eleştirmektedir. Sosyolog Hayriye Erbaş (2015: 11), bu perspektifi şu şekilde değerlendirmektedir: *"Boran'ın sosyolojik yaklaşımındaki değişim, Chicago (Şikago) Okulu'nun etkisiyle başlayan ve sonrasında onu aşarak gelişen, onun ötesine geçen bir akademik perspektif edinme yolculuğu olarak değerlendirilebilir."* Chicago Okulu ve Marksizm'in etkisiyle Boran, Türkiye sosyolojisinde yeni bir akım yaratabilmiştir. Bu iki ekol etkisini özellikle uygulamalı sosyoloji alanında hissettirmektedir. Polat Alpman ve Hayriye Erbaş (2018: 91), ortak çalışmalarında sosyolojideki Boran etkisini şu sözlerle ifade ederler: *"Boran'ın bilim pratiği sayesinde Türkiye'deki sosyoloji, masa başı sosyolojisinden doğrudan somut olana ve kendi gerçekliğimize, Türkiye gerçekliğine yönelik bir sosyoloji anlayışına dönüşmüştür."*

Boran'ın Chicago Okulu'na bağlılığı ve özgücü tezleri reddetmesi, pozitivistten etkilenen bir sosyolog olması açısından da önem kazanmaktadır. Boran, doğa bilimlerinin metodlarına benzer metodların sosyolojide uygulanabileceğini belirterek; o dönem için sosyoloji kürsüsüne yeni bir perspektif kazandırmaya çalışmıştır. Elbette, kat edilecek yolun çok uzun olduğunun farkındadır; ancak sosyolojiye hak ettiği değeri vermekte de kararlıdır. Boran (1999: 341), doğa bilimleri ve sosyoloji arasındaki mesafeyi şu sözleriyle değerlendirir: *"İnsan ilimleri (sosyoloji, psikoloji) tabii ilimlerin gösterdiği gelişmeyi henüz gösterememiştir; cemiyetteki mevkileri fizik, kimya ve biyolojininkine kıyas edilemez. Fakat sosyal münasebetlerde ve cemiyetin gidişinde gittikçe artacak bir rol oynamaları beklenir."*

Boran, Türkiye gerçekliğini esas alan arayışında toplumsal yapı araştırmalarına özellikle önem vermiştir. Ona göre, toplumu değiştirmek için toplumu anlamak gerekir. Bu perspektif ise, özcü yaklaşımların eleştirisi üzerinden gelişmektedir. Boran, her toplumun kendine özgü kodları ve değerleri olduğunu kabul etmekle birlikte; tüm toplumlar için geçerliliği olan ve tekrar eden düzenlilik ve yasalılıkları saptamaya çalışmıştır. Evrensel bilime ve sosyolojiye duyduğu inanç, her coğrafyaya, her ülkeye ve topluma göre değişmeyen sosyolojik kanunları saptamaya katkı sunmaktadır (Topses, 2013: 3). Boran (1943: 146), kendi ifadesiyle *"iki çam ağacı, aynı cinsten iki köpek yavrusu, iki taş parçası ya da iki su damlası bile birbirlerine benzemez"* diyerek, evrensel bilim anlayışının toplumların kendine özgü gerçekliklerini görmede bir engel oluşturmayacağını savunur. Çalışmanın başında da belirttiği üzere, Boran'ın sosyolog kimliği siyasetçi kimliğini bütünlemektedir. Türkiye toplumunu açıklamada bağlı olduğu özcü değil evrensel olan yaklaşım, ileride siyasetin içinde olduğu yıllarda Türkiye'nin devrim sorunsalını değerlendirirken de bağlı olduğu bir duruş olacak; Boran, Türkiye için özgün bir milli demokratik devrimi (MDD) değil; evrensel sosyalist devrim yolunu savunacaktır.

Boran, fakülteadaki kadrosuna atandığında kendisine üç sene içerisinde doçentlik tezini vermesi gerektiği bildirildiğinden uygulamalı sosyolojinin örneklerinden birini oluşturan tezini zamanında tamamlar. *"Bir Köy Üzerinde Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Tetkiki"* başlıklı teziyle 1942 senesinde doçent ünvanı alır. Bu çalışmada, farklı köy tiplerini inceler. Çalışma daha sonra köy ve kent üzerine kapsamlı araştırmalarına da büyük bir temel oluşturur (Tekeli, 2011:11). Özellikle köylerin incelenmesine büyük önem veren Boran'ın bu araştırmalardaki amacı, köyleri kaderine terk eden anlayışı eleştirmek, köy kent bütünleşmesinin ana dinamiklerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, köylerin kapitalizmin gelişim sürecinden nasıl etkilendiğini, köylerin coğrafi ve beşeri özellikleri de dikkate alarak araştırmıştır (Alpman ve Erbaş, 2018: 95).

Boran, akademisyen olarak çalıştığı bu yıllarda, toplumu da bir akademi olarak gören; yerel bilgi ile bilimsel bilgiyi bir arada düşünen bir aydın profili çizmektedir. Foucault'un tasvir ettiği, toplumun içinde mikro siyaset

odaklarında konumlanan aydın, Boran için açıklayıcı bir perspektiftir. Boran, bilgiyi akademi ile sınırlandırmamış; o dönem çıkardığı, “Yurt ve Dünya” ile “Adımlar” dergileri ile sadece üniversite öğrencilerine değil diğer toplumsal kesimlere de ulaşmaya çalışmıştır. Boran, Yurt ve Dünya dergisini fakülteden arkadaşları olan Adnan Cemgil, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav ile çıkarmış; dergi 42 sayı yayımlanmıştır. Bu sayılar, 1941 ile 1944 seneleri arasında çıkmıştır. 21. sayıya kadar, derginin genel yayın müdürlüğünü Boran yapmıştır. Boratav (Akt. Gelgeç Bakacak, 2012: 56), dergiyi “*biraz Atatürkçü, biraz sosyalist*” olarak tanımlamıştır. Boran, arkadaşlarıyla birlikte bu dergiyi halka daha fazla ulaşmak amacıyla çıkarmış; dergi faaliyetleri halk sosyolojisi kapsamında önemli bir yer edinmiştir. Çünkü dergi, resmi öğrenim olanaklarından yoksun olan kitlelere seslenmek; üniversite sıralarında oturamayan kişilere ulaşmak arzusuyla çıkarılmıştır (Kasapoğlu, 2011: 139; Atılğan, 2007a: 40). Buradan bakıldığında, devlet memurlarının siyasi faaliyette bulunması yasaya aykırı olduğundan; dergi, güncel, toplumsal ve kültürel konularla daha fazla ilgilenmiştir. Çıkarıldığı dönemde, ülkede süren “Milli Şef Dönemi”nin etkisi altında oldukça ses getirmiş; hatta Milli Eğitim Bakanlığı derginin sayılarından alarak bazı okul kütüphanelerine aktarımını sağlamıştır (Tekeli, 2011: 18).

Yurt ve Dünya dergisinden ayrılan Boran, 1943 senesinde Muzaffer Şerif Başoğlu ile Adımlar dergisini yayımlamaya başlar. Adımlar, Yurt ve Dünya dergisine göre ideolojik duruşu daha belirgin olan bir dergidir. Toplamda yalnızca 11 sayı yayımlanabilen Adımlar dergisi, Batı kültürü üzerine eleştirilere, hümanizma anlayışı üzerine genel değerlendirmelere yer vermekte; sanat yazılarını ele almakta idi. Yerel ve evrensel meseleler de dergide tartışılmakta, sanatın toplum için yapılan bir faaliyet olduğu yazılarda vurgulanmaktaydı. Genel olarak kültür sanat konularına büyük yer ayıran dergide, milli sanat yerine evrensel sanatın geliştirilmesi ön plana çıkarılmıştır. Dergi, ideoloji tartışmalarına da bilimsel perspektifle eğilmiştir. Özellikle Boran, kendi sosyolojik çalışmalarından hareketle köy romantizmini eleştirmiş; sanayileşme ve kentleşme üzerine yazılar kaleme almıştır (Kasapoğlu, 2011: 186; Atılğan, 2007a: 45). Tekeli (2011: 19), her iki derginin de sol görüşten ve ilerleme çizgisinden yana olan anti-faşist bir çizgide konumlandığını belirtmektedir. Dönemin politikacılarını rahatsız eden bu dergiler belli sürelerle yayımlanabilmiş, son tahlilde ikisi de kapatılmıştır. İdeolojik olarak daha net bir çizgide olan Adımlar dergisinin yayın hayatı daha kısa ömürlüdür. Ancak, sanat, kültür ve modernleşme konularında önemli bir perspektife sahip bu dergiler yayımlandıkları dönemde büyük ses getirmişlerdir.

Sosyolog Aytül Kasapoğlu (2011: 138), tıpkı Ertong gibi Boran’ın sosyoloji anlayışının geleneksel sosyoloji karşısında halk sosyolojisini temsil ettiğini belirterek; Boran’ı bir halk sosyoloğu olarak değerlendirir. Buna göre Boran, halk ile iletişim haline ve onların sorunlarına yerinden eğilerek dinamik bir sosyoloji inşa etmeye çabalar. Halk ile sosyoloji arasında bir köprü inşa etmeye çabalayan Boran için, “*halka inancı olmayan bir halkçılık*” nafiye bir çabadır (Kasapoğlu, 2011: 186). Ona göre, sosyoloji mevcut sosyal yapıyı açıklamada çok önemli bir bilimsel alandır. Ancak, sosyoloji yapıyı değiştirmede de önem arz etmektedir (Erbaş, 2015: 13). Bu noktada Boran, Marksist bir halk sosyoloğu olarak kitlelerle iç içe bir sosyolojiye öncülük etmektedir. Gerek yaptığı saha çalışmaları gerekse çıkardığı dergiler, bu dinamik sosyolojinin kuvvetli temellerini atmaktadır. Buradan bakıldığında, Boran’ın iktidara değil halka dayanan aydın kimliği uzman sosyolog kimliği özelinde belirginleşmektedir. Toplumsal değişime duyduğu inanç, halk kitlelerini etkileme ve onlarla birlikte değişimi gerçekleştirme arzusu, Foucault’un kuramında gösterdiği kitle ile birlikte eylemde bulunan aydın nitelemesini örneklemektedir. Onun bilim anlayışı da, iktidar ve aydın mesafesi üzerine fikir vermektedir. Erbaş (2015: 28), “*Boran için bilimin amacı, iktidar için değil, ezilenlerin çıkarlarını savunan değerlerin üretilmesi ve bu değerler doğrultusunda toplumu dönüştürmesi için kullanılmasıdır*” ifadeleriyle konuya ışık tutmaktadır.

Boran, gerek toplumun sorunlarını yerinde tespit etmeye yönelik ve saha araştırmalarına dayanan akademisyenliği gerek halka yakın olma isteğinden gelen halk sosyologluğu ile dokuz senelik akademik yaşamında çok tutarlı bir çizgi izlemiştir. Buna ek olarak, o dönemde üzerine çok eğilinmemiş bir konu olarak kadının toplumsal geri kalmışlığı da Boran tarafından sınıf perspektifinde ele alınmıştır (Erbaş, 2015: 35). Feminist Yazar Duygu Asena’nın (Gün Dergisi, 1987: 16) Boran’ın ölümünden sonraki ifadeleri, bu konuya değinir: “*Çok saygı duyduğum, çok takdir edilmesi gereken biriydi. Kadın olarak birtakım işleri yapması, bizim için ayrıca çok önemli.*”

Ne yazık ki, bu dokuz senelik süreç, dönemin iktidarına yakın olan güçler tarafından önce kesintiye uğrıtılacak, sonra da geri dönüşü olmayan bir şekilde Boran’ın akademiden kopmasına neden olacaktır. Boran’ın siyasi kimliği ile sivrilmesi, sınıf çözümlemelerini temel alan araştırmaları ve verdiği dersler ile başlar. Yurt ve Dünya

ile Adımlar dergilerinin yayımlanma süreçleri bu süreci daha da keskinleştirir. Adımlar dergisi de kapatıldıktan sonra Boran, dönemin muhalif yayın organları olan “Görüşler” dergisi ile “Tan” gazetesinde yazmaya başlar. Bu süreçte, iktidar kanadının karşısında muhalif rengi iyiden iyiye belirginleşir. 1944 yılından itibaren gelişen bu zorlu süreç, nihayetinde Boran’ın komünizm propagandası yapmak iddiasıyla 1948’de üniversiteden ve devlet memurluğundan kesin ihracına kadar sürecektir (Ertong, 2010: 15). Boran, Görüşler ve Tan’daki yazıları nedeniyle ilk olarak Bakanlık emrine alınmış, Barışseverler Cemiyeti’ndeki faaliyetleri ve tutuklanma süreci nedeniyle ise kesin olarak ihraç olmuştur. Boran’ı kadroya alması nedeniyle, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel de, bakanlıkta komünist beslemekle eleştirilecek; daha sonraki süreçte o da koltuğundan olacaktır. Tekeli (2011: 24), Boran’ın da aralarında bulunduğu hocalara yönelik cadı avını ve Boran’ın akademiden koparılma sürecini şu sözleriyle aktarır: *“İstihbarattan gelen bir İçişleri Bakanı olan Şükrü Sökmensüer zamanında, CHP’nin sağ kanadından olan milletvekillerinin aktif katılımıyla, anti-komünizm sloganlarıyla kışkırtılan gençlerin şiddet kullanılarak fakülte yönetimi üzerinde baskı kurmasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.”*

Üniversitede 1945-48 arasında geçen son üç yıllık dönem, Boran’ın kışkırtılmış gruplarca konferanslarının basıldığı, akademik faaliyetlerinin baskılandığı ve çalışma olanaklarının fiilen ortadan kaldırıldığı dönemi kapsar. Örneğin, yaklaşık 1000 kişiden oluşan ve milliyetçi olduğunu iddia eden gruplar, 1947 senesinde fakülteyi basarak rektörü baskı altına almış; okuldaki tüm sol görüşlü hocaların işten atılması taleplerini üniversite rektörüne duyurmuşlardır (Tekeli, 2011: 21). Öğrenciler, bununla da yetinmemişler, dönemin İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı’na hitaben mektup yazmışlardır. Mektuba imza koyan 67 kişi, üniversite hocalarını *“gençliğe zehirli iğnelerini batıran kimseler”* olarak nitelemişlerdir (Atılğan, 2007a: 82). Boran da bu şiddet atmosferinden nasibini almış, sınav kâğıtlarını kırmızı kalemle okuması, saçlarını kızıla boyaması gibi abesle iştigal gerekçeler ilerideki mahkeme süreçlerinde “kızıl”lığına gerekçe gösterilmiştir. Boran’ın akademisyenlik hayatı, nihayetinde 1948 senesinde geri dönülemez şekilde sonlanmıştır. Boran, üniversitedeki görevine dönmek için daha sonra dava açacak, mahkemeler lehine bir karar vermeyecektir. Bundan sonraki süreç, on yıllık bir suskunluk dönemi olacak, 1960 darbesinden sonra ise ölümüne kadar sürecektir olan siyaset yılları başlayacaktır. DTCF’den arkadaşı olan Niyazi Berkes ve daha birçokları yurt dışına gitmeyi seçecek; ancak Boran’ın Türkiye’nin yapısal sorunlarına ışık tutma ve sorunlarına çözüm bulma ideali onu geri dönüşü olmayan siyaset mecrasına itecektir.

5. İŞÇİ SINIFININ ORGANİK AYDINI: AKTİF SİYASETTE BEHİCE BORAN

Boran’ın aktif siyaset yılları, Gramsci’nin organik aydın kuramından hareket edildiğinde işçi kitlelerinin yanında, onlara yol gösteren, bilinçlendiren; tam olarak bir hegemonya mücadelesi inşa etmeye çalışan bir aydın portresi ortaya koyar. Bu başlıkta, Gramsci’nin kuramsal çerçevesinden hareketle Boran’ın politik mücadelesi ele alınmaktadır.

Behice Boran’ın siyaset sahnesine çıktığı 1960’lı yıllar, Türk siyasi yaşamı içerisinde muhalif örgütlenme olanaklarının oldukça fazla olduğu bir politik çeşitlilik dönemi olarak değerlendirilebilir. 27 Mayıs 1960 darbesi, bu süreci başlatan olaydır. Bu darbe, bir takım sol çevrelerde büyük bir ümitle karşılanmıştır. Bora (2017: 597), bu ümitvar durumu şu sözleriyle betimler: *“27 Mayıs Darbesi, Demokrat Parti iktidarından duyulan her türlü hoşnutsuzluğa çare olacak bir reform çığırını vaat ederken, sosyal adaletçi ümitleri de sulamıştı.”*

1960 darbesinin ardından 1961 anayasasının yürürlüğe girmesi sürecinde, anayasanın getirdiği kolektif özgürlüklerden yararlanan muhalefet için olanaklar çoğalmıştır. Örneğin, 1961 yılında TIP kurulur. Yine, işçi örgütlenmeleri açısından büyük önem taşıyan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 1967’de kurulur. 1965 yılında ise, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) kurulmuştur (Bora, 2017: 598). Öner Buçukcu (2017: 96), 1960’da başlayıp 1971 muhtırasına kadar süregelen bu örgütlenme dönemini şu şekilde ifade eder: *“Türkiye’de toplumsal değişimin hızlandığı, siyasi mücadelelerin sertleştiği ve kitleleştiği bir aralığa işaret eder.”* Siyasi tarihçi Feroz Ahmad ise (2006: 165), 60’ların işçi sınıfı mücadelesi açısından yeni bir döneme işaret ettiğini belirtmektedir. Hatta aktif siyaset yaşamında Boran’ın da içinde olduğu fikir gruplarının temel tartışmalarından olan Türkiye’de burjuvazi ve işçi sınıfının oluşup oluşmadığı çerçevesinden bakıldığında, Ahmad bu dönemde işçi sınıfının temsil edilmeye başlandığını belirterek bu sınıfı şu sözleriyle tarif eder: *“1960’lara gelindiğinde, yeni anayasanın tanıdığı haklar sayesinde sınıf bilincine sahip bir lider kadro önderliğinde rahat hareket edebilen, siyaseten aktif, küçük bir işçi sınıfı vardı”* (Ahmad, 2006: 166). Şüphesiz, bu sınıfın gelişiminde 60’lı yıllarda

yoğun bir şekilde köyden kente göçlerin yaşanmasının da etkisi vardır. Göçler, köylü ve kentli sınıfları etkileyerek toplumun yapısal olarak yeni bir biçim almasında önemli rol oynamıştır (Karpas, 2017: 199).

Bu politik ortam, Boran'ın kayıp ve suskun yıllarını sona erdirecek bir atmosferi barındırmaktadır. Esasen, üniversiteye geri dönme olanaklarının bütünüyle yok olduğu bir dönemden sonra, Boran'ın gündeminde olmayan aktif siyaset alanı düşüncesine yavaş yavaş girmeye başlayacaktır. Boran, aslında örgütlülüğün önemini daha doktora yaptığı yıllarda anlamıştır. Örgütlenmeye verdiği önemi şu sözleriyle açıkça ifade eder: *"Marksizm'i öğrenmeye devam edince anladım ki, bireylerin inandıkları fikirleri yaşamlarına geçirmelerine evet, ama toplumu değiştirmek ve geliştirmek tek başına bireyin yapacağı bir iş değil, örgüt işidir; yani parti işidir."* (Akt. Mumcu, 1993: 11). Buradan yola çıkıldığında, 60'lı yıllar, işte bu parti çatısı altında örgütlenme fikrinin belirmesi için olanak sağlayan bir dönem olmuştur. Bu noktada, çalışmayı düşünmediği bir saha olarak siyaset mecrası, Boran'a sonuna kadar açılacaktır.

5.1. Milletvekili Behice Boran (1961-1970)

Boran'ın kayıp yılları olarak 1950'li yıllar, onun aslında bir parti kurmayı düşündüğü yıllardır. Bu fikri, yakın dostu olan Aybar ile de paylaşmıştır. Ancak TİP, 13 Şubat 1961 tarihinde kurulmuş ve bu partinin kuruluşu Boran ve arkadaşlarının yeni bir parti kurmasını gereksiz kılmıştır (TÜSTAV, 1985: 6). Parti, işçi sınıfının partisi olarak karakterize olmuş; kurucularının çoğunu işçi sınıfından gelen sendika kökenli kişiler oluşturmuştur. TİP'in sendikalı liderleri partinin kuruluş evresinde aydınlara çok mesafeli davranmışlardır. Aybar (Akt. Atılğan, 2007a: 183), bu durumu şu sözleriyle ifade eder: *"Aydınlara karşı adeta alerji duyuyorlardı."* Ancak bu evre kısa sürmüş; sonuç olarak aydınlara partiye girmesi partiye verilecek bir can suyu olarak değerlendirilmiştir. Aydınların partiye davet edilmesi sonucu, kuruluştan bir sene sonra, 1962'de Mehmet Ali Aybar partinin genel başkanı seçilmiştir (Şener, 2007: 358). Aybar, bu süreçte Boran'ın partiye katılması konusunda ısrarcı olmuştur. Ancak, partinin önemli isimleri Boran'ın üniversite geçmişini, Barışseverler Cemiyeti deneyimini ve daha birçok konuyu dillendirerek, partinin komünizmle ilişkilendirilmesine sebep olacağını iddia etmişler; Boran'ın parti üyeliğine sıcak bakmamışlardır. Ancak, Boran'ın partiye kabulü, o çok korkulan hocalığı ve kuramcılığı sayesinde gerçekleşecektir. O dönemde, "Yön" dergisinde yazan ve "sosyalist devrim" yerine "milli demokratik devrimi" savunan Doğan Avcıoğlu'nu eleştiren bir yazı kaleme alan Boran, bu yazı nedeniyle partiye kabul edilmiştir (Atılğan, 2007a: 188; Bora, 2017: 609). Böylelikle, Boran için TİP'li yıllar başlamıştır. Bundan sonra partinin aydınlara ve işçilerle birlikte oluşturduğu tabana dayanan ve ayakları yere daha sağlam basan bir karakter aldığı görülmektedir. Ahmad (2006: 166), bu süreci şu sözleriyle ifade eder: *"Bu siyasal özgürlük ortamında, işçiler ve solcu aydınlara bir sosyalist partiyi, Türkiye İşçi Partisi'ni kurmak üzere bir araya geldiler ve geçmişte Kemalizm çerçevesinde dönen siyaset hayatı tartışmalarına bir ideolojik alternatif sundular."*

Boran, partiye kabulünden sonra aktif olarak birçok görevde yer almıştır. Bu görevlerin en başında partinin fikir hocalığı gelmektedir. Bir Marksist sosyolog ve kuramcı olarak Boran, partiyi bir okul gibi görmekte, üyelerin ve partinin tabanını oluşturan işçi kitlelerin eğitilmesine büyük önem vermektedir (Atılğan, 2007a: 188). Boran, sosyalist devrim tezi, işçi sınıfının öncülüğü, bilimsel sosyalizm gibi konuları işleyerek partinin *"işçi sınıfının bilimsel sosyalist partisi olma"* çizgisine oturmasında temel katkıyı sağlamıştır. Parti üyelerinden Aydın Engin (Akt. Tekeli, 2011: 30), Boran'ın hocalık misyonunu şu sözleriyle açıklar: *"Ancak ondan sonra biz sosyalizmin fakir fukaraya acımak, adaletsizliğe isyan etmek olmadığını; kapitalizmin ciddi bilimsel eleştirisinden kaynaklanan bir düşünce olduğunu, bir felsefe olduğunu, bir tahlil olduğunu, analiz olduğunu... öğrendik."* Buradan bakıldığında, Boran'ın partideki temel konumunun, partiyi ideolojik bir tutarlılığa kavuşturmak ve tabandaki kişilerde bir bilinçlenme sağlamak olduğu söylenebilir. Onun partideki bu konumu, Gramsci'nin işçi sınıfının organik aydını nitelemesiyle doğrudan örtüşmektedir. Proleter kitleleri bilinçlendiren kişi olarak aydın, Boran'ın kimliğinde vücut bulmaktadır. Bununla birlikte, Boran'ın partideki konumu Lenin'in aydına yüklediği misyon açısından da bir örnek teşkil eder. Lenin'in, devrimci bilincin kitlelerde kendiliğinden oluşmayacağı ve mutlaka dışarıdan aşılması gerektiğini ortaya koyan yaklaşımından yola çıkıldığında, Engin'in sözlerinde ifade edildiği üzere, Boran'ın bu bilinç aşılama görevini yerine getirdiği görülmektedir.

Boran, işçi sınıfının bilimsel sosyalist partisini kurmanın harcını kararken, 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamından da beslenmiş; parlamenter sistemin olanaklarından yararlanarak işçi sınıfını iktidara taşımanın

mümkün olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, TİP'in kuruluşunu Türkiye'nin çok partili bir siyasal yaşama geçişinin başlangıcı olarak görmekte; daha önceki dönemde siyasetin temel aktörleri olan CHP ve DP'nin benzer sınıfsal karakterler taşıdığını belirtmektedir. Boran (Akt. Mumcu, 1993: 21), bu analizini şu şekilde açıklar: *"Batı tipi parlamenter demokrasi, büyük burjuvazi karşısında işçi sınıfının, emekçi kitlelerin politik düzeyde örgütlenebilmesi olgusuna dayanır."* Bora, sistem içinde yer alarak sisteme alternatif üretme idealini TİP'i başarıya götüren en önemli nedenlerden biri olarak ortaya koyar. Kendi ifadesiyle bunu, *"... kanun yolundan iktidara gelme taahhüdü, TİP'in 60'lar solu içindeki mümeyyiz vasıflarından biridir"* cümlesiyle açıklar (Bora, 2017: 616).

1965 seçimleri, hem TİP'in tarihinde hem Türk siyasal hayatında büyük önem taşımaktadır. Seçimlerde 15 milletvekili ile parlamentoya giren TİP, Türkiye'nin muhalefet sahnesine büyük bir etki doğurmak üzere çıkacaktır (Börklüoğlu, 2019: 104). Behice Boran, Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, Sadun Aren, Rıza Kuas, Tarık Ziya Ekinci gibi etkili isimler, meclis kürsülerinden çok radikal söylemlerle seslerini yükselteceklerdir. Boran, bu meclis günlerini şu şekilde aktarıyor: *"Düşman gelmiş gibi bakıyorlardı, bizi parçalayacaklar diye korkardık, o yüzden hep birlikte gezerdik"* (Akt. Sinogöz, 2016). Partinin radikal söylemleri, özellikle Türkiye'nin dış politikası hususunda netlik kazanmıştır. TİP, ABD yanlısı bir dış politikanın karşısında tavır almıştır. Boran, bu konuda en net ve sert söylemi oluşturanların başında gelmektedir. İşgal yıllarını kendi çocukluğunda bizzat deneyimleyen Boran, milli bağımsızlık bilincini daha bu yıllarda geliştirmeye başlamıştır (Varel, 2017: 407). Bu kuşaktan gelen bir TİP'li olarak, ABD güdümünde ve dışa bağımlı siyasete muhalefet etmiş; partinin dış politika sözcüsü olarak büyük bir karşı çıkış göstermiştir. 1965-1969 yılları arasında tam 57 kere meclis kürsüsünde söz alan Boran, TİP'in bu dönemde sergilediği muhalefeti adeta ikinci bir "Kurtuluş Savaşı" olarak görmüştür (Tekeli, 2011: 31).

TİP, 1965'teki seçim başarısına rağmen, 60'lı yılların ortalarından itibaren farklı fikir ayrılıklarına sivrülür. O dönem, Türkiye'nin hangi yoldan kalkınabileceği sorusuna farklı yanıtlar aranmaya başlanmıştır. Boran ile Aybar'ın farklı görüşlerin başını çektiği görülür. 1962 senesinde, "Yön" çevresi ile anlaşmazlığa düşen Boran, sosyalist devrim tezini savunarak partinin bilimsel sosyalist niteliğinden taviz verilmemesi için mücadele eder. İçlerinde Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Sosyal, İlhan Selçuk gibi isimleri barındıran ve Yön Dergisi'nde fikirlerini savunan sol çevre, MDD tezini savunmakta ve Türkiye'nin kurtuluşunu aydın-bürokrat-asker tabakaların öncülüğünü yaptığı milli bir devrimde görmekte idiler (Varel, 2017: 414). Buna göre, devrimin öncüsünün proleterya olacağı son derece tartışmalı idi. Yön çevresi, yarı proleterler, yoksul köylüler, küçük burjuvazi ve aydınlar gibi grupların devrimde müttefik olarak çok önemli bir rol alacağını vurguladılar (Şener, 2017: 386). Bu tezin temel dayanak noktalarından birisi ise, Türkiye'de Batı tipi bir kapitalizmin dolayısıyla gelişkin bir burjuvazinin olmadığı idi. Haliyle bir işçi sınıfı da gelişmemişti. Türkiye, emperyalist sistem içerisinde sömürülmekteydi. Bunun için yapılması gereken, ilk aşamada milli demokratik bir kurtuluş savaşı vermek ve emperyalizm ile mücadele etmektir (Şener, 2017: 388). Bu özgücü tezlere karşı Boran, Türkiye için kalkınma yolunun ancak sosyalist bir devrimle gerçekleştirilebileceğini hararetle savundu. Boran, Yön Dergisi'nde Cahit Tanyol'un Türkiye'de burjuvazi olmadığı yönündeki saptamalardan oluşan yazısına, 1962 senesinde bir yazı kaleme alarak cevap vermiştir. Boran (1962: 8), bu tezi kendi ifadesiyle şu sözleriyle çürütür: *"Batıdaki gibi bir burjuva sınıfı yoktur ama Batı anlamında bir burjuvazi vardır ve gelişmektedir demek daha doğru olur."* Yani Boran, Türkiye'deki burjuvaziyi Türkiye çapında gelişkin bir burjuvazi olarak nitelermekte; bu burjuvazi karşısında da bununla mücadele edecek nitelikte bir işçi sınıfının var olduğunu belirtmektedir. Boran, buradan hareketle teorik yaklaşımını Osmanlı'ya kadar götürür. Buna göre, Osmanlı merkezi bir feodalitedir. Cumhuriyete geçişle birlikte ise, cılız sayılabilecek bir kapitalistleşme süreci yaşanmış ve buna uygun bir burjuvazi oluşmaya başlamıştır (Sargın, 2010: 466). Ancak bu burjuvazi, Yön tezlerinin iddia ettiği gibi milli bir nitelik taşımamaktadır. Aksine, emperyalist sömürüye aracılık eden, komprador bir konumdadır ve böyle bir burjuvazi devrim mücadelesinde bir müttefik olamaz (Sargın, 2010: 466).

Boran, Yön çevresi tezlerinin aksine Türkiye'de işçi sınıfının öncülüğünde bir sosyalist devrimin gerçekleştirilebileceğine inanmaktaydı. Avcıoğlu'nun, önce milli bir demokratik devrim gerektiğini belirten saptamalarına şiddetle karşı çıkan Boran, devrimin niteliğini kendi ifadeleriyle şöyle karakterize eder: *"Günümüzde sosyalist hareketle bütünleşmeyen ve işçi sınıfının öncülüğünde yürümeyen bağımsızlık ve demokrasi mücadelelerinin sağlam ve kalıcı sonuçlara evrilmesi mümkün değildir"* (TÜSTAV, 1985: 14). Görüldüğü gibi, Boran, anti-emperyalist ve demokratik bir mücadelenin sosyalizm mücadelesi ile birlikte yürümesi gerektiğini saptıyor, işçi sınıfının öncülüğünü tartışmasız olarak kabul ediyordu. Zaten yön tezlerinin de işçi sınıfının öncülüğünü yadsıyarak temellendiğini saptıyordu. Bu saptamayı şu sözleriyle temellendirmiştir: *"Buna göre, Türkiye'de bir*

burjuvazi ve mülkiyet sınıfı olmadığını söylemek işçi sınıfını da yadsımak olacaktır. İşçi sınıfı olmadan da işçi sınıfı ideolojisi ve sosyalizm söz konusu olamaz” (Sargın, 2010: 467).

Boran'ın “sosyalist devrim tezi”¹, onun siyaset bilimine en özgün katkılarından birini oluşturmakta, kuramcı kimliğini öne çıkarmaktadır (Atılğan, 2017: 446). 1968 yılında kaleme aldığı, “Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları” eserinde Boran, Türkiye'nin tarihsel koşullarını, hangi kalkınma yolunun doğru olduğunu ve MDD tezlerinin neden başarısızlığa mahkûm olduğunu uzunca tartışmaktadır. Bu eser, Boran'ın kuram ve pratik siyaset gibi farklı iki alanda ne kadar başarılı olduğunu kanıtlar niteliktedir; zira bu eseri siyaset sahnesinde iken kaleme almıştır. Boran bu eserde, işçi sınıfının öncülüğünü bir ayrıcalık ve ya da gereklilik değil tarihsel bir zorunluluk olarak ele almakta; Türkiye için sosyalizmden başka bir yol olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Boran, 1970: 188). Boran'ın sosyalist stratejisi, “Türkiye'nin şartlarına uygun ve özgü, ama bilimsel sosyalizmin temelinden ayrılmayan” bir yol olarak düşünülmüştür (Alpman ve Erbaş, 2018: 120). Buradan hareketle Boran, Türkiye'nin sosyalizme geçebilme olanaklarını tartışır. Buna göre, bu geçişi sağlayacak iki yol vardı: devrim ya da seçimler. Bu bağlamda Boran, Türkiye'de 1961 anayasasının seçimler yoluyla iktidara gelmeye olanak sağladığını belirterek TİP'in tarihsel görevinin bu geçişi sağlamak olduğunu ortaya koyar (Boran, 1970: 269). Atılğan (2017: 452), Boran'ın sosyalist devrim kuramının önemini, “Türkiye'nin kendine özgü özelliklerini önemseyen ama özgücü olmayan, tezlerini tarihin maddeci yasalarının diliyle tartışan ama şabloncu olmayan bir Marksist aydının çözümlemeleriydi ve onu Türkiye'de 20. yüzyılın en önemli Marksist kuramcılarında biri haline getiren şey, işte bu konumuydu” sözleriyle açıklar.

MDD tezi ve sosyalist devrim tezinin çatışması, TİP içerisinde de tartışmalı hale gelmiş ve partiyi yıpratana ana meselelerden biri olmuştur. 1966 senesinde Malatya'da yapılan TİP'in II. Büyük Kongresi, bu ayrışmayı ve partide başı çeken hizipleri daha net hale getirmiştir. MDD ve Sosyalist Devrim tezleri bu kongrede partinin ana paradigması haline gelmek için adeta yarışılar. Kongre'de, Boran'ın yaptığı etkili konuşma, MDD'ci muhalif görüşün partiyi ele geçirmesini engeller ve büyük etki doğurur. Boran, bu konuşmada bir kere daha hatipliğini ve hocalığını gözler önüne sermiştir. Öyle ki, bu kongreden sonra Yön dergisinde yayımlanan yazıda, Boran, “gladyatör” başlığıyla servis edilmiştir (Mumcu, 1993: 24). Ancak Boran, kendi tabiriyle sadece “dümeni doğru tutmaya” çalışmakta idi. Hayatı hakkında hazırlanan belgeselde katılımcılar, 1966 senesindeki konuşması ve partide ağırlığı ele alması ile ilgili şu sözleri söylerler: “Partideki konuşmalarında, hitabetlerinde öğretmen kimliğini öne çıkararak konuşması, onu hayranlıkla takip edilen bir insana dönüştürmüştür” (Sinegöz, 2016).

1966 yılındaki ayrışma süreci, 1968 yılına gelindiğinde tabiri caizse bir parçalanmaya dönüşmüştür. 1968 yılının partideki geri dönüşüme dağılma sürecini başlatması iki olayla ilgilidir. Birincisi, Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgal etmesi, ikincisi de yine aynı yıl yaşanan öğrenci olaylarıdır. Çekoslovakya olayında Aybar'ın işgali bir basın bülteniyle kınaması aslında beklenen bir davranıştır. Boran da bu işgali doğru bulmamaktadır. Ancak, Aybar'ın bu süreçten sonra her fırsatta Sovyet sosyalizmini eleştirmesi Boran'la arasındaki ipleri gerer (Tekeli, 2011: 32). İkinci olarak, 1968'de gelişen öğrenci ve gençlik hareketlerinde MDD tezleri gençler üzerinde çok etkili olmuştur. Aybar, bu süreçten de etkilenmiş ve Boran'la arasında fikirselsel ve kuramsal bir savrulma yaşanmıştır. Öyle ki Boran, Aybar'ın Marksizm'den uzaklaştığı kanısına varır (Tekeli, 2011: 33). Bu fikirselsel kopuşla birlikte, Boran ve Aybar parti politikaları konusunda da anlaşmazlık yaşamaya başlarlar. 1969 seçimlerine giderken, TİP'i “başta güreşen parti” haline getirmek ve oyları arttırmak isteyen Aybar, işçilerden çok köylülere seslenmeye başlamış; seçim propagandalarında “sömürü” yerine “horlanma” kavramını bir söylem haline getirmiştir (Şener, 2007: 361). Bunun üzerine bir de “güleryüzlü sosyalizm” kavramını kullanması, bilimsel sosyalizme bağlı Boran'da geri dönüşü olmayan bir kırılma yaratır. Boran'a göre, Aybar meselelere sınıfsal olmaktan uzak bir popülist/pragmatist bakış getirmekte idi. Aybar ise, Boran'ın liderlik ettiği grubun fazlasıyla şabloncu ve dogmatik olduğunu ileri sürmekteydi (Varel, 2017: 426).

Neticede bu atmosferde girilen 1969 seçimleri, TİP için büyük bir hezimet olmuştur. 1965 seçimlerinde kullanılan milli bakiye sisteminden vazgeçilmesinin de etkisiyle TİP, sadece iki milletvekilini meclise sokabilmiştir

1 Sosyalist devrim tezi, Boran'ın kuramsal alana yaptığı en zengin katkı olmakla birlikte, özellikle ikinci TİP'in bir başarısızlığa dönüşmesi açısından aktif siyasete olumsuz bir yansımaları olmuştur. Bu tezi hararetle savunmak, Boran'ın önce milli demokratik devrimi destekleyen ve parti tabanını oluşturan gençlerle mesafelenmesine neden olmuş, daha sonra Başkan Aybar ile arası bir daha asla yan yana gelmeyecek şekilde bozulmuştur. Bu tezin kuvvetli bir savunusunu yapması üzerine 4. Kongre'de parti kadrolarını kendine bağlaması, güçlü kuramcı kimliği açısından ilk evrede bir başarı olarak görülmüş; Boran'ı genel başkanlığa taşımıştır. Ancak, ikinci TİP'in Türk siyasal yaşamında önemli bir etkisi bulunmaması uzun vadede bir başarısızlık olarak değerlendirilmektedir.

(Ahmad, 2016: 174). Tekeli (2011: 45), bu durumu şu sözleriyle yorumlar: “Kuramsal tutarlılığın, ideolojik partilerin içindeki çatışmalarda bir güç sağlamasına karşın, seçimlerde oy sağlamakta başarıya yardımcı olmadığı görülmektedir.” Tekeli’nin (2011: 45) “Boran pürizmi” olarak ifade ettiği kuramsal tutarlılık, son tahlilde partiye seçimlerde kazanç sağlamamış; ancak işçi kitlelerinin eğitimine yönelik bilimsel sosyalist bir parti olma misyonuna ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Bu yolda, 1969 yılında Boran, Nihat Sargın ve Sadun Aren öncülüğünde “Emek Dergisi” çıkarılmıştır. Ekim 1970’te toplanan TİP’in IV. Kongresi’nde ise, Emek grubu partiye tamamen egemen olmuştur. Bu kongrede, Behice Boran parti genel başkanlığına getirilmiştir. Emek grubu, partinin hedefini “*bilinçli bir öncü kadro yetiştirmeyi hedefleyen bilimsel sosyalist bir parti olmak*” şeklinde açıklamıştır (Bora, 2017: 621; Varel, 2017: 430). Boran, partinin yönelmesi gereken ana hedefleri, “sağlam örgütlenme”, “eylem içinde eğitim” ve “eyleme dönük teorik eğitim” olarak ortaya koyar (Atılğan, 2007a: 205). Boran, Türkiye 12 Mart Muhtırasına savrulurken, ilk günkü heyecanla partiyi yeniden toparlamak için mücadele etmekteydi. Sonuçta artık 60 yaşında olan Boran, ülkede bir siyasi partinin ilk kadın genel başkanı olarak tarihe kayıtlanacaktı.

5.2. Parti Genel Başkanı Behice Boran (1970-1980)

TİP’in 69 seçimlerindeki başarısızlığı², solun meclisteki temsiliyetini sonlandırdı. Her ne kadar Boran (TÜSTAV, 1985: 37), “*TİP’in varlığı, CHP’yi demokratik çizgiye çekecek güçtür*” ifadesinde, CHP’nin de TİP çizgisine oturacağını umsa da, TİP’in 69 sonrası gerileyişi, sol hareketin parlamentodan sokağa taşmasına neden olacaktır. Tam da bu atmosferde işçilerin, birçok farklı kentte gösteriler düzenlenmesi, sağ iktidarı daha da eleştirel ve şüpheli hale getirir. Bu süreçte yaşanan ve Türkiye siyasi tarihine “15/16 Haziran Olayları” olarak geçen; sol kesimlerin direniş olarak adlandırdığı kitlesel protesto gösterileri, sağcıların “*devrimin kostümlü provası*” nitelemesine maruz kalmıştır (Ahmad, 2006: 175).

Bu atmosferde, 12 Mart 1971 Muhtırası yapıldı. Muhtıraya yönelik olarak, Doğan Avcıoğlu çevresinin ordu-bürokrasi-öğrenci işbirliğinde bir darbe beklentisi vardı. MDD’ci bu kesim, ordunun ilerici bir müdahale ile tıpkı 27 Mayıs’taki gibi yönetime el koymasını umuyordu. Ancak TİP çevresi ve Boran, ordu eliyle gelecek bir demokratikleşmeye kesinlikle inanmıyor, böyle bir darbeyi desteklemiyordu. TİP, böyle bir devrimin sözde bir devrim olacağını belirtmekteydi. Çünkü Boran’ın başını çektiği sosyalist devrimi destekleyen Emek grubu, ara tabakalarla gerçekleşecek bir devrimin sınıfsal ilişkileri değiştirmeyeceğini ve iktidarın yapısında köklü bir değişiklik yapamayacağını düşünmekteydi (Mumcu, 1993: 32). Boran (Akt. Mumcu, 1993: 33), 12 Mart öncesi ülkedeki iklimi ve darbeye ilişkin görüşünü şu şekilde dillendirmekteydi: “*12 Mart öncesinde, ordu içinde sosyalizme yol açacak devrimci bir girişime kalkışacak kadrolar olduğu kanısında değildik.*”

TİP, ordunun siyasete müdahalesini desteklememesine rağmen, bu süreçten ağır bir darbe almıştır. Boran, 26 Mayıs 1971’de tutuklanır; 20 Temmuz 1971’de TİP kapatılır. Boran ve 12 TİP’li arkadaşı, 15 sene mahkûmiyet cezası alırlar (Tekeli, 2011: 34). Boran için yeniden cezaevi yolu açılmıştır. Bu yıllarda, cezaevini bir okul olarak gören ve mahkûmlarda büyük bir saygınlık uyandıran Boran, kendisini maneviyat olarak yüksek tutmayı başarabilmiştir. Dışarıda kendisini oportünist ve revizyonist olmakla eleştiren politik militanlar, cezaevinde tanıştıkları Boran’ın kişiliğine ve dik duruşuna hayran olurlar. Boran’ın, tutukluluk yıllarında yaşadığı en ilginç anı ise mahkemeye çıkarılacağı gün yaşanır. Kendisini mahkemeye götüreceği olan askeri araca bineceği sıra, görevli subayın kendisine söylediği şu sözler yaşamı boyunca zihninden çıkmayacaktır: “*Bir gün sizi iktidara böyle alacağız, saygılar hocam*” (Atılğan, 2007a: 221). Bu mahkûmiyet, 1974 affına kadar sürecek, Boran ve TİP’in yöneticileri afla serbest kalacaklardır. Elbette, özgürlüklerine kavuşan TİP’lilerin ilk işi partiyi tekrar yapılandırmak olacaktır. Boran başkanlığında, 1 Mayıs 1975’te ikinci TİP kurulusu (Varel, 2017: 432). Elbette, Boran’ı tekrar partinin başına geçmeye ikna etmek hiç kolay olmamıştır. Yakın arkadaşı Sargın’a, “*benim çektiğim yeter*” diyecek, tekrar bir örgütlenme sürecine temkinli yaklaşacaktır. Ancak, tarihin önüne çıkardığı hiçbir vazifeden kaçmayan Boran, “*işçi sınıfının bilimsel sosyalist partisi kurulacaktır*”³ ben varım diyecek, kendisini tekrar aktif siyaset sahnesinde bulacaktır (Tekeli, 2011: 35).

2 1969 seçimleri ve sonrası, Boran’ın kuramcı-akademisyen ve siyasetçi olarak sergilediği tutarlı bütünlük açısından, bir başarısızlık evresine işaret etmektedir. Sosyolog olarak yaptığı araştırmalar, milletvekili olarak sergilediği tutarlı muhalefet çizgisi ve partinin hocası olma vasfı, partinin genel başkanı olduktan sonraki süreçte bir düşüşe dönüşmekte; Boran, TİP’i kitlelerin modern prensi yapmada yetersiz kalmaktadır.

3 Boran’ın Marksizme bir bütün olarak bağlılığı, kuramdaki başarısının aktif siyaset sahnesinde bir başarısızlığa dönüşmesinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Tekeli’nin “Boran pürizmi” olarak adlandırdığı bu tavır, Ortodoks Marksizm’in bir neferi olarak Boran’ı aktif siyasete atıldığı ilk yıllarda, parti eğitimini vasfıyla yüceltmiş; ancak pratik ve seçim odaklı siyaset açısından uzun dönemde aktif bir düşüşe neden olmuştur.

İkinci TİP, birincisine göre gerek parti programı gerek üye profili açısından çok daha homojen bir yapılanmaya sahipti. Boran, Türkiye'ye özgü sosyalizm tartışmalarında açıkça bilimsel sosyalizmden yana saf tutmuş, özgücü tezleri eleştirmiştir. Bu nedenle, partinin özgünlük ve evrenselliği birbirinden dışlamayan bir sosyalizm doğrultusunda örgütlenmesine büyük önem vermiştir (Mumcu, 1993: 42). Boran'ın bilimsel sosyalist ilkeleri doğrultusunda yapılan TİP, ideolojik olarak daha tutarlı olmakla birlikte, siyasi etki açısından birinci TİP'in çok gerisinde kalmıştır (Varel, 2017: 433). Elbette bunda, ülkenin şiddet atmosferine sürüklenmesinin, mecliste temsiliyet bulamayan solun sokağa taşmasının ve silahlı mücadeleden yana olan birçok fraksiyonun etkisinin olduğu söylenmelidir. Silier (2007: 435), Boran'ın tutarlı kuramcı kimliğinin hakkını teslim etmekle birlikte, ikinci TİP'in Türkiye'nin politik gündemini iyi okuyamadığını ve sağ koalisyona hükümetlerine yeterli düzeyde eleştiri getiremediğini şu sözleriyle ifade eder: *"1975'te TİP'i kuran kadrolar, dikkatlerini genel olarak dünya ve Türkiye politikasının acil istemlerine yoğunlaştıramadılar... Solun bütününe hatta burjuvazinin faşist bir yönetimden yana olmayan görece liberal kesimlerine açık politikalar, teorik-ideolojik açılımlar geliştiremediler."*⁴

Oysa Boran, genel başkan olarak sık sık meydanlarda yer alıyor, verdiği demeçlerde kitlelerin eylem birliğinin öneminden bahsediyordu. Bu bağlamda, sendikalaşmayı demokratikleşme yolunda önemli bir merhale olarak yorumluyor; demokrasi ve sosyalizm mücadelesinin birbirinden ayrılmazlığı üzerine konuşmalar yapıyordu. Konuşmalarında, dönemin sağ koalisyona Milliyetçi Cephe hükümetinin faaliyetlerini faşizm eleştirisi bağlamında değerlendiriyordu (TÜSTAV, 1985: 15-16). Öte yandan, 1977 senesine gelindiğinde, ülkedeki faşizm rüzgârı daha sert esmeye başlamıştı. 1 Mayıs 1977 senesinde, Taksim Meydanı'nda işçi bayramını kutlamak isteyen işçilere yönelik gerçekleştirilen kanlı provokasyon sonucunda, 34 kişi öldürüldü, onlarca kişi yaralandı. Nail Güreli (2006: 9), bu olayı *"derin devletin el koyduğu"* bir olay olarak niteler. Cumhuriyet tarihinde görülen en kanlı olaylardan biri olan Kanlı 1 Mayıs, sola indirilen en öldürücü darbelerden yalnızca biri idi. Bu olay, sol cemahte büyük bir etki yarattı. Boran, 1977 olaylarından sonra Taksim Meydanı'nın işçi gösterilerine kapatılması üzerine, 1 Mayıs 1979 tarihinde sokağa çıktı. Boran, bu kararı bir mesajla halka şu şekilde ilettiler: *"Hükümetin, sıkıyönetim araçlarıyla yürüttüğü anti demokratik baskı politikasını, uyanık bekçiliğine anayasasının emanet edildiği yurttaşlardan biri olarak, protesto ediyorum. Bu protestomu dile getirmek için 1 Mayıs 1979 günü sokağa çıkıyorum"* (TÜSTAV, 1985: 53). Boran, 1979'da gösteriler sırasında polis dipçisi ile yaralandığında, 69 yaşındaydı. Daha sonra, İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde hâkimin karşısına çıkacak ve hâkim Merter'den Taksim'e nasıl gidecektiniz diye sorduğunda, *"dinlene dinlene"* diye yanıt verecektir.

1977 senesi, TİP açısından pragmatik bir önem de taşımaktaydı. Parti, 1965 ve 1969 genel seçimlerinden sonra ilk defa 1977 genel seçimlerine girdi. Parti bu seçimlere, *"sosyalizmin bayrağını meclise dikeceğiz"* iddiasıyla girmiş ancak sonuç büyük bir hezimet olmuştur (Tekeli, 2011: 12). Bu seçimlerde %0.13 oy alan parti, bu süreçten sonra TKP ile yakınlaşmaya başlamıştır (Bora, 2017: 622). Bu süreç sonucunda, 1987 yılında Boran'ın yoğun çabalarıyla iki partinin programı da revize edilerek; ortak bir olan parti, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) ismiyle kurulur. Ancak, Boran'ın 1987 yılındaki vefatı parti liderliği konusunda sıkıntılara yol açar. TBKP, fiiliyatta hiçbir şekilde varlık gösterememiştir (Silier, 2007: 474).

Boran'ı 1977 seçimleri yenilgisinden sonra en fazla üzen olay, 1978 senesinde Ankara'nın Bahçelievler semtinde altı TİP'li üniversite öğrencisinin katledilmesi olur. Bu olay, partinin üzerine biraz daha ümitsizlik tohumları eker. Boran (1985: 55), bu gençlerin ölümü üzerine şu sözleri söylemiştir: *"Yaşamlarının amacının ne olduğunu, ne için dövüştüklerini, bir gün öleceklerse eğer ne için öleceklerini biliyorlardı."* Milliyetçi Cephe Hükümetlerinin iktidarda olduğu 1977-1980 arası dönem, sol siyasetin legal zeminini zora sokmaktaydı. Komünistlerin günah keçisine dönüştürüldüğü bu dönemde, meşru siyaset çerçevesinde kalmak ve şiddeti dışlamak olanaksız hale gelmekteydi. Boran (1985: 55), 1979 senesinde halka hitaben yaptığı bir konuşmada, bu duruma şu sözlerle isyan eder: *"Ülkeyi bu duruma komünistler mi getirdi kardeşlerim? Ülkeyi bu duruma getirenler yıllardır bu ülkeyi yönetenlerdir. Komünizm düşmanlığında birbirleriyle yarışanlardır."* Ülkede bu şiddet atmosferi derinleşirken,

⁴ Orhan Silier'in çalışması, Boran'ın aydın yaşamındaki en zayıf dönemi oluşturan "Genel Başkanlık" evresinin işlevsel olmayan parti politikaları açısından zengin bir anlatı niteliğindedir. Ülkenin genel durumu ve 70'lerin şiddet atmosferinin belli bir katkısı olmakla birlikte, bu çalışmada Boran başkanlığında kurulan ikinci TİP'in ülke gündemini analiz etmekten uzak oluşu ve pragmatist bir siyaseti uygulamaya koyamayışı ayrıntılı şekilde değerlendirilmektedir. Öte yandan tarafımdan yazılan bu çalışmada, Boran'ın hayatı, aydın kuramları açısından bir büyük anlatı haline getirilmekte, bu nedenle Boran'ın başarılı akademisyenlik yılları ve aktif siyasette etkin olduğu yıllar çalışmada esas alınmaktadır. İkinci TİP hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Silier, O. (2007). "TİP'in İkinci Dönemi", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol, (Ed: Murat Gültekin-gil), s. 432-436, İletişim Yayınları, İstanbul; Atılgan, G. (2007a). Behice Boran. Siyasal ve Entelektüel Bir Biyografi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

darbelerle sarsılmaya alışkın siyasi yaşam, 12 Eylül 1980 tarihinde bir darbe ile daha sarsılmıştır. Bu süreç, tarihin tekrar tekerrür ettiği, TİP'in yine bir darbe ile siyasi faaliyetinin sonlandırıldığı bir süreçtir. Boran, ivedi olarak Merkez Yürütme Kurulu'nu toplamış ve bir yol haritası çizmek istemiştir. Bu toplantıda, tekrar tutuklanmaması için Boran'ın yurt dışına çıkarılmasına karar verilir ve kırmızı pasaport sahibi olduğundan bir zorlanma olmaksızın yurt dışına gider (Tekeli, 2011: 36). Bu süreç, ömrünün son evresi olan sürgün dönemini başlatır. Boran, hayatının en zor evresi olarak değerlendirdiği bu dönemi anlatırken Mumcu'ya içinde bulunduğu ümitsizliği şu şekilde resmeder: *"İstanbul'u öylesine özleyorum ki; ama biliyorum ömrüm yetmeyecek Türkiye'ye dönmeye"* (Akt. Mumcu, 1993: 59).

6. SONUÇ: "TEK BAŞINA BİR KORO"

Başlıkta yer aldığı üzere, 2006 yılında Sinegöz Film Atölyesi tarafından çekilen belgesel çalışmasında, yoldaşlarından Sıdika Su (2006), Boran'ı şu sözlerle niteler: *"O tek başına bir koroydu."* Atılğan (2007a: 10) ise, Boran'ı *"siyasal cesareti bilimsel yaratıcılıkla birleştiren kişi"* olarak tarif eder. Partili arkadaşlarından Çetin Altan (Gün Dergisi, 1987: 23) ise Boran'ı şu sözlerle tasvir etmiştir: *"Türkiye'nin 20. yüzyılla bir türlü bütünleşmemiş koşulları içinde yaşamını feda edercesine görüşlerini savunmakta direnmiş ve erkek olmakla övünen bir toplumdan çağdaş ilericiliğin bir kadın kahramanı olarak ortaya çıkmıştır."* Mumcu'ya göre ise (1993: 3), Boran'ın hayatı *"bir uzun yürüyüş"* tü.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan sorunsal açıdan, bu tanımların ortak noktalarına bakıldığında, her şeyden önce Boran'ın Türkiye'nin 20. yüzyılda yetiştirdiği en önemli aydınlardan biri olduğu söylenmelidir. Boran'ın yaşam öyküsü, aydın kimliğinde var olan tüm zorlu süreçlerin ama aydınlık sonuçların kesiştiği bir örnek teşkil etmektedir. Her aydının yaşamında olabileceği gibi Boran'ın kişisel yaşamında da inişli çıkışlı zamanlar olmuştur. Özellikle II. TİP'in kuruluşu sonrası ülkenin genel durumu da düşünüldüğünde içinde bulunduğu açmazlar oldukça fazladır. Ancak, Boran bir başarısızlık olarak değerlendirilen TİP'in yeniden kuruluş sürecinde kuramsal tutarlığına ve aydın duruşuna halel getirmeyecek bir konumda yer almış, partiyi oportünist ve oy avcısı görüşlere terk etmemiştir. Onun yaşamı, çalışmanın başlığında da ifade edildiği üzere kuram ve eylemin birlikte bütünlük oluşturduğu bir büyük anlatıdır. Foucault'un (Akt. Topçuoğlu, 2006: 227), *"...sadece eylem var; kuramın eylemi ve bu ilişkide eylem pratiği var"* ifadesi, Boran'ın yaşamını bir bütün olarak özetlemektedir. Boran, başarı ve başarısızlıklarıyla birlikte değerlendirildiğinde, düşündüğünü uygulamaya koymuş; fikirleri ile eyleme döktükleri arasında bir uyum tesis etmiştir.

Türkiye'de adını birçok ilkle duyurmuş bir aydın olarak Boran, Gramsci'nin organik aydın kuramı ile uyumlu bir siyasi profil çizmektedir. Gramsci, modern prens olarak nitelediği devrimci partide aydınlardan görev almasını istemiş; onları adeta bir savaşçı olarak resmetmiştir. Boran'ın TİP'teki kuramcı rolü, Gramsci'nin yaklaşımında organik aydının devrimci partide yer aldığı konumu örneklemektedir. İlk olarak, Boran, partide kuramcı ve akademisyen kimliği ile öne çıkan bir hocadır. Partililerin onun hocalığına duyduğu saygı, konuşmalarını bir ders dinler gibi dinlemeleri, kendisinin de bu konuşmaları ders titizliğinde sunması, partiyi işçi kitlelerini bilinçlendirmede önemli bir araç olarak değerlendirdiğini kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, Boran'ın partinin en önemli görevi olarak gördüğü kitleleri eğitime işlevi, organik aydının en önemli vazifesi olarak görülebilir.

Diğer yandan, Boran'ın kuramcı kimliği, Foucault tarafından ele alınan uzmanlık meselesi açısından açıklayıcıdır. Boran, sosyoloji alanında uzman bir isimdir. Bu uzmanlığını da, sadece üniversite binasında değil; halkın arasında, kitlelerin yanında yer alarak hayata geçirmiştir. Boran, sosyolog ve akademisyen kimliğini aktif siyaset sahasına taşımış, iki konumu arasında bir karşıtlık oluşturmamış; bu iki yön onun kişiliğinin birbirinden ayrılmaz taraflarını oluşturmuştur. Dolayısıyla uzman olarak bildiklerini kitlelerin yanında onları aydınlatmak için kullanmıştır. Bunu hiçbir darbeyi devrim olarak değerlendirmemesinde ve devrimci mücadelenin halk demokrasisini tesis edeceğine duyduğu inançta net olarak görmekteyiz. Gerek halk sosyoloğu gerek TİP milletvekili ve Genel Başkanı olarak hiçbir zaman halkın yanında olmaktan çekinmemiş, bunun doğrudan bir sonucu olarak da her zaman iktidara muhalif bir konumda yer almıştır. Bu bağlamda da, spesifik ve organik aydınlığı kendi aydın profiline bir bütünlük kazandırmıştır. Son tahlilde, Boran'ın yaşamı, ürettiği teorik bilgi ve filli olarak sergilediği eylemler birlikte değerlendirildiğinde organik aydın ve spesifik aydın kuramını son derece açıklayıcı kılmaktadır. Muhalefeti çağdaş demokratik mücadelenin bir parçası olarak görmesi, sosyalizmin işçi kitlelerinin devrimci mücadelesinin

sonucunda geleceğine duyduğu yoğun inanç ve ilkesel mücadeleciliğini kişiliğinin yılmaz bir yanı olarak inşa etmesi onun aydın portresinin yansımalarıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev: S. C. Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Alpman, P. ve Erbaş, H. (2018). "Behice Boran: Gelişme Sorunsalı Bağlamında Sosyalist Paradigmanın Sosyolojik Temsili", *Türkiye'de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki*, (Ed: Hayriye Erbaş), s. 90-128, Palme Yayınları, Ankara.
- Ataay, F. ve Kalfa, C. (2008). "Modern Prens'ten Post Modern Prens'e: Gramsci'nin Siyasi Parti Kuramı Üzerine", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15, 26-49.
- Atılğan, G. (2007a). *Behice Boran. Siyasal ve Entelektüel Bir Biyografi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atılğan, G. (2007b). "Behice Boran", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8- Sol*, (Ed: Murat Gültekingil), s. 436-477, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atılğan, G. (2017). "Behice Boran: Hayat Hikâyesi ve Siyasi Fikirlerinden Çizgiler", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, (Ed: Mete Kaan Kaynar), s.441-453, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın kelimesi, <https://sozluk.gov.tr/>, (12.11.2019).
- Bağla, L. (1977). "Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu", *Birikim*, 97(1), 84-92.
- Bodin, L. (2000). *Aydınlar*, (Çev: Mehmet Dünder), Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar. Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Boran, B. (1943). "Hangi Manada Milli İlim", *Adımlar*, 5, 145-148.
- Boran, B. (1962). "Türkiye'de Burjuvazi Yok mu?", *Yön Dergisi*, 39, 8-9.
- Boran, B. (1970). *Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Boran, B. (1999). "İlim ve Cemiyet", *60 Yıllık Gelenek, DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999*, (Ed: Aytül Kasapoğlu), Ümit Ofset ve Yayınları, Ankara.
- Börklüoğlu, L. (2019). *Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, Dora Yayınevi, Bursa.
- Buçukcu, Ö. (2017). "Türkiye'de 1960'lı Yıllar ve Sosyalist Sol", *Kuruluş Yıllarından 12 Eylül'e Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasal Hayatı*, (Ed: Öner Buçukcu), s. 95-141, Bibliyotek Yayınları, Ankara.
- Çağan, K. (2003). "Entelektüel İmgesi Üzerine", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1): 161-170.
- Durdu, Z. (2017). "1940'lı Yıllar Türkiye'sinde Behice Boran'ın Sosyoloji Anlayışında Toplumsal Yapı ve Değişme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5: 165-176.
- Erbaş, H. (2015). "Türkiye'de Bedeller Ödemiş Bir Sosyolojik Düşünce Ustası: Sosyolog Behice Boran", *Mülkiye Dergisi*, 39(3), 5-57.
- Ertong, G. (2010). "100. Doğum gününde 'Halk Sosyoloğu' Behice Boran", *Yurt ve Dünya Dergisi*, 1, 11-21.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, (Çev: Işık Ergüden, Osman Akınhay ve Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gelgeç Bakacak, A. (2012). "Behice Boran'da Toplumsal Yapı Kavramı", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 37, 55-69.
- Gramsci, A. (1984). *Modern Prens*, (Çev: Pars Esin), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane Defterleri*, (Çev. Adnan Cemgil), Belge Yayınevi, İstanbul.
- Gün Siyasi Haber ve Yorum Dergisi (1987), "Adanmış Bir Yaşam Behice Boran", s: 3,16,17,20,23,24.
- Gürel, N. (2006). *1 Mayıs 1977, Türkiye Devrimcilerinin İki 1 Mayıs Belgeseli*, 2. Baskı, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Karpat, K. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kasapoğlu, A. (2011). "Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak Adımlar Dergisinin Semiyotik İncelemesi", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 135-191.

- Lenin, V. İ. (2010). *Ne Yapmalı?*, (Çev: F. B. Aydar), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Mouffe, C. (1979). "Hegemony and Ideology in Gramsci", *Gramsci and Marxist Theory Today*, (Ed. Chantal Mouffe), s. 168-205, Routledge and Kegan Paul, London.
- Mumcu, U. (1993). *Bir Uzun Yürüyüş*, 8. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Özmkas, U. (2012). "Foucault: İktidardan Biyoiktidara", *Cogito*, Michel Foucault Özel Sayısı, 53-82.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (Çev. Kenan Somer), Savaş Yayınları, Ankara.
- Santucci, A. (2011). *Gramsci'yi Anlamak*, (Çev: Selim Sezer), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Sargın, N. (1987). "Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm Mücadelesine Adanmış Bir Yaşam", *Gün Siyasi Haber ve Yorum Dergisi*, 33, 3-6.
- Sargın, N. (2010). *Behice Boran. Yazılar, Konuşmalar, Söyleşiler, Savunmalar, Cilt 1*, TÜSTAV Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul.
- Sartre, J. P. (2010). *Aydınlar Üzerine*, (Çev: Aysel Bora), Can Yayınları, İstanbul.
- Silier, O. (2007). "TİP'in İkinci Dönemi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, (Ed: Murat Gültekingil), s. 432-436, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şener, M. (2007). "Türkiye İşçi Partisi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, (Ed: Murat Gültekingil), s. 356-376, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şener, M. (2017). "Yön ve Milli Demokratik Devrim Hareketleri", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, (Ed: Mete Kaan Kaynar), s. 359-397, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2011). "Sosyal Bilimci ve Siyasetçi Olarak Behice Boran Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam", *Sosyoloji Dergisi*, 23-24, 1-45.
- Texier, J. (1982). "Gramsci: Üsyaşın Teorisyeni", (Çev: A. İpek ve K. Somer), *Gramsci ve Sivil Toplum*, (Ed: N. Bobbio ve J. Texier), s. 43-90, Savaş Yayınları, Ankara.
- Topçuoğlu, R. A. (2006). "Foucault ve Entelektüeller", *Doğu Batı- Entelektüeller III*, 37, 221-229.
- Topses, M. D. (2013). "Toplumsal Yapı Araştırmalarında Behice Boran'ın Yöntem Anlayışı", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-14.
- TÜSTAV (1985), *Behice Boran'dan Seçmelerle 10 Yıl*, Tip Yayınları, İstanbul.
- Uzuner, M. G. (2016). "Batı Marksizm'i: Üsyaşının Sahne Alışı", *Siyaset Sosyolojisi*, (Ed: Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu), s. 95-142, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Uzuner, M. G. ve Ayhan, B. (2016). "Post yapısalılık: Sonun Başlangıcı mı?", *Siyaset Sosyolojisi*, (Ed: Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu), s. 189-222, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Varel, A. (2017). "Altmışlı Yıllar Türkiye'sinde Sınıf ve Siyaset: Meşruyet Savaşımı, Siyasal Yükselişi ve İç Bölünmeleriyle TİP", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, (Ed: Mete Kaan Kaynar), s.397-435, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Vergin, N. (2006). "Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme", *Doğu Batı- Entelektüeller III*, 37, 9-35.
- Yaralı Akkaya, A. (2014). "Antonio Gramsci'de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praxis Düşüncesi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 35-46.
- Yetiş, M. (1982). "Gramsci ve Aydınlar", *Mülkiye Dergisi*, 236(1), 1-25.
- Yönetmen. Bayındır, G., Kıziler, G., Küçükarslan, O., Özyılmaz, Ö. Ve Süzük, A. Ş. (2006). "Akıntıya Karşı... Behice Boran: Tek Başına Bir Koro", Sinegöz Film Atölyesi, 2006.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:27.11.2019 ✓Accepted/Kabul:11.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.651404

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gökpinar, B. (2020). "Rusya'ya Karşı Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de Tahkimat Faaliyetleri: Yenikale İnşaatı (1702-1707)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 38-57.

RUSYA'YA KARŞI OSMANLI DEVLETİ'NİN KARADENİZ'DE TAHKİMAT FAALİYETLERİ:YENİKALE İNŞAATI (1702-1707)

Bekir GÖKPINAR*

Özet

Rusya'nın 1696 yılında Azak kalesini işgali ile birlikte Osmanlı Devleti, öteden beri kendi iç denizi olarak gördüğü Karadeniz hakimiyeti için ciddi bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı yönetimi, Azak Denizi'nin stratejik önemini farkında olup, Rusya'yı burada haps etmenin yollarını aramıştır. Bu doğrultuda Osmanlılar, Rusya'nın daha güneye inmesini önlemek için Özi'den başlayarak Kırım ve Kafkasya'ya kadar önemli savunma hattı konumunda bulunan kaleler zincirinin tamirlerini yaptığı gibi Rusya'nın Karadeniz'e çıkmak için kullanabileceği en kritik geçit olan Kerç boğazında ve Kırım ile Taman tarafına da yeni kaleler inşa etmişlerdi. Bunlardan biri Kerç kalesinin 10 km kadar kuzeyinde Akıntıburnu mevkinde yapılan Yenikale'dir. Söz konusu kalenin inşaatı 1702 yılında başlayarak 1707 yılına kadar aralıklarla devam etmiştir. Böylelikle Rusya'nın Azak Denizi'nden Karadeniz'e çıkışına mani olunmaya çalışılmıştır. Çalışmada Rus yayılmasını önlemek için Kerç boğazına yapılan Yenikale'nin önemi, yapım süreci ve bu süreç içinde harcanan paralar, insan gücü ve kullanılan malzemeler hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Rusya, Azak, Karadeniz, Kerç, Yenikale.*

FORTIFICATION ACTIVITIES OF OTTOMAN EMPIRE AGAINST RUSSIA IN BLACK SEA: CONSTRUCTION OF YENIKALE (1702-1707)

Abstract

With the Russian occupation of Azov Castle in 1696, the Ottoman Empire faced a serious threat to the domination of the Black Sea, which it has long regarded as its inland sea. The Ottoman administration was aware of the strategic importance of the Azov Sea and sought to imprison Russia here. In this direction, the Ottomans repaired the chain of fortresses, which were important defense lines starting from Ochakov to Crimea and Caucasus, in order to prevent Russia from going further south. New castles have been built on the Kerch Strait, the Crimea and Taman sides, the most critical passage Russia could use to reach the Black Sea. Yenikale was one of these castles, it was built at Akıntıburnu, 10 km north of Kerch Castle. The construction of the castle started in 1702 and continued until 1707 with some intervals. Thus, it was tried to prevent Russia's exit from Azov Sea to Karadeniz. In this paper, the importance of Yenikale, which was built on the Kerch Strait in order to prevent the spread of Russians, will be given information about the construction process and the money spent in this period, manpower and materials used.

Keywords: *Ottoman Empire, Russia, Azov, Black Sea, Kerch, Yenikale.*

*Dr., bgokpinar@gmail.com (orcid.org/0000-0003-1017-6037)

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile “Kutsal İttifak” devletleri arasında savaşlar başladığında Lehistan ile olan problemlerinden dolayı Rusya bu ittifaka dahil olmamıştı. Daha sonraki süreçte bu problemin çözülmesi ile birlikte Ruslar, ittifaka dahil olarak kuzeyde Kırım üzerine askeri hareket hazırlıklarına girişmişlerdi. İttifak kuvvetlerinin bu girişimi ile Osmanlı'nın sağ kolu mahiyetinde olan Kırım askerinin yardımının asgari seviyeye indirgenmesi temin edilmiş olacaktı. Bu amaçla Rus ve Kazak güçlerinden oluşan 300 bine yakın asker hem Kırım hem de Kefe üzerine doğru harekete geçmiş, yapılan muharebe sonunda ağır bir mağlubiyet alarak geri çekilmişlerdi (1687-1689).¹

Ruslar'ın bir müddet daha bekleyerek 1695 yılında Azak kalesine doğru yeni bir kuşatma hareketi girişimi ise planlarının önceden haber alınması ile kalenin ciddi bir şekilde tahkim edilmesine neden olmuştu. Buna rağmen Ruslar, 96 gün kadar devam eden kuşatmaları sonucunda kaleyi teslim alamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Rus Çarı I. Petro, ciddi bir hazırlık yaparak ertesi yıl daha büyük ve teçhizatlı bir ordu ile Azak kalesini yeniden kuşatmıştır. Osmanlı Devleti batı cephesinden buraya takviye kuvvet gönderemediği gibi Karadeniz kıyılarından sevk edilenler de zamanında kale savunmasına dahil olamamışlardır. Önceki seneki kuşatma sırasında kalenin tahrip olan yerleri de tamir edilmemişti. Kırım kuvvetleri de kaleye yardıma yetişememişlerdi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen kaledeki askerler, az bir kuvvetle iki ay kadar mukavemetini sürdürdükten sonra teslim olmuştu (26 Temmuz 1696). Nihayet Rusya öteden beri gerçekleştirmek istediği Karadeniz'e inme hedefine bir adım daha yaklaşırken Osmanlı'nın iç denizi ise artık yeni bir tehdit ile karşı karşıya kalmıştı.²

Rus Çarı I. Petro'nun, Azak ile de iktifa etme niyetinde olmadığı açıktı. Onun bundan sonraki hedefi Kerç boğazını da ele geçirerek Azak Denizi'nden çıkıp Karadeniz'e inmekti. Bu amaçla Azak kalesini aldıktan kısa bir süre sonra Taygan'da son derece müstahkem bir deniz üssü ile liman inşaatına başlamıştı. Öbür taraftan Avrupa'dan getirdiği teknik uzmanlar gözetiminde büyük bir donanma hazırlığına girişti. Ancak “Kutsal İttifak” devletlerinin Osmanlı ile barış görüşmelerine başlaması, Rusya'nın Kerç boğazını ele geçirme hedefini sekteye uğratmıştı. Bundan dolayı Rusya, Karlofça görüşmelerine katılmamış ancak her şeye rağmen İstanbul antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Bu antlaşma ile Azak kalesi ve çevresi Rusya'ya bırakılmıştı (1700).³

Osmanlı Devleti, Karlofça antlaşması ile birlikte değişen sınırlarını yeniden tahkimat faaliyetine girişmiştir. Bu minvalde olmak üzere Balkanlar'da Avusturya ve Lehistan sınırında bulunan kaleler tamir edilmiş, buralara daha fazla askeri kuvvet yerleştirilmişti. Yine Azak kalesinin Ruslara terki ile birlikte Karadeniz'de oluşan tehdidi önlemek amacıyla bir taraftan mevcut kaleleri tamir etmiş, diğer taraftan yeni kaleler inşa etmiştir. Özellikle Rusları Azak denizinde haps edip Karadeniz'e çıkmasını önlemek için Kerç boğazının iki yakasında yeni kaleler inşa edilmiş, buralara İstanbul'dan önemli miktarda muhafız kuvvetler yerleştirilmiştir.⁴ Çünkü Karadeniz'in kilidi konumunda olan Azak'ın elden çıkması Kırım yarımadasının tamamını saldırıya açık hale getirmişti. Mevcut kalelerle Kırım ve Taman yarımadalarını koruma imkanı bulunmamaktaydı. Bunun yanında Kerç boğazı ve etrafının mutlaka emniyet altına alınması gerekiyordu.⁵ Rusların Azak Denizi'nden Karadeniz'e çıkışını engellemek için Kafkas tarafında yer alan Taman, Kızıltaş ile Kefe tarafındaki Kerç kalesi tamir edildi. Bundan başka Kuban nehrinin Azak denizine döküldüğü yere Açu kalesi ve yine Akıntıburnu'na Yenikale, Taman'da eskiden var olan Temrek kalesi yeniden yapıldı. Karadeniz'in doğu sahilinde yer alan Anapa, Gelincik, Soğucak, Faş ve Sohüm kaleleri yeniden yaptırılarak asker ve mühimmat bakımından takviye edilmişti.⁶

Bu çalışmada Rusya'nın Sibirya ve Kafkaslar'dan sonra Karadeniz'e doğru yayılma politikası çerçevesinde Azak kalesini alarak ilk adımını atmasına karşılık Osmanlı'nın buna mani olmak için daha güneyde oluşturduğu

1 Johann Wilhelm Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774), C. 5, (Çev. Nilifer Epeçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 97-100.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 580-584.

3 Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, 2.Baskı, s. 255-256; Kerç boğazı Kırım tarafındaki şehirden ismini almıştır ve tarih boyunca stratejik önemini korumuştur. Özellikle Rusya'nın Azak'ı almasından sonra önemi çok artmış ve etrafında bulunan kaleler sürekli tahkim edilmiştir. Hakan Kırımlı, “Kerç”, DİA, C.25, Ankara 2002, s. 275-276.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 2-3; Karlofça sonrası sınırlardaki kale tamirleri ile ilgili bkz. Ömer Gezer, Kale ve Nefer:Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715), Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2016; Eyüp Kul, “Bosna Sancağında Yapılan Kale Tamirleri”, Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri, III, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 1043-1066.

5 Halil İnalçık, Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar, 1441-1700, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 330; Yücel Öztürk, “Doğu Avrupa'da Türk Mirasının Son Kalesi:Kırım Hanlığı”, Ed. Yücel Öztürk, Doğu Avrupa'da Türk Mirasının Son Kalesi Kırım, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2015, s. 27.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e, s. 326.

savunma hattına ilave ettiği Yenikale'nin inşaat süreci ele alınmıştır. Kefe tarafında yer alan Kerç kalesinin boğaz geçişlerinin asayişini sağlamak için yeterli gelmediği için Akıntıburnu mevkiinde Yenikale (Kale-i Cedid) yapılmıştır. Kale inşaat süreci 1683-1699 yıllarındaki ağır mağlubiyetlerden dolayı hem zamanında başlanamamış hem de biraz uzun sürmüştür. Kaynak olarak Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver defterler başta olmak üzere Mühimme defterleri, Name-i Hümayun defterleri, belge tasnifleri yanında dönemin kronikleri esas alınmıştır.

1.YENİKALE İNŞAAT FAALİYETLERİ (1702-1707):

1.1.Yenikale'nin Stratejik Önemi:

Azak, Rusların eline geçtikten sonra Kerç boğazı çok daha stratejik bir hale gelmiştir. Azak, artık bir Osmanlı iç denizi olmaktan çıkmıştır. Zaten Rusya'nın Kerç boğazına sahip olmadan Karadeniz'e çıkış imkanı da yoktu. Nitekim Rusya, Kerç boğazından ilk geçiş denemesini İstanbul antlaşması görüşmeleri için hazırladığı gemi ile yapmıştı. Rusya, 1699 yılında Azak'ta çok miktarda savaş gemisinden oluşan güçlü bir donanma hazırlamıştı. İstanbul antlaşmasının görüşmeleri için Kerç boğazına ani bir kararla bir Rus savaş gemisi gönderdi. Söz konusu Rus savaş gemisi Kerç kalesi önlerinde demir attı ve buradan İstanbul'a Karadeniz üzerinden gitmek istediğini bildirdi. Halbuki Osmanlı Devleti, Karadeniz üzerinden yabancı bir geminin geçişine kesinlikle izin vermiyor, karayoluyla Kırım-Bucak-Tuna üzerinden İstanbul'a gelinebiliyordu. Ancak Rus savaş gemisinin mürettebatı barış görüşmeleri öncesi psikolojik üstünlük elde etmek için Karadeniz üzerinden İstanbul'a gemi ile gelme konusunda kararlı idi. Bu durum Kerç kalesi komutanı Murtaza Paşa ve burada bulunan diğer askeri erkan tarafından şaşkınlıkla karşılandığı gibi Türk ve Rus yetkililer arasında ciddi tartışma ve problemlerin yaşanmasına sebep olmuştu. Diğer taraftan Azak'ta Rusların kısa zamanda güçlü bir deniz filosu kurmaları da Osmanlı için tehdidin boyutunu ortaya çıkarıyordu. Nihayet Osmanlı askeri erkanının tüm ısrar ve mani olma teşebbüslerine rağmen içinde Rus elçisi Ukraintsev'in de bulunduğu gemi Karadeniz üzerinden İstanbul'a yola çıkmıştır. Böylelikle Azak'tan sonra Kerç boğazının güvenliği meselesinin çok önemli olduğu artık anlaşılmıştır.⁷

Osmanlı Devleti, sınır bölgelerini emniyete alabilmek ve Rusya'nın işgal ettiği alanlara yeni tahkimatların yapılmasına mani olabilmek için İstanbul antlaşmasında Özi'den Azak'a kadar olan bölgeleri askersizleştirmeye çalışmıştı. Nitekim Rusya ile 25 Temmuz 1702 yılında yapılan İstanbul antlaşmasına göre, Özi tarafında olan kaleler yıkılacak, buraya yeni kale yapılmayacaktı. Antlaşmaya göre Azak, Ruslara kalacak ancak Or kalesinden Azak'a kadar olan yerler ıssız kalacak, her iki tarafta ahalilerini rahatsız edecek tahrik ve tecavüzler olmayacaktı.⁸ Ancak Rusya'nın İstanbul antlaşmasına aykırı olarak Özi sınırı yakınlarında kale inşa etmesi, Azak ve Taygan'da yeni gemiler yapması, Kırım halkı başta olmak üzere Taman, Kuban ahalisini endişeye sevk etmişti. Osmanlı Devleti barışın devamı için Rusya'dan bu tür faaliyetlerinden vaz geçmesi konusundaki talebini Çar I.Petro'ya dergah-i ali müteferrikalarından Mustafa Ağa ile bizzat iletmıştır.⁹ Ancak Rusya'dan gelen elçi ise gerek Özi'de gerekse Azak tarafında anlaşmaya muhalif kale ve gemi yapmadıklarını, sadece kendi sınırları içerisinde yaptıklarını beyan etmiştir. Bunu da kendi ahalisini korumak adına yaptıklarını, Özi'deki kalenin Or ağzına 40 saat uzakta olduğunu ifade etmiştir. Hatta Rus elçisi bir adım daha ileri giderek Osmanlı'nın bu iddialarını araştırmak üzere sınır bölgelerine güvenilir adamlar göndermelerini istemiştir.¹⁰ Bölgeden gelen haberler ise aksi yönde olup sınır boyunca Osmanlı tebasının Rusya tarafından katledildiği, esir alındığı veya mallarının peyder pey yağmalandığı yönündeydi. Bunları önlemek için Osmanlı Devleti karadan ve denizden Rusya üzerine sefer açmayı dahi planlamış ve bu konuda hazırlıklar yapılması konusunda fermanlar bile gönderilmişti.¹¹

7 Fatih Ünal, "Karadeniz'e Çıkan İlk Rus Gemisi Krepost ve Ukraintsev'in İstanbul Elçiliği (1699-1700)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, Sayı: 20, Ankara 2012, s. 226-231.

8 Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid, (1071-1114/1660-1703)*, C.I, Haz. Abdülkadir Özcan vd. Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 590-591.

9 "bu esnâda bilâ-müceb gemiler inşâsı ve inkizâ-yı müddet-i sulha terekub ile limanlarda müdde-i medîd yatup kalması abes-i müşâhade olunup hâsılı eğer sınır ucunda müceddeden kal'a binâsı ve eğer sefâin izhârının bir hayırlı niyyeti mutazammın muhammel-i hüsnâ olmayup ve tarafının emniyeti mevâdd-ı musâlahadan olmağla...", *Başkanlık Osmanlı Arşivi Nâme-i Hümayun Defterleri (BOA. A.DVNS.NMH.d)*, nr. 6, s. 12-14; Zinkeisen, a.g.e, s. 162-163.

10 "Çarı'mın sulh ve salâha mugâyir hareketi yoktur ve Kırım tarikinde kal'a binâ ettirir ve Azak semtinde gemiler yaptırır dedikleri vâkı'a mutabik değildir kendi memleketi dâhilinde ve ahidnâme-i hümayun mücebince men'i lâzım gelmeyen yerde kendi re'âyasını şerâ'it-i sulh ve salâha mugâyir hareket tarafından tecâsür eylediklerinden hıfz ve ahârın tecâvüzünden siyânet için bir kal'a binâ ediyor. Bu iş ahidnâme-i hümayunun mevâddına mugâyir değildir ve Or ağzundan kırk saatten mütecâvizdir.", *Cevdet Eyâlet-i Mümtaze (BOA.C.MTZ)*, nr. 242.

11 "...kefere-i mezbûrenin ehl-i İslâm üzerinden mazarratını def' için Vezir-i Azam Mehmed Paşa vezâ'if-i iktidârında umûmen Rumeli ve Anadolu ve eyâlet-i sâ'irede olan asâkir-i mensûrem ile karadan Moskov keferesi üzerine denizden donanma-i hümayun dahi cânib-i bahrden Azak kal'ası tarafına...", *Ali Emiri, Mustafa-II (BOA.AE.SMST-II)*, nr. 7606.

Ancak uzun savaşlardan sonra aslında böyle bir sefer açılması her bakımdan zor olacaktı. Osmanlı Devleti bunun yerine Rus tehdidini azaltmak ve bölgede asayişini temin için Azak denizi güneyine kaleler zinciri ile tahkim etmeyi uygun bulmuştu. Aslında Osmanlı'nın, Azak kalesinin elden çıkması ile birlikte Rus gemilerinin Karadeniz'e geçişini kontrol altına almak için Kerç boğazına da yeni bir kale yapmak istediği bilinmektedir. Söz konusu kalenin ada ya da kayalar üzerine yapılması planlanmıştı. Ancak bunu gerçekleştirebilmek için Osmanlı'nın mali vaziyeti uygun değildi. Zira II.Viyana ile başlayan Kutsal İttifak savaşları sebebiyle Osmanlı'nın maliye yapısı alt üst olmuştu. Bu sebeple Kerç boğazı için planlanan yeni bir kale inşaatına bir türlü başlanamamıştı.¹² Ruslarla yapılan tüm görüşmelere rağmen Azak ve Özi tarafındaki faaliyetlerine devam etmeleri üzerine Osmanlı Devleti artık Kerç boğazının her iki tarafına birer kale yaparak geçişleri sınırlandırmayı kararlaştırmıştır. Bu amaçla Kefe tarafında Kerç kalesinin kuzeyinde Akıntıburnu mevkiinde Yenikale, Taman tarafında ise Temrek kalesinin yeniden yapımına başlanmıştır. Kaleler yapıldıktan sonra da buraları asker ve mühimmat göndererek takviye etmiştir.¹³ Osmanlı yönetimi Kerç boğazında Yenikale ve Temrek kalelerinin yapım ve tamiri ile iktifa etmemiş, Karadeniz ve Azak denizi kıyılarında yer alan kalelerin de tamirini yapmıştır.¹⁴

1.2.Yenikale'nin İnşaatı (1702-1707):

Azak kalesinin elden çıkması ile birlikte Karadeniz'de Rus tehlikesine karşı Kerç'te bulunan Serasker Ali Paşa, Kuban nehrinin denize döküldüğü yere 24 Mayıs 1697 tarihinde Açu kalesi inşaatına başlamış ve çok yoğun bir çalışma sonucu kale inşaatı 40 günde tamamlanmıştı (13 Zilhicce 1108/3 Temmuz 1697).¹⁵ Ancak bu kale ile Kuban nehri yoluyla Taman adasına geçişler kontrol edilebiliyordu. Kerç boğazını denetim altına alabilmek için mevcut kalenin yetersiz geldiği bilinmekteydi. Ayrıca Kerç boğazının Azak tarafından girişinde bir kale yapılması güvenlik açısından daha önemliydi. Nitekim Kırım Hanı Devlet Giray ve Kırım ahalipleri, Rus tehdidine karşı Kerç boğazının mutlaka kapatılması gerektiğini gönderdiği arzlarında ifade etmekteydi. Aslında buraya bir kale inşaatı bir müddetten beri planlanmakla birlikte erteleniyordu. Kale yeri önce deniz içine döküntü üzerine planlanmış ise de yoğun kumdan dolayı bundan vaz geçilmiştir. Ancak yapılacak kalenin bir tarafı hem deniz kıyısında hem de deniz içine döküntü de yapılacağı için bu konuda mahir olduğu bilinen Humbaracı Osman buraya tayin olunmuştu. Hatta Humbaracı Osman, halihazırda Bağdad tarafında bir nehir kenarında kale yapımı için görevli iken acil olarak İstanbul'a dönerek buradan Kerç boğazına gitmesi emredilmişti. Nitekim bu emir doğrultusunda Humbaracı Osman'ın Kerş'e giderek yeni kalenin yapım yerini belirlediği ve keşif çalışmasında bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Yenikale inşaatı yapımının 1702 yılında başlanması için Kefe Beylerbeyi Abdurrahman Paşa'ya emirler gönderilmiştir. Bundan kısa süre önce Kerç boğazının Kefe ve Taman tarafındaki bir çok kalenin tamir edilmesi istenirken, Yenikale'nin inşaatının mühim olduğu ifade edilerek diğerlerinin tehir edilmesi yoluna gidilmişti. Hatta Kaptan Canım Hoca Mehmed Paşa'nın Kefe'ye giderek Akıntıburnu'nda inşa edilecek kale hizmetinde bulunmasının elzem olduğu belirtilmişti. Özellikle gemi geçişlerine mani olmak için kalenin deniz tarafında doldurulması gereken mahalle taş nakli gerçekleştirilecekti.¹⁷

Rusya'nın sulh şartlarını sürekli ihlal etmesi ve Karadeniz'e çıkma ihtimaline karşı Kerç boğazında yapılması planlanan kalenin bir an önce başlaması gerekiyordu. Kale inşaatı için bina nazırlığına Üsküdarlı Mustafa Ağa tayin olunmuş, yine İstanbul'dan Kaptan Canım Hoca Mehmed Paşa 17 çekdiri, altı kalyon ve başarda ile kale inşaatı hizmeti için Kerç tarafına gönderilmişti. Kaptan Paşa ile birlikte çekdirilerde altışar forsa görevlendirilerek,

12 *Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, (Notlandırıcı ve Önsöz:M.R.Arunova-F.S.Oreškova), (Çev. İbrahim Allahverdi), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 108.

13 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*, C. IV, (Çev. Nilüfer Epeçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s. 248; Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, III/14, Ankara 2007, s. 5-6.

14 *Mühimme Defterleri*, (BOA.MD). nr. 114, s. 107; Temrek Kalesi; I.Selim döneminde yapılmaya başlanmış ve ancak I.Süleyman'ın saltanatı zamanında tamamlanmıştır. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7.Kitap-2.Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 598-600.

15 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2018, s. 366-367; Yücel Öztürk, "Osmanlı Karadeniz'i Hakkında Bir Risale", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13 (Bahar 2007), Ankara 2007, s. 88-89.

16 "Kerş ve Taman boğazının mücededen bir kal'a binâsiyle seddi ziyâde lâzım olduğun bundan akdem Kırım Hanı Devlet Giray arz ve Kırım ahâlisi dahî mahzar etmeleriyle kal'a binâsında mahâret-i kâmile olan Humbaracıbaşı Osman ma'rîfetiyle mahalli keşf ve tahmîn olunduktan sonra...", MD. nr. 112, s. 188, 190; *Maliyeden Müdevver Defterler (BOA. MAD)*. nr. 2945, s. 148-149.

17 "Mukaddemâ me'mûr olduğun Kefe ve Kerş ve Taman kal'alarının ta'mirini te'hîre koyup mükemmel ve mürettep kapun Akıntıburnu demekle ma'rûf mahalle gelüp...", MD. nr. 114, s. 123, 143.

bölgeye vardıklarında Lağımçıbaşı Mehmed'in kılavuzluğunda kale bina olunacak yerlerin etrafına hendekler kazmaları tembih edilmişti. Yenikale inşaatı için ihtiyaç olan malzeme ve amelenin tedariki uygun olan yerlerden yapılacaktı. Planlamaya göre sandal, tonbaz ve bot kayıkları ile döküntü mahalli için taşlar taşınacağı gibi bölgeye sevk edilen marangoz, kalafatçı, burgucu ve bıkcıclar döküntü için suya yatırılacak sandıkları hazırlayacaklardı. Ancak sahadaki durum istendiği gibi gitmeyerek Yenikale inşaatı keşif çalışmasından neredeyse bir yıl sonraya kalmış ve işe ancak 24 Mayıs 1703'te başlanabilmişti.¹⁸

Yenikale inşaatı bu tarihte başlamış olmakla birlikte işler yine planlandığı gibi gitmemiş ve çalışma çok yavaş ilerlemiştir. Nitekim Kerç boğazında yapılacak kaleler nazırlığına tayin olunan eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa'ya gönderilen bir fermanda, inşaatın durumu hakkında bilgi alınamadığı, ihtiyaç duyulan her türlü levazım, mühimmat ve amelenin gönderildiği, kalenin yapımı konusunda acele edilmesi gerektiği tekrar hatırlatılmıştı.¹⁹ İşin ehemmiyetini ve nazik durumunu gösteren diğer bir belge ise 1703 yılı için Açu kalesine gönderilen malzemelerin, ani bir karar ile Yenikale inşaatına sevk edilmesiydi. Açu kalesi, 1697 yılında yapılmıştı. Ancak kalenin zemini ve yapımı sırasında kullanılan malzemeden dolayı sık sık tamirata konu olduğu belgelere yansımıştır. Buradaki kale inşaatı Açu kalesindeki tamirattan daha önemli görülmekteydi. Hatta Açu kalesi tamirati için havale olunan 6.000 kuruş dahi, Yenikale masrafları için ayrılmıştı.²⁰

Kerç boğazında Yenikale inşaatının 1702 yılında başlanabilmesi için Humbaracıbaşı Osman Ağa tarafından ilk keşif çıkarılmıştı. Kale; Kerç ve Taman arasında Kerç tarafına 5 mil (9.280 mt), Taman tarafına 13 mil (24.128 mt)²¹ uzaklıkta ve 2,5 kulaç (3,80 mt)²² suyun içinde yapılacaktı. Kalenin dört tarafı da 100'er zira (75,8 mt)²³ uzunluğunda, her bir tarafına da 10 zira uzunluğunda, 20 zira eni ve 8 zira boyu olmak üzere 10'ar hendek yapılacak, hendekler 2 ziradan 5 ziraya kadar suyun dibinde olacaktı. Hendekler kış mevsiminde gelen buzdan etkilenmemesi için sudan yukarı 6-7 zira yüksek olacaktı. Buna göre duvarlarının eni de 20'şer ziradan 3.600 zira olacaktı.

Kale inşaatına malzeme taşımak için 10 çekdiri ve iki kalyon istihdam edilecekti. Kale binası için kullanılacak taşlar Kefe beylerbeyi tarafından tedarik edilecekti. Hatta Kefe beyi, taşlarının tedariki için Kuban tarafında bulunan harabe bir kalenin taşlarını kullanma iznine de sahip olacaktı. Meşe veya çam tahtası Çerkes yakasından, burada bulunmadığı takdirde Sinop ve Çayağzı tarafından kesilip nakledilecekti. Bir tür eğri ağaç olan praçol²⁴, meşe balvanı ve kuşaklık ise yakın yerlerden veya bulunmazsa Sinop tarafından kesilip nakledilecekti.

Tablo-1: Kale inşaatı için gerekli taş ve kereste

Malzeme Adı	Adet	Uzunluğu	Eni	Boyu	Tedarik edileceği mahal
Taş	200.000	2 zira	1,5 zira	1,5 zira	Kuban
Meşe/Çam Tahtası	40.000	16 zira	0,5 zira	4 parmak	Çerkes/Sinop
Pračol	30.000	5/6 zira		0,5 zira	Sinop
Meşe balvanı	30.000	16 zira	2 karış		Sinop
Kuşaklık	15.000	15 zira	1 karış		Sinop

18 MD. nr. 112, s. 328; MD. nr. 114, s. 136; "...Azak Denizi'nde ve gerek Karadeniz'de emn [ü] râhat ve düşmene i'timâd kalmayup bir mahall-i fursatda sulhı fesh idüp sefâyin-i menhûsasıyla Karadeniz'e huruc itmek ihtimâlini def' için tedârüki görülmek mühimmât-ı dîniyyeden olmağın memerri olan Kırım Adası nihâyetinde vâki' Kerş Kal'ası'ndan üç sâ'at yukarı Çoçka Burnu mukâbelesinde bir müstahkem kal'a binâsının lüzûmî olmağın...", Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e., s. 706; Râşid Mehmed Efendi, a.g.e, C.1, s. 619; Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 212.

19 "...İlâkin zikr olunan kal'alar ve döküntü mahalline henüz mübâşeret olunup olunmadığı i'lâm olunmayup...", MD. nr. 114, s. 201.

20 "...İlâkin Kerç batısında Akıntıburnu'nda binâ olunacak kal'anın levâzımı cümleye takdim olunmak muktazî olmağın...", MAD. nr. 2510, s. 48; MAD. nr. 3992, s. 515; Bab-ı Defteri Büyük Kale Kalemi Defterleri (D.BKL.d) nr. 32267, s. 4.

21 Osmanlı'da deniz mili 1.856 metredir. Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 149.

22 Osmanlı mimarisinde kulaç 1,516 cm'ye tekabül etmektedir. Cengiz Kallek, "Kulaç", DİA, C. 26, Ankara 2002, s. 354.

23 Osmanlı mimari arşını 75,8 cm olarak standartlaşmıştır. 100 zira 75 metre olarak ele alınabilir. Mehmet Erkal, "Arşın", DİA, C.3, İstanbul 1991, s. 412.

24 Praçol; aslen İtalyanca bir kelimedir. Dik veya eğik olarak diğer ağaç üzerine konularak bir köşe teşkil eden herhangi bir ağacı diğerine bağlamak için demir veya ağaçtan yapılan köşeli veya yarım dikdörtgen şeklinde birbirine bağlayan bir kolu bir tarafa diğer kolu diğer tarafa civatalanarak güçlendirilir. Kamûs-ı Bahri(Deniz Sözlüğü), Der. Süleyman Nutki, haz. Mustafa Pultar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 234.

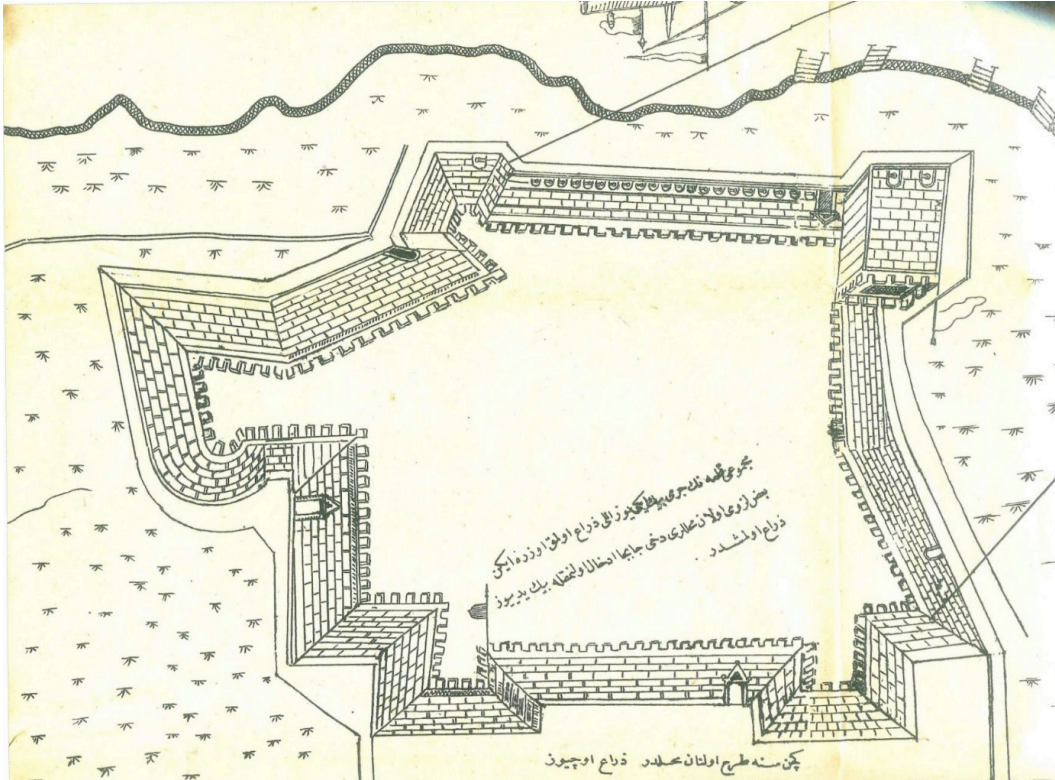
Kale yerinin Kefe'ye uzaklığı 100 mil olup ihtiyaç duyulacak kireç ve odun miktarı şimdilik belli değildi. Ancak kireç yakmak için gerekli odun Kırım tarafından gemilerle nakledilip ve kale yakınında uygun bir mahalde yakılacaktı. Kale inşaatı için taş ve kerestenin hesabı da henüz yapılmamıştı. Ayrıca bunların tedarik edileceği yer de belirlenmemişti. Zira taşların yeniden kesilip nakledilmesi veya Taman tarafında harap olunan kalede mevcut taşların da nakledilmesi mümkündü. Yine keresteler Çerkes dağlarından veya daha yakın mahallerden de tedarik edilebilecekti. Bunun Kefe Beylerbeyi ile Kırım Hanı Devlet Giray'ın ve bu konuda vukufu olanlar ile istişare sonucu belirlenmesine karar verilmişti.

Humbaracı Osman Ağa'nın tahminlerine göre, Yenikale inşaatı şayet havalar uygun olup fırtına gibi maniler olmazsa üç yılda tamamlanabilecekti. Kale inşaatında yıllık 6'şar ay çalışacak 500 nefere aylık 40 akçeden 90.000 kuruş (10.800.000 akçe) ücret ödenecekti. Amele dışında taş, kereste, demir, kurşun gibi malzemelerin tedarik ücreti ise 412.691.666 kuruştu (49.523.000 akçe). Yine miktarı ve ücreti henüz öngörülme-yen odun, kireç, taşıma ücretleri 5.000 akçedir. Böylelikle ilk etapta kalenin tahmini maliyeti 544.358.3 kuruş (65.323.000 akçe) olarak hesap edilmişti.²⁵

Kale inşaatı için tedarik olunacak mühimmat, kireç, kerestelerin kullanıma uygun olması gerekmektedir. Bu sebeple gerek malzemelerin alınacağı mahallerde ve gerekse Yenikale'ye nakl edildikten sonra muayene ve müşahade işlemleri için eski mimar Ahmed'in damadı Mustafa mübaşir tayin olunmuştu.²⁶

Yenikale inşaatına Mübaşir Mustafa ve Humbaracıbaşı Osman'ın yanlarında bulunmak üzere İstanbul'dan 5 marangoz, 40 bıçkıcı, 20 bıçkı, 4 meşk ve musluk gemiyle gönderilmiş ve bunların ücretleri de İstanbul Gümrük Emni tarafından verilmişti.²⁷

XVIII. Yüzyıl Başlarında Yenikale Planı

(Hakan Kırımlı&Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'daki Kırım-Tatar Mimari Yarıgaları*, s. 709).

25 MAD. nr. 2945, s. 148-149; AE.SMST-II, nr. 15454; Anonim Osmanlı Tarihi'nde kalenin tahmini maliyetinin 762,5 kese (317.708,3 kuruş/38.125.000 akçe) olduğu belirtilmektedir. *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 212.

26 MAD. nr. 2945, s. 122.

27 MAD. nr. 2945, s. 151-152.

Yenikale için Humbaracı Osman Ağa'nın 1702 yılındaki keşfine rağmen kale inşaatına bir türlü başlanamamıştı. Ertesi yıl Lağımçıbaşı Mehmed Ağa'nın kardeşi Mustafa Ağa ile Kırım Hanı Devlet Giray'ın tayin ettiği Ahmed Ağa tarafından yeni bir keşif hazırlanmıştı. Kalenin öncelikle deniz ortasında bir yere yapılması öngörülmüş ise de burasının kum olması hasebiyle temel yapma imkanı olmadığından Akıntıburnu tarafında olmasının uygun olacağı hususunda karar kılınmıştı. Yine yapılan keşif ve tahminlere göre kalenin inşaatının birkaç seneden önce tamamlanamayacağı bildirilmişti.²⁸ Daha önce belirtildiği gibi kale inşaatına bina nazırı olarak eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa tayin olunmuştu. Mustafa Ağa kale inşaatı için her türlü mühimmat, levazım ve amele tedarikini yapacaktı. Bu minvalde Eflak-Boğdan'dan baltacı ve cerehorlar gelecek, Çerkes tarafından kereste kesilip nakledilecek, kireç, kireç yakıcı, taş, amele yakın mahallerden temin edilecekti. Kefe Beylerbeyi Abdurrahman Paşa da kapı halkı ile birlikte kale hizmetine görevlendirilmişti.²⁹

Kalenin alanı bu defa tüm çevresi 2.000 zira (1.500 mt) olarak planlanmış, kara tarafına üç tabya ve deniz tarafına ise bir kule yapılması ve bunun içine de 40 kadar şayka topu yerleştirilmesi öngörülmüştü. Kalenin deniz tarafına kalyonların geçişine mani olmak için döküntü yapılması planlanmıştı.³⁰ Döküntü³¹ yapılacak kısmın uzunluğu 3,5 mil civarındadır. Burası Azak denizinin en sığ kısmı olup derinlik zaman zaman 1,5 kulaça kadar inmekteydi. Döküntü ise deniz derinliği 20 ziraya kadar yerden dökürülmeye başlanacak ve su yüzeyine doğru 8 zira kalacaktı. Döküntünün üzerinden kayık geçmesi mümkün olmayacaktı. Döküntü üzerine yapılacak sandıkların her birinin uzunluğu 6 zira, eni 4 zira ve derinliği 6 zira olmak üzere 200 sandık çakılacaktı. Eğer tabya binası yapmak iktiza ederse 150 sandık daha yaptırılacaktı. Döküntü, kalenin deniz tarafına güvenlik amacıyla yapılacaktı.³²

Yenikale'nin 2.000 zira olan çevresi yanında temeli toprak üzerinde eni 6 arşın ve derinliği ise 1,5-2,5 zira arasında değişmekteydi. Kale duvarları boyu 10 zira olmakla birlikte 3 ziraya kadar şev duvar şeklinde inmekte, ayrıca destek ve payeler yapılacaktı. Desteklerin boyu 10 zira ve kalınlığı 1,5 zira olmak üzere ve iç taraftan birbirine mesafesi 10 zira olacaktı. Payelerin yüksekliği de 15 zira ve eni 10 zira ve kalınlığı 2,5-1,5 ziradır. Kalenin hendeği toplam 40 arşın ve eni 10 ziradır.

Tablo-2: Döküntü üzerine yapılacak 550 sandık için gerekli malzeme

Malzeme	Miktar	Açıklama
Balvan	11.500 adet	Her biri bir kuruş
Balvan-ı Diğer	6.600 adet	Behar danesi 1 kuruş
Rumeli	31.900 adet	Behar danesi 1 kuruş
Tahta	66.000 adet	Behar zira 5 akçe
Toplam	20.840 kuruş	

28 MAD. nr. 4355, s. 10 (19 Z.1114/6 Mayıs 1703); "kal'anın itmâmı bir senede mümkün olmadığı inhâ etmeleriyle...", Râşid Mehmed Efendi, a.g.e, s. 722; Bazı kaynaklarda kale inşaatının 5 sene sürdüğü ifade edilmektedir. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiat, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 743.

29 "...binâsi ferman olunan kal'aların bir gün evvel binâsına mübâşeret eylemek üzere mukaddemâ sen müstekillen binâ nazırı ta'yin ve yanına kâtip dahi nasb olunup...", MD. nr. 114, s. 201-202.

30 MAD. nr. 4355, s. 10; "...boğaz-ı mezbûreden kalyon geçmemek için döğündü itdirilmek üzere tasmîm...", Defterdar Sarı Mehmed Paşa, a.g.e, s. 743; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 212.

31 Deniz yüzeyine yakın küme küme veya dizi halinde olan kayalardır. *Kamûs-ı Bahrî (Deniz Sözlüğü)*, s. 77.

32 MAD. nr. 4355, s. 10; Yücel Öztürk, a.g.m., s. 84.

Tablo-3: Yenikale inşaatı için gerekli malzeme

Malzeme	Miktar	Fiyat	Toplam
Praçol	55.000 adet	9 akçe	4.125 kuruş
Üstübü	1.100 kantar	264 akçe	2.420 kuruş
Katran	5.500 kıyye	125 akçe	187,5 kuruş
Zift	1.100 kantar	180 akçe	1.650 kuruş
Balvan	3.000 adet	1 kuruş	3.000 kuruş
Tahta	4.000 adet	1 kuruş	4.000 kuruş
Kireç	354.000 kantar	24 akçe	70.800 kuruş
Demir	2.200 kantar	6 kuruş	13.200 kuruş
Kurşun	150 kantar	10 kuruş	1.350 kuruş
Torba	4.000 adet	48 para (deste)	480 kuruş
Ağaç kürek	4.000 adet	7 akçe	233 kuruş
Kazma	3.000 adet	28 akçe	716,5 kuruş
Toplam			102.160 kuruş

Tablo-4: Yenikale inşaatı için gerekli amele

Amele	Nefer	Yevmiye(Akçe)	Toplam (kuruş)
Baltacı	200	40 akçe	12.000
Taş yontucu	200	40 akçe	12.000
Irgad	500	30 akçe	22.500
Bıçkıcı	20	40 akçe	1.200
Kireç yakıcı	30	40 akçe	1.800
Duvar yapıcı	500	40 akçe	30.000
Toplam	1.450		79.500 kuruş

Söz konusu ameleler kale inşaatı için yılın 180 günü çalışacaktır. Taş yontucuların 50 neferi İstanbul'dan gönderilecek olup diğerleri mahallinden temin edilecektir. Irgadların tamamı, duvar yapıcıların 460 neferi mahallinden bulunacak, baltacılar, bıçkıcılar, kireç yakıcılar ve duvar yapıcıların 40 nefer kalfası İstanbul'dan gönderilecektir.

Ayrıca bunların dışında küskü, çelik, meşk, musluk, destere, burgu, balta keseri, saka beygiri gibi muhtelif ihtiyaçlar da İstanbul'dan gönderilecektir. Ayrıca Tatar köylerinden tedarik edilmek üzere kum ve taş çekmek için 500 araba hazırlanacaktır. Yapım işlerini takip için 20 nefer mutemed tayin edilecektir.

Yenikale inşaatına 1703 yılında başlanmış olup, ancak bir kısmı yapılmış kalan kısımlar ise sonraki yıl bahara bırakılmıştır. Lağımçıbaşı Mehmed Ağa'nın kardeşi Mustafa Ağa'nın 1703 yılında hazırladığı keşfe göre Yenikale yapımı için mühimmat, amele, gemi vs. toplam ücreti 272.500 kuruştur (43.600.000 akçe).³³

Tablo-5: Yenikale için Çerkes tarafından kesilip nakl olunacak kereste

Malzeme	Miktar	Ücret
Balvan-ı Kebir	14.500 adet	19.000 kuruş
Balvan-ı Vasat	6.600 adet	1.066 kuruş
Rumeli	31.900 adet	2.140 kuruş
Tahta	66.000 zira	2.750 kuruş
Tahta (ikinci defa)	8.000 adet	800 kuruş
Toplam		25.750 kuruş

33 MAD. nr. 4355, s. 10-15.

Akıntıburnu'nda Yenikale ile Taman tarafında Temrek kalesinin inşaatı aynı zamanlarda başlamıştı. Söz konusu kale inşaatlarının masrafları önemli miktarda hazineden karşılanmıştı. Kale inşaatları için Kırım tarafından tedarik olunan mühimmat ve masraflar için 50.000 kuruş, İstanbul'dan gemiler ile götürülen mühimmat ve amele ücreti 20.125 kuruş, Filibe ve Samakov civarından alınan demir için 1.000 kuruş, Eflak tarafından gönderilen baltacı ve cerehor ücreti 1.500 kuruş, kazalardan 100 ırgadın ücreti 3.000 kuruş olmak üzere toplam 92.128 kuruşun 70.178 kuruşu nakden, 20.000 kuruşu ise takas ve havale yoluyla ödenmişti.³⁴

Kale inşaatında istihdam edilecek 200 baltacı ile 200 cerehor Eflak-Boğdan taraflarından gönderilmiş olup, 100 nefer ırgad ise Karasu, Balçık, Varna, Mankalya, Hacıoğlupazarı ve Misivri kazalarından gönderilmişti. Irgadlara günlük 20 akçe ödenmiş ve bunların ücretleri kazaların tekaliflerinden takas olunmuştu. Irgadlar kazalarından Bergos iskelesine geldiklerinde buradan gemi ile nakl edilmiş ve gemiye taşıma ücreti olarak 300 kuruş ödenmişti. Söz konusu ırgadların üç aylık ücreti peşin verilmiş olup çalıştıkları sürece katip Veli tarafından deftere kayıtları yapılmış ve masrafları hazineden karşılanmıştı. Yenikale inşaatına Bina Emini olarak da Mustafa tayin olunmuştu.³⁵

Tablo-6: Yenikale inşaatı için ırgad tedarik edilen kazalar³⁶

Kaza	Nefer
Karasu	10 nefer
Balçık	25 nefer
Varna	20 nefer
Mankalya	10 nefer
Hacıoğlupazarı	30 nefer
Misivri	5 adet
Toplam	100 nefer

Bu malzemelere ilave olarak kale inşaatı için 1.000 vürdinar ihtiyacı olduğu tespit edilmişti. İstanbul'dan daha önce Kefe kalesi tamiri için 1.000 vürdinar gönderilmesi istenmiş olup ancak bu kalenin tamiri tehir edilmişti. Söz konusu kaleye gönderilen vürdinarın bu defa Yenikale'ye gönderilmesi emredilmişti. Ancak İstanbul'dan vürdinarların henüz gönderilmediği anlaşıldığından bu defa Çerkes tarafından kesilip nakl edilmesi emredilmiş ve bunların ücreti olan 80.000 akçe İstanbul'dan gönderilmişti.³⁷ Kale binası hendekleri için 55.000 praçol ihtiyaç olup, bunun 12.000'i İstanbul'dan tedarik edilerek gönderilmişti. Ancak kalan 43.000 praçol Bina Emini Mustafa Ağa tarafından ise Çerkes dağlarından kesilip nakl olunmuştu.³⁸ İstanbul'dan gönderilen 12.000 praçol Tersane Emini tarafından tedarik edilip kale inşaat mahalline 4 şayka ile gönderilmiş, taşıma ücreti İstanbul gümrük malından ödenmişti.³⁹ Kefe için bunların dışında da bazı mühimmat İstanbul'dan gönderilmekle birlikte bunlar bilahare Yenikale binası yapımının öncelik arz etmesi dolayısıyla buraya gönderilmişti. Yine Açu kalesi için Samsun, Sinop ve Ünye taraflarından alınan 5.000 şarapoluk kereste 10'ar akçe taşıma ücreti verilerek 4 gemi ile Yenikale ve Temrek kalesi inşaatına gönderilmişti.⁴⁰ Samakov, Filibe ve Tatarpazarı'ndan 1.100 kantar ve Samakocuk'tan 200 kantar olmak üzere 1.300 kantar demir alınmış ve bunlar İstanbul'dan gönderilen bir gemi ile Bergos iskelesinden Yenikale inşaatına nakl edilmişti.⁴¹ Samakov, Filibe ve Tatarpazarı tarafından alınan 1.100 kantar demir ve toprağın ücreti olan 3.000 kuruş cizyedar Osman tarafından verilmişti.⁴²

34 "Kerş ve Taman boğazında mücededen binâ olunmak fermân olan Temrek kal'ası ve Akıntıburnu'nda mücededen binâ olunacak kal'anın bir gün evvel binâsına mübâşeret olunmak lâzım gelmekle...", MAD. nr. 3455, s. 21-22; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, a.g.e, s. 743.

35 MAD. nr. 3455, s. 22; İbnül Emin, Dahiliye(İE.DH). nr. 1902; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, a.g.e, s. 743.

36 MAD. nr. 3455, s. 27.

37 "Lâkin henüz mübâya'a ve tedârîki olunmayup...", MAD. nr. 3455, s. 24.

38 "Asitane'den tedârik ve irsâli fermân olunan elli beş bin adet praçoldan on iki bin adedi tedârik ve irsâl olunup...", MAD. nr. 3455, s. 31.

39 MAD. nr. 3455, s. 31.

40 MAD. nr. 3992, s. 517.

41 Bergos iskelesinde demir hazır olmasına rağmen İstanbul'dan gönderilecek gemiler gecikmişti. Bunun için Asitane Kaymakamı ve Defterdar vekili ikaz edilmişti. MAD. nr. 2510, s. 83.

42 İbnül Emin, Askeriye (İE.AS). nr. 3679.

Tablo-7: Yenikale inşaatı için Mustafa Ağa tarafından İstanbul'dan gönderilen mühimmat⁴³

Mühimmat	Miktar	Mühimmat	Miktar
Çelik	156 kıyye	Destere	50 adet
Torba	4.000 adet	Burgu	50 adet
Ağaç kürek	8.000 adet	El Desteresi	50 adet
Demir kazma	5.500 adet	Meşk	6 çift
Keser	50 adet	Musluk	6 adet
Odun baltası	300 adet	Kibre	30 adet
Çelik Keser	10 adet		

Yenikale binasına memur olan eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın maaşı yevmiye 15 kuruş, yanında görevli mühimmat, ücret, yevmiyeleri kaydetmekle görevli Veli Halife'nin ise 3 kuruş olarak belirlenmişti. Harcırahları ise Mustafa Ağa'nın 1.000 kuruş ve halifenin ise 300 kuruştur.⁴⁴

Yenikale inşaatı için 1703 yılında Bina Emini eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın hesabına göre hazine-i amire ve bazı mahallerden havale olunan miktar 70.753,5 kuruştur. Söz konusu meblağdan kale inşaatı için satın alınan mühimmat ücreti, İstanbul'dan gönderilen kireççi, taşçı, marangozlara verilen ücretlerin yarısının toplamı 20.139 kuruş, bina emini, mimar, halifelerin maişetleri, taşçı, kireççi, demirci, araba vesair inamat, odun alımı, odun ve kereste kesimi için Nureddin Sultan'ın maişeti, masrafı ve diğer bazı harcırahlar 20.770 kuruş olup bunların toplamı 40.909 kuruştur.⁴⁵

Yenikale inşaatı 1704 yılında önceki yıl kaldığı yerden devam etmişti. Kale inşaatında istihdam olunan donanma gemilerinin başında Vezir Osman Paşa, Kaptan Canım Hoca Mehmed Paşa ve İstefeli Hasan Paşa'lar bulunmaktaydı. Kaplan Giray Sultan geçen yıl olduğu gibi Çerkes tarafından kereste kesim ve nakli ve eski Kefe Valisi Murtaza Paşa da yine inşaatı yardım için görevlendirilmişlerdi.⁴⁶ Kale mimarı Lağımçıbaşı Mehmed Ağa'nın verdiği bilgiye göre kale binasının tamamı 2.000 zira (1.500 mt) olmak üzere başlanmış, deniz kıyısında kara tarafının hendekleri derinliği 3 ila 8 zira, genişliği 15 ila 30 zira arasında kazılmış ve bu şekilde bırakılmıştı. Ayrıca deniz tarafında 280 zira olan yere top koymak için çevresi 500 zira olan bir şanis yaptırmak için keşif çıkarılmıştı. Bunun tahmini maliyetinin 60 yük akçe olacağı hesaplanmıştı.⁴⁷

Yenikale inşaatına ilave olunan şanis karşısına deniz içine döküntü yapılması kararlaştırılmıştı. Döküntü yapılacak mahallere 300 sandık için gereken kereste Çerkes dağlarından kesilip ve Kuban suyu yoluyla nakl ettirilmesi planlanmıştı. Bunun için Kaplan Giray Sultan'ın yardımı ile kereste kesim ve naklinde istihdam olunan Çerkes ahalisine bahşiş ve masrafları için 2.500 kuruş verilmişti. Ayrıca kereste taşımak için 20 çekdiri 6 ay boyunca çalışmıştı. Ayrıca bunun dışında Eflak ve Boğdan'dan 140 prestoyka ve 150 baltacı yanında bazı mühimmat masrafları, kaleye getirilecek su için yapılacak su yolları ile birlikte 25.000 kuruş masraf öngörülmüştü.⁴⁸

1704 yılı başlarında Yenikale inşaatına taş, kum, kireç nakli gibi hizmetlerde istihdam olunmak üzere Eflak'tan 100 öküz arabası ve 250 cerehor, Boğdan'dan 50 öküz arabası ve 150 cerehor talep edilmişti. Öküz arabalarına aylık 1.000 akçe verilmiş olup ancak arabalarının sağlam ve kuvvetli, öküzlerinin ise güçlü, genç olması, yaşlı ve hastalıklı olmaması şart koşulmuştu. Yine cerehorlara ise aylık 5 kuruş ücret verilmişti.⁴⁹

43 MAD. nr. 3455, s. 25.

44 "Bostancıbaşı-i sâbık Mustafa Ağa kullarının miktar-ı ma'âş için yevmiye on beşer kuruş ve başmuhâsebeden ta'yin olunan halife kullarına yevmi üçer kuruş ta'yin olunmak...", MAD. nr. 3455, s. 30, 43.

45 Kefe Beylerbeyi Abdurrahman Paşa'nın damadı Mimar Mustafa'nın zimmetinde kalan 4.500 kuruş hariç 25.000 kuruş da Kefe muhafazasında olan yeniçerilere mevacib olarak havale olunmuştu. MAD. nr. 3455, s. 33.

46 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, a.g.e, s. 839; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 282.

47 "kal'a-i mezbûrun cirmi 2.000 zira' olmak üzere mübâseret olunup leb-i deryâya varınca kara tarafının hendekleri mecmû'î 3'ten 8 zira varınca amik ve arzı 15'ten 30 zira'a varınca hafr olunup bundan mâ'adâ deryâ tarafı 280 zira' yer olup yalı tarafında toplar vaz' olunacak mahall için hafr olunan hendek dâhilinden deryâ ve kara tarafı cirmi 500 zira' olmak üzere bir şanis yaptırılmak üzere tahmin olunup hâli üzere kalmıştır", MAD. nr. 3455, s. 35.

48 "Bu takdirce vilâyet-i Eflak ve Boğdan 'dan lâzım gelen ücretleri cizyelerine takas olunmak üzere ihrâcî lâzım gelen 140 nefer prestoyka ve 150 nefer baltacı ücretleri ile vesâ'ir levâzım ve mühimmâtı ve kal'a-i mezbûre gelecek su yolları masârıfı ile 25.000 kuruş masârıf ile olur.", MAD. nr. 3455, s. 38.

49 MAD. nr. 3455, s. 38, 42-43.

Yenikale binasının tekmili için duvar yapıcı ve neccar ihtiyacı hasıl olmuştu. Bunların kargir ve duvar binası işine vakıf, çocuk, hasta, engelli olmayıp ve yanlarında aletleri ile birlikte olmak üzere 150 duvar yapıcı ve neccarın Midilli'den gönderilmesi emredilmişti. Söz konusu amelelere günlük 40'ar akçe yevmiye bina emini tarafından, devlet tarafından da bir defaya mahsus olmak üzere 5'er kuruş harcırah verilecek olup 6 ay süreyle istihdam olunacaklardı.⁵⁰

Daha önce Akıntıburnu'nda yer alan Yenikale'de inşaatı başlanmış olan döküntünün ikmali için taşlar bot kayıklarıyla taşınıyordu. Bunun için taş taşımak üzere bot kayıklarında kürek çekecek yine sağlam, güçlü 140 kürekçi prestoyka Eflak'tan gönderilmişti. Bunlara istihdamları süresince aylık 5 kuruş Eflak cizyesi malından takas yoluyla ödenmişti.⁵¹ Yine döküntü inşaatını tamamlamak için gereken sandıkların Çerkes tarafından kesilip nakl olunana keresteleri için Boğdan'dan 150 baltacı gönderilmişti. Söz konusu baltacıların da yaşlı ve hasta olmaması, sağlam olması şart koşularken bunlara da hizmette oldukları sürece aylık 5'er kuruş ücretleri Boğdan cizyesi malından takas olunmuştu.⁵² Döküntü mahalline konulacak sandıklar için Kefe'de bulunan 8 firkate iktifa etmeyeceğinden talep üzerine ilave 10 firkate İstanbul'dan gönderilmişti.⁵³

Yenikale'de döküntü tekmili için gereken sandıklar için 2.000'i Şile'den ve 2.000'i ise Taşköprü'den 4.000 praçol kesilip nakl olunmuş, bunların her birine 32 para ödenmişti.⁵⁴ Yine "saye" tabir olunan 10.000 meşe tahtası Bartın ve Gideros iskelelerinden Ömer Ağa'lar tarafından tahta başına 20 akçe taşıma ücreti verilerek Yenikale'ye gönderilmişti.⁵⁵ Söz konusu 10.000 meşe tahtasının nakli için bot kayıkları ve her birinde 7'şer oturak olmak üzere 10 sandal temini emredilmişti.⁵⁶ Döküntü inşaatına taşları nakl etmek için 7 bot kayığı ve 10 sandal Sinop taraflarında yeniden yapılmış ve diğer bir kısmı donanma-i hümayundan gönderilmişti.⁵⁷

Şanis binası ve döküntü yapımı için Kaplan Giray Sultan tarafından Çerkes yakasından kesilip nakl olunan kereste ve kireç yakma masrafları için 3.000 kuruş, İstanbul'dan gönderilen 3 dülgere ve 60 taş yontucu için 1.500 kuruş olmak üzere toplam 4.620 kuruş hazineden gönderilmişti.⁵⁸ Bunlara ilave olarak Kaptan Osman Paşa tarafından şanis binası için iki künk döşeyici tayin edilmiş, bunlara harcırah olarak 80 kuruş verilmişti. Yenikale'de şanis ikmali için bugüne kadar 7.580 kuruş sarf edilmişti.⁵⁹

Yenikale için su yolları da bu inşaat kapsamında yapılmıştı. Kale içinde veya etrafında su bulunmadığı için yaklaşık çeyrek saat uzaklıkta olan bir pınardan su getirilmişti. Bu amaçla Ergiri kasrı kazasından 5 su yolcu burada istihdam olunmuştu.⁶⁰ Su yolu inşaatı için İstanbul'da 900 zira uzunluğunda kurşun boru döktürülmüştü. Ayrıca cephanede mevcut olan 3.408 vukiyye kurşun dökmecibaşı Osman'a teslim edilmiş, buna ilaveten 167 tahta dökülmüştü. Kapı ve mazgalları için ise 200 kantar kurşun borç olarak alınmıştı. Bu işlemler için Cebecibaşı Mustafa tayin olunmuştu.⁶¹

Yenikale inşaatı için Bina Emni Mustafa Ağa'ya hazine-i amireden 45.620 kuruş verilmişti. Mustafa Ağa, 1704 yılında kale, şanis, kereste, nakliye, odun, kömür, maişet, yevmiyeler olmak üzere 48.098 kuruş harcamıştı. Devam eden inşaatlar için 1.226 kantar demir, 49 vukiyye çelik, 871 vukiyye katran, 36.716 vukiyye üstübü, 37.009 vukiyye zift, 20.000 kantar kireç daha ihtiyacı olup, bunların da Kaptan Paşa tarafından bina eminine teslimi emredilmişti.⁶²

Yenikale'nin 1703 yılında başlamış olan inşaatı peyderpey devam etmekteydi. Kaptan Çerkes Küçük Osman Paşa kale inşaatının duvar kısımlarının tamamlayarak kaleye top, tüfek, cephane, zahire ve muhafız asker

50 "arabası kavî, muhkem, öküzleri güçlü ve kuvvetli, tuvânâ olup sabî, alfil, olmayup hidmete sâlih olmak şartıyla...", MAD. nr. 3455, s. 39, 42-43.

51 MAD. nr. 3455, s. 40.

52 MAD. nr. 3455, s. 40, 42-43.

53 "kal'a-i mezbûrde mevcûd olan 8 kit'a firkate yetmeyüp...", MAD. nr. 3455, s. 40.

54 MAD. nr. 3455, s. 41.

55 "Sâye ta'bir olunur meşe gemi tahtası...", MAD. nr. 3455, s. 41.

56 MAD. nr. 3455, s. 41.

57 MAD. nr. 3455, s. 42-43.

58 "Akıntıburnu'nda binâsına mübâşeret olunan kal'a önünde bu def'a yapılması ferman olunan şânis binâsı ve döküntü için...", MAD. nr. 3455, s. 44.

59 MAD. nr. 3455, s. 45.

60 Cevdet Askeriye (C.AS). nr. 7612.

61 MAD. nr. 3455, s. 45.

62 Buna göre hazineden 2.478 kuruş daha alacağı tahakkuk etmişti. MAD. nr. 3455, s. 48-51.

yerleştirilmişti (28 Ekim 1704).⁶³ Kale inşaatı için İstanbul'dan mühimmat ve amele götüren donanmanın mevsim ilerlemeden dönmesi gerekiyordu. Zira kış mevsimi yaklaştığında "kestane karası" denilen fırtına denizden sevkıyatı imkansız hale getirmekteydi. Nitekim 1704 yılında kale inşaat çalışmaları tamamlanarak İstanbul'a dönmekte olan donanma Kevken yakınlarında fırtınaya yakalanmış ve önemli zayıyat verilmişti.⁶⁴

Yenikale inşaatı 1704 yılında tamamlanamadığından kalan kısımların ikmali için 1705 yılında Dergah-i Ali Kapıcıbaşılardan Ebubekir Ağa 1.000 kuruş harcırah verilerek bina emini olarak tayin olunmuştu.⁶⁵ Kale inşaatında mimar olarak Lağımcıbaşı Mehmed tayin edilmiş ve kardeşi Mustafa ile birlikte burada çalışmaya devam etmekteydi.⁶⁶ Yine daha önce Yenikale inşaatında katip olarak amele ve diğer masrafları kaydeden Veli Halife aynı göreve devam edecekti.⁶⁷ Ayrıca iki yıldan beri bilfiil inşaatı devam etmekte olan kale inşaatının ikmalinde istihdam olunmak üzere Kaptan Abdurrahman Paşa 19 çekdiri ve 10 kalyon ile birlikte Tersane-i Amire'den hareket etmişti. Bunlarla birlikte Sivas eyalet askeri Karadeniz'den gemilerle geçerek kale inşaatında istihdam için gönderilmişti. Söz konusu askerler yapılan hendeklere 100'e yakın büyük küçük top yerleştirecekti.⁶⁸ Yenikale inşaatının ikmali için 1705 yılında Kaptan Paşa ile 23.000 kuruş Bina Emni Ebubekir Ağa'ya, 10.000 kuruş da Kaplan Giray Han'a olmak üzere 33.000 kuruş hazineden gönderilmişti.⁶⁹

1705 yılında Vezir Osman Paşa tarafından Yenikale inşaatının ikmali için tedarik edilmesi gereken malzeme ve mühimmat keşfi çıkarılmıştı. Söz konusu kale inşaatı için yapılması gerekenler şunlardı: Deniz tarafına konulacak şayka topların üzerine 22 kemer yapımı, iki kat olarak baruthane yapımı ki tamamı 5.400 zira olacaktı. Yine 1.800 zira ebadında cephaneye yapımı, 14.000 zira uzunluğunda su yolu kemerleri yapımı, 6.400 zira üç sarnıç ve duvarları, 168 zira ebadında dört çeşme, 18.750 zira çamur ile hendek duvarı yapılacaktı. Bu inşaat malzemelerinin bir kısmı İstanbul'dan bir kısmı ise mahallinden tedarik edilecekti.

Kale ikmal inşaatı için 73.277 kantar kireç ihtiyacı bulunmakta, bunun 20.000 kantarı mevcut olup kalanı ise kantarı 19 akçeden 1.012.263 akçeye satın alınacaktı. Yine cephaneye binası için 620 ağaç, 1.500 elvah, 19.000 kiremit satın alınacak olup bunların ücreti 22.040 akçeydi. Bunlara ilave olarak demirci ocakları için 24.000 kıyye kömür ve teknelik, su yolları, iskelelikler için muhtelif malzeme⁷⁰ yanında Cephaneye-i Amireden 18.400 vukıyye demir gönderilmişti.⁷¹

Tablo-8: 1705 yılı Yenikale ikmal inşaatı için iktiza eden amele ve ücretleri:

Meslek	Nefer	Çalışma Günü	Yevmiye (Akçe)	Toplam (Akçe)
Duvarcı neccar	200	120	40	960.000
Neccar(iskele vs.)	10	120	40	48.000
Taş yontucu	40	150	40	240.000
Kalfa	5	150	60	45.000
Taş kırıcı	45	150	40	270.000
Demirci ocağı	10	120	36	12.960
Su yolcu	6	150	40	39.000
Mutemedat	20	150	40	120.000
Kireç yakıcı	10	120	40	48.000
Toplam	346			1.899.600

63 Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e, s. 820.

64 "İlâkin yedek ta'bir olunan çekdiri ve bey gemilerinden dokuz adet çekdiri bir vecihle halâs olmayup ancak kapudan paşa süvâr olduğu başarda ve dokuz adet bey çekdirisi ol belâdan gücile necât buldu", Râşid Mehmed Efendi, a.g.e., s. 736-737; Anonim Osmanlı Tarihi, s. 288.

65 MAD. nr. 3455, s. 53; "Dergâh-ı âli Kapucubaşılardan Ebubekir'e hüküm ki; Kırım cânibinde Akıntıburnu'nda bundan akdem binâsına mübâşeret olunan Kal'a-i Cedid'in itmâmı için sen binâ emini ta'yîn ve me'mûr olmuşundur". MAD. nr. 3455, s. 57.

66 MAD. nr. 3455, s. 57.

67 MAD. nr. 3455, s. 54..

68 "iki seneden berü binasına vaz'ı esâs olunan Yenikal'a'nın kusûru tekâmîl ü takvîm olunmak üzere...", Râşid Mehmed Efendi, a.g.e, s. 749-750.

69 MAD. nr. 3455, s. 54.

70 MAD. nr. 3455, s. 55-56.

71 "... âhen-i ham cebehâne-i âmirede mevcûd olan âhendend verilmek üzere...", MAD. nr. 3141, s. 35.

1705 yılında kale ikmal inşaatı işi için bunlara ilaveten 800 ırgad, 100 baltacı ve 120 araba istihdam olunmuştu. Bunlardan 650 nefer ve 65 öküz arabası Eflak-Boğdan'dan kebir baltaları ile birlikte gönderilmişti. Irgadlar günlük 24 akçeden 120 gün, gelen 55 araba ise günlük 30 akçeden 120 gün istihdam edilmişti.⁷²

Kale inşaatında yevmiye olarak bina eminine 15 kuruş, mimara 5 kuruş ve katibe 2 kuruş ödenmişti. Bu görevlilerin çalışma süresi yılda 180 gün olup ve bu süre içinde yevmiyeleri toplamı ise 4.500 kuruşa tekabül etmekteydi (540.000 akçe).⁷³

1705 yılında Yenikale ikmal inşaatı için Eflak-Boğdan'dan gelen ırgad, araba, İstanbul'dan gönderilen mühimmat ve mahallinde tutulan amele dahil bütün masrafları toplamı ise 46.080,5 kuruştur (5.529.675 akçe).⁷⁴

Yenikale inşaatında hendeklerin uzunluğu 2.000 zira olup, hendeklere 7 mikras yapılacak olup, bunların her biri 100 ziradır. Böylelikle mikrasların uzunluğu 700 ziraya tekabül etmekteydi. Bu hendeklerin her bir zirası için üçer adet şarapoluk kazık gerekirken olup, bunların her birinin uzunluğu 6'şar, kalınlığı ise 8 parmak. Hendeklerde 8.100 şarapoluk kazık yanında bunları birbirine bağlamak için 3.000 kazık daha ilave olunarak toplam 11.100 kazık tedarik edilmişti. Söz konusu şarapoluk ağaçlar Çerkes dağlarından kesilip, sallar ile Kuban nehri ağzına getirilmişti. Buradan tonbazlarla her birine 8 akçe ödenerek Yenikale'ye kadar 94.400 akçe taşıma ücreti ödenmişti. 1705 yılı Yenikale inşaatı için Kaplan Giray Sultan'ın yanında kereste kesimi ve nakli için 200 ırgad, kalede taş ve kireç hizmetinde ise 600 ırgad olmak üzere 800 amele istihdam edilmişti. Bunların bir kısmı Eflak-Boğdan tarafından kalanları ise kale inşaat mahalline yakın yerlerden tedarik olunmuştu. Söz konusu ameleler 1705 yılı Mart ayı itibarıyla kale inşaatında çalışmaya başlamışlardı.⁷⁵

Yenikale'nin 1705 yılında devam eden inşaatında istihdam edilmek üzere duvar yapıcı ihtiyacı hasıl olmuştu. Bunun için Dimetoka kazasına bağlı Ortaköy'den 150 duvar yapıcı ve bir kalfa kefilleri ile birlikte Yenikale'ye gönderilmişti. Söz konusu duvar yapıcılara günlük 40'ar akçe olmak üzere aylık 10'ar kuruş ücret ve 5'er kuruş harcırah, kalfaya da 60 kuruş yevmiye olmak üzere aylık 15 kuruş ücret ve 10 kuruş harcırah verilmişti. Bunların kargir ve duvar yapımında vukuf sahibi olmaları, çocuk, hasta olmamaları, aletlerinin de tam olarak yanlarında bulundurmaları istenmişti.⁷⁶

Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa'ya Yenikale inşaatının 1705 yılında da tamamlanamadığı, ancak kalenin bir an evvel ikmalinin elzem olduğu yeniden hatırlatılmıştı. Kalenin hendek duvarları yapılmıştı ancak odaları toprak ile doldurulup düzeltilmesi gerekmekteydi. Kale inşaatı için cephanede mevcut kürek, torba, kazma vs. mühimmatın kullanılması, ihtiyaç durumunda yenilerinin tedariki emredilmişti.⁷⁷ Hatta kale binasının inşaatı devam etmekle birlikte bir kulesinin de yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu tarihten itibaren hem eksik kalan kısımlar yapılmakta hem de tamirat söz konusu olmaktadır. İstanbul'dan her yıl olduğu gibi kale ikmal inşaat için bu yıl da bir baştarda, 17 çekdiri ve 4 kalyon gönderilmişti.⁷⁸

Yenikale inşaatının kalan işlerinin ikmali için 1705 yılı sonlarına doğru bu defa Bina Emni Ebubekir Ağa tarafından yeniden keşif çıkarılmıştı. Söz konusu keşfe göre yapılacak işler ve miktarları aşağıda tablo olarak verilmektedir.

72 MAD. nr. 3455, s. 55-56; MAD. nr. 9894, s. 40.

73 MAD. nr. 3455, s. 55-56; MAD. nr. 9894, s. 40.

74 MAD. nr. 3455, s. 52, 55-56; MAD. nr. 9894, s. 40.

75 MAD. nr. 3455, s. 52.

76 "...vukûf-ı tâmmı olanlardan sabî, alîl, olmayup cümlesi hidmete sâlih ve üstûd olmak üzere alât-ı lâzîmeleri mükemmel olmak şartıyla..."; MAD. nr. 3455, s. 53.

77 "...kal'a-i mezbûrun hendeklerinin duvarları geçen sene yaptırılıp tekmil olunup ancak odaları toprak ile dolup düzelmeğe vesâ'ir mahalleri gereği gibi pâk ü tathîr için..."; MAD. nr. 9895, s. 57.

78 "Yenikal'a'nın henüz binâsı nâ-tamâm ve bir kulesi hedm", Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, a.g.e, s. 840.

Tablo-9: Yenikale ikmali için yapılacak kısımlar

Tabya, hendek, duvar	Uzunluk	Boy	Genişlik	Toplam
Çamur ile bina olunacak hendek duvarı	1024 zira	11 zira	1,5 zira	16.896 zira
Tabya-i Cedid burnunda Murtaza Paşa tabyası sonunda şaranpoluk için çamur ile bina olunan duvar	490 zira	4 zira	2 zira	4.940 zira
Çamur ile yapılan hendek ve şaranpoluk duvarı				21.836 zira
Deniz kıyısında yerleştirilen şayka topları için ızgara üzerine bir arşın taşından bina olunan tophane	490 zira	4 zira	2 zira	4.940 zira
Deniz kıyısının gün doğusu tarafında hendek başının kârgir duvarı	10 Zira	12 zira	1,5 zira	180 zira
Daha önce yapılan top ağızları kemerlerini içeriden kapatmak için kargir duvar	20 kemer	18 zira	17 parmak	375 zira
Toplam				6.142,6 zira
Sarnıç	Uzunluk	Boy	Genişlik	Toplam
Sarnıç etrafı duvarı	1 zira	8 zira	2 zira	204 zira
Sarnıç ızgaraları	50	2	12	1.200 zira
Çeşmenin önünde arşun taşından yan duvarı	14 zira	3 zira	1,6 zira	52,5 zira
Sarnıcın toloz ile duvarı	97 zira		9 zira	873 zira
Sarnıç				4.165,5 zira
Cephane-i kebir ve sagir	Uzunluk	Boy	Genişlik	Toplam
Çepeçevre arşun taş duvarı	84 zira	10 zira	2,5 zira	2.100 zira
Cebahanenin etrafı tolozu	84 zira	3,5 zira	2 zira	697, 18 zira
Cebahane-i sağirin etrafı arşun taşından duvarı	32 zira	5 zira	3 zira	480 zira
Cebahanenin üzerinin kubbesi tolozu	32 zira	2 zira	8 zira	512 zira
Cebahaneler Toplamı				3.787,5 zira
Merdiven ve duvarı	Uzunluk	Boy	Genişlik	Toplam
Tabyanın duvarı	6 zira	12 zira	3 zira	1.800 zira
Tabya duvarının içeri tarafında olan 4 ayak	6 zira	8 zira	3 zira	576 zira
Tabyanın arşun taşından bina olunan merdiven	36 zira	5,5 zira	3 zira	594 zira
Tabyanın duvarı ve merdiveni üzerinde olan arşun taşından kafa tahtası				96 zira
				3.066 zira
Tabya	Uzunluk	Boy	Genişlik	Toplam
Arşun taşından yapılan kebir tabyanın mahalleri	242 zira	18 zira	5 zira	22.687,5 zira
Tabyanın merdiveni başının arşun taşından yapımı	12 zira	14 zira	3 zira	504 zira
Tabyanın arşun taşından merdiveni	26 zira	7,5 zira	3,5 zira	676 zira
Merdiveni ile tabyanın binası				23.867,5 zira

Yukarıdaki tablolarda Yenikale inşaatı ikmali için yapılanlara ilave olarak su yolu üzerinde 17 ayak ve 16 kemer yapılacak ve bunlar 12 ilâ 20 ziraya kadar boyu olup 3,5 zira genişliğinde arşın taşından yapılacaktır. Buna göre arşın taşından yapılan bina 55.567 zira, kargir ile yapılan 1.562 zira, çamur ile yapılan hendek ve şaranpoluk duvarları toplamı 21.777 zira olmak üzere kale için yapılacak bütün duvarları toplamı 78.905 ziradır.

Tablo-10:Yenikale İkmal Yapı ve Odaları

Yenikale İkmal Yapıları	Uzunluk	Boy	Genişlik	Toplam
Tophane kule kapısı	34 zira	7,5 zira		340 zira
Kapı toluzu (kemerli)	17 zira			17 zira
Topçu ocağına kışlak (3 adet bölme)	36 zira	4,5 zira	15 zira	229 zira
Topçular için bir hane	32 zira	5,5 zira		176 zira
Enderun-ı tophane (2 oda, 3 bölme)	28 zira	4,5 zira		171 zira
Dizdar ocağına ve kethüdasına (3 oda, 1 bölme)	67 zira	4,5 zira		326 zira
Yerli yeniçeri kışlağı (1 oda)	24 zira	4,5 zira		108 zira
Mühimmat için cebehane hücresi	14 zira	7 zira	1,5 zira	777 zira
Tabya ağası ve neferatına (4 oda, 5 bölme)	200 zira	10 zira		320 zira
Azeban-ı evvel ağası ve neferatına (4 oda 4 bölme)	33 zira	10 zira		245 zira
Azeban-ı sani ağası ve neferatına (4 oda 4 bölme)	69 zira	12 zira		530 zira
Azeban-ı salis ağası ve neferatına (3 oda 2 bölme)	48 zira	10 zira		278,5 zira
Hendek ağası ve neferatına (4 oda 3 bölme)	53 zira	8 zira		231 zira
Azeban katibine(1 oda)	15,5 zira	4 zira		62 zira

Söz konusu tablolar 1705 yılı sonuna doğru Bina Emini Ebubekir Ağa tarafından Kaptan Abdurrahman Paşa nezaretinde Yenikale'nin ikmal inşaatı için çıkarılan keşfinin özetidir. Çamur ile yapılacak duvar 3.457 zira, kireç ile yapılacak duvar ise 340 ziradır.⁷⁹ Kale inşaatında Sivas eyaleti züama ve tımar erbabı hendek ve duvarların odalarının düzeltilmesi hizmetinde, Kaptan Paşa da emrindeki gemilerle gerekli mühimmat ve levazımı taşımak için istihdam olunmuştu.⁸⁰ Ayrıca 1706 yılında yapılacak ikmal inşaatı için İstanbul'dan 10.000 torba, 7.000 kazma, 8.000 kürek vs. bir çok malzeme kalyonlar ile gönderilerek Ebubekir Ağa'ya teslim edilmişti.⁸¹ Yine Bina Emini Ebubekir Ağa'ya 1706 yılı ikmal inşaatı için hazine-i amireden 35.015 kuruş verilmişti.⁸² 1706 yılında yukarıdaki keşfe ilave olarak yeniçeri ocağına kışla, çeşmeler, hendek duvarları, topçulara ve ağalara kışlalar, cami ve müstemilatına ait yapım ve tamir işleri, cephaneye ait ilaveler ve kaldırım döşemeleri gibi pek çok işler yapılmıştı.⁸³

Kale ikmal inşaatı için Bina Emini Ebubekir Ağa, Yenikale ve Kerş kalesi mahzeninde 1705 yılından kalan mühimmatı da kullanmıştı. Yenikale mahzeninde 948 kantar demir, 641 kürek, 2.200 ağaç, 4.000 kereste; Kerş mahzeninde ise 802 kantar üstübü, 76 kantar katran, 811 kantar zift mevcuttu. Söz konusu mühimmat Yenikale Cebecibaşı Mehmed Ağa'ya teslim olunmuştu.⁸⁴

Yenikale'de 1706 yılında yapılan işler hem tamir hem de ikmal işleri ile ilgili idi. Bunlar; Abdurrahman Paşa kapısında kale içine girildiğinde uzunluğu 40 zira, boyu 8 zira olan duvar, kapıcı için bir oda, topçular kışlası önünde uzunluğu 50 zira, boyu 3 zira olan tabyanın iç duvarı, Abdurrahman Paşa-Salih Paşa ve Murtaza Paşa kapılarında 12.000 zira kaldırım, sarnıçların tabanı ile iç duvar boyaları yapılmıştı. Bu sebeple hem ikmal hem tamir için malzeme ve amele tedarik edilmişti. Yine geçen yıldan Kızıltaş'ta kalan 12.000 ağaç, kireç yakmak için 500 çeki odun kaleye nakl edilmişti. Kalede büyük tabya önünde varoş duvarlarının üzerine toprak doldurup şarapoluk ağaç dizilerek geçen yıldan yapılan hendekteki odalara toprak doldurulmuştu.⁸⁵

Yenikale'de kalan inşaatın tamamlanması için Eflak'tan 100 ırgad, dörder öküzlü olmak üzere 10 araba gönderilmişti. Bunlar Yenikale'de taş, kireç nakli, yakılması, toprak düzeltilmesi gibi kusur kalan işlerde istihdam

79 MAD. nr. 3455, s. 59-60.

80 "Akıntıburnu'nda binâ olunan Kal'a-i Cedid'in hendekleri ve duvarları geçen sene binâ ve tekmil olunup ancak odaları dolup düzelmeğe muhtâç...", MD. nr. 115, s. 11, 22.

81 MAD. nr. 3455, s. 61.

82 MAD. nr. 3455, s. 68.

83 MAD. nr. 3455, s. 68-69; "Akıntıburnu'nda müceddeden binâ olunan Kal'a-i Cedid'in iç kal'asında Vezîr-i Mükerrrem Osman Paşa'nın müceddeden binâ ve ihyâ buyurdıkları Câmî-i Şerîfe...", Ali Emiri, Ahmed III, (AE.SAMD-II), nr. 19012.

84 MAD. nr. 3455, s. 70.

85 MAD. nr. 3455, s. 70.

edilmişti.⁸⁶ Söz konusu ırgadlara aylık 5 kuruş ödenmiş olup, 4 aylık çalışmaları karşılığında 2.000 kuruş ödenmişti. Yine arabalara ise her birine aylık 1.000 akçe ve 4 aylık çalışmaları sonunda 40.000 akçe ödenmişti.⁸⁷ Ayrıca İstanbul'dan 20 kaldırımıcıdan başka neccar kalfası, su yolcu, lağımçı, Kırım'dan 10 neccar ve 5 demirci ocağı neferi gönderilmişti. Kereste kesilmesi, odun nakli, maişetlerle birlikte bunlara 4.944 kuruş (593.360 akçe) ödenmişti.⁸⁸

Yenikale'nin 1706 yılında devam eden ikmal inşaatının tamamlanamadığı, ertesi yıl yapılacak bir miktar daha işin kaldığı görülmektedir. Bunlar arasında su yolu yapımı, zahire koymak için 620 zira bir bina, tophane mühimmatı koymak için bir mahzen, şaranpolukların tekmi bulunmaktadı. Bunların her birinin yapımı için amele, malzeme tedariki ve nakli gerekmektedir. Bu malzemeler arasında 1.570 vukiyye çivi, 7.000 künk yanında bunların taşınması için kalyon ve çekdiri istihdamı idi.⁸⁹

Kale dışından getirilen su yolunun yapımında kullanılan künkler Kefe'de yapılmış ve ücretini bina emini vermişti.⁹⁰ Söz konusu su yolunun yapımı için Osman Bölükbaşı tayin edilmişti. Bunun için her biri 30 akçeden 7.000 künk Kefe'den nakl olunmuştu. Su yolu yapımı için ikisi mahallinden 7'si İstanbul'dan 9 su yolcu, 5 kantar tel, 3.000 kantar bezir yağı Yenikale'ye nakl olunup teslim edilmişti.⁹¹ Su yolu yapımı için İstanbul'dan kalyonlarla gönderilen 7 kişi arasında bir bölükbaşı, iki kalfa ve dört künkçü yer almaktaydı.⁹²

Yenikale ikmal inşaatının Vezir Mehmed Paşa'nın nezaretinde nihayet 1707 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Geçmiş yıllarda olduğu gibi Çerkes yakasından kereste kesim ve nakli işlerinde Kaplan Giray Sultan, Kefe Beylerbeyi Murtaza Paşa da ihtiyaç duyulan tamir ve yapım işlerinde hizmette bulunması için görevlendirilmişti.⁹³ Bunların yanında hendek kazılması, kireç yakılması ve taş taşınması gibi işler için derya ümerasından İstefeli Hasan Paşa, Deli Beyzade Mustafa Bey, Memi Paşazade Ahmed Paşa, İbrahim Paşazade Osman Paşa ve Divane Mehmed Beyzade Ömer Bey'ler de Vezir Mehmed Paşa'nın emrinde çekdiri gemileriyle kale binasının ikmal işlerinde çalışmışlardı.⁹⁴

Vezir Mehmed Paşa tarafından 1707 yılında Yenikale ikmal inşaatında yapılan kısımlar şunlardır:

Murtaza Paşa kapısı ile Abdurrahman Paşa tabyası arasına uzunluğu 115 zira, genişliği 24 zira ve boyu 12 zira olan Hayırlı tabyası,

Daha önce eksik kalan uzunluğu 315 zira, genişliği 18,5 zira ve derinliği 3,5-4 zira hendek kazılması,

Yeni kazılan hendek içine uzunluğu 315 zira, genişliği bir zira ve boyu 3,5-4 zira duvar,

Kaleye toprak nakli ve uzunluğu 229 zira olan şaranpolukların ikmali,

Azak kapısı tarafında sahilde kaleye bitişik deniz tarafı 335 zira, kara tarafı 120 zira, kale tarafı 274 zira ve tamamı 729 zira ki söz konusu toprak tabyanın uzunluğu 120 zira, genişliği 20 zira ve derinliği 6 zira olan hendeğinin yapımı. Buraya bir su çeşmesi yapımı, hendeğin iki tarafına duvar, bu tabya içine uzunluğu 32 zira, genişliği 17 zira ve boyu 6 zira olan cami yapımı, caminin etrafına duvar,

Barut mahzeni üstüne uzunluğu 20,5 zira, genişliği 19 zira ve boyu 6 zira olan mahzen ve kapısı etrafına duvar,

Uzunluğu 25 zira, genişliği 21 zira, boyu 5 zira olan tophane mahzeni,

Gülle saklamak için tophane mahzenine bitişik üstü açık 17 zira uzunluğunda yeni duvar,

86 MAD. nr. 3455, s. 74.

87 Arabalar için toplam 40.000 akçe ödenmiş ve burada bir kuruş 160 akçeden 250 kuruşa tekabül etmektedir. Irgad ve arabalara toplamda 2.250 kuruş (3.600.000 akçe) ödenmiştir. İbnül Emin, Maliye (İE.ML). nr. 6432.

88 MAD. nr. 3455, s. 74-75.

89 MAD. nr. 3455, s. 81-82.

90 MAD. nr. 2960, s. 423.

91 MAD. nr. 3455, s. 82.

92 Bölükbaşı yevmiyesi 60 akçe, kalfaların yevmiyesi 50 sağ akçe ve künkçülerin yevmiyesi ise 40'ar sağ akçe olup 7 neferin yevmiyesi 320 akçedir. MAD. nr. 3878, s. 18.

93 MD. nr. 115, s. 214.

94 MD. nr. 115, s. 259-260; Söz konusu derya ümerasının kış mevsiminde önce Balıklıova limanında kışlamaları istenmişken, daha sonra kış şartlarının ağır olmasından dolayı mevsim ilerlemeden İstanbul'a dönmeleri emredilmiştir. MD. nr. 115, s. 400.

Yerli kulları kullanımı için 150 hanenin kereste, demir, tahta meşe, direk ve taban malzemeleri teslimi,

Yaklaşık 315 zira koy etrafında, 406 zira kemer üstü, 536 zira kale semtinde, 188 zira toprak tabyası çeşmesi yolu, 29 zira kalede yeni yapılan çeşme yolu olmak üzere toplam 1.469 zira su yolu tamiri,

Kale içine uzunluğu 28 zira, genişliği 19,5 zira ve boyu 5,5 zira olan 4 gözlü ve tahmini 27.000 kile kapasiteli zahire anbarı,

Hendek varoşunda sakin olanlar için uzunluğu 15 zira, genişliği 13 zira ve boyu 4 zira olan bir mescid,

Hayırlı tabyası önünde hendeğe bir asma köprü ve Azak kapısı önündeki hendeğe bir köprü yapımı, Hayırlı tabyası önündeki kemerlere 3 miri dükkan yapılmıştır.

Deniz içinde daha önce dökülen döküntüye 170 zira ilave yapılmıştı. Döküntü kaleye 7 mil uzaklıkta olan Çoçka Burnu'ndan başlamakta ve 512 ziradır.⁹⁵

2. SONUÇ

II.Viyana ile başlayıp Karlofça Antlaşması ile biten uzun savaşlar dönemi Osmanlı Devleti üzerinde derin mali, sosyal, idari ve askeri sonuçlar doğurmuştur. Rusya, Osmanlı'nın Batı ile yaptığı yıpratıcı savaşlar sırasında kuzeyde yavaş yavaş yükselen, hem batıda, hem doğuda sürekli yeni topraklar elde ederek genişleyen bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır. Bu minvalde Rusya, XVII. yüzyıl sonlarına doğru kendine yeni genişleme alanı olarak Karadeniz'in batısından başlayarak Kırım'ın da dahil olduğu Kafkaslara kadar geniş bir alanı seçmiştir. Bu hedefini gerçekleştirmek için şartların da müsait olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira Osmanlı, Kutsal İttifak savaşları sebebiyle savaşacak mecali kalmadığı gibi bütün seferlerinde düşmanlarına ilk öldürücü darbeyi indiren Kırım askeri de bundan nasibini almıştır. Bu nedenle Kırım askerinin yalnız başına Rusya'ya karşı mukavemet gücü de kalmamıştır.

Bu ortamı değerlendiren Rusya, Azak kalesini alarak Karadeniz'e doğru ilk hedefine ulaşmıştır. Akabinde Don nehri üzerinde yeni gemiler yapmış, Azak körfezinde modern bir filo meydana getirmişti. Karadeniz'e doğru çıkabilmek için bundan sonraki hedefin Kerç boğazını almaktan geçtiğinin farkında olarak bütün hesaplarını, stratejilerini buna göre yapmaktaydı. Rusya böyle hazırlıklar içinde iken Osmanlı Devleti de -her ne kadar savaşın etkileri sürmekte ise de- karşı tedbirleri almak için yoğun bir çalışma içine girmişti. Bu konuda Kırım Hanı Devlet Giray da hazırladığı raporlarda Rusya'nın sınır bölgelerinde ahali üzerinde ciddi tehdit oluşturduğunu, can ve mal güvenliği konusunda büyük endişeler yaşandığını, ayrıca sulh şartlarına aykırı kaleler, tersaneler ve gemiler yapmaya devam ettiğini bildirmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin kuzeyde beliren Rus tehdidine karşı aldığı en önemli tedbir Özi'den başlayarak Kafkasya'ya kadar olan bölgelerdeki savunma hattını oluşturan kaleleri tamir etmek, bunları asker ve mühimmat açısından takviye etmektir. Bunlara ilave olarak Rusları Azak Denizi'nden dışarı çıkarmamak için de Kerç boğazının her iki tarafına ve Kuban nehrinin denize döküldüğü noktalara yeni kaleler inşa etmiştir. Söz konusu kalelerden biri Kerç boğazında Akıntıburnu mevkiine yapılan Yenikale'dir.

Yenikale, Karlofça Antlaşması sırasında Rusya'nın Kerç boğazını talep etmesi ile birlikte geçişleri kontrol amacıyla planlanmıştır. İlk defa 1701 yılında gündeme gelmesine rağmen ekonomik sebeplerden ötürü yapımı ertelenmiştir. 1702 yılında Humbaracı Osman Ağa'ya kalenin keşfi yaptırılmış ve muhtemel maliyeti de çıkarılmıştır. Ancak yine inşaat çalışmalarına başlanamamıştır. Nihayet 1703 yılında eski Bostancıbaşı Mustafa Ağa'nın nezaretinde başlayan inşaat çalışmaları aralıklarla 1707 yılına kadar devam etmiştir. Çalışmalar bütün bir yıl boyunca değil yılın altı ayını kapsayan dönemlerde sürdürülmüştür. Kalenin yapımı için amele ve mühimmatın bir kısmı İstanbul'dan gönderilmiş, önemli kısmı da Kefe ve Taman taraflarından tedarik edilmiştir. Kale yapımı için Eflak-Boğdan'dan amele, cerehor, baltacı ve araba tedarik edilmiştir. Bunun dışında kereste Çerkes, Sinop ve Ünye taraflarından kesilip nakl edilmiştir. Kireç, odun, kömür ve taş ise Kefe tarafından alınmıştır.

⁹⁵ "Zikr olunan mevâzi'-i mezkûri ve rahin Kal'a-ı Cedid'e muhâfız Vezîr Mehmed Paşa ma'rifetiyle binâ ve tekmil olunduğuna vezîr-i müşârûn ileyhin memhûr defteri gelüp...", MAD. nr. 3455, s. 85.

Kale için öncelikle denizin sığ olan kısmına güvenlik amacıyla döküntü yapılmıştır. Kalenin çevresi 2.000 zira olup, deniz tarafına hendekler, kuleler yapılırken içeriye cephane, tophane, cami, askeri kışla odaları, mahzen, zahire anbarları, sarnıçlar, kale dışına meskenler ve mescid yapılmıştır. Kale etrafında içme suyu problemi olduğu için uzak bir noktadan su yolu yapılarak kaleye bağlanmıştır.

KAYNAKÇA

A. Başkanlık Osmanlı Arşivi

Mühimme Defterleri (MD.), nr. 112, 114, 115

Nâme-i Hümayûn Defterleri (A.DVNS.NMH.d), nr. 6.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.), nr. 2510, 2945, 3141, 3878, 3992, 4355, 9895.

Büyük Kale Kalemi Defterleri (D.BKL.d). nr. 32267..

Ali Emiri, Mustafa-II(AE.SMST-II), nr. 7606, 15454.

Ali Emiri, Ahmed- III (AE.SAMD-III), nr. 19012

Cevdet Askeriye (C.AS.), nr. 7612.

Cevdet, Eyalet-i Mümtaze (C.MTZ.), nr. 242.

İbnül Emin Askeriye (İE.AS.) nr. 3679.

İbnül Emin Dahiliye (İE.DH.), nr. 1902.

İbnül Emin Maliye (İE.ML), nr. 6432.

B. Araştırma-İnceleme Eserleri:

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), (2000). (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, (1995). Zübde-i Vekayiat, Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), (Haz. Abdülkadir Özcan), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Erkal, M. (1991). "Arşın", *DİA*, C.3, İstanbul, s. 411-413.

Gezer, Ö.(2016). *Kale ve Nefer:Habsburg Sınırında Osmanlı Askeri Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (2011).7.Kitap-2.Cilt, (Haz. Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnalcık, H. (2017). *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar, 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Jorga, N.(2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)*, C. IV, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Kallek, C. (2002), "Kulaç", *DİA*, C. 26, Ankara, s. 353-354.

Kamûs-ı Bahrî (Deniz Sözlüğü), (2011).Der. Süleyman Nutkî, (Haz. Mustafa Pultar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kırımlı, H. (2002). "Kerç", *DİA*, C.25, Ankara, s. 275-276.

Kul, E.(2016). "Bosna Sancağında Yapılan Kale Tamirleri", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, III, Gece Kitaplığı, Ankara, s. 1043-1066.

Kurat, A.N.(1987). *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Özkan, S.H.(2007). "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, III/14, , 1-18.

Öztürk, Y.(2015) "Doğu Avrupa'da Türk Mirasının Son Kalesi:Kırım Hanlığı", Ed. Yücel Öztürk, *Doğu Avrupa'da Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, s. 13-52.

-----;(2007). "Osmanlı Karadeniz'i Hakkında Bir Risale", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 13, 66-92.

(2013). Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid, (1071-1114/1660-1703)*, C.I, (Haz. Abdülkadir Özcan vd.), Klasik Yayınları, İstanbul.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa,(2018). *Nusretnâme*, İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721), (Haz. Mehmet Topal), Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.

- Taşkın, Ü.(2005). *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi. Elazığ.
- Tolstoy'un Gizli Raporlarında Osmanlı İmparatorluğu*, (2009). (Notlandırılan ve Önsöz:M.R.Arunova-F.S.Oreškova), (Çev. İbrahim Allahverdi), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ.H.(1988). *Osmanlı Tarihi, III/1, Türk Tarih Kurumu*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ.H.(1988). *Osmanlı Tarihi, IV/1, Türk Tarih Kurumu*, Ankara.
- Ünal, F.(2012). "Karadeniz'e Çıkan İlk Rus Gemisi Krepost ve Ukraintsev'in İstanbul Elçiliği (1699-1700)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/20, 226-231.
- Zinkeisen, J.W.(2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, C. 5, (Çev. Nilifer Epeçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.12.2019 ✓Accepted/Kabul:18.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.654725

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çağlakpınar, B. ve Akbulut, F. (2020) "Jean Echenoz'un Bir Yıl ve Ben Gidiyorum Adlı Romanlarında Devingen Mekân", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 59-67.

JEAN ECHENOZ'UN BİR YIL VE BEN GİDİYORUM ADLI ROMANLARINDA DEVİNGEN MEKÂN*

Bülent ÇAĞLAKPINAR**, Fatma AKBULUT ***

Özet

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren batı edebiyatının özellikle de klasik batı romanının kanonik yapısı kırılmaya uğrar ve türler arası geçişi öne çıkaran, romansal kodların iç içe geçtiği kimi zaman ise yok edildiği alt türler ortaya çıkar. Yeni oluşan bu melez türlere ait örnekler vererek modern Fransız romanına farklı bir bakış açısı getiren Jean Echenoz, roman sözleşmelerini değiştirerek anlatıya bir dinamiklik kazandırır. Geleneksel roman özelliklerine önemli ölçüde sadık kaldığı gözlemlenen yazar anlatının temel kavramlarını yeniden yorumlayarak daha sinematografik bir anlatı yapısı oluşturur. Bir Yıl (Un an) ve Ben Gidiyorum (Je m'en vais) romanlarında, klasik Fransız romanındaki durağan, yerinde sayan ve detaylı mekân betimlemeleri yerini mekânın devingen olduğu, sürekli değişen ve köksüzlüğü çağrıştıran bir anlatıya bırakır. Roman karakterlerinin sürekli seyahat halinde olması bir taraftan uzamsal anlamda bir hareketlilik oluştururken bir taraftan kahramanların aidiyet duygusunu zayıflatır. Bu çalışmada, devingen mekân ve devingen karakter ilişkileri, boşluk, belirsizlik, kök salmanın imkansızlığı ve herhangi bir bağ kurmaya olanak tanımayan mekânsızlık konuları kurmaca kuramları ve yersizlik teorisi (non-lieu) ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Roman kodu, Roman sözleşmesi, Devingen, Mekân, Yersizlik, Köksüzlük.

THE DYNAMIC SPACE IN THE NOVELS ONE YEAR AND I'M GONE BY JEAN ECHENOZ

Abstract

The canonical structure of western literature, particularly the classical western novel, has reached a breaking point since the second half of the XXth century and sub-genres highlighting inter-genres transition, and in which novel codes are intertwined and sometimes destroyed has occurred. Bringing a different perspective to modern French novel by exemplifying of these newly formed hybrid genres, Jean Echenoz gives the narrative dynamism by changing the novel conventions. Echenoz, who is seen as significantly loyal to the traditional novel features, re-interprets the basic concepts of the narrative and creates a more cinematographic narrative structure. In the novels One year (Un an) and I'm gone (Je m'en vais), static, settled and detailed descriptions of space in the classic French novel are replaced by a narrative in which the space is dynamic, continuously changing and evoking rootlessness. The constant travel of the novel characters creates spatial mobility; on the other hand, it weakens heroes' sense of belonging. In this study, dynamic space and dynamic character relations, emptiness, uncertainty,

*Bu makale 18-20 Eylül 2019 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi, Limoges Üniversitesi ve Türkiye Dil ve Edebiyat Derneği tarafından ortaklaşa düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş ve düzeltilmiş halidir.

**Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İSTANBUL. E-posta: bulent.caglakpinar@istanbul.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-8714-9745)

Chercheur postdoctoral à l'Université Paris Diderot – Paris VII dans le cadre de programme international de bourses de recherches postdoctorales (2219) financé par le TUBITAK.

***Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, DENİZLİ. E-posta: fatmaakbulut@pau.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-2230-8562)

impossibility of taking root and non-spatiality which do not allow any connection will be examined in the light of fiction theories and non-place (non-lieu) model.

Keywords: *Novel code, Novel contract, Dynamic, Space, Non-place, Rootlessness.*

Giriş

Modern Fransız edebiyatının önemli yazarları arasında yer alan Jean Echenoz özellikle romanın alttürlerinin formlarıyla oynamasıyla öne çıkar. Farklı alttürlerin romansal sözleşmelerinin mekanizmalarını değiştirerek veya bu sözleşmelere yeni fonksiyonlar ekleyerek yeni anlatı teknikleri ortaya çıkarır. Christine Jérusalem, Bruno Blanckeman gibi eleştirmenlerin geleneksel romana ait özellikleri kullandığını belirttiği J. Echenoz, anlatıyı daha aktif, daha sinematografik kılmak için anlatısal durağanlıktan kaçınır. J. Echenoz romanlarında betimlemeler, karakter tasvirleri ve durum ifadeleri en aza indirgenerek kurmacaya dinamiklik kazandırılır. Bu örnekler çoğaltılabilir ancak çalışmanın çerçevesinin iki eserdeki mekânsal devingenlik ve bu devingenlik ile karakterler arasındaki ilişki olarak sınırlandırılması uygun görüldü.

J. Echenoz eserlerinde klasik anlamdaki olay hikâyelerine dönmesi ile öne çıksa da anlatı elemanlarıyla sıklıkla oynar ve yeni anlatı teknikleri oluşturur. Roman kodlarının yapılarında değişiklikler yapar, formlarını değiştirir ya da mekân ögesinde olduğu gibi söz konusu elemanın anlamını/içeriğini tamamen ironik bir biçimde yeni bir konsept içerisinde sunar.

I. Klasik roman sözleşmelerinin değiştirilmesi

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransız edebiyatı başta olmak üzere batı edebiyatı eserlerinde polisiye romana ait birtakım kodlar edebi eserlerde sıklıkla kullanılmaya başlanır. Birçok yazar söz konusu kodları değiştirerek *hibrid* yapıda eserler ortaya koyar. Bu değişiklikler otobiyografi ve kurmaca eserin birleşimi olarak adlandırılabilir. Özkurmaca yaşamöyküsü (*autofiction*) yapıtların ortaya çıkmasına, biyografi ve yine kurmacanın bir araya gelmesini ifade eden kurmaca yaşamöyküsü (*biofiction*) eserlerin oluşmasına, ya da bir kişinin kendi yaşadıklarını, hissettiklerini ve düşündüklerini yazdığı günlüğün farklı bir boyuta geçerek kişinin gözlemci olarak dış dünyayı anlattığı dışsal günlüklere (*journal extime, journal du dehors*) dönüşmesine olanak sağlar. Yeni alttürler dışında, roman kodlarının değiştirilmesi kurmacayı oluşturan elemanların üstlendiği fonksiyonları değiştirir veya yenilerini ekler.

Çalışmamızda ele aldığımız *Bir Yıl* ve *Ben Gidiyorum* adlı romanlar birçok araştırmacı tarafından *diptik* olarak adlandırılrsa da eserlerin aralarındaki bağ bu durumdan çok farklıdır. Bu terim iki bölümden oluşan edebiyat eserini karşılamaktadır ancak bu iki roman birbirinin devamı niteliğinde değil bağlantılı olan iki kahramanın bir yıl süresince başlarına gelenlerin yer aldığı eserlerdir. Ortak karakterler ve benzer olayların bulunması yapıtlar arasında bir ilişki kurar, bu ilişki ise pencereyi kapatan iki panjurun birleşerek tek olması olarak betimlenebilir. Diptik terimi resim sanatında *“birbirine doğru kapanabilen iki panelden oluşan bir destek üzerinde boyanmış veya oyulmuş eser”*¹ olarak kendisine karşılık bulur. Bu sebeple burada söz konusu olan edebiyattaki karşılığında çok sanattaki kullanımımızdır. Yazar ilk romanda kullandığı bazı elemanları ikinci romanın anlatısı içine yerleştirir. İlk romanda havada bırakılan durumlar, cevabı bilinmeyen sorular ikinci romanda açıklanır, böylece iki farklı anlatı birbirini tamamlayarak tek bir “sanat eseri” olarak ortaya çıkar.

J. Echenoz romanları üzerinde birçok çalışması bulunan B. Blanckeman modern romanın gelişimini *“1980’li yıllardan itibaren, baskın eğilim daha klasik roman formlarına dönüşü göstermektedir”* şeklinde ortaya koyar (Blanckeman, 2008: 13)². Yaptığı incelemelerde *“Jean Echenoz’un eserlerinin bazı aksiyon edebiyatı formlarının dönüştürülmesi olarak kendini göstermesi”* olarak yorumlar (Blanckeman, 2008: 32). C. Jérusalem, J. Echenoz romanlarında görülen mevcut formların değiştirilmesi ve dönüştürülmesini şöyle özetler:

“Mevcut ve belirgin türlerin yeniden yazılması yeni bir edebi uygulama biçimi değildir. Yeni roman çoktan polisiye romanla ilgilenmeye başlamıştır (L’Emploi du temps –Michel Butor ya da Les Gommages Alain Robbe-Grillet). Ancak Echenoz’un eğilimi önemli ölçüde bunlardan farklıdır. İlk olarak biçim açısından, zira Echenoz

¹ <https://www.cnrtl.fr/definition/diptyque>, 2 Eylül 2019 tarihinde erişildi.

² Yabancı dilden yapılan alıntılar tarafımızdan Türkçe’ye çevrilmiştir. Verilen sayfa numaraları kaynak dildeki yerlerini işaret eder.

romanlarındaki olay örgüsü, tek bir modele tabi olmaktan çok, farklı alt türlerden gelen evrenleri ve insanları birleştirir.” (Jérusalem, 2007: 26)

Benzer şekilde B. Blanckeman, J. Echenoz’un roman formlarında genellikle tuzak anlatılar kurarak bir karşıdurum yapısı oluşturduğunu belirtir³.

a. Devingen uzam: sürekli yer değiştirme

Bir sabah uyandığında Victoire sevgilisinin cansız bedeniyle karşılaşınca panikleyerek hızlıca toparlandıktan sonra ilk kalkacak trene binmek üzere evi terk eder. Bu ayrılma olayıyla başlayan *Bir Yıl* romanında, anlatıcı genç bir kadının bir yıl boyunca izlediği güzergaha odaklanarak kahramanın kaçak durumdan evsiz ve sokakta kalmış birine dönüşmesini aktarır. Romanın temelini oluşturan Félix Ferrer’in öldüğü bilgisi ve devamında yaşanan olaylar bazı durumlarda anlatıcının anlatı evrenine müdahale etmesine rağmen kahramanın bakış açısından anlatılır. Bu sınırlı bakış açısı bir taraftan okuyucu ile kahraman arasındaki mesafeyi azaltırken bir taraftan yaşanacaklara dair bir gizem oluşturur. Ancak aslında Félix Ferrer’in ölmediği, sadece aşırı sakın, neredeyse nefes alıp vermesi bile duyulamayacak bir şekilde uyuduğu romanın sonunda ortaya çıkar. Anlatıcı kendi bilgisini de karakter seviyesinde tutarak olayların gizemli bir şekilde devam etmesini sağlar, çünkü Félix Ferrer ile ilgili haberleri paylaşan Delahaye Félix Ferrer’in aslında ölmediğini söylemez, onun yerine soruşturmanın devam ettiğine dair bilgiler vermeye devam eder. Romanın ana konusu Victoire’in muhtemel suçlamalardan kaçmak için Paris’i terk ederek Fransa’nın güneyinde gelişi güzel bir biçimde oradan oraya yer değiştirmesidir. Aksiyon romanı ile polisiye unsurların ağırlıklı olarak kullanıldığı romanda Victoire kısa süre bir yerde kaldıktan sonra hedefsiz yolculuğunu sürdürür.

Ele aldığımız ikinci romanda Paris’te sanat galerisi işleten Félix Ferrer’in batan bir gemide bulunan antikaları bulmak için Kuzey Kutbuna yaptığı yolculuk konu edinilir. Sağlık durumunun kötü olmasına rağmen galerisini bırakarak bu antikaları bulmaya giden başkahraman başarılı olduktan sonra Paris’e tekrar döner. Ancak elde ettiği tüm değerli sanat eserleri galeriden çalınır. Bu noktadan sonra anlatı polisiye soruşturma kodlarının yoğunlukla kullanıldığı bir ritim yakalar. *Ben Gidiyorum* romanında antikaların keşfi, çalınması ve bulunması büyük çoğunlukla iki uzamsal eksenle ilerler: Paris ve Kuzey Kutbu. Anlatı yapısına uygun olarak sürekli bu iki nokta arasında birbirini izleyen değişkenlik söz konusudur.

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan şehir ve yansımaları açısından baktığımızda *Ben gidiyorum* romanında Paris’in birden farklı biçimde gösterildiği ön plana çıkar. Temelde iki büyük tema üzerinde odaklanan bu uzamsal boyut detaylı tanımlamalardan çok uzakta sadece mekânsal bir düzlem verilmek için oluşturulur. Uzun yer tasvirleri ya da ayrıntılı betimlemeler eserde yer almaz, onun yerine hikâye örgüsünü ön plana çıkaran bir kurgu yapısı hakimdir. Yazarın eserlerini inceleyen araştırmacıların ortak kanıda oldukları noktalardan birisi olan eski roman formlarına dönüşmesi, aksiyonu ve macerayı ön plana çıkarmasına imkân vermektedir. Yazar söz konusu formların mekanizmasını alır ancak çalışma prensiplerini değiştirerek metne anlatısal bir dinamiklik katar.

Bir Yıl yapıtında mekânları işlevlerine göre saklanma ve sığınma olmak üzere iki ana eksene ayrılır. İlk kısımda temel amaç gizlenmek, insanlardan uzak durmak için bir yer arama uğraşı olurken ikinci kısımda ise yaşamını sürdürebilmek ve sokakta kalmamak için verdiği çaba söz konusudur. Ayrıca kahramanın kaldığı yerler maddi durumunun kötüleşmesiyle de paralellik gösterir. B. Blanckeman bu geçişin 110 sayfalık romanın tam ortasında Mimizan Plage adlı oteli terk etmesiyle başladığını belirtir: “*Victoire ertesi gün tam on ikide, son sığınağından son dakikasına kadar yararlandıktan sonra, oteli terk etti*” (Echenoz, 2012: 26). Victoire’in izlediği seyahat sıralamasını şu şekilde ortaya koyabiliriz.

İyi otel – Ev – orta halli otel – kötü otel – yol kenarı oteli – izinsiz bulduğu sığınacak binalar – açık hava – şehre dönüş – sokaklar – garlar – şehirden kaçış – çadır hayatı – tekrar şehre dönüş ve misafirlik

Ben Gidiyorum romanının uzamsal yapısı sürekli olarak ikili (*binair*) bir form izler. Paris söz konusu olduğunda ise ikinci merkez/banliyö veya zengin ve fakir mahalle ayrımı olmak üzere yeni bir ikili durum ortaya çıkar. Bunlardan ilki okurun romanın ilk yarısında tanık olduğu Paris (yakın-merkez) ve Kuzey Kutbu (uzak- çevre), ikincisi ise romanın ikinci yarısından itibaren gözlemlenen, Félix Ferrer’in Kuzey Kutbu’ndan bir servet değerinde olan sanat eserleriyle Paris’e dönüşünden sonra kurulan Paris merkez ve banliyö arasındaki anlatı nöbetidir. Paris

3 Blanckeman, B. (2008) *Les Récits Indécidables*, Presses Universitaires du Septentrion, Lille.

ve Kuzey Kutbu ayrılığı aslında “burası” (*ici*) ve “orası” (*là-bas*) ikilisini, ya da bilinen ile bilinmeyi simgeler. Roman sadece dönemin Paris’indeki sosyal adaletsizliği ve sınıf ayrımlarını yansıtmakla kalmaz mimari, coğrafi ve şehir planlaması açısından bilgiler de sağlar.

“Bu 4-Septembre Sokağı çok geniş ve çok kısıdır, ekonominin nabızı burada atar. Hepsi de az çok birbirine benzeyen III. Napoléon döneminden kalma binalarda uluslararası ya da uluslararası olmayan bankalar, sigorta şirketlerinin merkezleri, simsarlık şirketleri, geçici iş servisleri, ekonomi dergilerinin yazı işleri, kambiyo ve ekspertiz büroları, menkul değerler işletmelerinin acenteleri, müşterek mülkiyet temsilcilikleri, gayrimenkul sözleşmeleri yapan bürolar, avukatlık büroları, sikke butikleri ve Crédit Lyonnais yangınından artakalan yıkıntılar. Köşedeki tek birahane nin adı L’Agió. Ama burada ayrıca bir Polonya havayolu şirketinin merkezini, fotokopi servislerini, seyahat acentelerini ve güzellik enstitülerini, dünya şampiyonu olmuş bir kuaförü ve on dokuz yaşındayken Fransa uğruna ölen bir FFI’nin anısına dikilen plakayı da bulabilirsiniz.” (Echenoz, 2001: 119)

Anlatıcı kuzeye dair yaptığı tasvirlerle olağanlık ya da sürekli karşılaşılan bir durum görüntüsü vermek için benzetmeler kullanır, bu karşılaştırmaları da okuyucunun kültürel bagajında daha bilinen bir durumda olduğunu düşündüğü Paris üzerinden yapar. Bu noktada altını çizmemiz gereken en önemli öğelerden birisi klasik roman formlarına dönüşü benimseyen yazarın bu mekanizmaları boşa çıkarmasıdır. Kuzey Kutbuna dair yapılan aksiyondan uzak, sıradan ve egzotik olmayan tüm betimlemeler metnin romansal etkisini (*effet romanesque*) en aza indirirken göndergesel etkisini (*effet référentiel*) artırır. Çünkü betimlenen yerler içinde yaşadığımız gerçek dünyaya dair ait gerçeğe benzer (*vraisemblance*) öğeler içerir, bu duruma şehirlerin isimleri (Port-radium), ulaşım yöntemleri (Buzkıran gerçekte var olan bir gemi, köpekleri çeken kızak), yerel rehberlerin isimleri (Angoutretok ve Napaseekadlak) örnek olarak verilebilir. Kurmaca dünya ile gerçek dünya arasındaki bağı güçlendiren bu elemanlar göndergesel etki yaratır. Bir diğer taraftan, Kuzey Kutbu seyahati bilişsel düzeyde egzotik bir seyahat beklentisi yaratır, ancak bu beklenti anlatıcının seyahati çok sıradan bir durum olarak anlatmasıyla ortadan kaldırılır. Bu noktada anlatıcının aksiyon anlatı türüne ait kodları oynayarak olaysız, ilginç olmayan ve rutine dönen bu yolculuğun romansal etkiden uzaklaşmasına yol açar. Sineklerin kavga ettiği veya bir kutup ayısının uzaktan görüldüğü sahneler satirik bir biçimde söz konusu türe ait anlaşmaların formlarının nasıl değiştiğini ortaya koyar.

Her iki metinde de başkahramanlar Victoire ve Félix Ferrer iki farklı uzamsal düzlemde temel izlencelerini oluştururlar. Victoire romanın ilk kısmında kaldığı küçük şehir ve köylerde can sıkıntısı gidermek için şehri keşfe çıkar, yani anlatıcı uzamı günlük hayatını sürdürüleceği yerler olarak belirler. İkinci kısımda ise şehir hayatından uzaklaşarak daha doğayla yakınlaşan bir hayat sürmeye çalışır, burada coğrafi bir yer değiştirme konusu daha baskındır. Aynı durum Félix Ferrer için de geçerlidir, sanat galerisinin işlerini sürdürdüğünde şehir hayatı, kuzey kutbuna ve güneye yaptığı yolculuklarda ise coğrafi bir mekân değişikliği söz konusudur. May Farouk’un bu ayrımı günlük kentsel serüven/macera (*aventure urbaine quotidien*) ve coğrafi macera/serüven (*aventure géographique*) olarak değerlendirmesi analizlerimizi destekler niteliktedir (Farouk, 2017: 71).

Bir Yıl ve *Ben gidiyorum* romanlarında devingenlik halini destekleyen bir başka durum da kullanılan ulaşım yöntemlerinin fazlalığıdır. Uçak, gemi, tren, metro, araba, bisiklet gibi yer değiştirmeyi sağlayan ulaşım araçları iki romanda da sıklıkla geçer. *Ben Gidiyorum* romanında Félix Ferrer kuzey kutbunda köpeklerin çektiği araç ile seyahat ederken, *Bir Yıl* romanında Victoire maddi durumunun kötüleşmesiyle önce bisiklet ile daha sonra bisikletin de çalınmasıyla otostop yöntemi hatta yayan olarak yolculuk etmeye devam eder. Söz konusu ulaşım araçlarına paralel olarak kimliksiz mekânlar, bir başka deyişle geçiş noktaları olan gar, havalimanı veya duraklar sıklıkla yer alır. Tüm bu elemanlar seyahat/hareket etme etkisi uyandırarak romanların J. Echenoz’un kendi deyişimiyle *coğrafi roman* olarak değerlendirilmesini mümkün kılar.

b. Kurguşımı

Gérard Genette’in ana-metinsellik (*hypertextualité*) kavramından yola çıkarak Richard Saint-Gelais benzer ya da aynı kurgusal roman yapılarının arasındaki ilişkiyi bizim “kurguşımı” olarak çevrisini önerdiğimiz *transfictionnalité* olarak adlandırır. Kuramcıya göre kurguşımı “aynı yazara ait olan veya olmayan, ister aynı karakterlerin yeniden kullanılması, ister önceki bir hikâyeye konusunun uzatılması, isterse de kurgusal evrenin paylaşımı olarak yapılsın, en az iki metnin aynı kurguyla ilişkili olması durumu” (Saint-Gelais, 2011: 7) şeklinde tanımlanır. Buradan hareketle iki roman arasında söz konusu kurguşımı durumu açıkça görülmektedir. Karakter düzeyinde bazı roman kişilerinin

her iki kitapta da yer alması ve uzamsal noktaların ele alınış şekli bu duruma örnek gösterilebilir. *Ben Gidiyorum* romanında anlatıcı gerçek göndergeler ile (kayıp gemi, bilimsel dergi, kuzey kutbu vs.) bir taraftan anlatının temelini oluştururken diğer taraftan da *Bir Yıl* romanıyla imgesel/hayali/sanal göndergeler (*imaginaire*) üzerinden bağlantıda bulunur. Bu göndergeleri gerçek olmayan göndergelerden ayıran yön ise belirli bir kaynağının (*Bir yıl* romanı) olmasıdır, klasik anlamdaki kurgusal/gerçekdışı referanslardan bu yönüyle ayrılmaktadır. İlk romanında kurmaca olması yapılan referansları hayali (*imaginaire*) olarak değerlendirmemize izin verir.

Mekânsal düzlemde kaldığımızda, iki romanda da yer tasvirleri söz konusu olduğunda aynı değişkenlik mekanizmasının oluşturulduğu görülür. Bu değişkenlik durumu uzamsal düzlemde yerlerin kimliklerini kaybetmesi olarak da değerlendirilebilir. Kısa, eksilteli ve parçalar halinde sunulan yer betimlemeleri ait oldukları yerleri sıradanlaştırırken okuyucu odağının aksiyona yönelmesini sağlar. Bu kimliksizleştirme durumuna birçok örnek verilebilir; *Bir Yıl* romanında Victoire'ın yeni rotasını rastgele olarak şehir ismine göre seçmesi, garların asıl fonksiyonu olan bir yerden bir yere gitmek isteyenlerin bulunduğu yer rolünü bırakarak evsiz kalanlara bir sığınak olarak aktarılması ya da *Ben Gidiyorum* romanında Kuzey kutbunun alışılmadık bir yer yerine çöp yığınlarıyla dolu, Ikea ürünlerinin kullanıldığı modern tarzda evlerin bulunduğu bir yer olarak aktarılması, sanat galerilerinin birincil hedefinin ticari olarak gösterilmesi bunlardan bazıları olarak gösterilebilir. Verilere baktığımızda yazar sadece klasik romanın uzun tasvirleri kısa yer belirtme ifadeleri olacak şekilde kısaltmaz, bu yerlerin de basit, olağan ve hatta anlatı açısından değerini minimize edecek şekilde olmasını sağlar. Detaylı gözleme (*observation*) dayalı bir betimleme yerine gözlem-dışı (*non-observation*) olarak nitelendirilebilecek bir yöntem ortaya koyar.

II. Yersizlik (*non-lieu*)

J. Echenoz'un bu iki yapıtında uzam durağan bir dekor olmaktan çok uzaktadır. Anlatıcının roman karakterlerini bir kamera gibi takip ettiği (*focalisation externe*) ve anlatıya müdahale ettiği zamanlarda uzam sürekli değişkenlik gösterir. Betimlemeler sabit bir bakış açısıyla yapılmış sabit bir arka plandan ziyade bir turist rehberinin etrafı göstermesi gibi güzergahı tanıtan bir yapıya bürünür. G. Genette'in yaptığı anlatı zamanı ve hikâye zamanı ayrımına göre metnin içinde yer alan tasvirler ve betimlemeler anlatı zamanında bir duraksamaya (*pause*) neden olur. Anlatıcının tasvirleri en aza indirmesi ve statik betimlemeler yerine roman kahramanlarının her zaman hareketli olmasına uygun olarak mekânsal betimlemeleri de durağan olmayan bir biçimde sunması Marc Augé'nin yersizlik (*non-lieu*) terimini karşılayan bir durum oluşturur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi karakterlerin aralıksız devinimi J. Echenoz romanın temel özelliklerinden biridir. Can sıkıntısı, monotonluk, belirsizlik ya da karmaşanın baskın olduğu yaşamları terk eden bu kahramanların yolculukları daha ziyade "kat ettikleri ya da geçip gittikleri yerler" sürekli olarak boşluk imgesi ile birleşir. Kahramanların "seyahat ettikleri bu yerler" tekdüzeliklerin, "boşluğun baskın olduğu bir dünyadan başka bir yer değildir" (Jérusalem, 2007: 44). Karakterlerin bu "boşuna" yolculukları esnasında buldukları yerlerin tabiatı kalınan, zaman geçirilen deyim yerindeyse demir atılan yerlerden çok, geçip gidilen, kat edilen yerler olma özelliği gösterir. 20. Yüzyıl Fransız etnolog ve antropologlarından M. Augé; bu geçiş mekânlarını "non-lieux" (yer olmayan, mekânın tersi) biçiminde ifade eder.

"Non-lieux, insanların ve malların hızlandırılmış dolaşımı, ulaşım araçlarının kendileri veya büyük alışveriş merkezleri veya gezegen mültecilerin bulunduğu genişletilmiş transit kamplar için gerekli tesislerdir." (A.g.e., 44)

M. Augé, günümüz dünyasındaki tek tipleştirilmiş ve içi boşaltılmış mekânların özelliklerini bu şekilde sıralar. Fransız antropoloğa göre günümüzdeki hızlı ve kolay seyahatler gezegenin küçülmesi ve alan fazlalığıdır diyebiliriz. Bu tip seyahatler pek çok bölgeyi "tanıdık" kılar. M. Augé'nin tanımladığı bu yer olmayan mekânların tipik örnekleri J. Echenoz romanlarında açıkça görülür. C. Jérusalem'in "dünyanın değişkenliğini yansıtan hibrid formların birleştiği bir evren" (A.g.e., 44) olarak nitelediği J. Echenoz anlatısında, belirsiz yerler oldukça fazla sayıdadır. *Ben Gidiyorum* romanında Félix Ferrer'in devinimi eşi ile paylaştığı evden; kısalığı, netliğini ve kesinliğini ortaya koyan "ben gidiyorum" cümlesini söyledikten sonra başlar. Félix Ferrer'i evden ayrılışından sonra, okuyucu kendini romandaki temel hareket ve devinim noktalarından birisi olan Corenton-Celton tren istasyonundan geçerek gittiği ve kendisini yumuşak bir gülümseme ile karşılayan otuz yaşlarındaki Laurence'ın dairesinde bulur. Evlilik yaşamında kaçtığı monotonluk hissini kendisini takip ettiğini fark eden Félix Ferrer, yalnızca birkaç gün kaldığı bu geçici barınağı terk eder ve sanat galerisine yerleşir.

Non-lieu kavramına örnek olarak gösterilecek yerlerden ilki uzak ya da çeper olanın ötesinde farklı biçimler altında ortaya çıkan, romanda önemli ölçüde arka plan işlevi gören Paris'in doğrudan kendisidir. Paris'te bulunan bu modern sanatlar galerisinin, Félix Ferrer'in buraya yerleşmesi ile çok işlevli yapısının aslında işlevsizleştirildiği, asıl kimliğini ve temel varlık nedenini kaybetmiş bir geçiş mekânına dönüştüğü gözlemlenir. Bu anlamda galerinin bulunduğu sokağın uygunsuzluğu da anlatıcı tarafından okuyucuya aktarılır:

"Galeri 9. Bölgede küçük bir binanın zemin katında, bir galeri açmak için hiç de uygun olmayan bir caddede; burası, mahalleden çok popüler ve canlı bir alışveriş merkezi." (Echenoz, 2001: 14)

Bir sanat galerisi düşünüldüğünde, "ziyaret edilip terk edilen" bir mekân olarak ifade edilebilir, herhangi birine sığınak ya da ev olmaktan uzaktır. Ancak yazar iki romanında da mekânların işlevlerini kimi zaman çoğaltmış kimi zaman da bu işlevlerin içini boşaltmıştır. *Ben Gidiyorum* romanının ikili yapısı romanın ilk kısmında mekânların farklılığının yanı sıra altı aylık bir zaman sapması ile de ortaya çıkar. Dolayısıyla romanın başlangıcından kısa süre sonra okur, Port Radium'a gitmek için yola çıkan Félix Ferrer'i Roissy Charles de Gaule havalimanında takip eder. *Bir Yıl* romanında tren istasyonları, *Ben Gidiyorum*'da ise daha ziyade havalimanları olarak beliren bu tip mekânlar geçiş veya devinim (*lieu de transit, de circulation*) yerleri olarak sınıflandırılır. Havalimanları ve istasyonlar J. Echenoz'un karakterlerini yerleştirdiği, boşluğun, gelip geçicilik hissinin, kimliksizliğin ve belirsizliğin, unutulmuş hüküm sürdüğü ve kökleşmenin imkansızlığının ortaya konulduğu mekânlardır. Bu durum *Ben Gidiyorum* romanının anlatıcısı tarafından şu şekilde dile getirilir.

"[Havalimanı] burası sadece bir geçitten, bir boşluktan, bir düzlüğün ortasında derme çatma bir ön cepheden, kerosen dolu nefesleriyle tavşanların hoplayıp zıpladığı pistlerle çevrili bir gözetmen kulesinden, sayılmayacak kadar çok cisimcikleri – çöllerden kum taneleri, ırmaklardan altın ve mika parçacıkları, volkanik ya da radyoaktif tozlar, polenler ve virüsler, sigara külleri ve pirinç unu –sürükleyen hava akımlarına boğulmuş bir kavşaktan başka bir şey değil." (A.g.e., 10)

Anlatıcının havalimanını bir geçit alanı olarak görülen, yerleşilen veya barınılan bir alan değil, gelip geçiciliği ile ön plana çıkan bir yer olarak tasvir etmesi M. Augé'nin *non-lieu* teorisine örnek olacak niteliktedir. M. Augé bu tip mekânların "*hiçbir tekil kimlik ya da bağ yaratmayan, yalnızlık ve benzerlik hisleri uyandıran*" (1992: 130) yerler olduğunu belirtir. Günümüz dünyasında olduğu gibi, C. Jérusalem'in "tek tip ancak birbirinin yerine geçebilen" (Jérusalem, 2007: 44) olarak betimlediği bu yerler iki romanın uzamsal boyuttaki arka planını oluşturur. Havalimanlarının romandaki işlevini ele alırken Georges Perec'in *Espèces d'espaces* adlı kitabında yaptığı bir benzetmeye gönderme yapmak gerekir. G. Perec bu kitabında bir arkadaşının uluslararası bir havalimanında, oradan hiç ayrılmadan bir ay geçirme projesinden bahseder ve şu şekilde devam eder:

"Uluslararası bir havalimanının tüm yaşamsal ihtiyaçların ve toplumsal eylemlerin pek çoğunun zahmetsizce karşılanabileceği bir yerdir. Burada rahat koltuklar ve çok da rahatsız olmayan bankaların yanı sıra transit yolcuların hafif bir uyku çekebilecekleri dinlenme odaları bile bulunur. Burada ayrıca restoran, bar, kafe, çiçekçi, kitapçı, büfeler, marketler, sinemalar ve pek çok sayıda banka şubeleri bulunur." (Perec, 2000: 55-56)

G. Perec'in havalimanlarını adeta bir semt simülasyonu olarak betimler. Böylelikle ziyaret eden insanların sayısı ve çeşitliliği çok fazladır, ancak hiçbir zaman burada kalmamaları bakımından onları hiçbir yere ait kılmadığı gibi bu yerlerle herhangi bir bağ kurulmasını da mümkün kılmaz. Diğer bir deyişle havalimanları, bir ev ya da otelin sağlayabileceği tüm olanakları olabilecek en iyi seviyede insanlara sunabilen ancak hiç kimsenin kökleşmediği, kalmadığı *non-lieux*, yani mekân olmayan alanlar olarak karşımıza çıkar. Burası her şeyin gelip geçici olduğu geçit alanlarıdır.

Ben Gidiyorum'da boşluk, yersizlik, belirsizlik, monotonluk ve can sıkıntısı gibi düşüncelerin zirveye ulaştığı nokta Félix Ferrer'in Kuzey Kutbu'na yaptığı yolculuk sırasında gözlemlenir. Anlatıcının "*ilginçti, boş ve muhteşemdi, ama birkaç günden sonra bıkkınlık vericiydi*" (Echenoz, 2001: 22) şeklinde içini boşalttığı ve egzotizm algısından oldukça uzak olan kutup yolculuğu Félix Ferrer'e göre can sıkıcı ve tek düzedir. Okuyucunun beklentisinin aksine Kuzey kutbu yolculuğu ilgi uyandırmayan monoton, sıradan, kahramanın bir an evvel bitmesini istediği sıkıcı bir seansa dönüşür. Bu seansın tekdüzeliği öyle bir seviyeye ulaşır ki kahraman başta "zaman" olmak üzere, her şeyi niceliklere ayırmaya karar verir:

“Gene de can sıkıntısını yenmenin bir yolu vardı: zamanı bir sosis gibi dilim dilim kesmek. Zamanı günlere, saatlere, hatta dakikalara, hatta saniyelere bölmek. Kısacası hapishanedeki gibi, can sıkıntısını yuvasında öldürmek için yapılacak her şeyi saymak, niceliklere ayırmak.” (A.g.e., 29)

Mekânların işlevsel iç içe geçmişliği ve belirsizliği durumu, Félix Ferrer’in Port Radium’da kalmak üzere yerleştiği otelde devam eder. Kahramanın işlevini kavrayamadığı bu otelle ilgili kafasında soru işaretleri bulunur:

“Ferrer otel donanımı, bitişiğinde bir de çamaşırhane bulunan bu odadan ibaret olan bu yerleşimde tam iki hafta geçirmek zorunda kaldı. Ferrer bu binanın bir kulüp mü, bir ek yapı mı, bir merkez mi olduğunu asla öğrenemeyecekti, çünkü her zaman boştu [...]” (A.g.e., 72)

Burada işlev ile binanın uyumsuzluğu düşüncesi ya da başka bir deyişle binanın görünüşünün işlevi ile ilgili belirsizlik yaratıyor olması anlatıcının günümüz dünyasındaki mekân algısının kökten değiştiğini ancak bu değişimin mimari yapı ve işlev uyumsuzluğu ya da belirsizliği yönünde oluştuğunu ifade etmekte olduğu gözlemlenir. C. Jérusalem’in “*binalar hafızaya dayalı eğilimlerini kaybetti, bu yönüyle her biri non-lieu ya da yersizliğe daha yakın durmaktadır*” (2007: 44) sözleri anlatıcı aracılığıyla fikirlerini aktaran J. Echenoz’un düşüncesini destekler niteliktedir. Böylelikle temelde birbirinin karşıtı olarak okuyucunun zihninde canlanması beklenen Paris ve Port Radium, postmodern kültür çağında mimari yapısı ile büyük şehir ve çeper zıtlığını ortadan kaldırır. Kahramanın buraya ait gözlemleri, beklenen egzotik algıyı uyandırmanın ötesinde herhangi bir büyük şehirde olağan şekilde bulunan öğelerdir. Port Radium şehri sıradan bir kıyı kentinden farksız biçimde betimlenir:

“İskeleyle sapıp, sarı boyalı dispanserin, yeşil postanenin, kırmızı süpermarketin ve önünde sıra sıra skidoo’ların dizili durduğu mavi garajın önünden geçiyordu. Limandaysa aynı şekilde sıra sıra gemiler daha insafli bir iklim bekleyişi içindeydi. Karadaki kar geniş çapta erimişti, ancak dar bir kanala açılan buzla hala körfezin büyük bir bölümünü tıkamaktaydı.” (Echenoz, 2001: 73)

J. Echenoz anlatısı mekânsal düzlemde yerleşilen veya kökleşilen değil, geçip gidilen kat edilen yerler olarak dizgeleştirilir. Tıpkı *Ben Gidiyorum*’da olduğu gibi *Bir Yıl* adlı romanda da oteller, kısa süreli kalınan daireler ya da baraka gibi derme çatma yapılar, havalimanı ve tren istasyonları, otoparklar ve otoyollar gibi geçit/geçiş mekânları çokça yer alır. Geleneksel romanda, ev imgesi kalıcılığın, kökleşmenin, belirliliğin ve aile bağlarının varlığını ortaya koyan temel arketipal mekândır. Ancak incelediğimiz romandaki devamlı devinim başlamadan hemen önce kalınan ve ironik biçimde boşandığı eşlerinden aldığı nafakalarla geçinen bir kadın olduğu detayını öğrendiğimiz, Noëlle Valade adlı kadına ait olan tek evden, pek de tanıdığı bir erkek olmayan Gerard tarafından bütün parası çalınması üzerine Victoire kısa süre içinde ayrılmak zorunda kalır ve devinimi esnasındaki ilk ve tek kalıcı mekân sayılabilecek bu evi sonsuza dek terk eder. Parasının büyük kısmı bu şekilde çalınan Victoire’in İspanya-Fransa sınırındaki rastgele seçilmiş güzergahtaki yer değiştirmesi bu olay ile başlar. M. Augé’nin non-lieux kavramını karşılayan geçiş yerleri arasındaki seyahati, tercih edilebilir otellerden, kalınamayacak durumdaki otellere doğru ilerler. Anlatıcının Victoire’in “son barınağı” dediği Mimizan Plage’daki otelden ayrılması ile barınaksız kalan genç kadın için mekân yersizliğe ve belirsizliğe dönüşür, çünkü onun için yaşam otoyollarda gün boyu rastgele ilerlediği ve hava kararınca bulunduğu herhangi bir barakada kaldığı tam bir evsizlik haline dönüşür.

Bu noktada *Ben Gidiyorum* romanında daha çok havalimanı ve metro istasyonları olarak ortaya çıkan *non-lieu* kavramı, *Bir Yıl*’da oteller, otoyollar, yol kenarlarında bulunan barakalar olarak belirir. Oteller kimsenin ev olarak benimsemediği, kalıcılık algısından uzak, belirli süreler içerisinde bulunan ve terk edilen mekânlardır. Anlatı boyunca pek çok otelde kalmak üzere devinimine ara veren Victoire için sıcak ev algısının yerini otellerin geçiciliği hissi alır. Ailesinin olmadığını bildiğimiz genç kadın için oteller, otoyollar, hatta rastgele durdurduğu arabalar hiçbir bağ, hiçbir tanıdıklık (*reconnaissance*) hissi uyandırmaz. Bu uzaklaşma hissi öyle bir boyuta gelir ki arkadaşının arabasına binmesine rağmen hiçbir tanıma belirtisi göstermez. Bu içi boşaltılmış, belirsizleştirilmiş tüm mekânların tek ortak özelliği geçiş mekânı olmaları ve kalmaktan çok gitmeyi, devinimi çağırıyor olmasıdır.

“Bu arada Albizzia otelinde bir yer tuttuk [...] Kimseyi incitmek istemeyiz ama, Mimizan-Plage, Saint-Jean-de-Luz kadar iyi değil [...] Victoire en sönük olanını seçti, Formula 1 zincirine ait tatsız tuzsuz bir binaydı bu.” (Echenoz, 2012: 23-25)

İfadelerden de gözlemlenebileceği gibi, oteller ve bu mekânlara hâkim olan duygular da oldukça olumsuz ya da nötrdür.

“Hapishane gibi, duvara sabitlenmiş bütün eşyalar, çamaşırlar ve aksesuarlar hava düzeldiğinde erkenden dışarı çıkmaya itiyordu onu.” (A.g.e., 25)

Bir Yıl romanında, anlatının önemli bir bölümünde Victoire’in geçip gittiği yerler arasında Fransa’nın güneyi, yani Fransa- İspanya sınırlarında, Pirene Dağlarının bulunduğu girintili dağlık bölge de bulunmaktadır. Gérard ile buraya araba gezintisi yapmak üzere pek çok defa gelen Victoire’in testere dişlerine benzeyen git-gel üzerine kurulu bu kısa süreli seyahatleri bir kararsızlık veya belirsizlik metaforu olarak ortaya çıkar.

“Gérard’ın sunduğu eğlenceler arasında araba gezintisinin de iyi bir yeri vardı. (...) Gérard, Victoire’a bölgede, sahillerde ve Pirene dağlarında birkaç tur attırdı, İspanya’ya girip çıktılar, dağlarda, noktalı çizgili sınır boyunca rastladıkları mola yerlerinde yemek yediler.” (A.g.e., 17)

C. Jérusalem bu belirsizlik ve bulanıklık durumundan hareketle yersizlikleri iki aradalık *entre-deux* olarak betimler.

“Echenoz romanlarındaki yersizliklerin (*non-lieux*) özelliği iki arada tarzında ortaya çıkıyor olmasıdır, devamlı istikrarsızlığı ve teati olabilirlikleri ile iki statü, iki işlev arasında gider gelir bu mekânlar.” (Jérusalem, 2007: 135)

Böylelikle, bu zigzaglı yapıdan ileri gelen belirsizlik, kararsızlık estetiği, bir başka geçiş mekânları olan ancak J. Echenoz romanında tüm işlevlerinden ve her türlü ayırt edici niteliğinden arındırılan “sınırlar”, insanın imkânsız kökleşmesini bir kez daha vurgular. Roman kişilerinin kalmaları ve kökleşmeleri olanaksız olan bu non-lieux mekânlara konuşlandırılan anlatıcılar; boşlukta, mekân niteliğini ve işlevini yitirmiş bu yerlerde tutunmanın imkansızlığının da altını çizer. M. Augé’ye göre her türlü ilişkililik, tarihsel ya da kimliğe dayalı olgudan uzak olan *non-lieu* kavramı; J. Echenoz romanlarında genişçe yer bulur ve karakterlerin bulunduğu mekânlar herhangi bir bağı ya da ilişkisel olanı reddeden yerler olarak belirir.

Sonuç

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı edebiyatında mevcut ve belirgin roman kodlarının değiştirilmeye ve birbirinin yerine geçmeye başladığı önemli bir dönüşüm süreci olarak ortaya çıkar. Geleneksel roman özelliklerinin değiştirilmesi ve dönüştürülmesi ile beliren yeni alt türler, işlevlerinin yeni biçimleri nedeniyle hibrid yapılar haline gelir. Çalışmamızda ele aldığımız *Bir Yıl* ve *Ben Gidiyorum* romanları üzerinden özellikle mekânsal düzlemdeki roman kodlarının değiştirilmesini ve dönüştürülmesini ortaya koyduk. Romansal sözleşmelerde yaptığı düzenlemelerle J. Echenoz modern romandaki yeni eğilimlere önemli katkılarda bulunur. J. Echenoz her ne kadar geleneksel roman kodlarını kullanmış olsa da anlatıyı hantallaştıran ve bir anlamda yerinde saydıran karakter ve yer betimlemelerinden kaçınmış ve böylelikle romanlarını durağanlıktan uzak ve devinime açık bir yapı olarak kurgulamıştır.

Analizlerimizde ortaya koyduğumuz gibi J. Echenoz romanlarındaki mekânlar oldukça değişken, çoğunlukla dairesel, kimi zaman ise zigzaglı yapıdadır. Farklı nedenlerle aralıksız yer değiştirmenin gözlemlendiği iki romanda da başkahramanlar anlatının başladığı yere döner. Bu dairesellik, biçimsel olarak sifıra benzeyen yapıyla tıpkı seyahatin kendisi gibi kahramanın işlevini de sifıra yani hiçliğe, boşluğa indirger. Direkt olayla başlayan anlatı (*in medias res*) yine aynı anlatım tekniğiyle sona erer. Hem zamansal açıdan – hikâyelerin sürelerinin neredeyse tam bir yıl olması – hem de uzamsal açıdan – kahramanların her şeyin başladığı yere dönmeleri – romanın döngüsel yapısını oluşturmasının yanında büyük bir anlatının parçası olduğu hissini güçlendirir. Diğer taraftan iki anlatı evreni arasındaki ilişki (benzer aynı karakterlerin bulunması ve ortak eylemlere gönderme yapılması) bir meta-anlatı özelliği oluşturur çünkü ilk romandaki kurgusal yapıya ait elemanlar ikinci romanda yer alır. Dolayısıyla ait oldukları kurmaca dünyanın dışına çıkarak ikinci bir kurmaca dünyasında tekrar ortaya çıkarlar. R. Saint-Gelais’in *tranfictionnalité* olarak adlandırdığı bu duruma, kurguya ait öğelerin içinde buldukları kurmacasal dünyanın dışında bir başka anlatı dünyasında bulunmalarına “kurgu aşımı” olarak değerlendirilmesini ortaya koyduk.

Bildungs roman ya da *roman de formation* kurgusundan uzak, kahramanların hiçbir egzotik amaç gütmeyen çıktıkları bu seyahatler kendilerine hiçbir şey katmaz, kahraman başladığı noktaya geri döner. Victoire'ın öldüğünü düşündüğü Felix'i sapasağlam karşısında bulurken, seyahatleri esnasında sıklıkla kendisini ziyaret eden ya da tesadüfen karşılaştığı Louis-Philippe'in aslında yaklaşık bir yıl evvel öldüğü haberini alması, *Bir Yıl* romanındaki temel dairesel yapıyı ortaya koyarken, devrimin başlangıç noktası ve nedeni düşünüldüğünde kat edilen mekânları ve tüm seyahatleri boşa çıkarır. Benzer şekilde *Ben Gidiyorum* romanı Felix'in eşinden ayrılmak üzere paylaştıkları evden ayrılması ile başlayan ve Kuzey Kutbu'ndan geçerek geri döndüğü Paris'te, yılbaşı gecesi tekrar gitmek istediği evinde sonlanır. Her iki romanda da yaklaşık bir yıl süren seyahatler esnasında kahramanların uğrak yerleri olan metro istasyonları, oteller, havalimanları, otoyollar echenozien denebilecek mekânlar olarak belirir. İşlevleri tıpkı roman kodları gibi birbirine geçen, yok edilen ya da yenileri yüklenen bu mekânlar boşluğa, belirsizliğe ve en çok da gelip geçiciliğe gönderme yapar. Günümüz dünyasında hakim olan bu ulaşım araçları çeşitliliği ve hız kültüründe bireyselleşen ve yalnızlaşan insanın kök salmasının imkansızlığını anlatan J. Echenoz söz konusu romanları, bu belirsiz yapıyı M. Augé'nin yersizlik (*non-lieu*) kavramı ile ortaya koyar. Demir atılamayan, kökleşilemeyen ya da bir bağ kurulamayan bu "mekân" olmayan yerler, modern insanın içine işleyen monotonluk ve can sıkıntısını yenmesine, iç dünyasındaki karanlığı aydınlatmasına katkı sağlamaz. Başladığı yere dönen birey imgesi ve kahramanlarını sürüklediği mekân olmayan uzamlar aracılığıyla J. Echenoz anlatı kişilerinin rastgele devinimlerinin işlevsizliğini gösterir. Paradoksal bir biçimde herkesin uğradığı veya bulunduğu geçici olarak nitelendirilebilecek yerler ile kahramanlar arasında bir bağ oluşmaz ya da aidiyet hissi yaratmaz aksine karakterlerin de sürekli yer değiştirmelerini destekler. Ele alınan romanlarda bir taraftan karakterlerin sürekli seyahat etmeleri gelip geçiren otel, havalimanı veya otopark gibi yerlerin geçicilik hissi oluşturmalarına, bir taraftan da sanat galerisinin ticaret odaklı olması, kuzey kutbunun çok sıradan olması ya da havalimanının sığınak olarak kullanılması gibi durumlar mekânların klasik değer ve fonksiyonlarını kaybetmelerine sebep olur.

KAYNAKÇA

- Augé, M. (1992). *Non-Lieux, Introduction à une anthropologie de la surmodernité*, Éditions du Seuil, Paris.
- Blanckeman, B. (2008). *Les Récits Indécidables*, Presses Universitaires du Septentrion, Lille.
- Echenoz, J. (2012). *Bir Yıl, Helikopter*, İstanbul.
- Echenoz, J. (2001). *Ben Gidiyorum*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Farouk, M. (2017.) *Le retour du roman d'aventures. Formes et enjeux contemporains. A partir de Jean Echenoz*, Honoré Champion, Paris.
- Genette, G. (1983). *Nouveau discours du récit*, Éditions du Seuil, Paris.
- Jerusalem, C. (2007). *Jean Echenoz*, Adpf, Paris.
- Perec, G. (2000). *Espèces d'Espaces*, Galilé, Paris.
- Saint-Gelais, R. (2011). *Fictions transfuges : la transfictionnalité et ses enjeux*, Éditions du Seuil, Paris.
- <https://www.cnrtl.fr/definition/diptyque>, 2 Eylül 2019 tarihinde erişildi.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.11.2019 ✓Accepted/Kabul:10.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.650339

Araştırma Makalesi/ Research Article

Soyaltın Colella, D. (2020). "Avrupa Birliği'nde Hukukun Üstünlüğü Krizi Üye ve Aday Ülkelere Yönelik Önleyici Politikaların Siyaseti" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 69-85.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ KRİZİ ÜYE VE ADAY ÜLKELERE YÖNELİK ÖNLEYİCİ POLİTİKALARIN SİYASETİ

Diğdem SOYALTIN COLELLA*

Özet

Son dönemde yeni Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde yapılan bir takım anayasal ve yasal değişiklikler hukukun üstünlüğüne saygı da dahil olmak üzere Birliğin kurucu ilkelerini ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Genel olarak 'hukukun üstünlüğü krizi' başlığı altında değerlendirilen bu gelişmeler, AB kurumlarının üye ülkelerde demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi AB üyelik (demokratik) koşulluluğunun parçası olan kuralların ihlali karşısında gerekli donanımına sahip olmadığını göstermiştir. AB üye ülkelerinde etkin politikalar yürütülememesi, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı alanlarında üye devlet ortalamasından oldukça geride olan aday ülkelerde AB'nin izleyeceği strateji hakkında soru işaretlerini artırmıştır. Bu çalışma, AB'de hukukun üstünlüğü ilkesini denetleyen kurumsal mekanizmaları siyasi boyutları ile ele alırken, aday ülkeler için hukukun üstünlüğü ilkesini teşvik politikalarının genişleme strateji belgeleri çerçevesinde değişen gelişimini analiz etmektedir. Bu haliyle çalışma, literatürde hukukun üstünlüğünü ihlal eden uygulamaları daha çok üye ülkeler nezdinde değerlendiren çalışmalara bir katkı yapmayı ve AB'nin bu alandaki politikalarına tarihsel bir derinlik ve karşılaştırmalı bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hukukun Üstünlüğü, Avrupa Birliği, 7. madde, Polonya, Macaristan, Aday ülkeler.*

THE RULE OF LAW CRISIS IN THE EUROPEAN UNION: THE POLITICS OF THE PREVENTIVE MECHANISMS FOR THE MEMBERS AND CANDIDATE COUNTRIES

Abstract

The recent legal and constitutional changes made in the new European Union (EU) members are criticized as they breach the founding democratic principles of the EU including the rule of law. Mostly labelled under the Rule of Law crisis, these legal changes have illustrated that EU institutions are not well-equipped to redress the liberal democratic principles which are normally subject to the EU accession (democratic) conditionality. The failure of the EU policies within the member states raised concerns about the policies to be followed against the candidate countries which perform below the EU average on promotion of democracy, human rights, rule of law and judicial independence. This study examines the political aspects of the institutional mechanisms overseeing the rule of law in the EU while analysing the changing nature of the rule of law promotion in the EU's enlargement strategy documents. By doing so, this study aims to contribute to the literature that largely focuses on the rule of law breaches in the EU member states and seeks to bring a historical deepness and comparative perspective the EU's policies to safeguard the rule of law.

Key words: *Rule of Law, European Union, Article 7, Poland, Hungary, Candidate countries.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: digdem.soyaltin@altinbas.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7221-517X)

1. GİRİŞ

Hukukun üstünlüğü ilkesi anayasal demokrasilerin ve çoğulcu toplumların omurgasıdır. AB'yi kuran, 1992 yılında imzalanan ve 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'nın (Avrupa Birliği Antlaşması-ABA) 2.maddesinde belirtildiği üzere hukukun üstünlüğü, birliğin üzerine kurulduğu temel ilkelerden biridir. AB, katılım sürecinden başlayarak üye olmak isteyen ülkelerde diğer kurucu ilkelerle birlikte hukukun üstünlüğü ilkesine riayet edilmesini gözetmektedir. AB'ye üye olduktan sonra da ülkeler hukukun üstünlüğü ilkesi de dahil olmak üzere tüm demokratik ilkeleri desteklemeyi taahhüt etmişlerdir.

Son zamanlarda özellikle Polonya ve Macaristan'da yaşanan gelişmeler ile hukukun üstünlüğü ilkesi akademik yazında sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Her iki ülkede de yargı organlarının bağımsızlığını zedeleyen, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan ve demokratik denetim mekanizmalarını zayıflatan politikaların izleniyor olması AB'nin demokratik ilkelerinin üye ülkelerde korunamadığını göstermiştir. Genel olarak 'hukukun üstünlüğü krizi' başlığı altında değerlendirilen bu gelişmeler AB üyelik (demokratik) koşulluluk politikasına tabi olan kuralların ihlali karşısında Birliğin kurumsal araç kutusu açısından büyük oranda hazırlıksız olduğunu ortaya koymuştur.

Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü demokratik ilkelerin ihlaline karşı, AB'nin elinde bulunan en güçlü silah ABA'nın 7.maddesidir. Bu madde kapsamında ilgili ülke Avrupa Konseyi'ndeki oy hakkından mahrum bırakılabilir ya da mali yardımdan men edilebilir. 'Nükleer seçenek' olarak tanımlanan 7. madde siyasi ve kurumsal nedenlerden dolayı henüz hiçbir ülke için tam olarak işletilmemiştir. Fakat Polonya ve Macaristan'da ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinde (Romanya, Bulgaristan, Letonya ve Slovakya gibi) ABA 2. maddede belirtilen kurucu ilkelere aykırı uygulamaların artması AB'nin önleyici mekanizmalarını ve yaptırımlarını akademik yazının ilgi odağı haline getirmiş (Closa ve Kochenov 2018; Kochenov vd., 2016; Kelemen ve Blauburger, 2016; Sedelmeier, 2017), özellikle Birleşik Krallık'ın Birlikten çıkma kararı aldığı bu dönemde Avrupa bütünleşmesinin geleceği konusunda soru işaretlerini artırmıştır.

Bu noktada üye ülkelerde yaşanan hukukun üstünlüğü krizi çerçevesinde en çok gözden kaçırılan nokta genişleme politikasının bu krizden nasıl etkilendiği ya da etkileneceğidir. Bu çalışma AB'nin üye ülkelere yönelik politikalarına paralel olarak Batı Balkanlar ve Türkiye'yi içine alan genişleme stratejisini incelemekte ve hukukun üstünlüğü ilkesini teşvik eden (*rule of law promotion*) politikalarının değişen seyrini analiz etmektedir.

Bulgular göstermektedir ki, aday ülkelerde AB, önceki genişleme süreçlerinden çıkardığı dersten hareketle hukukun üstünlüğü ilkesinin korunmasına yönelik daha kapsamlı bir politika izlemeye başlamış, reformların geri döndürülemez niteliği üzerine odaklanmaya başlamıştır. Bu yeni yaklaşım eğer etkin uygulanırsa AB'nin kâğıt üzerinde yapılan yasal ve kurumsal reformların ötesinde aday ülkelerdeki siyasi gerçeklere yoğunlaşmasına imkân verebilecek ve yeni bir demokrasi krizinin yaşanmasını engelleyebilecektir.

Çalışma şu şekilde planlanmıştır. Giriş bölümünü takip eden ikinci bölümde AB'de hukukun üstünlüğü ilkesinin yasal ve kurumsal arka planı açıklanmış, kurucu antlaşmalar ve Avrupa siyasetçilerinin gözünden ilkenin önemi tartışılmıştır. Takip eden üçüncü bölümde üye ülkelerde başta hukukun üstünlüğü olmak üzere AB'nin kurucu ilkelerine aykırı olarak nitelendirilen politikalar incelenmiştir. Macaristan ve Polonya'daki yasal ve anayasal değişiklikler detayları ile açıklanmış, demokratik ilkelerin ihlal edilmesine neden olan politikalar tartışılmıştır. Ayrıca Romanya ve Bulgaristan da devam eden yolsuzluk sorunları ve hukuk ihlalleri çalışma kapsamına alınmıştır. İki kısımdan oluşan dördüncü bölümde ilk olarak AB'de hukukun üstünlüğü nasıl korunur sorusuna cevap verilmiştir. Üye ülkelerde demokratik prensiplere uyumun sağlanmasını ve 7. maddenin kullanılmasına gerek kalmadan önleyici politikalar ile sorunun çözülmesini amaçlayan İş Birliği ve Doğrulama Mekanizması (*Cooperation and Verification Mechanism-CVM*)¹ ve Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü (*Rule of Law Framework*) detaylı şekilde açıklanmıştır. Ayrıca 7. maddenin Lizbon Antlaşması ile bugünkü şeklini alan önleyici ve düzeltici prosedürleri detaylı şekilde incelenmiştir. Daha sonra bu prosedürlerin kullanılmasının önünde yatan siyasi ve kurumsal engeller tartışılmış, mekanizmanın etkinliği konusundaki tartışmalara değinilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde aday ülkelerde hukukun üstünlüğü ilkesinin korunması konusundaki politikalar incelenmiş farklı ülkelerde uygulamalar üye ülkelerde yaşanan gelişmelere paralel olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede önce aday ülkelerde hukukun üstünlüğü ilkesine uygun olmayan koşullar ortaya konmuş, daha sonra

1 Çalışmanın bundan sonraki kısmında İş Birliği ve Doğrulama Mekanizması CVM olarak kullanılmıştır.

AB'nin zaman içinde daha kapsamlı hale gelen 'ikinci jenerasyon hukuk stratejisi' olarak kabul edebileceğimiz yeni politika yaklaşımın detayları incelenmiştir. Son bölümde çalışmanın bulgularını özetlenmekte ve kısa bir değerlendirme yapılmaktadır.

2.AB'DE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ İLKESİ

Hukukun üstünlüğü ilkesi, ABA 2. maddede Birliğin üzerine kurulduğu temel ilkelerden biri olarak belirtilmiştir. Madde tam olarak "Birliğin insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin de hakları dahil olmak üzere insan hakları değerlerine saygı üzerine kurulu" olduğunu belirtmektedir. Ayrıca 2. maddede "Bu değerler; çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır" denmiştir (ABA, Md.2). Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi'nde de "Birlik, bölünmez ve evrensel değerler olan insan onuru, özgürlük, eşitlik ve dayanışma üzerine inşa edilmiştir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanmaktadır" ifadeleri kullanılmıştır (Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi, 2000). Tarihsel olarak hukukun üstünlüğü ilkesi AB'nin kendini inşa etme sürecinde temel yapı taşlarından biri olmuştur. 1986 tarihli Avrupa Adalet Divanı (ATAD) kararında (*Le Verts v. Parlamento*) Avrupa Topluluğu'nun hukukun üstünlüğü ilkesi üzerine kurulu olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu haliyle ilkenin AB'nin genetik yapısının bir parçası olduğu (Magen, 2016) ve AB'nin işleyişinin ikamesi için sağlam bir zemin sağladığı kabul edilmektedir (Pech, 2009).

Avrupa Komisyonu Başkanvekili Frans Timmermans Ağustos 2015'te Tilburg Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada hukukun üstünlüğünün AB için önemini şu cümlelerle ifade etmiştir: "Avrupa için hukukun üstünlüğü sadece bir esin kaynağı değil aynı zamanda ulaşılmak istenen bir gayedir, AB'nin hem iç hem dış faaliyetlerine rehberlik eden bir ilkedir. Hukukun üstünlüğü ne olduğumuzu ve ileride ne olmak istediğimizi gösteriyor."² Timmermans Eylül 2019'da Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada da İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da kurulan sistemin üç temel ayağı olduğunu belirtmiş, bunları demokrasi, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlükler olarak tanımlamıştır.³

Kurucu bir ilke olmasına rağmen hukukun üstünlüğü kavramı için net bir tanım geliştirilememiş, ölçülebilir değişkenler tanımlanmamış; ilke muğlak bir şekilde temel belgelerde yerini almıştır (Pech, 2016: 9; Müller, 2015: 151). Bu haliyle hukukun üstünlüğü tek başına bir ilke olarak değerlendirilmemiş, 2. maddede yer alan diğer kurucu ilkeleri de içine alacak şekilde bir şemsiye ilke olarak görülmüştür (Päivi 2002). Bu nedenle AB üye ülkelerinde yaşanan demokratik kural ihlalleri genel olarak hukukun üstünlüğü krizi olarak değerlendirilmiş, bu ifade ile tüm demokratik ilkelerin tehdit altında olduğunun altı çizilmek istenmiştir.

Üye ülkelerdeki demokratik ihlallerin hukukun üstünlüğü adı altında anılması ilkenin Birliğin kimlik ve işleyişine ilişkin dört alanda temel belirleyici kavram olması ile ilgilidir. Buna göre hukukun üstünlüğü 1) Birliğin üzerine kurulu olduğu ve tüm ülkelerce ortak olarak paylaşılan temel bir değer, 2) Ortak Pazar'ın çalışması için gerekli olan güvenin sağlanması adına bir ön koşul, 3) Birliğin dış ilişkilerinde ve uluslararası liberal düzenin korunmasını amaçlayan küresel bir aktör olarak kendisini inşasında temel bir faktör, 4) Üyelik için temel bir kriterdir (Magen, 2016:1).Çalışma kapsamında da genel olarak demokratik ilkelerin ihlali "hukukun üstünlüğü krizi" adı altında incelenmiştir.

AB'nin dayandığı kurucu demokratik ilkeler sadece üye devletler için değil birliğe üye olmak isteyen ülkeler için de önem ihtiva etmektedir. Hukukun üstünlüğü ile birlikte diğer kurucu ilkeler aday ülkeler için 'Kopenhag Kriterleri' adı altında üyelik kriterleri olarak tanımlanmıştır. Birliğin temel değerlerine saygı hükmü adaylık sürecinden başlamaktadır. İlk olarak Akdeniz genişlemesi çerçevesinde üye olan ve demokratik karneleri zayıf Yunanistan, İspanya ve Portekiz için geliştirilen demokratik koşulluluk, Doğu Avrupa genişlemesi ile yerini sağlamlaştırmıştır. Avrupa Komisyonu Gündem 2000 belgesinde Merkez ve Orta Avrupa Ülkeleri (MDAÜ) için siyasi kriterleri net şekilde belirlemiş, hukukun üstünlüğü başta olmak üzere demokratik ilklere saygı üyelik için şart koşulmuştur. Batı Balkanlar genişlemesinde kurucu ilkeler içerisinde hukukun üstünlüğü ilkesi öne çıkmaya başlamış, yeni geliştirilen yaklaşım çerçevesinde aday ülkelerden hukukun üstünlüğüne ilişkin sorunların adaylık

² Konuşmanın tam metni için bakınız: https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2014-2019/timmermans/announcements/european-union-and-rule-law-keynote-speech-conference-rule-law-tilburg-university-31-august-2015_en (Erişim tarihi: 09.09.2019)

³ Konuşmanın tam metni için bakınız: <https://www.europarl.europa.eu/ep-live/en/committees/video?event=20190905-0900-COMMITTEE-LIBE> (Erişim tarihi: 25.08.2019)

sürecinin en başında çözümlenmesi istenmiştir (Strelkov, 2016). Bu kapsamda AB'nin Batı Balkanlar genişlemesi ile hukukun üstünlüğü kavramını diğer kurucu ilkelere ayırmaya ve tanımlamaya yönelik adımlar atmaya başladığı söylenebilir.

Üye olmak için zorunlu olarak uyulması gereken bu ilkelere üye devletler de riayet etmek durumundadır. ABA'nın 49. maddesi gereğince üye ülkeler 2. maddede ifade edilen "insan merkezli temel değerlere saygı göstermeyi ve bu değerleri desteklemeyi" taahhüt etmişlerdir. Fakat Macaristan ve Polonya'daki hukukun üstünlüğü krizi adı altında değerlendirilen demokratik ihlaller katılım öncesi stratejinin başarısız olduğunu kanıtlamış ve AB üyelik koşulluğunun aday ülkeler gözündeki güvenilirliğini zedelemiştir (Sedelmeier, 2017).

Üye ülkelerin kurucu antlaşmalar gereğince üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirip getirmediikleri ATAD'ın denetimine tabiidir (ABA 1992, Md. J.250-252). Her ne kadar 2. madde ATAD'ın yargı yetkisinin dışında kalsa da Amsterdam Antlaşması ile bu kurucu ilkeleri ihlal eden ülkeler için yaptırımlar öngörülmüştür (Bayram, 2018: 69). Lizbon Antlaşması ile bu yaptırımların uygulanmasına ilişkin prosedürler yeniden düzenlenmiştir. 2014 yılında da Komisyon üye ülkelerde kurucu ilkelerin ihlal edilmesine yönelik artan politikalara cevap olarak Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürünü geliştirmiş. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak değerlendirilecek olan bu prosedür, hukukun üstünlüğü ilkesi için net bir tanım geliştirmiş, ölçülebilir değişkenler tanımlamıştır (Müller, 2015: 151). Bu çerçevede hukukun üstünlüğü kavramı anayasal bir prensip olarak tanımlanmış ve demokrasi ve insan haklarına saygının temini için temel araç olarak anılmıştır. Prosedür kapsamında hukukun üstünlüğü belirli ilkelere ile tanımlanmıştır. Bu ilkelere; yasaya uygunluk, yasal kesinlik, yürütme erkinin keyfiliğinin önlenmesi ve güçler ayrılığı, bağımsız ve tarafsız mahkemeler, etkin yasal denetim ve kanun önünde eşitlik olarak sıralanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2014:4). Bu haliyle prosedür Venedik Komisyonu'nun hukukun üstünlüğü ilkesi için oluşturulan kontrol listesine (*rule of law check list*) benzerlikler göstermektedir (Kochenov ve Bard, 2018:17).

3.AB ÜLKELERİNDE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ KRİZİ VE DEMOKRATİK İHLALLER: MACARİSTAN, POLONYA, ROMANYA VE BULGARİSTAN

Macaristan ve Polonya başta olmak üzere, Romanya, Bulgaristan, Letonya ve Slovakya gibi 2004/2007 yılında AB üyesi olan ülkelerde yargısal süreçlerin tarafsızlığının sağlanması, güçler ayrılığı, yolsuzlukla mücadele, temel özgürlüklerin korunması, medya bağımsızlığı, ve azınlık haklarının korunması gibi AB'nin kurucu prensipleri olan demokratik ilkelerinin uygulanmasında yaşanan sorunlar bize bu ülkelerde demokratikleşmenin tamamlanmamış olduğunu ve hukukun üstünlüğü ilkesinin yerleşmediğini göstermektedir (Börzel ve Schimmelfennig, 2017; Mungiu-Pippidi, 2016; Sedelmeier, 2016). AB, demokratik ihlallere karşı bu iki ülke için 7.madde kapsamında adımlar atmaya karar vermiştir. Çalışma kapsamında Macaristan ve Polonya başta olmak üzere, Romanya, Bulgaristan'da ihlale konu alan uygulamalar detaylı şekilde incelenecektir.

Macaristan 2004 yılında Birliğe üye olmuş, adaylık sürecinde Kopenhag kriterlerine uyum sağlamak adına çok kapsamlı reformlar hayata geçirmiştir. Ülke, adaylık sürecinde başarılı bir politik dönüşüm yaşamış, kurumlarını AB'nin demokratik ilkelerine uygun şekilde yeniden yapılandırmak adına önemli adımlar atmıştır. Bu çerçevede Macaristan Avrupa'nın poster çocuğu olarak değerlendirilmiştir (Agh, 1999). Her ne kadar 2004 genişleme stratejisi şimdiye kıyasla daha az kapsamlı olsa da MDAÜ üyelik havucuna ulaşmak için demokratik ilkelerin tesisi adına önemli reformlar yapmışlardır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004). Fakat üyelik sonrasında Macaristan demokratik ilkelerin uygulanması konusunda sorunlar yaşamaya başlamıştır. Özellikle 2010 yılında yaşanan hükümet değişikliği ile demokratik ilkelere uygun olmayan politikalarda artış gözlemlenmektedir (Schlipphak ve Treib, 2017; Sedelmeier, 2017). Macaristan'da 2010 yılında yapılan seçimlerde Viktor Orbán liderliğindeki merkez sağ parti Fidesz Hıristiyan Demokratlarla birlikte oyların %45'ini toplamış ve parlamentoda üçte iki çoğunluğa ulaşmıştır. Yeni hükümete anayasada değişiklik yapmak konusunda yeterli çoğunluğu sağlayan bu seçimlerden sonra 2011 yılında bir Basın Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile üyeleri hükümet tarafından atanan bir Medya Konseyi oluşturulmuş ve kuruma yazılı ve görsel basın üzerinde denetim ve ceza yetkisi verilmiştir. Basın özgürlüğünü ciddi bir biçimde sınırlayan bu yasal düzenlemeyi Ocak 2012'de yürürlüğe giren yeni Anayasa takip etmiştir. Hükümet tarafından komünist mirasın etkilerini silmek amacıyla yapılan bir rejim değişikliği olarak yapıldığı iddia edilen bu anayasa ile birlikte Anayasa Mahkemesi'nin hak ve yetkileri kısıtlanırken, Merkez Bankası'nın bağımsızlığı sınırlandırılmış ve muhalefet partilerinin aleyhine olacak şekilde seçim bölgelerini değiştirilmiştir

(Eralp, 2012). 2014 yılına gelindiğinde 800'e yakın yeni yasayı hayata geçirmeyi başaran Orbán hükümeti, ülkenin siyasi düzeninde AB'de rahatsızlıklara yol açacak ciddi değişiklikler yapmıştır. Son olarak 2017 yılında yapılan yasal düzenlemeler ile insan hakları ve azınlık hakları ile ilgilenen Ombudsmanların görevleri sembolik hale getirilmiş, yabancı ülke diploması veren yüksek öğretim kurumlarının ülkedeki faaliyetleri zorlaştırılmıştır. Bu yasal düzenleme ile Macar asıllı Amerikalı iş adamı George Soros'un finanse ettiği, ülkedeki en prestijli üniversitelerden Merkez Avrupa Üniversitesi (CEU) Budapeşte'den Viyana'ya taşınmak zorunda kalmıştır. Avrupa Parlamentosu'nda özellikle Sosyalist ve Liberal partiler tarafından demokratik ilkeleri ihlal ettiği gerekçesi ile ciddi şekilde eleştirilen bu yasal değişiklikler, Orbán tarafından "ülkenin ulusal çıkarlarını korumak adına gerekli adımlar" olarak nitelendirilmiştir (The New Yorker, 2019).

2004 yılında üye olan bir başka ülke Polonya'da adaylık sürecinde politik ve ekonomik alanda başarılı bir dönüşüm yaşamıştır (Gasior-Niemiec, 2003; Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004). AB, 2004 genişlemesi kapsamında aday ülkelerde demokratik ilkelerin başarılı şekilde uygulanması konusunda kapsamlı bir değerlendirme mekanizması geliştirmemiş, Polonya'nın yaptığı yasal reformlar uygulamaya bakılmaksızın başarılı olarak kabul edilmiştir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2019). Fakat Macaristan'ın ardından Polonya'da da reformlar kağıt üzerinde kaldığı için son yıllarda AB değerlerinden uzaklaşan politikalar artmaya başlamıştır. Bu nedenle ülke Avrupa Parlamentosu'nun eleştirilerine maruz kalmıştır. Özellikle son yıllarda demokratik ilkelerden geriye giden uygulamalar daha görünür hale gelmiştir. 2015 yılında Jaroslaw Kaçinski liderliğindeki AB karşıtı muhafazakar Hukuk ve Adalet Partisi (PiS) seçimleri kazanmış ve tek başına iktidara gelmiştir. "Polonya'yı yeniden yapılandırma" vaadi altında yapılan reformların "ülkenin komünizmden demokrasiye geçişinin ardından yargıdan tasfiye edilmeyen eski komünistleri temizlemeyi amaçladığı" belirtilmiştir (Guardian, 2018). Hükümetin bu amaçla yaptığı yargı reformu hukukun üstünlüğünü ihlal eden uygulamaları tetiklemiştir. Bu yargı reformunda en dikkat çeken madde Yüksek Mahkemeye ilişkin olandır. Yüksek Mahkeme yargıçlarının emeklilik yaşını düşürerek, mahkemenin üçte birini zorunlu emekliliğe iten yasa, yargı bağımsızlığını hedef aldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Avrupa Komisyonu yasanın incelenmesi talebiyle ATAD'a gitmiş, Polonya'ya karşı 7. maddenin ilk aşamasının devreye sokulması yönünde karar vermiştir. Polonya için verilen kararın ardından bu defa Avrupa Parlamentosu 7.maddede tanımlanan prosedürlerin Macaristan için başlatılması yönünde olumlu oy kullanmıştır.

Romanya ve Bulgaristan 2007 yılında Birliğe tam üye olmuşlardır. 2004 yılında üye olan 10 ülke ile kıyaslandığında Romanya ve Bulgaristan'da piyasa ekonomisi kurallarının işleyişi, AB müktesebatının hayata geçirilmesi, yargı sisteminin bağımsızlığı ve hesap verebilirliği konusunda ciddi eksiklikler tespit edilmiştir. Her iki ülkede adaylık süreci boyunca kapsamlı bir reform sürecine tabi olmuştur. Romanya'da eski komünist rejimin mirasçısı olan seçkinlerin yönetimde yer alması ülkenin demokratik dönüşümünü zedelemiştir. Romanya, AB adaylık sürecinden rejim değişikliğinin gerçekleşmesi için önemli adımlar atmıştır. Bulgaristan ise özellikle yüksek enflasyon ile mücadele etmek ve ekonomi yönetimini piyasa ekonomisi ilkelerine göre yeniden yapılandırmak amacıyla önemli politikalar geliştirmiştir (Noutcheva ve Bechev, 2008). Fakat yapılan reformların yeterli olmaması nedeni ile AB, her iki ülkeyi üyelik sonrasında devam eden eksiklikleri için izleme ve değerlendirme aracı olan CVM'ye tabi tutmuştur. Bu çerçevede her iki ülke de hukukun üstünlüğü alanındaki zayıf karneleri nedeni ile CVM tarafından izlenmekte, bu doğrultuda Komisyon'dan düzenli hazırlanan raporlar almaktadırlar.

Romanya'da 2017 yılında 'yolsuzluk affı' olarak yorumlanan ve yolsuzluğa bulaşan kamu personeline kısmi af öngören kararnamenin hükümet tarafından onaylanması AB tarafından eleştirilmiş, CVM denetiminin ülkenin kötü gidişatını tersine çevirmek için yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır (Kochenov ve Pech, 2019). Geniş çaplı protesto gösterilerine de yol açan kararname geri çekilmiştir. Fakat son dönemde hükümetin gündeminde olan yargı reformları Avrupa Komisyonu'nun ülkeyi yakın markaja almasına yol açmıştır. Bulgaristan da AB tarafından benzer eleştirilerin hedefi konumundadır. AB fonlarında yolsuzluk iddialarını araştıran bir gazetecinin 2018 yılında öldürülmesi daha önce 2013 yılında kamu ihale yolsuzluğu nedeni ile Bulgaristan'a olan fonları donduran AB'yi alarma geçirmiştir. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler bu iki ülkenin CVM kapsamından çıkarılıp 7. madde kapsamına alınması konusundaki tartışmaları alevlendirmiştir.

4.AB'DE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ İLKESİNİ KORUMA MEKANİZMALARI VE UYGULAMALARI

AB kurallar bütününe uyum sağlamayan ve kural ihlali yapan üye ülkeler için ATAD'ın maddi yaptırım uygulama yetkisi vardır (Sedelmeier ve Epstein, 2008). İhlal prosedürü ABA 258. maddede tanımlanmıştır. Buna göre, "Komisyon, üye devletlerden birinin Antlaşmalar gereğince üzerine düşen bir yükümlülüğü yerine getirmediği kanısına varırsa, bu devlete kendi görüşlerini sunma imkanı tanıdıktan sonra, bu konuda gerekçeli görüşünü bildirir. İlgili devlet, Komisyon'un belirlediği süre içinde bu görüşe uygun hareket etmezse, Komisyon meseleyi Avrupa Birliği Adalet Divanı'na götürebilir" denmiştir. (ABA 1992, Md.258).

2012 yılında Macaristan'ın yargı organları ve Merkez Bankası'nın bağımsızlığını zedeleyen politikaların eşit muamele direktifine ve kişisel verilen korunmasına yönelik direktife aykırı olduğu gerekçesi ile ihlal prosedürü başlatılmış, ATAD Macaristan'ın ihlal yaptığı yönünde karar vermiştir. 2015 ve 2016 yıllarında AB hukukun çeşitli maddelerini ihlalden Avrupa Komisyonu, Macaristan'a karşı standart ihlal prosedürünü uygulamıştır. Yine 2017 yılında Macaristan mülteci yükünü paylaşmayı reddettiği ve Budapeşte'de buluna Merkez Avrupa Üniversitesi'nin kapatılmasına imkan veren yasa değişikliğini kabul ettiği için ihlal prosedürünün konusu olmuştur (Vatandaş, 2018). Fakat AB'nin üye ülkelerde demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi AB demokratik koşulluluğunun parçası olan kuralların ihlaline yönelik yaptırım gücü sınırlı (Sedelmeier ve Epstein, 2008: 798), ihlal prosedürünün direktiflerin ihlali çevresindeki değerlendirmeleri demokratik ilkelerin ihlalini önlemek konusunda yetersizdir (Halmai, 2018: 4). Üye ülkelerde ABA 2.maddede belirtilen kurucu ilkelere aykırı uygulamaların artması ile yeni kurumsal araçlar ve mekanizmalar tanımlamış, var olanları geliştirmek yönünde adımlar atılmıştır. CVM ve diğer adı Hukukun üstünlüğünü Koruma Prosedürü olan ve erken bir uyarı mekanizması olarak tanımlanan 7. madde öncesi (*pre-article 7*) mekanizma ile üye ülkelerde demokratik prensiplere uyumun sağlanması için önleyici politikalar geliştirilmiştir. Ayrıca Lizbon Antlaşması ile de 7. maddenin önleyici ve düzeltici prosedürleri netlik kazanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde bu mekanizmalar tanıtılmış ve uygulama aşamasındaki zorluklar tartışılmıştır.

4.1 AB'nin Araç Kutusu: Hukukun Üstünlüğü İlkesi Nasıl Korunur?

AB'nin üye ülkelerinde kurucu ilkelere aykırı politikaların varlığı aslında yeni bir tartışma konusu değildir. İtalya'da Berlusconi hükümeti, Avusturya'da Haider'in katıldığı aşırı sağcı hükümet Birliğin kurucu ilkelerini ihlal eden politikalar izlemişler ama AB tarafından bir cezaya ya da yaptırıma tabi olmamışlardır. Haider örneği AB genelindeki en kapsamlı yaptırım vakası olduğu için önem arz etmektedir. Avusturya Hükümeti 2000 yılında Jörg Haider liderliğindeki aşırı sağcı Özgürlük Partisi'ni koalisyonla dahil etme kararı alınca bazı AB üye üyeleri Avusturya'ya karşı tek taraflı (diplomatik) yaptırımlar uygulamıştır. Bu yaptırımların ardında Haider'in Adolf Hitler'in "çalışma örgütlenmesini" benimsemesi yatmaktadır. Her ne kadar Haider vakası için Avusturya'ya karşı 7. madde uygulanmamış olsa da diplomatik yaptırımlar sonrasında parti hükümetten ayrılmak zorunda kalmıştır.

Üye ülkelerdeki ihlaller konusunda bir politika geliştirmek konusunda geç kalan AB, demokratik ilkelerin üçüncü ülkelere ihracı konusunda çok daha erken bir dönemde adımlar atmış, aday ülkelerde ve komşuluk politikasına dahil olan ülkelerde demokratik ilkelerin teşvik edilmesi için kapsamlı politikalar geliştirmiştir (Börzel ve Risse, 2009). Fakat, AB, üye ülkelerde demokratik ilkelerin korunması için gerekli adımları atmak için geç kalmıştır (van Hüllen ve Börzel, 2015: 229).

AB'ye yeni olan bazı Merkezi Doğu Avrupa ülkelerinde kurucu ilkelerin sistematik olarak ihlal ediliyor olması Birliği harekete geçiren bir faktör olmuştur. 2007 yılında yolsuzlukla mücadele ve hukukun üstünlüğü gibi temel konularda AB ortalamasının oldukça gerisinde olan Bulgaristan ve Romanya'nın üye olması ile birlikte Komisyon bir izleme ve değerlendirme aracı olan CVM'yi geliştirmiştir. CVM, özellikle yolsuzlukla ve organize suçla mücadele ve yargı alanında aksaklıkları gidermek adına geliştirilmiştir. Belirlenen politika eşiklerine ulaşamayan üye ülkelere cezai bir yaptırım olmayan bu mekanizma, üyelik sonrası AB koşulluluğunun oluşturduğu boşluğu doldurmayı ve yayınladığı yıllık izleme raporları ile üye ülkelerde AB müktesebatı ile uyumlu politikaların teşvik edilmesini amaçlar (Sedelmeier, 2008).

Bu kapsamda, Avrupa Komisyonu tarafından izleme altına alınan her üye ülke için farklı şekilde belirlenen eşiklere göre politika tavsiyeleri oluşturulmakta ve bu tavsiyelere uyum düzeyi denetlenmektedir. CVM, ülke

özelinde belirlenen politika tavsiyeleri müktesebata uyum için idari ve yasal bir şablon sunmakta ve belirlenen eşiklere erişimi ölçmek için indikatörler belirlemektedir (Sedelmeier ve Lacatus, 2016: 20). Bu indikatörler üzerinden yapılan ülke değerlendirmeleri, üye ülkelerle karşılıklı diyaloga dayanmakta ve Komisyon'a ilgili ülkedeki gelişmeleri izleme olanağı sunmaktadır. Değerlendirmeler sonucunda oluşan ülke raporları farklı uluslararası örgütlerden uzmanların görüşlerinin yanı sıra ilgili ülkedeki hükümet görevlilerinin ve hükümet dışı aktörlerin de görüşleri alınarak karşılıklılık ilkesine uygun şekilde hazırlanmaktadır. Düzenli olarak yılda iki kez (Şubat ve Temmuz) hazırlanan raporlar AB Bakanlar Konseyi'nde tartışılmakta ve onaylanmaktadır. Fakat, AB Bakanlar Konseyi'nde ilgili ülke temsilcilerinin de olması tarafsızlık ilkesini zayıflatıcı bir etki yaratmaktadır. Belirlenen politika eşiklerine ulaşan ülke izlemeden çıkarılmaktadır. Ama devam eden bir takip mekanizması henüz tanımlanmamıştır. Bu durum CVM'nin tutarlılığını zedelemektedir. Herhangi bir yaptırım olmadığı için etkisiz olduğu öne sürülen bu mekanizma, denetim altındaki ülkelere talep edilen bazı uygulamalara diğer AB üyesi ülkelere de riayet edilmediği gerekçesi ile eleştirilmektedir (Kochenov ve Pech, 2019: 8).

CVM kapsamında yükümlülükleri yerine getirmekte geciken ülkelerin 2014 yılında geliştirilen Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü kapsamında değerlendirilmesi planlanmaktadır. CVM kapsamındaki Romanya için bu seçenek tartışılmaktadır. Avrupa Komisyonu eğer parlamentodan geçen ceza yasası ve yolsuzlukla mücadele yasası uygulamaya konulursa Romanya'nın CVM kapsamından çıkarılıp daha sert bir yaptırım olarak değerlendirilen Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü kapsamına alınması gerektiğini savunmaktadır.

Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü, ABA 7.madde ve ABA 258. maddede tanımlanan ihlal prosedürünü tamamlama amacıyla geliştirilmiştir. Macaristan örneği göstermiştir ki ihlal kararları üye ülkelerde sistematik olarak demokratik ilkelerin ihlal edilmesini önleyemeyecek kadar dar kapsamlıdır (Halmai, 2018). Macaristan'da hakimlerin emeklilik yaşının 70'ten 62'ye düşürülmesi yargı bağımsızlığına bir tehdit oluştursa da Avrupa Komisyonu bu konuyu ayrımcılık çerçevesinde değerlendirmiş ve ülkeyi ATAD'a şikayet etmiştir. Macaristan davayı kaybetmiş olsa da görevden alınan hakimler görevlerine geri atanmamış, hükümet yanlısı hakimlerin boşta kalan pozisyonlara atanmaları önlenememiştir. ATAD'ın standart ihlal kararı yasal olarak doğru hamle yapmış olsa da Macaristan'ın siyasi olan bu kararına müdahale edememiştir (Müller, 2015: 147).

İhlal kararlarını tamamlayıcı bir görev görmesi amacı ile geliştirilen Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü, hukukun üstünlüğü ilkesine yönelik oluşacak tehditleri önlemeyi amaçlamaktadır. Bu prosedür kapsamında Komisyon hukukun üstünlüğü ilkesinin anayasal bir prensip olduğunu ve demokrasinin ve insan haklarının hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olduğunu açıkça belirtmiştir (Kochenov ve Pech, 2016). İlk bölümde belirtildiği üzere bu prosedür kapsamında hukukun üstünlüğü ilkesi için ilk defa kapsamlı bir kavramsal açılım yapılmıştır.

İlgili ülke ve AB arasında yoğunlaştırılmış diyalog üzerine oturan bu yeni mekanizma, ABA 7.madde ile bir üye ülkenin AB Bakanlar Konseyi'ndeki oy hakkının dondurulmasından üyelikten çıkarmaya kadar varan yaptırımlar öncesi bir erken uyarı mekanizması olarak tasarlanmıştır. Bu kapsamda üç aşama takip edilmektedir. İlk aşamada Komisyon ilgi ülkedeki durum hakkında detaylı bir değerlendirme yapar, bilgi toplar ve hukukun üstünlüğü ilkesine sistematik bir tehdit olup olmadığını değerlendirir. Sistematik bir tehdidin varlığına kanaat getirilirse ikinci aşamaya geçilir. Bu aşamada Komisyon ilgili ülkeye tehdidin ortadan kaldırılması için alınması gereken önlemler hakkında öneriler sunar. Üçüncü aşamada da ilgili ülkenin Komisyon tarafından verilen önerilere uyum düzeyi izlenir. Eğer ilgili ülke Komisyonun önerilerini uygulamakta başarısız olursa krizi çözmek için son çare olarak 7. maddeye başvurulması öngörülmektedir:

Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü ilk defa Polonya için uygulanmış ama olumlu sonuçlar vermemiştir. Prosedür, diyaloga dayalı yaptırım gücü zayıf yapısı nedeniyle eleştirilmiş, sistematik hale gelen ihlalleri rejim değişikliğine kadar varan illiberal politikaları tek başına çözmekte prosedürün yetersiz olacağı belirtilmiştir (Müller, 2015: 142). Nitekim de Polonya Hükümeti Komisyonun önerilerini göz ardı etmiş ve Yüksek Mahkemeye yönelik tasarlanan yasa değişikliğini onaylamıştır. Adalet Bakanına, Yüksek Mahkeme üyelerini yargı çevrelerine danışmadan atama yetkisi veren bu değişikliğin AB'nin kurucu ilkelerine aykırı olduğu gerekçesi ile soruşturma başlatılmış ve 7. maddenin Polonya için işletilmesi gündeme gelmiştir (Guardian,2017).

AB Konseyi, tüm üyelerin kabul etmesi durumunda ve demokratik prensiplerin ciddi ölçüde ihlal edilmesi halinde, Lizbon Antlaşması'nın ihlallere karşı yaptırımları öngören 7. maddesine dayanarak ilgili ülkenin,

anlaşmaların uygulanmasından kaynaklanan haklarından bazılarını kısıtlamayı öngören cezalandırma mekanizmasını hayata geçirebilir. 7. maddenin işletilmesi durumunda üye ülkenin AB Konseyi'ndeki oy hakkı elinden alınabilir (Sedelmeier, 2017). 7. madde, Merkezi Doğu Avrupa genişleme sürecinde Birliğe üye olacak ülkelerde üyelik sonrasında demokratik ilkelerinin korunmasını sağlamak amacıyla Amsterdam Antlaşması'na eklenmiştir (1997,1999). Nice Antlaşması (2001, 2003) ile revize edilerek önleyici mekanizmanın tanımlandığı 7.madde, Lizbon Antlaşması ile bugünkü halini almıştır. 7. madde, diğer bölgesel örgütlerin iç denetim ve cezalandırma mekanizmaları ile kıyaslandığında zayıf kalmaktadır. Avrupa Konseyi, Batı Afrika Ekonomik Topluluğu ve Güney Ortak Pazarı gibi bölgesel örgütlerdeki standart cezalandırma mekanizmalarına benzer şekilde geliştirilen 7. madde kurumsal anlamda uygulanması güç bir mekanizma olarak tasarlanmıştır (van Vüllen ve Börzel, 2015: 237).

7. madde iki aşamalı bir prosedür olarak geliştirilmiştir. Maddenin birinci fıkrası kapsamında ihlalin tespit edebilmesi halinde Konsey'e ilgili ülkeye resmi bir uyarı verme hakkını tanımaktadır. Önleyici (*preventive*) nitelikteki bu fıkra 7.maddeye Nice Antlaşması ile eklenmiş, ilgili devlet ile diyalog yolu ile sorunun çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Maddenin birinci fıkrasında öngörülen önleyici mekanizmayı başlatma yetkisi, üye devletlerin üçte birine, Avrupa Parlamentosu'na ve Avrupa Komisyonu'na tanınmıştır. Bu girişimin ardından AB Bakanlar Konseyi üyelerinin en az beşte dört çoğunluğu ile bir ihlal olduğu yönünde tespit kararı verebilir. Bu değerlendirme ATAD denetimine tabii değildir. Konsey ilgili ülkede ihlale yol açan politikaların geçerliliğini sürdürüp sürdürmediğini takip eder, Avrupa Parlamentosu ve ilgili ajansların raporlarından yararlanır. Bu aşamada Konsey, üye devletlerce ağır şekilde bir ihlalin ya da ihlal riskinin (*clear risk of serious breach*) söz konusu olduğu hallerde sadece tespitte bulunabilir ama hukuken bağlayıcı bir tedbir alamaz. Tavsiye vermekle yetinir. Avrupa Parlamentosu, 17 Mayıs 2017 tarihinde aldığı bir kararla demokrasi ve hukuk devletinin temel ilkelerinin ciddi biçimde ihlaline yönelik açık bir risk bulunduğu gerekçesiyle Macaristan'a karşı 7. madde birinci fıkra çerçevesinde işlem başlatılmasını öngören tasarıyı kabul etmiştir.

7.maddenin ilk aşamasında istenilen sonuçlara ulaşılmadıysa ikinci aşama devreye girecektir. Düzeltici (*corrective*) özelliği öne çıkan bu prosedür birinci fıkrada tanımlanan prosedürden bağımsız olarak işletilebilir. Yani, prosedürün işletilmesi için, ihlal riskine ilişkin bir ön tespitin yapılmasına gerek yoktur. Avrupa Konseyi üye devletlerin üçte birinin veya Avrupa Komisyonu'nun önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'nun rızasını aldıktan sonra ABA 2. maddede belirtilen değerlerin bir üye ülke tarafından ciddi ve sürekli biçimde ihlali (*serious and persistent breach*) yönünde ilgili devlet oylamaya katılmadan oy birliği ile karar verebilir. Tespit kararının alınmasından önce Konsey ilgili ülkeyi davet edip savunmasını dinler. Bu yönde yapılan bir değerlendirmeden sonra Konsey nitelikli çoğunluk ile ilgili ülke aleyhine fonların kesilmesi ya da oy hakkının askıya alınması gibi bir yaptırım kararı alabilir. Konsey yaptırım uyguladıktan sonra ilgili ülkedeki durumu izleyip yaptırımların devam etmesine ya da kaldırılmasına karar verebilir. İlgili ülke bu prosedürün gerektirdiği hükümlerin hukuki uygunluğunun denetlenmesi için ATAD'a başvurabilir (Bayram, 2018: 75).

Tablo 1: ABA 7. Madde Uygulama Prosedürleri

Aşama	Hedef	Girişim	Karar verme	Etkileri
Birinci aşama (önleyici)	Açık ihlal riski	AB üye ülkeler (1/3), Avrupa Parlamentosu (2/3), Avrupa Komisyonu	AB Bakanlar Konseyi (4/5 çoğunluk) + Avrupa Parlamentosu'nun rızası	Politika önerileri, yaptırım yok
İkinci aşama (düzeltici)	Ciddi ve sürekli biçimde gerçekleşen ihlal	AB üye ülkeler (1/3), Avrupa Komisyonu	Avrupa Konseyi (oy birliği)	Yaptırım (eğer Konsey'de nitelikli çoğunluk ile karar verilirse)

Kaynak: Closa, C. ve Kochenov, D. (2018) *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union*, Cambridge: Cambridge University Press, s..58

Özetle belirtmek gerekir ki 7. maddenin işletilmesi AB'nin kurumları arasında iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Aşağıdaki tabloda her iki aşamanın detayları özet olarak sunmuş, sistemin çalışması için kurumlar arasındaki karmaşık ilişkileri derlenmiştir (Tablo.1)

4.2 AB’de Önleyici Uygulamalar, Yaptırımlar ve Siyasi Zorluklar

AB, Macaristan ve Polonya’da yapılan anayasal ve yasal düzenlemelerle çeşitli uygulamaların AB’nin demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarına saygı temeline dayalı değerler bütününe ciddi olarak tehdit ettiği gerekçesi ile bu ülkeleri uyarılmış ama daha birkaç yıl öncesine kadar sert bir önlem almaktan kaçınmıştır (Karakeçeli, 2013). Mesela, 2013’te Macar Parlamentosu’nda kabul edilen ve Anayasa Mahkemesi’nin bağımsızlığını ve özellikle seçim rekabetiyle ilgili olarak medya özgürlüğünü kısıtlayan anayasa reformu sonrasında Avrupa Parlamentosu 7. maddenin uygulanması için çağrıda bulunmuştur. Ama, Macaristan’daki anayasa reformunun kabul edilmesinden hemen sonra gerçekleşen Avrupa Konseyi, bu konuda herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Macaristan’da Birliğin temel ilkelinin ihlaline ilişkin standart ihlal prosedürünü takip eden ve Macaristan’ı ATAD’a şikayet eden AB, Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü 2016 yılında Romanya için değil Polonya için uygulamıştır (Kochenov ve Pech, 2016).

Polonya hükümetinin Yargıda Reform paketini geri çekmemesi ve uyarıları dikkate almadığı gerekçesi ile Avrupa Komisyonu Kasım 2017’de 7.maddenin işletilme kararı almıştır. 7. maddenin ilk etabında üye ülkeye karşı açılan soruşturma bir uyarı niteliğinde olsa da birlik üyelerinin 5’te 4’ünün ilk defa bir ihlali tanınmasıyla başlatılan bir süreç olduğu için önem taşımaktadır. Macaristan’daki ihlaller konusunda karar vermekte geciken AB, Polonya’daki ihaleleri değerlendirirken Venedik Komisyonu’nda esinlenerek hazırlanan hukukun üstünlüğü ilkesi kontrol listesini kullanmış ve ihlalin tespit edilmesinde daha objektif ve net bir karar verebilmiştir (Soyaltın Colella, 2019). Komisyon, Polonya hükümetinin yargı üzerindeki siyasi denetimini artırmak adına attığı adımları AB ilke ve değerlerinin korunmasına karşı açık bir risk olarak değerlendirmiştir. Böylece AB tarihinde ilk defa bir üye ülkeye karşı 7.madde devreye sokulmuştur. Fakat 7. maddenin ilk aşaması genelde semboliktir ve yaptırım uygulamayı mümkün kılacak aşamaların uygulanmasını garanti etmemektedir.

Takip eden aylarda bu sefer Macaristan 7.maddenin öngördüğü prosedürün konusu haline getirilmiştir. Avrupa Parlamentosu daha önce Mayıs 2017’de kabul ettiği tasarıyı 12 Eylül 2018 tarihinde oylamaya sunmuştur. Macaristan hükümetinin yargının bağımsızlığı, seçim sistemi, ifade özgürlüğü, akademik ve dini özgürlükler, azınlıklar ve göçmenlerin hakları konularındaki politik girişimlerinin ABA 2. maddede belirtilen kurucu ilkeleri ihlal ettiğine ilişkin oylama gerçekleştirmiş, 448 evet oyuyla Macaristan’ın Birlik değerlerini ihlal ettiği kararına varılmıştır. Böylece, Polonya’nın ardından Macaristan için de 7. maddenin birinci fıkrasının işletilmesi kabul edilmiştir. Bu karar ile Avrupa Parlamentosu tarihinde ilk kez 7. maddenin uygulanması için görüş bildirmiştir.

Her iki ülke için de bir yaptırım uygulanıp uygulanmayacağı Konsey’de oy birliği ile verilecek karar ile bir sonuca bağlanacaktır. Belirtilmelidir ki hem Macaristan hem de Polonya için 7. maddenin ikinci fıkrasının uygulanma potansiyeli düşüktür. 7.maddenin ikinci aşamasının işletilmesi için oy birliğinin aranması demokratik ilkeleri ihlal eden devletlere karşı yaptırımların uygulanma olasılığını zayıflatmaktadır (Kochenov ve Pech, 2019). Bunun en büyük nedeni, ihlal ile itham edilen devleti destekleyen bir başka devletin kararı veto etmesi ihtimalidir. Nitekim Polonya ve Macaristan veto hakkıyla birbirlerini destekleyeceklerini ifade etmişlerdir (Financial Times, 2017).

7. maddenin uygulanmasının önündeki bir diğer zorluk parti politikaları ve Avrupa Parlamentosu’nun kendi içindeki içsel anlaşmazlıklardır (Sedelmeier, 2007). AB kurucu ilkelerini ihlal eden ülke Avrupa Parlamentosu’nda dahil olduğu parti grubu tarafından korunmaktadır. Macaristan’a karşı sert önemlerin alınması kararının gecikmesi büyük oranda Fidesz (Macar Yurttaş Birliği) Avrupa Parlamentosu’ndaki en büyük grup olan Avrupa Halk Partisi (EPP-European People’s Party)nin üyesi olması ile bağdaştırılmıştır. EPP, Macaristan’ın hukukun üstünlüğünü ihlal eden politikalara rağmen Fidesz’e destek vermiş, 7.maddenin kullanılmasına karşı çıkmıştır. Avrupa Parlamentosu’nda sandalye sayısını kaybetmek istemeyen grup, eleştirilere cevap vermek adına Fidesz’in üyeliğini askıya alma kararı vermiştir. Fidesz’in üyeliğinin askıya alınması, EPP’nin toplantılarına katılamayacağı anlamına gelirken, üyelikten tamamen çıkarma konusunda EPP politik davranmış ve adım atmamıştır.

Avrupa Komisyonu’nun da Macaristan konusunda isteksiz, Polonya konusunda yavaş davranmasının ardında politik gerekçeler olduğu ileri sürülebilir. Özellikle Brexit sürecinde AB güvenilirliğini korumak istemiş, ‘AB dağılıyor mu?’ yönündeki argümanlarına karşı imajını korumak adına ortak değerlere uygunsuz davranışlara bir oranda göz yummuştur (Schimmelfennig, 2018). Bu durum da üye ülkelere hukukun üstünlüğünü koruma prosedürü kapsamında Komisyon önerilerine sembolik olarak uyum yönünde adım atıyor gibi görünmek ve kendi ajandalarını

gerçekleştirmek adına manevra alanı tanımıştır. Konsey, bu prosedürü etkisiz bir araç olduğu için eleştirmiş, onun yerine tüm üye ülkelerle yıllık diyalog süreçlerini öngören bir yaklaşımı önermiştir. Parti politikaları nedeniyle ihlaller karşısında adım atmakta isteksiz davranan Avrupa Parlamentosu'nun yanı sıra Komisyon ve Konsey arasındaki rekabet de ihlaller karşısında etkin bir politika izlenmesini zorlaştırmaktadır. Komisyon hukukun üstünlüğünü koruma prosedürü kapsamında yetkilendirilirken, Konsey 7.madde uygulanmasında aktif rol üstlenmiştir. Her iki kurum da kendi yetki alanındaki prosedürün işletilmesi konusunda istekli, iş birliği konusunda isteksiz davranmaktadır.

Belirtilmelidir ki 7. maddenin demokratik değerlerden uzaklaşmış bir üye ülkede doğrudan bir politika değişikliğine yol açıp açmayacağı da net değildir. İlgili ülkenin normatif olarak AB'den izole edilmesi ve bu şekilde cezalandırılması beklenin tersi etkiyi de doğurabilir (Müller, 2015: 44; ayrıca bakınız Schlipphak ve Treib, 2017). Özellikle yukarıda belirtilen politik gerekçeler göz önüne alındığında 7.maddenin demokratik ilkelerden sapan üye ülkeler için etkili bir yaptırım mekanizması olup olmadığı muğlak hale gelmektedir. Üye ülkelerde çok temel ilkelerin korunması konusunda yaşanan sorunlar, genişleme başta olmak üzere komşuluk ve dış ilişkiler politikalarında AB'nin elini zayıflatmakta, güvenilirliğin zedelemektir. Özellikle genişleme kapsamında yargı ve temel hakların güçlendirilmesi en başında üyeliğin önkoşulu olarak tanımlanmış ve zaman içinde de artan kurumsal denetime tabi tutulmuştur (Karakeçeli, 2013).

5.AB'NİN BATI BALKANLAR GENİŞLEMESİ VE HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ İLKESİNİN GELİŞİMİ

AB, aday ülkelerden üyelik öncesi hukukun üstünlüğünü ilkesine azami ölçüde saygı gösterilmesini talep etmektedir. Özellikle genişleme sürecinin Batı Balkanlara doğru kayması ile bu ilke AB'nin koşulluluk stratejisinin merkezine yerleşmiştir. Avrupa Komisyonu'nun 2018 Genişleme Stratejisi Belgesine bakıldığında aday ülkelerin AB ile bütünleşme süreçlerinde hukukun üstünlüğü ilkesine öncelik verildiği görülmektedir (Avrupa Komisyonu, 2018:17). Hukukun üstünlüğü ilkesinin teşvik edilmesi için geliştirilen ve AB'nin ikinci jenerasyon hukuk stratejisi olarak kabul edebileceğimiz yeni politika anlayışı (bakınız Bushey, 2015) AB'nin hukukun üstünlüğüne yönelik var olan geleneksel yaklaşımına alternatif olarak geliştirilmiştir.

Bu yeni yaklaşımın temelinde yargı reformlarının sürdürülebilirliği ve geriye döndürülemez özelliği yatmaktadır (Elbasani ve Soyaltın Colella, 2019). Avrupa Komisyonu'nun 2018 Genişleme Paketi kapsamında bu yeni yaklaşımın öncelikleri ortaya konmuştur: "Aday ülkelerde hukukun üstünlüğü ilkesi basta olmak üzere AB değerlerine uyum süreci somut sonuçlara yol açacak başarı tabanlı bir gelişim grafiği ile mümkündür. Bu sürecin kısa yolu olmadığı gibi, hayata geçen reformların da sürdürülebilir sonuçlar doğurması için gayretli şekilde uygulanması esastır" (Avrupa Komisyonu, 2018).

Bu yaklaşımın bir diğer *önemli* özelliği hukukun üstünlüğü ilkesinin aday ülkelerin başarısını gösteren bir ölçüt olarak ortaya çıkmasıdır. Bu çerçevede hukukun üstünlüğü ilkesi daha açık göstergeler ile tanımlanmış, gelişim eşikleri belirlenerek, hedeflere ulaşıp ulaşılmadığı daha sıkı bir denetime tabi tutulmuştur (Elbasani ve Sabic, 2017). Yolsuzlukla mücadele ve hukukun üstünlüğünün korunması konusunda karneleri zayıf olan Batı Balkan ülkeleri ve Türkiye (Elbasani ve Sabic, 2017; Soyaltın 2017) bu yeni strateji çerçevesinde değerlendirilmektedir.

5.1 AB Hukukun Üstünlüğü İlkesi: Aday Ülkeler ve Temel Sorunlar

Hukukun üstünlüğü ilkesi AB'nin aday ülkeler için belirlediği Kopenhag Kriterleri'nde bir katılım koşulu olarak açıkça ortaya konmuştur. Bu kriterler 1993 yılında Kopenhag Zirvesi'nde AB genişlemesinin MDAÜ'yü kapsayacağını belirtmesinin ardından üye olacak ülkelerin yerine getirmesi gereken prensipler olarak belirlenmiştir. Hukukun üstünlüğü ilkesi siyasi kriterler kapsamında sayılmış ve üye olmak isteyen devletlerin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıklara saygı ve azınlıkların korunmasını güvence altına alan kurumların istikrarını sağlamaları gerektiği belirtilmiştir. Genişleme süreci MDAÜ'nün 2004 yılında, Romanya ve Bulgaristan'ın da 2007 üye olması ile Güney Doğu Avrupa'ya kaymış, Batı Balkan ülkeleri ve adaylık süreci 1999'dan beri devam eden Türkiye genişleme politikasının merkezine oturmuşlardır.

Aday ülkelerde hukukun üstünlüğü ilkesi diğer kurucu prensipler ile koşulluluk prensibinin konusu olmuş, başarılı reformlar ve iyi uygulamalar ödüllendirme; eksikler ve ilkelerin ihlali cezalandırma yöntemine tabi hale

gelmiştir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004; 2019). AB, MDAÜ’de benzer bir şekilde demokratik koşulluluk stratejisini üyelik sürecinde reformları teşvik etmek için kullanmış, fakat hem 2004 genişlemesiyle AB’ye katılan ülkelerde yapılan reformlardan geriye giden uygulamaların artması hem de aday ülkelerdeki zayıf demokrasi karnesi AB’yi daha kapsamlı bir strateji izlemeye itmiştir. Bu tespitin detaylı şekilde ortaya konmasından önce aday ülkelerde hukukun üstünlüğünün sağlanması konusunda tespit edilen sorunlara örnekler verilecektir.

Türkiye, adaylık statüsünü kazandığı 1999 yılından itibaren AB’den düzenli olarak Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) almakta ve belirtilen reform önceliklerine göre bir ulusal strateji belirlemektedir. 2001 yılında yayınlanan ilk KOB’da yargı bağımsızlığı ve yolsuzlukla mücadele kısa vadeli öncelikler arasında sayılmıştır (Avrupa Konseyi, 2001:19). Türkiye’nin KOB’da belirtilen önceliklere göre attığı adımları değerlendiren Komisyon, ilerleme raporlarında yolsuzluğun hala önemli bir sorun olduğunun altını çizmiş (Avrupa Konseyi, 2002:46), yargı ve yürütme arasında var olan organik bağın hukukun üstünlüğü ilkesini zedelediğini ve yargının üst düzey yolsuzlukla mücadelede oynayacağı rolü zayıflattığını belirtmiştir (Avrupa Konseyi, 2003: 22). Bu kapsamda Adalet Bakanı’nın Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nun üyesi olması yargıda bağımsızlığa ve tarafsızlığa zarar veren bir unsur olarak sayılmıştır (Avrupa Konseyi, 2003: 27). 2005 yılında müzakerelerin başlaması ile Türkiye’ye revize edilmiş KOB sunulmuş, yargıda bağımsızlığın sağlanması konusunda adımlar atılması için kısa vadeli bir program verilmiştir (Avrupa Konseyi, 2006: 22). 2008’de yayınlanan KOB ise temel olarak Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’na odaklanmış, kurumun yargının bütününe temsil etmesinin temin edilmesi istenmiştir (Avrupa Konseyi, 2008: 5).

2005 yılında adaylık statüsü kazanan Kuzey Makedonya’da da üst düzey yolsuzluk devam eden bir sorun olarak belirtilmiştir, yargı bağımsızlığı alanında yaşanan sorunların giderilmesi istenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2007:10). Bu kapsamda İçişleri Bakanı’nın yakalama kararlarının uygulanmasında oynadığı rol yargıya siyasi müdahale olarak değerlendirilmiş (Avrupa Komisyonu, 2010: 68), hakim ve savcıların atanma ve yükseltme süreçlerinin siyasileştiğinin altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016, s.15,54). 2014 yılında adaylık statüsü verilen Arnavutluk da benzer sorunlar nedeni ile AB’den eleştiriler almaktadır. Adaylık statüsü öncesinde Arnavutluk için yayınlanan ortaklık belgelerinde yolsuzluk ve yargı arasındaki bağa dikkat çekilmiş, ülke yönetiminden yargı bağımsızlığının artırılması yönünde adımlar atması istenmiştir (Avrupa Konseyi, 2004; 2006a). Savcı ve hakim atamalarındaki keyfiyet AB tarafından acil olarak çözülmesi gereken bir sorun olarak belirtilmiştir (Avrupa Konseyi, 2004:7), Yüksek Adalet Konseyi’nin Yüksek Mahkeme ve Anayasa Mahkemesi üyelerini atama sürecindeki siyasi müdahaleler eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015: 13). Sırbistan ve Karadağ’ın müzakere çerçevece belgelerinde de hukukun üstünlüğü ilkesinin geliştirilmesine yönelik öncelikler belirlemiştir (Avrupa Komisyonu, 2018a:17). Bu kapsamda iki ülkeden de yargının bağımsızlığın sağlanması ve yolsuzlukla mücadele eden kurumların etkinliğinin artırılması yönünde adımlar atması istenmiştir.

Son dönemde Komisyonun yaptığı değerlendirmelerde Arnavutluk ve Makedonya belirlenen önceliklere ulaşmak adına yaptıkları reformlar için övülürken, Türkiye siyasi sistemde denetleme ve denge mekanizmalarını zedeleyen politikaları nedeni ile eleştirilmiştir. AB’nin hukukun üstünlüğüne gösterdiği artan ilgi Türkiye’de Aralık 2013 yılında başlayan yolsuzluk soruşturmasına denk gelmiştir. Yüksek düzey hükümet görevlilerini hedef alan yolsuzluk iddialarına karşı yürütülen soruşturma sonucunda FETÖ ile bağlantıları olduğu iddia edilen savcı ve hakimlerin görev yerleri değiştirilmiş ya da görevden ihraç edilmişlerdir. Yargıdaki bu temizlik yolsuzluk soruşturmalarının durmasına yol açmış, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Anayasa Mahkemesi gibi yüksek yargı organlarının üye yapılarının değiştirilmesine yol açan yasal değişikliklere giden yargı reformu sürecini başlatmıştır (Müftüler-Baç, 2016; Özbudun, 2014). Türkiye’de yaşanan bu gelişmelere cevaben Avrupa Komisyonu 23. ve 24. fasıllarda müzakerelerin başlatılması için gerekli eşiklerin belirlenmesini önermiş, yargıya siyasi müdahalelerin önlenmesi ve yargı bağımsızlığının artırılması için gerekli adımların atılmasının önemi vurgulanmıştır. Fakat 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra ülkedeki toplam hakim ve savcının %30’unun görevine son verilmesi acilen gerekli reformların yapılmasını engellemiş ve yargı bağımsızlığına zarar veren politikaları beraberinde getirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018b: 63). Avrupa Komisyonu hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi ilkesi Türkiye için bir numaralı öncelik olarak belirlerken (Avrupa Komisyonu, 2018b: 23), bu konuda adım atılmaması halinde Türkiye’ye yönelik fon kesintisi ve üst düzey müzakerelerin azaltılması gibi bir dizi siyasi ve mali yaptırım uygulayabileceğinin sinyalleri vermiştir. Yukarıda belirtilen örnekler aday ülkelerde başta hukukun üstünlüğü ilkesi başta olmak üzere demokratik ilkelerin yerleşmesine engel olan uygulamaları ortaya koymakta ve AB’nin yeni politika yaklaşımlarını anlaşılır kılmaktadır.

5.2 AB Hukukun Üstünlüğü İlkesi ve Aday Ülkelere Yönelik ‘İkinci Jenerasyon’ Yaklaşım

Hukukun üstünlüğü, Batı Balkanlar genişlemesi çerçevesinde kurucu ilkeler arasında öne çıkmaya başlamıştır. AB, hukukun üstünlüğüne saygıyı diğer kurucu ilkelerin teminatı olarak görme eğilimindedir (Strelkov 2016). Bu kapsamda AB'nin Batı Balkanlar genişlemesi ile hukukun üstünlüğünün yerleşmesi için daha kapsamlı adımlar atmaya başladığını ve ülkeleri daha sıkı denetime tuttuğunu söyleyebiliriz. Önceki genişleme dalgalarından çıkarılan dersler ve üyelik sonrası artan ihlaller AB'yi bu konuda yeni bir yaklaşım geliştirmeye itmiştir (Bushey, 2015; Kochenov ve Bárd, 2018).

AB'nin hukukun üstünlüğü ilkesine yönelik yeni yaklaşımı, Türkiye ve Hırvatistan ile müzakerelerin başlatılması ile daha net hale gelmiştir. Daha önceki genişleme süreçlerinde tek bir başlık olarak kabul edilen Adalet ve İçişleri faslı ikiye bölünmüş, 23. fasıl “Yargı ve Temel Haklar” 24. fasıl ise “Adalet, Özgürlük ve Güvenlik” konularını kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Hırvatistan ve Türkiye ile müzakerelerin başlamasının ardından yayınlanan 2006 Genişleme Strateji Belgesi'nde, Komisyon özellikle hukukun üstünlüğünü ilkesini ilgilendiren 23. ve 24. fasılların açılması ve kapatılması için eşikler belirlemiş ve katılım sürecini belirleyen kuralları güçlendirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2006).

Avrupa Komisyonu'nun Genişleme Strateji Belgesi'nde ayrıca aday ülkelerin özellikle yargı bağımsızlığı, yolsuzluk ve organize suçla mücadele gibi zor reform alanlarında katılım sürecinin başında adım atması zorunluğunun altı çizilmiş, uygulamadaki eksiklerin giderilmesi temel başarı ölçütü olarak belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2006: 5). AB'nin hukukun üstünlüğü ilkesini sağlamlaştırma konusunda attığı somut adımlar ilk olarak Hırvatistan'ın müzakere sürecinin yönetilmesinde ve Karadağ'ın müzakere sürecinin hazırlanmasında dikkate alınmıştır. 2010 yılında Hırvatistan'dan 23. fasılın açılması için belirlenen eşiklere ulaşmak konusunda ülkedeki gelişmeyi gösteren bir hareket planı hazırlaması ve bu planların gelişme düzeyi ve uygulama performansını yansıtmaları istenmiştir. Ayrıca, müzakerelerin sonlandırıldığı 2011 yılından Hırvatistan'ın üye olduğu 2013 yılına kadar ülkede reformların gidişatını gözlemlemek adına bir izleme mekanizması oluşturulmuştur (Nechev, 2013: 4-5).

AB, hukukun üstünlüğü ilkesinin geliştirilmesi konusunda 2011 yılında, Karadağ ile müzakerelere başlamadan önce bir adım daha atmış, Genişleme Strateji Belgesi'nde düzenli izleme, yapılandırılmış diyalog, akran incelemesi, eşleştirme ve mali yardım gibi politikalarla hukukun üstünlüğü ilkesinin sağlamlaştırılması planlanmıştır. Aday ülkelerde hukukun üstünlüğü konusunda devam eden sorunlar, AB için bir endişe kaynağı olarak belirtilmiş, hukukun üstünlüğü ilkesinin üyelik için temel koşul olduğunun altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2011: 4). Bu gerekçe ile aday ülkelerden hukukun üstünlüğü ilkesine ilişkin konulara müzakerelerin en başından itibaren azami ölçüde önem vermeleri istenmiştir. Komisyon, aday ülkeler için hazırlanan hareket planlarına göre ilgili fasılların mümkün olan en kısa zamanda açılması için çalışmalar yapacak, aday ülkelerin belirlenen eşiklere erişim konusunda attığı adımları sıkı denetime tabi tutup gerek gördüğü yerlerde düzenleyici önlemler alacaktır (Avrupa Komisyonu, 2011: 3).

Sırbistan ile müzakerelere başlamadan önce AB, ‘ilk önce temel ilkeler’ (*fundamentamentals first*) prensibini benimsemiş, 2013 Genişleme Strateji Belgesi'nde hiçbir aday ülkenin hukukun üstünlüğü ilkesine yönelik yapılan reformları geri dönülemez biçimde sağlamlaştırmadan AB'ye üye olamayacağı açıkça belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013: 3). Bu yaklaşım çerçevesinde 23. ve 24. fasılların açılması için belirlenen eşiklere ulaşma konusunda aday ülkelere yardım etmek adına her aday ülkenin ulusal sistemi ve gelişmişlik düzeyine göre farklı reform öncelikleri belirlenmiştir (Vachudova, 2014: 132). Mesela Makedonya için yargı bağımsızlığı ve yolsuzlukla mücadele alanlarında reformları kapsayacak şekilde hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlendirilmesi bir numaralı öncelik olarak belirlenmiş, Arnavutluk için yargının bağımsızlığı ve hesap verebilirliğinin artırılması ve yolsuzlukla mücadele etkin reformların yapılması müzakerelerin başlaması için belirlenen beş öncelikten ikisi olarak sayılmıştır. Kıbrıs vetosundan dolayı Türkiye'ye bu fasıllarda müzakerelerin açılması için bir takvim verilmezken, Karadağ'ın verilen eşiklere büyük ölçüde ulaştığı belirtilmiştir.

Avrupa Komisyonu 2015 yılında ‘ilk önce temel ilkeler’ prensibinin genişleme politikasının belkemiği olduğunun altını çizmiş, Genişleme Stratejisi Belgesi'nde aday ülkelerde devam eden hukuk sorunlarına dikkat çekmiştir. Yargı sistemlerinin yeterince bağımsız, etkili ve hesap verebilir olmadığı belirtilmiş, yolsuzlukla mücadele konusunda reform eksikliğinin altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015a: 2). Komisyon, ayrıca hukukun

üstünlüğü ilkesinin temel bileşenleri olan yargı, bağımsızlığı, yolsuzlukla mücadele ve organize suçun önlenmesi alanlarında daha spesifik öncelikler belirlemiş, aday ülkeleri karşılaştırmalı olarak değerlendirebileceği ölçekler tanımlamıştır. Komisyon, bu yöntem ile daha sistemli ve detaylı yıllık değerlendirmeler yapmayı amaçlamış, şeffaflığı ve karşılaştırmalı analiz kapasitesini artırmayı hedeflemiştir.

2018 yılına gelindiğinde, Arnavutluk ve Makedonya müzakerelere hazırlanırken Komisyon, Genişleme Strateji Belgesi kapsamında hukukun üstünlüğü ilkesinin güçlendirilmesine yönelik girişimleri içeren bir hareket planı hazırlamıştır. Bu çerçevede hareket planı var olan müzakere araçlarının tüm Batı Balkan ülkelerini kapsayacak şekilde genişletilmesini planlanmış, reform uygulamalarının değerlendirilmesi pratiğinin yaygınlaştırılmasını benimsenmiştir. Belirtmek gerekir ki, gelişen bu strateji AB'nin aday ülkelerde hukukun üstünlüğü ilkesi kapsamında yürütülen politikaları daha gerçekçi bir gözle analiz etmesine imkan verecek kapasitedir. Komisyon ilerleme raporlarında uzunca bir süre formel anlamda yapılan yasa ve kurumsal değişiklikleri destekler bir tavır sergilemiş, hakimlere ve savcılara yönelik artan eğitimleri, bilgisayar tabanlı sistemlerin oluşturulması ve yolsuzlukla mücadele birimlerinin kapattığı soruşturma sayıları gibi sembolik adımları 'gelişme' olarak değerlendirmiştir (Nicolaidis ve Kleinfeld, 2019:13) Buna karşılık eksiklikler ilgili ülkedeki siyasi nedenlerden dolayı gerekli reformların gecikmesi ile açıklanmıştır. AB'nin bu dar bakış açısı aday ülkelerde 'AB reformu' adı altında yapılan ama yürütmeyi yargı karşısındaki güçlendiren yasal ve anayasal değişikliklerin doğru şekilde değerlendirilmesinin ve gerekli önlemlerin alınmasının önüne geçmiştir (Elbasani ve Soyaltın Colella, 2019).

Bu çalışmada incelenen yeni jenerasyon yaklaşımlar, daha kapsamlı ve detaylı izleme süreçlerini öne çıkarmış, ölçülebilir eşikler belirlemiş, ülkeler arasında karşılaştırmalı analiz yapma imkanı veren ölçekler tanımlamış ve uygulamadaki performansı müzakerelerin en başından itibaren denetime tabi tutan bir strateji belirlemiştir. Bu yaklaşımın AB'ye hükümetlerin kurumsal ve yasal olarak kağıt üzerinde yaptıkları reformların arkasında yatan gerçek gündemlerini göstermek konusunda yardımcı olacağı söylenebilir. Fakat bu durum AB'nin aday ülkelerde iç politikanın karmaşık doğasına, patronaj ağlara ve siyasi hesaplara odaklanan daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirmesini de gerekli kılacaktır.

6.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hukukun üstünlüğü demokratik rejimlerin olmazsa olmazıdır. AB, kurucu antlaşmalarında hukukun üstünlüğü ilkesi, demokrasi, insan hakları ile birlikte Birliğin üzerine oturduğu kurucu ilkeler olarak belirlenmiştir. Çalışmanın girişten sonraki ikinci bölümünde AB'de hukukun üstünlüğü ilkesinin yasal tabanı ve Birlik için politik önemi belirtilmiştir. AB'nin kurucu ilkeleri olarak bu değerlere saygı sadece üye devletlerden değil birliğe üye olmak isteyen ülkelere de talep edilmektedir. Birliğin temel değerlerine saygı hükmü adaylık sürecinde demokratik koşulluluk strateji ile desteklenmekte, ilerleme raporları ile izlenmekte; demokratik ilkelere uyum sağlamayan ülkelerle üyelik müzakerelerin dondurulması, fonların askıya alınması gibi yaptırımlar uygulanabilmektedir. Aynı şekilde üyelik sonrasında da bu ilkelere riayet edilmesi denetime tabi tutulmuş, aykırı politikalar izleyen ülkelere karşı ihlal prosedürü tanımlanmıştır. Her ne kadar demokratik ilkelere uyum ATAD'ın yargı yetkisinin dışında kalsa da Amsterdam Antlaşması ile bu kurucu ilkeleri ihlal eden ülkeler için 7. madde çerçevesinde yaptırımlar öngörülmüş, Lizbon Antlaşması ile 7. maddenin uygulanmasına ilişkin prosedürler yeniden düzenlenmiştir. Fakat belirtilmelidir ki aday ülkelerde demokratik değerlerin güçlenmesi için geliştirilen mekanizmalar üye ülkeler ile kıyaslandığında çok daha kapsamlı ve eskidir.

Üye ülkelerde demokratik ilkelerin korunması konusunda politika geliştirmekte geciken AB, 2004 genişlemesiyle AB'ye katılan ülkelerde (özellikle Polonya ve Macaristan) son dönemde hukukun üstünlüğü başta olmak üzere demokratik ilkeleri zedeleyen politikalara karşı da uzun süre eylemsiz kalmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde adı geçen ülkelerde AB'nin kurucu ilkelerine aykırı olarak nitelendirilen politikalar detaylı olarak incelenmiş, hukukun üstünlüğü ilkesinin krize girmesine neden olan politikalar tartışılmıştır. 2004 genişlemesiyle AB'ye katılan ülkelerde yaşanan bu gelişmeler AB kendi içinde hukukun üstünlüğünü nasıl koruyacağı konusunda akademik araştırmaların artmasına yol açmıştır. Çalışma akademik yazındaki araştırmalardan yararlanarak üye ülkelerde demokratik prensiplerin ihlalini önlemeyi amaçlayan mekanizmaları detaylı şekilde incelemiştir. Bulgaristan ve Romanya için kullanılan CVM mekanizması herhangi bir yaptırım gücü olmadığı için her iki ülkede de yolsuzluğun önlenmesinde etkin sonuçlar üretmekte yetersiz kalırken, bu iki ülkenin daha sert bir yaptırım

aracı olan Hukukun Üstünlüğünü Koruma Prosedürü çerçevesinde değerlendirilmesi önerilmiştir. ABA 7.madde ve ABA.258. maddede tanımlanan ihlal prosedürünü tamamlama amacıyla geliştirilen ve diyaloga dayalı olan bu prosedür ilk defa Polonya için kullanılmış ama etkili sonuçlar doğurmadığından 7. maddenin ilk aşaması devreye sokulmuştur. Çalışmada farklı aşamaları detayları ile incelenen 7. madde Polonya'dan sonra Macaristan için de işletilmeye başlanmıştır. Her iki ülkeye AB'nin bir yaptırım uygulaması için Konsey'de oybirliği ile karar alınması gerekmektedir. İhlal prosedürüne dahil olan ülkelerin birbirleri için veto hakkı kullanacağı göz önüne alındığında maddenin işlev kazanması zor görünmektedir. Çalışma ayrıca Avrupa Parlamentosu'ndaki parti grupları ve Komisyon ve Konsey arasındaki kurumsal rekabete de dikkat çekerek 7.maddenin uygulanmasının önündeki siyasi ve kurumsal gerekçeleri sıralamıştır.

AB'nin hukukun üstünlüğüne yönelik geleneksel yaklaşımının Polonya ve Macaristan'da başarısız sonuçlara yol açması, Birliğin genişleme politikasında kurumsal düzenlemelere gitmesine ve yeni politik yaklaşımlar geliştirmesine yol açmıştır. Akademik yazında genelde üye ülkeler nezdinde değerlendirilen demokratik ihlaller, aday ülkeler için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu çalışma, inceleme kapsamına aday ülkeleri de alarak literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamış, AB'nin hukukun üstünlüğü ilkesini korumaya yönelik politikalarına karşılaştırmalı bir perspektif kazandırmak istemiştir. Bu kapsamda beşinci bölümde aday ülkeler için hukukun üstünlüğü ilkesinin gelişimi analiz edilmiş, genişleme strateji belgeleri çerçevesinde ikinci jenerasyon hukuk stratejisi ve getirdiği yeni yaklaşımlar tartışılmıştır. Yolsuzlukla mücadele ve hukukun üstünlüğünün teşvik edilmesi konusunda karneleri zayıf olan Batı Balkan ülkeleri ve Türkiye'den örneklerle uygulamaya yönelik eksiklikler ortaya konmuş, bu çerçevede AB'nin zaman içinde daha kapsamlı hale gelen ve *kağıt üzerindeki reformlara değil* uygulamadaki performansa odaklanan stratejisi değerlendirilmiştir. Yeni bir hukuk ihlali krizi ile daha karşılaşmak istemeyen AB, aday ülkelerde bu yeni yaklaşım ile müzakerelerin en başından itibaren hukukun üstünlüğü ilkesini denetime tabi tutmayı ve uygulamada eksiklikleri üyelik öncesinde gidermeyi amaçlamaktadır. Fakat üye ülkelerde yaşanan hukuk ihlallerine müdahale etmek konusunda isteksiz davranan AB'nin aday ülkelerde iç politikanın çamurlu suyuna elini ne kadar bulaştırmak isteyeceği ya da aday ülkelerin bu konuda meşruiyeti zedelenen Birlik ile ne ölçüde iş birliğine hazır olacağı zamandan çok bir endişe konusudur.

KAYNAKÇA

- Agh, A. (1999) Europeanization of Policy-Making in East Central Europe: the Hungarian Approach to EU Accession. *Journal of European Public Policy* (6) 5: 839–54.
- Avrupa Birliği Antlaşması (1993) <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> (Erişim tarihi: 12.10.2019)
- Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi (2000) <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708> (Erişim tarihi:15.10.2019)
- Avrupa Konseyi (2001) Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi, (2001/235/AT)
- Avrupa Konseyi (2004) Arnavutluk için Avrupa ortaklık Belgesi (2004/519/AT)
- Avrupa Konseyi (2006) Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi, (2006/35/AT)
- Avrupa Konseyi (2006a) Arnavutluk için Avrupa Ortaklık Belgesi (2006/54/AT)
- Avrupa Konseyi (2008) Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi, (2008/157/AT)
- Avrupa Komisyonu (2002) Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecine İlişkin 2002 İlerleme Raporu SEC (2002) 1412
- Avrupa Komisyonu (2003) Türkiye'nin AB'ye Katılım Sürecine İlişkin 2003 İlerleme Raporu SEC (2003)1212
- Avrupa Komisyonu (2006) AB Genişleme Politikasına İlişkin 2006 Bilgilendirmesi COM (2006)649 nihai
- Avrupa Komisyonu (2011) AB Genişleme Politikasına İlişkin 2011 Bilgilendirmesi COM (2011) 666 nihai
- Avrupa Komisyonu (2014) Hukukun Üstünlüğünün Güçlendirilmesi için Yeni bir Çerçeve COM(2014) 158 Final.
- Avrupa Komisyonu (2007) Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti için İlerleme Raporu SEC (2007) 1432
- Avrupa Komisyonu (2010) Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti için İlerleme Raporu SEC (2010)1332
- Avrupa Komisyonu (2015) Arnavutluk 2015 yılı İlerleme Raporu SWD (2015) 213 nihai
- Avrupa Komisyonu (2015a) AB Genişleme Politikasına İlişkin 2015 Bilgilendirmesi COM (2015) 611nihai
- Avrupa Komisyonu (2016) Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti için İlerleme Raporu SWD (2016) 362 final
- Avrupa Komisyonu (2018) Batı Balkanlar ve Türkiye için Genişleme Paketi, 17 Nisan 2018 https://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-3342_en.htm
- Avrupa Komisyonu (2018a) AB Genişleme Politikasına İlişkin 2018 Bilgilendirmesi COM (2018) 65 nihai
- Avrupa Komisyonu (2018b) Türkiye 2018 yılı İlerle Raporu, SWD (2018) 153 nihai
- Bayram, M. (2018) “Avrupa Birliği'nin Dayandığı Değerlerin Korunması”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 6(11): 67-82
- Börzel, T. ve Risse, T. (2009) Venus Approaching Mars? The European Union's Approaches to Democracy Promotion im Comparative Perspective A Magen, M McFaul ve T. Risse (der.) *Democracy Promotion in the US and the EU Compared* içinde (ss.34-60) Houndmills:Palgrave Macmillan
- Börzel, T. ve Schimmelfennig, F. (2017) Coming together or drifting apart? The EU's political integration capacity in Eastern Europe. *Journal of European Public Policy* 24(2), 278-296
- Bushey, A. (2015) Second Generation Rule of Law and Anti-Corruption Programming Abroad: Comparing Existing U.S. Government and International Best Practices to Rachel Kleinfeld's Advancing the Rule of Law Abroad; Next Generation Reform. *Houston Journal of International Law*, 37(1)
- Closa, C. ve Kochenov, D. (2018) *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union*. Cambridge: Cambridge Universty Press
- Elbasani, A. ve Sobic, S. (2017) Rule of law, corruption and democratic accountability in the course of EU enlargement. *Journal of European Public Policy*, 25(9), 1317-1335
- Elbasani, A ve Soyaltın, Colella, D. (2019) How to Seize the State and Get Away with It! Controlled Judiciary and impunity of Corruption under the Guise of EU Conditionality. Konferans Tebliği, APSA, 1 Eylül 2019, Washington
- Epstein, R. ve Sedelmeier, U. (2008) Beyond conditionality: international institutions in postcommunist Europe after enlargement. *Journal of European Public Policy*, 15 (6), 795-805.

- Eralp, N. (2012) Macaristan’da AB Temel Değerlerinden Geriye Gidiş: AB Acz İçinde mi? *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV)*, No:20
- Financial Times (2017) Hungary’s Orbán vows to defend Poland from EU sanctions, 22 Temmuz 2017 <https://www.ft.com/content/b1bd2424-6ed7-11e7-93ff-99f383b09ff9> (Erişim tarihi: 14.10.2019)
- Gasior-Niemiec (2003) Traces of Europeanization: Poland. *Polish Sociological Review*. 141:31-51
- Guardian (2018) Thousands cry ‘shame’ as Polish president signs off judicial reforms, 26 Temmuz 2018 <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/26/poland-protests-thousands-cry-shame-against-judicial-reforms> (Erişim tarihi: 25.08.2019)
- Guardian (2017) Poland hits back at EU ‘blackmail’ over judicial reforms”, 26 Temmuz 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/jul/26/poland-hits-back-eu-blackmail-judicial-reforms> (Erişim tarihi: 22.10.2019)
- Halmay, G. (2018) The possibility and desirability of economic sanction: ule of law conditionality requirements against illiberal EU Member States. *EUI Working Paper LAW 2018/06*
- Karakeçeli F. (2013) Yargı ve Temel Haklar Alanı Açısından AB Adaylığı ve AB üyeliği Söylediğimi yap. Yaptığımı Yapma. *IKV Bilgilendirme Notu*. No:67
- Kelemen R. Daniel ve Blauburger, M. (2016) Introducing the debate: European Union safeguards against member states’ democratic backsliding. *Journal of European Public Policy*, 24(3):317-320
- Kochenov, D., Magen, A.ve Pech, L. (2016) Introduction: The Great Rule of Law Debate in the EU. *Journal of Common Market Studies*, 54(5), 1045-1049
- Kochenov,D. ve Pech, L. (2016) Better Late than Never? On the European Commission’s Rule of Law Framework and its First Activation. *Journal of Common Market Studies*, 54(5), 1062-1074
- Kochenov,D. ve Pech, L. (2019) Strengthening the Rule of Law Within the European Union: Diagnoses, Recommendations, and What to Avoid. *RECONNECT Policy Brief*.
- Kochenov, D.ve Bárd, P. (2018) Rule of Law Crisis in the New Member States of the EU: The Pitfalls of Overemphasising Enforcement. *RECONNECT Working paper No.1*
- Magen, A. (2016). Cracks in the Foundations: Understanding the Great Rule of Law Debate in the EU. *Journal of Common Market Studies* 54 (5): 1050–1061.
- Mungiu-Pippidi, A. (2016) The Quest for Good Governance: Learning from Virtuous Circles. *Journal of Democracy*, 27(1), 95-109
- Müftüler-Baç, M. (2016). Judicial Reform in Turkey and the EU ‘s Political Conditionality: (Mis)Fit between Domestic Preferences and EU Demands. “Maximizing the integration capacity of the European Union: Lessons of and prospects for enlargement and beyond” (MAXCAP), no.18
- Müller, J. (2015) Should the EU Protect Democracy and the Rule of Law inside Member States? *European Law Journal*, 25(2),141–160.
- Nechev, Z. (2013) Bolstering the rule of law in the EU enlargement process towards the Western Balkans. *Clingendael Institute Policy Brief* (22)
- Nicolaidis, K. ve Kleinfeld, R. (2019) Rethinking Europe’s “rule of law” and Enlargement Agenda: The Fundamental Dilemma, *SIGMA Paper No. 49*, OECD
- Noutcheva, G. ve Bechev, D.(2008) The Successful Laggards: Bulgaria and Romania’s Accession to the EU”, *East European Politics and Societies*. 22(8):111-144
- Özbudun, E. (2015) Turkey’s Judiciary and the Drift Toward Competitive Authoritarianism. *The International Spectator*, 50 (2), 42-5
- Päivi, L. (2002). Rights, Rules and Democracy in the EU Enlargement Process: Between Universalism and Identity. *Austrian Review of International and European Law* 7: 53–80.
- Pech, L.(2009). The Rule of Law as a Constitutional Principle of the European Union. Jean Monnet Working Paper No. 04/09.

- Pech, L. (2016) The EU as a global rule of law promoter: the consistency and effectiveness challenges. *Asia Europe Journal*, (14), 7–24
- Schimmelfennig, F. (2018). Brexit: differentiated disintegration in the European Union. *Journal of European Public Policy* 25 (8), 1154-1173
- Schimmelfennig, F. ve Ulrich Sedelmeier (2004) Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, 11(4), 661–679
- Schimmelfennig, F. ve Ulrich Sedelmeier (2019) The Europeanization of Eastern Europe: the external incentives model revisited. *Journal of European Public Policy* DOI: 10.1080/13501763.2019.1617333
- Schlipphak B. ve Treib, O. (2017). Playing the blame game on Brussels: the domestic political effects of EU interventions against democratic backsliding. *Journal of European Public Policy*, (24)3, 352-365
- Sedelmeier, U. (2017) ‘Political safeguards against democratic backsliding in the EU: the limits of material sanctions and the scope of social pressure’ *Journal of European Public Policy*, 24 (3): 337-351
- Sedelmeier, U. (2016) Anchoring Democracy from Above? The European Union and Democratic Backsliding in Hungary and Romania after Accession, *Journal of Common Market Studies* 52(1),105–121
- Sedelmeier, U. ve Lacatus, C. (2016) Compliance with the European Union’s Anti-Corruption Conditions in the ‘Cooperation and Verification Mechanism’: Why Is Romania Better than Bulgaria? *Working paper 28*, “Maximizing the integration capacity of the European Union: Lessons of and prospects for enlargement and beyond” (MAXCAP).
- Soyaltın, D. (2017) *Europeanisation, good governance and corruption in the public sector: The case of Turkey*. New York: Routledge
- Soyaltın Colella, D. (2019) The “rule -of -law- crisis” in Europe, but whose crisis? Konferans Bildirisi, “European Responses to the Decay of the Rule of law and Human Rights protection in Turkey: Exceptional or symptomatic?” FU Berlin, 30 Mayıs
- Strelkov, A. (2016). The EU and Rule of Law Promotion in Western Balkans—A New Role for Candidate States’ Parliaments. *East European Politics* 32: 505–524
- Vachudova, M. A (2014) EU Leverage and National Interests in the Balkans: The Puzzles of Enlargement Ten Years On. *Journal of Common Market Studies* 52 (1), 122-138
- The New Yorker (2019) “Viktor Orbán’s Far-Right Vision for Europe”, 7 Temmuz 2019 <https://www.newyorker.com/magazine/2019/01/14/viktor-Orbáns-far-right-vision-for-europe> (Erişim tarihi: 02.10.2019)
- Van Hüllen, V. ve Börzel, T. (2015) Why Being Democratic Is Just Not Enough: The EU’s Governance Transfer, V.van Hüllen ve T.Börzel (der) *Governance Transfer by Regional Organizations* içinde (ss.227-245) Houndmills:Palgrave Macmillan
- Vatandaş S. (2018) AB’nin Polonya ve Macaristan Sancıları. INSAMER Analiz. https://insamer.com/tr/avrupa-birliginin-polonya-ve-macaristan-sancilari_179yedinci.html (Erişim Tarihi: 30.10.2019)

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:19.11.2019 ✓Accepted/Kabul:30.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.648454

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ezber, G. (2020). "Canonizing Queer In Fiction: The Place Of Alan Hollinghurst In The British Novel", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 87-98.

CANONIZING QUEER IN FICTION: THE PLACE OF ALAN HOLLINGHURST IN THE BRITISH NOVEL*

Gökçen EZBER**

Abstract

The present study aims at contextualizing the British novelist Alan Hollinghurst's fiction in the modern British Novel dealing with themes of homosexuality. The study will focus on the novels of E.M. Forster, Christopher Isherwood and Ronald Firbank and relate them to the novels of Alan Hollinghurst. Such a comparison will shed light on the evolution of themes of homosexuality and the depiction of queer characters in the British novel. Different from his predecessors, Hollinghurst focuses on homosexuality not only as a concealed or revealed identity, but as a textual phenomenon. Thus, Hollinghurst offers a wider fictional realm for the understanding of homosexual selfhood and identity. It could be argued that Hollinghurst's fiction builds up a 'queer' canon in British fiction that deals with the homosexual experience not as a reason for alienation, but as a lens which opens up to a wider human experience and identity.

Keywords: *Alan Hollinghurst, Modern British Novel, Queer Theory, Gender.*

KURMACADA KUIR'İN KANONLAŞMASI: ALAN HOLLINGHURST'ÜN İNGİLİZ ROMANINDAKİ YERİ

Özet

Aşağıda sunulan makale, İngiliz romancı Alan Hollinghurst'ün kurmacasını, eşcinsellik temalarını irdeleyen modern İngiliz romanında bir bağlama oturtmayı amaçlamaktadır. Çalışma, E.M. Forster, Christopher Isherwood ve Ronald Firbank'ın romanlarını inceleyerek, Alan Hollinghurst'ün romanlarında işlenen temalarla bağlar kuracaktır. Bu karşılaştırma, İngiliz romanında eşcinselliğin ve kuir karakterlerin betimlenme biçimindeki evrimi açığa çıkaracaktır. Kendisinden önceki yazarlardan farklı olarak, Hollinghurst eşcinselliğe sadece gizlenmesi ya da açıklanması beklenen bir kimlik olarak değil, metinsel bir olgu olarak bakmaktadır. Hollinghurst, eşcinsel kimliği ve karakteri anlamada daha geniş bir çerçeve çizmektedir. Hollinghurst'ün kurmacasının, İngiliz romanında, eşcinsel karakteri bir dışlanmışlık nedeni olarak değil, daha geniş bir insanlık deneyimi ve kimliği olarak gören bir 'kuir' kanon oluşturduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Alan Hollinghurst, Modern İngiliz Romanı, Kuir Kuram, Toplumsal Cinsiyet.*

*This paper has been compiled from Gökçen Ezber's doctoral dissertation.

** PhD, İSTANBUL.

e-posta:gokcenezber@gmail.com (orcid.org/0000-0002-7765-0752)

1. The British Novel and Queer Issues

The fate of queer characters in the British novel was traditionally a grim one. They were mostly depicted as failed individuals in society. The queer characters in British fiction were always somehow flawed and destined to end up in misery. Consummation of love between two men or women was almost unthinkable. The way the modern British novel dealt with queer characters was surely affected by the mores of society and ethics and even the sciences at the time. As the mores of society changed, the way novelists depict queer characters has also been aligned with the contemporary ways of seeing queer individuals. Alan Hollinghurst (b.1954) stands out among other contemporary 'gay'¹ novelists with his elegant prose style and focus on moral ambiguities. In his novels, he depicts sexual acts in a very frank manner, but his novels also expose the homosexual man's alienation in society and the different ways he reacts to this multi-dimensional alienation, which is sometimes even self-inflicted.

As a contemporary British novelist, Alan Hollinghurst extends the narrative tradition of Christopher Isherwood and Edmund White and he is regarded as the most important British gay novelist after E.M. Forster. In the works of Isherwood, White and Hollinghurst, a character's homosexuality is simply a given. Hollinghurst's novels do not contain any idealization or melodramatizing of homosexual characters. What readers are offered is the emotional complexities of these gay characters in their ordinary everyday lives. Perhaps more important than that, Hollinghurst's characters stand out with their great potential for self-delusion. This self-delusion of Hollinghurst's characters reflects the homosexual man's problematic relation with society. The alienation of the homosexual man in society rests upon an inherent paradox. While it is true that it is the hetero-normative society which ostracizes the homosexual man as an 'other', as supported by the opponents of queer theory, the homosexual man also builds up defenses himself to shy away from society due to his own feelings of inadequacy and other kinds of psychological problems. Alan Hollinghurst's novels very successfully depict the alienating forces and mechanisms of society, but they shed light on the psychological dynamics and forces on a personal level as well. Many Hollinghurst characters fail in being part of the society they live in and in finding themselves a home, not only because the society casts them away, but also because they cannot bring themselves to an integration as such.

Before focusing on Alan Hollinghurst's characteristics as a novelist, we should try to understand where he stands in the British gay novel tradition. This section will give a brief overview of the important novelists who have paved the way for the novels of Alan Hollinghurst.

E.M. Forster (1879-1970) as a novelist holds a very significant position in the British gay novel tradition. His novels *Howards End* (1910) and *A Passage to India* (1924) have established his fame. His novel *Maurice*, published posthumously in 1971 positioned E.M. Forster as a novelist who has dealt with homosexual themes indirectly in all his novels except for *Maurice*, where the main characters are openly homosexual. Forster's first novels and short stories reflected a society which was trying to free itself from the residues of Victorianism. Although Forster adopted certain themes (the importance of women in their own right, for example) from earlier novelists such as George Meredith, he broke with the elaborations and intricacies favored in the late 19th century and he wrote in a freer, more colloquial style. Starting with his first novels, he nurtured a strong strain of social comment and observed the middle classes very acutely. Forster has also developed a concern associated with his interest in Mediterranean 'paganism', that if men and women were to achieve a satisfactory life, they needed to keep contact with the earth and cultivate their imaginations.² This sentimentality could well be read as a reflection of his homosexual psyche in which the male and female elements are interconnected.

Forster's interest in the Mediterranean culture, his short sojourn in Alexandria is reflected in the character of Lord Nantwich in Hollinghurst's *The Swimming-Pool Library*. Lord Nantwich, like E.M. Forster, had lovers in Middle Eastern countries and is in need of his personal story to be written down by William Beckwith, the novel's main protagonist. E.M. Forster, when he was nearly forty, fell in love with an Egyptian tram conductor in Alexandria in

1 Alan Hollinghurst does not like to be defined as a 'gay' novelist; however, for purposes of clarifying his position among other novelists dealing with homosexual themes, this study takes the liberty of using the word 'gay' to define Hollinghurst's tradition of novel. Richard Canning, 'Conversations with Gay Novelists: Gay Fiction Speaks', Columbia University Press, 2000, pp. 331-365.

2 "E.M. Forster", *Encyclopedia Britannica. Encyclopedia Britannica Online. Encyclopedia Britannica*, 2011, Web, 20 June 2011.

1919. Forster's homosexuality, both in reality and in fiction, manifests itself in an erotic preference for foreigners and for men of the lower social classes. This results in a romanticization of lower, working classes in his fiction, which is most clearly visible in his novel *Maurice*. Such a romanticization of lower classes results in Forster's harsh criticism of the effects of imperialism abroad. The homosexual desire's erasing social boundaries and its bringing down the class barriers led Forster to think that homosexuality could serve a positive social function by helping to bridge the barriers that separate the classes.³ The echoes of this Forsterian sentimentality could also be traced in Hollinghurst's novels. William Beckwith, in *The Swimming-Pool Library* and Nick Guest in *The Line of Beauty*, for example, desire black men and thus negate the social distinctions that rest upon race.

Forster was greatly influenced by the persecution of Oscar Wilde. This event has created in him an acute consciousness of gay oppression and fueled his anger at social and political injustices. Forster's sensitivity to the gay oppression in society is created his mildly sad literary style which came to be defined as the characteristic of the Forsterian voice. Although Forster did not deal with homosexuality openly in his fiction, except for *Maurice*, homoeroticism emerges as a significant element in all his novels.⁴ The implicit treatment of homosexuality in E.M. Forster's work makes his literary style interesting in the sense that it hides and reveals things at the same time.⁵

Forster's novel *Maurice*, the only one where he treats homosexuality openly, positions him in a very important place in the British gay male novel tradition. *Maurice* is actually similar to Hollinghurst's novels, because it largely deals with the inner feelings of individuals and how they attain self-awareness. This self-awareness is worked on in a strong relationship with society. *Maurice* reflects Carpenter's view of homosexuality.⁶ Carpenter argued that homosexuality and heterosexuality represented equal emotions and he considered neither to be more or less spiritual than the other. His contemporary Symonds held completely opposite views, implying the superiority of homosexuality to heterosexuality. Forster juxtaposes these two conceptions in *Maurice*. *Maurice* and Alec's relationship, which could only be sustained in the country, reflects Forster's way out for homosexuality. By pairing a middle class man and a worker, Forster comes to the rejection of society and social reform. This very much reflects Oscar Wilde and his arguments in *De Profundis*.

E.M. Forster's fiction is echoed in Hollinghurst's novels with characters trying to come to terms with their identity and acknowledging an inherent confrontation through their gradually attained self-awareness, the characters' seeking refuge in the country so as to survive. Hollinghurst's novels could be read as a somehow negative reply to Forster's wish that there will be better days for homosexuals⁷.

A visit Forster paid to the sixty-year-old Edward Carpenter in 1913 triggered in him the wish to write about homosexuality directly⁸. Carpenter himself as a homosexual man shared a simple life with a young working-class man. In Carpenter's well-known essay 'The Intermediate Sex', we have a description of the male homosexual

3 Forster's way of thinking is very clearly reflected in his novel *Maurice*. This belief derives from the Whitmanesque ideal of comradeship as expressed in the early English gay liberation movement and in writings by 'Uranian' leaders as Edward Carpenter and John Addington Symonds.

4 In *Where Angels Fear to Tread* (1905) the character of Philip Herriton is a painfully self-conscious and sexually oppressed aesthete; *The Longest Journey* (1907) depicts Rickie Elliot whose weak passion for his wife Agnes is aroused by his unconscious desire for a soldier. A homosexual consciousness is more subtly present in *Howard's End* (1910) and *A Passage to India* (1924), where the emotional center of each work resides in a same-sex (though non-sexual) relationship, that of Margaret and Helen Schlegel and Fielding and Aziz. Although the plot of *A Room with a View* (1908) makes it Forster's fullest celebration of homosexual love, the novel is actually the product of the author's self-conscious attempt to discover a homosexual literary tradition; and it is suffused with homoeroticism and with the ideology of the late nineteenth century homosexual emancipation movement.

5 This is exactly the subject of Nick Guest's theses in Hollinghurst's novel *The Line of Beauty*.

6 Edward Carpenter in his *The Intermediate Sex* (1908) and other works pursued the claim that the increasing incidence of 'Uranism' (homosexuality) was anticipating a new era of sexual freedom for all.

7 E.M. Forster's novel *Maurice* is dedicated to 'a happier year'. However, in his epilogue to the novel, Forster draws a rather bleak picture to define the position of homosexuality in the English society in 1960: 'Note in conclusion on a word hitherto unmentioned. Since *Maurice* was written there has been a change in the public attitude here: the change from ignorance and terror to familiarity and contempt. It is not the change towards which Edward Carpenter had worked. . . . And I . . . less optimistic, had supposed that knowledge would bring understanding. We had not realized that what the public really loathes in homosexuality is not the thing itself but having to think about it. If it could be slipped into our midst unnoticed, legalized overnight by a decree in small print, there would be few protests. Unfortunately it can only be legalized by Parliament, and Members of Parliament are obliged to think or to appear to think. Consequently the Wolfenden recommendations will be indefinitely rejected, police prosecutions will continue, and Clive on the bench will continue to sentence Alec in the dock. *Maurice* may get off.' E.M. Forster, *Maurice*, Penguin Classics, London, 2000, 224.

8 Scott-Kilvert, Ian, Ed., 'E.M. Forster' in *British Writers*, Volume VI, New York: Simon Schuster, MacMillan, 1983, p. 407.

that fits Forster: the homosexual man, for Carpenter, 'tends to be of a gentle, emotional disposition' and he is 'generally' intuitive and instinctive in [his] perceptions, with more or less of artistic feeling.⁹ The heterosexual framework of Forster's novels actually reflect this feminine temperament in an indirect way. The sisterly tenderness of Helen and Margaret in *Howards End*, for example, reflect a kind of love relationship in their unity against maleness. Going beyond the immediate context of the novel, readers can sense an elaboration on 'eternal differences'.¹⁰ Margaret's words in *Howards End* reflect the tension in E.M. Forster himself:

"It's only that people are far more different than is pretended. All over the world men and women are worrying because they cannot develop as they are supposed to develop. Here and there they have the matter out, and it comforts them."¹¹

It could be argued that through his novel *Maurice*, E.M. Forster had his 'matter out' by dealing with homosexuality directly. Forster, through Maurice, finds an opportunity to portray the plight of the homosexual in an unsympathetic and uncompromising world. His main protagonist Maurice's loneliness and his search for the friend of his boyhood dream is the main focus of the novel. Themes of search for a friend and companion in life, developing relationships with lower class men and leaving one's home all emerge in Alan Hollinghurst's novels as well. Maurice's journey in the novel is a journey of self-realization which is very similar to the experiences of William Beckwith in *The Swimming-Pool Library* and Nick Guest in *The Line of Beauty*.

Another significant novelist who is echoed in Hollinghurst's novels is Ronald Firbank (1876-1926). Firbank was an idiosyncratic figure. He was an aesthete and he wrote short, satirical and almost plotless novels with eccentric characters. Firbank as an English novelist was greatly influenced by the literature of the 1809s. He is defined as a peculiarly fantastic writer with a 'perverse' and idiosyncratic humor. He has developed a peculiar style as well, which depends on the shape and cadence of the sentence and an eccentric use of vocabulary. Writers like Evelyn Waugh and Ivy Compton-Burnett were influenced by Firbank.

Hollinghurst's novels also bear the stamp of Firbank's authentic style and aesthetics. It could be argued that Firbank enacts his homosexuality as a high vocation and very much like Oscar Wilde, he nurtures an exacting devotion to art. Firbank's novels represent homosexual desire with a revolutionary consciousness of the aesthetic element in the novel form. *Vainglory* (1915) depicts characters including a male composer and his male lover; *The Princess Zoubaroff* (1920) is a play about the founding of a lesbian convent, *The Flower Beneath The Foot* (1923), which is read by William Beckwith in Hollinghurst's *The Swimming-Pool Library*, deals with lesbian longings and *Concerning the Eccentricities of Cardinal Pirelli* (1926) depicts a bisexual hero who dies during a nude chase after his favorite choirboy, which is very much reminiscent of Edward Manners in *The Folding Star*.

Ronald Firbank stands out in his generation of writers with his original and peculiar style. He excels the indirect and elliptical style which paves the way for an independent homosexual voice in fiction that precedes many other authors. Although Firbank was not deemed as a serious and eminent writer¹², many critics have acknowledged his literary style to be diligently constructed so as to serve for his literary ambitions in his novels. Such positive criticism of Firbank relates him to previous canonical writers like Laurence Sterne and William Congreve. Edward Martin Potoker, for example, refers to some structural similarities between Firbank's novels and Laurence Sterne's *Tristram Shandy*:

9 Carpenter, Edward, *The Intermediate Sex*, The Echo Library, New York, 2007, p. 15.

10 E.M. Forster, *Howards End*, Everyman's Library, Alfred A. Knopf, New York, London, 1991, p. 353.

11 *Ibid.*, p. 353.

12 Ralph C. Boettcher in his entry for Ronald Firbank in *British Writers* refers to a number of critics who defined Firbank as a trivial novelist: "The distinguished critics Mark Longaker and Edwin C. Bolles in *Contemporary English Literature* (1953) dismiss the novels of Ronald Firbank as "trivial impertinences" (p. 342). And Cyril Connolly, in his essay "The Novel-Addict's Cup-board," in *The Condemned Playground* (1946) writes that "it is quite useless to write about Firbank— nobody who doesn't like him is going to like him, and he can be extremely aggravating and silly— but," he immediately adds, "he was a true innovator, and his air of ephemerality is treacherous in the extreme." This assessment follows Connolly's judgment of "the poetry of Horace and Tibullus, the plays of Congreve, the paintings of Watteau and Degas, the music of Mozart, and the prose of Flaubert"—and the fiction of Firbank—as attempting "to portray the beauty of the moment, the gaiety and sadness, the fugitive mistress of hedonism." Further, he catalogs Ernest Hemingway, Evelyn Waugh, Anthony Powell, and F. Scott Fitzgerald as "among the Firbank derivatives" (p. 115)." George Stade, Ed., 'Ronald Firbank', in *British Writers*, Supplement II, New York: Simon and Schuster MacMillan, 1992, p.480.

"One may have thought, when one first looked at his books in the twenties, that they were foamy improvisations which could be skimmed up in rapid reading. Yet when one tried to run through them, one found oneself pricked by something that queerly impressed; one was aware of artistic seriousness, even if one did not linger to find out what the writer was up to. When one returns to them today, one realizes that Ronald Firbank was one of the writers of his time who took most trouble over their work and who were most single-mindedly devoted to literature. The memoirs of him testify to this. His books are not foolish trifles, scribbled down to get through the boredoms of a languid and luxurious life. They are extremely intellectual, and composed with the closest attention: dense textures of indirection that always disguise the point. They have to be read with care, and they can be read again and again, because Firbank has loaded every rift with ore."¹³

The techniques Firbank has adopted from Sterne are employed as a queer attitude towards society in his work. The displacement of logical continuity of action through free association of ideas ruptures the linearity of the hetero-normative order. The free association of ideas that defines much of Firbank's work reflect the free-floating consciousness of the homosexual man that cannot be contained in a single framework. Alan Hollinghurst himself deems Firbank's literary style as a 'creative use of homosexuality' in fiction. Homosexuality in Firbank's novels, for Hollinghurst, could be read as a textual phenomenon. Firbank's work, in other words, integrates homosexual desire into a canonical literary and aesthetic tradition. The continuation of and fulfillment of this attempt could be traced in Hollinghurst's own work¹⁴.

The most prominent aspect of Firbank's style is his use of ellipsis which rules out chronology and continuity. In Firbank's work, narration and description are minimal and dialogue functions as a glue which builds the plot. The use of ellipsis and free association links Firbank to poets and authors like Gerard Manley Hopkins, T.S. Eliot, James Joyce and Virginia Woolf¹⁵.

Writers like Ronald Firbank and E.M. Forster represent an era during which men of literature mostly kept their homosexuality in secret and dealt with this theme only indirectly in their works. But in the 1930s, starting with writers like Auden and Isherwood, the homosexual was no longer depicted on heroic terms, but as real people with their sexual desires and pleasures. Starting with the 1930s, writers no longer exalted or mystified homosexual desire, but subordinated it to more comprehensive political ideologies – socialism, communism, liberalism and fascism.

Christopher Isherwood (1904-1986) is perhaps one of the most important predecessors of Alan Hollinghurst, because he created homosexual characters whose homosexuality is a simple given, an integral part of the wholeness or personality and an emblem of their common humanity. Isherwood's homosexuality had a major influence on his art. He developed an interest in certain psychological predicaments and his books include some recurring character types and themes like the Truly Weak Man, The Truly Strong Man and The Evil Mother and such obsessions as war, The Test, the struggle toward maturity and the search for a father. Some of these character types and themes occur in Alan Hollinghurst's novels as well.

A greater affinity in terms of character types and themes between Christopher Isherwood and Alan Hollinghurst could be found in Isherwood's later novels. Isherwood deals with more deeply and focus more on the plights of the homosexual man in a homophobic society. Isherwood's homosexual characters belonging to the works of his

13 E.M. Potoker, *Ronald Firbank*, New York, Columbia University Press, 1969, p. 491.

14 Alan Hollinghurst has produced a number of critical works on Ronald Firbank. He has an MA Thesis and some shorter pieces focusing on Firbank:

- "Introduction to The Early Firbank", Ed., Steven Moore, London and New York, Quartet Books, 1991.

- "Introduction to Ronald Firbank", Three Novels, London, Penguin, 2000.

- Alan Hollinghurst, *The Creative Uses of Homosexuality in the Novels of E.M. Forster, Ronald Firbank and L.P. Hartley*, M. Litt., thesis, Magdalen College, 1979. (Unpublished. A copy of the manuscript can be consulted in the Bodleian Library.)

15 A characteristic device is his use of ellipses to create a conversational vacuum that the reader is invited to fill. In this snippet from *The Flower Beneath the Foot*, for example, a young man registers horror, dis-belief, and chagrin (let us say) on hearing that fleas have been found at the Ritz Hotel: " !? ...!!" (p. 509). In chapter 8 of the same novel, a third of the page is filled with rows of dots (compare the blank pages of *Tristram Shandy*) to disclose the awful interiority of Countess Yvorra's prayer. He frequently uses stichomythia. A unique motif is passages of fragments of overheard conversations - "confusion of voices" - to suggest the chatter in a crowded room.

later period are very similar to Hollinghurst's characters in that they nurture apparently incongruous needs to assert their individuality and to feel a sense of community. *The World in the Evening* (1954), for example, gives us a portrayal of such a character, Bob Woods, who rebels against the plights he is burdened with because of the homophobic society he lives in.

The need for community is an important issue in Isherwood's most important novel, *A Single Man* (1964). The novel's main character George is a late middle aged homosexual who grieves at the death of his lover of many years. Isherwood, through his homosexual character George, deals with issues like commitment and grief, alienation and isolation in a framework of homosexual sensibility. Isherwood as a novelist presaged and embraced the gay liberation movement. His novels focus on the need for solidarity among homosexuals and the recognition of homosexuals as an aggrieved minority. However, Isherwood's greatest achievement as a novelist, and in a way as one of the authors who paved the way for Alan Hollinghurst, is that he portrayed homosexual characters whose homosexuality is a single given, an essential part of their personality.

Homosexual novelists of the 1930s and 1940s also dealt with the hypocrisy of society in its relationship with homosexuals. Evelyn Waugh (1903-1966) in his *Brideshead Revisited* (1945) deals with the fact that the heterosexual world simultaneously permits and condemns homosexuality. One of the novel's homosexual heroes, Sebastian Mardman is first idolized by the novelist and his narrator and then denounced and condemned for his homosexuality and aestheticism. The same pattern of society's consecutive and/or simultaneous glorification and condemnation of homosexuality is strongly echoed in Hollinghurst's *The Line of Beauty* (2004), where Nick Guest, the main character of the novel is first welcomed by the Feddens family and then severely condemned and stigmatized because of his homosexuality.

Writers of the last quarter of the twentieth century largely dealt with two issues: first the resurgence of religious, moral, and political conservatism in England since 1979 and the social stigmatization of homosexuals with the society's discourse on the AIDS plague.

Thus, Alan Hollinghurst draws on retrospective mediations on English homosexual life's stories and pleasures in his novels. Hollinghurst's novels evoke the great variety of discourses and stories on homosexuality in the English tradition. It is through this dialogue between these earlier novelists that Alan Hollinghurst attempts at creating a literary canon for novels dealing with homosexuality. His emulation and reworking on these previous novel traditions and styles enable him to create a queer canon.

2.2. Alan Hollinghurst

Alan Hollinghurst as a British novelist is very often compared with eminent writers like Vladimir Nabokov, Jane Austen and Henry James. In his novels, he deals with some perennial themes like love, death, age, mourning, manners and memory. What differs him from his predecessors and contemporaries is his queer perspective. His perspective could be defined as queer not only because his novels deal with homosexuality, but also because his works surprise, make fun of and perplex the normative order. Such 'queering' of the norms reveals the plight of the homosexual man in an unprecedented way. In Hollinghurst's novels, the homosexual man is related to the hetero-normative order in an ambivalent way. He is both accepted and cast out of society. Hollinghurst offers us a new literary framework in which the homosexual man finds himself a literary voice.

Alan Hollinghurst is praised for his elegant prose style, which is strengthened by his satiric impulse and lyrical gift. Hollinghurst uses his aesthetic sensibility to unveil sexuality 'as an essential thread running through everything ... in a person's life'¹⁶. Thus, sexuality emerges as one of the important triggering forces in a person's life that gives direction to the route the person takes in life. However, Hollinghurst's characters are not only operated by their sexuality, but by their personalities and characters as well. This differs Hollinghurst from his predecessors who have dealt with the homosexuality of their characters as the only defining trait they have. Hollinghurst's characters' sexuality is a given in his novels; in other words, Hollinghurst does not present his fictional characters in a moral dilemma about being a homosexual. What Hollinghurst mostly works on in his novels is the way his characters interact with society and how they position themselves against other groups of

¹⁶ Richard Canning, *Conversations with Gay Novelists: Gay Fiction Speaks*, Columbia University Press, 2000, pp. 332.

people. The issue of community, thus, emerges as a main topic in Hollinghurst's novels. It could be argued that, the predecessors of Alan Hollinghurst, novelists like Christopher Isherwood, E.M. Forster and Edmund White dealt with homosexual characters to show how they are alienated by the hetero-normative society. Writers like these tried to depict the impossibility of survival for homosexuals. Happiness could not be granted to these earlier homosexual characters, because that seemed theoretically impossible¹⁷. These characters did not even come out of their closets. On the other hand, Hollinghurst's characters are known as homosexuals by society. The main fictional concern is not their sexuality, but the deceptiveness of the modern acknowledgement of homosexuality in society. Although they seem to be living in a liberated environment, it is very difficult for Hollinghurst's characters to feel themselves at home wherever they might be. This ever-present sense of alienation haunts them at some important moment throughout the novels. The characters, along with readers, come to the understanding that it is not only the hetero-normative society that casts these men out, but these homosexual men themselves also cannot bring themselves to building close ties with the society. The inner conflicts they develop in their selves and the incongruities that haunt their identity formation will not allow them to live in compromise with the heterosexual order, even if they are allocated certain seemingly-liberated spaces in the margins of society.

The narrative techniques used by Alan Hollinghurst in his novel reflect the way he deals with the inner lives of his characters. *The Swimming-Pool Library* (1988) and *The Folding Star* (1993), his first two novels, are narrated in the first person, whereas *The Spell* (1998) and *The Line of Beauty* (2004) are narrated in the third person. Hollinghurst himself states that 'the book [*The Spell*] had to be inside the mind and preoccupations of its narrator'.¹⁸ Hollinghurst's choice for the first person narration enables him to reveal the feelings of his characters in minute detail. It is through this first person narrative that the readers can follow the characters' responses to people and events. Hollinghurst explains his choice in the following words:

'There are all sorts of reasons for writing in the first person, however. They're partly aesthetic; partly technical and partly something else; to do with the lack of moral heavy handedness that comes from writing in the first person, because everything is floating and unknown. Everything is responded very subjectively. There's an especially interesting engagement, I always think, between the reader and the narrator. It's like getting to know more in real life, forming a view, and changing your mind about him or her. It's interestingly unstable.'¹⁹

When Hollinghurst switches to the third person narration, it is so in order to unravel the underlying interrelations among his characters. *The Spell* (1998), for example, through its third person narration gives its reader the opportunity to see the relations between characters from each other's perspectives. *The Spell* is a novel in which characters seem to be dancing to a symphony of human relations. It is like a slow movement between the city and the country and between men of different characters. Hollinghurst states that he wanted *The Spell* to 'be a study of people and their relations to each other.'²⁰ Hollinghurst uses these narrative voices so as to come up with a detailed and deep excavation into the mind and feelings of the homosexual man. Unlike his predecessors, Hollinghurst does not only focus on what society does to the homosexual man, but on how the homosexual man reacts to society and tries to defend himself so as to survive.

Another significant characteristic of Alan Hollinghurst as a gay novelist is his concern with aesthetics and the formal laws guiding creativity. In all of his novels, his characters are very much concerned with the arts, whether it be literature, music, art and architecture. Hollinghurst's concern with aesthetics and creativity is the reflection of the attempt to construct an order on the part of his characters. The current of aesthetics and creativity represents the gap in Hollinghurst's characters which is opened by the hetero-normative society's disavowal of them. Hollinghurst's characters all suffer from a psychic gay which is there because of their being alienated by the hetero-normative society. Art and all kinds of aesthetic pursuits in Hollinghurst's novels might be read as the homosexual man's attempt to disguise this psychic gap both from himself and from others around

17 E.M. Forster's novel *Maurice* could be read as its author's struggle to resolve the paradoxical situation of the homosexual man in society.

18 Canning, Richard, Ed., *Conversations with Gay Novelists: Gay Fiction Speaks* (New York: Columbia University Press, 2000), p. 332.

19 *Ibid.*, p. 332.

20 *Ibid.*, p. 334.

him. Thus, Hollinghurst's concern with aesthetics and the formal laws guiding creativity emerges as a strong narrative current through which he portrays the subjectivity of his characters as gay men.²¹

This aesthetic concern of Alan Hollinghurst also differs him from other gay novelists, because the depiction of his homosexual characters' aesthetic pursuits act as insights into their subjectivity. It is through their relation with art and aesthetics that we learn more about their personalities and their feelings. In the works of Ronald Firbank, E.M. Forster and Christopher Isherwood, for example, we do not have such in-depth analyses of homosexual characters. Their novels mainly deal with the homosexual person's interaction with society and they mostly depict almost stereotypical homosexual characters. In *The Swimming-Pool Library*, for example, William Beckwith's qualms about writing Lord Nantwich's diary, his chasing after beautiful black men portray a very strong character into whose mind we can so easily enter. *The Spell's* concern with architecture, strengthened by the fact that the main character of the novel, Robin, is an architect himself, does not only highlight the underlying search for a home, but also the homosexual man's inherent attempt to beautify his surroundings so as to disguise the psychic gap caused by his separation from and his rejection of his father. In *The Folding Star*, the side story which revolves around a mysterious Dutch painter functions as the reflection of Edward Manner's obsession with his young pupil and his beauty. The Dutch painter's obsessed love affair reflects how desire gives shape to people's fortunes in life. *The Line of Beauty*, Hollinghurst's 2004 novel, is perhaps the most deeply concerned with art and aesthetics. Nick Guest, the novel's protagonist, is a young man perhaps too much disillusioned with what is beautiful and aesthetic. He is so overwhelmed with what is on the surface that he misses his true standing in life and falls prey to a 'narcissistic' self-deception. At the end of the novel, he is tragically cast out of what he previously deems as naturally his own. Through these characters, Alan Hollinghurst very effectively portrays the plight of the homosexual man in society who has to make a deliberate and conscious choice in accepting his essential 'otherness' in the hetero-normative society and living in deep awareness of forces against him or in living in a self-built narcissistic illusion that he is already part of a large community and other people around him are there to love him no matter what he is.

Talking about his novel *The Spell*, for example, Alan Hollinghurst himself makes it very clear that, beyond the depictions of the colorful lives these homosexual men lead, he wants to highlight a more obscure problem. The lives of homosexual men, very easily defined as 'colorful, enjoyable and 'gay'', disguise a darker dimension which is fed by a mostly unacknowledged sense of loneliness and being cast out:

'... with *The Spell*, I wanted to write more about pleasure. I know that the idea of pleasure itself has become a slightly charged thing – for instance, with the anti-gay movement and the perception that pleasure's the only thing certain gay people want to have. I hoped to take a fairly ironic position on pleasure; one that shows it's good to have fun, but that it isn't the only thing.'²²

The characteristics of a pleasurable and enjoyable life, which are generally attributed to homosexual individuals and their lives should be interpreted as an alibi of an underlying psychological cause and also as the society's forced way of perceiving the homosexual man. Alan Hollinghurst, by both acknowledging and problematizing this 'pleasure principle' in the homosexual man's life, presents some very realistic depictions of homosexual man and how they are positioned within society. In *The Swimming-Pool Library*, for example, William Beckwith's colorful and social London life hides the inherent alienation of homosexual people by society. In his fast-paced and pleasure-oriented life, it is perhaps William Beckwith himself who keeps some dire facts out of his immediate perception. The turning-point of the novel emerges when William Beckwith comes to the understanding that in this pleasure-oriented life, he cannot have an autonomous and established personality. He has to shift the focus of his life from pleasure to ethics and make a choice between hiding his true self in transient pleasures and structuring a free and self-reliant individual. The novel ends with the main character's unresolved paradox.

21 Alan Hollinghurst, in his interview with Richard Canning, explains his concern with aesthetics in following words: 'I'm not quite sure how I'd define it though. All my books have quite a lot about buildings. This happens to be a preoccupation of mine. I love inventing buildings and describing them. I'm interested in the atmosphere of buildings. People often wonder why the hell I have got an enormous description of building at a certain point, but I'm afraid they just have to put up with it.' *Ibid.*, p. 335.

22 *Ibid.*, p. 339.

Similarly, *The Line of Beauty* deals with the self-delusions of its main character, Nick Guest. Nick Guest is a young homosexual man who is very much concerned with beauty and aesthetics. He is almost obsessed with beauty and his fixation is to such an extent that he undervalues people around him and thinks that he can survive on his own. He cannot perceive the pretense of the Feddens family he is hosted by until the end of the novel. Nick's tragedy reveals itself not when he is looking for a community, but when he deliberately distances himself from others like him. Alan Hollinghurst presents Nick's coming to the awareness of the significance of community in his forceful exit out of the pretentious world of aestheticism.

Hollinghurst also differs from his predecessors in that he depicts his characters as very active figures in the heart of cities they inhabit. His characters present us a portrayal of a very clearly defined metropolitan gay culture. It is in this metropolitan gay culture that the characters' sexual pursuits and desires find themselves a scene. The city that engulfs the homosexual man to the degree of an involuntary invisibility seems to be simultaneously opening up underground spaces for him in which he can fall into the delusion that he is being himself by chasing beauty and momentary sexual gratification. Actually this self-deception is very much strengthened by society itself. The society prescribes its own image of a homosexual person onto homosexual people and they somehow feel compelled to act in certain ways.²³ This effect of society and the need to strip one's self²⁴ out of these social frameworks are given voice by some queer thinkers like Guy Hocquenghem. The pursuit of beauty and momentary sexual gratification constitute the main engines of plot in Hollinghurst's novel. However, Hollinghurst does not only utilize these as pieces of a grand narrative mechanism. Obsession with beauty and a focus on sexual gratification also reflect how the homosexual individual gives meaning to his identity as it is positioned in society. This relationship between the homosexual individual and society is mutual, in the sense that, it is the society itself which channels the homosexual man into a chase after beauty and sexual gratification. The homosexual individual, being psychologically prone to resolve the inner conflict in himself through art and perhaps camp elements, turns his chase after beauty and sex into a habitual way of living. This habituation is encouraged by society. Queer theory defines this as the 'performative' aspect of gender. The homosexual individual, in other words, most of the time learns to be a 'homosexual' by observing others like him in the 'metropolitan gay culture'. Hollinghurst is aware of how these inclinations in the homosexual individual are prone to be turned into habit: 'But I think desires, appetites and their innate tendency towards addiction, towards obsession, towards a need which becomes a habit, is what *The Spell* is about'.²⁵ *The Folding Star*, in a similar vein deals with a homosexual man who turns his desire for a young boy into a fixation and a kind of obsession. The libidinous dimension of the novel reveals the fragility of the homosexual individual in dealing with his quest for beauty and sexuality.

One important defining characteristic of Alan Hollinghurst as a gay novelist is that he foregrounds the often marginalized homosexual characters who are obsessed with beauty and art. The mainstream literature, even the gay novel itself, positions such 'wounded' and 'flawed' characters at the margins of books. Hollinghurst does not depict his characters as only clubbers and as effeminate aesthetes; the pursuit of art and beauty and the sublimation of sexual desire are used as narrative foci through which the characteristics and personality traits of Hollinghurst's characters are revealed and developed. Alan Hollinghurst explains why he foregrounds and explicates artistic pursuits and artistic sublimation in his characters:

'Bringing to the centre people who could acknowledge and fulfill themselves, however compromised or satirized it may be, was certainly part of my conscious intention in *The Swimming-Pool Library*. The idea was not to write about people in some way disadvantaged and sitting in the margins, but up there, in your face ... So one doesn't associate those characters with habits of mind and repressive social patterns one wants to discard. But I think I've always had characters who can't quite make it into this world of hedonistic fulfillment. Will's friend

²³ The French queer theorist Guy Hocquenghem, in his book *The Screwball Asses* pursues his claim that it is society itself simultaneously condemns and creates homosexuality, hence it is this socially prescribed version of homosexuality that many homosexuals live. Guy Hocquenghem, *The Screwball Asses*, Semiotext(e) intervention series N.3., Trans. Noura Medell, England, London, 2010.

²⁴ Guy Hocquenghem, in his book *The Gay Nation*, talks about how society gives shape to our desires: 'However, the desiring machines operate above as well as below the level of 'the human person', for it is society which at different points in historical development distributes desire in different ways through a process of coding, that is of signification which stabilises desire in patterns.' Guy Hocquenghem, *The Gay Nation*, Pluto Press, London, 1996, p. 27.

²⁵ Canning, Richard, Ed., *Conversations with Gay Novelists: Gay Fiction Speaks*, New York, Columbia University Press, 2000, p. 343.

the doctor in *The Swimming-Pool Library* very much *sublimates his feelings into his work* [my italics]. Hugh in *The Spell* is similar.'

As the above quotation makes clear, many of Hollinghurst's characters do not really fit into the stereotypical image of a homosexual man. This enables his readers to see the homosexual man confronted with society. Since we do not see his characters in full compromise with the machinations of society, the rupture they live in reveals the traumatic encounter society. Lord Nantwich in *The Swimming-Pool Library*, for example, is an elderly homosexual man who has simply failed himself into invisibility by not being able to construct himself an autonomous identity. The task of writing his diary, which symbolizes his 'word' in this life, his only and last chance to be someone, befalls on the shoulders of William Beckwith, who is himself not strong enough to tackle with this. *The Spell*, in a similar vein, in the person of Robin Woodfield, portrays us a homosexual man who consciously keeps himself out of the libidinous world of the gay metropolitan life. Robin is very successfully juxtaposed with his own son Danny, who seems to be enjoying himself in chasing and being chased in the sexual dance of the gay men in the kind of life his father had rejected. Nick Guest, in *The Line of Beauty*, is again somehow out of the homosexual milieu he would normally be accepted to inhabit. He does not know about the colorful gay social life and the dynamics of 'cruising'²⁶. It is only through his new lover he meets in London that he is initiated into the metropolitan gay world in London. Still, his fixation on beauty and his pretentious characters do not allow him to come together with ordinary gay men; he spends his time with high-ranking people in society. He distances himself from the social dimension of his gayness; he does not give much thought on the significance of the AIDS epidemic, for example. The AIDS issue, very much like the serious social aspect of his standing in life, is presented only very fleetingly.

The fact that the AIDS epidemic is treated in a seemingly shallow manner in Hollinghurst's novels hints at another novelistic and literary characteristic of Hollinghurst which differentiates himself from his peers. Unlike many other gay novelists, Hollinghurst's novels do not center around the theme of AIDS. Hollinghurst consciously 'evades' focusing on AIDS, because he thinks that it is rather cliché to construct characters dealing with AIDS in the gay novel. In other words, this strategic evasion on the part of Hollinghurst prevents his novels to be the voice of society that haunts homosexual individuals with the constructed AIDS narrative. Hollinghurst seems to be aware of the fact that if he had dealt with AIDS in the centre of his novels, they would only be accentuating the discourse of society itself. Gregory Woods, in his *A History of Gay Literature: The Male Tradition*, explains Hollinghurst's narrative strategy in the following words:

'The British novelist Alan Hollinghurst has adopted two different strategies of 'evasion'; or rather, to phrase it more positively, he has twice refused to submit to the considerable pressure, from gay readers and straight critics, on all gay male writers, to write about AIDS. His first novel, *The Swimming-Pool Library* (1988) is a lusty celebration of pre-AIDS freedoms, already a 'historical novel' at the time of its publication by virtue of being set in London in the 1970s, a decade so radically different from the 1980s in the common experience of urban gay men.'²⁷

The Swimming-Pool Library, for example, is a novel in the shadow of AIDS, but it is not acknowledged as a threat in an open manner. The main character William Beckwith leads a life which is very much ignorant of the impending epidemic. Still, he voices his sense that the summer in which the events of the novel unfold would be the last happy summer of his life. This sense of an ending of one sort or another is there, because we have the AIDS epidemic behind the curtain. *The Folding Star* is a novel is too much concerned with the psychology of its main character to deal with AIDS openly, but even there, the main character Edward Manners is given an ex-lover who has died of AIDS. In a way, the novel starts with the loneliness triggered by AIDS in Edward's life, but AIDS is not the main issue. This enables us to see more about the person influenced by AIDS. Any other narrative and stylistic strategy would only be strengthening the discourse wound up and let loose by society.

The way Hollinghurst deals with the AIDS question is perhaps the most revealing aspect of his authorship. Hollinghurst himself has dealt with this issue in his Master of Arts thesis which is titled as 'The Creative Uses of

26 'Cruising' is a word used to refer to the act of trying to pick up someone for anonymous gay male sex.

27 Gregory Woods. *A History of Gay Literature: The Male Tradition*. New Haven and London: Yale University Press. 1998. pg. 368-369.

Homosexuality in the Novels of E.M. Forster, Ronald Firbank and L.P. Hartley'. Hollinghurst in his thesis makes a differentiation between homosexuality as a 'content' and homosexuality as a 'lifestyle'. Richard Canning hints at a problematic of the British gay novel as put forward in Hollinghurst's thesis:

'... an unresolved question concerning the British gay literary canon; namely, what is the relationship between gayness as a matter of content and gayness such as it might be traced as literary lifestyle. In the thesis you argue for a clear division. For instance, you say Christopher Isherwood's *A Single Man* in 'not distinctively homosexual for it relies on a new moral climate free from discrimination against homosexuality'.²⁸

It could safely be surmised that Alan Hollinghurst's fiction is related to the tenets of queer theory that was developed in the 1980s and 1990s. Similar to queer theorists like Eve Sedgwick, Hollinghurst is interested in homosexuality not only as a concealed or revealed identity, but as a textual phenomenon. By working on the dynamics of the textual representation of homosexuality, Hollinghurst offers a wider fictional realm for the understanding of homosexual selfhood and identity. He achieves this through creating a distinctive homosexual style in fiction which reveals the homosexual man's positioning both from a psychological and social perspective. Another significance of Alan Hollinghurst is that he attempts at building a distinctive form for the homosexual experience. Hollinghurst's fiction could be read as a striving step for an autonomous 'queer' canon in which the plight of the homosexual man is linked to the perennial issues of humanity without being marginalized.

28 Canning, Richard (ed.), *Conversations with Gay Novelists: Gay Fiction Speaks* (New York: Columbia University Press, 2000), p. 350.

BIBLIOGRAPHY

- Canning,R. (2000), *Conversations with Gay Novelists: Gay Fiction Speaks*, Columbia University Press.
- Carpenter, E. (2007), *The Intermediate Sex*, The Echo Library, New York.
- Forster, E.M. (1991), *Howards End*, Everyman's Library, Alfred A. Knopf, New York.
- George, S., 'Ed.', (1992), 'Ronald Firbank', in *British Writers*, Supplement II, Simon and Schuster MacMillan, New York
- Hocquenghem, G. (1996), *The Gay Nation*, Pluto Press, London.
- Hocquenghem, G. (2010), *The Screwball Asses*, Semiotext(e) intervention series N.3., (Trans. Noura Medell), England, London.
- Hollinghurst, Alan, (1979), *The Creative Uses of Homosexuality in the Novels of E.M. Forster, Ronald Firbank and L.P. Hartley*, M. Litt., Thesis, Magdalen College, (Unpublished. A copy of the manuscript can be consulted in the Bodleian Library.)
- Hollinghurst, A. (1988) *The Swimming-Pool Library*, Vintage, London.
- Hollinghurst, A. (1998) *The Folding Star*, Vintage, London.
- Hollinghurst, A. (1988) *The Spell*, Vintage, London.
- Hollinghurst, A. (2004) *The Line of Beauty*, Vintage, London.
- Moore, S., (Ed.), (1991), *Introduction to The Early Firbank*, Quartet Books, London and New York.
- Moore, S., (Ed.), (2000), *Introduction to Ronald Firbank*, Penguin, London.
- Potoker, E.M. (1969), *Ronald Firbank*, Columbia University Press, New York.
- Scott-Kilvert, I., (Ed.), (1983), 'E.M. Forster' in *British Writers*, Volume VI, Simon Schuster, New York.
- Woods, G. (1998) *A History of Gay Literature: The Male Tradition*. Yale University Press, New Haven and London.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.01.2019 ✓Accepted/Kabul:13.11.2019

DOI: 10.30794/pausbed.519283

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kaya, H. (2020). "I Remember; Therefore, I Exist: An Existential Reading of Harold Pinter's Old Times" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 99-107.

I REMEMBER; THEREFORE, I EXIST: AN EXISTENTIAL READING OF HAROLD PINTER'S OLD TIMES

Hilal KAYA*

Abstract

Harold Pinter (1930-2008) employs the major themes of the twentieth century in his drama such as the loss of meaning and identity. His characters want to find a sanctuary where they can anchor and define their existence in a world which lacks unity and is beyond the explanation of reason. This shelter they take refuge in is their memories as they assume that the past can provide them with a fixed realm where they can feel meanings. Therefore, Pinter's pervading theme is memory. Moreover, Pinter's characters are depicted as they try to persuade others to verify their own memories to assert a stable identity and meaning to their existence. That is, remembrances of their past help them to overpower others, so they can feel confident. Considering these, this study aims to explore the use and functions of such themes as memory, existence, identity and gender-power relations in Harold Pinter's Old Times (1971).

Keywords: *Harold Pinter, Old Times, Past, Memory, Existence, Gender-Power Relations.*

HATIRLIYORUM; ÖYLEYSE, VARIM: HAROLD PINTER'İN ESKİ ZAMANLAR OYUNUNUN VAROLUŞSAL BİR OKUMASI

Özet

Harold Pinter (1930-2008), oyunlarında anlam ve kimlik kaybı gibi yirminci yüzyılın en temel temalarını işlemektedir. Aklın açıklayamadığı ve bütünlük kavramının yitirildiği bir dünyada, Pinter'in oyun karakterleri varoluşlarını hem sabitleyip hem de tanımlayabilecekleri bir sığınak bulmayı arzulamaktadır. Sığınak olarak seçtikleri yer bellekleri yahut hatıralarıdır çünkü karakterler geçmiş kavramının, onlara anlam bütünlüğünü tekrar hissedebilecekleri, değişmez ve sabit bir yeri sağlayacağını düşünürler. Bu yüzden, bellek (hem de hatıra) Pinter'in oyunlarında sıklıkla kullandığı temadır. Bunun yanı sıra, Pinter'in oyun karakterleri, varlıklarına anlam katmak ve sabit bir kimlik elde etmek amacıyla, hatıralarını doğrulamak için gerekli olan diğer karakterleri ikna etmeye uğraşırken tasvir edilir. Diğer bir deyişle, geçmişi hatırlamak onların diğer karakterleri alt etmesine yardımcı olmaktadır ve bu şekilde kendilerini güvende hissetmektedirler. Buradan hareketle, bu çalışma Harold Pinter'in Eski Zamanlar (1971) oyununda, bellek (hatıra), varoluş, kimlik ve cinsiyet-güç ilişkileri gibi temaların kullanım ve işlevlerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Harold Pinter, Eski Zamanlar, Geçmiş, Bellek, Varoluş, Cinsiyet-Güç İlişkileri.*

** Dr. Öğr. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye; Misafir Dr. Öğr. Gör., Edinburgh Üniversitesi, İSKOÇYA
e-posta: hkaya@ybu.edu.tr; hilal.kaya@ed.ac.uk; (orcid.org/0000-0001-6190-8694)

1. Introduction

Old Times is a memory play which deals with its characters' recollections of the past. As Esslin puts, "*Old Times contains drama in presenting a clash of personalities, a battle for the affections of a woman and best friend*" (1970: 183). Harold Pinter's concern is with the motives behind people's recollections as his characters voluntarily, not arbitrarily, go back to their past and invoke their memories. As Pinter's biographer, Billington asserts, "*the play is also a sustained mediation on time and memory in which Pinter suggests the past is no more fixed or certain than the present or the future*" (1996: 213). The past is very difficult, almost impossible, to verify; therefore, Pinter's characters either cannot remember the past or they are uncertain about its accuracy.

Pinter is obviously influenced by Wilde's ideas about the past. In *The Importance of Being Earnest*, Cecily and Mrs. Prism elaborate on the function of memories. Mrs. Prism announces "*Memory, my dear Cecily, is the diary that we all carry about with us*", to which Cecily replies "*Yes, but it usually chronicles the things that have never happened, and couldn't possibly have happened*" (Wilde, 1899: 57). Pinter takes this idea a stage further and theorizes that "*through the very act of remembering, the past acquires an imaginative truth*" (Billington, 1996: 213). Uncertainty of memories causes each character to have a different version of the original recollection. This notion also denotes the subjectivity of memory. To dominate others in order to assert one's existence and compensate for his own inadequacies or insecurities is the main motive of Pinter in *Old Times*. The characters construct, deconstruct or reconstruct their recollections of the past according to their own present need which is mainly the need to overpower others to assert their existence.

2. An Existential Reading of *Old Times*

As in many plays of Pinter, an outsider comes into a territory, and threatens the others' possessions, security, or identity in *Old Times* too. Thus, the characters are in continuous guard of their territory against the intruders who try to invade it both psychologically and physically. In *Old Times*, the married couple, Deeley and Kate is waiting for their guest, Anna. Deeley feels intimidated by Anna's visit since he regards Anna as an intruder or a threat who, he believes, is to take over his authority and territory which denote his house and marriage with Kate. For Deeley, their house in the country is a refuge, and Anna's arrival will bring menace into it.

Deeley is seemingly the centre of the play or the focus of the patriarchal power because he is the one who suffers most from the existential concerns and tries to overpower others. Deeley reflects his anxiety by asking Kate a lot of questions about Anna and her relationship with his wife before she arrives. Kate claims that Anna is the best and only friend she has got, which makes Anna's existence more intimidating for Deeley. As he enquires about Kate's past relationship with Anna, Kate states that she remembers vaguely because it was a long time ago. Deeley still feels intimidated and argues: "*But you remember her. She remembers you. Or why would she be coming here tonight?*" (Pinter, 1971: 246). That Anna and Kate remember each other makes Deeley feel threatened by the old times they had together. Deeley tries to learn more about his possible rival by inquiring about Anna's personal life:

DEELEY:

What do you think he'd be like? I mean, what sort of man would she [Anna] have married? After all, she was your best-your only-friend. You must have some idea. What kind of man would he be?

KATE:

I have no idea.

DEELEY:

Haven't you any curiosity?

KATE:

You forget. I know her. (Pinter, 1971: 252)

Kate knows how to offend Deeley. It is Deeley who feels to be challenged and overpowered by his wife when she mentions the old acquaintance between her and Anna. Deeley who is unable to find a space in their memories feels insecure and defeated so this is a stroke to his sense of existence. Deeley avoids presenting himself as a vulnerable person lest others would attack him. Therefore, he mainly speaks for the purpose of overpowering others in order not to be defeated. For example, Kate threatens Deeley's existence by implying that he could not interfere in the unique relationship she had with Anna:

DEELEY:

You haven't seen her for twenty years.

KATE:

You've never seen her. There is a difference. (Pinter, 1971: 252)

Deeley asks these questions to have knowledge about Anna because knowledge is power and he is eager to have power over both Kate and Anna. Deeley tries to cover his insecurity and uneasiness by pretending that he feels confident of himself: *"Anyway, none of this matters"* (Pinter, 1971: 255). For Deeley, they all matter but he tries not to reveal his vulnerability and weakness, which is being underestimated and taken for granted by others. He will not be able to define and assert his existence without others' approval and verifications of his remembrances. He bitterly feels that how little he knows about Kate's past and not knowing enough renders him weak, which he struggles to accept.

At that point, Anna, who is standing by the window throughout this conversation between Deeley and Kate, turns from the window, and starts her first speech about her recollection of the experiences that she shared with Kate when they lived together in London. *"The hallucinatory framework, the contradictory statements the characters make about each other and the oddly varying descriptions of the past"* (Billington, 1996: 212) lead to myriad of speculative speeches throughout the play. Anna's description of the past is based on a sophisticated and energetic life with operas, concerts and ballets.

With the emergence of Anna, Deeley's war of existence and power struggle officially starts. Milne asserts that *"Pinter's plays are typically concerned with the idea of male bonding, yet Old Times stands out because it depicts an exceptional situation among Pinter's plays because it pinpoints female bonding and highlights a male exclusion instead"* (2001: 202). Creating a female bonding with Kate, Anna exerts control over Deeley by describing their intimate relationship in which Deeley was neither present nor aware of; *"both giggling and chattering, both huddling to the heat, then bed and sleeping innocent girls, innocent secretaries"* (Pinter, 1971: 255-6). After her first speech, Anna becomes distinctively Deeley's antagonist because he feels defeated having heard all about the sophisticated life Kate and Anna led. This action develops into a duel of wits between Deeley and Anna; each uses his/her memories and reminiscences to put the other at a disadvantageous position. Moreover, Anna and Deeley alternately try to objectify Kate because she is regarded as a vehicle to test the validity of the identity that they have created for themselves. Kate becomes a criterion for them, so both Anna and Deeley try to take possession of Kate. According to Savran, Pinter's *Old Times* is about *"an erotic triangle of passion in which both Deeley and Anna desire for Kate who becomes a desired object in this triangle"* (1982: 44).

Anna makes the best use of every chance she has in order to make Deeley feel insecure about his "possession" of his wife. Therefore, Anna and Deeley start a power battle in which each one insists that he or she knows Kate better than the other one. *"Characters create the past according to the psychological and tactical needs of the moment and, as they do so, it acquires a tangible reality"* (Billington, 1996: 213). In other words, both Anna and Deeley resort to their recollections about Kate and deconstruct, or reconstruct them in order to be able to dominate the other and announce the sovereignty of his or her existence:

ANNA:

She was always a dreamer.

DEELEY:

She likes taking long walks. All that. You know. Raincoat on. Off down the lane, hands deep in pockets. All that kind of thing. (Pinter, 1971: 261-2)

Anna puts forward Kate's past preferences and personality qualities. Deeley, who does his best to prevent Kate and Anna from attaining personal integrity and dominance over him, delivers a counter attack by noting Kate's present preferences. The past which is transferred by Anna and the present which is represented by Deeley are intermingled, and they influence each other. The past is no longer something fixed because the boundary between the past and present is blurred. There is nothing to trust or take as real for both characters and the audience. Anna is unable to reply to Deeley's assertions about the present. Thus, Deeley tries to go on dominating her by talking about their romantic moments:

DEELEY:

Sometimes I take her face in my hands and look at it.

ANNA:

Really?

DEELEY:

Yes, I look at it, in my hands. Then I kind of let it go, take my hands away, leave it floating.

KATE:

My head is quite fixed then. I have it on. (Pinter, 1971: 262)

In Pinter's plays, relationships keep changing in the sense that the characters change sides in dominating the others. They use memories, by either fabricating or interpreting them, in order to subjugate and victimize each other. Kate takes Anna's side, and exercises power over Deeley by representing a more realistic point of view regarding Deeley's expression of the intimate moments they share. Anna takes advantage of that, and attacks with the recollection of Kate again. Anna gets herself involved in Kate's dreams by using a more poetic language as follows.

ANNA:

She was always a dreamer. Sometimes, walking, in the park, I'd say to her, you're dreaming, you're dreaming, wake up, what are you dreaming? and she'd look round at me, flicking her hair, and look at me as if I were part of her dream. (Pinter, 1971: 262-3)

Pinter uses a variety of techniques in the play both to depict the battle between Deeley and Anna; songs and movies enrich the texture of the play. Anna and Deeley go on their battle by using their words as weapons. They use the lyrics of a song which is cleverly chosen to reinforce the play's basic theme of remembrance: "DEELEY: (Singing to KATE.) *You're lovely to look at, delightful to know*" (Pinter, 1971: 265). Anna starts singing by picking up the lines carefully in order to control Deeley. The lyrics that are picked up praise Kate, but their intention is devious. They are carefully chosen to assert the power over Kate as follows:

DEELEY:

Blue moon, I see you standing alone

ANNA:

The way you comb your hair

DEELEY:

Oh no they can't take that away from me

...

ANNA:

You are the promised kiss of springtime

DEELEY:

And someday I'll know that moment divine,

When all the things you are, are mine! (Pinter, 1971: 265)

In the first line of the song, Deeley suggests that he is standing and admiring Kate from a distance. Anna takes the control with a more intimate observation of Kate which is the way she combs her hair. As a reaction, Deeley openly tells Anna that she will not have Kate as he insists that Kate is his to possess.

The film called *Odd Man Out* is also functional to underline the theme of the play. It is deliberately chosen as the occasion for Deeley's alleged first meeting with Kate. The title is an attribution to Deeley himself: he is the odd man out in this peculiar relationship. He makes use of the recollection of how Kate and himself first met. Deeley's account of his cinematic encounter with Kate is circumstantially detailed:

DEELEY:

I thought Jesus this is it, I've made a catch, this is a trueblue pickup, and when we had sat down in the cafe with tea she looked into her cup and then up at me and told me she thought Robert Newton [the actor in the film] was remarkable. So, it was Robert Newton who brought us together and it is only Robert Newton who can tear us apart. (Pinter, 1971: 268)

Deeley refers to Kate as a picked-up girl which is not romantic at all. He bases the memory of their first acquaintance on a sexual and crude relationship. In that way, Deeley regards Kate as an object which he could pick up through his masculinity, but he merely demeans that special occasion. His statement "*It is only Robert Newton who can tear us apart*" (Pinter, 1971: 268) is significant since he challenges Anna through the implication that she will not be able to come between them. However, this account of him is undercut by Anna. Her description of rushing off with Kate to some obscure, unfamiliar district to see *Odd Man Out*, strikes another blow to Deeley and reinvents the past to suit her own purposes.

Deeley assumes that his only chance to overpower Anna is the sexual relationship he has with Kate. He supposes that Anna cannot be able to compensate for a heterosexual relationship that Deeley can offer to Kate. He asks what Robert Newton would think of this, but actually he challenges Anna by forcing her picture Deeley and Kate's physical act of love, and provokes her to attack if she can.

DEELEY:

And then at a slightly later stage our naked bodies met, hers cool, warm, highly agreeable, and I wondered what Robert Newton would think of this. What would he think of this I wondered as I touched her profoundly all over. (To ANNA.) What do you think he'd think? (Pinter, 1971: 269)

Anna's reply is highly significant in the sense that she refers to the manipulation of the recollections, and implies that Deeley does manipulate his recollection:

ANNA:

I never met Robert Newton but I do know I know what you mean. There are some things one remembers even though they may never have happened. There are things I remember which may never have happened but as I recall them so they take place. (Pinter, 1971: 269-270)

Anna, the mouthpiece of Pinter, suggests that the main characteristic of the memory is its uncertainty. The memories may not have taken place in the past but the characters recall them as they take place, and make them true for the present. Anna argues that what Deeley remembers may not have happened; so, she undercuts the meaning and reality of his recollection. Deeley cannot respond to that challenge. Anna immediately attacks with her recollection of a man in Kate and Anna's room:

ANNA:

This man crying in our room. One night late I returned and found him sobbing, his hand over his face sitting in the armchair, all crumpled in the armchair and Katey sitting on the bed with a mug of coffee and no one spoke to me there was nothing but sobbing, suddenly it stopped. The man came over to me, quickly, looked down at me, but I would have absolutely nothing to do with him, nothing. (Pinter, 1971: 270)

At that point, Kate, who remains silent till that moment, states: *"You talk of me as if I were dead"* (Pinter, 1971: 272). Kate is quite aware of the battle which is going on between Anna and Deeley. She implies that she is very much present and listens to everything they say. Therefore, she hints that they have to be careful of what they say. They ignore Kate's statement, go on with their competition. Anna tells how happy she felt when she first learnt that Kate was married. Her remarks are attempts to assert how well she knows Kate:

ANNA:

And later when I found out the kind of man you were I was doubly delighted because I knew Katey had always been interested in the arts.

KATE:

I was interested once in the arts, but I can't remember now which ones they were. (Pinter, 1971: 275)

Kate suggests that Deeley's ability in art was powerful once, but now it does not attract her to Deeley anymore. Kate exerts control over Deeley, and at the same time she diminishes his power on her. Anna sees this chance, and evokes the recollection of her and Kate when they *"explored London and all the old churches and all the old buildings"* (Pinter, 1971: 276). She also reminds Kate that she used to insist they visit various galleries and theatres. Anna implies that Kate was interested in art when she was only with her, not with Deeley.

Deeley, who is defeated once more, tries to assert his existence while Anna and Kate are talking about Anna's villa in Sicily. Kate is interested in Anna's daily habits in Sicily and the details about her villa. Deeley realizes this interest, and attempts to attract the attention on him. He presents himself as a globe-trotting film-maker: *"DEELEY: As a matter of fact I am at the top of my profession, as a matter of fact, and I have indeed been associated with substantial numbers of articulate and sensitive people, mainly prostitutes of all kinds"* (Pinter, 1971: 280). While trying to assert that he is a true artist or intellectual, Deeley simultaneously expresses his contempt of the snobs who claim to be artists or intellectuals like Anna. Deeley who sees his proprietary claim to Kate is under threat battles to re-establish his identity. *"I had a great crew in Sicily. A marvelous cameraman I wrote the film and directed in. My Name is Orson Welles"* (Pinter, 1971: 280). As a sign of his mounting panic, he exaggerates it and even calls himself Orson Welles. However, Kate ignores him, and inquires more about Sicily:

KATE: (To ANNA.)

And do you like Sicilian people?

DEELEY:

I've been there. There is nothing more to see, there's nothing more to investigate, nothing. There is nothing more in Sicily to investigate.

KATE: (To ANNA.)

Do you like Sicilian people? (Pinter, 1971: 281)

Deeley's statements indicate that he wants to diminish the importance of Sicily and accordingly Anna's importance and identity. He insists on changing the subject of the conversation. The interesting point is that Anna does not answer Kate's question but just stares at her. That action suggests that even language is not for communication but it is for exerting domination over others.

Anna suggests staying inside that night instead of going outside. She makes plans at home, but Deeley is not included in these plans: *"I'll cook something, you can wash your hair, you can relax, we'll put on some records"* (Pinter, 1971: 281). In that respect, she wishes to re-live their past. They talk about their old friends and their past daily routine, which suggests that Deeley is completely left out.

Kate decides to take bath and she leaves them. Deeley is alienated from these plans. Therefore, he reacts to assert his existence and masculinity. He talks about a precise reminiscence of meeting Anna twenty years ago although he claimed that he has never met Anna before at the beginning of the play. He claims that he and Anna met twenty years ago in a pub called the Wayfarer, and later at a party where he stared up her skirt at her white thighs. Thus, the contest between Anna and Deeley becomes even more blatant when he reduces her to a piece of skirt. However, Anna can remember neither the tavern nor their acquaintance. The audience can never be sure whether this story is true or false. Deeley insists on the truth of his recollection: *"It's the truth. I remember clearly"* (Pinter, 1971: 288). This memory may be true or false; it is unprovable. However, there are several hints suggesting that Deeley is inventing or reshaping their memories to suit his own needs. Deeley exercises control over Anna by emphasizing his masculine appeal which Anna has rejected previously:

DEELEY:

You sat on a very low sofa, I sat opposite and looked up your skirt. Your black stockings were very black because your thighs were so white I simply sat sipping my light ale and gazed gazed up your skirt. You didn't object, you found my gaze perfectly acceptable. (Pinter, 1971: 289)

Deeley belittles Anna by representing her as a woman whom he could abuse. He reflects his recollection in the way that his crude action which is looking up her skirt was accepted by Anna. Additionally, he overpowers Anna through his insult: *"You must be about forty, I should think, by now (Pause) If I walked into the Wayfarers Tavern now, and saw you sitting in the corner, I wouldn't recognize you"* (Pinter, 1971: 295). He implies that Anna has lost her charm and sexuality, and suggests that he has nothing to do with her now.

Kate has her bath and joins them. She is aware that she is the object of desire so she retains the control over them. During the play, Kate does not talk much; her silence makes her the most powerful one in the play. She lets Anna undermine Deeley's existence; once Deeley is defeated, Kate moves in to demolish Anna and her memories too as follows:

KATE:

The water is very soft here. Much softer than London. I always find the water very hard in London. That's one reason I like living in the country. The only thing nice about a big city is that when it rains it blurs everything. (Pinter, 1971: 297)

Anna protests against Kate's remarks, and reminds their intimate and caring relationship back in London. Anna interfuses the past into the present. Kate gradually distances herself more from both of them by ignoring their attention and possessive attitudes. Kate seizes her chance to dominate others at that point. She evokes the recollection of the man in their room that Anna has told before. She reconstructs the memory by abolishing Anna's existence, and states:

KATE:

I remember you dead. I remember you lying dead. You didn't know I was watching you. I leaned over you. Your face was dirty... Last rites I did not feel necessary. Or any celebration. I felt the time and season appropriate and that by dying alone and dirty you had acted with proper decorum. It was time for my bath. (Pinter, 1971: 310)

According to Kate's recollection, Kate was watching Anna and she leaned over her. That suggests that Kate was the one in power. Reference to dirt on Anna's face signifies that Anna brings malice into Kate's life, so Kate washes her body clean off Anna's effects. Kate then refers to man who is associated with Deeley:

KATE:

When I brought him into the room your body of course had gone. What a relief it was to have a different body in my room a male body behaving differently, doing all those things they do and which they think are good He liked your bed and thought he was different in it because he was a man. (Pinter, 1971: 310)

Kate concludes by dismissing both of them from her life so that she can possess the ultimate power: “*Neither mattered*” (Pinter, 1971: 311). Kate is the victorious one, and the battle is finished by the one who uses silence as the weapon for domination. Kate’s silence makes her the strongest of the three as she lives in her private world from which she observes the vulnerable sides of the others. In the end, she attacks and exercises power over both Deeley and Anna because her reinventions of the memories and words are more powerful than the others’. She manages to establish her subjectivity and power over her husband and friend because unlike them, Kate does not need others’ confirmation to assert her sense of subjectivity, identity and existence. Aware of the power struggle between Deeley and Anna over herself, Kate chooses to stay out of this conflict. Staying inaccessible and “*indecipherable*” (Savran, 1982: 46) to Deeley and Anne, Kate thus proves to be the powerful one among characters. At the end of the play, stage directions state the physical positions of the characters as “*Deeley is slumped in the armchair; Anna is lying on divan; Kate is sitting on divan*” (Pinter, 1971: 312-3). Every physical position defines each character’s inner world. Kate has triumphed and proved her own ultimate unpossibility. She has the confidence of her victory; Anna feels drained by her defeat and she lies as if she is dead and, likewise, Deeley feels insecure due to his defeat. The two characters who have been obsessed with past to prove their existence in the present, as it were, are the ones which end up with failure.

3. Conclusion

In conclusion, Pinter’s *Old Times* is mostly celebrated for its successful exploration of the existential conflicts and dynamics in human relations which are mainly based on power relations and remembrances of the past. Thus, *Old Times* represents itself as a battlefield in which every character is on guard to fight against the other to feel secure in an insecure world, as Cahn points out, “*This battle is, at its core, a struggle for power, power that in and of itself provides some verification*” (1994: 5). The memories go beyond their usual functions, and they become the instruments of exerting power and domination over others throughout the play. The play is an example for reflecting one’s yearning for dominating the others by means of remembrances of the past in order to feel secure against the possible and ongoing threats to his or her identity and personal space. *Old Times* clearly asserts the fact that characters remember their past or mention their reinvented memories as an attempt of attaining knowledge over one another because knowledge is power and helps them both prove their existence and control others.

BIBLIOGRAPHY

- Billington, M. (1996). *The Life and Work of Harold Pinter*, Faber and Faber, London.
- Cahn, V. L. (1994). *Gender and Power in the Plays of Harold Pinter*, The Macmillan Press, London.
- Eslin, M. (1970). *Pinter: A Study of His Plays*, Methuen, London.
- Milne, D. (2001). "Pinter's Sexual Politics," *The Cambridge Companion to Harold Pinter*. Ed. Peter Raby. Cambridge University Press: 199–211.
- Pinter, H. (1991). *Harold Pinter: Plays Three*, Faber and Faber Limited, London.
- Savran, D. (1982). "The Girardian Economy of Desire: *Old Times* Recaptured." *Theatre Journal*. 34, 1: 40-54.
- Wilde, O. (1899). *The Importance of Being Earnest*, Chiswick Press, London.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.03.2019 ✓Accepted/Kabul:22.10.2019

DOI: 10.30794/pausbed.546644

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karaoğlan, H. (2020). "Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'na Tarihlendirilen Küre Formlu Ağırşaklar (Karnı Geniş Basık Küre ve Yarım Küre Biçimli)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli. s. 109-132.

SEYİTÖMER HÖYÜK ORTA TUNÇ ÇAĞI'NA TARİHLENDİRİLEN KÜRE FORMLU AĞIRŞAKLAR*

(Karnı Geniş Basık Küre ve Yarım Küre Biçimli)
Hülya KARAOĞLAN**

Özet

Seyitömer Höyük, Kütahya il merkezinin 30 km kuzeybatısında bulunur. Seyitömer Höyük'te M.Ö. 3. bin yıldan M.S. 395'e kadar sürülen yaşam sonucunda; gün yüzüne çıkarılan buluntu ve kalıntılarıyla arkeoloji ve diğer bilim dallarına eşsiz bilgiler sunmuştur. Höyük halkının dokumacılık mesleğiyle uğraştığı hatta dokumacılıkta kullanılan genellikle pişmiş topraktan ürettiği aletlerin ticaretini yaptığı bilgisine de ele geçen buluntular sayesinde ulaşılmıştır.

Çalışmanın konusu, Seyitömer Höyük' te ele geçen ip eğirmek için için ucuna takılarak kullanılan ağırşak ismindeki objelerdir. Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'nın bütün evrelerine ait ağırşak buluntuları toplam 222 adettir. Bu ağırşaklar biçimlerine göre önce üç temel tipe ayrılmıştır. Bu temel biçimlerin de alt grupları oluşturularak koni, küre ve silindirik biçimli diye adlandırılmıştır. Bu çalışmada küre biçimli temel grubun alt grubu olan "karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli" 56 adet ağırşak incelenmiştir. Bu grup kapsamındaki buluntular Orta Tunç Batı Anadolu'sundaki yerleşimlerden Yanarlar, Çavlum, Beycesultan, Milet, İasos, Şarhöyük, Kusura, Bağlararası, Liman Tepe, Aphrodisias, Troya V. ve Demircihöyük yerleşimlerinin ağırşak buluntularıyla biçim benzerlik yönleri araştırılmış ve kaynaklarıyla verilmiştir. Ayrıca buluntuların uzman arkeologlar tarafından yapılmış ön, arka ve yandan görünüşlerinin çizimleri, yapıldıkları hammaddeler, bulunduğu plankarelerdeki yerleri, ölçüleri ve fiziksel özellikleri de çalışmaya eklenmiştir.

Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç: Orta Tunç Çağı' da Anadolu'da ip üretme teknolojisinde kullanılan objelerden olan Seyitömer Höyük ağırşaklarını incelemek ve literatüre dahil etmektir.

Çalışmada ulaşılan sonuç; Seyitömer Höyük'te Orta Tunç Çağda ip üretme teknolojisinde kullanılan küre formlu ağırşakların Batı Anadolu' daki çağdaş yerleşimlerden biçimsel olarak çok farklı olmadığıdır.

Anahtar Kelimeler: Ağırşak, Dokuma, Seyitömer Höyük, Orta Tunç Çağı, Pişmiş Toprak.

KÜTAHYA SEYİTÖMER MOUND MEDIUM BRONZE AGE SPHERICALORSEMI-SPHERICAL SPINDLE WHORL (Wide Flattened Sphere And Hemispherical Shape)

Abstract

Seyitömer Mound is located 30 km northwest of Kutahya city center. Seyitömer Mound has provided unique information to archeology and other disciplines with its finds and remains unearthed as a result of life from 3000 BC to 395 AD. It was

*Bu makale yazarın KDPÜ- SBE. Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalında "Seyitömer Höyüğü'nde Bulunan M.Ö. II. Bin'e Ait Dokumacılıkla İlgili Buluntular" isimli, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

**Öğr. Gör. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Gediz Meslek Yüksek Okulu, Tasarım Bölümü KÜTAHYA.
e-posta: hulya.karaoglan@dpu.edu.tr (orcid.org/0000-0003-1363-1779)

understood that the people of the mound were engaged in the profession of weaving, and even the information obtained from the knowledge that they usually trade the tools produced from terracotta used in weaving.

The subject of the study is Seyitömer Mound's objects called spindle whorl that are used by attaching to the tip of the device to spin yarn. The spindle whorls from all phases of the Middle Bronze Age are 222 pieces. These spindle whorls were first divided into 3 basic types according to their shape. Sub-groups of these basic forms were formed and called cone, sphere and cylindrical shape. In this study, 56 subspecies of the sphere-shaped basic group were examined. Findings in this group were investigated with the spindle whorls of the settlements of Yanarlar, Çavlum, Beycesultan, Miletus, Iasos, Şarhöyük, Kusura, Bağlararası, Liman Tepe, Aphrodisias, Troy V. and Demircihöyük from the settlements in the Middle Bronze Western Anatolia. In addition, drawings of the front, back and side views of the finds made by expert archaeologists, the raw materials in which they were made, their place in the plan squares, their dimensions and physical properties were added to the study.

The purpose of this study; The aim of the course is to examine Seyitömer Mound whorl whorls, which are used in rope making technology in Anatolia during the Middle Bronze Age.

The results reached in the study; The spherical spindle whorls used in rope making technology in the Middle Bronze Age at Seyitömer Mound are not very different from the modern settlements in Western Anatolia.

Key Words: *Spindle Whorl, Weaving, Seyitömer Mound, Middle Bronze Age, Terracotta*

1. GİRİŞ

Kütahya Seyitömer Höyük'te 2006'da başlayıp 2014 yılında sona eren kurtarma kazılarını K.D.P.Ü. Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Nejat Bilgen¹ ve ekibi yürütmüştür. (Bilgen, 2009; Bilgen, Coşkun ve Bilgen, 2010; Bilgen vd., 2011a; Bilgen vd., 2011b; Bilgen vd., 2011c; Bilgen vd., 2011d; Bilgen vd., 2012; Bilgen vd., 2013a; Bilgen vd., 2013b; Bilgen vd., 2013c; Bilgen vd., 2014a; Bilgen vd., 2014b; Bilgen vd., 2015a; Bilgen vd., 2015b; Bilgen vd., 2015c; Bilgen, Çevirici-Coşkun 2015a; Bilgen, Çevirici-Coşkun 2015b; Bilgen, Bilgen 2015; Bilgen vd., 2016). Höyükte Hellenistik Dönem (Bilgen, Çevirici-Coşkun 2015b), Akhaemenid Dönem (Coşkun 2010; Bilgen, Brixhe ve Coşkun 2011; Coşkun 2011a; Coşkun 2011b; Coşkun 2015; Coşkun 2017a; Coşkun 2017b; Coşkun, Çevirici-Coşkun 2017) ve bunların altında Orta Tunç Çağ (Bilgen, Bilgen 2015) ve Erken Tunç Çağ'a (Bilgen vd., 2015c) ait tabakalara ulaşılmıştır.

Höyükte dokumacılık buluntularının en yoğun çıkarıldığı 4. tabaka Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilir ve çalışmamızın kapsamını oluşturur. Orta Tunç Çağ tabakasında üç mimari evre açığa çıkarılmıştır. Bu evreler; A-B-C olarak isimlendirilmiştir. Bu üç evre arasında kültürel bir fark bulunmamaktadır (Bilgen, vd., 2015: s.62). Bu evre buluntu grupları içinde çömlekler, testiler, çanaklar, ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları, bronz baltalar, bronz iğneler, kurşun figürin, rythonlar, mühürler yer almaktadır. Ele geçen buluntular Seyitömer Höyük'ün, Orta Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticari ilişkilerini göstermesi açısından son derece önemli eserlerdir (Bilgen, 2014: s.197). Seyitömer Höyük'te ortaya çıkarılan ve Orta Tunç Çağına ait olan toplam 222 adet ağırşak gerekli tanımları ve çizimleri yapıldıktan sonra Kütahya Müzesi'ne teslim edilmiştir. Bu sayıdaki buluntular, karışıklığını önlemek bilimsel çalışmalarda anlaşılmasını kolaylaştırmak, ayrıca höyükte üretilen kumaş özelliklerini anlayabilmek için üç temel gruba ayrılmıştır. Gruplar oluşturulurken biçimleri dikkate alınmıştır. Bu gruplar konik (Karaoğlan, 2019: s.193) biçimli, küre biçimli ve silindir biçimli olarak isimlendirilmişlerdir. Seyitömer Höyük küre biçimli ağırşakların toplam 112 adettir. Daha spesifik ayrıma gidebilmek için bu temel olan grupların da alt grupları oluşturulmuştur. Küre biçimli ağırşakların alt grubu olan ve en fazla örnek veren "karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli" 56 adet ağırşaga bu çalışmada yer verilmiştir. Tipolojisi küre biçimli olarak belirlenen ağırşakların alt grupları şu şekildedir.

1-Küre Biçimli ağırşaklar

- a) Basık Küre biçimli ağırşaklar
- b) Karnı geniş ve küre biçimli ağırşaklar
- c) Karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli ağırşaklar

1 Prof. Dr. Nejat Bilgen'e orijinal buluntular üzerinde çalışma fırsatı verdiği için teşekkürlerimi sunarım.

d) Köşeli karınlı küre biçimli ağırşaklar

e) Köşeli karınlı ve basık küre biçimli ağırşaklar

Höyüğün kazı çalışmalarında dokumada kullanılan buluntuların (ağırşak ve ağırlık) pişirilmiş ya da pişirilmemiş durumda *in-situ* olarak da ele geçirilmesi dikkat çekicidir (Karaoğlan, 2018: s.17). Dayanıklılığı açısından arkeolojik kazılarda tekstil buluntularına zor rastlanır. Seyitömer Höyük'te böyle bir tekstil parçası 2009 yılı kazılarında açığa çıkarılmış ve Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilmiştir. Tekstil parçası sanduka mezar içinde bulunan üç kişiye ait iskeletin kadına ait olanının üst kısmında tespit edilmiş olup kefen amaçlı mı yoksa kadının giysilerinden kalan bir parça mı olduğu anlaşılamamıştır (Bilgen vd., 2011c: s.311).

Höyükte ilgi çeken mekânlardan biri olan 57 numaralı mekânın içinde bulunan ocağın tabanında beş adet dokuma ağırlıklarını *in-situ* durumda ele geçmesi, kilden şekillendirilmiş 50 x 54 cm ölçülerinde teknenin yanında da ağırşak ve dokuma tezgâh ağırlıkların tespit edilmesi mekânın toprak ürünler üretilen bir atölye olarak kullanılmış olabileceği fikrini düşündürmektedir (Bilgen vd., 2011c: s.252).

Ağırşak buluntuları prehistorik dönemine ait arkeolojik kazı yapılan hemen hemen her alanda ele geçmektedir. Bu buluntuların günümüze kadar ulaşmasındaki en önemli neden dayanıklı malzemelerden üretilmiş olmalarıdır. Bunun yanında, dönemin önemli ihtiyacı olan kumaş üretiminde olmazsa olmaz bir araç olduğu için sıklıkla üretilmiş olmalıdır. Ağırşaklar genellikle ahşap saplardan yapılan iğn ucuna takılıp yapağı şeklindeki yün ya da keteni eğirip büküp ip haline getirmeye yarayan, çocuk oyuncaklarından topaca benzeyen ve bu mantıkta işleyen bir mekanizmadır. Bu alet günümüzde şekil değiştirerek öreke ismini almıştır. Öreke Anadolu'nun kırsal bölgelerinde hala ip üretmekte kullanılmaktadır.

Kumaş üretimi Prehistorik Dönemlerde de günümüzde olduğu gibi temel ihtiyaçlardan biriydi. Antik çağlarda dokumanın nasıl yapıldığını anlamamızı sağlayan çeşitli eşyaların üzerine tasvir edilmiş firizler, kabartmalar, resimlerin yanı sıra dokumacı mesleğinden, kumaş isimlerinden, kumaş fiyatlarından ve kumaş özelliklerinden söz eden yazılı belgeler vardır (Karaoğlan, 2017: s.106-112).

2. KARNI GENİŞ BASIK KÜRE VE YARIM KÜRE BİÇİMLİ AĞIRŞAKLAR

Bu form Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı ağırşakları içinde en çok karşılaşılan biçimdir. 56 adet ağırşağın üst ve alt görünüşü ile kesit çizimleri ve özellik verenlerin yan görünüş çizimleri tanımları, bulunduğu yerler, ölçüleri, üretildikleri madde bilgileri Çizim: 2' den Çizim: 15' e kadar olan kataloğa eklenmiştir. Çalışma grubunu oluşturan ağırşakların katalog numaraları 18- 34- 51 olanların yapıldıkları hammaddeleri kemik diğer 53 adet ağırşağın hepsi pişmiş topraktan üretilmiştir. Oysa bütün Seyitömer ağırşakların yapımında mermer, marn, bazalt, taş gibi farklı malzemeler kullanıldığı görülmektedir. Bunun sebebi: diğer malzemelere nazaran kile, küre form vermenin daha kolay olması ile bağlantılı olmalıdır.

Prehistorik Dönemlerdeki üretilen ağırşakların farklı formlarda olduğu görülmüştür. Ağırşak üreticisinin, üretim şeklini belirlemedeki amacının kişisel ihtiyaçlara göre olduğu düşünülmektedir (Carington-Smith 2000: s.218). Küresel formu bir ağırşağı olan iğne fazla ip sarılamayacağı için ağırşakların tepelerinin ya da altlarının düzleştirildiği düşünülebilir. Böylece kullanım kolaylığı sağlanmış olmalıdır (Özdemir, Bamyacı 2018: s.8).

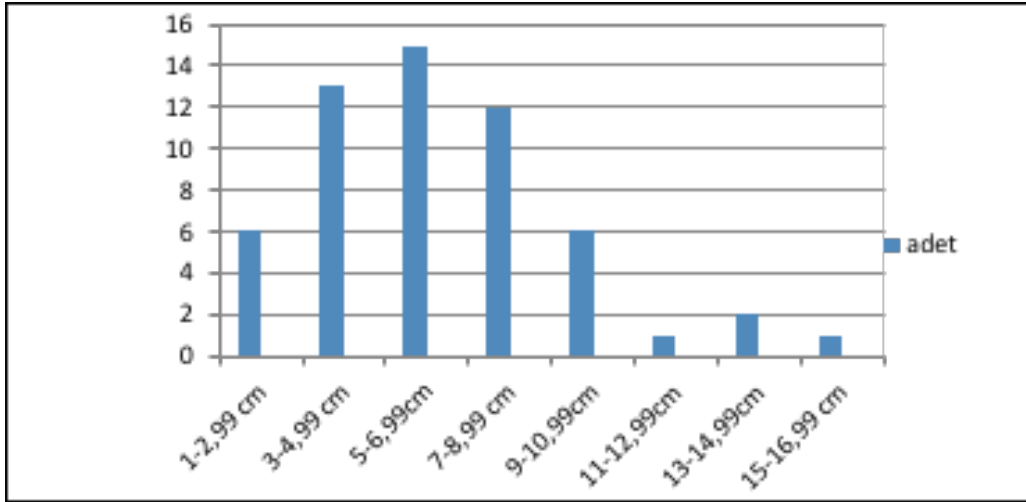
Prehistorik Dönemlerdeki çeşitli ebat, kütle, delik çapı olan ağırşakların üretilmiş olması tamamen üretilmek istenen kumaş özelliği ile ilgilidir. İpi eğiren usta, ipi hangi tür kumaş dokumasında kullanılacaksa o kalitede ve incelikte olmasını sağlamalıdır. Bu durumda iğn bir önemi yoktur. Burada önemli olan ağırşağın ağırlığı ve çapının oluşturduğu işlevselliğidir (Barber, 1991: s.52; Evely, 2000: s.488-489).

Günümüzde yazlık kumaş olarak bilinen kumaşları üretilmek için ince iplere ihtiyaç vardır. İnce ip üretimi ise hafif ağırşaklar ile sağlanır. Kalın kumaşlar üretebilmek için ağırşağın ağırlığının en az 40-50 gr olması gerekir. Keten bitkisini life dönüştürmek meşakkatli bir iştir. Keten ipi üretmek için ağırşakların ağırlığının 60-95 gr olması uygundur (Crewe, 1998: s.29). Sicim, heybe, kalın çuval, yer çuvası, aba gibi sert dokumaları üretmek için önceden

üretmiş iki veya daha fazla ipi birbirine kaynaştırıp tek ip haline getirmede gramı ağır ağırşaklar gereklidir (Smith, 1992: s.680). Ağırlığı 100-150 gr olan ağırşaklar bu tip ipleri üretmek için kullanılmıştır (Barber, 1991: s.52; Evely, 2000: s.489).

Nichoria yerleşiminin ağırşaklarının araştırmacısı J. Smith, ağırşağın büyük veya küçük olduğunun kararına varmak için ağırşağın çapı ile ağırşağın yüksekliğinin çarpılması formülünü kullandı. Bu çarpıma göre çıkan sonuçlarda rakam 7' cm den küçükse küçük boy ağırşak eğer rakam 7' cm den büyükse büyük boy ağırşak demiştir (Smith, 1992: s.676).

Seyitömer Höyük karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli ağırşak grubuna J.Smith'in yükseklik x çap formülünü uyguladığımız da 22 adet ağırşağın 7 cm den büyük 34 adet ağırşağın ise 7 cm den küçük olduğunu saptanmıştir (Grafik:1). Bu sonuç büyük ve küçük sayıdaki ağırşakların aralarındaki farkın çok olmadığı göstermiştir.

Grafik 1: Seyitömer Höyük Karnı Geniş Basık Küre ve Yarım Küre Biçimli Ağırşakların Ebat Sayıları.

Tablo: 1 ve 2' de karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli ağırşakların bulunduğu yerler (Taban, Mekân, Duvar, Dolgu, Çöp Çukuru, Silo İçi) verilmiştir. Tablo sonuçlarında taban/ plankare/ mekânlardan 20 adet, duvar kaldırmalardan 5 adet, dolgulardan 31 adet ele geçtiği ve bu formdaki ağırşakların çöp çukurlarında hiç bulunmadığı tespit edilmiştir.

G/11- H/11- I/12 numaralı plankarelerden her birinden 4 adetle en fazla örnek ele geçirilmiştir. G/14- G/15- H/13- I/8-I/14-I/15-j/9-J/10-J/11- K/8- K/11-K/13-L/8-L/9- L/13- M/10- N/12 bu plankareler den bu forma ait ağırşak buluntusuna rastlanmamıştir. Bu forma sahip ağırşakların bulunduğu yerlerde *in-situ* durumda olanı ele geçmemiştir.

Tablo 1: Karnı Geniş Basık Küre ve Yarım Küre Biçimli Ağırşakların Bulunduğu Yerler (Taban, Mekân, Duvar, Dolgu, Çöp Çukuru, Silo İçi)

		PLANKARELER											
		K/12	K/13	K/15	G/11	G/12	G/13	G/14	G/15	N/11	N/12	N/13	N/14
		Karnı Geniş Basık Küre Ve Yarım Küre Biçimli Ağırşakların Bulunduğu Yer (Taban, Mekan, Duvar, Dolgu, Çöp Çukuru, Silo İçi)											
		Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen
		İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim
ADET		2	1	2	2	1	3	1	3	1	3	1	3

		PLANKARELER											
		L/8	L/9	L/10	L/11	L/12	L/13	L/14	L/15	L/16	L/17	L/18	L/19
		Karnı Geniş Basık Küre Ve Yarım Küre Biçimli Ağırşakların Bulunduğu Yer (Taban, Mekan, Duvar, Dolgu, Çöp Çukuru, Silo İçi)											
		Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen
		İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim
ADET		2	1	2	3	1	4		2				

Tablo 2: Karnı Geniş Basık Küre Ve Yarım Küre Biçimli Ağırşakların Bulunduğu Yerler (Taban, Mekân, Duvar, Dolgu, Çöp Çukuru, Silo İçi)

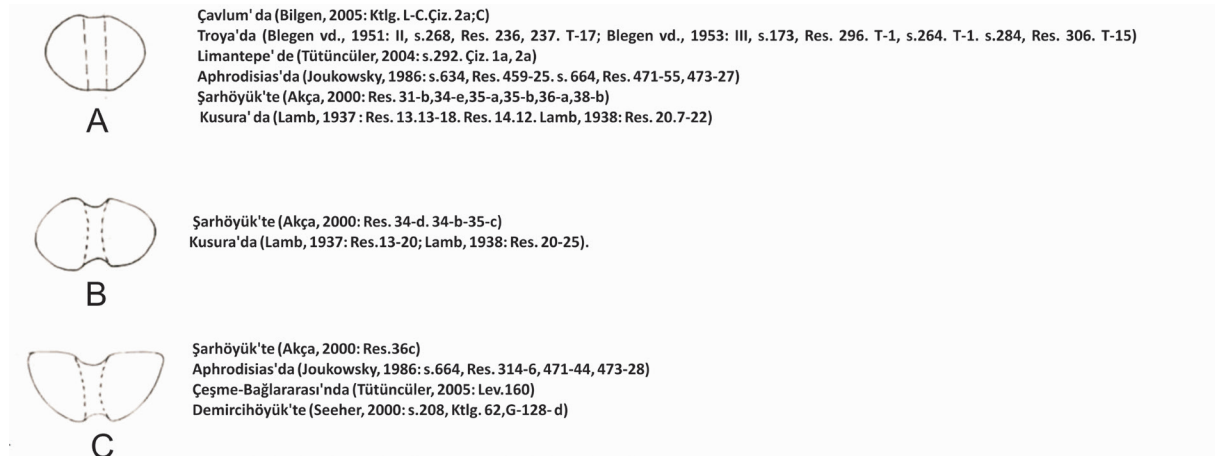
		PLANKARELER											
		L/12	L/13	L/14	K/8	K/9	K/10	K/11	K/12	N/11	L/8	L/9	L/10
		Karnı Geniş Basık Küre Ve Yarım Küre Biçimli Ağırşakların Bulunduğu Yer (Taban, Mekan, Duvar, Dolgu, Çöp Çukuru, Silo İçi)											
		Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen
		İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim
ADET		2	1	1	1	1	2	1	1	1			1

		PLANKARELER											
		L/11	L/12	L/13	M/9	M/10	M/11	N/11	N/12				
		Karnı Geniş Basık Küre Ve Yarım Küre Biçimli Ağırşakların Bulunduğu Yer (Taban, Mekan, Duvar, Dolgu, Çöp Çukuru, Silo İçi)											
		Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen	Tekstil/Plastik/İtkilen
		İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim	İzlenim
ADET		1											

Seytömer Höyük karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli ağırşakları çağdaşı olan Batı Anadolu Orta Tunç buluntusu veren Beycesultan, Çeşme-Bağlararası, Çavlum, Demircihöyük, İlasos, Kusura, Liman Tepe, Milet, Troya V, Şarhöyük (Dorylaion), Yanarlar Mezarlığı, yerleşimleriyle karşılaştırılmıştır (*Harita 1*).

Harita 1: Ağırşakların benzerlerinin Karşılaştırması Yapılan Höyüklerin haritadaki yerleri (Karaoğlan, 2010: s.186)

Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen 112 adet küresel formlu tüm durumdaki ağırşaklar biçimsel olarak ayrılmıştır. Bu çalışmada sadece karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli ağırşaklar sunulmuştur. Çalışma grubu ağırşaklarının formları Çizim: 1' de gösterilen A-B-C formlardır. Karşılaştırma yapılırken bezeme şekilleri gözetmeksizin sadece bu formlar dikkate alınarak sonuca ulaşılmıştır. Bunun yanında Çizim: 2' den Çizim: 15' e kadar olan katalogumuzdaki numaraları 11-18-50 olup kapsamındaki höyüklerin örnekleriyle çok benzediklerinden çalışmada kaynaklarına yer verilmiştir. Kaynaklar katalogda ilgili kod numarasının altında sunulmuştur.

Çizim 1: Karnı Geniş Basık Küre Ve Yarım Küre Biçimli Ağırşaklar Tipolojisi Ve Benzerlerinin Bulunduğu Yerleşimler

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Seyitömer Höyük halkı yaşamını devam ettirmek için toprağı, camı, madeni işlemiş ve gerek duyduğu araç gereçleri üretmiştir (Bilgen vd., 2013a: s.240). Bunun yanında günümüz insanının da temel ihtiyaçlarından olan kumaşı dokuduğu aşikârdır (Bilgen, Tütüncüler, 2017: s.29). Bilgen ve Tütüncüler' in Seyitömer Höyük İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı tabakalarından ele geçen 8 adet tekstil numunesi üzerinde yaptıkları araştırma höyüğün dokuma çeşitliliği açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Elektron mikroskopla incelenen örneklerden bir tanesinin, eğrilmiş ipten en az 4 katlı bükülerek yapılmış "organ" olabileceğini, bir örneğin makrome örgüsü ya da çarpına dokuma tekniğiyle üç sıralı yapılmış kuşak/kemer olduğu, bir örneğin ince-seyrek dokunmuş tülbent

bezi olduğu, diğer bir örneğin ise kalın bükümlü eğrilmif birden fazla yün çilesinin bir arada *in-situ* durumda olduğu anlaşılmıştır. Bu örneklerin 7 tanesinin lifi yün 1 tanesinin lifi ise ketendir (Bilgen, Tütüncüler s. 26-31). İncelenen tekstil örneklerinin çeşitliliğinin yanına yoğun olarak ele geçen dokuma tezgah ağırlık ve ağırşakların sayı ve türlerinin fazla olmasını da eklediğimizde, höyük halkının yoğun şekilde tekstil ürünlerini ürettiğini; hatta bu ürün ve araç gereçlerin ticaretini yapmış olduğu düşünülebilir.

Orta Tunç Çağı'na tarihlenen Seyitömer Höyük toplam 222 adet ağırşak buluntusunun fiziksel özelliklerine bakıldığında; 106 tanesi konik formlu, 112 tanesi küresel formlu, 4 tanesi de silindir formludur. 77 âdet ağırşağın tek yüzüne işlenmiş bezeme 30 âdet ağırşağın her iki yüzeyine işlenmiş bezeme uygulandığı görülmüştür. Toplam 107 adet bezemeli ağırşak vardır (Karaoğlan, 2010: s.195-201). Karnı geniş basık küre ve yarım küre biçimli ağırşak grubunda 33 adedine bezeme uygulanmıştır. Bu sayı toplam bezemeli grubun yaklaşık % 3.3' ünü oluşturmaktadır. Bu veriler bu grup ağırşağın aynı seramik usta ve çıraklarının eserleri olabileceğini düşündürür. Ağırşakların buldukları yerlerin oranları çıkarıldığında tablo sonuçlarında taban/ plankare/ mekânlardan 20 adet, duvar kaldırmalardan 5 adet, dolgulardan 31 adet ele geçtiği görüldü.

Tipoloji açasından höyükte en çok görülen tip "karnı geniş basık küre ve yarım küre formlu" ağırşaklardır (Karaoğlan, 2019: s.201). Bu formdaki ağırşakların kullanıldığı içe daha fazla ip sarılır. Dolayısıyla üretim hızlanmış olur. Ayrıca ağırşak üreticisi usta ve çırakların el alışkanlığı nedeniyle de benzer formlarda ağırşaklar imal ettiklerini de düşünmek mümkündür.

Seyitömer Höyük karnı geniş basık küre veya yarım küre biçimli ağırşak grubuna J.Smith'in yükseklik x çap formülünü uyguladığımız da 22 adet büyük 34 adet küçük ağırşak olduğu saptanmıştır. Dokunan kumaş kalitesi ağırşağın ağırlıyla ilgili olduğu için höyükte çeşitli kalitelerde kumaş üretilmiştir denebilir.

Çalışmada; Seyitömer Höyük ağırşakları Ege Bölgesi'nde Orta Tunç Çağ tabakası açığa çıkarılan yerleşimlerle karşılaştırıldı. Bunun sonucunda: Seyitömer Höyük ağırşakların benzerlerine en çok Troya' da rastlandığı görüldü. En az ise Çeşme- Bağlararası ve Çavlum' da görülmüştür. Karşılaştırma yaptığımız 12 yerleşimlerden sadece lasos' ta bu forma rastlanmamıştır. Benzerlerine karşılaşma oranları karşılaştırma yapılan höyüklerde ilgili buluntuların sayısı ile orantılıdır.

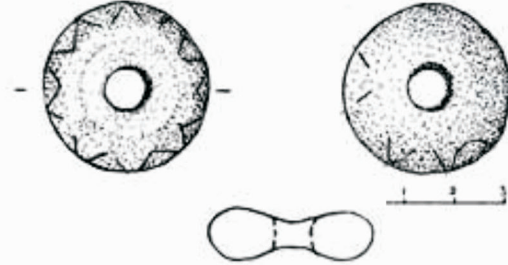
Seyitömer Höyüğün stratigrafik olarak çeşitli kültür katlarına ait her türlü disipline yönelik veriler vermesi açasından sadece ülkemiz için değil tüm dünyanın tarih öncesi döneminin kültür mirasına büyük referans sağlamaktadır. Günümüzde Prehistorik Dönemin tekstil üretimi ile ilgili yayınlar sınırlıdır. Seyitömer Höyük ağırşak buluntuları yeni araştırmalara katkı saylayacağı kuşkusuzdur.

ÇİZİM:2

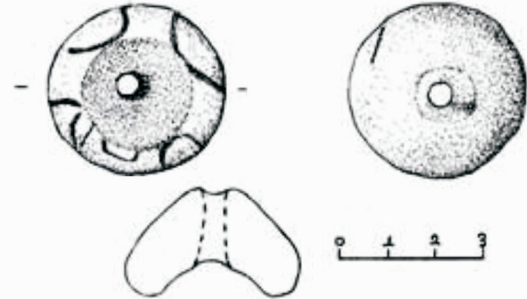
SEYİTÖMER HÖYÜK “KARNI GENİŞ BASIK KÜRE VE YARIM KÜRE” BİÇİMLİ AĞIRŞAK ÇİZİM VE TANIMLARI

KOD NUMARASI: 1**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek:0,9 cm Çap: 3,3 cm D.Çapı: 0,9 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** N/11 V.Tabaka

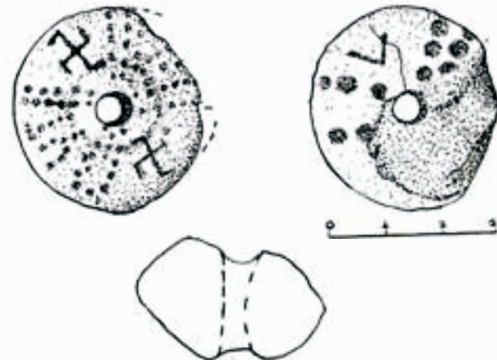
TANIMI: Kahverengi hamurlu, koyu gri yüzeyle, hafif perdahlıdır. Hamur kum taşçık, kireç, mika katkılıdır. Geniş karınlı yassı küresel gövdeli üst delik çevresi çukur, dikey dairesel deliklidir. Üst yüzeyde açık uçları karın hattına, alt yüzeyde açık uçları hafif çukur tabana dönük, kazıma olarak yapılmış birbirini takip eden zikzak bezeme görülmektedir.

KOD NUMARASI: 2**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,2 cm Çap: 3,7 cm D.Çapı: 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** N/11 V.Tabaka

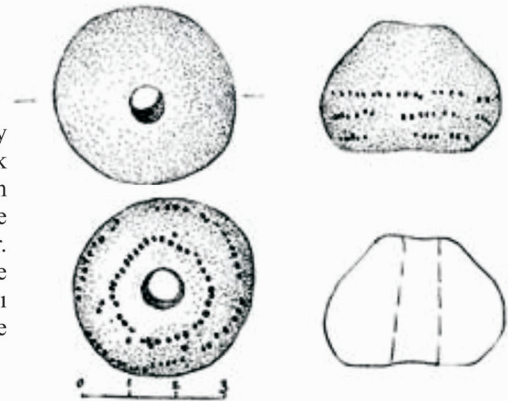
TANIMI: Devetüyü renkte hamurlu, hamur renginde astarlıdır. Hamur mika, kum katkılıdır. Basık küresel gövdeli, genişçe karınlı, derin çukur dipli, dikey dairesel deliklidir. Karın hattı ile taban çevresi arasında kalan alanda düzensiz yarım daire bezeme görülmektedir. Tamdır.

KOD NUMARASI: 3**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,3 cm Çap: 3,5 cm D.Çapı: 0,6 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** N/11 V.Tabaka

TANIMI: Devetüyü renk hamurlu, devetüyü-açık gri alacalı yüzeyle. Hamur mika kum taşçık katkılıdır. Keskin karınlı küresel gövdeli, dikey dairesel deliklidir. Üst yüzde karşılıklı iki adet gamalı haç bezeme ile yanlarda karşılıklı ve sık şekilde yapılmış oyuk nokta bezeme vardır. Alt yüzde isemevcut genişçe dairesel baskı ile aralarında derin kazıma “^” şeklinde bezeme mevcuttur. Gövdenin yaklaşık 3/1’i kırık ve noksandır.

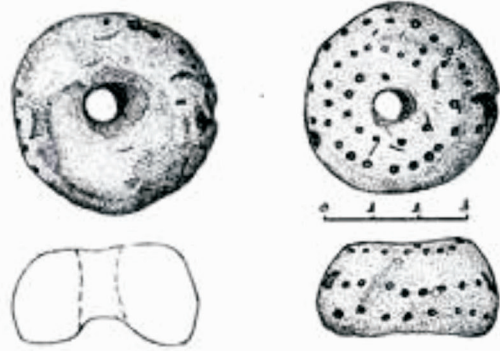
KOD NUMARASI: 4**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,7 cm Çap: 3,8 cm D.Çapı: 0,8 cm**BULUNDUĞU YER:** I/ 10 - Dolgu

TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey deliklidir. Karın hattı üzerinde dairesel olarak alt alta üç sıra ile küçük bir alanda yassı baklava şeklini alan, sık aralıklarla yan yana devam eden batırma tekniğinde noktasal bezemelidir. Taban kısmında yine delik çevresinde tek sıra dairesel batırma tekniğinde nokta bezemelidir. Kahvemsî kiremit renkte yoğun mikalı hamurlu, gri-koyu gri renkte alacalı yüzeyle. Hamur kum, taşçık, şamot katkılıdır. Katkı belirgindir. Astarla dökülmeler görülmektedir. Üst delik çevresinde aşınma vardır. Tamdır.

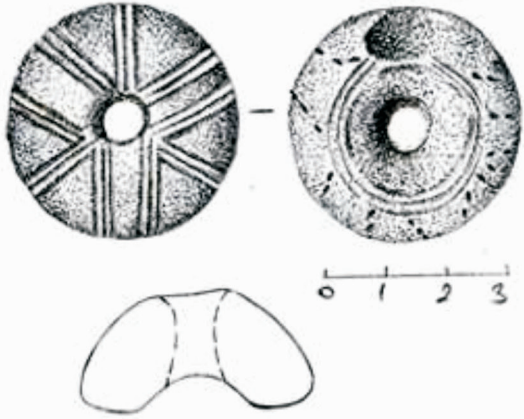

ÇİZİM:3**KOD NUMARASI: 5****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,2 cm Çap: 4,1 cm D.Çapı: 0,8 - 0,9 cm**BULUNDUĞU YER:** I/13 – Dolgu

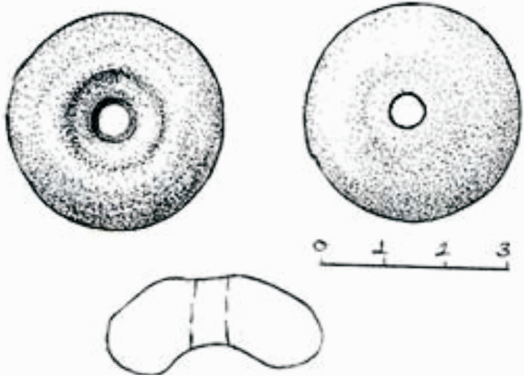
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey dairesel delikli, iç bükey diplidir. Gövdede tüm yüzeyi kaplayan dairesel olarak sıralanmış, boyutları eşit olmayan, batırma tekniğinde noktasal bezemeler görülmektedir. Kiremit gri renkte yoğun ince mikalı alacalı hamurlu ve hamur renginde düzeltilmiş yüzeylidir. Hamur ince kum, taşçık, şamot katkılıdır. Gövdede küçük kırık ve noksanlar vardır. El yapımıdır.

KOD NUMARASI: 6**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,9 cm Çap: 3,8 cm D.Çapı: 0,8 - 0,9 cm**BULUNDUĞU YER:** H/11-1 Nolu mkn.

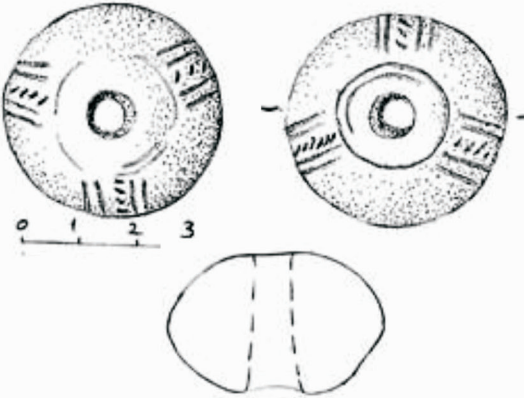
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, derin ve küçük çukur dipli, dikey deliklidir. Gövdenin üst ve alt yarısı bezemelidir. Üst yarısında sivri uçları delik çevresine alt uçları karın çizgisine birleşen üç grup olarak düzenlenmiş, iç içe üç yivden oluşan kuş ayağı şeklinde bezeme görülmektedir. Alt yarıda ise karın çizgisi ile çukur dip arasında; çukur dip çevresinde ince kazıma olarak yapılmış düzgün olmayan iç içe iki konsantrik daire mevcuttur. Devamında düzensiz aralıklarla yerleştirilmiş, batırma tekniğinde noktasal yapılmış, birbirine ters üçgenlerden oluşan bezeme bulunmaktadır. Devetüyü renkte hamurlu ve astarlı, hafif açkılı yüzeylidir. Hamur ince kum ve şamot katkılıdır. Gövdenin alt yarısında küçük bir kopuntusu vardır. Tüme yakındır.

KOD NUMARASI: 7**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,6 cm Çap: 3,5 cm D.Çapı: 0,6 - 0,6 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/12 - Dolgu

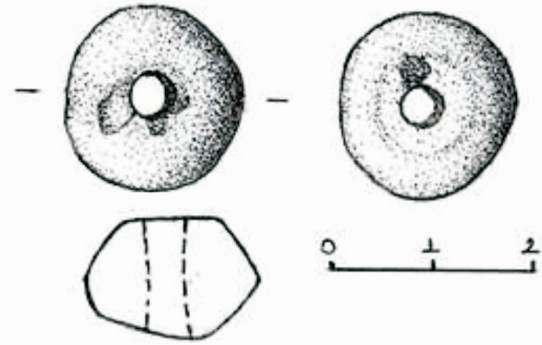
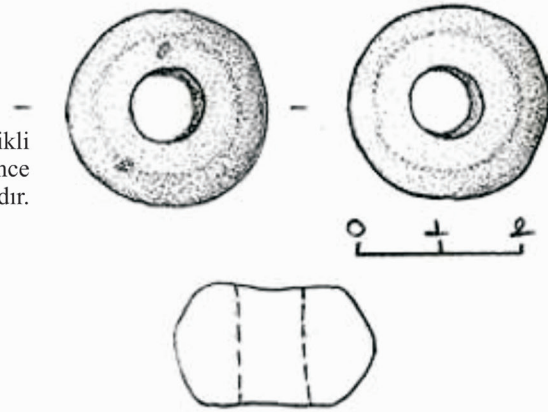
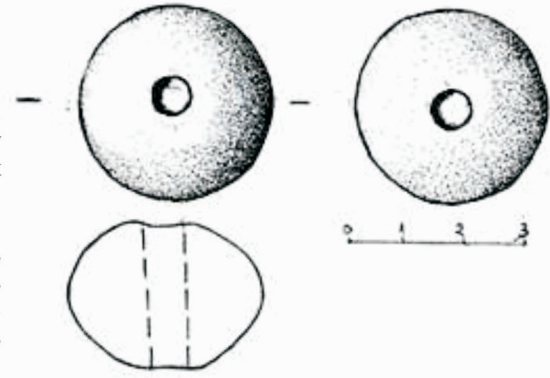
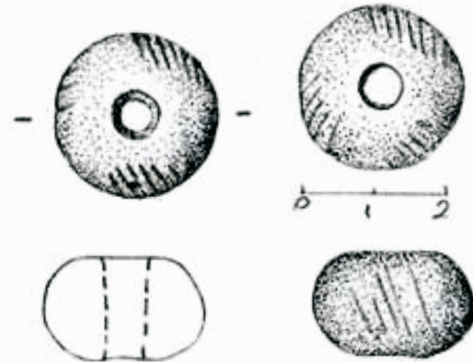
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur dipli, dikey dairesel deliklidir. Devetüyü-grimsi tonlarında ince mikalı hamurlu, açık devetüyü renkte astarlıdır. Hamuru ince kum, taşçık ve marn katkılıdır. Tamdır.

KOD NUMARASI: 8**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,4 cm Çap: 3,7 cm D.Çapı: 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/12 – Dolgu

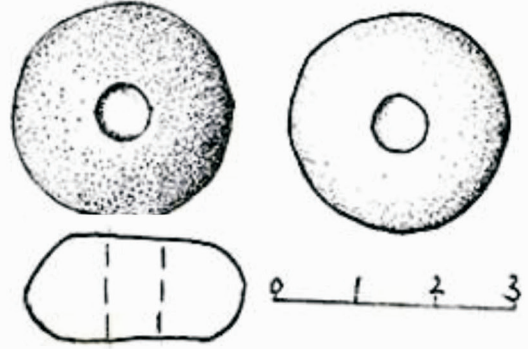
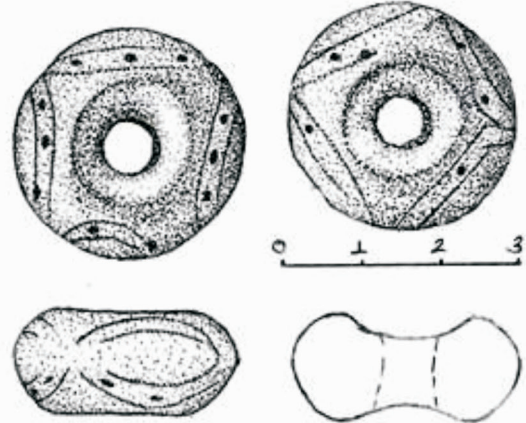
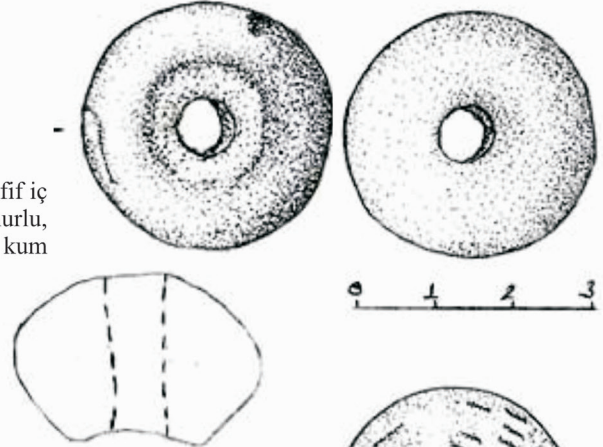
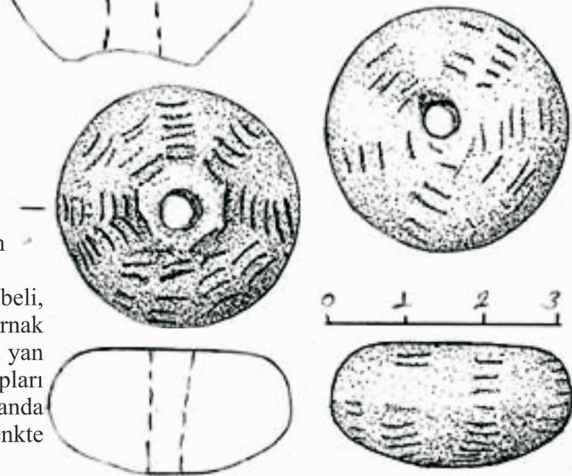
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey deliklidir. Üst ve alt delik çevrelerinde ince kazıma tekniğinde iç içe iki sıra daire bezeme, karın hattı üzerinde birbirine paralel iki sıra daire bezeme mevcuttur. Gövdenin alt ve üst yarısında birbirlerine simetrik durumda, uçları karın hattı üzerindeki daire bezemeleri ile delik çevrelerindeki daire bezemelerine birleşen, üç adet altta ve üç adet üstte olmak üzere, dikey yerleştirilmiş, ortaları yana yatık çizgi bezeme ile doldurulup, iki sağda iki solda olmak üzere dikey çizgi bezemelidir. Kızıl kahve renkte yoğun mikalı hamurlu ve koyu kahve- kiremit renkte alacalı yer yer korunmuş açkılı yüzeylidir. Hamur kum, taşçık katkılıdır. Yüzeysel bozulmalar görülür. Tamdır.

ÇİZİM:4

KOD NUMARASI: 9**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,2 cm Çap: 1,9 cm D.Çapı: 0,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** L/11 - Dolgu**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, üst delik çevresi düzleştirilmiş dikey dairesel deliklidir. Koyu gri renkte hamurlu, gri - kahve renkte alacalı yüzeylidir. Hamuru ince kum katkılıdır. Delik çevrelerinde küçük kırık ve noksanları vardır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 10****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,4 cm Çap: 2,4 cm D.Çapı: 0,9 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/13 - Dolgu**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dairesel dikey delikli olup delik çevreleri düzleştirilmiştir. Devetüyü-gri tonlarda ince mikalı hamurlu ve yüzeylidir. Hamur ince kum, marn katkılıdır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 11****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,4 cm Çap: 3,2 cm D.Çapı: 0,6 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** K/9 - Dolgu**TANIMI:** Şişkin karınlı basık küresel gövdeli, dikey deliklidir. Kahverengi ince mikalı hamurlu, hamur renginde astarlıdır. Yüzey yer yer kahve-gri tonlarında alacalıdır. Hamur ince kum, taşçık katkılıdır. Tamdır.**TİP BENZERLERİ:** Aphrodisias; Joukowsky, 1986, s. 634, fig.459.25. s. 664, fig. 471.55, 473.27. Troya; Blegen vd., 1951, II, s.268, fig.236, 237. (T. 17). C.Blegen vd., 1953, III, s.173, fig.296. (T.1). s.264. (T.1). s.284, fig.306. (T.15). Kusura; Lamb, 1937, Fig.13.13-18.Fig.14.12. W. Lamb, 1938, fig.20.7-22. Limantepe; Tütüncüler, 2004, s. 292.Res.2a.1a. Çavlum; Bilgen, 2005, Lev.LC.Şek.2a-C.Şarhöyük; Akça, 2000, Lev. 31b-34e-35a-35b-**KOD NUMARASI:12****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,4 cm Çap: 2,2 cm D.Çapı: 0,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/13 - Dolgu**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey dairesel deliklidir. Devetüyü-gri renkte ince mikalı hamurlu, hamur renginde yüzeylidir. Karın üzerinde kazıma tekniğinde yapılmış bezeme grubu yer alır. Üç grup halinde, birbirine paralel yana yatık çizgisel bezemelidir. Hamuru ince kum katkılıdır. Tamdır.

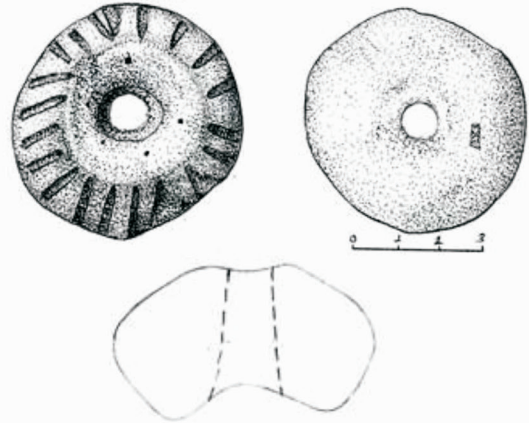
ÇİZİM:5

KOD NUMARASI: 13**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yükseklik: 1,3 cm Çap: 2,7 cm D.Çapı: 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** H / 14-2 Nolu mkn. İçi**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, üst ve alt çevresi düzleştirilmiş, dikey dairesel deliklidir. Gri renkte ince mikalı hamurlu, kahvemi - devetüyü renkte astarlıdır. Hamuru ince kum, taşçık katkılıdır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 14****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yükseklik: 1,4 cm Çap: 2,9 cm D.Çapı: 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/9 - Dolgu**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, alt ve üst çevresi çukur dikey dairesel deliklidir. Gövde üzerinde yatay olarak birbirini takip eden ve uçları karın hattına birleşen, kazıma tekniğinde, iç içe ikişer yaydan oluşturulmuş badem şeklinde dört adet bezeme grubu vardır. İki yay sırasında batırma tekniği ile yapılmış noktasal bezeme vardır. Kahverengi-siyahımsı renkte ince mikalı hamurlu ve hafif açkılı yüzeylidir. Hamuru ince kum, taşçık katkılıdır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 15****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yükseklik: 2,4 cm Çap: 4,1 cm D.Çapı: 0,7 - 0,8 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/9 - Dolgu**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dip kısmı hafif iç bükey, dikey dairesel deliklidir. Kahverengi ince mikalı hamurlu, hamur renginde astarlı, alacalı yüzeylidir. Hamuru ince kum katkılıdır. Yüzeyinde kırık ve noksanı vardır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 16****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yükseklik: 1,65 cm Çap: 3,15 cm D.Çapı: 0,6 - 0,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** K / 10 - Dolgu**TANIMI:** Şişkin karınlı alt tabanı düz, üst tabanı hafif bombeli, basık küresel gövdeli, dikey dairesel deliklidir. Tüm yüzey tırnak bezemelidir. Üst yarıda delik çevresi ile karın hattı arasında yan yana dikey ve boşluksuz şekilde sıralanmış tırnak bezeme grupları karın üzerine simetrik devam etmekte olup düz olan alt tabanda düzensizdir. Devetüyü renkte hamurlu ve devetüyü-gri renkte perdahlı yüzeylidir. İnce kum katkılıdır. Tamdır.

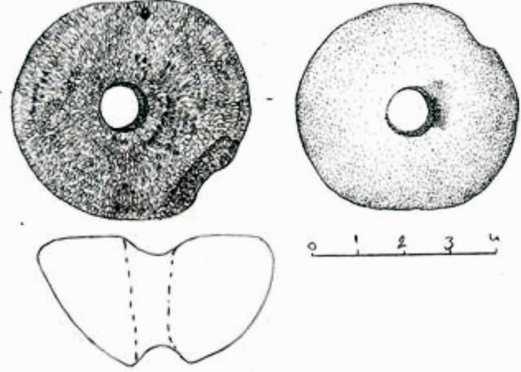
ÇİZİM: 6

KOD NUMARASI: 17**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yük: 2,9 cm Çap: 4,9 - 5,2 cm D.Çapı: 0,85 - 1,4 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/11 - Dolgu

TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, tabana doğru genişleyen dikey deliklidir. Gövdenin alt yarısında karın hattı ile çukur dip arasında kalan alan, baskı olarak yapılmış ve yan yana dikey olarak sıralanmış ışınal bezemelidir. Çukur taban ise dört adet batırma tekniğinde nokta bezemelidir. Kiremit renkte mikalı hamurlu, kahverengi-siyahımsı renklerde alacalı, açkılı yüzeylidir. Hamur kum, taşçık katkılıdır. Yüzeyde yer yer aşınma ve kopmalar görülmektedir. Tamdır.

KOD NUMARASI: 18**MADDESİ:** Kemik**ÖLÇÜLER:** Yük: 2,6 cm Çap: 4,8 cm D.Çapı: 1,0 - 1,1 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** L/10, Teras dv. kaldırılması IV

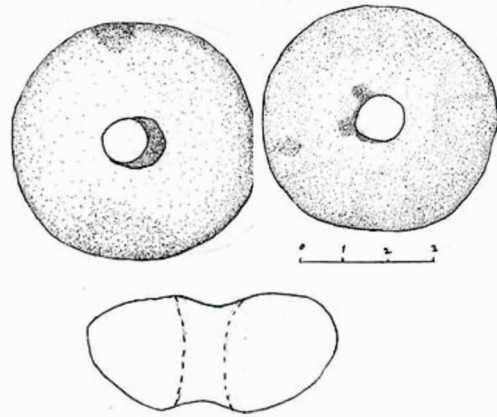
TANIMI: Tabana doğru genişleyen basık küresel gövdeli düztabanlı, dikey dairesel deliklidir. Tabanda ve yer yer gövd üzerinde kemik dokusu belirgindir.

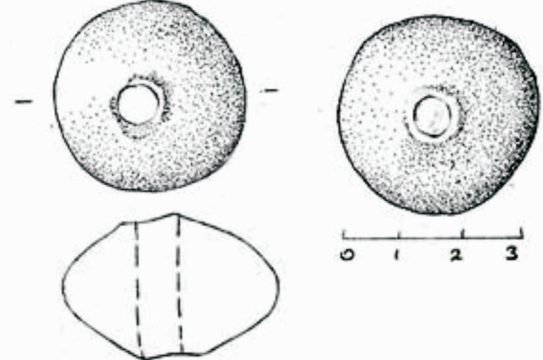
TİP BENZERLERİ: Demircihöyük; Seeher, 2000, s.208, Lev.62, G.128 d. Aphrodisias; Joukowsky, 1986, s. 664, fig. 314.6, 471.44, 473.28. Beycesultan; Lloyd, Mellaart, 1965, s.137, no.153, fig.O.13. Çeşme Bağlararası; Tütüncüler, 2005, Ktlg.160.

KOD NUMARASI: 19**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yük: 2,1 cm Çap: 5,1 cm D.Çapı: 1,1 - 1,3 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** M/9, Seviye inme, dolgu IV b

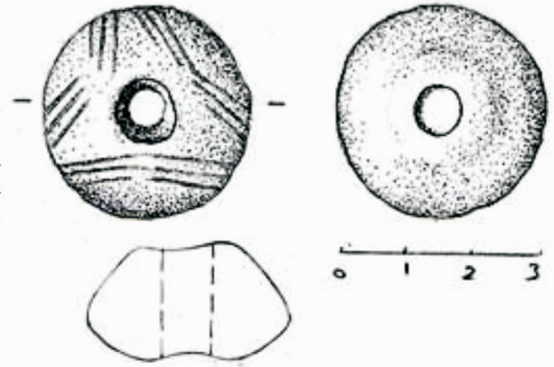
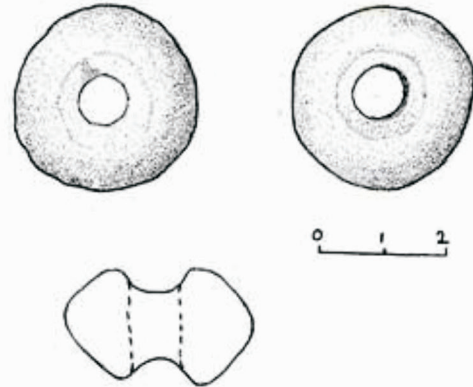
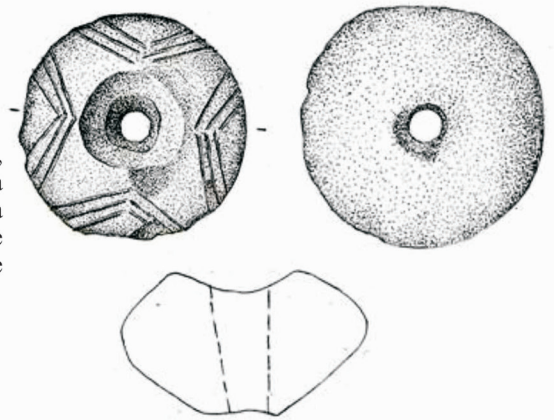
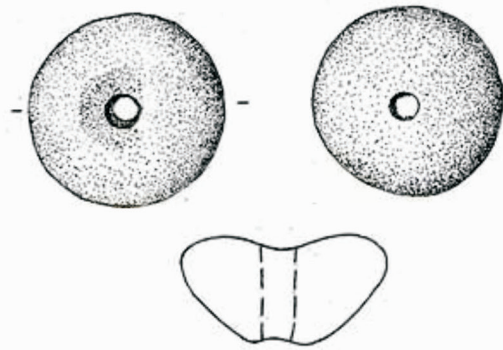
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel deliklidir. Kahverengi hamurlu, hamuru yoğun mika, taşçık, kum katkılıdır. Katkı belirgindir. Tüm yüzey aşınmıştır. Karın üzerinde küçük kırık ve noksanı vardır.

KOD NUMARASI: 20**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yük: 2,1 cm Çap: 3,2 cm D.Çapı: 0,5 - 0,6 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/13, Pk. doğusu, seviye inme IV

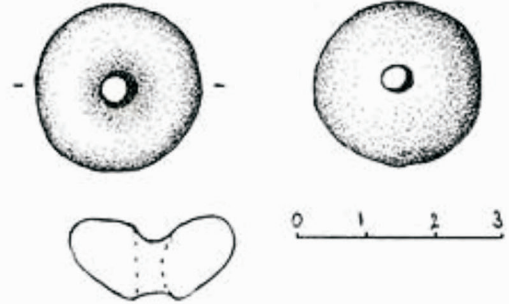
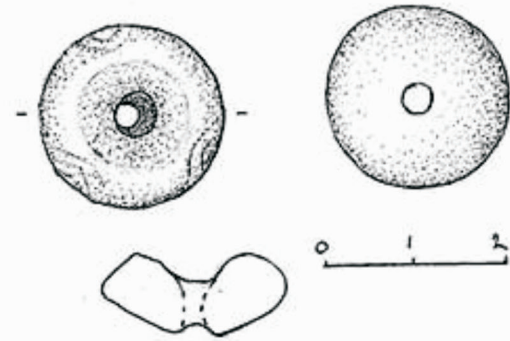
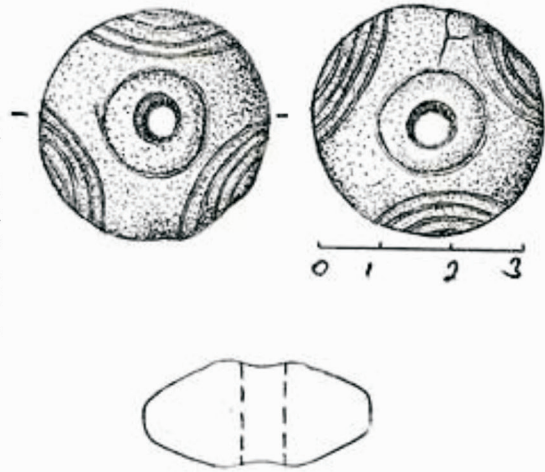
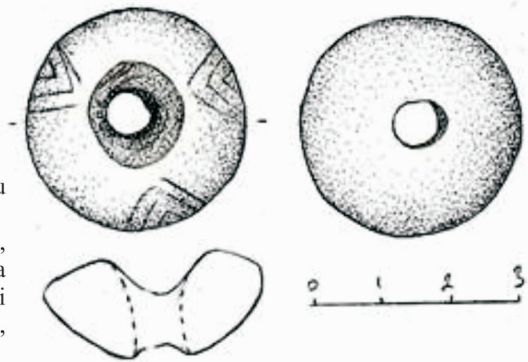
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey dairesel deliklidir. Kahverengi hamurlu, devetüyü rengi astarlıdır. Hamur mika, kum katkılıdır. Tamdır.

ÇİZİM: 7

KOD NUMARASI: 21**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,7 cm Çap: 3,1 cm D.Çapı: 0,7 - 0,8 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** L/11, Pk. kuzeydoğusu, dolgu IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, üst kısmında çevresi düzleştirilmiş dikey dairesel deliklidir. Gövde alt yarısında iç içe üç adet ince kazıma bezemelidir. Devetüyü rengi hamurlu, yanmadan dolayı devetüyü-koyu gri tonlarında alacalı yüzeylidir. Hamur kum, mika, kireç, taşçık katkıdır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 22****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,8 cm Çap: 2,8 cm D.Çapı: 0,8 - 0,9 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** L/12, Pk. güneybatısı, seviye inme, IV b alt dolgusu**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çevreleri düzleştirilmiş dikey dairesel deliklidir. Kahverengi hamurlu, koyu kahverengi-siyah tonlarında alacalı, yer yer aşınmış perdahlı yüzeylidir. Hamurda kum, mika, taşçık katkı görülür. Tamdır.**KOD NUMARASI: 23****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,9 cm Çap: 4,9 cm D.Çapı: 0,7 - 1,1 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** H/12, 12 nolu drv. kaldırılması IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dar çukur tabanlı, dikey dairesel deliklidir. Karın hattı ile taban arasında kalan alanda belli aralıklarla yan yana yerleştirilmiş dört adet derin kazıma bezemelidir. Kiremit rengi tonlarında hamurlu, hamur renginde astarlıdır. Hamur kum, taşçık, mika katkıdır. Gövde üzerinde ve delik çevrelerinde kırık ve noksanları vardır. Tüme yakındır.**KOD NUMARASI: 24****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,8 cm Çap: 3,5 cm D.Çapı: 0,5 - 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** F/13, Pk. Kuzeyi IVa alt dolgusu IV a**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, hafif çukur tabanlı, dikey dairesel deliklidir. Kahverengi hamurludur. Hamur mika, kum katkıdır. Tamdır.

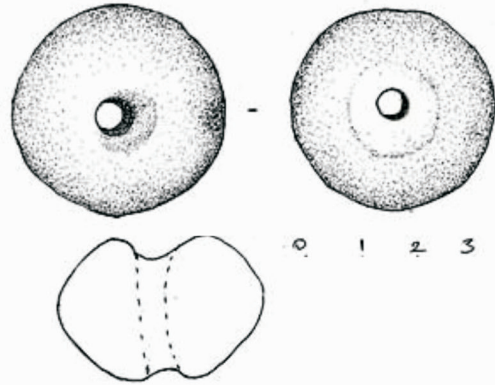
ÇİZİM: 8

KOD NUMARASI: 25**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,2 cm Çap: 2,4 cm D.Çapı: 0,4 - 0,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/12, Pk. kuzeyi 24 nolu mkn. dolgu, IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, hafif çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Devetüyü rengi hamurlu, sulandırılmış hamur astarlıdır. Hamur kum, mika katkılıdır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 26****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,0 cm Çap: 2,0 cm D.Çapı: 0,3 - 0,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/13, Pk. batısı seviye inme IV a**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Üst delik çevresi hafif düzleştirilmiştir. Siyah renkte hamurlu, hamur renginde perdahlı yüzeylidir. Tamdır.**KOD NUMARASI: 27****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,5 cm Çap: 3,4 cm D.Çapı: 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** H/12, 3 nolu mkn. 20 nolu drv. IV b.**TANIMI:** Çevresi hafif düzleştirilmiş geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey dairesel delikli. Gövdenin her iki yarısında da delik çevrelerinde tek sıra dairesel yiv bezeme ile üçer adet, iç içe dört yaydan oluşan yiv bezeme mevcuttur. Devetüyü rengi hamurlu, hamur renginde perdahlı yüzeylidir. Yüzeyde koyu kahverengi alanlar görülür. Hamuru kum katkılıdır. Üzeye dikey bir çatlak, delik çevresinde küçük bir kırığı bulunmaktadır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 28****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,5 cm Çap: 3,2 cm D.Çapı: 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** H/12, 5 nolu mkn. 9 nolu drv. IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Karın hattı ile taban arasında kalan alanda belirli aralıklarla yerleştirilmiş kazıma bezemelidir. Siyahımsı gri renkte hamurlu, siyah renkte perdahlı yüzeylidir. Hamurda kum, mika katkı görülür. Tamdır.

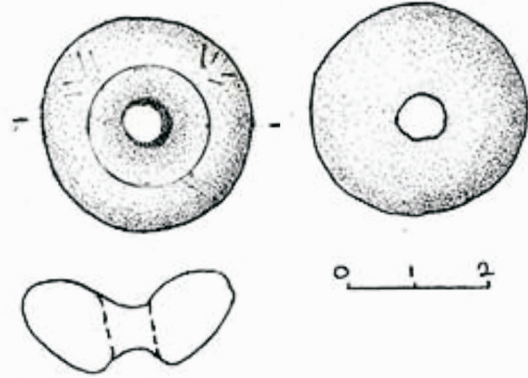
ÇİZİM: 9

KOD NUMARASI: 29**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,5 cm Çap: 3,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** J/14, 1 nolu bölme yanı IV

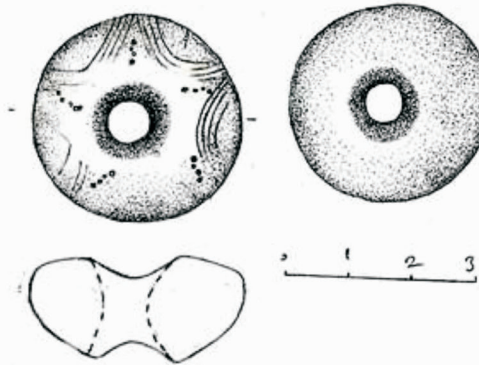
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, üst delik çevresi düzleştirilmiş dikey dairesel deliklidir. Kahverengi hamurlu, hamur renginde astarlı olup, yanmadan dolayı tüm yüzey siyahımsı gri renkte alacalıdır. Hamur kum, mika, taşçık, kireç katkılıdır. Yüzeysel noksanları vardır. Tamdır.

KOD NUMARASI: 30**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,3 cm Çap: 2,8 cm D.Çapı: 0,6 - 0,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** K/11, Pk. güneyi, dolgu IV b

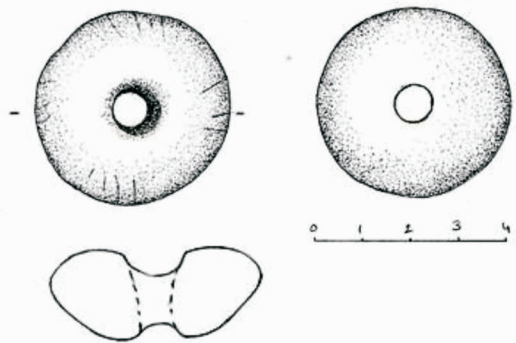
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, dikey dairesel deliklidir. Koyu kahverengi hamurlu, siyah renkte astarlıdır. Hamur mika, kum katkılıdır. Tamdır.

KOD NUMARASI: 31**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,6 cm Çap: 3,2 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** J/8, 6 nolu tbn. alt dolgusu IV b

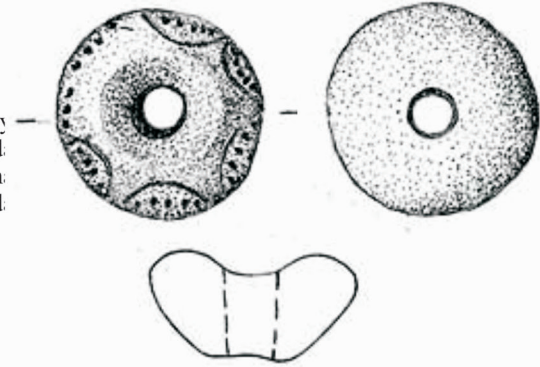
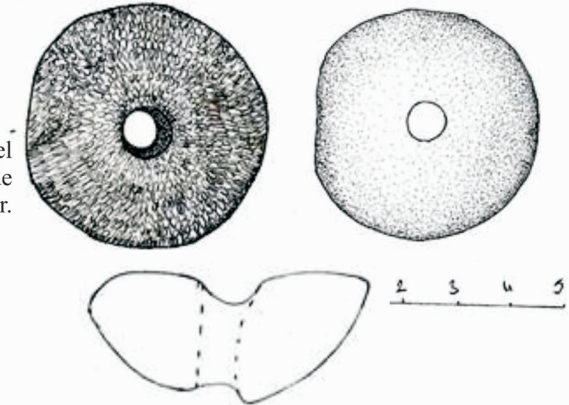
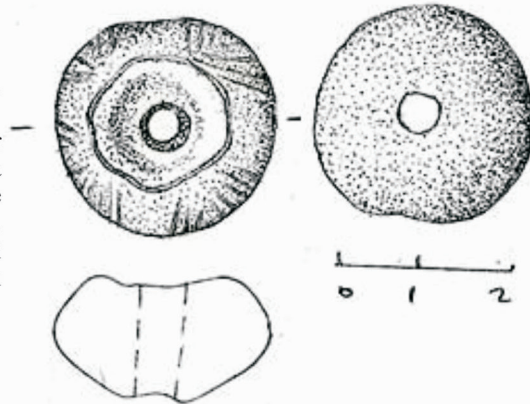
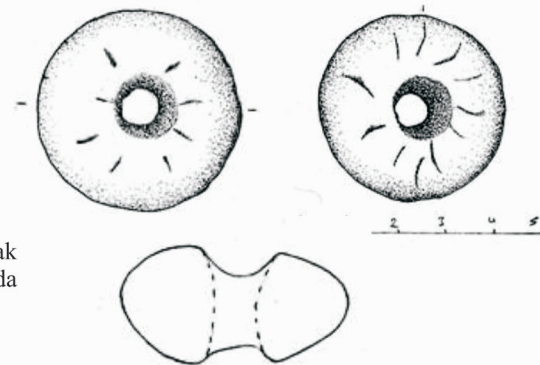
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel deliklidir. Taban üzerinde ince kazıma ve sokma tekniğinde yapılmış birbirini takip eden bezeme yer alır. Kahverengi hamurlu, kendinden astarlı, kahverengi-gri tonlarında alacalı yüzeylidir. Hamurunda kum, mika, taşçık katkı görülür. Tamdır.

KOD NUMARASI: 32**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,7 cm Çap: 4,0 cm D.Çapı: 0,8 - 1,0 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** K/10, Pk. kuzeyi IV b

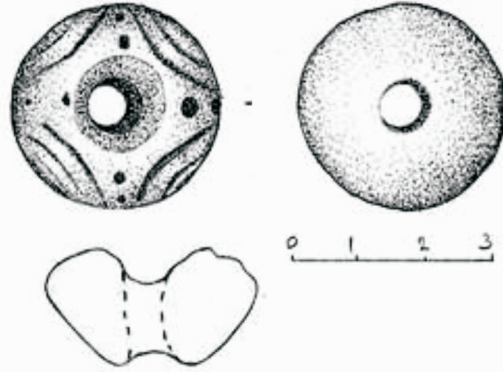
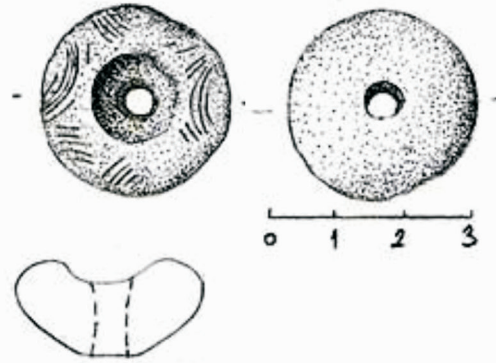
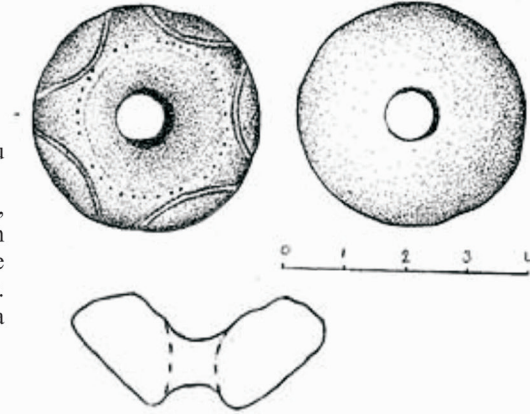
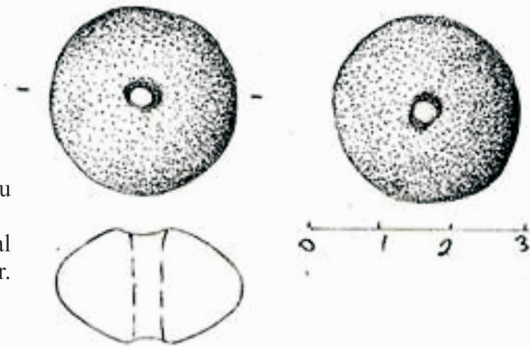
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, yaklaşık düztabanlı, dikey dairesel deliklidir. Taban ile karın hattı arasında dikey yerleştirilmiş, yana yatık kısa çizgilerden oluşan yiv bezeme yer alır. Kahverengi hamurlu, kahverengi-gri renkte alacalı yüzeylidir. Hamurunda kum, mika, taşçık katkı görülür. Tamdır.

ÇİZİM: 10

KOD NUMARASI: 33**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,5 cm Çap: 3,0 cm D.Çapı: 0,6 - 0,8 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** K/10, Pk. kuzeyi IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Taban ile karın hattı arasında kalan alanda birbirini takip eden kazıma yay biçimli motiflerin içi sokm. noktasal bezemelidir. Koyu gri renkte hamurludur. Hamurunda kum, mika, taşçık katkı görülür. Tamdır.**KOD NUMARASI: 34****MADDESİ:** Kemik**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,0 cm Çap: 4,3 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** J/8, 6 nolu tbn. alt dolgusu IV b**TANIMI:** Basık yarım küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel delikli. Taban kısmında kemik dokusu doğal bırakılmış, gövde perdahlanmıştır. Kenarlarında küçük kırık ve noksanları vardır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 35****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,4 cm Çap: 2,5 cm D.Çapı: 0,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/11, 3 nolu drv. Kaldırılması IV b.**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Taban ile karın hattı arasında kalan alanda dört adet, iç içe kazıma yivlerden oluşan bezeme ile taban çevresini dairesel dönen tek sıra yiv yer almaktadır. Devetüyü rengi hamurlu, kendinden astarlı, devetüyü-gri renklerinde alacalı yüzeylidir. Hamurunda kum, mika, taşçık katkı görülür. Tamdır.**KOD NUMARASI: 36****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,0 cm Çap: 3,9 cm D.Çapı: 1,1 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** K/9, 7 nolu tbn. kaldırılması IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey dairesel delikli. Gövdenin her iki yarısında delik çevrelerinde tırnak bezemelidir. Kiremit rengi hamurlu, devetüyü-gri renk tonlarında alacalı astarlıdır. Hamurunda kum, taşçık katkı görülür. Tamdır.

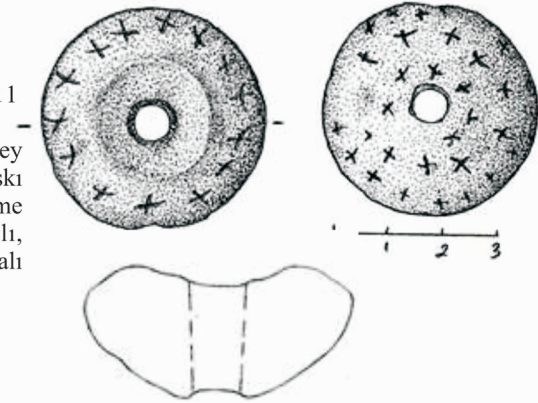
ÇİZİM: 11

KOD NUMARASI: 37**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,7cm Çap: 3,0cm D.Çapı: 0,7cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** H/11, Pk. Kuzeyi IV b.**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur dipli, dikey dairesel delikli. Taban ile karın hattı arasında kalan alanda dörder adet bezeme grupları yer almaktadır. Devetüyü renginde hamurlu, kendinden astar üzeri hafif perdeli yüzeylidir. Hamurunda kum, mika katkı görülür. Tamdır.**KOD NUMARASI: 38****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,3 cm Çap: 2,7 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** H/11, 1 nolu silo içi IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Taban ile karın hattı arasında kalan alanda yan yana yerleştirilmiş, iç içe beş sıra yay biçimli yiv bezemelidir. Pembe renkte hamurlu, bej renkte astarlıdır. Hamurunda kum, kireç katkı görülür. Karın üzerinde aşınma vardır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 39****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,7 cm Çap: 3,6 cm D.Çapı: 0,8 - 1,0 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/11, Pk.Kuzeydoğusu IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Taban ile karın hattı arasında kalan alanda taban çevresini dairesel dönen noktasal sokma bezeme ile beş adet belli aralıklarla yerleştirmiş bezeme yer almaktadır. Kahverengi hamurlu, koyu gri renkte yüzeylidir. Hamurunda kum, mika katkı görülür. Tamdır.**KOD NUMARASI: 40****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,5 cm Çap: 2,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/11, Pk. batısı, dolgu IV c**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey oval delikli. Devetüyü rengi hamurlu, kendinden astarlıdır. Hamurunda kum, kireç, mika katkı görülür. Tamdır.

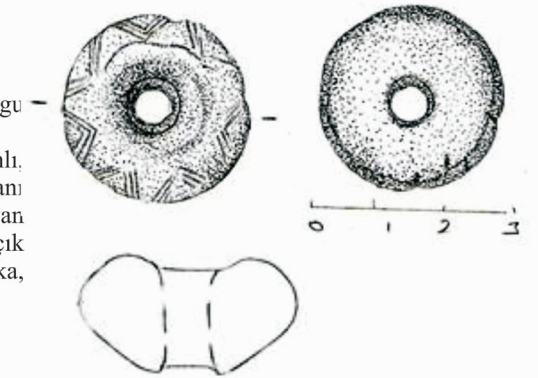
ÇİZİM: 12

KOD NUMARASI: 41**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,9 cm Çap: 4,0 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** M/11, Pk. Kuzeydoğusu 1 nolu tbn. üstü, IV b

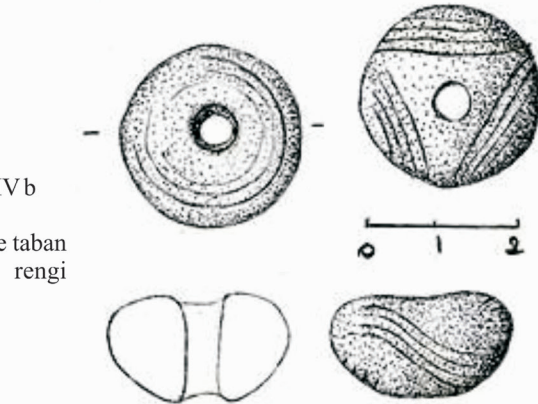
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Tüm gövde üzerinde ve taban çevresinde baskı tekniğinde yapılmış, kısa yay şeklinde çizgilerden oluşan bezeme yer almaktadır. Kahverengi hamurlu, kendinden astarlı, kahverengi-gri renk tonlarında alacalı yüzeylidir. Yoğun mikalı hamurunda kum, taşçık, kireç katkı görülür. Tamdır.

KOD NUMARASI: 42**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,4 cm Çap: 2,6 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** F/15, Pk. Güneyi, dolgu IV b

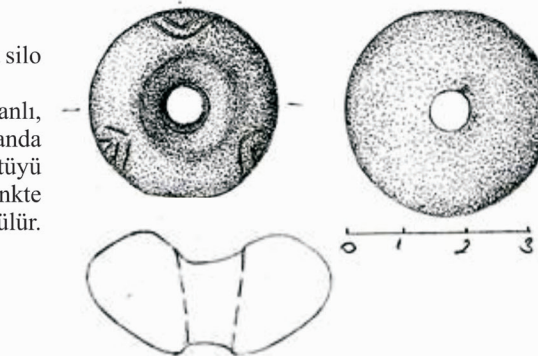
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Karın hattı üzerini ve kısmen tabanı çevreleyen tek sıra kazıma dairesel yiv arasında kalan alanda, yan yana aralıksız yerleştirilmiş kazıma bezeme yer almaktadır. Açık kahverengi hamurlu, kendinden astarlıdır. Hamurunda kum, mika, taşçık katkı görülür. Tamdır.

KOD NUMARASI: 43**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,3 cm Çap: 2,2 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** F/15, Pk. güneyi, dolgu IV b

TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel delikli. Gövde üzerinde ince kazıma bezeme ile taban üzerinde üçlü konsantrik daire bezeme yer alır. Kiremit rengi hamurludur. Hamurunda kum, mika katkı görülür. Tamdır.

KOD NUMARASI: 44**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,6 cm Çap: 3,3 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** J/12, Pk. güneyi, 3 nolu silo içi IV c

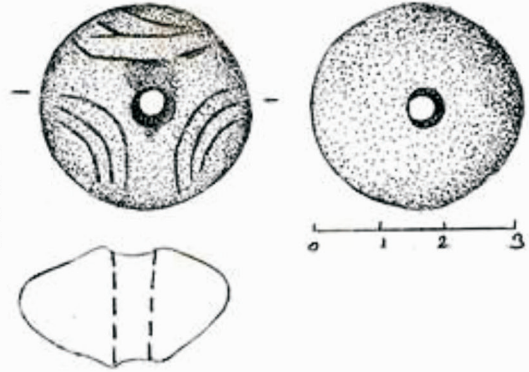
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Taban ile karın hattı arasında kalan alanda belli aralıklarla yerleştirilmiş üç adet, kazıma bezemelidir. Devetüyü rengi hamurlu, kendinden astarlı, devetüyü-siyahımsı gri renkte alacalı yüzeylidir. Hamurunda kum, mika, marn katkı görülür. Tamdır.

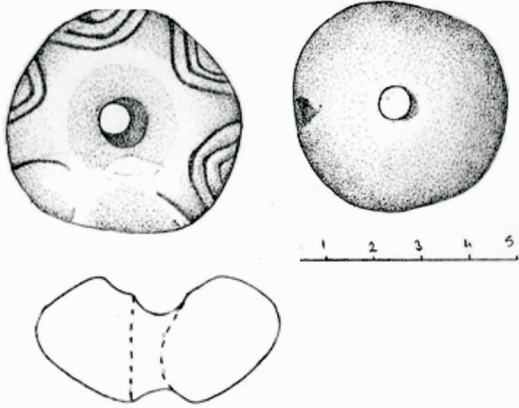
ÇİZİM: 13

KOD NUMARASI:45**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,6cm Çap: 3,1cm D.Çapı:**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/12, 5 nolu mkn. kaldırılması IV b

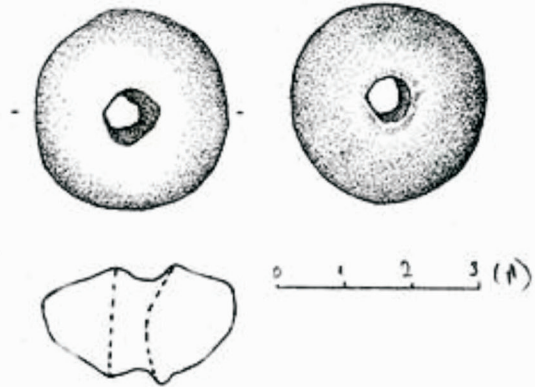
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey dairesel delikli. Gövde alt yarısında üç adet, iç içe üç yay şeklinde çizgiden oluşan kazıma bezemelidir. Kahverengi hamurlu, hamur renginde astarlıdır. Hamurunda kum, mika katkı görülür. Alt delik çevresinde aşınma ve küçük noksanları vardır.

KOD NUMARASI :46**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,4 cm Çap: 4,5 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** G/11, Pk. Kuzeydoğusu IV c

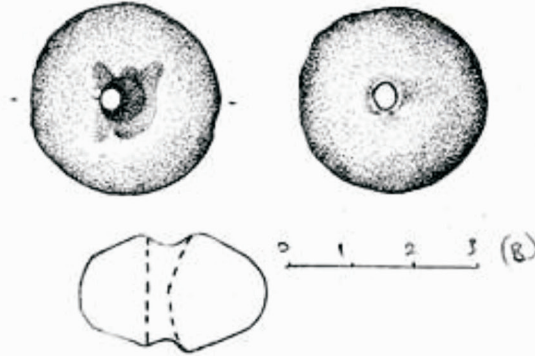
TANIMI: Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Taban ile karın hattı arasında kalan alanda belli aralıklarla yerleştirilmiş kazıma çizgilerden oluşan bezeme yer alır. Devetüyü rengi hamurlu, kendinden astarlıdır. Hamurunda kum, mika, taşçık, kireç katkı görülür. Karın altında kırık ve noksanı vardır. Tüme yakındır.

KOD NUMARASI: 47**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,8 cm Çap: 2,9 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/12, 6 nolu mkn. tbn. üstü IV b

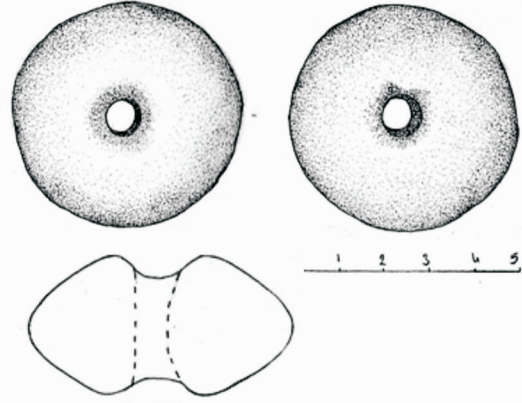
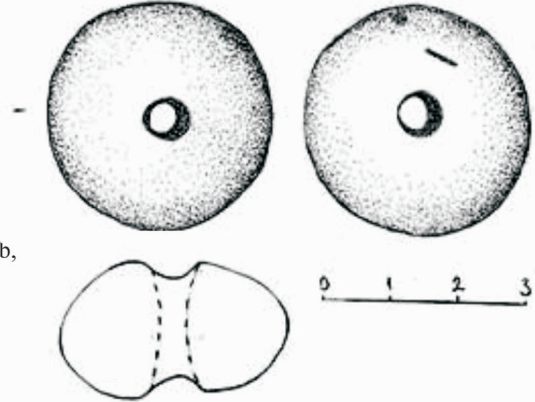
TANIMI: Geniş karınlı düzgün olmayan basık küresel gövdeli, çevreleri yüksek dikey dairesel delikli, düztabanlıdır. Açık devetüyü rengi hamurlu, kendinden astarlıdır. Hamurunda mika, kum katkı görülür. Tamdır.

KOD NUMARASI: 48**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,9 cm Çap: 3,0 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/12, 6 nolu mkn. tbn. üstü IV b

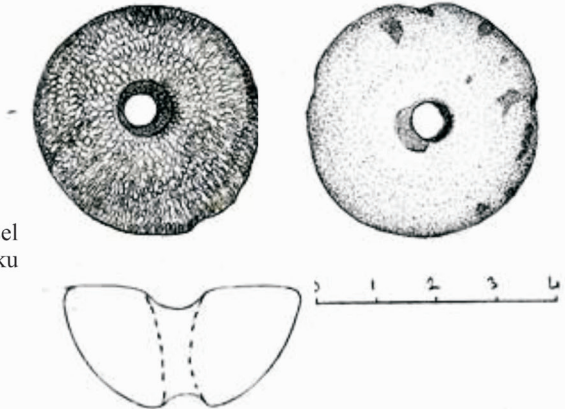
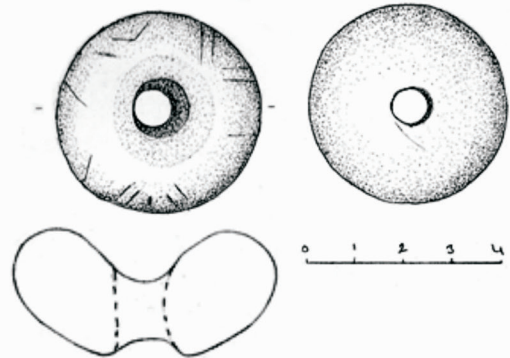
TANIMI: Geniş karınlı düzgün olmayan basık küresel gövdeli, dikey dairesel delikli. Açık pembe renkte hamurlu, açık devetüyü rengi astarlıdır. Hamurunda mika, kum katkı görülür. Tamdır.

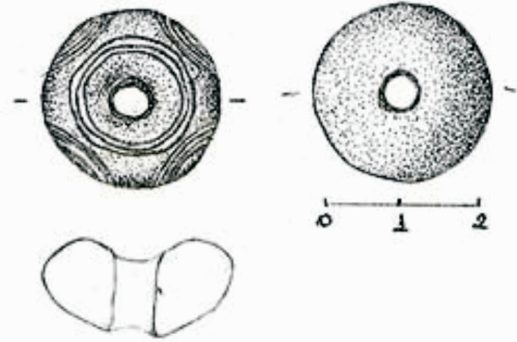
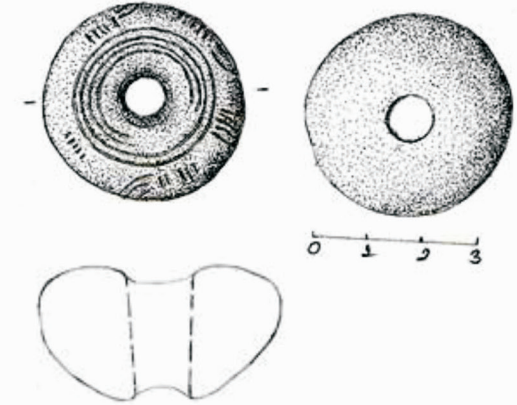
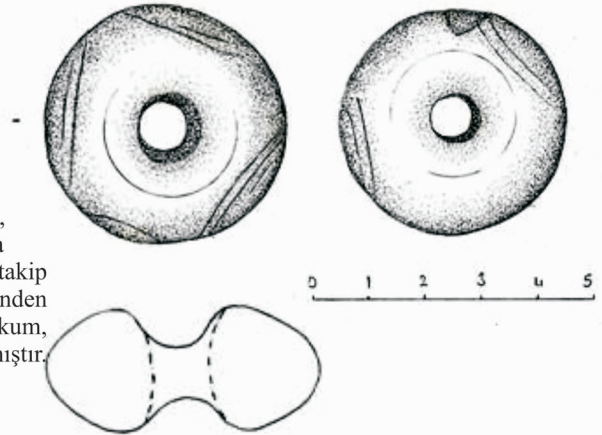
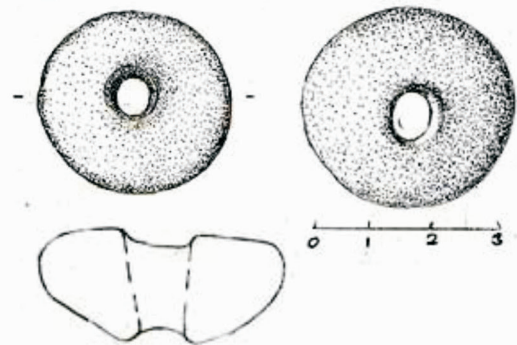
ÇİZİM: 14

KOD NUMARASI: 49**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,7 cm Çap: 5,1 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** H/11, Pk. güneydoğusu, dolgu IV c**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, dikey dairesel delikli. Kahverengi hamurlu, kendinden astarlı, kahverengi-siyah renkte alacalı yüzeylidir. Hamurunda kum, taşçık, mika katkı görülür. Tamdır.**KOD NUMARASI: 50****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,9 cm Çap: 3,4 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** J/12, Pk. doğu yarısı, dolgu IV b**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel delikli. Kızıl kahverengi hamurlu, koyu kahverengi astarlıdır. Hamurunda kum, taşçık, mika katkı görülür. Tamdır.**TİP BENZERLERİ:** Kusura; Lamb, 1937, Fig.13.20. W. Lamb, 1938, fig.20.25. Şarhöyük; Akça, Lev.34b-34d-35c.**KOD NUMARASI: 51****MADDESİ:** Kemik**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,1 cm Çap: 3,9 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** L/11, 2 nolu mkn.

A odası, 7 nolu tbn. alt dolgusu, IV c

TANIMI: Basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel delikli. Üst yüzey perdahlanmış olup, tabanda sünger doku belirgindir. Tamdır.**KOD NUMARASI: 52****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,9 cm Çap: 4,0 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** I/12, Pk. doğusu, dolgu IV c**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, dikey dairesel delikli. Taban ile karın arasında kalan alanda ince kazıma bezemelidir. Kahverengi hamurlu, kahverengi-siyah alacalı yüzeylidir. Hamurunda mika, taşçık katkı görülür. Bezemeler aşınmış durumdadır. Tamdır.

ÇİZİM: 15

KOD NUMARASI: 53**MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,2 cm Çap: 2,3 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** J/12, Pk. güneybatısı, dolgu IV c**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, küçük çukur tabanlı, dikey dairesel deliklidir. Taban çevresinde üçlü konsantrik daire bezeme ile üzerinde uçları karın hattına birleşen karşılıklı yerleştirilmiş bezemelidir. Kızılkahve-koyu kahverengi tonlarında perdahlı yüzeylidir. Tamdır.**KOD NUMARASI: 54****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,0 cm Çap: 3,6 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** J/12, Pk. batısı, dolgu IV c**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel deliklidir. Karın üst kısmında, özensiz tek sıra ince kazıma daire motifi ile taban üzerine deliği çevreleyen dörtlü konsantrik daire motifi ve çevresinde belli aralıklarla devam eden bezeme grupları yer almaktadır. Motiflerin içleri, yer yer korunagelmüş beyaz macun ile doldurulmuştur. Kahverengi hamurlu, kendinden astarlı, koyu gri-kahverengi alacalı yüzeylidir. Hamurunda kum, mika katkı görülür. Bezemelerde aşınma vardır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 55****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 2,0 cm Çap: 4,0 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** F/12, Pk. Güneybatısı, dolgu IV c**TANIMI:** Geniş karınlı, basık küresel gövdeli, çukur tabanlı, dikey dairesel deliklidir. Her iki delik çevresinde ince kazıma daire motifi ile karın hattı üzerinde belli aralıklarla birbirini takip eden motif yer almaktadır. Kahverengi hamurlu, kendinden astarlı, kahverengi-koyu gri alacalı yüzeylidir. Hamurunda kum, mika, taşçık, marn katkı görülür. Bezemeler yer yer aşınmıştır. Karın üzerinde yüzeysel bir kırığı vardır. Tamdır.**KOD NUMARASI: 56****MADDESİ:** Pişmiş Toprak**ÖLÇÜLER:** Yüksek: 1,5 cm Çap: 3,3 cm**BULUNDUĞU YER VE TABAKASI:** F/12, Pk. güneyi, Dolgu IV c**TANIMI:** Geniş karınlı basık küresel gövdeli, düztabanlı, dikey dairesel deliklidir. Koyu kahverengi hamurlu, yanmadan dolayı siyah renkte yüzeylidir. Hamurunda kum, taşçık, mika katkı görülür. Tamdır.

KAYNAKÇA

- Akça, S., (2000), “Şarhöyük (Dorylaion) Arkeolojik Kazısında Çıkan M.Ö. II. Bin Yılına Tarihli Ağırşaklar”, Yayınlanmamış Bitirme Ödevi, *Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü*, Eskişehir.
- Barber, E.J.W, (1991), *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in The Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*, Princeton University Press, Princeton.
- Bilgen, A. N., (2005), *Çavlum, Eskişehir-Alpu Ovası’nda Bir Orta Tunç Mezarlığı*, Anadolu Üni. Yay. No:1668, Eskişehir.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., (2010), “Seyitömer Höyüğü 2008 Yılı Kazısı”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı, 25-29 Mayıs 2009, Denizli*, (1. Cilt), Ankara, 341-354.
- Bilgen, A. N., Brixhe, C., Coşkun, G., (2011), “Un nouveau site épigraphique paléo-phrygien: Seyitömer Höyük”, *KADMOS 50*, 141-150.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N., Kuru, A., (2011a), “Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı”, *32. Kazı Sonuçları Toplantısı, 24-28 Mayıs 2010, İstanbul*, (1. Cilt), Ankara, 367-380.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., (2011b), “Seyitömer Höyük Projesi 2008 Yılı Kazı Sonuç Raporu”, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, Kütahya, 78-203.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N., Kuru, A., (2011c), “Seyitömer Höyük Projesi 2009 Yılı Kazı Sonuç Raporu”, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, Kütahya, 204-372.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Kuru, A., Yüzbaşıoğlu, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Akalın, M. B., Dikmen, B. (2011d), “Seyitömer Höyük Projesi 2010 Yılı Kazı Sonuç Raporu”, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, Kütahya, 373-571.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Kuru, A., Yüzbaşıoğlu, N., Özcan, F. Ç., Çırakoğlu, S., Silek, S., (2012), “Seyitömer Höyük 2010 Yılı Kazısı”, *33. Kazı Sonuçları Toplantısı, 23-28 Mayıs 2011, Malatya*, (1. Cilt), Ankara, 233-255.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Kuru, A., Kuzu, Z., (2013a), “Seyitömer Höyük 2011 Yılı Kazısı”, *34. Kazı Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 2012, Çorum*, (1. Cilt), Çorum, 201-216.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Kuru, A., Kuzu, Z., Akalın, M. B., Dikmen, B., (2013b), “Seyitömer Höyük 2011 Yılı Kazı Raporu”, *Seyitömer Höyük Kazısı Raporu (2011-2012)*, Kütahya, Bölüm I: 1-199.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Kuru, A., Kuzu, Z., Akalın, M. B., Dikmen, B., (2013c), “Seyitömer Höyük 2012 Yılı Kazı Raporu”, *Seyitömer Höyük Kazısı Raporu (2011-2012)*, Kütahya, Bölüm II: 1-106.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Kuru, A., Erdinç, Z., (2014a), “Seyitömer Höyüğü 2012 Yılı Kazısı”, *35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 27-31 Mayıs 2013, Muğla*, (1. Cilt), Muğla, 349-360.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Çevirici-Coşkun, F., Bilgen, Z., Dikmen, B., Akalın, B., Çırakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Kuru, A., Erdinç, Z., (2014b), “Seyitömer Höyüğü 2013 Yılı Kazısı”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 02-06 Haziran 2014, Gaziantep*, (3. Cilt), Ankara, 323-338.
- Bilgen, A. N. (2014), “*Seyitömer Höyük 2013 Yılı Kazısı*”, Kütahya Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Kütahya Müzesi Müdürlüğü, Sayı: I Kütahya.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Çevirici-Coşkun, F., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Kuru, A., Özcan, F. Ç., Erdinç, Z. Akalın, M. B., Dikmen, B., (2015a), “Seyitömer Höyük 2013 Yılı Kazı Raporu”, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2013-2014)*, Kütahya, Bölüm I: 1-235.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Çevirici-Coşkun, F., Özbay, F., Bilgen, Z., Çırakoğlu, S., Kuru, A., Özcan, F. Ç., Erdinç, Z., Akalın, M. B., Dikmen, B., (2015b), “Seyitömer Höyük 2014 Yılı Kazı Raporu”, *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu(2013-2014)*, Kütahya, Bölüm II: 1-357.
- Bilgen, A. N., Bilgen, Z., Çırakoğlu, S., (2015c), “Erken Tunç Çağ Yerleşimi (V. Tabaka)/Early Bronze Age Settlement (Layer V)” in: A. N. Bilgen (ed.), *Seyitömer Höyük I*, 119-186.

- Bilgen, A. N., Çevirici-Coşkun, F., (2015a), "Roma Dönemi Yerleşimi (I. Tabaka)/Roman Period Settlement (Layer I)" in: A. N. Bilgen (ed.), Seyitömer Höyük I, 9-18.
- Bilgen, A. N., Çevirici-Coşkun, F., (2015b), A. N. Bilgen - F. Çevirici Coşkun, "Hellenistik Dönem Yerleşimi (II. Tabaka)/Hellenistic Period Settlement (Layer II)" in: A. N. Bilgen (ed.), Seyitömer Höyük I, 19-33.
- Bilgen, A. N., Bilgen, Z., (2015), "Orta Tunç Çağ Yerleşimi (IV. Tabaka)/ Middle Bronze Age Settlement (Layer IV)" in: A. N. Bilgen (ed.), Seyitömer Höyük I, 61-118.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Coşkun Çevirici, F., Bilgen, Z., Çirakoğlu, S. (2015), "Seyitömer Höyük I" Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Bilgen, A. N., Coşkun, G., Çevirici-Coşkun, F., Özbay, F., Bilgen, Z., Dikmen, B., Akalın, B., Çirakoğlu, S., Özcan, F. Ç., Kuru, A., Erdinç, Z., (2016), "Seyitömer Höyüğü 2014 Yılı Kazısı", 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, 11-15 Mayıs 2015, Erzurum, (2. Cilt), Ankara, 45-62.
- Bilgen A. N., Tütüncüler B. Ö. , (2017) "Seyitömer Höyük Buluntularından İp/Urgan ve Dokuma Kumaş ile Deri Ayakkabı Numuneleri", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 155. 5., s.23-34.
- Blegen, C. W., Caskey, J. L., Rawson, M., (1951), *Troy. The Third, Fourth, and Fifth Settlements*, Vol. II, Part 1: Text, Part 2: Plates, The University of Cincinnati, Princeton University Press, New Jersey.
- Blegen, C. W., Caskey, J. L., Rawson, M., (1953), *Troy. The Sixth Settlement*, Vol. III, Part 1, The University of Cincinnati, Princeton University Press, To The Memory of Wilhelm Dörpfeld.
- Carington, S J, "The Spinning and Weaving Implements", Servia I, Anglo-Hellenic Rescue Excavations 1971-73, The British School at Athens 2000, 207-263.
- Crewe, L., (1998), *Spindle Whorls, A Study of Form, Function and Decoration in Prehistoric Bronze Age Cyprus*, Jonsered.
- Coşkun, G., (2010), "Attic Pottery from Seyitömer Höyük" *TÜBA-AR* 13, 61-76.
- Coşkun, G., (2011a), "Achaemenid Bowls from Seyitömer Höyük" *OLBA* XIX, 57-79.
- Coşkun, G., (2011b), "Achaemenid Period Architectural Remains at Seyitömer Mound", *Archaeological Research in Western Central Anatolia (The IIIrd International Symposium of Archaeology, Kütahya 8th-9th March 2010)*, Kütahya, 81-93.
- Coşkun, G., (2015) "Akhaemenid Dönem Yerleşimi (III. Tabaka)/ Achaemenid Period Settlement (Layer III)", in *Seyitömer Höyük I*, İstanbul, 35-60.
- Coşkun, G., (2017a), "İç-batı Anadolu'daki Bir Akhaemenid Dönem Yerleşiminin Karakterizasyonu: Seyitömer Höyük", *Anadolu, Arkeoloji, Zaman ve Mekan*, G. Coşkun (Ed.), Ankara, 167-181.
- Coşkun, G., (2017b), "A One-Edged Curved Sword from Seyitömer Höyük", *ADALYA* XX, 83-109.
- Coşkun, G., Çevirici-Coşkun, F., (2017), "Seyitömer Höyük M.Ö. 5. ve 4. Yüzyıl Ticari Amphoraları", *EÜ Arkeoloji Dergisi*, XXII, 229-243.
- Evely, R. D. G., (2000), "Minoan Crafts: Tools and Techniques", *SIMA, C. XCII: 2*, Jonsered, Paul Åströms Förlag.
- Joukowsky, M. S., (1986), *Prehistoric Aphrodisias I, Excavations & Studies, Rovidence*, Brown Üni. Erasme, Providence.
- Karaoğlan, H. (2010) "Seyitömer Höyüğü'nde Bulunan M.Ö. II. Bin'e Ait Dokumacılıkla İlgili Buluntular" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. *Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı*.
- Karaoğlan, H. (2018). Kütahya Seyitömer Höyüğü'n De Ki Orta Tunç Çağı'na Tarihlendirilen Dokuma Tezgah Ağırlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (58) , 15-30 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/39819/428469>.
- Karaoğlan, H. (2019). Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'na Ait Konik Formlu Ağırşaklar. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* , 8 (3) , 191-203 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ssrj/issue/47195/523124>.
- Lamb, W., (1937), "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar", *Archaeologia or Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity*, Society of Antiquaries of London, Vol. LXXXVI.

- Lamb, W., (1938), "Excavations at Kusura near Afyon Karahisar", *Archaeologia or Miscellaneous Tracts Relating to Antiquity, Society of Antiquaries of London, Vol. LXXXVII.*
- Mellaart, J., Lloyd, S. (1965), *Beycesultan: Middle Bronze Age Architecture and Pottery*, Vol. II, The British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- Schmidt, H., (1902), *Heinrich Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer*, Berlin.
- Seeher, J., (2000), *Die Bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sarıket*, Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Zusammenarbeit mit dem Museum Bursa, 1990-1991, *Istanbul Forschungen* 44, Tübingen.
- Özdemir, A., Bamyacı, A. (2018). Erken Ve Orta Kalkolitik Dönem'de Batı Anadolu'da Tekstil Üretimi: Gülpınar Buluntusu Ağırşaklarının İşlevlendirilmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (2) , 1-14 . DOI: 10.18069/firatsbed.460904
- Tütüncüler, Ö., (2004), "M.Ö. 2. Bin Liman Tepe Dokuma Aletleri", *Anadolu (Anatolia)*, Ek Dizi No.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, ss. 287-295.
- Yiğit, Ü., (2012), "Seyitömer Höyüğü'nün İktisadi Arkeolojik Açından İncelenmesi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Kütahya.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.02.2019 ✓Accepted/Kabul:12.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.530344

Araştırma Makalesi/ Research Article

Mert, İ. S. (2020). "Performans Geribildirimi Üzerine Keşfedici Bir Araştırma" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 133-148.

PERFORMANS GERİBİLDİRİMİ ÜZERİNE KEŞFEDİCİ BİR ARAŞTIRMA

İbrahim Sani MERT*

Özet

Bir insan kaynakları fonksiyonu olan performans yönetiminin en hassas faaliyeti performans değerlendirmedir. Performans değerlendirmede ise performansa yönelik geri bildirim verilmesi adeta bu sürecin yumuşak karnıdır. Bu çalışma ile performans geri bildirimine yönelik keşfedici nitel bir araştırma yapılarak, insan kaynakları yöneticisi, hat yöneticisi ve yönetici olmayan toplam 89 katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatla, yönetici ve çalışanlar açısından performans görüşmelerinin etkili yapılmamasının nedenleri, çalışanların performanslarına ilişkin farkındalık durumları, daha iyi bir performans geri bildirim verebilmek için nelerin yapılması gerektiği araştırılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve araştırma konularına ilişkin oluşturulan alt kategoriler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Performans Değerlendirme, Performans Yönetimi, Performans Geribildirimi, İnsan Kaynakları Yönetimi.*

JEL Sınıflandırması: M10, M12, M19.

AN EXPLORATORY RESEARCH ON PERFORMANCE FEEDBACK

Abstract

The most sensitive activity of performance management - one of the human resource management's function - is the performance evaluation. Performance feedback is the achilles' heel of performance appraisal. In this study, by following the steps of exploratory qualitative research, the data was collected via semi-structured interviews that were conducted on 89 participants, including human resources manager, line manager and non-executives. The participants were asked to explain the reason for not conducting effective performance interviews, the unaware knowledge of the employees' performance, and the factors that may increase the effectiveness of the performance feedback. The gathered data were subjected to content analysis and the categories and sub-categories related to the research subjects were determined.

Keywords: *Performance Evaluation, Performance Management, Performance Feedback, Human Resources Management.*

JEL Classification: M10, M12, M19.

*Prof. Dr., Antalya Bilim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ANTALYA.
e-posta: ibrahim.mert@antalya.edu.tr (orcid.org/0000-0002-2850-1865)

1. GİRİŞ

Günümüzün yoğun rekabet ortamında, gerek kamu gerek özel sektörde olsun her türlü kurum, kuruluş veya organizasyon, sahip olduğu insan kaynağını en etkili ve verimli şekilde kullanma çabasında olmalıdır. Aksi halde, misyon ve vizyonunu gerçekleştiremeyecek ve yoğun rekabet ortamında varlığını sürdürmeyecektir. Bu nedenle, insan kaynağının etkili bir şekilde yönetilebilmesi gerekir.

İnsan kaynağının etkili yönetilmesinde, İKY'nin (İnsan Kaynakları Yönetiminin) temel işlevleri olan; iş analizi ve iş tasarımı, insan kaynakları planlaması, işe alım ve işgören seçimi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, kariyer yönetimi, ücret ve ödül yönetimi gibi işlevler dikkate alındığında, bu işlevler arasında performans yönetiminin ayrı bir yeri olduğu görülür. Nitekim, Performans değerlendirme insan kaynaklarının en önemli fonksiyonu olarak kabul edilmektedir (Cardy ve Dobbins 1994; Selvarajan ve Cloninger 2008). Bu yönüyle performans yönetimi ve performans değerlendirme, modern örgütler için, örgüt politikalarına insan kaynakları yönetimi aktivitelerini entegre etmekle, örgüt stratejisinin bir parçası haline gelmiştir (İjadi-Maghsoodi vd., 2018). Çünkü performans yönetimi performans değerlendirme ile elde ettiği çıktıları diğer bir ifade ile bulguları, diğer insan kaynakları yönetim işlevlerine girdi olarak verir. Dolayısıyla bu işlevler performans değerlendirmenin bulgularıyla şekillenir. Örneğin, çalışanların performansına göre ücret belirlenmesi, çalışanların performansına göre eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi söz konusudur.

Performans değerlendirme ile ilgili yazın incelendiğinde örgütlerde kullanılacak en uygun performans yönteminin ne olduğuna dair yapılan çalışmaların (Örn., İjadi Maghsoodi vd., 2018; Turgut ve Mert, 2014; Mert vd., 2010), performans değerlendirme görüşmelerinin ve geri bildirim en etkili şekilde nasıl yapılacağına yönelik yapılan çalışmaların (Örn., Asmuß, 2008; Grote, 2000; Losyk, 2002), farklı performans değerlendirme yöntemlerinin geri bildirim verme etkinliği üzerindeki etkisine yönelik yapılan çalışmaların (Örn., Hom vd., 1982) ön plana çıktığı görülmektedir.

Örgütsel stratejinin gerçekleştirilmesinde önemli bir yer tutan performans yönetimi amacının, en genel anlamda çalışanların performansını arttırmak ve işgören gayretinin örgütün hedefleriyle eşleştirilmesi olduğu dikkate alındığında, bu süreçte çalışanlara performanslarına yönelik geri bildirim verilmesi ön plana çıkar.

Performans geri bildirimi örgütsel davranış yazınında genişçe araştırılmaya başlanmış bir konudur. Bununla birlikte en etkili geri bildirim şekline yönelik net ve kabul görmüş bir tespit yapılamamıştır (Choi vd., 2018). Performans geri bildirimde olumsuz geri bildirim önemli bir konu olduğu dikkate alındığında yöneticilerin performansını değerlendirdikleri çalışanlara olumsuz geri bildirimi nasıl ve ne şekilde vermeleri gerektiğine yönelik çalışmalar bu konuda kullanılacak taktikler, modeller araştırılmıştır (Brown vd., 2016; Ilgen ve Davis, 2000; Larson, 1984).

Eğer performans geri bildirimi uygun yapılmazsa, yarardan çok zarar getirebilecektir (Aguinis vd., 2012). Bu nedenle, performans yönetiminde kritik olan hususlardan biri çalışanlara etkili bir performans geri bildirimi verilmesidir. Ancak gerek uygulamadan elde edilen tecrübeler gerekse yapılan araştırmalar (Örn., Ilgen ve Davis, 2000; İjadi-Maghsoodi vd., 2018), organizasyonlarda performans geri bildiriminin istenen şekilde yapılamadığını/ yapılmadığını ve bu konuda eksikliklerin ve yetersizliklerin olduğunu göstermektedir.

Performans geri bildirimine yönelik yapılan birçok araştırma, performans görüşmelerinin stratejik amaçlar üzerindeki olumlu etkisi ve performans görüşmelerinin nasıl bir yapıda olduğuna odaklanmış olsa da, performans değerlendirme görüşmeleri dolayısıyla da performans geri bildiriminin gerçekte nasıl olduğunu ve olması gerektiğini inceleyen çalışmaların sayısı nispeten azdır (Asmuß, 2008).

Performans geri bildirimini ne şekilde, hangi sıklıkla, nerede, nasıl yapılacağına yönelik araştırmalarda ortak kabul gören sonuçlara ulaşılamamıştır (Larson vd., 1986). Performans geri bildirim özellikleri olarak; geri bildirim kaynağı, geri bildirimde kullanılan araçlar, geri bildirim sıklığı, geri bildirim katılacak kişiler, geri bildirim özerkliği, geri bildirim içeriği şeklinde alt başlıklar sıralanabilir (Alvero, Bucklin ve Austin, 2001). Bu alt başlıklar, performans geri bildirimi ve bu geri bildirimde yapılan görüşme, etkileşim ve iletişimin, kültürel faktörlerden oldukça etkilenen bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, performans geri bildirimine yönelik yapılan

araştırmaların daha çok keşfedici nitel araştırmalar şeklinde yapılmasına ihtiyaç olduğu ortadadır. Nitekim, Mert ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışmada, astlarına karşı adaletsizlik olarak değerlendirilen, ayrımcı strateji kullanan yöneticilerin daha eşitlikçi, tüm astlarına daha adil davranmaya gayret gösteren yöneticilere oranla daha başarılı olarak algıladıkları ve lider olarak kabul edilmelerinin daha yüksek olduğu gözlenmiştir (Mert vd., 2011). Böyle bir tespit toplulukçu bir kültüre sahip ülkemizde performansa yönelik geri bildirim doğru ve etkili bir şekilde verilmesi için daha kapsamlı ve keşfedici araştırmalar yapılmasına olan ihtiyacı göstermektedir.

Ayrıca, değerlendirici durumundaki yöneticilerin, çalışanlara performanslarına yönelik geri bildirim vermedeki isteksizliklerinin, performans değerlendirme sisteminin etkilerini azaltan nedenlerden biri (Mert, 2011) olduğu dikkate alınırsa, bu yönde yapılacak keşfedici nitel araştırmalara duyulan ihtiyaç belirginleşmektedir. Benzer şekilde, insan kaynakları uygulamaları ve özellikle de performans yönetim ve değerlendirme sistemlerinin kültürel özelliklerden etkilendiği düşünülürse (Gürbüz ve Mert, 2008), gerek ulusal kültür gerekse daha alt kültür olan örgütsel kültürün, performans yönetim ve değerlendirme süreçlerinde dikkate alınmasının gerekliliği daha iyi anlaşılır.

Örgütsel performans üzerinde insan kaynaklarının etkisi dikkate alındığında, özellikle seçim ve geliştirme uygulamalarının, çalışanların örgütte kalmalarını ve finansal performansı olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Bu insan kaynakları fonksiyonlarının performans değerlendirme sonuçlarına dayandığı dikkate alınırsa, ülkemizdeki İstanbul Sanayi Odası tarafından belirlenen en büyük 500 firmasının örgütsel performansında insan kaynaklarının ve dolayısıyla bunların özünü oluşturan değerlendirmenin önemi belirginleşmektedir (Gürbüz ve Mert, 2011).

Yukarıda yapılan değerlendirmeler kapsamında, yapılan bu çalışmada;

- Yöneticiler ve çalışanlar açısından neden performans görüşmelerinin etkili olarak yapılmadığı,
- Çalışan ve yöneticilerinin performansa yönelik farkındalık durumları,
- Daha iyi bir performans görüşmesi yapabilmek için nelerin yapılması gerektiği,
- Performans geri bildirimini iyileştirilmesine yönelik yapılması gerekenler araştırılmıştır.

Yukarıdaki araştırma konuları kapsamında, yapılan bu çalışmanın amacı; performans geribildirimini nasıl yapıldığına yönelik bir inceleme yapılarak, performans geribildirimini etkinliğini azaltan nedenlerin ve performans geribildirimini daha etkili yapılabilmesine yönelik görüşlerin tespit edilebilmesidir.

Araştırmanın bir sonraki bölümde performans geri bildirimine yönelik yazın incelemesi yapılmış, müteakiben performans geri bildirimine yönelik katılımcılardan yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanan verilerin içerik analizleri yapılarak bulgular alt kategoriler altında incelenmiş ve son olarak da sonuç kısmında elde edilen bulgular gerek bundan sonraki yapılacak akademik çalışmalara gerekse bu konudaki uygulayıcılara ışık tutacak şekilde değerlendirilmiştir.

2.PERFORMANS GERİBİLDİRİMİ VE GÖRÜŞMESİ

İş yerinde performans, çalışanların önceden belirlenen ölçütleri karşılayacak şekilde, görevlerini gereği gibi yapmaya yönelik ortaya konan iş, davranış, gayret vb. ifade eden bir kavramdır (Pugh, 1991). Diğer bir ifade ile, çalışanların işlerini etkili ve verimli bir şekilde yapmaya yönelik yaptıkları herşey performans kavramına dahil edilebilir. Bu nedenle, iş yerinde performansın değerlendirilmesi kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bu süreç; iş standartlarının belirlenmesini, performansın ölçülmesini ve geribildirim verilmesini içerir (Dessler, 2017).

Performans geribildirimi, bireylerin davranışlarını değiştirmelerini sağlayan performans bilgileri olarak tanımlanabilir (Daniels, 2016). Çalışanlar yöneticilerinden performanslarına yönelik geri bildirim aldıklarında performanslarını geliştirmeye ve işyerinde olumlu sosyal davranışlarını daha fazla göstermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla geri bildirim, hem iş performansını hem de örgütsel vatandaşlık davranışı gösterilmesini olumlu yönde etkilemektedir (Vigoda-Gadot ve Angert, 2007). Bu nedenle, performans geri bildirimi örgütsel davranış yazınında genişçe araştırılmaya başlanmış bir konudur. Bununla birlikte, en etkili geri bildirim şekline yönelik net ve kabul görmüş bir tespit yapılamamıştır (Choi vd., 2018). Diğer yandan, sadece bireysel performansa değil,

grup performansında da performansa yönelik geri bildirim vermek önemli ve etkilidir (Peterson ve Behfar, 2003). Alınan geri bildirim çalışanların iş ve organizasyona karşı tutumlarında da etkili olur. Örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel adalet algısı, eğer bireylerin beklentilerinin dışında olumsuz bir geribildirim varsa olumsuz etkilenebilir (Lam vd., 2002). Performans geri bildirimi örgütsel boyutta, örgütsel amaçların daha iyi anlaşılmasında ve amaçların öncelik ve öneminin daha iyi benimsenmesinde etkilidir (Daniels ve Larson, 2002). Bunun bir nedeni olarak, performans görüşmelerinin sadece performans değerlendirme ve yönetimi ile olmayıp, aynı zamanda, örgüt içi iletişimde de önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Asmuß, 2008). Dolayısıyla, örgütsel boyutta performans geri bildirimi örgütsel öğrenmeyi ve örgütsel performansı arttırmaktadır (Greve, 2003).

İKY yazını incelendiğinde, özellikle son yıllarda performans geri bildirimine yönelik araştırmaların ön plana çıktığı görülmektedir (Örn., Choi vd., 2018; Asmuß, 2008; Grote, 2000; Losyk, 2002; İjadi-Maghsoodi vd., 2018; Turgut ve Mert, 2014). Örgütsel davranış alanındaki bazı başlıca dergiler, örneğin Journal of Organizational Management gibi, konunun önemine binaen performans geri bildirimine yönelik özel sayılar çıkarmıştır (Houmanfar, 2013).

Yönetimsel iş etiği yetkinliklerini belirleyen bir araştırmada, eşit işe eşit ücret, adaletli, dürüst olmak, çalışanların ödüllendirilmesi, disiplin gibi yetkinliklerin ön plana çıktığı (İbrahimoglu ve Mert, 2015) ve bu yetkinliklerin temelinde doğru bir performans değerlendirme sisteminin yattığı dikkate alınır, performans değerlendirmenin ve performans değerlendirmeye yönelik algının, aynı zamanda iş etiği ile de yakından ilgili oldu değerlendirilebilir. Bahse konu bu algıda, çalışanlarla yapılan performans görüşmesi ve geri bildirimi etkili bir husustur. Dolayısıyla performans geri bildirimi yönetimsel iş etiği yetkinliklerinde kritik bir rol oynayacaktır.

Performans geribildiriminin çalışanlar ve yöneticiler açısından algılanması, değerlendirilmesi ve anlamlandırılması farklı açılardan olmaktadır. Örneğin, çalışanlar tarafından kendilerine geri bildirim istenmesi ve çalışanların kendilerine verilen geri bildirim cevap verme veya reaksiyon göstermeleri iki ayrı süreçtir. Bu kapsamda, Anseel ve arkadaşları (2011) tarafından geri bildirim verme şeklinin, hedeflere ulaşma ve geri bildirim karşı tepki arasındaki ilişkide moderatör değişken olma etkisine yönelik yaptıkları bir araştırma sonucunda, bireylerin geribildirim şekline yönelik arayışlarının onların performans düşüklüğüne bir çare olmadığı tespit edilmiştir (Anseel vd., 2011).

Farklı (çoklu) kaynaklardan alınan geri bildirim çalışanların performans seviyesini olumsuz etkilediği belirtilirken (Levy ve Cawley, 1998), çalışanların kendileri ile benzer demografik özelliklere sahip yöneticilerden aldıkları olumsuz geri bildirim daha ılımlı karşılamakta olduğu ve olumlu tepkiler verdiği bulunmuştur (Geddes ve Konrad, 2003).

Geribildirim almada çalışanlar tarafından çekinilen hususun zarar görmek olduğu belirlenmiştir. Nitekim, çalışanların yaptıkları işte en fazla stres yaratan hususun zarar görmek olduğu (Mert, 2018) dikkate alınır, geribildirim alırsa işine yönelik performans düşüklüğünün veya haksız değerlendirilme ihtimalinin çalışmada stress yaratabileceği değerlendirilebilir.

Çalışanlar açısından geribildirim, yukarıda bahsedilen etkilerine ek olarak, daha önce de vurgulandığı üzere, yöneticiler kapsamında da farklı etkileri söz konusudur. Performans geri bildirimi gerek birey gerekse takım performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olsa ve etkili bir performans geri bildirimi çalışanların motivasyonunu, bağlılıklarını, iş tatminlerini arttıracak olsa da, yöneticiler genellikle performansa yönelik geri bildirim vermeden rahatsızlık duyarlar (Aguinis vd., 2012). Bu durum genellikle olumsuz geribildirimde kendini gösterir. Ancak, performans geri bildirimde olumsuz geri bildirim önemli bir konu olduğu dikkate alındığında, yöneticilerin performansını değerlendirdikleri çalışanlara olumsuz geri bildirim nasıl ve ne şekilde vermeleri gerektiğine yönelik çalışmalar bu konuda kullanılabileceği taktikler, modeller de araştırma konusu olmuştur (Brown vd., 2016; İlgen ve Davis, 2000; Larson, 1984). Bu kapsamda, yöneticilerin genel olarak performans geribildiriminde nasıl bir tutum ve davranış gösterdiğine yönelik bazı araştırma bulguları ve değerlendirmeler aşağıdaki gibidir:

- Eğer performans değerlendirme sonuçları, insan kaynaklarının diğer fonksiyonlarında, diğer bir ifade ile yönetimsel kararlarda etkili olarak kullanılacaksa, değerlendiricilerin daha yüksek not verme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir (Shore vd., 1998).

• Eğer yöneticiler değerlendirdikleri konulara ilişkin performanslarını değerlendirdikleri kişilere yönelik geri bildirim verme durumunda olurlarsa, notları yükseltme, daha fazla not verme veya daha olumlu değerlendirme yapma eğilimine girmektedir (Shore vd.,1998).

• Olumsuz geri bildirim vermek yöneticiler için problemleri bir konudur. Olumsuz geri bildirim çalışanların performansının yükseltilmesinde, geliştirilmesinde önemli bir etkiye sahip olmasına karşın, çalışanların bu tür geri bildirimlere tepkisi olumsuz olmakta ve çalışanlar kendilerine yapılan geri bildirimde hasmane tutum ve davranışla karşılık verebilmektedir (Brown vd., 2016).

• Olumsuz geri bildirimde karşı gösterilen tepkiler, performansın istenildiği gibi geliştirilmesine engel olacaktır. Hatta alışan daha iyi bir performans göstermek kapasitesine sahip olsa bile, geribildirimde olumsuz tepki göstermesi durumunda performansta olumlu bir gelişme olmamaktadır (Ilgen ve Davis, 2000)

• Olumsuz geri bildirim verme yöneticiler açısından bir ikilemdir. Bir çok yönetici performans geribildiriminin verilmesinin gerekli olduğuna inansa da çoğunlukla olumsuz bir tepki ile karşılaşma durumu söz konusu olabileceğinden geribildirim vermek istemez (Ilgen ve Davis, 2000).

• Yapılan araştırmalar geri bildirim vermek durumu söz konusu olduğunda yöneticilerin gerçekten daha yüksek bir değerlendirme yapma eğiliminde olabileceğini göstermektedir. Bu durum elbette yönetimin temeli olan adalet açısından yanlış bir tutumdur. Yönetimde cesaretin önemi dikkate alındığında (Mert, 2007) alışanları doğru ve adaletli şekilde ynetilmelerinde onlara verilecek doğru bir performans geri bildirimini yöneticisinin cesaretinin de bir anlamda somutlaşmış bir şekli olarak değerlendirilebilir.

• Geribildirim bir yönüyle, yönetici ve çalışanın uzlaşacağı bir srecedir. Bu uzlaşma sürecinde etkili bir iletişim kurulabilmesi önündeki engeller ortadan kaldırmalıdır. Işten ve Mert (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, bu kapsamdaki iletişim engelleri; fiziki iletişim engelleri, sistemin bilinmemesi, kişisel iletişim yetersizliği, çevrenin olumsuz etkisi şeklinde belirlenmiştir.

Günümüzün dinamik çevresinde faaliyet gösteren organizasyonlar için en uygun performans değerlendirme yöntemlerinin seçim süreci karmaşık bir sorundur. Modern organizasyonlarda performans değerlendirmesi, iş politikaları ve insan kaynakları faaliyetlerini bütünleştirmeye yönelik stratejik yaklaşımın bir parçası haline gelmiştir (Ijadi-Maghsoodi vd., 2018).

Ancak, performans geri bildiriminin uygun yapılmadığı takdirde, yarardan çok zarar getirebileceği de dikkate alınmalıdır (Aguinis, Gottfredson ve Joo, 2012). Bu nedenle, Performans değerlendirme görüşmelerinin ve geri bildirim en etkili şekilde nasıl yapılacağına yönelik yapılan çalışmalar giderek artmaktadır (rn., Asmuß, 2008; Grote, 2000; Losyk, 2002).

Alvero ve arkadaşları (2001) tarafından yapılan geri bildirim kaynağı, geri bildirimde kullanılan araçlar, geri bildirim sıklığı, geri bildirimde katılacak kişiler, geri bildirim özerkliği, geri bildirim içeriğini araştıran bir çalışmada, geribildirim verilme şekline yönelik olarak:

- Geri bildirim en çok ilk seviyedeki diğer bir ifade ile bağlı olunan ilk yöneticilerden çalışanlara doğru verildiği,
- Yöneticilerin sözlü geribildirimden ziyade daha çok yazılı geri bildirim verme tercih ve eğiliminde olduğu,
- Geri bildirim görüşmelerine kimlerin katılacağına ilişkin durumda, sadece yönetici ve performansı değerlendirilen çalışanla birebir geri bildirim tercih edildiği,
- Geri bildirim görüşmelerinin ve görüşülen konuların özel sayılması gerektiği ve
- Etkili geri bildirim verilme sıklığı olarak ise haftalık geribildirim verilmesinin tercih edildiği belirtilmiştir (Alvero vd., 2001).

Choi vd. (2018) yaptıkları araştırmada, çalışanlara yaptıkları işe yönelik iki ayrı zamanda olumlu ve olumsuz olacak şekilde dört farklı geribildirim vermişlerdir. Bunlar; olumlu - olumlu geri bildirim, olumlu - olumsuz geri bildirim, olumsuz - olumlu geribildirim ve olumsuz - olumsuz geri bildirimdir. Araştırmanın amacı, katılımcıların bu dört farklı geri bildirim alma durumunda performans seviyeleri (durumunu) ve duygusal tepkilerinin nasıl olduğunu tespit etmektir. Araştırmacılar elde ettikleri bulgularda, geribildirime yönelik verilen dört farklı durumda da katılımcıların performanslarında bir yükselme olduğunu tespit etmişlerdir. Göreceli olarak olumlu - olumlu ve olumsuz - olumsuz şeklinde alınan geri bildirimde, diğer karışık geri bildirimlere (olumlu – olumsuz ve olumsuz - olumlu geribildirim) göre performans daha yüksek olmuştur. Bu durum geri bildirim alınırken, alınan geri bildirim bütününde bir istikrar beklentisi olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Çalışanların bu dört durumdaki geri bildirim türüne göre gösterdikleri duygusal tepki açısından, tahmin edileceği üzere, olumlu - olumlu şeklindeki geribildirimde en uygun ve en olumlu duygusal cevabı, olumsuz - olumsuz şeklindeki geribildirimde ise en negatif duygusal tepkiyi vermişlerdir. Karışık durumlar olan olumlu - olumsuz ve olumsuz - olumlu şeklindeki geri bildirimlerde ise duygusal tepkideki olumsuzluk nötr seviyeye yaklaşmıştır (Choi vd., 2018).

Degregorio ve Fisher (1988) tarafından yapılan bir çalışmada, çalışanlara dört farklı geri bildirim verilerek farklı geri bildirimlerin çalışan performansları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Birinci şekilde, sadece yöneticinin tek taraflı geri bildirim söz konusu olup çalışanın herhangi bir değerlendirmesi ve fikri alınmamıştır. İkinci şekilde ise, çalışanın yöneticisi tarafından değerlendirilirken yöneticinin geri bildirim vermesi ve çalışanın konuşmaya dahil edilmesi durumu söz konusudur. Üçüncü yöntemde ise, tamamen katılımcı bir performans geri bildirim görüşmesi yapılması ve yöneticinin görüşlerine ek olarak, çalışanın kendine yönelik değerlendirilmesi az da olsa tartışmaya dahil edilmiştir. Son geribildirim verme yönteminde ise, tamamen çalışanın kendini değerlendirmesi yani öz değerlendirilmesi üzerine bir performans geri bildirim görüşmesi yapılmıştır. İlk yöntem olan, sadece tek taraflı yöneticinin performans geri bildirim diğer üç yöntemde göre çalışanlar tarafından olumsuz algılanırken bahse konu üç yöntemde çalışanlar tarafından olumlu algılanmış ve aralarında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Ayrıca bu üç yöntemde çalışanların ileriki performanslarında olumlu şekilde bir etki yaptığı ve aralarında anlamlı bir etki farkı olmadığı tespit edilmiştir (Degregorio ve Fisher, 1988).

Olumlu ve olumsuz performans geri bildiriminin, bir ve altı aylık zaman periyotlarında örgütsel tutum üzerindeki etkisini inceleyen araştırmacılar, performansı iyi olarak değerlendirilen ama bazı konularda olumsuz geri bildirim alan çalışanların örgüte karşı olumlu bir tutum geliştirdiğini ortaya koyarken, düşük performanslarda herhangi bir değişime rastlanmamıştır. Sonuç olarak, zamanında ve doğru verilen bir geri bildirim hem çalışan hem de organizasyon açısından faydalı olacaktır (Lam vd., 2002).

3.YÖNTEM

Yapılan bu çalışmanın amacı; yöneticiler ve çalışanlar açısından neden performans görüşmesinin etkili bir şekilde yapılmadığını/yapılamadığını, çalışanların performanslarında farkında olunmayan konuları, daha iyi bir performans görüşmesi yapabilmek için yapılması gerekenleri, belirlemeyebilmektir.

Araştırmada yöntem olarak gömülü kuramdan hareketle keşfedici nitel bir araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında, toplam 89 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veriler toplanmıştır. Bunlardan 23 insan kaynakları yöneticisi, 32 hat yöneticisi ve geriye kalan 34'ü ise hat yöneticilere bağlı çalışanlardır. Katılımcılar Ankara ilinde konuşlu toplam 23 farklı kamu ve özel sektörde görev yapan ve halen çalıştığı pozisyonda en az iki senedir görev yapan kişilerden oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında katılımcıların tamamen gönüllü ve istekli olmalarına dikkat edilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler, ortalama 20-30 dk. süre aralığında tek bir oturum şeklinde yapılmış, katılımcıların izniyle cevapları not edilmiştir. Katılımcıların % 42,7'si (38 kişi) kadın, % 57,3'ü ise (51 kişi) erkek olup yaş ortalamaları yöneticilerde 32 (İK ve hat yöneticileri), çalışanlarda ise 27'dir.

Katılımcılar tarafından verilen cevaplar kapsamındaki söylemlerin incelenmesinde, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi (Holsti, 1969) kullanılmıştır. İçerik analizi, temalar oluşturularak bunların analizinde kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2003).

Bu kapsamda, Silverman (2001)'in belirttiği aşamalar izlenerek, öncelikle katılımcılarından elde edilen verilere yönelik araştırma sorularına ilişkin kategoriler belirlenmiştir. Bu kategoriler, araştırmacı ile birlikte içerik

analizi yapan ilgili alanda doktora seviyesinde eğitilmiş başka bir değerlendirci ile karşılıklı çalışarak, birlikte belirlenen kategori başlıkları altında toplamışlardır. Değerlendiriciler müteakiben katılımcıların söylevlerinden, bu kategoriler içerisinde giren cümleler ve kelimeleri belirlemişlerdir.

Katılımcıların söylevleri, değerlendiriciler tarafından önce birbirinden bağımsız olarak kategori başlıkları altına girecek şekilde içerik analizine tabi tutulmuştur. Temalardaki tutarlılık kapsamında, diğer bir ifade ile değerlendirici tutarlılığını hesaplayabilmek amacıyla, Miles ve Huberman (1984) tarafından ortaya konulan, Görüş Birliği / (Görüş Ayrılığı + Görüş Birliği) X 100 formülü kullanılmıştır. Araştırmada değerlendirilen toplam 582 ifadeden 535'i görüş birliğinde, geriye kalan 47'si görüş ayrılığı kapsamındadır. Böylece, değerlendiriciler arasındaki güvenilirlik katsayısı (inter-rater reliability) % 92 olarak bulunmuştur. Söz konusu bu seviye, kabul edilebilir seviyede olduğundan (Miles ve Huberman, 1984) araştırmanın güvenilirliğinin uygun olduğu değerlendirilmektedir. Değerlendiriciler arasındaki 47 kodlama farklılığı karşılıklı anlaşma ile giderilmiştir.

4. BULGULAR

Yapılan araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen sorular sırasıyla aşağıdaki gibidir:

- Yöneticilerin performans görüşmesi veya performans geri bildirimini yapmamaları veya istenen yeterlilik ve etkinlikle yapmamalarını nedenleri,
- Çalışanların performans geri bildirim almadaki isteksizlikleri nedenleri,
- Yöneticilerin çalışanların performansı hakkında farkında olmadığı hususlar,
- Yöneticilere göre iş performansı hakkında çalışanların kendilerinin farkında olmadığı hususlar,
- Performans geri bildirim görüşmesini iyileştirmek için yapılması gerekenler nelerdir?

İlk araştırma sorusu olan, “yöneticilerin performans görüşmesini, performans geri bildirim neden yapmak istememeleri veya etkili yapmamaları/yapamamaları altında yatan nedenlere” yönelik olarak, Tablo 1'de görüldüğü üzere, katılımcılar toplam 132 neden/ifade belirtmişlerdir. Bu ifadelerden bir kısmı farklı katılımcılar tarafından tekrar eder niteliktedir. Gerek Tablo 1'de, gerek ise diğer tablolarda, her ifade sonunda yer alan rakam, o ifadenin katılımcılar tarafından kaç defa (kaç farklı katılımcı tarafından) söylendiğini, diğer bir ifadeyle frekansını göstermektedir. Yöneticilerin performans görüşmesindeki isteksizlikleri veya etkili performans görüşmesi, geri bildirim yapmamaları nedenleri kapsamında araştırmacılar tarafından beş kategori belirlenmiştir. Bu kategoriler sırasıyla;

- Performans görüşmesini faydasız, önemsiz görme,
- Endişe ve benzeri duygusal nedenler,
- Yöneticinin yetersizliği ve çalışana karşı olumsuz tutumu,
- Performans değerlendirme sisteminin etkin olmaması,
- Kültür olarak belirlenmiştir.

Bu beş kategori kapsamında en önemli neden olarak %28,8 ile, geri bildirim faydasız, önemsiz görülmesi gelmektedir. Daha sonra sırasıyla %22,7'lik kısım endişe ve benzeri duygusal nedenleri ile yöneticinin yetersizliği ve çalışana karşı olumsuz tutumları ifade edilmekte, müteakiben performans değerlendirme sisteminin etkin olmaması %22'lik bir neden payını göstermektedir. Kültür boyutunda ise, %3,8'lik bir ifade söz konusudur.

Tablo 1: Yöneticilerin performans geri bildirimini etkili yapmama nedenleri

S.No	Kategoriler	Frekans	(%)
1	<p>FAYDASIZ / ÖNEMSİZ GÖRME</p> <p>Faydasız, gereksiz olduğuna inanma-6, geri bildirim önemsememe-5, zaman ayırmama-5, faydasının farkında olmama-3, iş kendi işi değil-3, iş yoğunluğundan zaman ayırmama-3, kaliteyi önemsememe-2, objektiften uzaklaşma subjektif olma eğilimi ihtimali-2, geri bildirim önemini anlayamamış olma-1, işi daha iyi yapma endişesi taşımama-1, uğraşmak istememe-1, ilave iş yükü getirdiğini düşünme-1, rutin işlerden zaman ayırmama-1, başka işlerle uğraşmak-1, zor gelmesi-1, adil olmayacağını düşünme-1, şahsileştirilmiş geri bildirim olması-1</p>	38	28,8
2	<p>ENDİŞE VB. DUYGUSAL NEDENLER</p> <p>Düşük performans göstergeleri küstürmemek, çalışanları kırmamak için-11, direnç görme korkusu-5, eleştiri yapılmak istenmemesi-5, olumsuz algılanır olabileceğinden dolayı-3, konuşma tarzını ayarlayamamaktan dolayı-2, huzur bozulmasını diye-1, yanlış anlaşılma ihtimali-1, şeffaf olamama-1, çalışana güvenme-1</p>	30	22,7
3	<p>YÖNETİCİNİN YETERSİZLİĞİ VE ÇALIŞANA KARŞI OLUMSUZ TUTUMU</p> <p>Yöneticinin kendi performansı ortaya çıkar diye-5, kendi dediğinin yapılmasını istemesi-3, geribildirim vermede olumsuz motivasyon-3, iletişimsizlik-3, kendi hataları ile yüzleşmek istememesi-2, kendisinin daha yetkin olduğunu düşünme-2, otoritenin bozulacağı düşüncesi-2, samimiyetsizlik-2, personeli tanımama, kapasitesini bilmeme-2, çalışanın fikrini önemsememe-1, çalışana değer vermemek-1, çalışma kapasitesini düşük görmek-1, çalışanın şımartma lakayit olur düşüncesi-1 performans değerlendirilecek yeterlilikte olmaması-1, özgüven eksikliği-1</p>	30	22,7
4	<p>PERFORMANS DEĞERLENDİRME SİSTEMİNİN ETKİN OLMAMASI</p> <p>Geribildirim faydası hakkında yeterli bilgi, eğitime sahip olmama-9, performans hedeflerinin somut, sayısal olmaması-6, düzeltilmesi gereken zorlu konuların ortaya çıkması-3, nasıl yapılacağını bilmeme-2, doğru bir geri bildirim verme güçlüğü-2, alınacak fikirlerin, sistemin yürüten düzenini bozacağı endişesi-1, zaten aksama olursa ikaz ediliyor düşüncesi-1, dolaylı olarak yaptıklarını düşünmeleri-1, sonuçta yaptırım olmaması-1, yöneticinin performansının yeterince ölçülmemesi-1, performans geri bildirim destekleyen, teşvik eden bir şeyin olmaması-1, yöneticilerin sık değişmesi-1</p>	29	22,0
5	<p>KÜLTÜR</p> <p>Kurum kültürü-2, ahlaklı olan zaten yapar gerek yok-1, toplumsal kültür-1, statü farklılıkları-1</p>	5	3,8
	TOPLAM	132	100,0

Tablo 2’de çalışanların performans görüşmesi veya geri bildirimini yapmak istememelerinin nedenlerine yönelik katılımcı ifadelerine ilişkin içerik analizi sonuçları yer almaktadır. Buna göre, belirtilen nedenler için iki ana kategori olarak performans geri bildirim sistemine yönelik nedenler ve kişisel nedenler olarak belirlenmiştir. Her iki kategorinin alt kategorileri kapsamında ise performans geri bildirim sistemine yönelik olarak faydasız, gereksiz veya önemsiz görme ve bu sistemin işletilmesindeki iletişim ve motivasyon sorunları belirlenmiştir. İkinci ana kategori kapsamında ise alt kategoriler, endişe ve benzeri duygusal nedenler ile çalışanın yetersizliği şeklinde tespit edilmiştir. İki ana kategoriye ait frekans, sıklık değerlerine bakıldığında yaklaşık %50’lik bir ayrım olduğu, diğer bir ifade ile, çalışanların performans geri bildirim almaya yönelik isteksizlikleri yarı oranda, diğer yarıda ise, performans geri bildirim sisteminin ve bu sistemin onlar üzerinde yarattığı etki olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Çalışanların performans geri bildirimini almak istememelerinin nedenleri

S.No	Kategoriler	Frekans	(%)
1	PERFORMANS GERİBİLDİRİMİN SİSTEMİNE YÖNELİK	55	48,7
	FAYDASIZ / GEREKSİZ / ÖNEMSİZ GÖRME Gereksiz, faydasız, işe yaramaz görme-7, performansını arttırmanın getirisi olmadığını düşünme-3, kendini yeterli görme-3, olumlu algılamama performans arttırıcı algılamama-3, subjektif olması olur diye-3, amacına hizmet etmeyeceğini düşünme-2, işini çok iyi yaptığını düşünme-2, kazanımın olmayacağı düşüncesi-1, değişim olmayacağından, zaman kaybı görmesi-1, zaman kaybı görmesi-1, sistemi yavaşlatması-1, zaten çalıştığının karşılığını almıyor-1, işin monoto olması-1, her yapılan işte kısmen veriliyor olması-1, spesifik yapılmaması-1, ölçüm kriterleri net değil-1	32	28,3
	İLETİŞİM VE MOTİVASYON SORUNU Geribildirim almaya yönelik motivasyon eksikliği-11, geribildirim yapıcı olmaması-2, sadece hatalar konuşulacak zannedilmesi-2, fikrin alınmaması-2, kurum kültürü-2, iletişimsizlik-1, adil olmayacak-1, kurumun kendine verdiklerini yetersiz görmesi aidiyet düşüklüğü yönetime katılmama-1, samimi değil-1	23	20,4
2	KİŞİSEL NEDENLER	58	51,3
	ENDİŞE VB. DUYGUSAL NEDENLER Eleştirilme, değerlendirilmeden korkma, sevmeme-11, hataları, eksiklikleriyle yüzleşme korkusu-9, dışlanma-2, huzur bozulur-2, stres-1, çekingenlik-1, kırgınlık-1, özgüven eksikliği-1, küskünlük-1	29	25,7
	ÇALIŞANIN YETERSİZLİĞİ İşler başkaları tarafından yapılıyor olduğu için düşük performans gösterdiklerinin ortaya çıkması-6, düşük performans gösterdikleri için-4, iş yükü artar endişesi, kendinden daha çok şey beklenir düşüncesi-4, kendini geliştirmeye açık değil-3, çalıştığı pozisyonu hak ederek gelmemiş olması-3, bana dokunmayan yılan bin yaşasın mantığı-2, üşengeçlik, zaman ayırmama-2, yeniliklere direnç-1, performans değerlendirmede geri kalır korkusu-1, tembellik-1, daha iyi endişesi yok-1, alışkanlık-1	29	25,7
	TOPLAM	113	100,0

Araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen diğer bir soru, çalışanların performansına ilişkin farkında olunmayan hususların tespitine yöneliktir. Bu kapsamda, soru iki boyutta ele alınmış ve birincisinde çalışanların performansına ilişkin yöneticilerin farkında olmadıkları durum veya farkında olmadıkları hususlar, diğer bir ifade ile değerlendirme yapan yöneticilerin çalışanlarının performansına ilişkin farkında olmadıkları hususlar çalışanlar gözleriyle incelenmiştir. Sorunun ikinci boyutunda ise, Tablo 4'te belirtildiği gibi, çalışanların kendi kendilerine yönelik olarak, performanslarına ilişkin farkında olmadıkları durumların yönetici gözleriyle incelenmesi yapılmış, yöneticilerin farkında oldukları ancak çalışanların kendi performanslarına yönelik farkında olmadıkları durumlar yöneticiler tarafından ifade edilmiştir.

Araştırma kapsamında kodlama yapan araştırmacılar sorunun her iki boyutunda alınan cevapların kodlanmasında aynı kategorilerin kullanılabileceğini tespit etmişlerdir. Bu kapsamda, Tablo 3 ve Tablo 4'te görülen dört ana kategori; yapılan iş ve işe yönelik çalışanın tutumu, yetenek ve kişisel gelişim, kişisel ve psikolojik durum ve yönetici tutumu şeklindedir. İlk kategori olan yapılan iş ve işe yönelik çalışanın tutumu, ayrıca üç alt kategoride ele alınmış ve sırasıyla yapılan iş, işe katkı ve iş tutumu şeklinde alt kategoriler belirlenmiştir. Bu çerçevede, çalışanlar tarafından Tablo 3'de görüldüğü üzere, toplam 88 ifade yer almış, bu ifadelerin frekans analizlerine göre yapılan iş ve işe yönelik çalışanın tutumu %55,7 yetenek ve kişisel gelişim %22,7 kişisel ve psikolojik durum %12,5 ve yönetici tutumu %9,1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 4'te ise yöneticilerin gözüyle çalışanların kendi farkındalıkları üzerine yapılan değerlendirme, diğer bir ifadeyle çalışanların kendi performansları hakkında farkında olmadıkları hususlar frekans analizine tabi tutulmuştur. Toplam 57 ifadenin yer aldığı bu analizde, yapılan iş ve iş yönelik çalışanın tutumu %63,2 yetenek ve kişisel gelişim %19,3 sen ve psikolojik durum %8,8 yönetici tutumu ise %8,8 olarak belirlenmiştir. Tablo 3 ve Tablo 4 kıyaslandığında çalışanların, yöneticilerinin kendi yetenek ve kişisel gelişimlerinin yeterince farkında olmadıkları daha fazla vurgulanırken, yöneticiler tarafından ise, daha ön planda çıkartılan çalışanların işe karşı tutumlarıdır.

Tablo 3: Çalışanlara göre yöneticilerin çalışanların iş performansı hakkında farkında olmadığı hususlar

S.No	Kategoriler	Frekans	(%)
1	YAPILAN İŞ VE İŞE YÖNELİK ÇALIŞANIN TUTUMU	49	55,7
	Yapılan İş Kimin ne iş yaptığı-5, uygun kişiye uygun görev verilir verilmediği-3, çalışanın iş bilgisi-3, çalışma koşullarının zorluğu-3, çalışanın yoğunluğunu-2, performansı etkileyen olumlu olumsuz faktörleri-2, çalışanın iş ilişkileri-1, yetki durumu-1, nelerle mücadele ettiğini-1, karşılaştığınız zorlukları-1	22	25,0
	İşe Katkı Harcanan emeği-6, iş kalitesini-4, işi geliştirmeyi-2, işin ne kadar sürede yapıldığı-2, yapılan işin kuruma katkısını-1, yapılan işe değer katma gayretini-1, ortaya çıkan sonucu-1, gösterilen fedakârlığı-1	18	20,5
	İşi Tutumu İşle ilgili görüşlerini-2, işinde aldığı riski-2, çalışanın adanmışlığı-1, motivasyon durumu-1, işe inanıp inanmadığı-1, niyetini-1, sorumluluk alma isteğini-1	9	10,2
2	YETENEK VE KİŞİSEL GELİŞİM Kapasite ve yeteneklerini-11, kendini geliştirme durumunu-4, eğitim durumunu-2, neyi ne kadar yapabileceğini-1, işe uyumu mu-1, işi baltalama yeteneğini-1	20	22,7
3	KİŞİSEL VE PSİKOLOJİK DURUM Psikolojik durumları-5, çalışana yeterince tanımama-3, karakterleri-1, iş kalitesini etkileyen özel hayat-1, özel ve iş yaşamındaki sorunlar-1	11	12,5
4	YÖNETİCİ TUTUMU Çalışandan ne beklediğini bilmeme-3, iletişim sıkıntısı-2, sonuç odaklı süreci bilmiyor-1, çalışanın olumlu yönlerinden ziyade olumsuzluklara odaklanması-1, çalışana güvendiği için karışmama-1	8	9,1
	TOPLAM	88	100,0

Tablo 4: Yöneticilere göre iş performansları hakkında kendilerinin (çalışanlarının) farkında olmadığı hususlar

S.No	Kategoriler	Frekans	(%)
1	YAPILAN İŞ VE İŞE YÖNELİK ÇALIŞANIN TUTUMU	36	63,2
	Yapılan İş İşini getirince bilmemek-1, çalışıyor gibi yapma-1, alışkanlıkları-1, işe konsantre olmamaları-1, eksikliklerini görememe-1, gerçek sorunlar üzerine duramama-1, Bazı işlerle ilgili iletişim sıkıntısı çekmeleri-1, gereksiz bilgi aktarım yapılacak işten uzaklaşmaları-1, sistemi bilmedikleri-1, büyük resmi göremedikleri-1	10	37,9
	İşe Katkı Yaptıkları işe birşeyler katacağı-3, değer katmanlarının düşüklüğü-2, işi tam yaptığını zannetmek-1, iyileştirme deki yetersizlik-1, etkinliklerinin düşüklüğü-1, kalite düşüklüğü-1, yaptıkları işin sisteme katkısı-1, yaratıcılıklarının düşüklüğü-1	11	10,5
	İşi Tutumu isteyerek iş yaparlarsa performanslarını yükseleceği-2, işi sahiplenme-1, istek düşüklüğü-1, işi mutsuz yapmaları-1, bencillik-1, bıkkınlık-1, adanmışlık eksikliği-1, zorunlu çalışıyor olduklarını düşünmeleri-1, işin önemini benimseme-1, başarılı olmanın onları mutlu edeceği-1, yaptıkları işi olduğundan büyük görmeleri iki mükemmel olduklarını zannetmeleri-1, kendilerine düzeltebilecek beni düşünme-1, sorumluluktan kaçma-1, sorumluluktan kaçma dan dolayı yeteneklerini görememe-1	15	11,6
2	YETENEK VE KİŞİSEL GELİŞİM Yetenek, kapasiteleri-9, hangi konularda başarılı başarısız olduklarını bilmeme iki içindeki cevher-1, geçirme gücü-1	11	15,8
3	KİŞİSEL VE PSİKOLOJİK DURUM Özgüvenlerini düşük olması-2, büyük düşünme neleri düşünmeleri-1, öğrenmeme-1, istedikleri takdirde başarılı olabilecekleri-1	5	11,6
4	YÖNETİCİ TUTUMU Fikirlerine ve kişiliğine önem verildiği-2, çalışanlar kendilerine verilen geri bildirim farkında değil-1, performanslarının değerlendirildiği/gözlemlendiğini bilmiyorlar-2, yöneticilerin onlara güvendiği-1, yöneticinin performanslarını geliştirmeye yönelik yaptıkları-1	7	5,3
	TOPLAM	95	100,0

Tablo 5'te performans görüşmesinin daha iyi ve etkili yapılabilmesi, iyileştirilebilmesi için katılımcıların önerilerinin yer aldığı frekans tablosu görülmektedir. Buna göre, toplam 192 ifade araştırmacılar tarafından dört ana kategoride toplanmıştır. Bunlar performans değerlendirme sistemi, iletişim, motivasyon ve etik değerlerdir. Performans değerlendirme sistemi ana kategorisi de kendi içinde üç alt kategoriye ayrılarak, objektiflik, sistem, eğitim ve bilinç şeklinde detaylanmıştır. Katılımcıların ifadelerinden görüldüğü üzere, performans değerlendirme görüşmelerinin, geri bildiriminin iyileştirilmesi için öncelikle performans değerlendirme sisteminin daha objektif, daha sistemli bir hale getirilmesi ve bu konuda yönetici ve çalışanların bilinçlendirilerek, eğitilmesi gerekliliği ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda, iyileşmeye yönelik yapılan önerilerin %55,2'si performans değerlendirme sisteminin bahse geçen alt kategorisine yöneliktir. İletişimin iyileştirilmesi kapsamında ise katılımcılar %16,1 çalışan ve yöneticilerin motivasyonu kategorisinde %17,7 ve etik değerlerin ön plana çıkartılmasına ilişkin kategoride ise %10,9'luk bir öneri ortaya konmuştur.

Tablo 5: Performans görüşmesini iyileştirmek için yapılması gerekenlere ilişkin öneriler

S.No	Kategoriler	Frekans	(%)
1	PERFORMANS DEĞERLENDİRME SİSTEMİ	106	55,2
	OBJEKTİF Performans ölçülerini netleştirilmesi cinsellikten kurtarılması-11, spesifik olmalı-5, eşit davranmak-4, hedeflerin netleştirilmesi-4, subjektif olmaması-3, açık ulaşılabilir olması-2, yöneticilerin çalışanı daha iyi gözlemlemesi-2, işe yönelik değerlendirme yapılması-1, somut yöntemlerle yapılmalı-1, yönetici objektifliğini kontrol-1, sade ve basit olması-1, şeffaflık-1, duygusal değerlendirmeden uzaklaşma-1	37	19,3
	SİSTEM Sistemik uygulama-10, yeterli zaman ayrılması-4, yapıcı bir tarz olmalı-4, geliştirici olumlu olmalı-2, performans değerlendirme sisteminin ciddi ile şifresi-2, zamana bağlanma mali yeri geldiğinde yapılmalı-1, yöneticinin değerlendirme kriteri olarak uygulanabilir-1, bireysel performansın organizasyon üzerindeki etkisi-1, geri beslemenin denetlenmesi-1, yaptırım olmalı-1, yalın organizasyon-1, performans değerlendirme sistemi-1, Kurum kültürü-3, performans değerlendirme sistemi-2, yetenek ve bunun gibi testleri yapılarak kişileri uygun işlerde kullanma-1	35	18,2
	EĞİTİM/BİLİNÇ Eğitim verilmeli-12, performans geri bildirim getirecek fayda anlatılmalı-9, oryantasyon amaçlarına ortak olma organizasyon amaçlarına ortak olma-6, yöneticilerin istekli olması-3, performans değerlendirme sistemine inanç artarsa-1, teşvik eğitimleri verilmeli-1, teşvik edilmeli-1, görüşmelerin çalışanı geliştirerek kariyerlerini olumlu etkileyici hususunda bilgilendirmek-1, profesyonelleşme-1	34	17,7
2	İLETİŞİM İletişim artırma-8, fikri alınmalı ve saygı gösterilmeli-8, sosyal aktivitelerin artırılması-7, tarza dikkat-2, önyargısız yaklaşım-1, yönetim empati yeteneğini artırma da-1, iş dışında geri bildirim verme için finansal destek verilebilir-1, sık sık bir araya gelme-1, eleştiri tarzından kurtarılması-1, yönetici kendinin öz eleştirilerine açık tutması-1	31	16,1
3	MOTİVASYON Çalışanın kazanımını artırma-7, samimiyet gösterilmediği ki motivasyon artırılmalı-6, kariyer gelişimi desteklemesi-5, çalışanın işi sahiplenmesini artırma-4, kişisel gelişimi destekleme -3, takım çalışması-2, aidiyet duygusunu artırma-2, birlik beraberlik-1, çalışanı katkı sağlayan çalışanı onure etmek teşekkür etmek-1, yönetime katılımı aidiyet takım çalışmasını hedeflere ulaşmadaki katkısını bilmesini artırma-1	34	17,7
4	ETİK DEĞERLER İnsana değer verme-9, saygı ve samimiyet saygı ve sevgiyi artırma-4, yönetici adil olmalı çalışan ve çalışmayan net ayırmalı-2, önyargılardan uzak-1, çalışana güven-1, personel olan güveni artırma-1, problem çözme için cesur olma-1, ortak değer yaratma-1, dürüstlük-1	21	10,9
	TOPLAM	192	100

5.SONUÇ

Yapılan bu araştırmada, organizasyonların etkili ve verimli olarak hedeflerine ulaşmalarında vazgeçilmez bir öneme sahip olan çalışanların, performanslarına ve bu bu performansa ilişkin geri bildirim verilmesine odaklanılmıştır. Çalışanların performanslarını arttırabilmek ve bu performansı örgütsel hedeflerle sinerjik bir şekilde ilişkilendirebilmek için performanslarına yönelik geri bildirim verilmesi kaçınılmazdır. Ancak, bu geri bildirim, uygulamada istenilen seviyede olmadığı görülmektedir. Bu kapsamda, yapılan çalışmada, performans geri bildirimine ilişkin keşfedici bir inceleme yapılmıştır.

Araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, gerek yöneticilerin gerekse çalışanların performans geri bildirimine ilişkin olumsuz önyargılara sahip olduğu ve performans yeni bildirimının önem ve faydasının yeterince anlaşılmadığı görülmektedir. Özellikle duygusal nedenlerin ön plana çıktığı ve performans geri bildirim sisteminin yeterli yapıda işletilmemesinin performans geri bildiriminin etkinliğini azalttığı görülmektedir. Bununla beraber, gerek çalışanların gerekse yöneticilerin yaptıkları işteki yetersizlikleri, performans geri bildiriminin etkili yapılmasını engellemektedir.

Araştırma kapsamında incelenen diğer bir konu, çalışanların performansına ilişkin farkında olunmayan durumların incelenmesi ve buna yönelik alt kategorilerin tespit edilmesidir. Bu kapsamda elde edilen bulgular, çalışanların işe yaptıkları katkının yeterince bilinmediğini göstermektedir. Bu durumun özellikle çalışanların işlerindeki serbestliklerine yansımaları söz konusudur. Çalışanlar yaptığı işin bağımsızlığa imkân vermesi durumunda daha fazla yaptıkları işten tatmin duyarlar (Mert vd., 2018). Bu kapsamda, çalışanlara verilecek geribildirim ve bu bildirim esnasında onlardan alınacak fikir ve değerlendirmeler kendilerini yaptıkları işte daha bağımsız hissetmelerine katkı sağlayacaktır. Ancak, geribildirim iş tatmini üzerindeki etkisini tespitiye yönelik araştırmalar yapılmasına ihtiyaç olduğunu belirtmekte yarar vardır. Örneğin, ülkemizde yapılan bir araştırmada, organizasyonlarda üst kademelerinde görev yapan çalışanların iş tatmininin daha alt kademede çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Mert ve Bekmezci, 2018). Bu durum, iş tatmininde ülkemizdeki dikey toplulukçu kültür (Sargut, 2001) etkisinin varlığı ile açıklanabilir.

Çalışanlarımızın iş yerindeki verimliliklerinde etkili olan yaratıcılık ve etik değerlerin batı kültüründeki ülkelere kıyaslandığında onları olumsuz etkileyen bazı hususların bizde etkili olmadığı düşünülürse (Mert ve Turgut, 2018), kültürel boyut ve toplumsal özelliklerin öneminin ön plana çıktığı görülür ve bu tür çalışmalarda keşfedici nitel araştırma bulgularına ihtiyaç daha iyi anlaşılabilir.

Performans değerlendirilmesinde performans boyutuna ağırlık verilerek, potansiyel değerlendirilmesi boyutunun ihmal edildiği dikkate alınır (Mert, 2013), performans geri bildirimine yönelik değerlendirmelerin çalışanlarla karşılıklı iletişim ve etkileşime zemin hazırladığını, aynı zamanda onların potansiyellerinin de ön plana çıkartılmasını ve performans değerlendirmede gerek yöneticinin gerekse çalışanın bu görüşmelerdeki katkılarıyla, ihmal edilen potansiyel boyutunun da değerlendirmeye katılması sağlanabilecektir.

Araştırmanın sınırlılığı kapsamında, kısmen sınırlı bir örnekleme yapılmış olması gösterilebilir. Performans geribildirimine yönelik daha genellenebilir sonuçlara ulaşabilmek amacıyla, yapılan bu araştırmanın farklı sektör ve şehirlerden seçilecek örneklerle tekrarlanmasının ve nitel araştırma yöntemi ile elde edilecek verilerin nicel araştırmalarla da desteklenmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Aguinis, H., Gottfredson, R. K. ve Joo, H. (2012). "Delivering effective performance feedback: The strengths-based approach.", *Business Horizons*, 55/2, 105-111.
- Alvero, A. M., Bucklin, B. R. ve Austin, J. (2001). "Performance Feedback in Organizational Settings (1985-1998) An Objective Review of the Effectiveness and Essential Characteristics of Performance Feedback in Organizational Settings.", *Journal of Organizational Behavior Management*, 21/1, 3-29.
- Anseel, F., Van Yperen, N. W., Janssen, O. ve Duyck, W. (2011). "Feedback Type as a Moderator of the Relationship between Achievement Goals and Feedback Reactions.", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 84/4, 703-722.
- Asmuß, B. (2008). "Performance appraisal interviews: Preference Organization in Assessment Sequences.", *Journal of Business Communication*, 45/4, 408-429.
- Bekmezci M. ve Mert İ. S. (2018). "Çalışanların Görev Yaptığı Örgüt Kademesinin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi.", 17, 747-759.
- Brown, M., Kulik, C. T. ve Lim, V. (2016). "Managerial Tactics for Communicating Negative Performance Feedback.", *Personnel Review*, 45/5, 969-987.
- Cardy, R.L. ve Dobbins, G.H. (1994), *Performance Appraisal: A Consideration of Alternative Perspectives*, South-Western, Cincinnati,
- Choi, E., Johnson, D. A., Moon, K. ve Oah, S. (2018). "Effects of Positive and Negative Feedback Sequence on Work Performance and Emotional Responses.", *Journal of Organizational Behavior Management*, 10/1, 1-19.
- Daniels, A. C. (2016). *Bringing out the best in people: How to Apply the Astonishing Power of Positive Reinforcement*, McGraw Hill, New York.
- Daniels, J. A. ve Larson, L. M. (2002). "The Impact of Performance Feedback on Counseling Self-efficacy and Counselor Anxiety.", *Counselor Education and Supervision*, 41/2, 120-130.
- Degregorio, M. B. ve Fisher, C. D. (1988). "Providing Performance Feedback: Reactions to Alternate Methods.", *Journal of Management*, 14/4, 605-616.
- Dessler, G. (2017). *Human Resources Management*, Pearson, New York.
- Geddes, D. ve Konrad, A. M. (2003). "Demographic Differences and Reactions to Performance Feedback. Human Relations.", 56/12, 1485-1513.
- Greve, H. R. (2003). *Organizational Learning from Performance Feedback*. Cambridge University Press, London.
- Grote, D. (2000). "The Secrets of Performance Appraisal. Best practices from the masters.", *Across the Board*, 23, 14-20.
- Gürbüz, S. ve Mert, İ. S. (2008). "360 Derece Geri Bildirim Sisteminde Toplumsal Kültürün Önemi.", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2, 1-21.
- Gürbüz, S. ve Mert, İ. S. (2011). "Impact of the Strategic Human Resource Management on Organizational Performance: Evidence from Turkey.", *International Journal of Human Resource Management*, 22/8, 1803-1822.
- Holsti, O.R. (1969). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*, Addison- Wesley, Menlo Park, C.A.
- Hom, P. W., DeNisi, A. S., Kinicki, A. J. ve Bannister, B. D. (1982). "Effectiveness of Performance Feedback from Behaviorally Anchored Rating Scales.", *Journal of Applied Psychology*, 67/5, 568-576.
- Houmanfar, R. (2013). "Performance Feedback: From Component Analysis to Application.", *Journal of Organizational Behavior Management*, 33/2, 85-88.
- İbrahimoglu, N. ve Mert, İ. S. (2015). "An Explanatory Research to Detect the Managerial Business Ethics Competencies and Unethical Managerial Behaviors.", *Journal of Academic Research in Economics*, 8/1, 101-114.

- Ijadi Maghsoodi, A., Abouhamzeh, G., Khalilzadeh, M. ve Zavadskas, E. K. (2018). "Ranking and Selecting the Best Performance Appraisal Method using the MULTIMOORA Approach Integrated Shannon's Entropy.", *Frontiers of Business Research in China*, 12/1, 1-21.
- Ilgen, D. R. ve Davis, C. (2000). "Bearing Bad News: Reactions to Negative Performance Feedback.", *Applied Psychology*, 49/3, 550-565.
- İşten İ. ve Mert İ. S. (2018). "Uzlaştırma Kurumunun Etkinliğin Arttırılması: Uzlaştırma Sürecinde Karşılansın Hukuki ve İletişime İlişkin Problemler ile Çözümlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma.", *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (ABÜHFD)*, 6/11, 13-43.
- Lam, S. S. K., Yik, M. S. M. ve Schaubroeck, J. (2002). "Responses to Formal Performance Appraisal Feedback: The Role of Negative Affectivity.", *The Journal of Applied Psychology*, 87/1, 192-201.
- Larson, J. R. (1984). "The Performance Feedback Process: A Preliminary Model.", *Organizational Behavior and Human Performance*, 33/1, 42-76.
- Larson, J. R., Glynn, M. A., Fleenor, C. P. ve Scontrino, M. P. (1986). "Exploring the Dimensionality of Managers' Performance Feedback to Subordinates. Human Relations", 39/12, 1083-1101.
- Levy, P. E. ve Cawley, B. D. (1998). "Reactions to Appraisal Discrepancies: Performance Ratings and Attributions.", *Journal of Business and Psychology*, 12/4, 434-453.
- Losyk, B. (2002). "How to Conduct a Performance Appraisal.", *Public Management*, 84/3, 8-11.
- Mert, İ. S. (2018). "Hemşire ve Stajyer Hemsirelerde En Fazla Stres Yaratan Olayların Nitel Araştırma Yöntemiyle İncelenmesi.", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17/67, 1043-1059.
- Mert, İ. S., Bekmezci M. ve Eroğluer K. (2018). "İş Bağımsızlığının İşin Kendisinden Duyulan Tatmin Üzerindeki Etkisinde Gelisme Açıklık Kişilik Özelliğinin Aracılık Rolü: Özel Sektörde Bir Uygulama.", *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17/2, 1-19.
- Mert, İ. S., Uludağ, C., Güney, S. (2010). "Performans değerlendirmede analitik hiyerarşi prosesi.", *T.C. Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 18 (1), 53-68.
- Mert, İ. S. ve Turgut H. (2018). "Do We Have The Most Appropriate Human Resource In Ahighly Mortality Salienced World? Evidence From Turkey.", *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 6/8, 169-180.
- Mert, İ. S. (2007). *Cesaret yönetimi*, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Mert, İ. S. (2011). "Çalışanların Performans Değerlendirme Sisteminin Çıktı ve Engellerine Yönelik Algıları.", *Business and Economics Research Journal*, 2/3, 87-108.
- Mert, İ. S. (2013). "Kamudaki Yöneticilerin Değerlendirilmesinde Performans ve Potansiyel Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi", 46/2, 1-24.
- Mert, İ. S., Nurzait, K. ve Baş, T. (2011). "Adaletsizlik , Bir Yönetim Stratejisi Olabilir mi ? Bankacılık Sektöründe Keşfedici Bir Araştırma.", *Amme İdaresi Dergisi*, 44/2, 99-129.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1984). *Qualitative Data Analysis*, SAGE Thousand Oaks, CA.
- Peterson, R. S. ve Behfar, K. J. (2003). "The Dynamic Relationship between Performance Feedback, Trust, and Conflict in Groups: A Longitudinal study.", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 92/1-2), 102-112.
- Pugh, D. (1991). *Organizational Behaviour*. Prentice Hall Interneational (UK) Ltd.
- Sargut, S. (2001). *Kültürler arası Farklılaşma ve Yönetim*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Selvarajan, R., and Cloninger, P.A. (2008). "The Importance of Accurate Performance Appraisals for Creating Ethical Organizations.", *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 24/3, 39-44.
- Shore, T. H., Adams, J. S. ve Tashchian, A. (1998). "Effects of Self-appraisal Information, Appraisal Purpose, and Feedback Target on Performance Appraisal ratings.", *Journal of Business and Psychology*, 12/3, 283-298.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, SAGE Publication, London.

Turgut, H. ve Mert, I. S. (2014). "Evaluation of Performance Appraisal Methods through Appraisal Errors by Using Fuzzy VIKOR Method.", *International Business Research*, 7/10, 170–178.

Vigoda-Gadot, E. ve Angert, L. (2007). "Goal setting theory, job feedback, and OCB: Lessons from a longitudinal study.", *Basic and Applied Social Psychology*, 29/2, 119-128.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.03.2019 ✓Accepted/Kabul:07.01.2020

DOI: 10.30794/pausbed.536698

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kalyoncu K. ve Demirtaş, C. (2020). "OECD Ülkelerinde Yapılan Sosyal Girişimcilik (Yardımlaşma) Faaliyetlerinin Yakınsama ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s.149-162.

OECD ÜLKELERİNDE YAPILAN SOSYAL GİRİŞİMCİLİK (YARDIMLAŞMA) FAALİYETLERİNİN YAKINSAMA VE EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Kahraman KALYONCU**, Cuma DEMİRTAŞ***

Özet

Toplumsal sorunlara yenilikçi ve kalıcı çözüm üretme süreci olarak kısaca tanımlanan sosyal girişimcilik piyasa yapısından kaynaklı sorunların önlenmesinde ya da azaltılmasında yiyecek, barınak, eğitim, temel sağlık ve hijyen hizmetleri gibi bazı faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler toplumsal sorunları azaltmanın yanı sıra ekonomik büyümeyi de etkilemektedir. Bu doğrultuda sosyal girişimcilik değişkeni ilave bir üretim girdisi olarak genişletilmiş Solow modeline (MRW (1992), Ishise ve Sawada (2009)'ın sosyal sermayeyi MRW modeline dahil ettiği çalışması temel alınarak, eklenmiştir. Ardından bu model 24 OECD ülkesinde 1970-2014 yılları arasında sosyal girişimcilik için vekil olarak kullanılan STK ve özel sektörün kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kapsamında gerçekleştirmiş olduğu aynı ve nakdi yardımların ekonomik büyümeye katkısı için test edilmiştir. Analiz bulgularına göre gelişmiş ülke örnekleminde sosyal girişimciliğinin "balık verme" boyutu olarak ifade edilen yardımların ekonomik büyümeye etkisi bulunamamıştır. Ancak çalışma, veri seti ve model uygulaması olarak literatürde ilklereindir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik büyüme, Sosyal girişimcilik, Panel veri analizi.*

JEL Sınıflandırması: L31, O47

THE EFFECTS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP (SOLIDARITY) ACTIVITIES ON CONVERGENCE AND ECONOMIC GROWTH IN OECD COUNTRIES

Abstract

Social entrepreneurship, which is defined as the process of producing innovative and permanent solutions to social problems, carries out some activities such as food, shelter, education, basic health and hygiene services in preventing or reducing the problems arising from the market structure. These activities not only reduce social problems but also affect economic growth. Accordingly, the social entrepreneurship variable was added as an additional production input to the expanded Solow model (MRW (1992), based on Ishise and Sawada (2009)'s study of incorporating social capital into the MRW model. Then this model was tested contribution of aids provided by NGOs and private sector in the context of corporate social responsibility (CSR), which was used as a proxy for social entrepreneurship to economic growth, between 1970-2014 years in 24 OECD countries. According to the findings of the analysis, the effects of the aids expressed as the "fish giving" dimension of social entrepreneurship did not have an effect on economic growth in the developed country sample. However, this study is the first in the literature as data set and model application.

*Çalışma, Business and Organization Research (International Conference) Safranbolu/Karabük 12th-14th September 2018 konferansında özet bildiri olarak sunulmuştur.

**Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, AKSARAY.

e-posta: kalyoncu@yahoo.com (orcid.org/0000-0003-3745-3444)

***Arş Gör., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, AKSARAY.

e-posta: cuma87demirtas@gmail.com (orcid.org/0000-0002-1475-5530)

Keywords: *Economic growth, Social entrepreneurship, Panel data analysis.*

JEL Classification: L31, O47

1. GİRİŞ

Servetin (refah düzeyi) sabit, artırılamaz olduğunu savunan merkantilistlerin aksine, servet klasik iktisatçıların savunduğu liberalleşme ile birlikte artmıştır (Reed, 2016). Ancak bu artıştan ülkeler ve bölgeler eşit şekilde faydalanamamaktadır (O’Sullivan, vd., 2015: 1-13). Dünya çapında yaklaşık bir milyar insanın, yani dünya nüfusunun yaklaşık altıda birinin; aşırı yoksul halde yaşaması, temel eğitim, sağlık hizmetleri ve güvenli suya erişememesi ve ilkel barınaklarda yaşaması gibi olumsuzluklar da bu eşitsizliklerin birer göstergeleridir¹ (Sachs, 2008: 17). Peki neden ülkeler ve bölgeler arası bu denli eşitsizlik, yani gelişmişlik farklılıkları söz konusudur?

Gelişmişlik farklarının nedenlerini araştırmak ve çözüm bulmaya çalışmak iktisatçıların son 200 yıl boyunca sürekli gündemindedir (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 66-408; Jones, 2017: 163). Literatürde gelişmişlik farklarını açıklayan üç temel yaklaşım vardır. Bunlar; üretim fonksiyonu yaklaşımı, coğrafya-lokasyon yaklaşımı ve son olarak kurumsal (piyasa) yaklaşımıdır. Üretim fonksiyonu yaklaşımındaki temel çalışmalar (Solow,(1956); Romer, (1986, 1990); Lucas, (1988); Aghion ve Howitt, (1992); Mankiw, Romer, Weil (MRW),(1992); Young, (1994); Islam,(1995); Klenow ve Rodriguez-Clare, (1997)) bu farklılıkları fiziksel sermaye, doğal kaynakların daha iyi kullanılması, teknoloji düzeyi, beşeri sermaye düzeyi gibi temel faktörlerle izah etmeye çalışmıştır. Coğrafya-lokasyon yaklaşımı ise (Diamond, (1997); Gallup vd.,(1998); Sachs, (2003)) coğrafi (iklim koşulları) ve lokasyon (deniz limanlarına erişim ve dünyanın ticaret merkezlerine yakınlık gibi) faktörlerin ülkeler arası gelişmişliklere neden olduğunu ifade etmektedir.

Her ne kadar üretim fonksiyonu ve coğrafya-lokasyon yaklaşımının öne sürdüğü faktörler ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarını açıklamaya çalışsa da, Hayek, (1945)’in çalışmasına kadar uzanan kurumsal (piyasa) yaklaşımının ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Bu yaklaşım daha sonra North, (1990); Scully, (1988); Scully ve Slottje, (1991); Torstensson, (1994); Knack ve Keefer, (1995); Barro, (1996); Rodrik (1997); Acemoglu, vd., (2001); Dollar ve Kraay (2003); Hall ve Jones (1999); Tamara, (2016) gibi çok sayıda çalışma tarafından incelenmiştir. Bu yaklaşım ülkeler ve bölgeler arası gelişmişlikleri piyasa ekonomisinin işlemesi, mülkiyet haklarının korunması, mübadele özgürlüğü gibi unsurları öne çıkararak açıklamaktadır². Dolayısıyla en yoksul ve en zengin ülkeler ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı sahip olunan kaynaklara ek olarak toplumda paylaşılan kuralların niteliği, yani bireyleri koordine eden kurumlara (piyasa) bağlanmıştır. Yani zengin ülkelerde girişimcilerin aldıkları risk ve harcadıkları çabayı destekleyen kurumlar varken, yoksul ülkelerde ise aldıkları risk ve harcadıkları çabayı boşa çıkaran kurumlar söz konusudur (Gwartney & Lawson, 2003: 426; De Soto, 2017: 5). Bu da piyasa sisteminin her yerde ve herkese aynı şekilde etkin işlemediğini göstermektedir.

Piyasa sisteminin etkinliğindeki farklılıklar ülkeler arasında sosyo-ekonomik göstergelerde de ciddi farklılıklar yaratmaktadır. Buna göre piyasa sisteminin kurallarının işlerliğini ifade eden ekonomik özgürlük sıralamasına göre 2016 yılında: En yoksul % 10’luk kesiminin ortalama geliri en üst dilimde 10.660 \$, en alt dilimde ise 1.345\$; yaşam beklentisi, en üst dilimde 79.5 yıl, en alt dilimde ise 60.4 yıl; okur yazar oranı en üst dilimde %97, en alt dilimde %65; bebek ölüm oranı en üst dilimde %5, en alt dilimde %81’dir. Buna ilave olarak yolsuzluk, kayıt dışılık ve politik istikrar gibi beşeri kalkınma göstergeleri de bu ülkeler arasında ciddi farklılıklar arz etmektedir (Gwartney, vd., 2018; Beşkaya ve Koç, 2013:12-20). Dolayısıyla özellikle yoksul ülkelerdeki çok sayıda piyasa başarısızlıklarının varlığının (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 66-408) insani gelişmeyi de sekteye uğratarak sorunları daha da artırması dünya genelinde azalan yoksulluğa rağmen³, aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanların sayısını

1 2018 yılında bulaşıcı hastalıklardan ölen sayısı(9.5 milyon), 5 yaş altında ölen çocuk sayısı(5.5 milyon), içecek suya erişimi olmayan insan sayısı (857 milyon), aç insan sayısı(830 milyon), günde açlıktan ölen insan sayısı(18.275) (Worldometers, 2018).

2 Zambia, Mozambik, Çad ve Afganistan gibi ülkelerin göreceli olarak gelirlerinin zamanla geriye gitmesi “büyüme felaketleri” ve Tayvan, Hong Kong, Güney Kore, Japonya ve Singapur gibi ülkelerin zamanla gelirlerini artırması ise “büyüme mucizeleri” olarak ifade edilmiştir (Jones, 2017).

3 1820’lerde dünya nüfusu 1.1 milyardı ve bunun 1 milyarı aşırı yoksulluk içinde yaşamaktaydı. Artan dünya nüfusuna rağmen 1990’lara geldiğinde dünya nüfusu 5.3 milyar iken, yoksulluk içinde yaşayan insan sayısı 2 milyara ulaştı. 2015 yılında dünya nüfusu 7.26 milyar iken, 1990 yılına göre yaklaşık 3 kat azalarak 705 milyona düştü. Yani ortalama olarak, aşırı yoksulluk içinde yaşayanların sayısı 1990’dan bu yana her yıl 47 milyon ya da başka bir ifade ile her gün 130 bin kişi azalmıştır (Roser ve Ortiz-Ospina, 2018).

kabul edilemez ölçüde yükseltmektedir⁴ (Roser ve Ortiz-Ospina, 2018; UNDP,2015:5-7; World bank, 2018). Bu durum uygulanacak politikaların, piyasaları ve kurumları yoksul insanlar için daha iyi işleyen ve yeniden dağıtımda dahil olmak üzere piyasa başarısızlıklarını telafi etme çabalarının bir araya getirilmesi kombinasyonuna işaret etmektedir (Roser ve Ortiz-Ospina, 2018). Yani piyasa sisteminin daha kapsayıcı olmasını gerektirmektedir. Bu gereklilik değişimin temelden ve içten olacağına inanan ve toplumdaki kahramanlar olarak adlandırılan sosyal girişimcileri ortaya çıkarmıştır (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 66-408; Collier, 2008: 1-95). Sosyal girişimciler toplumsal sorunlara yenilikçi ve kalıcı çözüm bulmaya çalışan sosyal girişimci davranışlara sahip kişileri ifade etmektedir (Pathak ve Muralidharan, 2018: 1153). Sosyal girişimcilik ise, sosyal girişimlerin oluşumuna yol açan davranışları ele alan amaçlı bireyleri içeren bir süreçtir (Mair ve Noboa, 2006).

Sosyal girişimciler sorunların yapısına ve yoğunluğuna göre değişen faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler balık verme, balık tutmayı öğretme ve balık sektörünü değiştirme faaliyetleri olarak ifade edilmektedir (Karğın, vd., 2018: 156-157; Meydanoğlu, 2018; Özdemir, 2016; Meira, vd., 2014: 138-139; Denizalp, 2009:7-8). Sorunların yapısına ve yoğunluğuna göre değişen faaliyetlerin toplumsal sorunları azaltmasının yanı sıra kapsayıcı büyüme ve sürdürülebilirliğin sağlanmasına da katkı sunması beklenmektedir (Austin, vd., 2006; Demavivas, 2016).

Bu katkılarına rağmen literatürde sosyal girişimciliğin ekonomik büyümeye etkisi dolaylı yollardan incelenmiştir. Bunlar; sosyal sermaye (Ryzin, vd., 2009; Nissan, vd., 2012; Pulido, vd., 2014), yoksulluk (Chowdhury, 2009; Pathak ve Singla, 2015), ekonomik kalkınma (Borzaga ve Tortia, 2011; Omrane, 2013; Nega ve Schneider, 2014; Sijabat, 2015; Dobebe, vd., 2016), beşeri sermaye (Estrin, vd., 2016) ile ilişkisi üzerinden incelenirken, ekonomik büyümeye etkisi ise Nwakanma, vd., (2014); Robalo, (2015); Calderón, vd., (2015); Lopatta ve Tchikov, (2016); Sultan ve Masih, (2016) gibi çalışmalarda mikro kredi üzerinden incelenmiştir.

Mevcut literatürde yapılan çalışmalardan da görüldüğü üzere sosyal girişimcilik ve ekonomik büyüme etkileşimine rağmen, bu etkileşimi doğrudan inceleyen çalışmaya neredeyse hiç rastlanmaması araştırmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu motivasyona bağlı olarak çalışma sosyal girişimciliğin ekonomik büyüme ve yakınsamaya etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Motivasyon ve amaçlar doğrultusunda çalışmanın bir sonraki bölümünde sosyal girişimciliğin ekonomik büyümeye etkisine yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, sosyal girişimciliğin MRW modeline dahil edilerek genişletilmesinin ardından dördüncü bölümde elde edilen bu model ekonometrik olarak test edilmektedir. Sonraki bölümde ise elde edilen analiz bulgularına göre bir sonuç bölümü oluşturulmaktadır.

2.SOSYAL GİRİŞİMCİLİK VE EKONOMİK BÜYÜMEYE KATKISI

Sosyal girişimcilik, insanların ve toplumlarının yaşamlarına olumlu katkı sağlayan bir ekosistemin yaratılması için ağlar (networkler) oluşturmaktadır (Beugelsdijk ve Smulders, 2009:5-8). Ağların oluşturulmasında kişiler “statü ve tanınma “ ya da “gönüllü faaliyetler gerçekleştirme” güdüsüyle motive olmaktadır (Bilodeau ve Slivinski,1998: 552-555). Bu ağların yarattığı ekosistemde çözümün bir parçası olan kişiler, topluluklarla birlikte hareket ederek, hem kendi problemlerini çözme hem de toplumsal fayda yaratmak için kaynaklarını (fiziksel, finansal ve beşeri gibi) yönlendirmektedir.

Toplumsal fayda yaratma sosyal girişimciliği diğer girişimcilik türlerinden ayıran temel unsurdur (Taner, 2018). Bu bakımdan sosyal girişimciler toplumsal misyon temelinde bazı faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bunlar; dezavantajlı gruplar için istihdam, azınlıkların temsil edilmesi ve haklarının savunulması, yoksullar için ürün ve hizmet geliştirme, dışlanan gruplar için eğitim, sermaye sağlama, işletme geliştirme, kaynak eşleme, sağlık hizmetleri gibi faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu faaliyetler toplumsal sorunların azaltılarak piyasaların daha kapsayıcı olmasına katkı sağlamaktadır (Woodman, 2015; Bloom, 2009: 128-134). Aynı zamanda bu faaliyetler ekonomik büyüme ve temel bileşenlerini de doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir.

Sosyal girişimcilik faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi; bireyler arasında yardımlaşma, dayanışma ve gönüllü faaliyetlere katılımı gerektirmektedir. Bu durum sosyal sermaye düzeyini artırmaktadır (Vergil ve Bahtiyar, 2017:

⁴ Aşırı yoksulların yüzde yetmiş Afrika’da olmak üzere Haiti, Bolivya, Orta Asya ülkeleri, Laos, Kamboçya, Yemen, Burma ve Kuzey Kore gibi yerler de buna dahildir. Bu ülkeler 1970’lerde sahip olduğu durumlardan daha kötü durumdadırlar (Collier, 2008: 1-95).

674; Montero, 2012). Sosyal sermayenin artması ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Aynı zamanda artan bu sosyal sermaye düzeyi, $Y=f(K,H,AL)$ 'den oluşan ekonomik büyümenin temel bileşenlerinin daha etkin ve verimli şekilde işlenmesini sağlayacak sosyal ortamı yaratarak da etkide bulunmaktadır. Ayrıca sosyal girişimcilik faaliyetleri ekonomik büyümenin temel bileşenlerini örneğin; sermaye sağlama fiziksel sermaye stokunu (K), eğitim ve sağlık hizmetleri beşeri sermaye stokunu (H), teknoloji geliştirme ve istihdam ise teknoloji düzeyi (A) ve işgücünü (L) doğrudan etkilemektedir.

Bu etkiler doğrultusunda sosyal girişimcilik MRW modeline dahil edilmektedir. Burada dikkate aldığımız motivasyon Maslow'un ihtiyaçlar piramididir. Maslow ihtiyaçları, temel ihtiyaçlar (yeme, içme, barınma gibi) ve sosyal ihtiyaçlar (tanınma, saygı, gönüllü faaliyetler gibi) olarak ikiye ayırmıştır (Demirel, 2015: 118). Bu ihtiyaçlar çerçevesinde sosyal ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yardımlaşma, dayanışma ve gönüllü faaliyetlerde bulunan sosyal girişimciler fiziksel, finansal ve beşeri kaynaklarını sosyal girişimcilik faaliyetlerine yöneltebilir. Bu faaliyetler kapsamında sahip olduğu kaynakları özel mülkiyetinden çıkararak yani transfer ederek toplumsallaştırabilir. Bu transferin sosyal girişimcilik yoluyla toplumda yardımlaşma, dayanışma ve gönüllü faaliyetlere katılımı destekleyerek sosyal sermaye düzeyini artırması ekonomide büyüme sağlayacaktır.

3.SOSYAL GİRİŞİMCİLİĞİN GENİŞLETİLMİŞ SOLOW MODELİNE DAHİL EDİLMESİ

MRW modeli, Solow modelinin beşeri sermaye faktörü ilave edilerek genişletilmiş versiyonudur. Bundan dolayı genişletilmiş Solow modeli olarak da anılmaktadır. Çalışmada MRW(1992) modeline sosyal girişimcilik (S) dahil edilerek model genişletilmektedir. Sosyal girişimciliğin modele dahil edilmesinde Ishise ve Sawada, (2009)'ın sosyal sermayeyi MRW modeline dahil ettiği çalışması temel alınmıştır. Genişletilmiş modele ait üretim fonksiyonumuz;

$$Y(t) = K(t)^{\alpha}H(t)^{\beta}S(t)^{\theta}(A(t)L(t))^{1-\alpha-\beta-\theta} \quad (1)$$

Şeklinde ifade edilmektedir. Modelde, 1 ve $\alpha, \beta, \theta \in 1$ ve $\alpha + \beta + \theta \in 1$

Ayrıca modelde işgücü ve teknolojinin sırasıyla (n ve g) oranında büyüdüğü varsayılmaktadır. Buna göre; $L(t) = L(0)e^{nt}$ ve zamana göre türevi alınırsa, $\frac{\partial L}{\partial t} = \dot{L}(t) = nL(t)$, benzer işlem teknoloji içinde uygulanırsa, $A(t) = A(0)e^{gt}$ ve zamana göre türevi alınırsa; $\frac{\partial A}{\partial t} = \dot{A}(t) = gA(t)$ elde edilmektedir.

Modelde fiziksel sermaye düzeyi aşağıdaki gibidir;

$$\dot{K}(t) = sY(t) - \delta K(t) \quad (2)$$

Beşeri sermaye düzeyi aşağıdaki gibidir;

$$\dot{H}(t) = sY(t) - \delta H(t) \quad (3)$$

MRW (1992) modelinde gelirin s_k kısmı fiziksel sermayeye, s_h kısmı ise beşeri sermayeye yapılan tasarrufu göstermektedir. Dolayısıyla temel aldığımız MRW(1992) modelinde sosyal girişimcilik birikiminin tasarruf oranının nasıl elde edildiği hakkında bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Önceki bölümde de ifade edildiği üzere kişilerin ve STK'ların toplumsal misyon için yaratmaya çalıştığı ağlara harcanan çaba ve zaman söz konusudur. Bu çaba ve zaman birikimi sosyal girişimcilerin tasarruf oranını göstermektedir. Bu birikim sonucu elde edilen gelirin s_s kısmı sosyal girişimcilik için yapılan tasarrufu ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal girişimcilik için sermaye seviyesi aşağıdaki gibi oluşturulabilir;

$$\dot{S}(t) = sY(t) - \delta S(t) \quad (4)$$

Modelde fiziksel ve beşeri sermaye stokları teknoloji ile bezenmiş işgücüne bölünerek etkin işgücü başına fiziksel ve beşeri, sermaye stoku elde edilebilmektedir. Benzer işlem sosyal girişimcilik için de oluşturulabilir. Buna göre etkin işgücü başına sosyal girişimcilik stoku olarak formüle edilebilir. Buradan her üç sermaye türüne ait sermaye birikim denklemi elde edilebilmektedir.

$$\dot{k}(t) = s_k y(t) - (n + g + \delta)k(t) \quad (5)$$

$$\dot{h}(t) = s_h y(t) - (n + g + \delta)h(t) \quad (6)$$

$$\dot{s}(t) = s_s y(t) - (n + g + \delta)s(t) \quad (7)$$

(5), (6), (7) numaralı denklemler her üç sermaye türünün $\dot{h}(t) = 0$, $\dot{k}(t) = 0$ ve $\dot{s}(t) = 0$ koşulunu sağlamaları durumunda kararlı durum dengeli büyüme oranına sahip olacağını ifade etmektedir. Kararlı durum büyüme oranında ekonominin sahip olacağı etkin işgücü başına fiziksel, beşeri ve sosyal girişimcilik sermaye stokları aşağıdaki gibi olacaktır. Buna göre sırasıyla fiziksel, beşeri ve sosyal girişimcilik sermaye stoklarına ait (8), (9) ve (10) numaralı denklemlerde olduğu gibi kararlı durum seviyeleri elde edilecektir.

$$k(t)^* = \left(\frac{s_k^{1-\beta-\phi} s_h^\beta s_s^\phi}{n + g + \delta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta-\phi}} \quad (8)$$

$$h(t)^* = \left(\frac{s_k^\alpha s_h^{1-\alpha-\phi} s_s^\phi}{n + g + \delta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta-\phi}} \quad (9)$$

$$s(t)^* = \left(\frac{s_k^\alpha s_h^\beta s_s^{1-\alpha-\beta}}{n + g + \delta} \right)^{\frac{1}{1-\alpha-\beta-\phi}} \quad (10)$$

(8), (9) ve (10) numaralı denklemler, üretim fonksiyonu içerisinde yerine konduğunda ve logaritmaları alındığında kişi başına gelir denklemi MRW(1992) modelinde olduğu gibi aşağıdaki şekilde elde edilmektedir.

$$\ln \left[\frac{Y(t)}{L(t)} \right] = \ln A(O) + gt - \frac{\alpha+\beta+\phi}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(n + g + \delta) + \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(s_k) + \frac{\beta}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(s_h) + \frac{\phi}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(s_s) \quad (11)$$

Kişi başına gelir düzeyi denklemi büyüme denklemi olarak yeniden yazıldığında elde edilen denklem, aynı zamanda yakınsama denklemini de ifade etmektedir.

$$\frac{d \ln(y(t))}{dt} = \lambda [\ln(y^*) - \ln(y(t))] \quad (12)$$

13 numaralı denklem yakınsama hızını göstermektedir.

$$\lambda = (n + g + \delta)(1 - \alpha - \beta - \phi) \quad (13)$$

$$\ln(y(t)) = (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y^*) + e^{-\lambda t} \ln(y(t-1)) \quad (14)$$

Bu denklemde $y(t-1)$ başlangıç düzeyi etkin işgücü başına gelirdir. Denklem her iki tarafından $\ln(y(t-1))$ çıkartılırsa;

$$\ln(y(t)) - \ln(y(t-1)) = (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y^*) - (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y(t-1)) \quad (15)$$

elde edilmektedir. Denklemde y^* yerine koyarsak;

$$\ln(y(t)) - \ln(y(t-1)) = -(1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha+\beta+\phi}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(n + g + \delta) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(s_k) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\beta}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(s_h) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\phi}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(s_s) - (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y(t-1)) \quad (16)$$

elde edilmektedir.

Bir sonraki bölümde sosyal girişimcilik ve ekonomik büyüme arasında ilişki ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmektedir. Analiz edilen modeller şu şekildedir;

$$g = a - (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y(t-1)) + \varepsilon \quad (17)$$

$$g = a - (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y(t-1)) - (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha+\beta+\phi}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(n + g + \delta) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha}{1-\alpha-\beta-\phi} \ln(s_k) + \varepsilon \quad (18)$$

$$g = a - (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y(t-1)) - (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha + \beta + \emptyset}{1 - \alpha - \beta - \emptyset} \ln(n + g + \delta) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha}{1 - \alpha - \beta - \emptyset} \ln(s_k) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\beta}{1 - \alpha - \beta - \emptyset} \ln(s_h) + \varepsilon \quad (19)$$

$$g = a - (1 - e^{-\lambda t}) \ln(y(t-1)) - (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha + \beta + \emptyset}{1 - \alpha - \beta - \emptyset} \ln(n + g + \delta) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\alpha}{1 - \alpha - \beta - \emptyset} \ln(s_k) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\beta}{1 - \alpha - \beta - \emptyset} \ln(s_h) + (1 - e^{-\lambda t}) \frac{\emptyset}{1 - \alpha - \beta - \emptyset} \ln(s_s) + \varepsilon \quad (20)$$

4. YÖNTEM

Çalışmada 1970-2014 dönemini kapsayan 24 OECD ülkesine ait yıllık veriler kullanılmıştır. Kullanılan değişkenlerin kısaltmaları, açıklamaları ve elde edildiği kaynaklar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Kısaltmalar	Değişkenler	Açıklama	Kaynak
g	Ekonomik büyüme	Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı	Dünya Bankası
lny(t-1)	KGSYH gecikmesi	Kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın bir gecikmesinin alınması	Dünya Bankası
lns _k	Yatırım	Brüt sabit sermaye oluşumu/GSYH	Dünya Bankası
lns _s	Sosyal girişimcilik	STK ve özel sektör tarafından yapılan transferler/ GSYH	OECD
lns _h	Beşeri sermaye stoku	Beşeri sermaye endeksi*15-64 nüfus/Toplam nüfus	Penn World Table
ln(n+g+d)	Nüfus artış oranı+ yıpranma oranı	Nüfus artış oranı+0,05	Dünya Bankası

OECD ülke grubunda 36 ülke olmasına rağmen 24 ülke analiz edilmiştir. Analize dahil edilen ülkelerin seçiminde 1970-2014 yılları arasında ülkelere ait sosyal girişimcilik verilerin ulaşılabilirliği göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmaya dahil edilen ülkeler aşağıda yer alan tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Çalışmaya Dâhil Edilen Ülkeler

OECD Üyesi Ülkeleri
Almanya, Avustralya, Avusturya, ABD, Belçika, Fransa*, Hollanda, İngiltere, İrlanda*, İtalya, İspanya*, İsveç, İsviçre, Japonya, Portekiz*, Güney Kore*, Türkiye*, Yeni Zelanda, Yunanistan*, Norveç*, Danimarka, Finlandiya, Kanada, Lüksemburg*

Not:*Ülkelere ait sosyal girişimcilik verilerinin eksik olan bölümleri Eviews programı yardımıyla interpolasyon yapılarak tamamlanmıştır.

5.BULGULAR

Çalışma 4 modelden oluşmaktadır. Modellerin tahmin edilmesine geçmeden önce çoklu doğrusallık sorununun test edilmesi gerekmektedir. Panel regresyon modelinde bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyde doğrusal ilişki çoklu doğrusal bağlantı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı sorunu, modelin açıklayıcılık düzeyini ifade eden R² değerinin olması gerekenden daha yüksek, katsayı varyansları büyük ve değişkenlerinin anlamsız olması gibi sorunlara neden olmaktadır (Gujarati, 2011: 327). Bu sorunun tespitinde yaygın olarak kullanılan basit korelasyon matrisi tercih edilmiştir. Bu teste göre iki değişken arasında korelasyonun 0.9’dan büyük olması çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğuna işaret etmektedir (Asteriou, 2005: 96).

Tablo 3. Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	g	lny(t-1)	ln(n+g+d)	lnsk	lnsh	lns _s
g	1.0000					
lny(t-1)	-0.1978	1.0000				
ln(n+g+d)	0.0262	-0.2092	1.0000			
lnsk	0.0740	0.1647	-0,0827	1.0000		
lnsh	-0.0406	-0.1777	-0.0518	-0.0791	1.0000	
lnss	0.0029	0.3663	-0.0799	0.0602	-0.1450	1.0000

Tablo 3’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait korelasyon matrisi yer almaktadır. Değişkenler arasında korelasyon katsayısının -0,38 ile 0,76 arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yüksek korelasyon katsayılarına rastlanmadığından çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur.

Panel veri analizlerinde seriler arasında yatay kesit bağımlılığı (YKB) söz konusu olabilir. YKB söz konusu ise bunun dikkate alınarak analiz yapılması gerekmektedir. YKB’nin araştırılmasında kalıntılar arasında sıfır korelasyon beklenmemekte ve mevcut korelasyonun anlamlılığı ise çeşitli testlerle yapılmaktadır. Bunlar; Breusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD_{LM} testi, Pesaran (2008) LM adj testleriyle incelenebilmektedir. Testlere ilişkin sonuçlar tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4: Değişkenlere Yönelik YKB Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistikleri							
	CD_{LM}	p	CD	p	CD_{LM2}	p	LM_{adj}	p
g	639.888	0.000	-4.276	0.000	15.488	0.000	1.998	0.023
lny _(t-1)	649.911	0.000	-4.303	0.000	15.915	0.000	1.480	0.069
lns _k	2953.490	0.000	33.818	0.000	113.962	0.000	33.586	0.000
lns _h	4131.351	0.000	-3.207	0.001	164.095	0.000	160.216	0.000
lns _s	3622.718	0.000	-3.355	0.000	142.446	0.000	67.237	0.000
ln(n+g+d)	2375.689	0.000	-4.122	0.000	89.369	0.000	27.863	0.000

H0: Kesitler arasında bağımlılık yoktur

H1: Kesitler arasında bağımlılık vardır.

Değişkenlere yönelik yapılan YKB testlerinden elde edilen bulgulara göre YKB’nin var olduğunu kabul eden hipotezin reddedilemediğini, dolayısıyla serilerde YKB’nin olduğunu göstermektedir.

Panel veri analizine geçmeden önce yapılması gereken bir başka varsayım homojenlik varsayımdır. Genellikle çalışmalarda analize dahil edilen veri setine ait yatay kesitlere ilişkin eğim katsayılarının homojen olduğu varsayılmakta ve bu varsayım üzerine analiz yapılmaktadır. Eğer eğim katsayıları homojen değilse, var olmayan böyle bir duruma yönelik kısıtlama yanıltıcı sonuçlar ve geçersiz çıkarımlara neden olabilmektedir (Phillips ve Sul, 2003: 218).

Panel veri analizinde yer alan değişkenlerde yatay kesitlere ilişkin eğim katsayılarının homojenliği, Pesaran ve Yamata (2008) tarafından geliştirilen delta testiyle (Δ) yapılmaktadır. Delta testi, her bir yatay kesitin göreceli kesinlik derecelerine göre ağırlıklandırılmış eğim katsayılarının dağılımdan faydalanmaktadır. Teste ilişkin sonuçlar tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Delta Testi Sonuçları

Test	Test istatistiği	Prob
Δ	-0.975	0.835
Δ_{adj}	1.046	0.852

Not: İlgili test istatistikleri “Gauss 10” yardımıyla elde edilmiştir.

H0: Homojenlik vardır.

H1: Homojenlik yoktur.

Buna göre tabloda yer alan delta (Δ) ve düzeltilmiş delta (Δ_{adj}) olasılık değerlerinin 0.05 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu tespit edilmiştir. Buna göre sıfır hipotezi reddedilememekte ve eğim katsayılarının homojen olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu yüzden uygulanacak diğer testler ve değişkenlere ait parametrelerin tahmininde kesitlerin homojen olduğunun dikkate alınması gerekmektedir.

Çalışmada YKB ve homojenlik söz konusu olduğundan bu özellikleri dikkate alan birim kök testi tercih edilmelidir. Pesaran (2007), YKB’yi dikkate alan CADF birim kök testini geliştirmiştir. CADF testinde her bir yatay kesitin birim köklerinin ortalaması alınarak panel geneli için birim kök elde edilebilmektedir. Yani gecikmeli değişkenlerin t istatistiklerinin ortalamaları olan $CADF_t$ alınarak CIPS (Cross-sectionally Augmented IPS) istatistiği elde edilmektedir (Pesaran, 2007: 276). Böylelikle CADF testi her bir kesitin durağanlığını hesaplarken, CIPS testi ise panelin geneli için durağanlığı hesaplamaktadır. Bu yüzden panelin geneli homojen özellik gösterdiğinden durağanlık analizi panelin geneli için ortalama değer veren CIPS istatistiklerine göre yapılmıştır.

Tablo 6:CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerleri		Fark Değerleri		Sonuç
	T Değeri	Olasılık Değeri	T Değeri	Olasılık Değeri	
g/sabit	-3,122	0,000*			I(0)
$\ln y_{(t-1)}/\text{sabit}$	-1.916	0.224	-3.192	0,000	I(1)
\ln/sabit	-1.087	1,000*	-3,516	0,000	I(1)
$\ln(n+g+d)/\text{sabit}$	-1,530	0,895*	-3,965	0,000	I(1)
\ln/sabit	-1,191	0,985*	-3,785	0,000	I(1)
\ln/sabit	-1.972	0,146			
$\ln y_{(t-1)}/\text{sabit-trend}$	-1.959	0.983	-3.365	0,000	I(1)
$\ln/\text{sabit-trend}$	-1.942	0,987	-3.528	0,000	I(1)
$\ln(n+g+d)/\text{sabit-trend}$	-2.349	0,480	-3.576	0,000	I(1)
$\ln/\text{sabit-trend}$	-1.563	1.000	-4.091	0,000	I(1)
$\ln/\text{sabit-trend}$	-3.076	0,000			I(0)

Not: Anlamlılık düzeyi % 5 olarak belirlenmiştir.

Tablo 6’ya göre her değişkenin durağanlıkları sabit ve sabit-trend şeklinde incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre g (sabit) ve $\ln s_n$ (sabit-trend) I(0) düzeyinde durağanken, diğer değişkenler ($\ln y_{(t-1)}$, $\ln s_r$, $\ln(n+g+d)$ ve $\ln s_s$) durağan değildir. Bundan dolayı değişkenlerin birinci farkları alınarak durağan hale gelmekte yani I(1) olmaktadır.

Bundan sonraki aşamada kurulan modellerde birim ve zaman etkilerin olup olmadığı yani klasik modelin tutarlı sonuçlar verip vermeyeceğinin incelenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda ilk aşamada her bir model için F testi, Olabilirlik Oran Testi (LR) ve Breusch Pagan LM Testi uygulanmıştır. Testlere ilişkin sonuçlar Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: F, LR, LM ve Hausman Testi Sonuçları

			Model I	Model II	Model III	Model IV	
Testler	Tercih	Test İstatistikleri	Değ.	Değ.	Değ.	Değ.	Etkin tah.
F-Testi	Klasik	F-İstatis.	5.09	5.30	5.43	4.50	Sabit
	Sabit	Olasılık Değ.	0.000	0.000	0.000	0.000	
LR testi	Klasik	chibar2	48.55	51.69	47.45	33.12	Rassal
	Rassal	Prob Değ.	0.000	0.000	0.000	0.000	
LM Testi	Klasik	chibar2	127.37	127.91	117.82	64.49	Rassal
	Rassal	Olasılık Değ.	0.000	0.000	0.000	0.000	
Hausman Testi	Sabit	χ^2	4.78	13.12	39.99	40.17	Sabit
	Rassal	Olasılık Değ.	0.028	0.004	0.000	0.000	

Tablo 7’de yer alan sonuçlara göre modellerin hepsinde de klasik modelin uygun olduğunu ifade eden hipotezler reddedilmektedir. Dolayısıyla klasik model uygun değildir.

İkinci aşamada etkin tahmincinin sabit etkiler yöntemi mi, yoksa rassal etkiler yöntemi mi olduğuna karar vermek gerekmektedir. Bunun için Hausman Testi kullanılmıştır. Tablo 7’de de görüldüğü üzere her bir model için etkin tahminci sabit etkiler modelidir.

Etkin tahminci belirlendikten sonra modelin çözümüne geçmeden önce, modelin hata terimlerinde otokorelasyon, değişen varyans ve birimler arası korelasyon probleminin var olup olmadığının tespitine yönelik analiz yapılması gerekmektedir. Tahmin edilen modellerin hata terimlerinde değişen varyansın olup olmadığı modife edilmiş Wald Testi ile yapılmıştır. Ardından otokorelasyonun tespiti için Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI otokorelasyon testleri kullanılmıştır. Birimler arası korelasyonun olup olmadığı ise sabit etkili modellerde tercih edilen testler olan Pesaran, Friedman ve Frees’in testleriyle yapılmıştır. Testlere ilişkin bulgular tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Değişen varyans, Otokorelasyon ve YKB Testi Sonuçları

			Model I	Model II	Model III	Model IV	
Varsayımlar	Testler	Test İstatistikleri	Değ.	Değ.	Değ.	Değ.	Sonuç
Değişen varyans	Adj. Wald testi	χ^2	321.46	350.85	352.36	317.80	Var
		Prob	0.00	0.00	0.00	0.00	
Oto-korelasyon	Durbin-Watson	Değ.	1.3711	1.3773	1.3705	1.3852	Var
	Baltagi-Wu LBI	Değ.	1.4178	1.4241	1.4147	1.4340	
YKB	Pesaran CD	İstatis.	44.728	43.65	43.71	44.03	Var
		Prob	0.00	0.00	0.00	0.00	
	Friedman	İstatis.	418.62	408.28	412.66	336.49	Var
		Prob	0.00	0.00	0.00	0.00	
	Frees	İstatis.	3.739	3.607	3.638	4.189	Var
		Prob	0.00	0.00	0.00	0.00	

Tablo 8’de yer alan bulgulara göre modellerin hepsinde de değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun olmadığı şeklindeki boş hipotezler reddedilmektedir. Dolayısıyla modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon söz konusudur. Bu yüzden değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonu dikkate alan tahminciler tercih edilmelidir. Bu doğrultuda bütün bu sorunları dikkate alan Driscoll Kraay tahmincisi kullanılmıştır. Buna ilişkin tahmin sonuçları tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 9: Tahmin Sonuçları

Sabit Etkili Driscoll Kraay Tahmircisi				
g	Model I	Model II	Model III	Model IV
C	.2188** (.0824)	.0865 (.0764)	-.1649 (.1320)	-.1439 (.1330)
lny(t-1)	-.0444** (.0186)	-.0456** (.0183)	-.0796* (.0200)	-.0768* (.0195)
ln(n+g+d)		-.0849** (.0331)	-.0736** (.0339)	-.0777** (.0362)
ln		.0058 (.0044)	.0058 (.0047)	.0058 (.0047)
ln			.0557** (.0216)	.0502** (.0013)
ln				-.0002 (.0008)
R ²	0.0552	0.0716	0.0788	0.0797
Prob	0.0214**	0.0250**	0.0015**	0.0044**

Not: *0.01 **0.05 ***0.1 düzeylerinde anlamlılıklarını göstermektedir. Parantez içi dirençli standart hataları göstermektedir.

Tablo 9'da ilk iki sütun denklem 17 ve 18'nin tahmin sonuçlarını göstermektedir. III. Sütun denklem 19'un yani genişletilmiş Solow modelinin (MRW) tahmin sonuçlarını ifade etmektedir. Son sütun ise modele dahil ettiğimiz sosyal girişimciliğin yer aldığı denklem olan 20'nin tahmin sonuçlarını göstermektedir. Tahmin sonuçlarına göre her bir model istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca modele dahil edilen değişkenlerin modelin açıklayıcılığını artırdığı R² değerlerine bakılarak söylenebilir.

Yakınsama hipotezi gereğince kişi başı GSYİH'ın gecikmesine (lny(t-1)) ilişkin katsayının negatif yönde olması beklenmektedir. Tahmin edilen her bir modelde buna ilişkin katsayının işareti beklenildiği gibi negatif işaretlidir. Dolayısıyla yakınsama eğiliminin olduğu yorumu yapılabilmektedir. Teoride nüfusun büyüme oranı katsayısının (ln(n+g+d)) negatif, fiziksel (ln ve beşeri sermaye (ln oranlarının katsayılarının ise pozitif işarete olması beklenmektedir. Beklenildiği üzere fiziksel sermaye ve beşeri sermaye katsayısı her bir modelde pozitifdir. Ancak fiziksel sermayeye ilişkin katsayı istatistiksel olarak anlamsızdır.

Şüphesiz çalışma konusu açısından en fazla önem arz eden değişken sosyal girişimciliği ifade eden lns değişkenidir. Bu değişkene ilişkin katsayı beklenilenin aksine (-0,002) negatif ve istatistiksel olarak da anlamsızdır. Her ne kadar sosyal girişimciliğin ekonomik büyümeye katkısının pozitif ve anlamlı olması beklenilse de, analiz edilen veri setinin sosyal girişimciliğin sadece bir boyutunu ifade etmesi ve örnekleminde gelişmiş ülkelerin olması (OECD ülkeleri) dikkate alındığında bu sonucun ortaya çıkması şaşırtıcı olmamaktadır. Bu açıdan elde edilen sonuçların teorik beklentilerle tutarlı olduğu ifade edilebilir. Çünkü yardımların etkinliğinin (uluslararası ve devlet yardımlarının) ekonomik büyümeye etkisini inceleyen çalışmalarda da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalarda genelde üç farklı sonucun elde edildiği görülmektedir. Birinci yaklaşımda yardımların sadece iyi politikalara (maliye, parasal ve ticaret politikaları gibi) sahip ülkelerde büyümeyi teşvik ettiği vurgulanmaktadır (Burnside ve Dollar, 2000). Bir diğer yaklaşım yardımların büyümeyi teşvik etmede bu politikalarla bağımsız olduğunu ifade etmektedir (Hansen ve Tarp, 2000). Son olarak yardımların iyi politika ortamlarında bile büyümeyi destekleyeceğinin herhangi bir garantisinin olmayacağı vurgulanmaktadır (Easterly, Levine ve Roodman, 2004). Dolayısıyla yardımların etkinliğinin hangi şartlarda büyümeyi destekleyeceğine yönelik genel kabul edilebilir bir sonuç bulunmamaktadır (Lutz ve Mavrotas, 2009: 511-512).

Yardımların ekonomik büyümeye etkisini makro ve mikro düzeyde inceleyen çalışmalarda da sonuçlar farklılık arz etmektedir. Makro düzeyde yapılan yardımlarının sonuçları konusunda net bir sonuç elde edilmezken, mikro düzeyde yapılan yardımların ekonomik büyümeye katkısı konusunda ise net sonuçların elde edildiği görülmektedir (Lutz ve Mavrotas, 2009: 511-512).

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Ülkeler ve bölgeler arası eşitsizlik yani gelişmişlik farklılıkları hem bir sorun olarak hem de araştırma alanı olarak yıllardır araştırmacı ve politikacıların gündemindedir. Bundan dolayı gelişmişlik farklılıklarını açıklamaya çalışan birçok yaklaşım yer almaktadır. Bu yaklaşımlar gelişmişlik farklılıklarının çeşitli nedenlerden (coğrafya, iklim, kurumsal gelişme, üretim faktörlerinin yetersiz ya da etkisiz kullanılması gibi) kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bu faktörler şüphesiz doğrudur. Fakat yeterince açıklayamamaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımların gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan sorunların azaltılmasına yönelik çözüm önerileri de yetersiz kalmaktadır. Bu gelişmişlik farklılıklarından kaynaklanan sorunlar sosyal girişimciliği ortaya çıkarmıştır. Sosyal girişimcilik bu sorunların giderilmesi ve telafi edilmesi için çeşitli faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu faaliyetler hem sorunları azaltmakta hem de yaratmış olduğu çıktılarla ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

Bu kapsamda çalışmada 4 model test edilmiştir. İlk 3 model Solow ve onun genişletilmiş versiyonu olan MRW'nin modelleridir. Bu modellerde fiziki sermaye stoku değişkeni dışında diğer değişkenler teorik beklentilerle tutarlı ve istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur. Fiziki sermayeye ilişkin değişken teorik beklentiye uyumlu şekilde pozitif olmasına rağmen istatistiksel olarak anlamsızdır. Şüphesiz çalışma açısından önem arz eden model MRW modeline sosyal girişimcilik ilave edilerek oluşturulan modeldir. Model genel olarak anlamlıdır. Ancak modelde sosyal girişimciliğin ekonomik büyümeye etkisi beklenilenin aksine negatif işaretle ve istatistiksel olarak da anlamsız bulunmuştur. Her ne kadar sosyal girişimciliğin ekonomik büyüme katkısının pozitif olması beklenirse de, analiz edilen veri setinin sosyal girişimciliğin sadece bir boyutunu ifade etmesi ve örnekleminde gelişmiş ülkelerin olması (OECD ülkeleri) dikkate alındığında bu sonucun ortaya çıkması şaşırtıcı olmamaktadır. Çünkü sosyal girişimcilik sadece yardımseverlik faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen kaynak eşleme uygulamalarından ibaret değildir. Bunlara ilave olarak; sermaye sağlama, işletme geliştirme, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi çeşitli alanlarda faaliyetler gerçekleştirmektedir. Fakat bu tür faaliyetlerine ilişkin ülke bazlı veriler mevcut olmadığından, çalışmada sosyal girişimciliğin balık verme boyutu olarak değerlendirilen STK ve özel sektörün KSS kapsamında yapmış olduğu aynı ve nakdi yardımlar kullanılmıştır. Yardımların etkinliğinin (uluslararası ve devlet yardımlarının) ekonomik büyümeye etkisini inceleyen çalışmalarda da benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan elde edilen sonuçların teorik beklentilerle tutarlı olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmada gerçekleştiren analizler bazı kısıtlar içermektedir. Örneğin sosyal girişimcilik için Proxy olarak kullanılan STK ve özel sektör tarafından yapılan transferler sosyal girişimciliğin balık verme boyutunu oluşturmaktadır. Bundan dolayı daha geniş ve sosyal girişimciliğin diğer boyutlarını da (balık tutmayı öğretmek ve balık sektörünü değiştirmek) kapsayan bir veri seti ile daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir. Bir diğer örnek ise sosyal girişimciliğe ilişkin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke örneklemelerinde veri setinin bulunmamasıdır.

Bu bilgiler ışığında ileride bu konu üzerinde çalışmayı düşünen araştırmacılara ve politika yapıcılara bazı öneriler sunulabilir. Birincisi sosyal girişimciliğin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke örneklemelerinde oluşturulacak veri setleri ve daha ileri ekonometrik tekniklerle ekonomik büyüme ve diğer alanlarla ilişkisi daha net ortaya konulabilir. İkincisi sosyal girişimcilik daha çok mikro ölçekte faaliyetler gerçekleştirdiğinden mikro ölçekli veriler ile analizler yapılması sosyal girişimciliğin toplumsal ve ekonomik çıktılarının daha net ortaya konulabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Politika yapıcılara öneriler olarak sosyal girişimciliğin gelişmesi ve desteklenmesi toplumsal sorunların azalmasına katkı sağlayarak kamu üzerine oluşabilecek sosyal ve ekonomik yükleri azaltacaktır. Ayrıca refah devleti uygulamaları için bir tamamlayıcı olarak önemli katkıların sağlanması da beklenmektedir. Bundan dolayı desteklenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sosyal girişimcilik, eğer doğru bir şekilde yapılırsa, topluluklara hiçbir zaman ulaşamadıkları yeni fırsatlarla karşılaşma imkanı verilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D., Johnson, S., ve Robinson, J. A. (2001). The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review* , 91 (5), 1369–1401.
- Acemoğlu, D., ve Robinson, J. A. (2014). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. (F. R. Velioğlu, Çev.) İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Aghion, P., ve Howitt, P. (1992). A Model of Growth through Creative Destruction. *Econometrica* , 60 (2), 323-351.
- Asteriou, D. (2005). *Applied Econometrics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Austin, J., Stevenson, H., ve Wei-Skillern, J. (2006). Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different or Both? *Entrepreneurship Theory and Practice*. 30 (1), 1-22.
- Barro, R. J. (1996). Democracy and Growth. *Journal of Economic Growth* 1(1), 1–27.
- Beşkaya, A., ve Koç, A. (2013, Mayıs 15). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınmada Ekonomik Özgürlüklerin Rolü ve Önemi*. Liberal Düşünce Topluluğu: <http://www.liberal.org.tr> adresinden alınmıştır
- Beugelsdijk, S., ve Smulders, S. (2009). Bonding and Bridging Social Capital and Economic Growth. *CentER Discussion Paper* , 2009-27, 1-40.
- Bilodeau, M., ve Slivinski, A. (1998). Rational Nonprofit Entrepreneurship. *Journal of Economics and Management Strategy* 7(4), 551–571.
- Bloom, P. N. (2009). Overcoming Consumption Constraints Through Social Entrepreneurship. *Journal of Public Policy & Marketing* , 28 (1), 128-134.
- Burnside, C., ve Dollar, D. (2000). “Aid, Policies, and Growth. *American Economic Review*, 90(4), 847-868.
- Cashin, P. (1995). Government Spending, Taxes and Economic Growth. *IMF Staff Papers* .
- Collier, P. (2008). *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. London: Oxford University Press.
- De Soto, H. (2017). *Sermayenin Sırrı Kapitalizm Batı’da Zaferler Kazanırken Diğer Yerlerde Neden Başarısız? (M. Aygen, Çev.)* Ankara: Liberte Yayınları.
- Demavivas, K. (2016, Haziran 14). *Where Inequality Persists, Social Entrepreneurs Can Step in to Bridge the Gap*. Colombia.
- Demirel, E. T. (2015). Sosyal Girişimcilik. E. Kaygın, & B. Güven içinde, *Girişimcilik: Temel Kavramlar, Girişimcilik Türleri, Girişimcilikte Güncel Konular* (s. 112-114). Başakşehir /İstanbul.
- Denizalp, H. (2009). *Toplumsal Dönüşüm İçin Sosyal Girişimcilik*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.
- Durairaj, V. (2007). *The Bottom Billion: Why are the Poorest Countries Failing and What Can Be Done About it*. WHO.
- Easterly, W., Levine, R., ve Roodman, D. (2004). Aid, Policies, and Growth: Comment. *American Economic Review*, 94(3), 774–80.
- Galbraith, C., Rodriguez, C., ve Stiles, C. (2007). Social Capital as a Club Good: The Case of Ethnic Communities and Entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities* , 1 (1), 38–53.
- Gallup, J. L., Sachs, J. D., ve Mellinger, A. D. (1998). *Geography and Economic Development*. . Washington: World Bank.
- Gwartney, J. D., ve Lawson, R. A. (2003). *Economic Freedom of the World: 2003 Annual Report*. Vancouver: Fraser Institut.
- Gwartney, J., Lawson, R., ve Hall, J. (2018). *Economic Freedom of the World: 2018 Annual Report* . Fraser Institute.
- Hansen, H., ve Tarp, F. (2000). Aid Effectiveness Disputed. *Journal of International Development*, 12(3), 375–98.
- Hasan, S. (2005). Social Capital and Social Entrepreneurship in Asia: Analysing the Links. *Asia Pacific Journal of Public Administration* , 27 (1), 1-17.
- Hayek, F. A. (1945). The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review* , 35 (4), 519–30.
- Ishise, H., ve Sawada, Y. (2009). Aggregate Returns to Social Capital: Estimates Based on the Augmented Augmented-Solow Model. *Journal of Macroeconomics* (31), 376–393.

- Jones, C. I. (2017). İktisadi Büyüme Giriş, (Sanlı Ateş;İsmail Tuncer,Çev.) İstanbul:Literatür Yayıncılık
- Karğın, M., Aktaş, H., ve Gökbunar, R. (2018). Üniversitelerde Sosyal Girişimcilik Fırsatlar ve Öneriler. *Yönetim ve Ekonomi* , 25 (1), 155-170.
- Klenow, P. J., ve Rodriguez-Clare, A. (1997). The Neoclassical Revival in Growth Economics: Has It Gone Too Far? *NBER* , 12, 73-114.
- Knack, S., ve Keefer, P. (1995). Institutions and Economic Performance:Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures.”. *Economics and Politics* (7), 207–27.
- Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics* (22), 3–42.
- Lutz, B., ve Mavrotas, G. (2009). Aid Effectiveness: Looking at the Aid–Social Capital–Growth Nexus. *Review of Development Economics*, 13(3), 510–525.
- Madhooshi, M., ve Samimi, M. H. (2015). Social Entrepreneurship & Social Capital: A Theoretical Analysis. *American Journal of Economics, Finance and Management* , 1 (3), 102-112.
- Mair, J., ve Noboa, E. (2006). Social entrepreneurship: How Intentions to Create A Social Venture are Formed. J. Mair, J. Robinson, & K. Hockerts içinde, *Social entrepreneurship* (s. 121-135). Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Mankiw, N. G., Romer, D., ve Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics* , 407-437.
- Meira, A. E., Meyer, V., ve Pascuci, L. (2014). Teaching How to Fish: Strategic Practices in an Entrepreneurial Non-Profit Organization. *REBRAE* , 7 (2), 137-153.
- Meydanoğlu, Z. (2018, Mayıs 20). *Sosyal Girişimcilik Nedir? Sosyal Girişimci Kimdir?* Eylül 14, 2018 tarihinde medium.com: <https://medium.com/@AshokaTurkiye/sosyal-giri%C5%9Fimcilik-nedir-sosyal-giri%C5%9Fimci-kimdir-3c0448e00271> adresinden alındı
- Montero, M. (2012, Kasım 6). Is Social Entrepreneurship the Rich Saving the Poor?
- Narvaez, R. C. (2004). The Composition of Public Expenditure and Economic Growth Inflow and Middle-Income Countries. *OIDA International Journal of Sustainable Development* , 5 (6), 39-50.
- North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change, and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press.
- O’Sullivan, A., Sheffrin, S. M., ve J.Perez, S. (2015). *Makroekonomi*. (K. Karabulut, Çev.) Ankara: Nobel.
- Özdemir, F. (2016, Nisan 6). *Sosyal Girişimcilik Nedir ve Sosyal Girişimcilik Kaynakları*. Eylül 14, 2018 tarihinde <https://ozdemirfurkanblog.wordpress.com/2016/04/06/sosyal-girisimcilik-nedir-ve-sosyal-girisimcilik-kaynaklari/> adresinden alındı
- Pathak, S., ve Muralidharan, E. (2018). Economic Inequality and Social Entrepreneurship. *Business & Society* , 57 (6), 1150–1190.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels . *Discussion Paper No. 1240* , 1-42.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*(22), 265-312.
- Pesaran, M. H., Smith, L., ve Yamagata, T. (2009). A Panel Unit Root Test in the Presence of a Multifactor Error Structure. *Discussion Papers 08/03, Department of Economics, University of York.*, 2.
- Peseran, M. H., ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Phillips, P. C., ve Sul, D. (2003). Dynamic panel estimation and homogeneity testing under cross section dependence. *Econometrics Journal*, 6, 217–259.
- Reed, L. W. (2016, January 08). *Adam Smith: Ideas Change the World*. FEE: <https://fee.org/articles/the-wealth-of-everyone/> adresinden alınmıştır
- Romer, P. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy* , 98 (5), 71-102.

- Romer, P. (1986). Increasing Returns and Long Run Growth. *Journal of Political Economy* , 94 (5), 1002-1037.
- Roser, M., ve Ortiz-Ospina, E. (2018, Mart 27). *Global Extreme Poverty* . OurWorldInData.org. : ‘<https://ourworldindata.org/extreme-poverty>’ adresinden alınmıştır
- Sachs, J. D. (2003). Institutions Don’t Rule: Direct Effects of Geography on Per Capita Income. *NBER Working Paper No. 9490*.
- Sachs, J. (2008). The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time. *European Journal of Dental Education* , 12, 17-21.
- Scully, G. W. (1988). The Institutional Framework and Economic Development. *Journal of Political Economy* , 96 (3), 652–62.
- Scully, G. W., ve Slottje, D. J. (1991). Ranking Economic Liberty Across Countries. *Public Choice* (69), 121–52.
- Tamara, T. (2016). Transaction Costs, Market Failure and Economic Development. *Journal of Advanced Research in Law and Economics* , 3 (17), 1-25.
- Taner, M. (2018, Ocak 8). *Sosyal Girişimcilik Nedir ?* . Ekim 9, 2018 tarihinde anatolianpr.com: <http://anatolianpr.com/sosyal-girisimcilik-nedir/> adresinden alındı
- Torstensson, J. (1994). Property Rights and Economic Growth: An Empirical Study. *Kyklos* (47), 231–47.
- United Nations. (2017). *World Population Prospects The 2017 Revision*. New York: United Nations.
- Vergil, H., ve Bahtiyar, B. (2017). Ekonomik Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Sosyal Sermayenin Etkisi: Güven Düzeyi Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz, . *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı* , 673-686.
- Woodman, P. (2015, Mayıs 22). Income Inequality: is Social Enterprise the Solution? UK.
- World bank. (2018, Nisan 11). *worldbank*: <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview> adresinden alınmıştır
- Worldometers*. (2018). Eylül 25, 2018 tarihinde worldometers.info web sitesi: <http://www.worldometers.info/tr/> adresinden alındı
- Young, A. (1994). Lessons from the East Asian NICs: A contrarian view. *European Economic Review* , 38 (3), 964-97.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:08.11.2019 ✓Accepted/Kabul:11.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.644266

Araştırma Makalesi/ Research Article

Şimşek, K. (2020). "Osmanlı Devri Denizli'de Salgın Hastalıklar" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 163-176.

OSMANLI DEVRİ DENİZLİ'DE SALGIN HASTALIKLAR

Kamuran ŞİMŞEK*

Özet

Tarih boyunca salgın hastalıklar dünyanın her bölgesinde devletleri ve toplumları derinden etkileyen olaylardan biri olmuştur. Belirli bir bölgede ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar ticaret, savaş ve göç gibi nedenlerden ötürü diğer bölgelere de sıçramış ve büyük ölümlere sebebiyet vermiştir. Toplumlar arasında ekonomik, siyasi ve kültürel etkileşim arttıkça salgın hastalıkların yayılma hızı da fazlalaşmıştır. İç Batı Anadolu'nun kavşak noktalarından birisi olan Denizli, verimli toprakların üzerinde yer almasından dolayı tarihin her döneminde insanlar tarafından yerleşilen bir konuma sahip olmuş, coğrafi özelliklerinden dolayı Anadolu'da ortaya çıkan medeniyetlerle daima münasebet kurmuş ve Anadolu ile çevre toplumlarının egemenlik mücadelelerine tanıklık etmiştir. Yolların kesişim noktasında yer alması ve ekonomik verimliliğinin yüksek olmasından dolayı tarihin erken devirlerinden itibaren insanların dikkatini çeken bir yerleşim yeri olmuştur. Bu çalışmada, jeopolitik konumu nedeniyle Anadolu'nun önemli kentlerinden birisi olan Denizli'de meydana gelen veba, kolera, sıtma, tifo, humma gibi salgın hastalıklar ile bu hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Denizli, Kolera, Salgın Hastalıklar.*

EPIDEMICS IN DENİZLİ DURING OTTOMAN PERIOD

Abstract

Epidemics have been one of the incidents that have profoundly affected states and societies in every region of the world throughout history. Contagious diseases that broke out in a particular region have spread to other regions due to reasons such as trade, war and migration and gave rise to great casualties. As the economic, political and cultural interaction between societies increased, the spread rate of epidemics increased as well. Denizli, one of the intersection points of Central Western Anatolia, due to being located on fertile soils has occupied a position where people settled in every period of history, and has always established relations with the civilizations that came to existence in Anatolia due to its geographical characteristics and witnessed the sovereignty struggles of Anatolia and surrounding societies. Denizli has become a site that attracted the attention of people since the early periods of history since it is located at the intersection of roads and has high economic efficiency. This study aims to give information about epidemics such as plague, cholera, malaria, typhoid, pyrexia which occurred in Denizli which is one of the most important cities of Anatolia due to its geopolitical position and the measure which were taken to prevent the spread of these diseases.

Keywords: *Ottoman Empire, Denizli, Cholera, Epidemics.*

*Dr. Öğretim Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, DENİZLİ.
e-posta: ksimssek@pau.edu.tr (orcid.org /0000-0003-3741-471X).

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca salgın hastalıklardan dolayı kitlesel ölümler meydana gelmiştir. Aniden ortaya çıkan ve pek çok kişinin ölümüne sebep olan bulaşıcı hastalıklar Batı toplumlarında doğaüstü güçlere atfedilmiş, insanın günah ve kabahatlerine karşılık tanrının kendilerini cezalandırdığı düşüncesi hakim olmuştur. Eski toplumlar salgınların dini temellerinin olduğunu düşünmekle birlikte, bazı hastalıkların ise başka yollarla geçebileceğini de kavramışlardır¹. Sanayi Devrimi'nin ardından hızla gelişen dünyada dayanıklı iş gücü ve askere duyulan ihtiyaç devletlerin kamu sağlığı ile daha yakından ilgilenmesi neticesini doğurmuştur. Ekonomik ve askeri alanda birbirlerine üstünlük kurmak isteyen devletler bu iki unsurun sağlam olmasına büyük çaba sarf etmiştir. Özellikle 19. yüzyılda kent hijyeni ve kamu sağlığı gibi alanlardaki çalışmalara hız verilmiş ve halkın temiz su ihtiyacını gidermek, yeni kanalizasyon sistemi oluşturmak ve şehrin temiz tutulması hususunda dikkatli davranılmıştır. Başlarda Avrupa'da kenti ve kentliyi korumaya yönelik uygulanan politikalar zamanla Osmanlı Devleti tarafından da takip edilmiştir. Kişisel hijyen kavramı Avrupa'da askeri birliklerdeki askerlerin daha sağlıklı olması için gerekli görülmüştür. Ayrıca devrim ile birlikte gerekli olan işgücünün temel unsurlarından olan insanın daha dayanıklı ve salgınlardan daha az etkilenmesi beklentisi oluşmuştur. İyi beslenen, kişisel temizliğine dikkat eden sağlıklı ve dayanıklı bireyler yetiştirmeyi hedefleyen devletler, tıp eğitimi ve hastanelerin kurumlaşmasına yönelmiştir. Hekimler sadece tıp alanında uzman kimseler olarak kalmamış, kitleleri sağlık alanında bilgilendiren bir misyon da yüklenmiştir. Kanalizasyon sisteminin kurulması, sokakların temiz tutulması, ölümlerin kent dışına gömülmesi, kapalı alanların havalandırılması ve kişinin bedenini temiz tutması hususunda uygulamaya konulan projeler hekimler eliyle gerçekleştirilmiştir².

Osmanlı Devleti, kıtaları birbirine bağlayan bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunması nedeniyle ilkçağlardan itibaren gerek Avrupa gerekse de Asya kökenli salgın hastalıkların etkisi altında kalmıştır. Diğer kıtalardan çeşitli nedenlerle Osmanlı ülkesine gelenler vasıtasıyla taşınmış olan mikrobun sağlıklı kimselere bulaşması neticesinde ölümler meydana gelmiştir. Devlet, bu salgınlara karşı durmaya çalışarak bazı önlemler alma yoluna gitmiştir. Miskin hastalığı olarak da bilinen ve insan vücudunda yer yer lekelerle yaralar biçiminde beliren ve iyileşmesi zor bir bulaşıcı hastalık olan cüzama yakalanmış olan hastalar için cüzamhaneler inşa edilerek hastalığın diğer insanlara bulaşmasının önü alınmaya çalışılmıştır. Cüzamın tehlikeli ve tedavisi bilinmeyen bir hastalık olmasından ötürü hastaların sağlıklı insanlarla münasebet kurmaması istenmiştir. Hastalığın bulaşıcı olduğu erken devirlerden beri anlaşılmış olmasından dolayı cüzamlılardan uzak durulmuştur³. Ancak bu hastalar toplum tarafından dışlanmamış ve ihtiyaç duydukları temel yaşam malzemeleri tedarik edilerek kendilerine temas edilmeden yardımlarda bulunulmuştur⁴. Ülkede salgın hastalıklara karşı alınan önlemlere rağmen hijyen konusunda istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Şehir ve kasabaların temiz tutulması konusunda yetersiz kalmıştır. Ayrıca halk, salgın hastalıklardan ve bunların etkilerinden nasıl korunacaklarına dair bilgilerden habersiz kalmıştır. Özellikle ulemanın tesiriyle Osmanlı toplumunun bazı kesimleri arasında hem hastalığın hem de sağlığın Allah'tan geldiğine inanılmış ve hastalıklara karşı korunmanın Allah'a isyan etmek olduğu inancı geçerli olmuştur. Bu inancın etkisiyle bilhassa veba⁵ ve kolera gibi tehlikeli salgın hastalıklar ülkede hâkim olarak pek çok kişinin yaşamını yitirmesine sebebiyet vermiştir. Vebanın etkisiyle köyler boşalmış ve şehirlerden salgınlar eksik olmamış, hekimler hastalığın bulaşıcı olduğunu söylemişlerse de ulema kendilerine karşı çıkarak bulaşıcı hastalığın olmadığını ve bu tür hastalıkların Allah'ın günahkâr kullarını terbiye etmek için gönderdiği afetlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir⁶. Osmanlı Devleti, bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla çeşitli önlemler almaya çalışmış ve halkın salgınlara olan kadercı bakış açısını kırmak amacıyla büyük çaba sarf etmiştir. Hastalığın engellenmesi için koruyucu tedbirler

1 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 15-16.

2 İsmail Yaşayanlar, "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Kolera'nın Etkisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Ed. Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 2-3.

3 Esin Karlıkaya, "Osmanlı Devleti'nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyeti", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 27.

4 Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Haz. Esin Kahya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 76.

5 Bir hayvan hastalığı olmasına rağmen uygun şartlarda insanlara geçen ve hızla yayılarak pek çok kişinin ölümüne sebep olan hastalık, hıyarçıklı veba ve akciğer vebası diye isimlendirilen iki türü ile insanlara bulaşmıştır. Enfeksiyonlu bir pirenin ısırması neticesinde başlayan hıyarçıklı vebada, önce siyahımsı bir leke oluşmaktadır. Bunu koltuk altlarında, kasıklarda veya boyunda oluşan yumurta benzeri şişlikler izlemektedir. Şiddetli ateşle birlikte kurbanlarının yarısından fazlası bir hafta içinde yaşamını yitirmektedir. Akciğer vebası ise soğuk havalarda, mikrobun akciğerlere yerleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Burundan kan gelmesine yol açan bu hastalık enfeksiyonlu kişinin tükürüğü ve öksürüğünden bulaşarak 24 saat içerisinde kişinin ölümüne sebep olmaktadır. Özdemir, *age*, s. 22.

6 Osman Şevki Uludağ, "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina", *Bellekten*, c. II, Sayı. 7, 8, 1938, s. 445.

alınmış, salgının hüküm sürdüğü yerlere hekim, aşıcı ile eczacı tayin edilmiş, halkı bilinçlendirmek amacıyla risaleler⁷ bastırılmış ve salgının yayılma ihtimali olan mekânlarda önlemler alınmıştır⁸.

Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıkların önlenmesi için uygulanan karantina⁹ yöntemi ile tanışması, 1831 yılında İstanbul'u etkisi altına alan ilk kolera¹⁰ salgını sırasında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin önerisiyle Karadeniz'den gelen gemilere uygulanmaya başlamıştır¹¹. Karantina uygulamasının yaygınlaşmasında ve karantina teşkilatlarının kurulmasında büyük salgınlar etkili olmuştur. XIX. yüzyılın karakteristik hastalığı olan kolera sağlık teşkilatlarının kurulmasını hızlandırmasının yanında sağlık alanında milletlerarası iş birliği ve antlaşmaların yapılmasının da önünü açmıştır. Yüzyıllar boyunca etkisini sürdüren büyük veba salgınlarının yerini XIX. yüzyılda kolera pandemileri¹² almıştır. Asya kolerası olarak adlandırılan ve Hindistan'dan çıkarak bütün dünyaya yayılan kolera Osmanlı topraklarında etkili olmuş; 1817, 1829, 1852, 1863, 1881 ve 1899 salgınları kitle halinde ölümlere yol açmıştır¹³. Sıtma, frengi ve veba gibi hastalıklarla erken bir devirde tanışmış olan insanoğlu, kolera hızla yayılması ve insan bedenini kısa sürede zayıflatarak ölüme götürmesi karşısında dehşete düşmüştür. Kolera bu özelliği ile daha önceleri salgınlara karşı alınan koruyucu önlemlerin de yetersizliğini ortaya koymuştur. Özellikle Avrupa'yı kasıp kavuran veba salgınlarına karşı tesis edilen karantina uygulamasının kolera salgını ile baş edemediği anlaşılmıştır. Bunun üzerine salgına karşı yeni metot ve incelemelerin yapılması uygun görülmüş fakat önlemlerin alınmasına rağmen kolera salgını pek çok ülkede binlerce kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir¹⁴. Mikropların sebep olduğu salgınlar ve bulaşıcı hastalıklar hava, su, yiyecek, giysi ve ev eşyası gibi araçlarla yayıldığından hastalık oluşturabilecek yerleri dezenfekte etmek üzere çeşitli yöntem ve teknikler geliştirilmiştir. İçme suları için filtreler, giysi ile ev eşyaları için ise etüv makineleri tasarlanmış, yapılan incelemelerin sonucunda 100-150 derecedeki basınçlı su buharı kullanımının dezenfeksiyon için en etkili yöntem olduğu anlaşılmış ve bunun üzerine değişik etüv modelleri üretilmiştir¹⁵. Koleranın yayılma ihtimali olan mekanların temizliğinde kullanılmak üzere kimyasal dezenfektan püskürtün pülverizatörler Avrupa'dan sipariş edilmiştir. İlk önce sipariş edilmiş olan 20 adet pülverizatör 29 Temmuz 1894'te Galata gümrüğüne, ardından talep edilen 30 adet arkalık pülverizatör ise 20 Haziran 1895'te İstanbul'a ulaşmıştır. Yurtdışından yeterli sayıda pülverizatör getirtilmiş olmasına rağmen bunların kullanımının bilinmemesinden dolayı Paris'ten bu aleti kullanmasını bilen bir uzman da getirtilmiştir¹⁶.

Denizli'deki Salgın Hastalıklar

İç Batı Anadolu'nun kavşak noktalarından birisi olan Denizli, Büyük Menderes nehri tarafından sulanan verimli tarım arazilerinin yanı sıra bulunmuş olduğu coğrafi konumdan dolayı ticari ve siyasi faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bir şehir olmuştur. Yolların kesişim noktası üzerinde yer almasından dolayı da salgın hastalıkların uğrak

7 Halkın karantinaya olan direncini kırmak isteyen Sultan II. Mahmud, Şeyhülislam Mekkizâde Asım Efendi'den bu usulün şeriata uygun olduğuna dair fetva almış, Takvim-i Vekayi'de yayımlanan uzun bir yazıyla karantinanın faydaları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Hamdan b. Osman'a karantinanın faydaları hakkında bir de kitap yazdırmıştır. Nuran Yıldırım, "Karantina İstemezük" Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar", 14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 71; Uludağ, agm, s. 448.

8 Fatma Yıldız, 19. Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2014, s. 3.

9 Bulaşıcı hastalıklardan korunmak için insan veya hayvanların belirli bir yerde gözetim altında tutulması anlamına gelen karantina, sözlükte yolcuların gözetim altında tutulma süresi demek olan ve İtalyanca kırk anlamına gelen quarantenadan gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu kelimenin yerine daha çok usul-i tehaffuz, karantina yeri olan lazaret veya lazarettaya karşılık olarak da tehaffuzhane tabiri kullanılmıştır. Güliden Sarıyıldız, "Karantina", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 24, İstanbul 2001, s. 463.

10 Zamanında müdahale edilmediğinde öldürücü bir enfeksiyon hastalığı olan kolera, kusma, şiddetli ishal, çok miktarda su ve tuz kaybına bağlı olarak gelişen bir hastalıktır. Hastalığa sebep olan ve 1883'te Koch tarafından bulunan *vibrio cholera*'nın kirli içme suları ve yiyeceklerle ağız yoluyla alınmasından iki üç gün sonra belirtiler başlar. Hastalık, mikrobun mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasından meydana gelir. Bu mikrop hasta dışkısında ve dışkı bulaşmış bölgenin sularında daima bulunur. Çeşitli yollarla yayılabilen *vibrio cholera*, düşük sıcaklıklarda yaşayabildiği gibi, ılık ve nemli ortamları daha çok sever ve bu şartlarda kolayca çoğalır. Mikrop en rahat suyla yayılır ancak yiyeceklerle, bilhassa mikroplu suyla yıkanan sebze ve meyveler yoluyla da yayıldığı görülür. Kolera mikrobi, yalnızca insanın sindirim sistemine ulaştığında etkisini gösterir. Kolera bulaşmış bir gıdayı yemek veya mikroplu herhangi bir şeye dokunup, elleri ağza götürmek mikrobun bulaşması için yeterlidir. Özellikle hastalığa yakalananların yatak ve çarşafı, mikrobun yayılmasına yol açabilecek önemli kaynaklardır. Koleranın bulaşması, genellikle dolaylı yollardan yani, kıyafet, yiyecek, banyo ve özellikle de tuvalet aracılığıyla gerçekleşir. Kolera illetinden korunmanın en etkili yolu ise kişisel hijyendir. Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 3.

11 Yıldırım, agm, s. 70.

12 Bir hastalığın dünya çapında etkili olarak salgın halini almasıdır.

13 Sarıyıldız, agm, s. 463.

14 Özgür Yılmaz, "1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/1, 2017, s. 29.

15 Yıldırım, agm, s. 82.

16 Mehmet Ak, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, S. 17, 2011, s. 262.

noktalarından birisi olmuştur. Sosyal, ekonomik ve siyasi etkileşimin fazla olduğu kentlerde salgınların ortaya çıkma ve yayılma hızları idareciler tarafından yakından takip edilmiş ve yayılmasını engellemek amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Anadolu'nun iç kısmında yer alması ve burada ortaya çıkan bir salgının Anadolu ile İstanbul'a da tesir edebileceği endişesinden dolayı Osmanlı idarecileri tarafından Denizli'ye ayrı bir önem verilmiştir¹⁷. Salgınların önlenmesi konusunda gerekli olan sağlık hizmetlerinin eksiksiz bir biçimde yerine getirilmemesi durumunda hastalığın Anadolu içlerine ve bu suretle İstanbul'a sirayetinde meydan verilmiş olacaktır¹⁸. Dolayısıyla salgının ortaya çıktığı yerler ilk önce karantina altına alınarak hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise karantina uygulamasının yanında bulaşıcı ve salgın hastalığın görüldüğü yerler kordon (tecrit) altına alınmış ve bu bölgeler dezenfekte edilmiştir¹⁹. Ayrıca bölgeye geçici sıhhiye memurları²⁰ ile kordonları muhafaza edecek güvenlik güçleri gönderilmiştir.

1. Veba

Ortaçağ Avrupa'sında "Kara Ölüm" olarak tabir olunan Veba, önceki çağlarda bilinmesine rağmen en yıkıcı etkiyi 14. yüzyılda gerçekleştirmiştir. 1347'de Hindistan ve Güneybatı Rusya üzerinden batıya doğru hızla yayılan hastalık Avrupa nüfusunun dörtte birini yok etmiştir. Taun adı da verilen veba, pandemiler ile pek çok insanın ölümüne sebep olmuştur. Yine 14. yüzyılda Çin'de ortaya çıkan veba salgını bütün Asya kıtasına yayılarak milyonlarca insanın canını almıştır. Ticaret yollarının gelişimiyle birlikte salgın Uzak Doğu'dan Orta Asya'ya, Mezopotamya ve Yakın Doğu'ya bu bölgelerden de İskenderiye, İstanbul, Rusya üzerinden Avrupa ve Afrika'ya ulaşmıştır²¹. 15. ve 16. yüzyıllarda merkezi imparatorlukların yükselişi ile veba salgını da yayılma hızını sürdürmüştür. Kuruluş devrinden itibaren pek çok kenti ele geçiren Osmanlıların, bu bölgelerde ticari ve sosyal faaliyetlerin artmasına yönelik olarak buralara nüfus iskân etmesiyle kalabalıklaşan ve göç alan şehirlerde salgın hastalıklar da daha hızla yayılma imkânı bulmuştur²². Daha sonraki yüzyıllarda da Osmanlı Devleti'nin çoğu bölgesinde veba salgınları kendisini göstermiş ve büyük yıkımlara sebebiyet vermiştir. Ege Bölgesi'nde özellikle de İzmir ve çevresinde yer alan Manisa ve Aydın'da sık sık veba hastalığı görülmüştür. İlk önce Kütahya ardından da Aydın vilayeti dahilinde yer alan Denizli de bu salgınlardan nasibini almıştır.

19. yüzyılda veba ile mücadelede daha etkin önlemler alınmış, Avrupa'daki salgınlarda kullanılmış olan koruyucu önlemler Osmanlı Devleti tarafından da tatbik edilmiştir. Bu doğrultuda geçiş güzergahlarının denetlenmesi, veba bulaşmış evlerin yıkılması, sirke veya su ile bulaşık yerlerin dezenfekte edilmesi, yiyecek ve elbiselerin temiz tutulması, yolcuların ve gemilerin karantinaya alınması ve hastalık olan yerlerin askerler aracılığıyla kordon altına alınması gibi önlemlere başvurulmuştur²³. Özellikle karantina yönteminin hayata geçirilmesi vebanın etkisini yitirmesindeki en etkili yöntem olmuştur²⁴. Veba salgınları haber alınır alınmaz derhal bölgeye karantina müdürü ile tabip gönderilmiştir. Karantina usulünün etkili kullanımı ile birlikte vebanın yayılmasına engel olunmuştur. Veba salgınları daha çok Denizli'nin çevresinde yer alan bölgelerde etkili olmuş ve ölümlere sebebiyet vermiştir. Örneğin 1844'te Kütahya sancağına bağlı Danişmentlü kazasında Bey ve Alacaatlı köyleri ile birkaç mahallesinde *illet-i mahûfe-i vebanın* görülmesi üzerine karantina müdürüyle tabibin derhal adı geçen bölgeye giderek karantinaca gerekli olan sıhhi tedbirlerin alınması istenmiştir²⁵. 1900 yılında ise İzmir'de veba salgınının görülmesi üzerine Maltepe hastanesinde görevli Binbaşı Ziya Refik Efendi ile Kaymakam Halit Hüsrev ve Binbaşı Nadir Efendi Tefenni, Burdur ve Kaş kazalarında geçici olarak görevlendirilmiş, hastalığın bertaraf edilmesi üzerine ise yerlerine dönmüşlerdir²⁶. Buradan hareketle devletin herhangi bir yerde çıkan salgının çevre illere yayılıp yayılmadığını kontrol ettiğini görmekteyiz.

Vebanın en sık görüldüğü yerlerden biri olan Ege Bölgesi'nde yer alan Denizli, İzmir ve çevresine göre veba salgınlarından daha az etkilenmiştir. Ticari, ekonomik ve sosyal ilişkilerin yoğun yaşandığı bir liman kenti

17 Ayar, agt, s. 77.

18 İ. HUS. 16/53.

19 Yıldırım, agm, s. 74.

20 DH. UMVM. 80/20.

21 Özdemir, age, s. 18, 21.

22 Mesut Ayar, Tarık Özçelik, "XIX. Asır Ortalarına Kadar Osmanlı'da Veba Salgınlarının Tarihçesi", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 56.

23 Yıldız, agt, s. 17.

24 Mesut Ayar, Tarık Özçelik, agm, s. 69.

25 HR. MKT. 1/42.

26 DH. MKT. 2410/90.

olmasından dolayı İzmir, uzun yıllar boyunca ve arka arkaya veba salgınlarına maruz kalmıştır. 1716'dan 1720'ye, 1734'ten 1743'e, 1757'den 1763'e 1765'ten 1772'ye, 1783'ten 1795 ve 1812'den 1817'ye kadarki devirlerde veba salgınları görülmüştür. İzmir'in yanı sıra Manisa, Balıkesir, Kırkağaç, Alaşehir, Ödemiş, Kasaba, Bergama ve Aydın gibi şehir ve kasabalarda da çeşitli tarihlerde veba salgınları görülmüştür. Gediz ile Menderes'in doğduğu orta dağlık bölge ile kıyı bölgelerinde veba salgınları etkili olmuştur²⁷.

2. Kolera

19. yüzyılda vebanın yerini kolera salgını almış ve dünya genelinde ölümlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Sanayileşmenin başlamasıyla birlikte kırsal kesimde yaşayanlar şehirlere göç etmiş ve nüfus yoğunluğu yaşanan kentlerde yaşam koşulları kötüleşmeye başlamıştır. Ulaşım araçlarının yaygınlaşmasıyla beraber ulusal ve uluslararası düzeyde etkileşim artmıştır. Bunun gibi nedenlerden dolayı 1817'de Bengal'de baş gösteren kolera yayılmak için uygun bir ortam bulmuş, önceleri Hindistan ardından da bütün dünyayı saran salgın bu yüzyılın en tehlikeli hastalığı olmuştur²⁸. Kolera için Latince hastalık anlamına gelen *morbus* ile birlikte *cholera morbus* tabiri kullanılmış, Araplar bu hastalık için *maraz-ı esved*, Osmanlılar ise *karasarılık*, *maraz-ı cedid* ve *cholera foudroyant* ifadelerini kullanmışlardır. Osmanlı arşiv belgelerinde ise *kolera morbus*, *illet-i kolera*, *illet-i âdiyye*, *illet-i mahûf*, *illet-i müdhîse*²⁹ ile salgın hastalıklar için de kullanılan *illet-i sâriyye* şeklinde tanımlamalara yer verilmiştir. Veba, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklarla daha önceden tanışmış olan insanoğlu, kolera'nın hızla ilerlemesi ve kısa zamanda insan bedenini zayıflatarak ölüme götürmesi karşısında büyük bir çaresizlik yaşamıştır. Daha önceki salgınlara karşı alınan karantina ve diğer tedbirlerin kolera ile mücadelede yetersiz kalması üzerine özellikle Avrupa'da yeni teknik ve gereçler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bunların yapılmasına kadarki geçen zamanda büyük bir coğrafyaya yayılmış olan kolera binlerce insanın hayatını yitirmesine neden olmuştur³⁰.

19. yüzyıl boyunca farklı coğrafyalarda etkisini sürdüren kolera salgınlarından Denizli ve çevresi de etkilenmiş ve bu salgınlardan en büyüğü 1865 yılında yaşanmıştır. Haziran ayının sonlarına doğru Mısır'dan kalkan bir gemi vasıtasıyla Kasımpaşa Limanı'na ulaşan salgın hızlı bir biçimde etrafa yayılmıştır. Salgında hayatını kaybedenlerin sayısı 30.000 civarında olduğu için toplum tarafından "Büyük Kolera" olarak tanımlanmıştır³¹. Büyük kolera salgını Denizli'yi de etkilemiş ancak can kayıpları diğer şehirlere göre çok daha az sayıda gerçekleşmiştir. İki aya yakın süren kolera salgını sırasında uygulanan koruyucu önlemler ile İngiliz Hekim Perikli'nin tedavi yöntemleri etkili olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilmesinin ardından bölgeye gelen Perikli, geceyi gündüze katarak *hüsn-i hizmet* eylemiş ve salgın süresi boyunca hastaları muayene etmesinin yanında ilaç tedavisi uygulamıştır. Ekonomik durumu iyi olmayan hastalara ücretsiz bir şekilde bakması ve hastaların sağlığına kavuşması için verdiği büyük çaba halkın çok hoşuna gitmiştir. Hekim Perikli, kolera'ya yakalanmış 103 kişiyi tedavi ettiğini, Denizli'de yaşanan kayıpların diğer bölgelerdeki gibi fazla olmadığını ve tedavisini yaptığı hastaların pek çoğunun da sağlığına kavuştuğunu ifade ettikten sonra emeklerine karşılık olmak üzere kendisine bir kıta madalya taltif edilmesini talep etmiştir. Denizli meclisi de hekimin bu isteğini yerinde bularak durumu Sadaret'e iletmıştır³².

1893 yılında İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını ise alınan tüm önlemlere rağmen çevre şehir ve kasabalarına sirayet ederek ciddi tahribata sebep olmuştur. Diğer bölgelere nazaran Denizli'deki kolera İzmir'den sonraki en yüksek vaka ve ölüm sayısına ulaşmış, 149 kişiye bulaşan hastalık 87'sinin ölümüne sebebiyet vermiştir. Eylül ortalarında başlayan salgın yaklaşık bir ay sürmüş ve 11 Ekim'den itibaren etkisini yitirmiştir. Hıfzısıhha-i umumi müfettişi Mirliva Bonkowski Paşa, bölgedeki halkın hijyen kurallarına uymadığı gerekçesiyle salgının etkili olduğunu ifade etmiştir. Salgının çevre vilayetlere bulaşmaması için gereken tedbirlerin alınması istenmiştir.

27 Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 58, 60; 17. yüzyılın ikinci yarısında İzmir'de yaşanan veba salgınları Ceneviz konsoloslarının mektuplarına da yansımıştır. Selim Parlaz, "Ceneviz Konsolos Mektupları Işığında XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Limanına Yansıyan Hareketlilik Hakkında Bazı Notlar (1665-1675)", *Aydinoğulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e Bakmak: İzmir'in Dünü ve Yarını (5-7 Nisan 2018)*, 3. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiri Kitabı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2019, s. 387.

28 Nuran Yıldırım, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistik Defterleri", *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 119.

29 A. MKT. MHM. 345/66.

30 Yılmaz, agm, s. 29.

31 Nuran Yıldırım, "Büyük Kolera Salgını (1865) ve Mabeyn-i Hümayun Eczacısı Vincent Péche ile Robert Kolej'den Cyrus Hamlin'in Kullandıkları Antikolerik Terkipler", *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları I*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 90.

32 A. MKT. MHM. 345/66.

Bunun için İzmir'den yeterli sayıda sağlıkçının özel bir tren ile derhal Denizli'ye gönderilmesi ve orada münasip miktar barakalar inşa ettirilerek bunların hastane olarak kullanılması talep edilmiştir. Tıbbi açıdan gereken bütün önlemler alınarak hastalığın yayılmasına meydan verilmemesi konusunda bölgedeki yetkililer uyarılmıştır. Ayrıca Bonkowski Paşa'ya Denizli'de yerine bir vekil bırakması ve bölgedeki gelişmeleri takip etmek üzere 2-3 günde bir Denizli'ye gidip gelmesi emredilmiştir³³. 16 Ekim'de yazılan yazıda icra edilen tedbirler neticesinde 6 günden beri Denizli'de kolera salgınının olmadığı ve Şamlı köyünde 5 hanede şüphe olması üzerine derhal seygar tabip gönderildiğini ve yapılan tedavilerinde korkulacak bir şeyin olmadığı bildirilmiştir. Tavas kazasının Kızılcaölük köyünde de bir hastalığın zuhur etmesi üzerine tedavi ve tedbirlerin alındığı ifade edilmiştir³⁴. Merkezde kontrol altına alınmasına rağmen Denizli'nin köylerinde etkisini sürdüren salgın Tavas, Sarayköy, Buldan ve köylerde³⁵ devam etmiş, Kasım ayının başlarında köylerden birinde tekrarladığı düşünülen mikrop neticesinde taşınan hastalık nedeniyle birkaç can kaybı daha yaşanmış ve ay sonunda da nihayet buralardan çekilmiştir³⁶. 1893 kolera salgını Eskişehir, Kütahya ve civarında da etkili olmuştur. Koleranın çıktığı düşünülen ve Kütahya'ya inşa edilmekte olan demiryolu hattı üzerinde çalışan işçilerin arasında şiddetli bir biçimde görülmesinden dolayı Eskişehir'e karşı kordonun Kütahya civarında olması gerektiğine karar verilmiştir³⁷. Eskişehir'de ise 3-4 günden beri görünmekte olan birkaç şüpheli hastanın koleraya yakalanmış oldukları doktorlar tarafından tasdik olunmasıyla birlikte gerekli önlemler alınmaya başlanmıştır.

Hastalık bulaşan hanelerin kordon altına alınması için mevcut zabtiye neferatı yeterli sayıya çıkarılmış ve orada bulunan bir bölük piyade ile bir bölük süvari askerinin *lüzûmu kadar* kordonların muhafazasına tayin olunmuştur. Şehirde askeri hastane ile eczanenin mevcut olmamasından dolayı münasip bir mahalin kolera tedavisine mahsus olmak üzere geçici hastane yapılması istenmiştir. İzmir'den birkaç tabip ile lüzumu kadar eczacının hızlı bir şekilde bölgeye gönderilerek hekimler marifetiyle gerekli olan bütün sıhhi tedbirlerin alınması talep edilmiştir³⁸. Ayrıca bölgede kolera salgınının olup olmadığına merkeze bildirilmesi istenmiştir. Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa 17 Kasım'da kaleme aldığı yazıda İzmir'de 20, Denizli'de ise 5 gündür yeni hastanın görülmediğini beyan etmiştir. Buldan kazasına bağlı Yenice köyünde ise önceki gün 2 kişinin hastalığı şüpheli görülmüş, söz konusu köy karantina altına alınarak *tedâbîr-i sıhhiyye ve fenniye* icra edilmiş ve vilayetin diğer bölgelerinde herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır³⁹. 26 Kasım'da ise Denizli'de 2, Yenice köyünde ise 1 kişinin yaşamını yitirdiği ve vefat edenlerin ikamet ettikleri yerler kordon altına alınıp *tedâbîr-i lâzime-i fenniyyenin* icra edildiği bildirilmiştir⁴⁰.

Osmanlı devlet adamları bir yandan kolera salgını öte yandan halk arasında dolaşan söylentilerle mücadele etmiştir. Kolera salgını nedeniyle hayatını kaybedenlerin gömülürken vücutlarına uygulanan kimyevi ürünlerden kaynaklanan ölümlerin meydana geldiği ve koleradan ölen Müslümanların *gasl olunmayarak ve cenaze namazlarının kılınmayarak* defnedildiği gibi birtakım söylentiler çıkmıştır. Söylentilere cevap vermek amacıyla gazetelerde haberler yayınlanmış ve halk arasında yayılan rivayetlerin asılsız olduğu ifade edilmiştir. Çünkü defalarca ilan edildiği gibi kolera salgını ile mücadele eden doktorların görevlerini son derece dikkat ve itinalı bir şekilde yerine getirdikleri bildirilmiştir. Kolera nedeniyle hayatını kaybedenlerin defni esnasında kullanılan kimyasal maddelerin gereği kadar ve etraftakileri zehirlemeyecek miktarda üretildiği, Müslüman olsun gayrimüslim olsun ölenlerin tümünün dini vecibelerine göre gömüldükleri ve bu tür asılsız söylentilere inanmamaları gerektiği konusunda toplum uyarılmıştır⁴¹. Ayrıca salgınlar esnasında yapılması istenen hijyen ve temizlik kurallarına uyulup uyulmadığı hususunda görevlendirmeler yapılarak gelişmeler takip edilmiştir. 1893 yılındaki kolera salgını sebebiyle Denizli'deki temizlik ve hijyen kurallarına uyulup uyulmadığına nezaret etmek üzere Edhem adında bir kişi görevlendirilmiştir. Edhem, görevlendirildiğine dair telgrafı alır almaz derhal harekete geçerek işe koyulduğundan söz etmiştir. Bölgedeki bütün yetkililerin salgının bertaraf edilmesi hususunda gereken gayreti sonuna kadar gösterdiklerini ve temizlik işlerinin de son derece dikkatli bir biçimde yerine getirildiğini ifade

33 İ. HUS. 16/53.

34 Y. PRK. UM. 28/66.

35 29 Ekim 1893'de Tavas kazasına bağlı Kızılcaölük köyünde daha önceden salgın bulaşmış olan dört kişiden ikisi hayatını kaybetmiş diğer ikisi ise sağlığına kavuşmuştur. Ertesi gün ise Irlıanlı'da bir kişiye hastalık bulaşmıştır. Sabah, No. 1513 (21 R 1311/31 Ekim 1893), 1518 (25 R 1311/5 Kasım 1893), s. 1.

36 Ayar, agt, s. 77-78.

37 Y. PRK. UM. 28/66.

38 Y. PRK. UM. 28/66.

39 Y. PRK. UM. 28/75.

40 Sabah, No. 1539 (17 Ca 1311/26 Kasım 1893), s. 1.

41 Sabah, No. 1538 (16 Ca 1311/25 Kasım 1893), s. 1.

etmiştir. Hastalık zuhur eden hapishanede derhal harekete geçildiğini ve hükümet konağının da iç ve dışının temizlenmesine itina gösterildiğini belirtmiştir. Denizli'deki zabitan ile birlikte meclis idare ve belediye üyelerinden birkaçı kasaba içlerinin temizliği konusunda tayin edilmişlerdir. Bölgede teftiş yaptığı esnada Bonkovski Paşa ile beraberindeki heyetin tren ile Denizli'ye geldiklerini ve doğruca hükümet konağına giderek hapishaneyi teftiş ettiklerini de sözlerine eklemiştir⁴².

1911 yılında Denizli'de görülen kolera salgınının ise İstanbul'dan bölgeye ulaştığı tahmin edilmektedir. Rusya'dan gelen yolcu ve tüccar vasıtasıyla taşınan hastalık önceleri İstanbul ardından hızlı bir biçimde Anadolu'ya yayılmıştır⁴³. Haziran ayında hastalığın Denizli, Sarayköy ve Nazilli'de ortaya çıkmasıyla birlikte buradaki hastanelerin bir kısmı koleralı hastaların tedavisi için kullanılmış ve bölge kordon altına alınmıştır. Ancak kordonların korunması için gerekli olan jandarma efradı yetersiz kalmış bunun üzerine destek ekipler talep edilmiştir. Alınan önlemlere rağmen kolera bölgede şiddetini arttırarak Tavas, Çal, Garbi Karaağaç gibi kazalara sıçramıştır. Temmuz ayında salgın en şiddetli seviyelere çıkmış ve kısa bir süre içinde çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Bu durum bölgedeki halk arasında büyük endişe ve paniğe sebebiyet vermiştir. Güvenlik güçlerinin yanı sıra doktor eksikliği de kendisini göstermiş ve bu konuda büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Gerek kolera salgınına karşı kurulan kordonların korunması gerek bölgeye sevk edilecek doktor sayısındaki yetersizlik devlet yetkilileri için ciddi bir sorun oluşturmuştur. Kordon tesisinin yanı sıra karantina yöntemi uygulanmış, bulaşık eşya ve evler yakılmış ve cenazelerin defni sırasında çevreye hastalığın yayılmaması için önlemler alınmıştır⁴⁴. Ayrıca sık sık bölgedeki yetkililer uyarılarak koleraya karşı alınacak tedbirlerin eksiksiz bir biçimde yapılması istenmiştir. Bu çağrıya uymayanların ve görevini suistimal edenlerin cezalandırılması talep edilmiştir⁴⁵. Görevini kötüye kullanmasından dolayı Kaklık karantina tabibi Sabık İstiradi Efendi, Geyikler kazası meclis idare mahkemesince yargılanmıştır. İstiradi Efendi'ye atfedilen suçlar arasında müstahdemlerin maaşlarını eksik vermesi ve İzmir'den gelen yolcuları karantinaya alması gerekirken almamış olmasıdır. İstiradi, cereyan eden mahkemesi neticesinde müstahdemlerin maaşlarını noksan olarak ödemesi hakkında müracaat olmaması nedeniyle beraat etmiştir. İzmir'den gelen yolcuları 5 gün karantinaya tabi tutması gerekirken kolera geçtiğini varsayarak hiçbir resmi emre bağlı olmaksızın yolcuları karantina süresinin bitiminden evvel salıverdiği anlaşılmıştır. Kendilerinden beşer yevmiye alarak ellerine karantina beklediklerini gösteren belgeler verdiği ve makbuzu olan karantina eccasından zimmetinde 51 kuruş kaldığının ikrar ve itirafından anlaşılması üzerine Cerâim-i Sıhhiye Kanununun 14. maddesine göre 1 sene müddetle hapis, 5 lira para cezası ve zimmetinde kalan meblağla mahkeme masraflarını ödemesine karar verilmiştir⁴⁶.

1911 yılındaki kolera salgını özellikle köylerde hüküm sürmüş ve pek çok kişiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Dönemin Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Reisi Besim Ömer, bu durumu ortaya çıkaran sebepler ve salgından nasıl korunması gerektiği hususunda bir yazı kaleme almıştır. Besim Ömer, kolera salgınının yeni yöntemler neticesinde yayılmasının engellendiğini ifade etmiştir. Buna rağmen, Anadolu'nun çeşitli vilayet ve köylerinde salgının hala hüküm sürmesi hastalığın yayılmasının önüne geçmek için uygulanması gereken tedbirlerin yeteri kadar uygulanmamasından kaynaklanmıştır. Bu konuda halkın cehaleti kadar bulaşık ile temiz yerlerin birbirine karışmasına engel olan ve kordonları muhafaza etmekle görevli memurların sayılarının yetersizliği etkili olmuştur. Herhangi bir bölgede kolera bitirmek için en etkili yöntem, ilk vaka görülür görülmez derhal yetkililere haber vermek ve bütün fenni araçlarla kolera etkilerini azaltacak müdahalelerde bulunmaktır. Bir yerde ortaya çıkan ilk kolera vakasına zamanında müdahale edilmediği takdirde hastalık, insanlar ve eşyalar aracılığıyla öteye beriye yayılarak şiddetini günden güne arttıracaktır. Denizli'deki köylerde kolera etkili olması bu gibi sebeplerden ileri gelmiştir. Hastalığın giderek yaygınlaşması doğal olarak alınacak sıhhi tedbirlerin uygulanmasına engel teşkil etmiştir. En fazla kasaba ve köylerde yaşayanlar arasında görülen kolera salgınından korunmak için halka temiz havalı, güneşli, ağaçlık alanlar ile bağ ve bahçelere çıkarak bir süre orada dağınık bir biçimde yaşamaları tavsiye edilmiştir. Çünkü kasaba ve köylerdeki evlerinde bir arada yaşayan halkın arasına kolera girmesi kolay, oradan çıkması ise oldukça zor bir durumdur. Dağ, bağ ve bahçelerde

42 Y. PRK. ASK. 94/55.

43 Oya Dağlar, "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 6-8 Eylül 2006, Bildiriler I, Ed. Ayfer Özçelik, M. Yaşar Ertaş, Yusuf Kılıç, Yasemin Avcı, Süleyman İnan, Selim Parlaz, Fakülte Kitabevi, Denizli 2007, s. 370.

44 Dağlar, agm, s. 373.

45 DH. UMVM. 79/32.

46 DH. İD. 142/4.

temiz, havadar yerlerde yaşayarak birbirlerinden uzak ve münferit bir şekilde zaman geçirildiği takdirde koleranın etki alanı sınırlandırılmış olacaktır. Bu yeni yöntemin daha önce ülkenin bazı vilayetlerinde etkili olan kolera salgını zamanlarında da kullanıldığı aktarılmıştır. Oralardaki halkın bağ ve bahçelere çıkmak ve dağınık bir biçimde yayılmak suretiyle havadar mevkilere çadırlar kurup geçici barakalar inşa eyleyerek *istilanın şiddetini zayıf ettiği vakte kadar* durdukları anlatılmıştır. Bölge halkı bu şekilde davranarak kendilerini koleranın saldırısından muhafaza etmiş ve ölümlerin önüne geçmiştir. Bu husus, bölgede görev yapmış sıhhiye memurlarının da dikkatlerinden kaçmamıştır. Dolayısıyla hastalığın hükmünü şiddetli bir şekilde sürdürdüğü söz konusu vilayetlerdeki kasaba ve köy sakinlerinin *pek mühim bir tedbir sayılan* temiz havalı ve bol güneşli mahallere, bahçelere ve bağlara yayılarak oralarda ikamet etmeleri istenmiştir. Bu tedbirin tatbiki esnasında ahalinin istirahat ve emniyetlerinin temini hususunda yerel hükümetler de uyarılmıştır⁴⁷. Merkez tarafından talep edilen düzenlemelerin ne kadarının yapıldığı ile bölgede salgının niçin hala varlığını sürdürdüğü hususunda teftiş yapmak üzere görevliler de sevk edilmiştir. Mülkiye Heyet-i Teftişine Reisi Heyder, Denizli'ye gelerek incelemelerde bulunmuş ve bölgede kolera salgınının az miktarda olsa da hala varlığını sürdürdüğünü ve bunun tedbirlerin yeterince alınmaması ile görevli memurların ücretlerinin ödenmemesinden kaynaklandığını bildirmiştir⁴⁸.

Osmanlı devlet yetkilileri kolera ve diğer salgınlar karşısında gerekli tedbirleri alarak bu konuda son derece hassas davranmışlardır. Salgınların önlenmesi amacıyla gönderilen malzemelerin başka işlerde kullanılmaması hususunda uyarılarda bulunmak maksadıyla sık sık yazılar gönderilmiş ve görevlilerin dikkatli olması gerektiği ifade edilmiştir⁴⁹. Kolera hastalığının İzmir'de hala devam etmekte olması nedeniyle imhası için lazım gelen *tedâbir-i fenniye'nin bi't-tamam tatbik ve icrâsında kusûr vuku' bulduğu takdirde* hastalığın tekrar ortaya çıkabileceği belirtilmiştir. İlet-i mezkûrenin Marsilya'da iki seneden beri devam etmesi dezenfeksiyon usulünün mükemmelen icra edilmemiş olmasından kaynaklandığını Meclis-i Sıhhiye azasından Fransız Doktor Mahme tarafından beyan edildiğini ve İzmir'de hastalık görülen yerlerde koruyucu tedbirlerin alınmasının zorunluluk olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca hastalığın belli bir bölgede mi yoksa muhtelif mahallerde mi görüldüğünün, bulaşma ve olayların ne sıklıkla olduğu, salgın bulaşan hastaların sosyal statüleri ile ne yiyip içtikleri hakkında her gün telgrafla merkeze haber verilmesi talep edilmiştir⁵⁰. Yetkililer tarafından salgınların etkisini azaltmak amacıyla yoğun çaba sarf edilmiş, Avrupa'da görülen salgınlar takip edilerek gazetelerde⁵¹ yer verilmiş ve hastalığa yol açan nedenler araştırılmıştır.

3. Diğer Salgın Hastalıklar

Denizli ve çevresinde görülen diğer salgınlar ise humma, sıtma, çiçek ve tifo gibi hastalıklardır. Bulaşıcı ve önlem alınmadığı takdirde ölümcül olan bu salgınların yayılmasının engellenmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Salgınlar yol açan sıtma (malarya), dişi sivrisineklerin sokmasıyla insanlara bulaşan ve ateşli nöbetlerle seyreden bir hastalıktır. Savaş ve bazı karışıklık dönemlerinde etkisini arttırmış olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin başlangıcından itibaren aralıklarla etkili olmuştur⁵². İnsanların yüzünde iz bırakan, ateşli ve ağır geçen bulaşıcı bir hastalık olan çiçek ise yaraların içinde bulunan virüsün hastanın eşyalarının kullanılması, sinek ve virüslü havanın solunması gibi sebeplerle diğer insanlara bulaşır. Yüksek ateş ile geçen 3-4 günün ardından vücutta kızarıklık ve izler oluşur. Yüzün ardından baş, göğüs, sırt, kol ve bacaklarda kırmızı lekeler belirmeye başlar⁵³. Diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Denizli halkı da sıtma ve çiçek hastalığının yaptığı tahribattan etkilenmiştir. Hatta Şubat 1848 tarihinde yazılan bir belgede Denizli ahalisinin çoğunun⁵⁴ sıtmalı, çocuklarının ise çiçek hastalığına müptela oldukları bildirilmiştir. Sıtma ve çiçek hastalığına yakalanmış olanların tedavisini gerçekleştirmek üzere daha önce

47 DH. İD. 50-2/10.

48 DH. UMVM. 79/32.

49 30 Eylül 1916'da Akhisar kazasında kolera illetinin hâkim olduğu bir sırada çekirgelerin itlafı amacıyla gönderilen çinkolu suların yedi adedinin kaza kaymakamı tarafından tabutlar için kullanıldığından cereyan eden haberleşmeden anlaşılması üzerine büyük fedakârlıklarla satın alınarak getirilmiş olan çinkolu suların amacı dışında başka işler için harcanmaması hususunda Karesi, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Manisa, Menteşe, Antalya ve Beyşehir'de bulunan yetkililer uyarılmıştır. DH. İ. UM. EK. 80/34.

50 Y. PRK. UM. 28/66.

51 Sabah, No. 1498 (6 R 1311/17 Ekim 1893), s. 2.

52 İnci Hot, "Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2015, s. 115.

53 Abdulkadir Gül, "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum 2009, s. 262.

54 Denizli ahalisinin ekserisinin salgın hastalığa duçar olmasının sebebi olarak havası gösterilmiştir. A. MKT. 134/4.

bölgeye gönderilmiş olan Ligor isimli tabip, bir yıl süreyle kaza hekimi olarak görevlendirilmiştir. Tabip Ligor'a temmuz ayından itibaren aylık 2.000 kuruş maaş verilmesi ve bu maaşın da Denizli kazasının yıllık bütçesinden karşılanması istenmiştir⁵⁵.

Ateşli bir hastalık olan humma, bit ve kenelerdeki virüsün insanlara bulaşması neticesinde ortaya çıkmıştır. Ateş ve üşüme ile kendisini gösteren hastalıkta yüksek ateş 3-5 gün sürdükten sonra diner, yaklaşık bir hafta süren ateşsiz bir dönemden sonra halsizlik, baş ve eklem ağrıları ile beliren hastalığın ikinci safhası başlardı⁵⁶. Diğer hummalı hastalıklar gibi bütün dünyada salgınlar yapmış ve 1741'de Avrupa'da ayrı bir hastalık olarak tanımlanmıştır. 18 ve 19. yüzyılda İngiltere'de, 1895-1896 ve 1908'de Rusya'da büyük salgınlar şeklinde görülmüştür. Hastalık lekeli tifo gibi daha çok savaş alanlarında askerler arasında, kalabalık yerlerde, açlık ve sefalet dönemlerinde artış göstermiştir⁵⁷.

İnsanların bir arada yaşadıkları yerlerden biri olan hapisaneler salgınların yayılması için oldukça elverişli mekânlar olmuşlardır. Bu konuda cezaevi yönetimleri merkezi uyararak hapisanelerin fiziksel durumunun düzeltilmesini talep ederlerdi. 1892 yılında Denizli hapisanesinin altını su basmış, zamanla suyun yosun tutmasından dolayı tifo hastalığı baş göstermiş ve mahkumların birkaçı vefat etmiş, salgın ve ölümlerin son bulması amacıyla cüzi bir masraf harcanarak bu duruma bir son verilmesi talep edilmiştir⁵⁸. Verilen cevaptan Denizli hapisanesinin koşullarında suların mecrainın olmamasından dolayı biriken suların zamanla hastalık peyda ettiğine, bundan dolayı söz konusu yerde hastalık ve ölümlerin eksik olmadığı anlaşılmıştır. Gerekli yerlere lağımalar inşa edilmek suretiyle suların birikmesi ve zamanla hastalığa sebebiyet verecek bakterilerin çoğalmasına engel olunması amacıyla 5.180 kuruşun sarfı uygun görülmüştür⁵⁹. 1896'da Denizli hapisanesinde yatan bazı mahkumların kaçmaya çalışması ve içeride oluşan sıkışıklığa bir son verilmesi amacıyla çalışma başlatılmıştır. Hem firar etme teşebbüslerinin önüne geçmek hem de hapisanenin fiziksel durumunun iyileştirilmesi amacıyla cezaevine yeni odalar inşa edilmesi düşünülmüştür. Bunun için keşif defterleri hazırlanmış, plan ve ölçümler yapılmıştır⁶⁰. Ancak bu girişim de sonuçsuz kalmış ve 1917 yılında Denizli hapisanesinin toplam 180 kişi olan kapasitesi Antalya, Menteşe, Burdur ve Denizli'deki divan-ı harp suçlularının dahil edilmesiyle birlikte 440'a yükselmiştir. Cezaevinde oluşan kalabalık nedeniyle tifüs hastalığı baş göstermiş ve bunun neticesinde yaşamını yitiren mahkumlar olmuştur. Ayrıca geçen sene etkili olan ve hala basilleri (bakteri) mevcut olması muhtemel bulunan koleranın da yeniden harekete geçebileceğinden dolayı yetkililerce önlemler alınmaya çalışılmıştır. Hapishanedeki izdihamın azaltılması amacıyla mahkumlar için ayrı bir binanın tedarik edilmesi düşünülmüştür. Ancak daha sonra buradaki suçluların Aydın'a gönderilmesiyle birlikte hâsıl olan izdiham ortadan kaldırılmış ve bir buçuk aydan beri etkili olan tifüs salgını alınan sıhhi tedbirler neticesinde bertaraf edilmiştir⁶¹.

Denizli'deki diğer hapisanelerde de benzer durumlar yaşanmıştır. Sarayköy ve Buldan hapisanelerinin sağlık açısından uygun olmadıkları anlaşılmıştır. Hatta Buldan hapisanesinin zemininin toprak, içerisinin karanlık ve rutubetli olmasından dolayı hükümlülerin hayatının tehlike altında olduğu ve hapisanenin hıfzısıhha kurallarına uygun olarak ıslah edilmesi gerektiği bildirilmiştir⁶². Ancak bu talebin sonuçsuz kaldığı sonradan yapılan başvurulardan anlaşılmıştır. 1906 ve 1907 yıllarında yapılan yazışmalarda Buldan hapisanesinin fiziki özelliklerinin sağlık açısından elverişsiz olduğu ve hapisanenin harap bir halde olduğu bildirilmiştir⁶³. Buldan hapisanesinin karşılaştığı sorunların bir diğeri ise haddinden fazla tutukluya ev sahipliği yapmış olmasıdır. 1912'de Buldan hapisanesinin düzensiz, havasız ve rutubetli olmasının yanı sıra 20 kişiyi barındırabilecek iken mevcudunun daima 60 civarında olmasından dolayı izdiham yaşandığı, oluşan izdiham sebebiyle salgın hastalıkların ortaya çıktığı ve bu duruma bir son verilmesi gerektiği talep edilmiştir⁶⁴. Tavas hapisanesi de aşırı kalabalık nedeniyle ölümlerin eksik olmadığı bir diğer mekândır. Oldukça dar olması nedeniyle mahkumların

55 C. SH. 17/823; İ. DH. 180/9832.

56 Hot, *age*, s. 142.

57 Özdemir, *age*, s. 43.

58 DH. MKT. 2002/11.

59 DH. MKT. 2013/124; yapılacak iş için ödenmesi gereken meblağ, içinde bulunulan yılın tamirat giderlerinden verilememiş, yılsonunda tertibat-ı saire tasarrufundan ödenmesi uygun görülmüştür. DH. MKT. 2024/99.

60 ŞD. 1396/9.

61 DH. MB. HPS. 77/35.

62 DH. MKT. 506/20.

63 DH. TMIK. S. 61/69; 66/20.

64 DH. MB. HPS. M. 7/64.

sığamadığı ve hijyen kurallarının tam anlamıyla uygulanamadığı bir yer olmasından dolayı salgın hastalıklar neticesinde ölümler meydana gelmiştir. Sıkışıklıktan dolayı tutuklanan kişilerin buraya gönderilmemesi gerektiği ifade edilmesine rağmen hükümlüler gönderilmeye devam etmiştir⁶⁵.

Diğer salgınlarda olduğu gibi Osmanlı devlet adamları hastalıkların ortaya çıkar çıkmaz derhal merkeze bildirilmesini⁶⁶ ve yerel idarecilerin bu konuda çok titiz davranması gerektiğini ifade etmişlerse de bazı durumlarda salgınların merkezden gizlendiği ya da salgının tam olarak anlaşılmadığı ve bölge yöneticilerinin birbirlerini suçladıkları görülmüştür. Şubat 1888'de Denizli'nin Kadı nahiyesinde 56 kişinin ölümü üzerine başlatılan soruşturma neticesinde Sarayköy Kaymakamı Mehmed Naim Bey⁶⁷ ile nahiye müdürü görevden azledilmiştir. Çünkü meydana gelen ölümlerin önlenmesi amacıyla kaymakam ve müdür tarafından merkeze herhangi bir bilgi verilmeyerek vefatların açıklıktan meydana geldiği ifade edilmiştir. Ancak *vefeyât-ı mezkûre açıklıktan olmayub* Eylül ayından beri oralarda hüküm sürmekte olan ishal, dizanteri ve humma-yi naibe (nöbetli sıtma) illetlerinden dört ay zarfında meydana geldiği Denizli mutasarrıflığıyla birlikte gönderilen sıhhiye müfettişi tarafından yapılan incelemelerin ardından anlaşılmıştır⁶⁸. Ancak daha sonra yapılan incelemelerde Kadı nahiyesi ahali arasında meydana gelen ölümlerin zahire ihtiyacından değil halkın öteden beri alışkın oldukları çığ patlıcan yeme geleneklerinden kaynaklanan bazı hastalıklardan dolayı yaşandığı ifade edilmiştir⁶⁹. Ölümlerin sebebinin araştırılması için Meclis-i Mahsusa-i Vükela kararıyla askeriyeden bir tahkik memuru görevlendirilmiştir. Memurun sunduğu rapor doğrultusunda Denizli mutasarrıfı Feham Paşa'nın halk nazarında kendisinden nefret edilen birisi olarak görülmesi nedeniyle görevinden azledilerek yerine İçel mutasarrıflığından istifa eden Ragıb Paşa'nın tayin edilmesine karar verilmiştir⁷⁰. Kaymakam Mehmed Naim ile müdür Ahmed Lütfi Efendi, vefat olaylarının bölgede meydana gelen kıtlık nedeniyle yaşandığını bildirmişlerse de bu açıklamaları mutasarrıflık tarafından kabul edilmemiştir. Ancak Denizli mutasarrıfının incelemeler neticesinde görevinden azledilmesi ve verdikleri dilekçelerinin değerlendirilmesi neticesinde mayıs ayında her ikisinin de memuriyetlerine iade edilmesi uygun görülmüştür⁷¹. Sabık mutasarrıf Feham Paşa ise hakkındaki iddiaların asılsız olduğunu ve tahkik memurunun vefat edenlerin açıklıktan öldüğü yönündeki raporunun gerçeği yansıtmadığını dile getirmiştir. Nahiye müdürü ile bazı muhtarların ifadelerinden hareketle böyle bir sonuca varıldığını ve kendisinin mağdur edildiğini ifade ederek yeniden yargılanma talebinde bulunmuştur⁷². İnceleme memuru Hafız Adem Bey'in olayı derinlemesine incelememiş olması, Feham Paşa'nın görevini en iyi şekilde yerine getirerek devlete sadık olması ve vazifesinden oldukça memnun olması gibi nedenlerle bu isteği yerine getirilmiştir⁷³. Yapılan yargılamada her ne kadar tahkik memurunun Feham Paşa hakkında görevi tam olarak yerine getiremediği ifade edilmiş ise de Aydın vilayetinden yazılan telgraflar ile diğer belgelerden paşanın görevini eksiksiz bir biçimde yerine getirdiği bildirilmiştir. İdaresi zamanında açıklıktan herhangi bir ölümün meydana geldiğine dair hiçbir malumat alınamamış olması göz önünde bulundurularak mesuliyetinin görülemediği ve durumun Dahiliye Nezareti'ne bildirilmesine karar verilmiştir⁷⁴. Dahiliye Nezareti de Feham Paşa'nın olayda mesuliyetinin bulunmadığını ve şayet mesuliyeti varsa da kendisine verilen azil cezasının yeterli olduğunu ifade etmiştir⁷⁵.

Aynı yılın Kasım ayında Buldan kazasında hummaya yakalanan pek çok hastanın tedavi edildiği ve bu hastaların içinden sadece 2 kişinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir⁷⁶. 1893 yılında ise Garbi Karaağaç kazasına bağlı İrle nahiyesinin Genç Veli ve Navlu köylerinde yaşayanların bazıları tifo ve humma-yi naibe nedeniyle ara sıra ölümlerin yaşandığı ifade edilmiştir. Denizli mutasarrıflığından telgrafla bölgeye yakınlığı nedeniyle Tavas kazası belediye tabibi Kiforik Beyleryan Efendi'nin kazaya giderek salgının önlenmesi için gereken tedbirlerin alınıp uygulamaya konulması istenmiştir. Vilayet Sıhhiye Müfettişi Ali Rıza Efendi de hekimle birlikte giderek bölgede

65 DH. MB. HPS. 78/79.

66 DH. MKT. 136/2.

67 Görevden el çektirilen Sarayköy Kaymakamı Mehmed Naim Bey durumun düzeltilmesi için merkeze bir dilekçe yazmıştır. ŞD. 2926/26.

68 DH. MKT. 1482/115.

69 DH. MKT. 1495/30.

70 DH. MKT. 1502/83.

71 DH. MKT. 1510/16.

72 DH. MKT. 1514/57.

73 DH. MKT. 1522/106.

74 MV. 34/65

75 DH. MKT. 1550/49.

76 DH. MKT. 1561/96.

bir telgraf kaleme alınmış ve geçen sene kaza dahilinde zuhur eden humma-yi naibe ve tifo hastalıkları nedeniyle yalnız üç köyde 90 kişinin vefat ettiğine ancak bu sene hastalığın bertaraf edildiği arz edilmiştir⁷⁷.

Sonuç

Tarihin hemen her döneminde salgın hastalıklardan ölümler meydana gelmiştir. Bir bölgede ortaya çıkan hastalık savaş, ticaret ve göç gibi nedenlerle çevreye yayılarak büyük yıkımlara sebebiyet vermiştir. Avrupa'da "Kara Ölüm" olarak adlandırılan Veba ile erken bir dönemde tanışmış olan insanoğlu özellikle 19. yüzyıldan itibaren karantina usulü ve koruyucu önlemler vasıtasıyla bu hastalık ile etkili bir biçimde mücadele etmeyi başarmıştır. Ancak yüzyılın ortalarından itibaren bütün dünyada kolera salgınları etkili olmaya başlamıştır. Hindistan'da ortaya çıkması nedeniyle Asya Kolerası olarak da adlandırılan koleraya karşı veba ile mücadelede kullanılan yöntemlerin yetersiz kalmasıyla birlikte yeni teknik ve önlemler aranmaya başlanmıştır. Ancak bu esnada geniş bir alanda hüküm süren salgın, binlerce insanın hayatına mal olmuştur. Vebanın etkisinin azaltılmasında en etkili araçlardan biri olan karantina usulünün yanı sıra hastalık bulaşan yerlerin kordon altına alınması ile bulaşıcı hastalığın yayılmasına sebep olan mikroplardan insanların ve kullanılan eşyaların arındırılması koleraya karşı başlıca korunma yöntemleri arasında sayılmıştır.

Coğrafi konumu itibarıyla gerek doğu gerekse de batı menşeli salgın hastalıkların uğrak noktalarından olan Osmanlı Devleti, bulaşıcı hastalıklarla sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır. Herhangi bir bölgede şüpheli ölümlerin olduğunun haber alınması üzerine bölgeye derhal doktor, eczacı ve ilaç gönderilmiştir. Ayrıca Avrupa'da bu sahada meydana gelen gelişmeler takip edilmiş ve hastalığa karşı üretilen teknik malzemeler satın alınarak halkın hizmetine sunulmuştur. Salgın hastalığın ortaya çıktığı bölgelerde yaşanan ölümler devletin hem maddi hem de manevi anlamda kayıplar yaşamasına sebebiyet vermiştir. Karantina ve kordon altına alınarak toplumdaki ayrıştırılan bölgelerde yaşayan insanlar, ticari ve sosyal hayatlarının olumsuz etkilenmesi nedeniyle uygulamalara karşı tepki göstermişlerdir. Ekonomik olarak kayba uğramak istemeyen bazı bölge halkı ve devlet adamları salgınları devlete bildirmemişlerdir. Osmanlı yetkilileri tarafından hem halkın karantinaya karşı olan önyargısı hem de hastalığa karşı olan kadercı bakış açılarını değiştirmek için çaba sarf edilmiştir. Bölgedeki mülki ve idari amirlerin herhangi bir salgın şüphesi durumunda derhal merkeze haber vermeleri, bilgilendirme yapmayanlar hakkında ise cezai işlem uygulanacağı ifade edilmiştir. Halk arasında dolaşan bazı asılsız haberler konusunda ise gazete ve dergiler vasıtasıyla toplum aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Batı Anadolu'nun kavşak noktalarından birisi olan Denizli'de de salgın hastalıklar etkili olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda Denizli ile çevresinde salgınlar meydana gelmiş ve bu salgınlar neticesinde pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Bazı salgınlar şehrin tamamında hissedilirken bazıları birkaç köy ve kasabayı etkisi altına almıştır. Pek çok insanın ölümüne yol açan 1865 Büyük Kolera Salgını'na nazaran Denizli'ye asil yıkıcı etkiyi yapan kolera salgını 1893 yılında gerçekleşmiştir. Bu salgın, İzmir'den sonra en yüksek ölüm oranına Denizli'de ulaşmıştır. Denizli'deki salgınların Anadolu'nun iç kısımları ile İstanbul'a bulaşmaması için Osmanlı devlet adamları burası ile yakından ilgilenmişlerdir. Salgınların yayılmasına engel olmak için gerekli olan tedbir ve yöntemlerin eksiksiz olarak yerine getirilmesi talep edilmiştir. Buldukları yerlerde meydana gelen herhangi bir salgını zamanında haber vermeyenler hakkında ise gerekli incelemeler yapılmıştır.

Hijyen kurallarına uyulmayan, insanların kalabalık bir şekilde yaşadıkları yerler ile kirli ortamlarda salgınların ortaya çıkması ve kısa bir sürede yayılması kaçınılmaz olmuştur. İnsanların toplu olarak yaşadıkları mekanlardan biri olan hapishanelerin temiz tutulması, salgın hastalığa sebep olabilecek durumların ortadan kaldırılması ve gerekli hijyen kurallarına uyulması hususunda il ve ilçelerdeki yetkililer uyarılmıştır. Ancak tüm uyarılara rağmen hapishanelerin ıslahı ve bakımı tam olarak yerine getirilememiştir. Ayrıca haddinden fazla kişiye ev sahipliği yapması nedeniyle hapishanelerde salgınlar eksik olmamış ve hastalık nedeniyle pek çok tutuklu hayatını kaybetmiştir.

77 DH. MKT. 66/30.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşivi Kaynakları

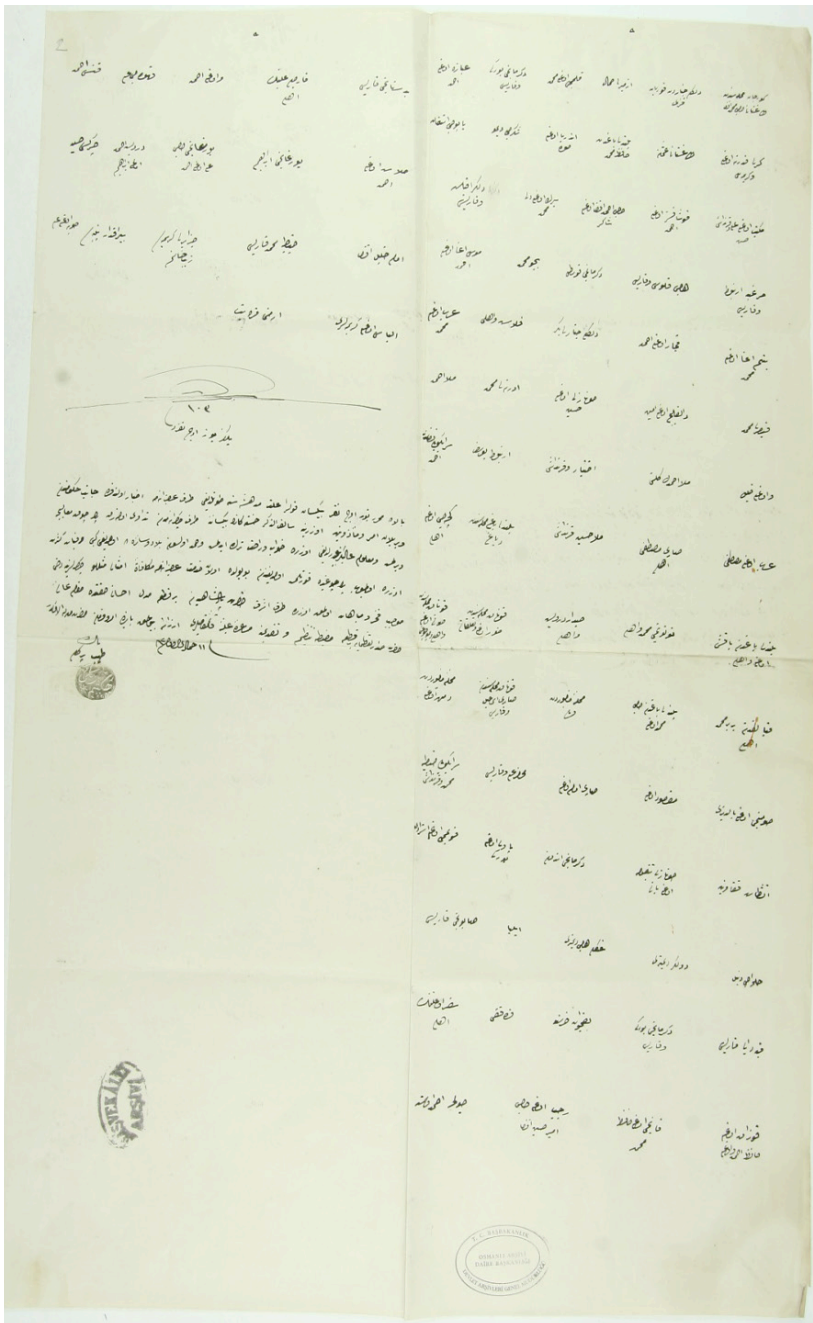
- Cevdet Sıhhiye (C. SH.) 17/823.
Dahiliye Nezâreti İdare. (DH. İD.) 50-2/10; 142/4.
Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye (DH. İ. UM.) 80/34.
Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.) 77/35; 78/79.
Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik (DH. MB. HPS. M.) 7/64.
Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi. (DH. MKT.) 66/30; 136/2; 506/20; 1482/115; 1495/30; 1502/83; 1510/16; 1514/57; 1522/106; 1550/49; 1561/96; 2002/11; 2013/124; 2024/99; 2410/90.
Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH. TMİK. S.) 61/69; 66/20.
Dahiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti. (DH. UMVM.) 79/32; 80/20.
Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi. (HR. MKT.) 1/42.
İrade Dahiliye (İ. DH.) 180/9832.
İrade Hususi. (İ. HUS.) 16/53.
Meclis-i Vükela (MV.) 34/65.
Sadaret Mektubî Kalemi (A. MKT.) 134/4.
Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi. (A. MKT. MHM.) 345/66.
Şura-yı Devlet (ŞD.) 1396/9; 2926/26.
Yıldız Perakende Askerî Maruzât. (Y. PRK. ASK.) 94/55.
Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı. (Y. PRK. UM.) 28/66; 28/75.

Gazete, Araştırma Eserler ve Makaleler

- Ak, M. (2011). "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/17, 254-268.
Ayar, M. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi.
Ayar, M. ve Tarık Özçelik. (2015). "XIX. Asır Ortalarına Kadar Osmanlı'da Veba Salgınlarının Tarihçesi", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, (Ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar ve Osman Doğan), Çamlıca, İstanbul.
Dağlar, O. (2007). "Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, 6-8 Eylül 2006, Bildiriler I, (Ed. Ayfer Özçelik, M. Yaşar Ertaş, Yusuf Kılıç, Yasemin Avcı, Süleyman İnan, Selim Parlaz), Fakülte, 368-374.
Gül, A. (2009). "XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 239-270.
Hot, İ. (2015). "Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, (Ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar ve Osman Doğan), Çamlıca, İstanbul.
Karlıkaya, E. (2015). "Osmanlı Devleti'nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, (Ed. İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar ve Osman Doğan), Çamlıca, İstanbul.
Özdemir, H. (2010). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul.
Selim Parlaz, "Ceneviz Konsolos Mektupları Işığında XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Limanına Yansıyan Hareketlilik Hakkında Bazı Notlar (1665-1675)", *Aydınöğulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e Bakmak: İzmir'in Dünü ve Yarını (5-7 Nisan 2018)*, 3. Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildiri Kitabı, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 2019, s. 382-391.
Sabah, No. 1475-1545. (H. 13 Ra 1311/M. 24 Eylül 1893- H. 23 Ca 1311/M. 2 Aralık 1893).
Sarıyıldız, G. (2001). "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 24, 463-465.
Uludağ, O. Ş. (1938). "Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina", *Bellekten*, 2/7-8, 1938, 445-467.

- Uludağ, O. Ş. (2010). *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, (Haz. Esin Kahya), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Yaşayanlar, İ. (2017). "Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, (Ed. Burcu Kurt ve İsmail Yaşayanlar), Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 2017.
- Yıldırım, N. (2014). 14. *Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar-Hastaneler-Kurumlar Sağlık Tarihi Yazıları I*, Tarih Vakfı Yurt, İstanbul.
- Yıldız, F. (2014). 19. *Yüzyıl'da Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Vebe, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera Salgını ve Osmanlı Coğrafyasındaki Etkileri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 6/1, 23-55.

Ek: 1 İngiliz Hekim Perikli tarafından tedavi ettirilenlerin listesi

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.12.2019 ✓Accepted/Kabul:03.01.2020

DOI: 10.30794/pausbed.665239

Araştırma Makalesi/ Research Article

Öztaşkın, M. (2020). "Stratonikeia Antik Kenti Çevresindeki Beybağ Kazısında Bulunan Yerel Üretim Orta Bizans Dönemi Seramikleri " *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s.178-196.

STRATONİKEİA ANTİK KENTİ ÇEVRESİNDEKİ BEYBAĞ KAZISINDA BULUNAN YEREL ÜRETİM ORTA BİZANS DÖNEMİ SERAMİKLERİ*

Muradiye ÖZTAŞKIN**

Özet

Stratonikeia Antik Kenti, günümüzde Muğla ili, Yatağan ilçesi, Eskihisar Mahallesi'ndeki eski köy yerleşiminde yer almaktadır. Alanda uzun yıllardır gerçekleştirilen kazı çalışmalarında kentin kuzeybatısındaki Antik yolun doğu yamacında Bizans Dönemi seramik işliklerine ait kalıntılar tespit edilmiştir. Beybağ'da yapılan kazılarda 10. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başına ait on sekiz farklı fırına ait kalıntılar tespit edilmiştir. İşliklerin ana üretim odağının başında amphoralar olmak üzere yerel ihtiyaçlar için üretilmiş günlük kullanıma yönelik kapların yanı sıra kiremit, tuğla ve künkler yer almaktadır.

Çalışmanın konusunu Beybağ olarak anılan mevkide bulunan Orta Bizans Dönemi işlikleri ve burada bulunmuş yerel üretim sırsız seramikler oluşturmaktadır. Stratonikeia ve çevresindeki kil yatakları demir yönünden fakir olması nedeniyle griye yakın açık kahverengi tonlarında görünmektedir. Bu yönüyle Batı Anadolu'daki kil yataklarından ayrılmaktadır. Seramik buluntular işlevlerine göre servis, mutfak, depolama kapları ve ticari faaliyetlerde kullanılan amphoralar şeklinde sınıflandırılmıştır. Kapların üretim özellikleri, dönemin yemek alışkanlıkları ve yakın çevredeki benzerleriyle ilişki kurularak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Karia, Güneybatı Anadolu, Orta Bizans Dönemi, Seramik İşliği, Maltız, Amphora.*

MIDDLE BYZANTINE PERIOD LOCAL POTTERY FINDS FROM BEYBAĞ LOCATED IN THE TERRITORY OF STRATONIKEIA ANCIENT CITY

Abstract

The ancient city of Stratonikeia is located in the old village settlement of Eskihisar in Yatağan district of modern Muğla. During the excavations carried out in the area, the remains of Byzantine pottery workshops were found on the eastern slope of the ancient road to the northwest of the city. The remains of eighteen kilns were used from end of the 10th century until beginning of the 13th century have been documented with excavations in Beybağ. It is understood that the pottery workshops have been mainly focused on production of amphoras, different kind of vessels produced for daily usage, as well as tiles, bricks and water pipes.

The aim of this study is introducing the Middle Byzantine workshops found in Beybağ and defining the local production groups of ceramics. Clay deposits around Stratonikeia appear to be light gray tones close to gray since they are very poor in iron. In this respect, local clay of Stratonikeia differs from the clay deposits in Western Anatolia. Ceramic finds have been classified according to their functions as forms used in service, kitchen, storage and commercial activities. The production characteristics of the vessels have been evaluated according to their similarities with other settlements in Asia Minor and relation to dining habits in the Middle Byzantine period.

Key Words: *Caria, South-Western Anatolia, Middle Byzantine period, Pottery workshop, Chafing dish, Amphora.*

*Bu makale Prof. Dr. B. Y. Olcay Uçkan danışmanlığında, Anadolu Üniversitesi'nde 2013 yılında tamamlanan doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Ü. Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:muradiyeb@gmail.com (orcid.org/0000-0002-2580-3999)

Giriş

Stratonikeia Antik Kenti Muğla ili, Yatağan ilçesinde günümüzde Eskihisar Mahallesi olan eski köy yerleşiminde yer almaktadır. Bölgede en erken yerleşim izleri Erken Tunç Çağı'na kadar takip edilebilmektedir. Kent ve çevresinin hakimiyeti Helenistik Dönem boyunca Seleukoslar, Ptolemaioslar, Makedon Krallığı, Rodos ve Roma arasında el değiştirmiştir (Söğüt, 2019b: 17-19). M.Ö. 88'de Pontos Kralı VI. Mithridates'in Anadolu'nun batısına seferler düzenlemesinin ardından M.Ö. 85 yılında Roma ordusu tarafından yenilgiye uğradığında; General Sulla, Roma'ya itaat eden kentlerden biri olan Stratonikeia'yı ödüllendirmiştir. Kentin Roma hâkimiyeti döneminde birçok anıtsal yapı inşa edilmiştir (Söğüt, 2019b: 49-91). Erken Bizans Döneminde 5-6. yüzyıldan itibaren Antik Kent ve kutsal alanı Lagina'da birçok kilise inşa edilmiştir. Konsil kayıtlarından kentte görev yapan üç piskoposun isimleri bilinmektedir. Piskoposluk kayıtlarına göre 451'deki Kadıköy konsiline Piskopos Eupeithus, 692'deki Konstantinopolis Sinodu'na Theopemptus, 787'deki İznik Konsili'ne Piskopos Gregorios katılmıştır (Ruggieri, 2005: 50). 5-6. yüzyıla ait olan bir yazıtta piskopos Kleo[nymos] ile 10. yüzyıla ait bir başka yazıtta Piskopos Ioannes'in adları geçmektedir (Nesbitt ve Oikonomides, 1996: 183-184).

Bizans İmparatorluğu'nun 7. yüzyıl ve sonrasında yaşadığı bir dizi doğal afet ve ekonomik gerileme döneminden Stratonikeia Kenti de etkilenmiştir. Kazı çalışmalarında 8-9. yüzyıllara ait mimari, seramik ya da nümizmatik verilere henüz rastlanmamıştır. 10. yüzyıldan itibaren kent ve çevresinde birçok arkeolojik veri ortaya çıkarılmıştır. Kaynaklarda Orta Bizans Dönemi'nde Stratonikeia Kenti, Stauropolis'e (Antik adı Aphrodisias) bağlı suffraganlardan biri olarak anılmıştır (Darrouzes, 1981: 208, 220, 280, 298, 300, 313, 359). Mevcut verilere göre 13. yüzyıl başından sonra kentte Bizans hâkimiyeti tamamen sonlanmıştır. Bu tarihten sonra 13. yüzyıl sonunda kent önce Mentешеoğulları Beyliği, ardından 1425 yılında Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine girmiştir (Baş, 1991: 365).

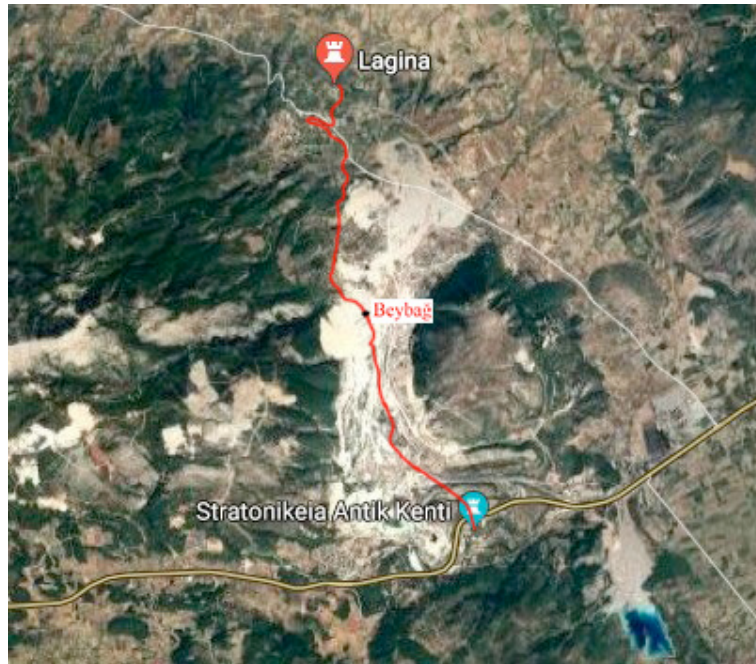
Stratonikeia ve çevresinde ilk kazı çalışmaları 1977-1999 yılları arasında Prof.Dr. Yusuf Boysal başkanlığında yürütülmüştür. Bu çalışmalarda antik kentin Kuzey Şehir Kapısı, kuzeyindeki nekropol ile tiyatro, Augustus-İmparatorlar Tapınağı, bouleuterion ve gymnasion gibi yapılarda kazı çalışmaları yapılmıştır. Ardından 2003-2006 yılları arasında Prof.Dr. M.Ç. Şahin başkanlığında araştırmalar yapılmış ve kentin epigrafik verileri incelenmiştir (Şahin, 1981; Şahin, 1990; Şahin, 2010). Kentin 9 km kuzeybatısındaki kutsal alanı Lagina'da 1993-2011 yılları arasında Prof.Dr. Ahmet Tırpan başkanlığında kazı çalışmaları yürütülmüştür (Tırpan ve Söğüt, 2005). Tüm bu çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca düzenlenen Kazı Sonuçları Toplantılarında düzenli olarak basılmıştır. 2008 yılından itibaren Stratonikeia ve çevresinde Prof.Dr. Bilal Söğüt başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları günümüzde halen devam etmektedir ve bu çalışmaları tanıtan çok sayıda monografik eser kaleme alınmıştır (Söğüt, 2016; Tamsü Polat, 2017; Gencer ve Söğüt, 2018; Söğüt, 2019a; Söğüt, 2019b; Söğüt, 2019c).

Beybağ mevkiindeki seramik işlikleri ve burada bulunan yerel seramikler 2003 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Genel Müdürlüğü GELİ'nin (Güney Ege Linyit İşletmeleri) bölgede sondaja başlamasıyla 2009 yılına kadar süren kurtarma kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Tüm alanın kazısının tamamlanması ve bu kazılarda bulunan seramiklerin değerlendirilmesi bölgenin tarihsel sürecinin aydınlatılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu çalışmada bölgede Bizans Dönemi arkeolojik verilerinin sınırlı olması nedeniyle Bizans Dönemi'nin erken dönemlerinden bölgedeki hâkimiyetinin sonlandığı 13. yüzyıl başına kadarki seramik buluntular zaman dizinsel olarak işlev, form ve bezeme repertuarı yönünden değerlendirilmiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen kazıların sayısal çokluğu farklı dönemlere ve uygarlıklara ait önemli bir literatür oluşmasını sağlamıştır. Mevcut çalışmalar içerisinde özellikle Batı Anadolu'daki Antik kentlerde Geç Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait kazısı yapılan anıtsal ve sivil mimari doku içerisinde bulunan seramikler, bunların üretildiği merkezler ve aralarındaki sirkülasyon iyi düzeyde tanınmaktadır. Bizans Dönemi sırlı seramikleri hem ticareti hem de süsleme özellikleri bakımından çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Ancak Orta Bizans kentleri, bu dönem toplumunun yaşayış ve üretim tarzı konusundaki sorular ise cevaplanabilmiş değildir. Ortaçağ kentlerinin durumu hakkında bilgi veren epigrafik kaynakların azlığı nedeniyle arkeolojik buluntuların tanımlanması ve kendi konteksti içerisinde değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Başkent dışında Anadolu'da bu anlamda Orta Bizans Dönemi günlük kullanım seramikleri tanımlanmış çok sınırlı sayıda yerleşim mevcuttur. En yakın merkezler olarak Ege kıyı yerleşimleri arasında Panaztepe (Mimaroglu, 2010) ve Anaia (Mimaroglu, 2011b) bulunmaktadır. Orta Anadolu'da Hierapolis (Zaccaria Ruggiu ve Cottica, 2007) ve Amorium'da (Böhlendorf, 2010) bulunan sırsız seramikler kronolojik olarak kentlerin verileri arasında

değerlendirilmiştir. Anadolu'nun güneyindeki Myra'da kazı çalışmalarında bulunan Orta Bizans seramikleri türlerine göre değerlendirilmiştir (Çaylak Türker, 2009). Bu çalışmanın konusunu oluşturan Beybağ'da ortaya çıkarılan seramiklerin üretildikleri işliklerle birlikte değerlendirilmesi konu ile ilgili araştırmalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bulgular

Arkeolojik çalışmalar sayesinde Stratonikeia'nın 3.8 km kuzeybatısında yer alan ve günümüzde Beybağ olarak anılan mevkide seramik üretiminin yapıldığı Bizans Dönemi işlikleri tespit edilmiştir (Şek. 1-2). Günümüze yakın zamanlarda bölge tarım faaliyetleri için kullanıldığından alandaki mimari kalıntıların tamamı temel seviyesinde tespit edilmiştir. Stratonikeia ve kutsal alanı Lagina arasındaki Arkaik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar kullanılan kutsal yola bağlanan, 42 m uzunluğundaki taş döşeli yolun bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. İşlikler Stratonikeia ve Lagina arasındaki bu kutsal yolun bulunduğu vadinin doğu yamacında kademeler halinde sıralanmıştır. Burada aynı zamanda Klasik Dönem'e ait iki fırın kalıntısı daha tespit edilmiştir. Bu durum bölgedeki seramik üretimindeki devamlılığı göstermesi bakımından önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut kalıntılara göre Arkaik Dönem'den sonra Beybağ'ın bulunduğu yamaçta 4. yüzyılda küçük bir kırsal yerleşim kurulmuş ve 7. yüzyıl başında terk edilmiştir. 10. yüzyıl sonunda burada dere yatağına yakın olması sebebiyle seramik işlikleri kurulmuştur. İşliklere ait kullanım dışı kalan fırınların ve mekânların hemen yakınına yenilerinin inşa edilmesiyle, işliğe ait kalıntılar geniş bir alana yayılmıştır (Şek. 3). Arkeolojik veriler buradaki yaşamın ve üretimin 13. yüzyılın başına kadar sürdüğü göstermektedir.

Şekil 1. Stratonikeia ve Lagina arasındaki Beybağ'ın konumu

Şekil 2. Beybağ mevkisinden genel görünüm (Tırpan ve Söğüt, 2009a: 262)

Beybağ'da arkeolojik çalışmalarda işlik mekânları ve on sekiz farklı fırına ait kalıntılara rastlanmıştır. Seramik fırınları dairesel planlı olup çapları 1.30 m ile 2.70 m arasında değişmektedir Ayrıca dikdörtgen planlı 2.72x1.90 m ve 3.60x1.53 m ölçülerinde iki farklı fırın daha tespit edilmiştir (Şek. 4). İşlikte en geç tarihli fırınlar en iyi durumda korunmuş olanlardır. Bunun nedeni yeni fırınların deforme olmuş fırınların hemen üzerine ya da yakınına yapılmış olmalarıdır. Ateşleme koridorları genellikle kuzeydoğuya bakmaktadır. Fırınların herhangi bir duvarla çevrelenmemiş olmaları atölyelerin avlusunda değil açık alanda kurulduklarını göstermektedir. Beybağ'da bulunan işliklerin doğusunda 12. yüzyılın ikinci yarısından 13. yüzyıl başına kadar kullanıldığını tespit edilen Bizans Dönemine ait bir mezarlık bulunmuştur (Tırpan ve Söğüt, 2009b: 169-179, 182-200). Kazı çalışmalarında çocuk oyuncakları, takıların ve günlük yaşama ait birçok obje bulunmuş olması işliklerin aynı zamanda üretim yapan ailelerin yaşam alanı olarak da kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 3. Beybağ'da bulunan dairesel planlı fırın kalıntıları (Tırpan ve Söğüt, 2009b: 200)

İşliklerin yer aldığı yamacın dere yatağına yakın alt kotlarında on üç adet kil dinlendirme havuzu tespit edilmiştir (Şek. 5). Havuzlar dereye doğru eğimli arazi üzerinde konumlanmıştır. Ölçüleri 1.10–1.90 m arasında değişen dairesel planlı havuzlar doğrudan toprağa kazılarak oluşturulmuştur. İç yüzeyleri kireç harçla kaplanmıştır. Bu havuzların seramik üretiminde kullanılacak kilin hazırlanması için birkaç aşamada kilin yabancı maddelerden arındırılması için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca havuzlardan bazıları arasında suyun ve kilin aktarılması için açılmış kanallar tespit edilmiştir. Bu alanın yamaçta işliklerin ihtiyaç duyduğu kilin sağlanması amacıyla kullanılması Bizans seramik işliklerinin ihtiyaca göre nasıl bir fiziki yapıyla kurulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Seramik buluntular incelendiğinde Beybağ'da tespit edilen işliklerin çoğunlukla amphoralar başta olmak üzere yerel olarak yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulan depolama ve mutfak kaplarının üretiminde rol aldığı görülmektedir. Ayrıca servis esnasında kullanılan formlar da üretilmiştir. Bölgenin yoğun mika içeren, demir yönünden fakir ve fırınlandığında kendine has griye yakın açık kahverengi tonlarında görünen kil yapısı buradaki yerel üretimlerin kesin olarak ayırt edilebilmesini sağlar. Krem rengine yakın açık kahverengi renkteki kil ortalama 800-900° arasında bir ısıda fırınlandığında açık kahverengi (Mun. 7.5YR 6/4) (Lev. 2/15) ya da kahverengi (Mun. 5YR 4/4) (Lev. No. 1/11, Şek. 6a) bazen de kırmızı-kahverengi (Mun. 7.5YR 4/8) (Lev. No. 2/9, Şek. 6b) bir renk alır. Batı Anadolu'da birçok merkezde açık kahverengi, pembe ya da krem renginde, yoğun mikalı kil yatakları yaygındır. Stratonikeia çevresindeki kil yatakları demir oksit ve organik bileşikler yönünden oldukça fakir olmasıyla diğer yataklardan ayırt edilebilmektedir. Beybağ'da üretilen seramiklerde hamurlar genellikle az gözeneklidir ve iyi yağrılmıştır. Kapların şekillendirilmesinde hızlı dönen çömlekçi çarkı kullanılmıştır. Hemen hemen tüm yerel örneklerin hamurunda kireç tespit edilmiştir. Kireç taneleri genellikle iyi ufalanmıştır ve fırınlama esnasında nadiren seramik kapların yüzeyinde hasar meydana getirmiştir. Bazı örneklerde kireç parçalarının yanı sıra kuvars ve demir oksit parçacıkları görülmektedir. Hamurun soluk renkli olmasına rağmen seramikler yüzeylerine ince bir tabaka halinde kırmızı renkli astar uygulanmıştır. Astar iyi arıtılmış kilden üretilen demir oksit içerikli astar daldırma tekniğinde kapların yüzeyini örtecek şekilde ince bir tabaka halinde uygulanmıştır. Bu nedenle seramiklerin astar ve hamur renkleri arasında belirgin bir renk farklılığı mevcuttur. Astarın kaideye kadar devam etmediği örneklerde hamur ve astar dış yüzeylerde kontrast oluşturmaktadır.

Şekil 4. Beybağ'da bulunan dikdörtgen planlı fırın kalıntısı (Tırpan ve Söğüt, 2009b: 240)

Şekil 5. Beybağ'da bulunan kil dinlendirme havuzları (Tırpan ve Söğüt, 2009b: 250)

Şekil 6. Beybağ'da bulunan yerel üretim kapların yüzey görünüşleri

Seramik buluntular işlevlerine göre servis, mutfak, depolama kapları ve ticari faaliyetlerde kullanılan amphoralar şeklinde sınıflandırılmıştır. Her bir kap formu işleviyle ve Bizans Dönemi'nde kullanılan adıyla tanımlanmıştır (Öztaşkın, 2018). Servis kapları arasında yemek veya sosların sıcak tutulması amacıyla kullanılan ve Türkçe maltız (Yun. saltsarion) olarak anılan kaplara ait az sayıda yerel üretim tespit edilmiştir (Lev. No. 1/1-4). Beybağ'da yapılan çalışmalarda daha çok gövde ve kaide parçaları tanımlanabilmektedir. Bu kapların benzerleri öncelikle Korinth kazıları (Morgan, 1942: fig.24-25) başta olmak üzere doğu Akdeniz'de çok sayıda belgelenmiştir. Yunanistan'da birçok merkezde, Romanya, Kıbrıs ve İtalya'da örnekleri mevcuttur (Bakirtzis, 1989: 55-65, lev. 38). Arnavutluk'ta (Vroom, 2012: 293, fig.10), Gelibolu'da (Çaylak Türker, 2005: res.1/2, çiz. 2.), İstanbul'da Hagia Eirene (Peschow, Şişmanoğlu ve Şişmanoğlu, 1977/78: 400, abb. 10) ve Saraçhane'de (Hayes, 1992: fig.4/12, 8/10, 61/5) bulunmuştur. Genel olarak araştırmacılar tarafından Bizans Dönemi örneklerinin 9-11. yüzyıllar arasında üretildikleri kabul edilmektedir. Beybağ'daki yerel üretim örnekler küçük parçalar halinde bulunduğu için form özelliklerini belirlemek mümkün olmamıştır. Tek bir örnek üzerinde ince bir tabaka halinde uygulanmış açık yeşil renkte sır görülmektedir (Lev. 1/2). Kontekst verilere göre yapılan karşılaştırmada üzerinde nokta bezemelerin bulunduğu örnekler 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıla, derin kazıma olarak yapılmış eğik çizgiler ve üçgenlerin görüldüğü buluntular ise 11. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Beybağ'da yapılan çalışmalarda servis kaplarına ait parçaların birçoğunun kesitinde görülen cüruflaşma ve gövdelerinde fark edilen deformasyon yerel üretim olduklarını göstermektedir.

Yerel üretim servis kaplarına ait parçaların birçoğu fırınların çevresindeki cüruflaşmış atık parçalar arasında tespit edilmiştir. Kontekst verilere göre 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıla ait örnekler oldukça sadedir. Kapların üzerindeki çark izleri genellikle düzeltilmeden bırakılmıştır. Az sayıda örnek üzerinde kazıma tekniğinde yapılmış dalgalı çizgilerden oluşan motifler görülmektedir. Arkeolojik kazılarda bulunan parçaların birçoğunda çok ince olarak uygulanmış astar tabakası mevcuttur ancak yıpranmış durumdadır. Az sayıdaki parça üzerinde kırmızı renkte (10R 4/8) ya da kırmızı-kahverengi (7.5YR 4/8) astar seçilebilmektedir. Derin ve geniş servis kabı olan çanak formundaki (Yun. gabadion) örnekler kalın cidarlı, küresel veya yarı-küresel gövdelidir (Lev. No. 1/5-8). Gövde yukarı doğru incelerek içten kalınlaştırılmış yuvarlak ya da dışa çekik kare ve yuvarlak ağızla sonlanmaktadır. Döneme özgü ayırıcı bir özellik olarak kapların özellikle ağız kenarında ve bazı örneklerde dış yüzeyde dalgalı çizgiler halinde kazıma tekniğinde süslemeler sıklıkla karşımıza çıkar. Benzer formların 10-11. yüzyıla ait örnekleri Amorium Kazısı'nda (Böhlendorf, 2010: 364, lev.8/1) ve 10-12. yüzyıla ait olanları Panaztepe'de (Mimaroglu, 2010: 447, 451-452, lev.3. tab.6) bulunmuştur. Geniş ve sığ servis kapları olarak tabak (Yun. diskos) formları arasındaki örnekler küresel ya da diyagonal gövdeli olup kare kesitli ya da içten kalınlaştırılmış ağızla sonlanmaktadır (Lev. No. 1/9). Ekonomik sebeplere bağlı olarak yemek alışkanlıklarının değişmesiyle baharatlarla tatlandırılmış sulu yemeklerin tercih edilmeye başlanması neticesinde 10. yüzyıldan itibaren Bizans Dönemi kap formları arasında diskos türü formlar nadiren üretilmiştir. Bu dönemde sırlı örnekler arasında artmasına rağmen sırsız örneklerde üretimi azalan bir diğer kap formu da çapı küçük ve derin kâse (Yun. skoutelion) formudur (Lev. No. 1/10). Beybağ'da belgelenen formlar düz dipli, hafifçe dışa çekik, üçgen ağıza sahiptir. Bazı örneklerin pithos içerisinde bulunması nedeniyle sırsız yerel üretim örneklerin ölçek (Yun. modiolos) işleviyle kullanıldığını söylemek mümkündür. Küçük boyutlu kâse (Yun. kauktion) formları boyutları nedeniyle olasılıkla baharat servisinde ve kuruyemişlerin servisinde kullanılmış olmalıdır (Lev. No. 1/11). Çapı oldukça geniş servis kapları (Yun. mouchroution) arasında sayılabilecek kaplar çok miktarda yemeğin servisi için kullanılmışlardır. Masaya taşınması için iki dikey kulpun olması özellikle sıcak yemekler için kullanıldığını göstermektedir (Lev. No. 1/12-14). Beybağ'da yerel üretimler arasında çok sayıda bulunan örnekler diyagonal gövdeli olup ağız profili içten kalınlaştırılmıştır. 8-9. yüzyıllara

ait örnekleri Amorium'da (Böhlendorf, 2010: 359, lev.7/1), 11-12. yüzyıllara ait benzer formlar Bulgaristan'da Djodovo'da (Borisov, 1989: 181-182, fig. 212a-b) ve 13-14. yüzyıllara ait örnekleri Kadıkalesi'nde bulunmuştur (Mercangöz ve Mimaroglu, 2011: 411, 415, tab.3/2; Mimaroglu, 2011b: 101-104). Beybağ'da içeceklerin servisinde kullanılan yonca biçiminde ağza sahip kaplara (Yun. oinokheion) ait az sayıda parçalar da bulunmuştur (Lev. No. 2/1-4). Parçaların boyutlarına bakıldığında birbirinden farklı kapasitelerde formlar üretildiğini söylemek mümkündür. Tüm örnekler küresel gövdeli, dar boyunlu, ince yassı kulpludur. Boyun kısımlarında yoğun çark izleri görülmektedir. Benzer bir örnek Panaztepe'de 10-12. yüzyıllara ait tabakalarda bulunmuştur (Mimaroglu, 2010: 447, 451, lev.3. tab.6). İçeceklerin yudumlanarak içilmesi için kullanılan tek kulplu kupa (Yun. koupa) formu yerel üretimler arasında Orta Bizans Dönemi'nde görülmeye başlanmıştır (Lev. No. 2/5). Kontekst verilere göre Beybağ'da bulunan yerel üretim servis kapları 11-13. yüzyıl başına aittir.

Bizans Dönemi'nde yemeğin hazırlık aşamalarında ve pişirilmesinde kullanılan mutfak kapları arasında sürekli yenilenmeleri gerektiğinden farklı pişirme kapları geniş yer tutar. Sulu yemeklerin ve sosların pişirilmesi için uygun olan küresel gövdeli pişirme kapları (Yun. khytra) Beybağ buluntuları arasında çok sayıda örneklerle temsil edilmektedir. Yoğun mikalı hamurları kahverengi, açık kahverengi ya da nadiren kırmızı-sarı, kırmızı-kahverengi, pembe-kahverengi renkdedir. Kapların ısıya dayanıklı hale getirilmesi için hamur içerisine yoğun kuvars ve kireç katkı eklenmiştir. Yerel olarak üretilen diğer kap türlerinin hamurlarında olduğu gibi pişirme işleviyle kullanılan kapların hamurlarında da demir oksit parçacıklar görülmektedir. Bazı pişirme kaplarına ait parçalar üzerinde kırmızı renkte astar bulunmaktadır. İncelenen örnekler arasında gövde ve ağız profillerine göre formun Orta Bizans Dönemindeki gelişimi tespit edilmiştir. 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıllara ait küresel ve yarı-küresel gövdeli, geniş ağızlı, dikey kulplu formlarda en yaygın ağız profilleri dıştan kalınlaştırılmış üçgen ya da yuvarlak ağızlı örneklerdir (Lev. No. 2/6-7). Aynı yüzyıllara ait diğer bir tipte kaplar dışa çekik kare ya da yuvarlak kesitli ağızla sonlanır (Lev. No. 2/8-9). Aynı zamanda içte kapağın oturması için keskin bir profil görülür. Benzer formlar Amorium buluntuları arasında 10-11. yüzyıllara (Böhlendorf, 2010: 359, lev.12/4-9), Hierapolis'te (Zaccaria Ruggiu ve Cottica, 2007: 174, fig.10/b-c) 10. yüzyıla tarihlendirilmiştir. 11-12. yüzyıllarda görülen küresel gövdeli, dar ağızlı formlar ise dışa çekik ağızla sonlanmaktadır (Lev. No. 2/10). Beybağ'da üretilen 12. yüzyıl-13. yüzyıl başına ait pişirme kaplarının küresel gövdeli örneklerinde gövde ağza doğru daralarak dışa çekik basit ağızla sonlanmaktadır (Lev. No. 2/11-12). Yassı, dikey kulp ağzın hemen üzerinden başlayarak gövdenin ortasında sonlanır. Benzer formlar Hierapolis'te (Zaccaria Ruggiu ve Cottica, 2007: 174, fig.10/a), 10. yüzyıl, Saraçhane'de (Hayes, 1992: 55-56, lev.80/114-116) 12. yüzyıl başına ait kontekstlerde bulunmuştur. Bu formun 12. yüzyılın ikinci yarısı-13. yüzyıl başına ait örneklerinde gövdeden geniş bir bant şeklindeki dışa çekik ağıza geçişte keskin bir profil bulunmaktadır (Lev. No. 2/13). Benzerleri Labraunda'da bulunmuş ve 11-13. yüzyıla (Karlsson, 2009: 68, fig. 22b), Saraçhane'de ise 12. yüzyıl başına (Hayes, 1992: 128, 1893, fig. 73.46/3) tarihlendirilmiştir. Pişirme kapları ile birlikte çok sayıda kapak parçası bulunmuştur. Mevcut buluntular arasında düz kalın bir disk formunda ve halka tutamaklı kapakların kullanımı daha yaygındır (Lev. No. 2/14). Bu formun Orta Bizans Döneminde görülmeye başlanan bir tipi olarak kulp buhar çıkışını sağlamak için içi boş ve delikli bir şekilde yapılmıştır. Üzerinde yine bu dönem kaplarında yaygınlıkla görülen baskı tekniğinde yıldız ve çok kollu yıldız bezemeleri bulunur (Lev. No. 2/15). Bu tipte kapak formları Anadolu'da Daskyleion (Doğer, 2012: 58, tab.63/298-300) ve Samsat kazılarında (Redford, 1995: 75, fig.9/HH) tanımlanmıştır. Orta Bizans Dönemi'nde diyagonal gövdeli ve tutamaklı sayısal olarak az da olsa kullanılmaya devam edilmiştir. Orta Bizans Dönemi örnekleri kalın cidarlıdır ve kalınlaşan tutamak kısmı belirgindir (Lev. No. 2/16). Yine Erken Bizans Dönemi'nden itibaren kullanımı devam eden kâse biçimli kapaklar da Beybağ buluntuları arasında tanımlanmıştır (Lev. No. 2/17). Genellikle dış yüzeyde kazıma tekniğinde yapılmış dalgali çizgiler mevcuttur.

Beybağ'da bulunan az sayıdaki ezme ve karıştırma kabının (Yun. olmos) hamur renkleri açık kahverengi ve kahverengidir (Lev. No. 3/1). Yoğun mikalı kaba hamur içerisinde kireç, kuvars ve taşçık seçilmektedir. Hamur içerisinde demir oksit parçalar halinde görülmektedir. Kalın cidarlı kapların iki örneğinde dış yüzeyde kazıma tekniğinde dalgali çizgi ve zikzak motifleri görülmektedir. Bulunan örnekler 11. yüzyıl-13. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.

Beybağ'da yapılan kazı çalışmalarında besinlerin saklanması amacıyla kullanılmış küresel gövdeli, düz dipli ve çift kulplu saklama kapları (Yun. kourellos) bulunmuştur (Lev. No. 3/2-6). Hamurlar renkleri kahverengi, açık kahverengi ve nadiren pembe-kahverengidir. Yoğun mikalı hamur kireç bazılarında ise kireç ve kuvars

görülmektedir. Kapların ağız kenarında ve dış yüzeyinde akıtılarak uygulanmış kırmızı astar seçilmektedir. 11. yüzyıldan itibaren 13. yüzyıl başına kadar kullanılan formlar yerel ihtiyaca yönelik olarak farklı kapasitelerde üretilmişlerdir.

Literatürde 'şarap hırsızı' olarak anılan formlar pithos içerisinden şarap ya da su gibi sıvıların kolayca alınmasını sağlayan bir kap formudur. Bizans Dönemi örnekleri temel olarak çok dar ağızlı bir sürahiye benzer (Lev. No. 3/7). Gövdeye bitişik olarak yapılmış konik ve ağır kulpuna ip bağlanarak kullanılmışlardır. Beybağ'da bu kaplara ait kulp kısımları kalın ve sağlam olduklarından günümüze ulaşmıştır. Tüm örnekler ele geçtikleri kontekste göre 11. yüzyıl-13. yüzyıl ortasına tarihlendirilmiştir. Pithos içerisine ip yardımıyla sarkıtıldığında içi boş kulp kısmından sıvı dolarken kap içerisindeki hava üstteki dar boşluktan çıkar. Günümüzde Kıbrıs'ta halen bu tür kaplar kullanılmaktadır. Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde sağlam olarak belgelenebilmiştir (Cottica, 2007: 264-265, fig.8, 10). Benzer buluntular Troia (Hayes, 1995: 206, fig.5/67) ve Seleukeia Sidēra'da (Lafli, 2003: lev.257/d, 215-b) bulunmuştur. Sırlı örnekleri Anaia'da (Mimaroglu, 2011b: 158) ve Bulgaristan'da Djodovo'da (Borisov, 1989: 230, fig. 269) tanımlanmıştır.

Beybağ buluntuları arasında tüme yakın halde bir süzgeç (Yun. ithmos) bulunmuştur. Ağız kısmı işlevsel olarak kullanıma uygun olacak şekilde dışa çekik ve sarkık ağızlıdır (Lev. No. 3/8). Dip kısmında küçük bir delik ve gövdenin altında bir sıra küçük delik mevcuttur. Kontekst verilere göre 11 yüzyıl ortası-12. yüzyıl ortasına tarihlendirilmiştir.

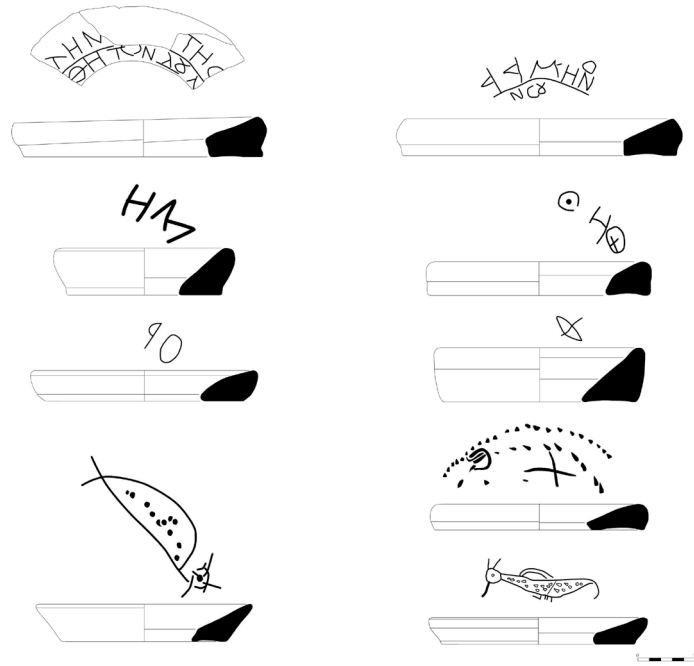
Beybağ'da yapılan çalışmalarda çok sayıda tahıl ve sıvıların konulduğu büyük depolama kaplarına (Yun. pithos) ait kırık fragmanlar halinde çok sayıda parça bulunmuştur. Hamurları içerisinde yoğun mikanın yanı sıra kireç, taşçık ve kuvars parçaları görülmektedir. Hamur renkleri genellikle açık kahverengidir. Beybağ örneklerinin birçoğu günümüz tarım faaliyetleri esnasında tahrip olmuştur ve pithosların dayanıklılıkları nedeniyle uzun süre boyunca kullanılmaları dönemlere göre form farklılıklarını kesin biçimde tanımlamayı güçleştirmektedir. Kapasite ve form özelliklerine göre iki farklı tip tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilki büyük karineli gövdeli ve düz diplidir (Lev. No. 4/1). Ağız kısmı dıştan kalın bir bant halinde kalınlaştırılmıştır. İkinci tip küçük boyutlu olup düz dipli ve küresel gövdelidir (Lev. No. 4/2).

Beybağ'da yapılan kazı çalışmalarında seramik işliklerinin üretimleri arasında günlük kullanım seramiklerinin yanı sıra yağ ve şarap ticaretinde kullanılan ticari kaplar olan amphoraların (Yun. magarikon) geniş yer tuttuğu görülür. İşliklerin fırın kalıntıları arasında çok sayıda yanmış ya da deforme olmuş yerel üretim amphora parçaları tespit edilmiştir. Bulunan parçaların çok azı günlük kullanım için üretilmiş sofraya amphoralarına aittir. Mevcut örneklerin gövde ve kulp formları bölgede üretilen ürünlerin uzak mesafelere taşınması için üretilmiş olduklarını göstermektedir. Tüm örneklerin dar boyunlu ve küresel gövdeli olması nedeniyle şarap ve yağ gibi sıvıların taşınmasında kullanılmış oldukları düşünülebilir. 10. yüzyıldan 13. yüzyıl ortasına kadar Beybağ'daki seramik işliklerinde bu kapların üretimi devam etmiştir. Form repertuarı bakımından Orta Bizans Dönemi amphoralarının Ege ve Doğu Akdeniz'deki iyi tanımlanmış yaygın biçimlere uygun ve tekrar eder şekilde üretildiklerini söylemek mümkündür. (Günsenin, 1990). Sağlam örneklerin olmayışı kesin bir tipoloji oluşturmayı engellemektedir. Ancak kapasite ve form özelliklerine göre en az beş farklı tip belirlenebilmiştir. En yaygın örneklerin başında ağız boyundan itibaren dışa doğru açılan, çift kulplu ve yüksek kapasiteli amphoralar gelir (Lev. No. 4/3). Hamur kırmızıdan koyu kahverengi ve açık kahverengiye farklı tonlardadır. Yoğun mikali, kuvars ve kireç katkılıdır. Yanık izi olmayan bir parçanın ağız kenarında akıtma tekniğinde uygulanmış kırmızı renkte astar görülmektedir. Fırınlama esnasında deforme olmuş, hatalı üretilere ait parçalar ele geçmiştir. Gövde formu tespit edilmemiştir. Ağız genişliği 8-12.6 cm arasındadır. Ağız birkaç santim altında stoperin oturması için yapılmış hafif girinti yer alır. Yuvarlak biçimli dikey kulplar ağzın altından başlayan omzun ortasında sonlanmaktadır. Bazı örneklerinde kulp üzerinde yıldız ya da çok kollu yıldız damgaları görülür (Lev. No. 4/5). Beybağ'da tespit edilen tüm örneklerin 10-11. yüzyıllarda üretildiği tespit edilmiştir. Bir diğer yaygın tip Beybağ'da yapılan kazılarda bulunan çok sayıda parça sayesinde tanımlanabilmiştir (Lev. No. 4/4). Yoğun mikali açık kahverengi hamur içerisinde kireç tespit edilmiştir. Sağlam örneklerde tüm dış yüzeyin ince kırmızı renkte astar ile kaplandığı tespit edilmiştir. Ovoidal gövde küresel diple sonlanmaktadır. Ağız kısa boyundan yukarı doğru çıkmaktadır. Ağızdan başlayarak omzun ortasında sonlanan iki adet yassı kulpa sahiptir. Gövdenin tamamında yoğun yivler görülmektedir. Ağız genişliği 11.4-12.2 cm arasındadır. Kapasitesi tahmini olarak 12.5 lilitredir. 10-11. yüzyıllarda üretildiği tespit edilmiştir. Kökeni farklı olmakla birlikte form bakımından benzer bir örnek Thessalonika'da tespit edilmiştir (Dauterman

Maguire, 1997: 258). Yine form bakımından yakın buluntular Hierapolis'te (Zaccaria Ruggiu ve Cottica, 2007: 174, fig.10/e-g) görülmektedir.

Bu iki tip dışında üretimi uzun süre devam etmeyen farklı kapasitelere sahip formlar tespit etmek mümkündür. Beybağ buluntuları içerisinde tek bir örnekle temsil edilen bir parçanın kulpu üzerinde Orta Bizans Dönemi amphoralarında görülen rozet baskı mevcuttur (Lev. No. 4/6). Gövde formu tespit edilememiştir. Dar boyun hafifçe dışa doğru açılarak kalınlaşmış yuvarlak kesitli ağızla sonlanmaktadır. Açık kahverengi, mikalı ve kireç katkıdır. İçte stoper için yapılmış derin bir girinti mevcuttur. Ağızdan başlayan yuvarlak biçimli, çift kulpludur. Beybağ üretimleri arasında 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Orta Bizans Dönemi Kuzey Ege ve Marmara kökenli üretimlere ağız ve kulp profilleri yönünden benzer bir örnek Beybağ'da üretilen örnekler arasında tespit edilmiştir (Lev. No. 4/7). Ovoidal gövdesinin tamamında yatay yivler görülmektedir. Ağız hafifçe dışa doğru açılmaktadır. Kısa boyun kısmından başlayan yassı, yuvarlak kulplar kulak biçiminde yukarı çekiktir. Hamur çok yoğun mikalı, açık kahverengi renktedir. Dış yüzeyde fırça ile sürülmüş kırmızı renkte astar kalıntıları mevcuttur. 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıla ait örnekler arasında yer alır. Beybağ'daki amphoralar arasında kısmen formu seçilebilir durumda olan bir başka örnek kontekst verilere göre 12. yüzyıl ortası-13. yüzyıl ortasına tarihlendirilmiştir. Olasılıkla sivri dipile sonlanan gövde omuz kısmında daralarak çanak biçiminde açılan yüksek bir ağızla sonlanmaktadır (Lev. No. 4/8). Sivrileştirilmiş ağız kenarı ince bir bant görünümündedir. Yassı yuvarlak kulplar ağızın hemen altından eklenerek omuz kısmında sonlanmaktadır. Hamur açık kahverengi, sık mikalıdır. Ağız kenarı, kulplar ve gövdede fırça ile sürülmüş kırmızı renkte astar görülmektedir. Beybağ üretimleri arasında tanımlanan bu örnek ve Lev. No. 4/7'de gösterilen amphora formunun benzerleri Anaia'daki yerel üretimler arasında tanıtılmıştır (Mimaroglu, 2011a: şek. 8-11).

Beybağ'da fırın kalıntılarının yanı sıra seramiklerin fırın içerisine dizilmesi için kullanılan halka biçimli mesnetlere ait çok sayıda parça bulunmuştur. Fırın içerisinde üst üste dizilen seramiklerin dengede durmasını sağlayan parçaların çapları 13.6 ile 20 cm arasında değişmektedir. Birlikte ele geçtiği parçalara göre mesnetlerin yoğun olarak amphora türü kapların fırınlanmasında, daha seyrek olarak pişirme, depolama ve servis amacıyla kullanılan günlük kullanım kaplarının fırınlanmasında kullanılmıştır. Günlük kullanım kaplarının geniş ağızlı, büyük formlara ait parçalar oluşu bu mesnetlerin pratik bir amaçla fırına daha fazla seramik yerleştirilebilmesi amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Mesnetlerin hamurunun ısıya daha dayanıklı olması için yoğun olarak kuvars ve daha nadiren de kireç kullanılmıştır. Sürekli ısıya maruz kalan parçaların kesitlerinde yoğun cüruflaşma tespit edilmiştir. Bazı örneklerin dış yüzeyleri de yoğun şekilde islenmiştir. Kabaca biçimlendirilmiş parçaların 10-11. yüzyıllarda üretilen örneklerinin daha yassı ve yuvarlak biçimli olduğu, 11. yüzyıl ortasından itibaren örneklerin iç kısımlarının daha dik olarak yapılmaya başlanmasıyla birlikte profillerin giderek üçgen bir görünüm aldığı tespit edilmiştir. Parçaların üzerinde kazıma tekniğinde yapılmış geometrik motifler ve iki örnek üzerinde çok stilize edilerek yapılmış kuş figürleri bulunmaktadır (Şek. 7). Birçok örnek üzerinde Yunanca harfler görülmektedir. Genellikle tek harf, yan yana veya iç içe yerleştirilmiş ikişer harften oluşan işaretler mevcuttur. Uzun bir biçimde yazılan metinler dua cümleleri içermektedir. Tam olarak okunabilen bir örnek üzerinde 'Annen Maria'nın (Meryem'in) kölesini hatırla / kölesine yardım et!' şeklinde bir yazıt bulunur (Öztaşkın, 2013: 259).

Şekil 7. Halka biçimli mesnetler üzerinde görülen kazımlar

Değerlendirme ve Sonuç

Stratonikeia Kenti Antik Dönemde Karia Bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Kentin yaklaşık 9 km kuzeybatısında Hekate'ye adanmış bir tapınak, altar ve stoadan oluşan Lagina Kutsal Alanı yer almaktadır. Birbirine taş döşeli bir yol ile bağlanan kent ve kutsal alan arasında Orta Bizans Dönemine ait seramik işliklerinin tespit edildiği Beybağ tespit edilmiştir. Bu alanda yürütülen çalışmalarda çok sayıda yerel olarak üretilmiş Bizans Dönemi seramiği bulunmuştur.

Stratonikeia kenti çevresindeki seramik üretimine ilişkin en eski izler Erken Tunç Çağı'na kadar uzanmaktadır (Söğüt 2019b: 207). Beybağ'ın 750 m kadar güneyindeki bir yamaçta yer alan Börükçü mevkiinde yapılan kazı çalışmalarında Geometrik Döneme ait seramik fırınları tespit edilmiştir (Tırpan ve Söğüt, 2009a: 251). Stratonikeia'da bir köy evinin duvarında devşirme olarak kullanılmış halde bulunan ve M.Ö. 50-M.S. 50 yıllarına tarihlendirilen iç içe geçmiş hatalı üretim kâseler ise üretimin Roma Dönemi'ne kadar süreklilik gösterdiğine işaret etmektedir (Söğüt, 2019b: 211). Kent ve çevresinde Erken Bizans Dönemi'nde seramik üretimi yapıldığına dair kalıntılar tespit edilmemiş olsa da arkeolojik kazılarda bulunan seramiklerin hamur yapısı, bölgede Erken Bizans Dönemi'nde de yerel üretim yapıldığını göstermektedir. Batı Anadolu'da pembe, kahverengi ya da krem renkli, yoğun mikalı ve ince taneli kil yatakları yaygındır (Hayes, 1972: 408). Stratonikeia ve çevresindeki kil yatakları demir yönünden fakir olması nedeniyle griye yakın açık kahverengi tonlarında görünmektedir. Bu yönüyle Batı Anadolu'daki kil yataklarından ayrılmaktadır. Kent çevresinde üretilen seramiklerde katkı olarak kireç ve kuvars kullanılmıştır. Özellikle ısıya dayanıklı formlarda yoğun kuvars görülür.

Stratonikeia Kenti 6. yüzyılda başlayan ekonomik gerileme ve savaşlardan etkilenmiştir. 7. yüzyıl ortasında Arap akınlarıyla başlayan süreçte Stratonikeia'da mevcut Erken Bizans Dönemi yerleşim alanları terk edilmiştir. Erken Bizans Dönemine ait seramik buluntular sadece 7. yüzyıl başına kadar izlenebilmektedir. 8-9. yüzyıllarda kent nüfusunun varlığı ya da hareketine ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Stratonikeia ve Beybağ'da ele geçen 10. yüzyıl sonuna ait az sayıdaki sikke, bu dönemde yerleşimin tekrar canlanmaya başladığını göstermektedir (Tek, Köker ve Sarıiz, 2019: 178). Makedonya Hanedanlığı Dönemi'nde Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altındaki topraklarda siyasi varlığını tekrar güçlendirmiştir. Karia Bölgesi'nde Makedonya Hanedanlığı Döneminde başlayıp 13. yüzyıl başında sona eren ticari canlanma ve askeri yapılanma ile kentsel olarak kalkınmayı başarmıştır.

Stratonikeia'nın 3.8 km kuzeybatısında yer alan Beybağ'da Orta Bizans Dönemi'nde seramik üretimi yapılması ve ışıklara ait kalıntılarla beraber seramik üretimlerinin tanımlanması önemlidir. İşlik alanı olarak kullanılan Beybağ'da yapılan kazılarda 10. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başına ait on sekiz farklı fırına ait kalıntılar tespit edilmiştir. Bunlardan on altı tanesinin özelliklerini kesin olarak belirlemek mümkündür. Fırınlarda dairesel ve dikdörtgen olmak üzere iki farklı plan mevcuttur. Bu fırınların plan tipi, malzemesi ve seramiklerin dizildiği haznenin altındaki ızgarayı taşıyan destek sistemine göre fırınların gelişimini takip etmek mümkündür (Şek. 8). Fırınlardaki ızgarayı taşıyan ayaklarda, ateşleme koridoruna paralel yerleştirilmiş yatay ayaklı ve ateşleme koridoruna dik olarak yerleştirilmiş dikey ayaklı olmak üzere iki tip görülmektedir. Fırınlarda çevresindeki seramik ve diğer buluntulara göre tespit edilebilen özelliklere bakıldığında dairesel planlı fırınların 10. yüzyıldan 13. yüzyıl ortasına kadar kullanıldığı tespit edilmiştir. İki örneği bulunan dikdörtgen planlı fırınlar ise 11-12. yüzyıllarda kullanılmıştır. Ayakların yerleştirilme biçiminde dönemsel farklılıklar olduğu gözlenmiştir. Buna göre dikey ayaklar 10-11. yüzyıllarda kullanılmıştır. Yatay ayakların kullanımı daha yaygın olup iki ya da üç tane olmak üzere sayılarının değişmesi fırınların boyutları ile ilişkilidir. Fırınlarda olasılıkla kerpiçten yapılan fırınlama haznelere ait kısımlar günümüze ulaşmamıştır. Ateşleme hazneleri tuğla ve kiremit malzeme ile inşa edilmiştir. Örgüsünde toprak veya kireç harç kullanılmıştır. Dönemlere göre karşılaştırma yapıldığında tuğla malzemenin tek başına kullanılması ve kiremit malzemeyle karışık olarak kullanılması arasında bir bağlantıya rastlanmamıştır. Ancak örgüde kullanılan harcın türü konusunda dönemsel bir ayırım yapmak mümkün olmuştur Her ne kadar çok yıpranan kalıntıların bir kısmında harç tespiti yapmak mümkün değilse de genel olarak bakıldığında Bizans Döneminde fırınlama teknolojisinin değişmeye başlamasının bir sonucu olarak kireç harcın 12. yüzyılda daha yoğun olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Karadeniz'de tespit edilen Bizans Dönemi fırınlarında Beybağ'daki örneklerin gelişimine benzer şekilde, 11. yüzyıl sonunda dikey yerleştirilmiş ayaklar sonlanarak yatay yerleştirilmiş ayakların kullanıldığı fırınlar yaygınlaşmıştır. Bu durum Karadeniz örneklerinde sırlı seramiklerin üretimleriyle açıklanmaktadır (Ivaschenko, 1997: 73-85). Beybağ üretimleri arasında sırlı seramiklerin üretimine ilişkin veriler mevcut değildir. Ancak 12. yüzyıla gelindiğinde seramik fırınlarındaki ayakların biçimi ve harç türünde değişiklikler görülmesi, bu dönemde sırlı seramik üretimindeki artışın yerel fırınlama geleneklerini de etkilemesiyle açıklanabilir. Dairesel ve dikdörtgen planlı fırınların aynı dönemlerde kullanımı plan tercihlerini belirleyen etkenlerin sorgulanmasını gerektirmektedir. Geç Antik Çağda yaygın olarak kullanılan dikdörtgen planlı fırınlar; tuğla, kiremit ve amphora gibi ürünler için ya da çok miktarda üretim yapan endüstrileşmiş seramik atölyelerince kullanılmıştır. Beybağ'da iki adet örneği bulunan dikdörtgen planlı fırın, Geç Antik Çağ örneklerine göre oldukça küçük boyutludur. 2.72x1.90 m ve 3.60x1.53 m ölçülerindeki bu fırınların dairesel planlı fırınlar ile aynı dönemde kullanılması üretilen formlar ile ilişkili görünmektedir. Bölgenin yerel üretimleri arasında günlük kullanıma yönelik kaplar ve magarikonların yanı sıra kiremit, tuğla ve künkler yer almaktadır. Dairesel planlı fırınların kalıntıları arasında bulunan az sayıdaki yanmış seramik parçası arasında günlük kullanıma yönelik kap parçalarının bulunması nedeniyle dikdörtgen planlı fırınların mimari elemanların üretiminde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Beybağ'da üretilen yemek ve içeceklerin servisinde kullanılan servis kaplarının birçoğu kalın cidarlı, küresel gövdeli, geniş ağızlı formlardır. Hızlı dönen çarkta seri biçimde üretilen kapların üzerindeki çark izleri nadiren düzeltilmiştir. Bu dönemde üretilen kaplar oldukça sadedir. Az sayıda örnekte kazıma tekniğinde dalgalı çizgiler görülmektedir. Ancak günlük yaşamı işaret eden takı ve oyuncak gibi arkeolojik veriler nedeniyle Beybağ'daki ışıklarda ve çevresinde bulunan kapların ne kadarının satılmak ne kadarının kullanılmak üzere hazırlandığını tespit etmek güçtür. Sayısal çoğunluk ve Stratonikeia Kenti'ndeki kazılarda çıkan buluntular bu konuda önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Beybağ'da ışıklarda asıl üretilen formların amphoralar olduğunu ve ışıklarda yerel ihtiyacı karşılamak amacıyla depolama ve mutfak kaplarının da üretildiğini söylemek mümkündür. Bölgede farklı alanlarda yapılan kazılarda ithal olarak getirilen sırlı seramiklerin çok miktarda bulunması ve yerel üretim servis kaplarının sadece Stratonikeia Kenti ve çevresinde sirkülasyonunun bulunması nedeniyle Beybağ'da az miktarda bulunan yerel sırsız servis kaplarının burada yaşayanların günlük ihtiyaçları için üretildiğini ve kullanıldığını düşündürmektedir. Bu sonuç yerel üretim servis kaplarında neden form ve kapasite bakımından standartlaşma olmadığını ve yüzeylerin kabaca işlenerek bırakıldığını da açıklar.

Orta Bizans Döneminde Beybağ'da üretilen amphoralar bu dönemde kentte üretilen tarım ürünlerinin ticaretinin yapıldığının göstergesidir. Bizans Dönemi'nde Karia Bölgesi'nin başlıca üretimleri arasında hububat, şarap ve yağ bulunmaktadır. Antik kentin kutsal alanı Lagina'nın içinde yer aldığı Turgut Kasabası'nda günümüzde

başlıca geçim kaynağı zeytin yetiştiriciliğidir. Bizans Dönemi'nde Beybağ'da yağ ve şarap gibi sıvı haldeki ürünlerin taşınması için kapasiteleri yaklaşık 3. litreden 16 litreye değişen amphoralar üretilmiştir. Burada üretilen amphoralar henüz başka bir kentte tanımlanmamıştır. Stratonikeia'nın çevresindeki Batı Anadolu kentlerinin birçoğu verimli ve zengin topraklara sahip olduğundan Beybağ'da üretilen amphoraların yerel olarak Stratonikeia kenti ve ona bağlı kırsal yerleşimlerin ihtiyacı için üretilmiş olduğu düşünülebilir. 10. yüzyıl sonunda Synnada'lı Leo, mektuplarında Synnada'da coğrafi koşullar nedeniyle zeytinyağı ve şarap üretilmediğini, bu ihtiyacın Thrakesion (Ionia, Lydia ve Karia), Attaleia veya başkentten tedarik edildiğini belirtmektedir (Hendy, 1985: 139). Orta Bizans Dönemi'ne ait ticari kaplarda detaylı hamur analizlerinin yapılmamış olması nedeniyle bölgesel olarak üretilen malların ihraç edildiği merkezler konusunda kesinleşmiş veriler yoktur. Bu nedenle Stratonikeia Kenti ve çevresinde üretilen malların Bizans coğrafyasında uzak mesafe ticaretinin yapılmış olması da muhtemeldir. Ancak mevcut verilerin azlığı nedeniyle bu konuda kapsamlı bir değerlendirme yapmak henüz mümkün olmamıştır.

FIRIN NO.	PLAN		DESTEK SİSTEMİ		MALZEME		BAĞLAYICI HARÇ		YÜZYIL
	DAİRE	DİKDÖRTGEN	YATAY	DİKEY	TUĞLA	TUĞLA-KİREMİT	TOPRAK	KİREÇ	
1	X		X		X		X		10-11.yy.
2	X			X	X		X		
3	X					X	X		
4	X		X		X		?	?	
5	X			X		X	?	?	11. yy.
6	X			X	X				
7		X	X		X		?	?	11-12.yy.
8		X	X			X	X		
9	X		X		X			X	
10	X		X		X			X	12. yy. 13. yy. ortası
11	X		X		X			X	
12	X		X		X			X	
13	X		X		X			X	
14	X		X		X			X	
15	X		X		X			X	
16	X		X		X		?	?	

Şekil 8. Beybağ'da bulunan seramik fırınlarının özellikleri ve genel kronolojisi

Orta Bizans Dönemi'nde ekonomik ve kültürel değişimlere paralel olarak beslenme alışkanlıklarında değişimler görülmektedir. Pişirme şeklindeki değişim nedeniyle Erken Bizans Dönemi'ndeki üç ayak ya da asılarak kullanılan ince, küresel gövdeli kaplar artık görülmez. Bunun yerine Orta Bizans Dönemi'nde derin, silindirik gövdeli, tek ya da çift kuplu ve düz kalın dipli pişirme kabı formları ateşe daha yakın konularak ısıdan olabildiğince yararlanmak amacıyla üretilmiştir. Kapların dip kısımlarının ağızlarından dar yapılması Orta Bizans Dönemi'nde görülmeye başlanan bir özellik olup kulpların alt kısmına kadar yoğun yanık izlerinin görülmesi, ateşe çok yakın olarak bazen de harlı olmayan ateş üzerine doğrudan konularak kullanıldığını göstermektedir.

Beybağ'da ve kentte bulunan seramiklerin 13. yüzyıl başında aniden sonlanması bu dönemde bölgenin tamamen Türk hâkimiyetine geçtiğini göstermektedir. 11-12. yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğu ve Selçuklular arasında bölgenin hâkimiyeti konusunda çekişmeler olsa da inşa ettirilen tahkim mevkiiler sayesinde Bizans İmparatorları, 13. yüzyıla kadar hâkimiyetlerini korumuşlardır (Ruggieri, 2009: 210). Beybağ yerleşiminin 1.05 km kuzeydoğusunda yer alan ve bölge halkı tarafından Tepecik olarak anılan mevkideki Beylikler Dönemi yerleşiminde en erken tarihlilik buluntusu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) Dönemi'ne aittir. Bu nedenle Stratonikeia ve çevresinde 13. yüzyıl başında Bizans hâkimiyetinin tamamen sonlandığını söylemek mümkündür.

Katalog

Kat. No. 1. Maltız/Saltsarion kaide parçası (Lev. No. 1/1) Ölçüleri: kaide çapı 17.2 cm., yükseklik 4 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Çok yoğun mikalı. Tarih: 10 yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 2. Maltız/Saltsarion kaide parçası (Lev. No. 1/2) Ölçüleri: kaide çapı 14.6 cm., yükseklik 5.3 cm. Hamur: Pembe-kırmızı (10R 5/8). Çok yoğun mikalı. Kuvars katkılı. Dış yüzeyde açık yeşil sır (10Y 6/10) mevcuttur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 3. Maltız/Saltsarion gövde parçası (Lev. No. 1/3) genişlik 10.2 cm., yükseklik 9.2 cm. Hamur: Açık kahverengi. Çok yoğun mikalı. Kireç katkılı. Sık dokulu, gözeneksiz. Astar: Kırmızı (7.5R 4/8). Tüm dış yüzeye uygulanmıştır. Tarih: 11. yüzyıl.

Kat. No. 4. Maltız/Saltsarion gövde parçası (Lev. No. 1/4) genişlik 9.5 cm., yükseklik 5.5 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/6). Çok yoğun mikalı. Kesitte cüruflaşma. Tarih: 11. yüzyıl.

Kat. No. 5. Çanak/Gabadion ağız parçası (Lev. No. 1/5) ağız çapı 26 cm., yükseklik 4.2 cm. Hamur: Koyu gri. Yoğun mikalı. Kireç ve kuvars katkılı. Tamamen cüruflaşmış. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 6. Çanak/Gabadion ağız parçası (Lev. No. 1/6) ağız çapı 36 cm., yükseklik 3.5 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Kireç katkılı. Astar: Dış yüzeyde kırmızı (10R 4/8) astar kalıntıları mevcuttur. Tarih: 11-12. yüzyıl ortası.

Kat. No. 7. Çanak/Gabadion ağız parçası (Lev. No. 1/7) ağız çapı 34 cm., yükseklik 7.4 cm. Hamur: Kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte renk değişimi mevcuttur. Tarih: 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.

Kat. No. 8. Çanak/Gabadion ağız parçası (Lev. No. 1/8) ağız çapı 30.4 cm., yükseklik 3.3 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tamamen cüruflaşmış. Astar: İç yüzeyde kırmızı (10R 4/8) astar kalıntıları mevcuttur. Tarih: 11-12. yüzyıl ortası.

Kat. No. 9. Tabak/Diskos ağız parçası (Lev. No. 1/9) ağız çapı 24 cm., yükseklik 2.4 cm. Hamur: Koyu kahverengi. Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tamamen cüruflaşmış. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 10. Kase/Skoutelion ağız parçası (Lev. No. 1/10) ağız çapı 15 cm., yükseklik 4 cm. Hamur: Kahverengi (7.5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tarih: 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.

Kat. No. 11. Küçük kase/Kaukion (Lev. No. 1/11) ağız çapı 14.3 cm., yükseklik 6.4 cm. dip çapı 12.8 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Astar: Dış yüzeyde fırça ile sürülmüş kırmızı (7.5R 4/8) astar. Tarih: 11-12. yüzyıl ortası.

Kat. No. 12. Mouchroution ağız ve kulp parçası (Lev. No. 1/12) ağız çapı 33.8 cm., yükseklik 7.4 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte renk değişimi mevcuttur. Tarih: 11-12. yüzyıl ortası.

Kat. No. 13. Mouchroution ağız ve kulp parçası (Lev. No. 1/13) ağız çapı 35 cm., yükseklik 5.3 cm. Hamur: Kahverengi. Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte renk değişimi mevcuttur. Tarih: 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.

Kat. No. 14. Mouchroution ağız ve kulp parçası (Lev. No. 1/14) ağız çapı 41 cm., yükseklik 8 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Astar: Kahverengi astar kalıntıları mevcuttur. Tarih: 12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.

Kat. No. 15. Yonca ağızlı sürahi/Oinokheion ağız ve kulp parçası (Lev. No. 2/1) ağız çapı 9.8 cm., yükseklik 13 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 16. Yonca ağızlı sürahi/Oinokheion ağız ve kulp parçası (Lev. No. 2/2) ağız çapı 5.5 cm., yükseklik 6.1 cm. Hamur: Açık kahverengi (5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte renk değişimi mevcuttur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 17. Yonca ağızlı sürahi/Oinokheion ağız ve kulp parçası (Lev. No. 2/3) ağız çapı 3.6 cm., yükseklik 7.6 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Küçük kireç katkılı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte griye doğru giden renk değişimi oluşmuştur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.

Kat. No. 18. Yonca ağızlı sürahi/Oinokheion kaide parçası (Lev. No. 2/4) kaide çapı 7.8 cm., yükseklik 2.9 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tarih: 10. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.

Kat. No. 19. Kupa/Koupa (Lev. No. 2/5) ağız çapı 8.7 cm., yükseklik 5.8 cm. dip çapı 7.8 cm. Hamur: Açık kahverengi (5YR 6/6). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Sık dokulu, gözeneksiz. Astar: Kırmızı (7.5R 4/8), tüm yüzeyde. Tarih: 11-12. yüzyıl.

Kat. No. 20. Pişirme kabı/Khytra ağız ve kulp parçası (Lev. No. 2/6) ağız çapı 22 cm., yükseklik 10.5 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Dış yüzeyde yoğun yanık izi mevcuttur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 21. Pişirme kabı/Khytra ağız parçası (Lev. No. 2/7) ağız çapı 25 cm., yükseklik 5.5 cm. Hamur: Kırmızı-kahverengi (5YR 4/6). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte renk değişimi mevcuttur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

- Kat. No. 22.** Pişirme kabı/Khytra ağız parçası (Lev. No. 2/8) ağız çapı 21 cm., yükseklik 7 cm. Hamur: Kırmızı-kahverengi (2.5YR 4/8). Yoğun mikalı. Ağız kısmında yoğun yanık izi mevcuttur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.
- Kat. No. 23.** Pişirme kabı/Khytra ağız parçası (Lev. No. 2/9) ağız çapı 19.4 cm., yükseklik 5.2 cm. Hamur: Kırmızı-kahverengi (7.5YR 4/8). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Kabin kesitinde cüruflaşma görülmektedir. Tarih: 10. yüzyıl sonu-12. yüzyıl.
- Kat. No. 24.** Pişirme kabı/Khytra ağız parçası (Lev. No. 2/10) ağız çapı 14.2 cm., yükseklik 6 cm. Hamur: Kahverengi (7.5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç ve kuvars katkılı. Tarih: 11. yüzyıl ortası-12. yüzyıl.
- Kat. No. 25.** Pişirme kabı/Khytra ağız ve kulp parçası (Lev. No. 2/11) ağız çapı 11 cm., yükseklik 13.2 cm., dip çapı 8 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Büyük, seyrek kuvars katkılı. Dış yüzeyi tamamen yanmıştır. Tarih: 12. yüzyıl-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 26.** Pişirme kabı/Khytra ağız ve kulp parçası (Lev. No. 2/12) ağız çapı 11 cm., yükseklik 16.6 cm., dip çapı 8.6 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/6). Yoğun mikalı. Büyük, seyrek kuvars katkılı. Parçanın dış yüzeyinde yanık izleri mevcuttur. Tarih: 12. yüzyıl-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 27.** Pişirme kabı/Khytra ağız parçası (Lev. No. 2/13) ağız çapı 15 cm., yükseklik 7.5 cm. Hamur: Açık kahverengi (5YR 6/6). Yoğun mikalı. Kuvars katkılı. Astar: Kırmızı (10R 4/8), tüm yüzeyde. Tarih: 12. yüzyıl ortası-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 28.** Pişirme kabı kapak parçası (Lev. No. 2/14) disk çapı 12.1 cm., yükseklik 2.1 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 5/6). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Yoğun yanık izi mevcuttur. Tarih: 12. yüzyıl ortası-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 29.** Pişirme kabı kapak parçası (Lev. No. 2/15) çap 14.4 cm., yükseklik 7.2 cm. Hamur: Kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç ve kuvars katkılı. Tarih: 11. yüzyıl ortası-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 30.** Pişirme kabı kapak parçası (Lev. No. 2/16) çap 14 cm., yükseklik 4.7 cm. Hamur: Pembe-kahverengi (2.5YR 5/8). Çok yoğun mikalı. Büyük, seyrek kuvars ve büyük, seyrek kireç katkılı. Az gözenekli. Alt kısmında yanık izleri mevcuttur. Tarih: 11-12. yüzyıl.
- Kat. No. 31.** Pişirme kabı kapak parçası (Lev. No. 2/17) çap 22 cm., yükseklik 8 cm. Hamur: Açık kahverengi (5YR 6/6). Yoğun mikalı. Kireç ve kuvars katkılı. Astar: Kırmızı. Tüm yüzeye fırça ile uygulanmıştır. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.
- Kat. No. 32.** Ezme ve karıştırma kabı/Olmos ağız ve kulp parçası (Lev. No. 3/1) ağız çapı 42 cm., yükseklik 14 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Çok yoğun kireç katkılı. Tarih: 10. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 33.** Saklama kabı/Kourellos (Lev. No. 3/2) ağız çapı 10.4 cm., yükseklik 39.6 cm., dip çapı 15.6 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Astar: Ağız kenarında ve kulp üzerinde kırmızı astar kalıntıları mevcut. Tarih: 11-12. yüzyıl.
- Kat. No. 34.** Saklama kabı/Kourellos (Lev. No. 3/3) ağız çapı 11.4 cm., yükseklik 37.2 cm., dip çapı 19.8 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tarih: 11-12. yüzyıl.
- Kat. No. 35.** Saklama kabı/Kourellos ağız parçası (Lev. No. 3/4) ağız çapı 22.6 cm., yükseklik 7.2 cm. Hamur: Koyu kahverengi (5YR 3/3) Yoğun mikalı. Tarih: 11-12. yüzyıl ortası.
- Kat. No. 36.** Saklama kabı/Kourellos ağız parçası (Lev. No. 3/5) ağız çapı 17 cm., yükseklik 6.2 cm. Hamur: Açık kahverengi (2.5YR 6/8). Yoğun mikalı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte renk değişimi mevcuttur. Tarih: 12-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 37.** Saklama kabı/Kourellos (Lev. No. 3/6) ağız çapı 14.8 cm., yükseklik 32.7 cm., dip çapı 26.6 cm. Hamur: Kahverengi (5YR 4/4). Yoğun mikalı. Kireç ve kuvars katkılı. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.
- Kat. No. 38.** Şarap hırsız oluklu kulp parçası (Lev. No. 3/7) genişlik 7.3 cm., yükseklik 15.8 cm. Hamur: Pembe-kahverengi (2.5YR 5/8). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Kesitte cüruflaşma görülmektedir. Tarih: 11-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 39.** Süzgeç/lithmos (Lev. No. 3/8) ağız çapı 13.2 cm., yükseklik 7.7 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/6). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tarih: 11. yüzyıl ortası-12. yüzyıl ortası.
- Kat. No. 40.** Pithos (Lev. No. 4/1) ağız çapı 47.6 cm., yükseklik 68 cm., dip çapı 27.8 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç ve taşçık katkılı. Tarih: 10. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 41.** Pithos (Lev. No. 4/2) ağız çapı 20.2 cm., yükseklik 35.6 cm., dip çapı 19 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Kireç ve taşçık katkılı. Tarih: 10. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı.
- Kat. No. 42.** Amphora/Magarikon ağız ve kulp parçası (Lev. No. 4/3) ağız çapı 11.6 cm., yükseklik 15 cm. Hamur: Kırmızı (7.5R 4/8). Yoğun mikalı. Kuvars ve kireç katkılı. Kesitte cüruflaşma mevcuttur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.
- Kat. No. 43.** Amphora/Magarikon ağız ve kulp parçası (Lev. No. 4/4) ağız çapı 11.4 cm., yükseklik 5.4 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Küçük, seyrek kireç katkılı. Düzensiz fırınlama nedeniyle kesitte renk değişimi görülmektedir. Tarih: 10. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başı.
- Kat. No. 44.** Amphora/Magarikon kulp parçası (Lev. No. 4/5) ağız çapı 9.6 cm., yükseklik 6 cm. Hamur: Pembe-

kahverengi (2.5YR 5/8). Yoğun mikalı. Kuvars katkılı. Kesitte cüruflaşma görülmektedir. Tarih: 10. yüzyıl sonu-12. yüzyıl ortası.

Kat. No. 45. Amphora/Magarikon ağız ve kulp parçası (Lev. No. 4/6) ağız çapı 10.6 cm., yükseklik 4.5 cm. Hamur: Açık kahverengi (5YR 6/6). Yoğun mikalı. Kireç katkılı. Tarih: 10. yüzyıl sonu-11. yüzyıl.

Kat. No. 46. Amphora/Magarikon ağız ve kulp parçası (Lev. No. 4/7) ağız çapı 4.6 cm., yükseklik 11.5 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 5/6). Yoğun mikalı. Kesitte cüruflaşma mevcuttur. Tarih: 10. yüzyıl sonu-12. yüzyıl.

Kat. No. 47. Amphora/Magarikon ağız ve kulp parçası (Lev. No. 4/8) ağız çapı 5.3 cm., yükseklik 16 cm. Hamur: Açık kahverengi (7.5YR 6/4). Yoğun mikalı. Astar: Ağız, kulp ve gövdede fırça ile sürülmüş kırmızı renkte astar mevcuttur. Tarih: 12. yüzyıl ortası-13. yüzyıl başı.

KAYNAKÇA

Bakirtzis, Ch. (1989). "Byzantine amphorae", *BCH, Supp. XVIII. recherches sur la céramique Byzantine* (Ed: V. Déroche ve J.M. Spieser). Paris: Diffusion de Boccard, ss. 73–77.

Baş, A. (1991). Eskişehir'deki Türk Devri Yapıları. *Vakıflar Dergisi*, XXII, 365-382.

Borisov, B.D. (1989). Djadovo, Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition Vol. I: Medieval Settlement and Necropolis (11th-12th Century). *Tokai University Press*, Shinjuku.

Böhlendorf-Arslan, B. (2010). "Die Mittelbyzantinische Keramik aus Amorium", *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 2, 1 Schauplätze* (Ed. F. Daim ve J. Drauschke). *Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, ss. 345-371.

Cottica, D. (2007). "Micaceous White Painted Ware from insula 104 at Hierapolis", *Byzas 7. Çanak: Late Antique and Medieval pottery and tiles in Mediterranean Archaeological contexts* (Ed: B. Böhlendorf-Arslan – A. O. Uysal ve J. Witte-Orr). İstanbul: Ege Yayınları, ss. 255-272.

Çaylak Türker, A. (2005). "Gelibolu'da Bizans seramikleri ve ökaristik ekmek damgası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22/2, 87-104.

Çaylak Türker, A. (2009). *Demre–Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri*. Akmed, İstanbul.

Darrouzes, J. (1981). *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*. Institut Français d'Études Byzantines, Paris.

Dauterman Maguire, E. (1997). *Ceramic arts of everyday life. The Glory of Byzantium: Art and culture of the Middle Byzantine era A.D. 843-1261* (Ed. H. Williams ve W. D. Wixom). The Metropolitan Museum of Art, New York.

Doğur, L. (2012). "Daskyleion II: Hisartepe/Daskyleion kazısı Bizans seramikleri", *Prof. Dr. Tomris Bakır'a Armağan*. Ege Yayınları, İstanbul.

Gencer, S. ve Söğüt, B. (2018). *Stratonikeia Çalışmaları 3: Gibye (Yeşilbağcılar)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Günsenin, N. (1990). *Les amphores Byzantines (Xe-XIIIe siècles): Typologie, production, circulation d'après les collections Turques*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Université Paris I, Sorbonne, Paris.

Hayes, J.W. (1972). *Late Roman pottery: A catalogue of Roman fine wares*. London: The British School at Rome.

Hayes, J.W. (1992). *Excavations at Saraçhane in İstanbul 2: The pottery*. Princeton University Press, Princeton.

Hayes, J.W. (1995). "A Late Byzantine and Early Ottomane assamblage from the lower city in Troia", *Studia Troica*, 5, 197–210.

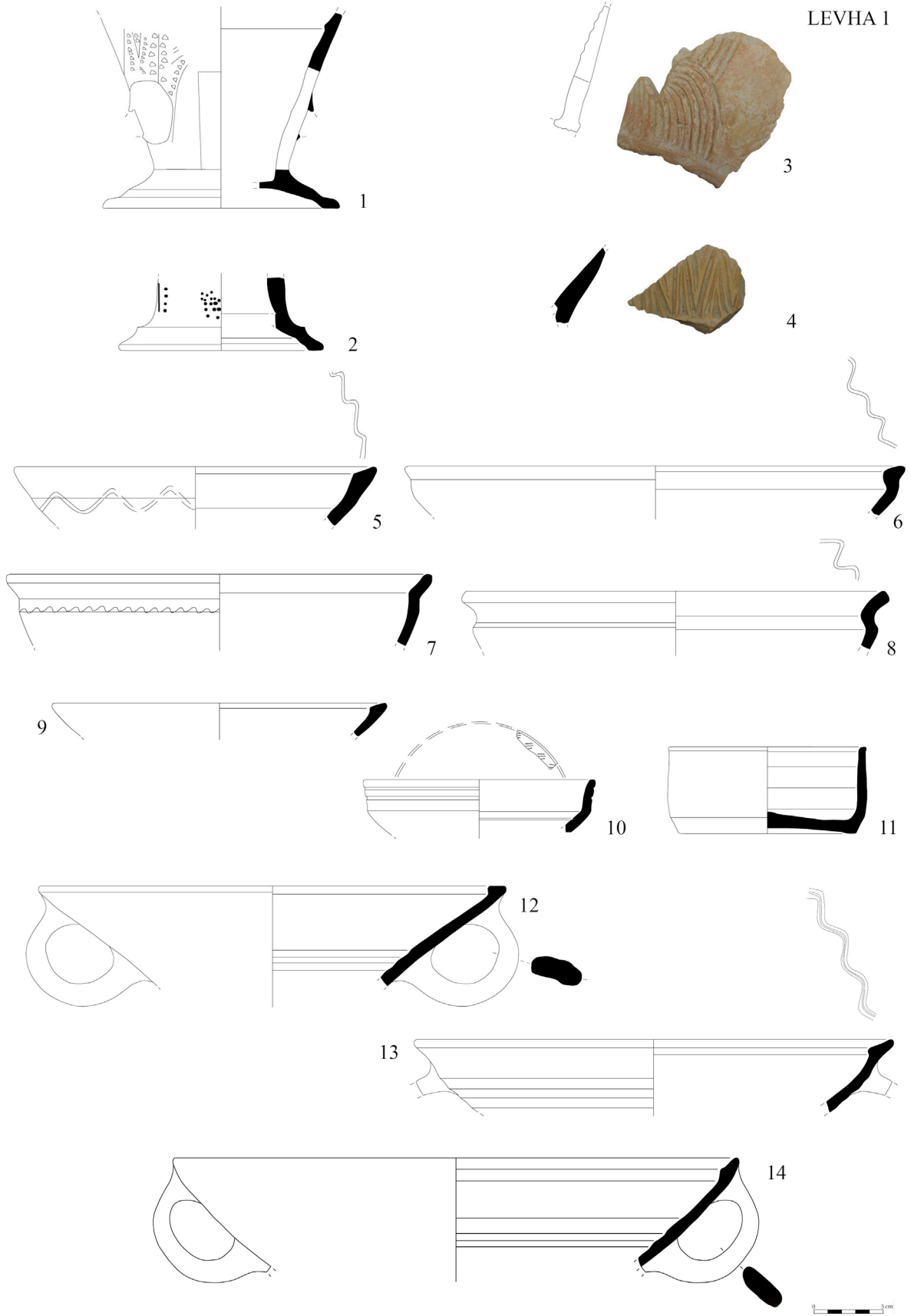
Hendy, M.F. (1985). *Studies in the Byzantine monetary economy c.300-1450*. Cambridge University Press, London.

Ivaschenko, Y. (1997). *Les ateliers de céramiques du VIe au XVe s. au nord de la Mer Noire: Le problème de la continuité. La céramique Médiévale en Méditerranée. Actes du VIe congrés de L'AIECM2*. Narration Editions (Haz: G. Demians d'Archimbaud), ss. 73-85.

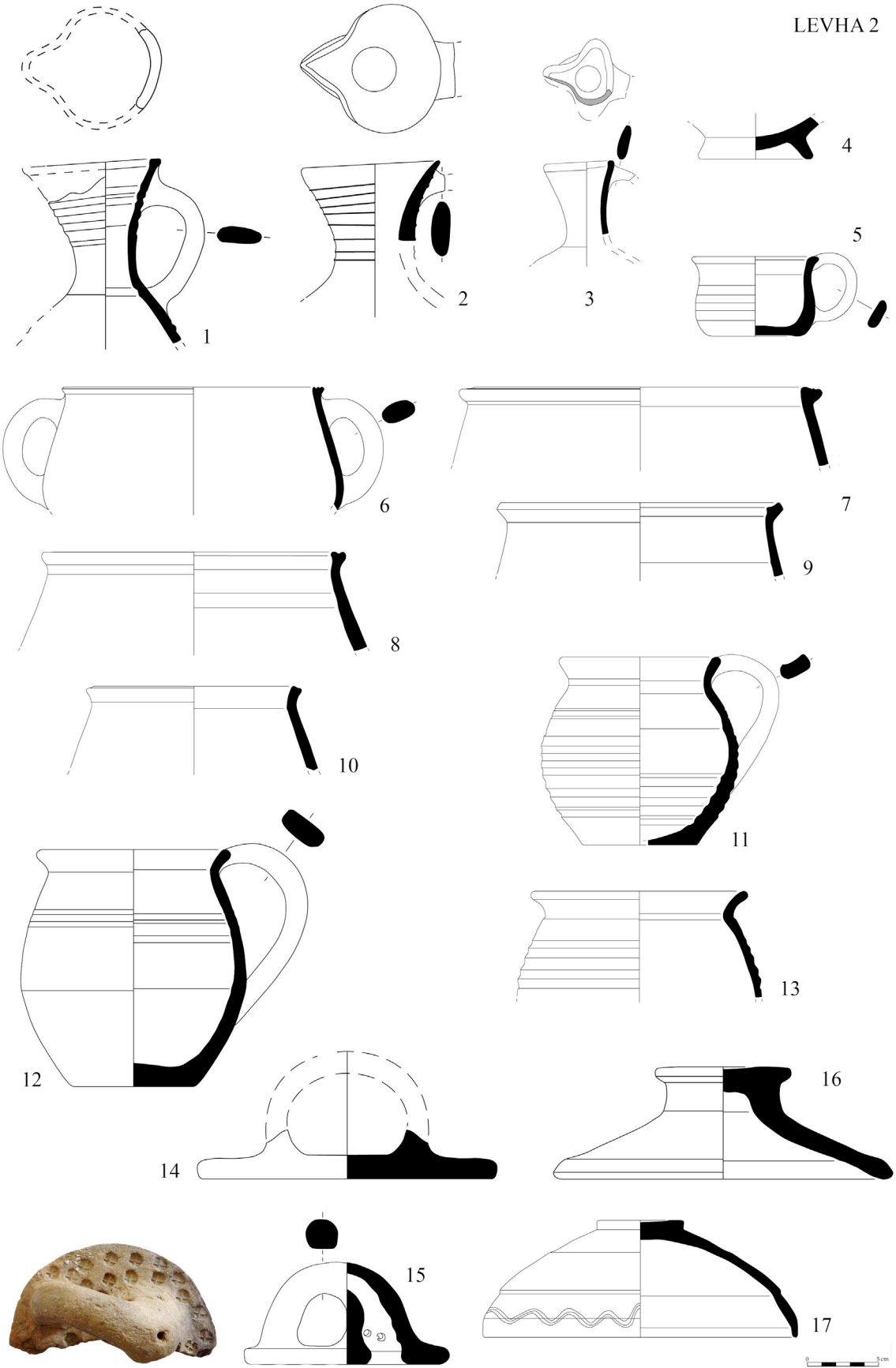
Karlsson, L. (2009). "Labraunda 2008: A preliminary report on the Sweedish excavations with contributions by Jesper Bild and Olivier Henry", *Opuscula*, 2: 57-87.

Laflı, E. (2003). *Studien zu Hellenistischen, Kaiserzeitlichen und Spätantik-frühbyzantinischen tonunguentarien aus Kilikien und Pisidien (Südtürkei): der forschungsstand und eine auswahl von fundobjekten aus den örtlichen museen*. Philosophischen Fakultät Der Universität Zu Köln, Köln.

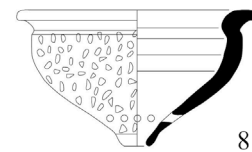
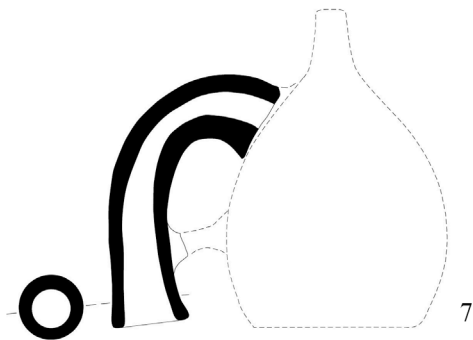
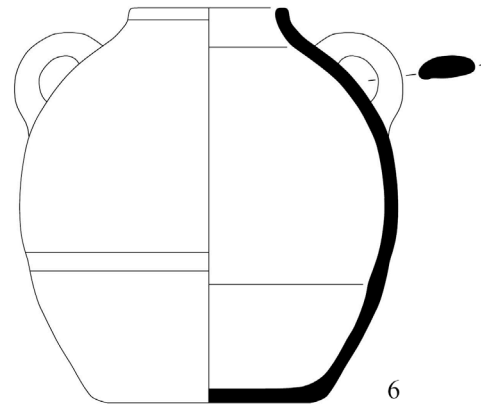
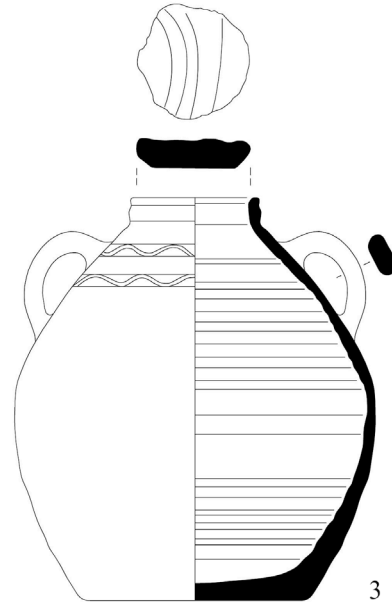
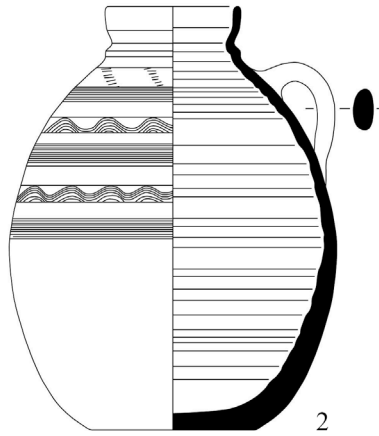
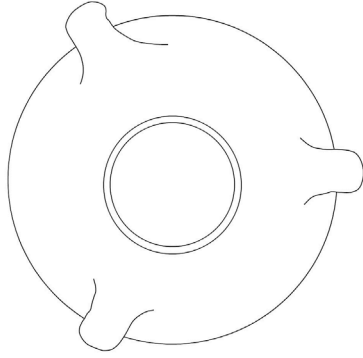
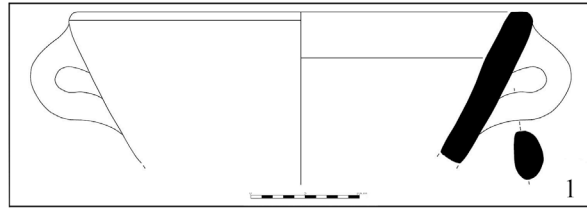
- Mercangöz, Z. ve Mimaröğlü, S. (2011). "Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia kazısı 2010 yılı çalışmaları", *XIV. Ortaçağ ve Türk dönemi kazıları ve Sanat Tarihi araştırmaları sempozyumu bildirileri* (Haz. A. Baş, et. al.). Konya: Kömen Yayınları.
- Mimaröğlü, S. (2010). "Panaztepe Bizans dönemi sirsız seramikleri", *XIII. Ortaçağ ve Türk dönemi kazıları ve Sanat Tarihi araştırmaları sempozyumu bildirileri* (Haz. K. Pektaş, et. al.) İstanbul: Ege Yayınları, ss. 443-452.
- Mimaröğlü, S. (2011a). "Kadıkalesi/Anaia Bizans dönemi amphoraları", *Sanat Tarihi Dergisi*, XX(1), 63-92.
- Mimaröğlü, S. (2011b). *Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı'nda Ele Geçen Bizans Dönemi Günlük Kullanım Seramikleri*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Morgan, C. H. (1942). *Corinth XI: The Byzantine pottery*. Harvard University Press, Cambridge.
- Nesbitt, J.W. ve N. Oikonomides. (1996). *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum Volume 3: West, Northwest, and Central Asia Minor and the Orient*. Dumbarton Oaks, Washington D.C.
- Öztaşkın, M. (2013). *Stratonikeia ve Lagina Kazılarında Bulunan Bizans Dönemi Seramikleri (2008-2010 Yılları)*. (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Öztaşkın, M. (2018). "Proposal for Terminology of Byzantine Pottery Forms", F. Yenişehirlioğlu (ed.) *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterreanean Ceramics Proceedings*, vol. 1. Ankara: VEKAM, 329-338.
- Peschlow, U.; Şişmanoğlu, G. ve Şişmanoğlu, S. (1977/78). "Byzantinische keramik aus İstanbul", *Ein fundkomplex bei der Irenenkirche*. *IstMitt*, 27/28, 363-414.
- Redford, S. (1995). "Medieval Ceramics from Samsat, Turkey", *Archéologie islamique*, 5, 55-70.
- Ruggieri, V. (2005). *La Caria Byzantina: topografia, archeologia ed arte: Mylasa, Stratonikeia, Bargylia, Myndus, Halicarnassus*. Rubbetino.
- Ruggieri, V. (2009). *The Carians in the Byzantine period. Die karer und die anderen*. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn.
- Söğüt, B. (2016). *Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları I*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Söğüt, B. (Ed.) (2019a). *Stratonikeia Çalışmaları 4: Stratonikeia Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Söğüt, B. (2019b). *Stratonikeia Çalışmaları 5: Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Söğüt, B. (2019c). *Stratonikeia Çalışmaları 6: Camandıras ve Dalagöz Nekropollerini*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.
- Şahin, M.Ç. (1981). *Die inschriften von Stratonikeia I*. R. Habelt, Bonn.
- Şahin, M.Ç. (1990). *Die inschriften von Stratonikeia II*. R. Habelt, Bonn.
- Şahin, M.Ç. (2010). *Inscriptions of Stratonikeia, Part III*. R. Habelt, Bonn.
- Tamsü Polat, R. (2017). *Stratonikeia Çalışmaları 2: Stratonikeia Akdağ Nekropolü*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Tek, A.T., Köker, H. ve Sariiz, E. (2019). "Stratonikeia 2008-2018 Yılları Kazılarında Bulunan Erken Bizans Sikkeleri", B. Söğüt (Ed.) *Stratonikeia Çalışmaları 4: Stratonikeia Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*. İstanbul: Ege Yayınları, 175-209.
- Tırpan, A.A. ve Söğüt, B. (2005). *Lagina*. İstanbul: Konuk Kitabevi.
- Tırpan, A.A. ve Söğüt, B. (2009a). "Lagina ve Börükçü 2007 yılı çalışmaları", 30. KST, 4. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss. 243-266.
- Tırpan, A.A. ve Söğüt, B. (2009b). *Lagina ve Börükçü Kazıları 2008 Yılı Çalışma Raporu*. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Vroom J. (2012). "Early Medieval pottery finds from recent excavations at Butrint, Albania", *Atti del IX Congresso Internazionale sulla Ceramica Medievale nel Mediterraneo* (Ed: Sauro Gelichi). S. Lorenzo: All'Insegna del Giglio s.a.s, ss. 289-296.
- Zaccaria Ruggiu, A. ve Cottica, D. (2007). "Hierapolis di Frigia fra tarda antichità e XI secolo: l'apporto dello studio degli spazi domestici nell'insula 104", *Rivista di Archeologia*, 31, 139-189, Tav. XXVI-XLIX.

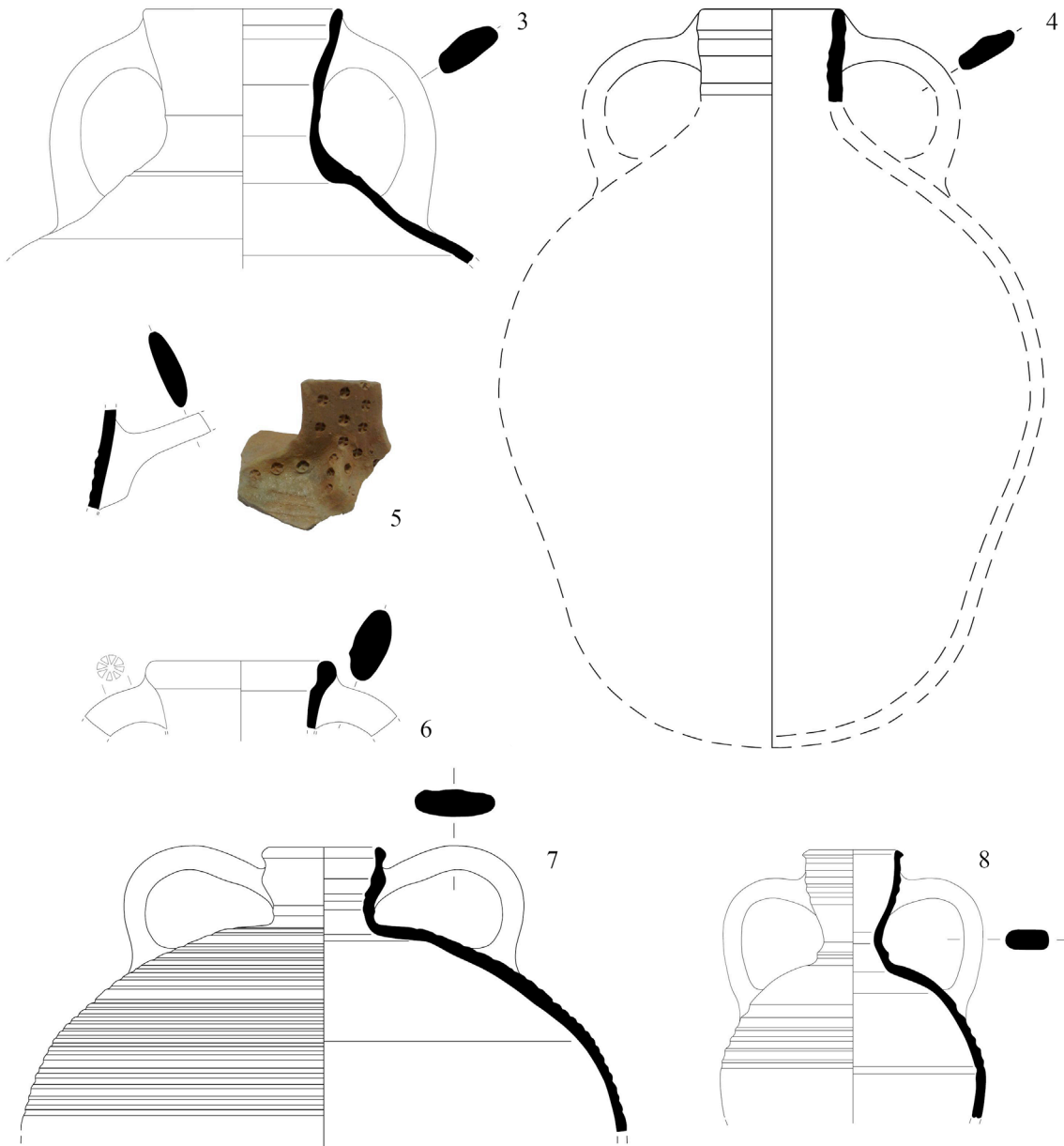
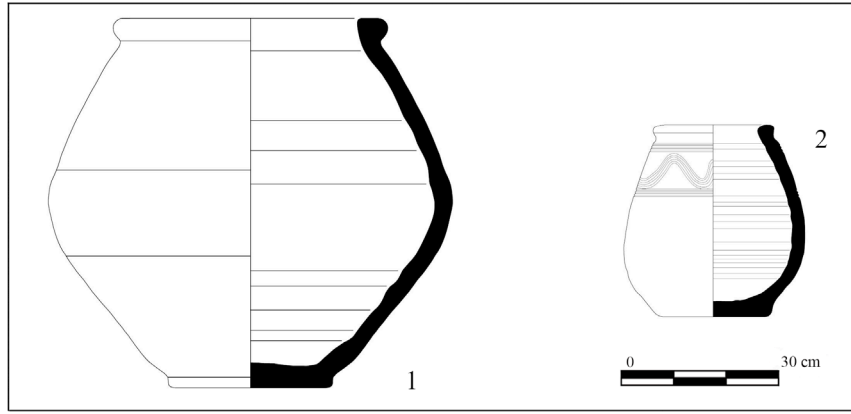
LEVHA 2

LEVHA 3

LEVHA 4

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:17.04.2019 ✓Accepted/Kabul:19.11.2019

DOI:10.30794/pausbed.554863

Araştırma Makalesi/ Research Article

Avşarlıgil, N. (2020). "Bulanık Programlamayla Portföy Optimizasyonu Üzerine Bir Uygulama" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s.197-209.

BULANIK PROGRAMLAMAYLA PORTFÖY OPTİMİZASYONU ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Nuri AVŞARLIGİL*

Özet

Bu çalışmanın amacı, finansal yatırımcılar için portföy tercihi aşamasında bulanık modellerin kullanılabilirliğini araştırmaktır. Bu amaçla, yatırımcıların ellerinde bulunan finansal kaynakları yatırıma dönüştürmek için kullanacakları portföylerin oluşturulmasında, geçmiş fiyat değişimlerinden yararlanılarak, Bulanık Verdegay yöntemi aracılığıyla yüksek getiri elde etmeye çalışılacaktır. Borsa İstanbul'da işlem gören, 10 adet endeks verisi kullanılarak, optimal portföy kararı verilmeye çalışılmıştır. Endekslerin geçmiş değerleri kullanılarak, ortalama getiri ve maksimum getiri eşik değerleri belirlenmiştir. Yatırımcılar tarafından bir yatırım kararı alınırken, literatürde portföy seçimi için kullanılan optimizasyon tekniklerinden bir tanesi olan Verdegay bulanık modeli, karma stratejiler arasından amaç fonksiyonuna göre optimal ağırlıklandırma işlemi yapmaktadır. Yapılan ağırlıklandırma işlemi sonrası, çalışmanın son bölümünde ulaşılabilecek sonucun başarısı geriye dönük testler aracılığıyla tartışılmıştır.

Keywords: *Optimal Portföy, Bulanık Doğrusal Programlama, Verdegay Modeli.*

AN APPLICATION ON PORTFOLIO OPTIMIZATION WITH FUZZY PROGRAMMING

Abstract

The purpose of this study is to investigate the availability of fuzzy models in the portfolio preference phase for financial investors. For this purpose, in establishing the portfolios that investors will use to invest in the financial resources of the investors, they will try to obtain high returns through the Fuzzy Verdegay method, using past price changes. An optimal portfolio decision was made by using 10 index data traded in Borsa Istanbul. The average return and maximum return thresholds are determined using the historical values of the Indices. When an investment decision is taken by investors, the Verdegay fuzzy model, which is one of the optimization techniques used for portfolio selection in the literature, performs optimal weighting according to the objective function among the mixed strategies. After the weighting process, the success of the result to be reached in the last part of the study was discussed through retrospective tests.

Keywords: *Optimal Portfolio, Fuzzy Linear Programming, Verdegay Model.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, ANTALYA.
e-posta: nuriavsarligil@akdeniz.edu.tr (orcid.org/0000-0002-4401-2236)

1. GİRİŞ

Yatırımcılar, özellikle de finansal yatırımcılar ellerinde bulunan kaynakları çeşitli yatırım araçlarını kullanarak yatırımın toplam değerini arttırmayı yani getiri elde etmeyi amaçlamaktadır. Fakat bu amaca ulaşmak için yatırım araçlarına ne oranda ve ne kadar zaman aralığı boyunca yatırım yapılacağı konusunda belirsizlikler ortaya çıkabilmektedir.

Genel olarak hisse senetleri veya diğer yatırım araçlarından portföy oluşturulurken, geleneksel yöntemler kullanılarak bir dağıtım yapılabileceği gibi, portföy içerisinde yatırım araçlarının aralarındaki ilişkiyi dikkate alan ve riski azaltarak getiriyi arttırmaya çalışan modern portföy yöntemleri de kullanılmaktadır. Yatırımcı hangi portföy bileşimini seçeceğini riske karşı duyduğu hassasiyete göre belirleyecektir.

Bir yatırımcı, yatırım çeşitlendirmesi yaparken, portföy içerisinde yer alan varlıklarının birlikte hareket edebilme özelliklerini ve durumların da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu davranış biçiminin incelenerek yapıldığı yatırımlar, gerçekleşen getiriler açısından, ilişkilerin önemsenmeden yapıldığı yatırımlardan oldukça farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bu sebeplerden dolayı yıllardır, portföy seçim sorunu olarak adlandırılabilen bu durum üzerinde ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Çalışmalar sonucu geliştirilen portföy optimizasyon teknikleri sıklıkla kullanılmakta ve oldukça fazla rağbet görmektedir (Elton vd., 1997:1444).

Modern portföy teorisi açısından bakıldığında, gelecekle ilgili alınacak kararlar içinde bulunulan zaman döneminde belirsizlikler içermektedir. Bu sebeple, getirilerden bahsederken belirsizlik sebebiyle, beklenen getiri kavramı kullanılmaktadır. Beklenen getiriyi en yüksek düzeye çıkarmak, optimizasyon kavramının tanımını ifade etmektedir. Bu optimizasyon işlemi için bir çok model, teori ve çözüm yaklaşımı geliştirilmiştir (Atan, 2012:75).

Son yıllarda, karma stratejilerin bulunduğu optimizasyon problemlerinde, doğrusal programlama modellerinin kullanımı artmaktadır. Ayrıca, doğrusal programlama modellerine bulanık yaklaşımı da dahil eden yeni bulanık doğrusal programlama modelleri türetilmiştir. Bu çalışmamızda, Borsa İstanbul endekslerinden oluşan bir portföyün optimize edilmesinde, Bulanık doğrusal modellerden bir tanesi olan Verdegay yaklaşımından faydalanılacaktır.

2. AMAÇ VE KAPSAM

Bu çalışmanın amacı, bulanık doğrusal programlama tekniklerinin, portföy optimizasyonunda kullanılabilirliğinin incelenmesidir. Bulanık doğrusal programlama tekniklerinden olan Verdegay yaklaşımı ile belirsizlik içeren portföy oluşturma sorunu, riski tamamen kabullenen yatırımcılar için açıklanmaya çalışılacaktır. Bu veri seti yöntemin beklenen getirisini ölçmek amacıyla seçilmiştir. Yöntem farklı veri setlerinde farklı sonuçları doğurabileceği gibi, aynı yatırım araçlarına farklı zamanlarda yapılan yatırımlarda farklı getiri seviyeleri oluşabilecektir. Bu yöntem nihai bir sonuç vermemekte, dönemsel bir analiz yapmaktadır. Riski tamamen kabullenme tanımından kasıt, yatırımcı açısından elde edilebilecek maksimum getiriye ulaştıracak sonucun, modele bir kısıt olarak eklenmesidir. Yatırımcıların yaptıkları yatırımın, yılın ayları için farklılık arz ettiği düşünülerek, aylık bazda ardışık olarak portföy ağırlıklandırması yapılmış ve hesaplanan ağırlıklandırma değerleri üzerinden yatırım yapılması durumunda elde edilecek sonuçlar incelenmiştir. İncelenecek veri seti Ocak 2014 – Aralık 2017 tarihleri arasında aylık büyüme hızları ele alınarak elde edilmiş 48 aylık veriden oluşmaktadır. Analiz, endeks değerlerinin aylık fiyat değişimleri kullanılarak yapılacaktır. Oluşturulacak portföyde optimize edilecek toplam 10 adet BIST Endeksi değeri, yatırım aracı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada risk alma tolerans değerinin 1 olduğu Bulanık Verdegay Modeli kullanılarak portföy optimize edilmeye çalışılacaktır.

3. BULANIK YAKLAŞIM

Bulanık kümeler teorisinin geliştirilmesinin temel sebebi, belirsiz yani sonucu kesin olmayan gözlemlerin ve durumların yer aldığı problemlerde çözüm değerlerinin belirlenebilmesidir.

Bireylerin genel tecrübelerinden ve nicel verilerden yararlanmak suretiyle elde edilen bilgileri çeşitli algoritmalar yardımıyla işleme koyup, belirli matematiksel denklemlerden de faydalanarak sonuç elde edilmesi işlemine bulanık mantık adı verilmektedir. Aristo'nun ileri sürdüğü ve Batı medeniyetinde 0 ve 1 gibi kodlanan ikili değer mantığı bulunmaktadır. Bulanık mantık bu iki değeri aralıktaki tüm değerleri de hesaba katarak sonuçlar üretmektedir. Sonuçlar kesinlikten çok dereceli bir ifade ile sunulur. Sonuçlardaki ikili değer sınırlandırmasına ortadan kaldırarak, çok değerli bir yaklaşım ortaya koyar (Keskenler, 2017:3).

Yani, bir bulanık küme, 0 ile 1 arasında bir üyelik derecesine sahip olan bir üyelik fonksiyonuyla ifade edilir. Bulanık kümelerin karar verme problemlerinde kullanılması, karar verme teorilerinin bir uzantısı olması şeklinde açıklanmaktadır. Eldeki problem ve alınacak kararlar belirsizlik ve belirli bir risk oranına sahipse bulanık karar verme yaklaşımı amaç fonksiyonunun ve modelin kısıtlarının belirsizliklerini ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Zimmermann, 1987:10).

Uygulamalarda, birim maliyetler, karlılık, faiz oranları ve nakit akımları gibi modellenen amaç fonksiyonu ve katsayıları her zaman belirlenebilir yani kesin olmayabilir. Bu gibi durumlarda, olasılık teorisi kullanılarak katsayıların dağılımları belirlenebilse bile, Klasik Doğrusal Programlama yöntemlerinden birisi kullanılarak çözülememektedir. Çözüm için daha farklı tekniklere ihtiyaç duyulmaktadır (Lai vd., 1992b:203).

Bu çözüm tekniklerinden, Bulanık doğrusal programlama son yıllarda oldukça fazla rağbet gören tekniklerden birisidir.

Doğrusal programlamaya bulanık mantığın 1978 yılında Zimmermann tarafından eklenmesiyle, bu yeni yaklaşım, problemlerin modellenmesinde ve çözümlenmesinde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki klasik doğrusal programlamanın uygulandığı her alanda bulanık doğrusal programlama kullanılmaya başlanmıştır (Karadayı, 2007:14).

Bulanık doğrusal programlamaya, doğrusal programlamaya bulanık mantığın bir birleşimi olarak bakılabilmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında ise bulanık doğrusal programlama, klasik doğrusal programlamanın genişletilmiş bir versiyonudur. Bulanık doğrusal programlama, klasik doğrusal programlamada karar verilirken ortaya çıkan belirsizliğin içselleştirildiği durumlar için kullanılan bir yöntemdir (Hansen, 1996, 32).

Doğrusal programlamada bulanıklık modele birçok şekilde dahil edilebilmektedir. Modelde bazı durumlarda, amaç fonksiyonu, bazı durumlarda kısıtlar bazı durumlarda dakatsayılar bulanık olabilmektedir. Bazen de, bu model içerisinde bahsedilen unsurların birden fazlası bulanık olarak yer alabilmektedir. Genel olarak literatürde bulanıklık sınıflandırması aşağıdaki şekilde yapılmaktadır (Özkan, 2005:164);

- Amaç fonksiyonunun bulanıklaştırıldığı problemler
- Modelin sağ taraf sabitlerinin bulanıklaştırıldığı problemler
- Hem amaç fonksiyonunun hem de kısıt denklemlerinin bulanıklaştırıldığı problemler

Literatürde kabul edilen üç grup bulanık doğrusal programlama modelinin çözüm kümesine ulaşabilmek için kullanılan 3 farklı yaklaşım bulunmaktadır.

Zimmerman tarafından ileri sürülen bulanık doğrusal programlama yönteminde, modelin sadece amaç fonksiyonu bulanıktır. Zimmermann, bulanık olan amaç fonksiyonunun, karar vericiden elde edilen subjektif bilgi ile oluşturulan bulanık bir kısıt şeklinde ele alınabileceğini ifade etmiştir (Wang, 1997:61).

Verdegay yaklaşımında amaç fonksiyonu doğrusal, kısıtlar ise bulanıktır (Verdegay, 1984:132). Verdegay'ın amaç fonksiyonunun bulanık olmadığı durumlarda, ileri yaklaşım simetrik olmayan çözüm yaklaşımı olarak adlandırılabilir. Verdegay'a göre kurulan model simetrik olmadığı için parametrik doğrusal programlama problemi şekline dönüştürülerek çözümlenebilmektedir (Ertuğrul vd., 2007:33).

Werners yaklaşımında ise hem amaç fonksiyonu hem de kısıtlar bulanıktır. Werners, amaç fonksiyonunda yer alan üyelik fonksiyonlarının bulanık olması sebebiyle karar verici tarafından önceden belirlenemeyeceğini ileri sürmüştür. (Werners, 1987:135).

Özellikle amaç fonksiyonun doğrusal, kısıt denklemlerinin bulanıklaştırıldığı Verdegay bulanık doğrusal programlama modelinin, daha kullanışlı olduğu söylenebilir.

3.1 Literatür Taraması

Literatürde, doğrusal programlama ve bulanık mantık çerçevesinde ele alınmış, portföy optimizasyonu ve portföy seçimi yapılan bir çok akademik çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar özetlenirse;

Li ve Ng (2000) çok dönemli portföy seçimi sorununu dinamik bir programlama yaklaşımıyla ele almıştır. Zhu ve diğerleri (2004) iflası, çok dönemli portföy optimizasyonu modeline dahil etmiş ve bunu ortalama ve varyans olarak çift yönlü bir sorun olarak ifade etmişlerdir. Chen (2005) ise, CVAR'ı çok dönemli tüketim ve yatırım sorununu çözmede, riskin bir ölçüsü olarak kullanmıştır. Bertsimas ve Pachamanova (2008), çok dönemli portföy optimizasyon problemini, verimlilik üzerine kurulu bir optimizasyon yaklaşımının yardımıyla incelemişlerdir. Geyer ve diğerleri (2009), çok dönemli yatırım sorununu stokastik bir doğrusal programlama yaklaşımı aracılığıyla ele almışlardır. Sadjadi ve diğerleri (2011), çok dönemli portföy optimizasyon modeline borçlanma konusunda yeni oranlar eklemişlerdir. Wang ve Liu (2013) sabit ve oransal işlem maliyetlerini, çok dönemli ve ortalama değişkenli portföy optimizasyon modeline dahil etmişlerdir. Geleneksel portföy optimizasyon modelleri, borsadaki gelecekteki koşulların geçmiş verilerle doğru bir şekilde tahmin edilebileceği varsayımına sahiptir. Bununla birlikte, geçmiş veriler ne kadar doğru olursa olsun, bu öncül piyasa ortamındaki yüksek dalgalanma nedeniyle finansal piyasada bulunmayan ve karar vermedeki kesin olmayan bilgileri nicel olarak ele alabilmek için Zadeh (1978), bulanıklık kavramını ortaya koymuştur. Zimmermann (1974), bulanık doğrusal programlama mantığıyla ilk çalışmayı yapmıştır. Bulanık mantığı ilk kez optimizasyon probleminde kullanmıştır. Negoita (1981), Robust programlama modeli olarak adlandırdığı yeni bir bulanık doğrusal programlama problemi tasarlamıştır. Verdegay (1984), belirli kısıtlara sahip bulanık bir doğrusal programlama modeli için bulanık bir küme tasarlanması gerektiğini söylemiştir. Werners (1987), ise amaç fonksiyonuna ait üyelik fonksiyonlarının araştırmacı tarafından belirlendiğini fakat problemin kısıtlarının bulanık olması sebebiyle üyelik fonksiyonlarının araştırmacı tarafından belirlenemediğini, 0 ve 1 arasında bulanık katsayılar aracılığıyla hesaplanabileceğini ileri sürmüştür. Song ve Chissom (1993/1994), tarafından zaman serilerinin bulanık modellemesinin nasıl yapılacağı üzerine bir çalışma yapılmıştır. Çalışmada evreninin bölünmesi, bulanık ilişkilerin kurulması ve çıktılarının tahmin edilmesi aşamalarının üzerinde durulmuştur. Bunların yanı sıra, Inuiguchi ve Sakawa (1998) ise, bulanık bir amaç fonksiyonuna sahip bir problemin optimalitesinin esnek olduğunu ve optimalitenin gücünün ölçülebileceğini savunmuşlardır. Bir beklenti olarak, portföy probleminde parametreler bulanık ise, portföyün sonuçları da bulanık olacaktır ve artık problem bulanık bir portföy optimizasyon problemidir. Bu sebeple, Ammar ve Khalifa (2003), temeli Markowitz'in ortalama varyans modeline dayanan bulanık bir portföy optimizasyon formülü geliştirmişlerdir. İnce ve Trafilis (2006), Portföy optimizasyon problemlerinin çözümü için genetik algoritma (GA) ve destek vektör makineleri (SVM) gibi yeni tekniklerin geçerliliğini ortaya koymuşlardır. Pelitli (2007) hisse senetleri fiyatlarını kullanarak optimal portföyün oluşturulması üzerinde durmuştur. 3 farklı bulanık yaklaşım modelini kullanarak portföyler oluşturmuş ve getirilerini karşılaştırmıştır. Ammar (2008) problemi, hem amaçların hem de kısıtların bulanık olduğu multiobjective kuadratik programlama problemi olarak formüle etmiştir. Gupta, Mehlatat ve Saxena (2008), bulanık küme teorisini yatırımcılar için yarı mutlak sapmalı portföy seçim modeli için uygulamışlardır. Aslantaş (2008) çalışmasında klasik ve bulanık olmak üzere çoklu karar verme yöntemlerini karşılaştırmıştır. Tiryaki ve Ahlatcıoğlu (2009), bulanık analitik hiyerarşi sürecini (AHP) portföy seçim problemiyle birleştiren çalışmalarını ortaya koymuşlardır. Fang ve diğerleri (2010), bulanık bir doğrusal programlama problemini çözebilmek amacıyla temel çizgi algoritması adını verdikleri yeni bir model önerisinde bulunmuşlardır. Gülgör (2010), çalışmasında Klasik ve Bulanık olmak üzere analitik hiyerarşi sürecini kullanarak portföy optimizasyonu yapmıştır. Zhang ve diğerleri (2012) bulanık portföy seçimi için ortalama bir entropi modeli önerisinde bulunmuşlardır. Tsaur (2013), bulanık portföy seçimi için etkili bir yöntem bulmak amacıyla yatırımcıların risk tutumlarını incelemiştir. Son zamanlarda, Zhou ve arkadaşları (2015), güvenlik risklerini tahmin etmek, yatırım riskini ve bulanık zaman serisi tekniklerini ölçmek amacıyla bilgi entropisini birleştiren bir portföy optimizasyon modeli geliştirmişlerdir. Kocadağlı ve Keskin (2015), piyasadaki hareketli trendlerin yanı sıra, risk hareketlerini de dikkate alan yeni bir bulanık portföy seçim modeli ileri sürmüşlerdir. Zhou ve diğerleri (2016), ortalama yarı entropi modellerinin belirsizliği ölçülebilmek için, bulanık bir yarı-entropi modeli önererek, yatırım dağılımının iyileştirebileceğini göstermişlerdir. Tüfekçi ve Avşarlıgil (2016), çalışmalarında Verdegay bulanık doğrusal programlama modelinden faydalanmışlardır. Bulanık

Verdegay yaklaşımına yeni bir kısıt eklenmesi halinde portföyün getiri düzeyini hesaplamış ve diğer modelin sonucuyla karşılaştırmışlardır. Sun (2016), farklı rasyonel-duygusal, iyimser-kötümser ve risk tercihi tutumlarına sahip olan, farklı yatırımcı psikolojisine ve davranışına sahip yeni bir portföy seçim modeli önermiştir. Momen ve diğerleri (2017), ise ardışık dönemlerde önemli değişimler yaşamayan portföyler türetmek amacıyla, beklenen getiriler için sağlam bir tahminci kullanan, davranışsal bir portföy seçim modeli geliştirmişlerdir.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada, Verdegay Bulanık Yaklaşımı kullanılarak optimal portföy seçimi yapılmaya çalışılacaktır. İncelenecek veri seti Ocak 2014 – Aralık 2017 tarihleri arasında aylık büyüme hızları ele alınarak elde edilmiş 48 aylık veriden oluşmaktadır. Analiz, endeks değerlerinin aylık fiyat değişimleri kullanılarak yapılacaktır. Oluşturulacak portföyde optimize edilecek toplam 10 adet BIST Endeksi değeri, yatırım aracı olarak ele alınmıştır. Endeks verileri Matrics Gold bilgi dağıtım hizmetleri terminalinden elde edilmiştir.

4.1. Verdegay Bulanık Doğrusal Programlama Modeliyle Optimizasyon

Doğrusal programlama modellerinin birçoğunda, kısıtlar sabit bir değer almamaktadır. Genellikle kısıtların değerleri karar vericilerin tolerans seviyelerine bağlı olabilmektedir. Bu gibi durumlarda, Verdegay'ın ileri sürdüğü bulanık doğrusal programlama modelinin kullanılabilmesi kabul edilmektedir.

Verdegay bulanık yaklaşımında, kısıtların sağ taraf sabitlerinin bulanıklaştırıldığı bir doğrusal programlama probleminin, standart bir parametrik programlama problemiyle aynı şey olduğunu ispatlayabilmiştir (Lai vd., 1992a:79).

Verdegay modelinin kurulabilmesi için ilk olarak, portföyde yer alan yatırım araçlarının ortalama getirileriyle birlikte beklenen getirilerinin de belirlenmesi gerekmektedir. Daha sonra, maksimum getiri düzeyi belirlenerek yatırımcı açısından tolerans düzeyi saptanmalıdır. Çalışmada kullanılan veri setinde yer alan 10 adet BIST endeks değerinin ortalama getirileri hesaplandıktan sonra, bu ortalama getirilerin ortalaması alınmak suretiyle beklenen getiri düzeyi belirlenmiştir. Beklenen getiri oranı ρ ile ifade edilmektedir. Maksimum beklenen getiri oranı ise ρ_{\max} ile ifade edilmektedir. Yapılan hesaplamalar sonucu çalışmamızdaki değerler şu şekilde belirlenmiştir;

$$\rho = 0,1461 \quad \rho_{\max} = 0,5147$$

Yatırımcılar açısından beklenen getiri tolerans düzeyi olarak ifade edilen π ise; $\pi = \rho_{\max} - \rho$ eşitliği kullanılarak 0,3686 olarak belirlenmiştir.

Verdegay'ın ileri sürdüğü Bulanık Doğrusal Programlama problemi ise aşağıdaki şekilde ifade edilebilmektedir (Verdegay, 1984:135);

Amaç Fonksiyonu : $MaxZ = \sum_{t=1}^T Y_t / T$

Kısıt 1 : $y_t + \sum_{j=1}^n a_{tj} x_j \geq 0 \quad t = 1, 2, \dots, T$

Kısıt 2 : $y_t - \sum_{j=1}^n a_{tj} x_j \geq 0 \quad t = 1, 2, \dots, T$

Kısıt 3 : $\sum_{j=1}^n r_j x_j \geq \rho M_0 + \alpha_T \quad t = 1, 2, \dots, T$

Kısıt 4 : $\sum_{j=1}^n x_j = M_0$

Kısıt 5 : $0 \leq x_j \leq u_j \quad y_t \geq 0 \quad j = 1, 2, \dots, T$

T = İncelenen dönem sayısı

t = İncelenen her hangi bir dönem

ρ = Beklenen getiri oranı

r_j = j 'nci yatırım aracının beklenen getiri oranı

α_r = Yatırımcı tolerans seviyesi

a_{ij} = j 'nci yatırım aracının t 'nci dönemdeki getiri oranı

x_j = j 'nci yatırım aracının toplam yatırımdaki payı

u_j = j 'nci yatırım aracına yapılan yatırımın üst sınırı

M_0 = Toplam yatırım miktarı

y_t = Yardımcı değişken

Çalışmada ele alınan veri seti Verdegay bulanık doğrusal programlama modeline uygun şekilde dönüştürülmüş ve Microsoft Office Excel solver eklentisi kullanılarak optimize edilmiştir. Hesaplamalar sonrasında, aylar bazında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

4.1.1. Ocak ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Ocak ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Bulanık verdegay modeli ocak ayı çözümü

OCAK	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,6170	0	0	0	0	0	0	0	0,3835	0

Ocak ayı için portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 61,5'i BIST Adana Endeksine, % 38,5'i ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.2. Şubat Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Şubat ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Bulanık verdegay modeli şubat ayı çözümü

ŞUBAT	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,658	0	0	0	0	0	0	0	0,3424	0

Şubat ayı için tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 65,5'i BIST Adana Endeksine, % 34,5'i ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.3. Mart Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Mart ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Bulanık verdegay modeli mart ayı çözümü

MART	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,962	0	0	0	0	0	0	0	0,0377	0

Mart ayı için portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 96'sı BIST Adana Endeksine, % 4'ü ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.4. Nisan Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Nisan ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Bulanık verdegay modeli nisan ayı çözümü

NİSAN	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,958	0	0	0	0	0	0	0	0,0419	0

Nisan ayı için de portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 96'sı BIST Adana Endeksine, % 4'ü ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.5. Mayıs Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Mayıs ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 5: Bulanık verdegay modeli mayıs ayı çözümü

MAYIS	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,688	0	0	0	0	0	0	0	0,3118	0

Mayıs ayı için de tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 69'u BIST Adana Endeksine, % 31'ini ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.6. Haziran Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Haziran ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 6: Bulanık verdegay modeli haziran ayı çözümü

HAZİRAN	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,60	0	0	0	0	0	0	0	0,40	0

Haziran ayı için de portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 60'ı BIST Adana Endeksine, % 40'ını ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.7. Temmuz Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Temmuz ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 7: Bulanık verdegay modeli temmuz ayı çözümü

TEMMUZ	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,488	0	0	0	0,512	0	0	0	0	0

Temmuz ayı için, portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 49'unu BIST Adana Endeksine, % 51'ini ise BIST Kayseri Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.8. Ağustos Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Ağustos ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 8: Bulanık verdegay modeli ağustos ayı çözümü

AĞUSTOS	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,805	0	0	0	0,195	0	0	0	0	0

Ağustos ayı için, portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 80'ünü BIST Adana Endeksine, % 20'sini ise BIST Kayseri Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.9. Eylül Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Eylül ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 9: Bulanık verdegay modeli eylül ayı çözümü

EYLÜL	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,883	0	0	0	0,117	0	0	0	0	0

Eylül ayı için, portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 88'ini BIST Adana Endeksine, % 12'sini ise BIST Kayseri Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.10. Ekim Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Ekim ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 10: Bulanık verdegay modeli ekim ayı çözümü

EKİM	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,891	0	0	0	0,109	0	0	0	0	0

Ekim ayı için, portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 89'unu BIST Adana Endeksine, % 11'ini ise BIST Kayseri Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.11. Kasım Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Kasım ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 11: Bulanık verdegay modeli kasım ayı çözümü

KASIM	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,587	0	0	0	0	0	0,262	0	0,1507	0

Kasım ayı için, portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 59'unu BIST Adana Endeksine, % 26'sını BIST Maden Endeksine ve % 15'ini ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

4.1.12. Aralık Ayı için ağırlıklandırma ortalaması

Bulanık Verdegay yaklaşımıyla, Aralık ayında amaç fonksiyonuna uygun olarak hesaplanmış olan yatırım aracı ağırlıkları aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 12: Bulanık verdegay modeli aralık ayı çözümü

ARALIK	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Yüzde	0,9	0	0	0	0	0	0	0	0,0998	0

Aralık ayı için de portföy oluştururken tam risk seviyesinde yatırımcılar, portföyün yaklaşık olarak % 90'u BIST Adana Endeksine, % 10'unu ise BIST Teknoloji Endeksine yatırdıkları durumda optimal portföyü elde edeceklerdir.

Bulanık Verdegay doğrusal programlama modeliyle, tam risk alma durumunda yapılan hesaplamalar ve sonuçları çalışmanın yukarıdaki bölümlerinde tablo şeklinde ifade edilmiştir. İlerleyen bölümlerde bu sonuçlardan yararlanarak portföy ağırlıklandırma işlemi yapılacaktır.

4.2. Sanal portföy senaryosu

Bulanık Verdegay Doğrusal Programlama yöntemi kullanılarak yapılan ağırlıklandırma hesaplamaları şu anki şekliyle ilk bakışta bir anlam ifade etmemektedir. Sonuçların daha anlaşılır bir hal alması için bir senaryo kurgulanarak, bu senaryo üzerinde açıklanması daha spesifik bir sonuç ortaya koyacaktır.

Sanal portföy senaryosu aşamasında, hesaplanan yatırım aracı ağırlıkları kullanılarak bir portföy oluşturulduğu düşünülecek ve belirli bir bekleme süresi sonunda, portföyün olası getiri durumu incelenecektir. Bu şekilde uygulanan senaryonun yatırımcısına sağladığı kazanç veya uğrattığı kayıplar ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu mantıkla yöntemin başarısı incelenmek istenmektedir.

4.2.1. Sanal portföy Uygulaması

Bu bölümde, sanal portföy uygulaması amacıyla belirli bir tutarda portföy belirlenecek ve yöntemin ortaya koyduğu sonuçlardan yararlanarak yatırıma dönüştürülecektir. Hesaplamalarda kolaylık sağlaması adına 100.000 TL'lik bir sanal portföyün kullanılması uygun görülmüştür. Yatırım Ocak 2018 ayından başlamak üzere, ardışık olarak aylık şekilde hesaplanarak

Sanal portföy senaryosunu uygulayabilmek amacıyla belirli bir miktarda hayali bir portföye sahip olduğu varsayılacaktır. Bu portföy yöntemin öngördüğü sonuçlar kullanılarak yatırıma dönüştürülecektir. Yüzde ifadelerin daha kolay anlaşılması ve hesaplama kolaylığı olması amacıyla hayali portföyün başlangıç yatırım tutarı 100.000 TL olarak belirlenmiştir. Aylık bazda yöntemin ileri sürdüğü oranlarda art arda yatırım tekrarlanacaktır.

1 yıl ardışık yapılan alım ve satımlar sonucu, başlangıç yatırım tutarının ne şekilde değiştiği incelenmeye çalışılacaktır. Çıkan sonucun kar yada zarar ifade etmesinin yanı sıra karın veya zararın yüzde cinsinden değeri de belirlenebilecektir. Getiriler, yatırım araçlarının 2018 yılı aylık ortalama fiyatları kullanılmak suretiyle hesaplanacaktır. Yatırım araçlarının ortalama aylık değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir;

Tablo 13: BIST Endeksleri 2018 yılı aylık ortalama fiyatları

Ay/ Endeks	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Ocak	60941,22	29281,64	59656	87982,4	142931,2	68697,42	16995,5	85848,72	56095,71	75979,48
Şubat	65561,68	32194,49	60512,1	91435,6	140419,8	69483,38	19581,66	92721,02	56206,76	76678,33
Mart	73931,73	37524,03	64434,4	101157,9	130325,5	74922,99	22204,99	112521,5	60514,17	81106,4
Nisam	78513,8	36494,9	70590,4	103079,9	128061,2	71816,88	22888,71	122569,2	61406,39	72781,32
Mayıs	68689,36	36245,29	58464,2	98352,21	126343,3	66671,36	18120,97	109542,5	61089,52	66099,52
Haziran	67293,27	33331,53	53799,8	90325,8	130998,1	63420,25	16247,27	107623,1	56966,33	60086,08
Temmuz	71047,58	30769,9	52581	93886,3	121828,9	64771	13762,98	117562,6	56629,76	54501,49
Ağustos	68736,33	33161,32	54619	99977,45	130965,3	62276,54	17597,7	117095,2	55399,63	53997,43
Eylül	68513,92	37669,64	55109,5	102805,3	148476,7	61479,56	22488,43	109349,3	58156,64	54493,91
Ekim	71458,4	36955,52	55718,9	100183,9	148745,3	64571,16	25987,66	111179	57711,56	57535,75
Kasım	68775,27	33680,99	51334,3	89108,9	147684,2	65191,17	23164,1	118553,3	61435,42	51345,49
Aralık	81393,56	37769,5	60505,5	92636,08	174847,5	68545,49	24087,89	128712,6	68203,36	54558,01

Kaynak: Matriks Gold Veri Terminali

4.3.1. Verdegay Bulanık Doğrusal Programlama Test Sonuçları

Verdegay bulanık doğrusal programlama modeli kullanılarak yapılan optimizasyon işlemi sonucu aylık bazda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

Tablo 14: Verdegay bulanık doğrusal programlama modeli analiz sonuçları

Verdegay	Adana	Antalya	Balıkesir	İzmir	Kayseri	Kimya	Maden	Metal Ana	Teknoloji	Ulaştırma
Ocak	0,6165	0	0	0	0	0	0	0	0,3835	0
Şubat	0,6576	0	0	0	0	0	0	0	0,3424	0
Mart	0,9623	0	0	0	0	0	0	0	0,0377	0
Nisam	0,9581	0	0	0	0	0	0	0	0,0419	0
Mayıs	0,6882	0	0	0	0	0	0	0	0,3118	0
Haziran	0,5995	0	0	0	0	0	0	0	0,4005	0
Temmuz	0,4876	0	0	0	0,5124	0	0	0	0	0
Ağustos	0,8051	0	0	0	0,1949	0	0	0	0	0
Eylül	0,8827	0	0	0	0,1173	0	0	0	0	0
Ekim	0,8914	0	0	0	0,1086	0	0	0	0	0
Kasım	0,5874	0	0	0	0	0	0,2619	0	0,1507	0
Aralık	0,9002	0	0	0	0	0	0	0	0,0998	0

Bu aşamadan sonra 2018 yılında ortaya çıkan ortalama fiyatlar oluşturulan portföylerdeki yatırım aracı miktarları ile çarpılmak suretiyle, böyle bir yatırım yapıldığı takdirde elde edilecek getiri düzeyleri hesaplanmıştır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir;

Tablo 15: Yatırım Sonuçları (Riski Tam Yüklenen Yatırımcı)

a=1	YATIRIM	SONUÇ	KAR/ZARAR
OCAK	100000	104750	0,0475
ŞUBAT	104750	116293	0,1102
MART	116293	123293	0,0602
NİSAN	123293	108485	-0,1201
MAYIS	108485	112451	0,0366
HAZİRAN	112451	109279	-0,0282
TEMMUZ	109279	111745	0,0226
AĞUSTOS	111745	114366	0,0235
EYLÜL	114366	118729	0,0381
EKİM	118729	114663	-0,0342
KASIM	114663	130122	0,1348
ARALIK	130122	138540	0,0647
OCAK-ARALIK	100.000	138.540	0,3854

Bulanık Verdegay doğrusal programlama modeli sonucunda elde edilen sonuçların risk alma tolerans düzeyi a değerinin, 1 olarak alınmasıyla ortaya çıkan kazanç seviyelerini yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Tablo, Ocak 2018 döneminden başlayarak aylık ortalama fiyatlarla 100.000 TL'lik bir yatırım yapıldığı durumda ve bir yıl yatırıma devam edilmesi sonucunda, portföyün ulaşacağı toplam değerleri göstermektedir. a değerinin 1 olarak ele alınması, yatırımcıların riski tamamen üstlendiklerini göstermektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada, Verdegay bulanık doğrusal programlama modeli kullanılarak, portföy optimizasyonu yapılmıştır. Türkiye’de 2014-2017 yıllarındaki getiri oranlarına göre belirlenmiş, BIST Endekslerinden ilk 10 sıradaki endeks değerleri ele alınarak portföy oluşturulmuştur. Portföy oluşturulurken, bir yıldaki 12 aylık optimizasyon işlemi ayrı ayrı olmak üzere aylara uygulanmış ve ortaya çıkan sonuçlara göre ardışık olarak modelin öngördüğü şekilde yatırıma dönüştürülmüştür. Bir yatırımcının elinde 100.000 TL tutarında bir kaynak olduğu varsayımı ve modelin sonuçlarının öngördüğü şekilde aylık olarak hayali bir portföy oluşturulmuştur.

Yatırımın 1 aylık bekleme süresi sonrası yeni fiyatından satılması ve bir sonraki ayın öngörüldüğü şekliyle tekrar yatırıma dönüştürülmesi sağlanmıştır. Bu aylık bazda yapılan ardışık yatırım işlemi sonunda ve 1 yıllık bekleme süresi sonucu portföyün yıl sonundaki toplam değeri hesaplanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre, 2017 Ocak ayında 100.000 TL ile başlayan yatırım 2018 Aralık ayı sonunda toplam 138.540 TL’ye ulaşmıştır. Görüldüğü gibi yıllık ortalama getiri oranı % 38,54 olarak gerçekleşmiştir. Microsoft Excel Solver eklentisi aracılığıyla yapılan optimizasyon hesaplamaları sonucu, BIST Adana Endeksi, BIST Kayseri Endeksi ve BIST Ulaştırma Endeksi yatırım yapılmaya değer nitelikte, karlı yatırım araçları olarak ifade edilebilmektedir.

Bu çalışmanın önemli noktalarından birisi, yatırımcıların en yüksek riski alacak şekilde yatırım araçlarına yatırım yapması şeklinde açıklanabilir. Bu riskin en yüksek olması durumu, bulanık doğrusal programlama modelinde risk alma tolerans değerinin en yüksek olduğu değer olan 1 olarak ele alınmasıyla sağlanmaktadır.

Eğer yatırımcı risk almak istemeyen ürkek bir yatırımcı ise risk alma tolerans değeri modelde 0 olarak alınacaktır. Riskten kaçan bir yatırımcı için a değerinin 0 olarak alınması tüm sonuçları değiştirecektir. Risk alma seviyesi 0 ile 1 arasında her hangi bir değer de olabilmektedir. Çalışmamızda risk alma seviyesinin en yüksek olarak alındığı durum incelenmeye çalışılmıştır. Diğer risk alma alternatifleri başka çalışmalarda incelenebilir.

Çalışmanın, literatüre sağladığı katkı açısından bakıldığında, Bulanık Verdegay Programlama Modeliyle yapılan optimizasyon işlemi sonucu, BIST endeksleri açısından yıllık % 38,54 gibi yüksek bir kazanç sağladığı görülmektedir. Bu sonuçlardan dolayı, Bulanık Verdegay Yaklaşımı yatırımcılar açısından portföy oluşturulurken kullanılabilir, başarılı bir teknik olarak kullanılabilir olduğu görülmektedir. Yatırım sonucunda elde edilebilecek getiriler açısından bakıldığında çalışmada kullanılan optimizasyon uygulamasının ortalama piyasa beklentilerinin üzerinde bir getiri sağlamaya olanak verdiği söylenebilir. Farklı zaman dilimlerinde ve farklı yatırım araçlarında uygulama tekrarlanabilir veya farklı bulanık yaklaşım modelleriyle yeni çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ammar, Elsaid El (2008), "On solutions of fuzzy random multiobjective quadratic programming with applications in portfolio problem" *Information Sciences*, 178, 468–484.
- Ammar, Elsaid El, Khalifa, Hamdeen Abdulwahid (2003), "Fuzzy portfolio optimization: A quadratic programming approach", *Chaos, Solutions & Fractals*, 18, 1045–1054
- Aslantaş, Cem (2008), *Portföy yönetiminde fuzzy yaklaşımı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Türkiye
- Atan, Sibel (2012), "0-1 Tamsayı Programlama İle Portföy Seçim Modeli ve İmkb–30 Endeksinde Bir Uygulama", *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 7, Number: 2, 74-86
- Bertsimas, Dimitris, Pachamanova, Dessislava (2008), "Robust multi period portfolio management in the presence of transaction costs", *Computers and Operations Research*, 35, 3–17
- Chen, Zhiping (2005), "Multiperiod consumption and portfolio decisions under the multivariate GARCH model with transaction costs and CVaR-based risk control", *ORSpectr*, 27, pp. 603–632
- Elton, Edwin, Gruber, Matthias (1997), "Modern Portfolio Theory, 1959 to date", *Journal of Banking & Finance*, 21, pp: 1743 – 1759
- Ertuğrul, İrfan, Tuş, Ayşegül (2007), "Interactive fuzzy linear programming and an application at a textile firm", *Fuzzy Optimal Decision Making*, 6(1)
- Fang, Ling Lu, Ji Xian Xiao, Xin Chun Wang (2010), "A new algorithm for solving fuzzy linear programming", *2010 Second International Conference on Computer Modeling and Simulation*, Çin, 125-127
- Geyer, Alois, Hanke, Michael, Weissensteiner, Alex (2009), "A stochastic programming approach for multiperiod portfolio optimization", *Computer Management Science*, V:6, 187–208
- Gupta, Pankaj, Mehlatat, Mukesh Kumar, Saxena Anand (2008), "Asset portfolio optimization using fuzzy mathematical programming", *Information Sciences*, 178, 1734–1755
- Gülgör, Gonca (2010), "İmkb 30 endeksinde klasik ve bulanık analitik hiyerarşi süreci ile portföy seçimi ve performanslarının karşılaştırılması", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir, Türkiye
- Hansen, Bjerna (1996), "Fuzzy Logic and Linear Programming Find Optimal Solutions for Meteorological Problems", *Term Paper for Fuzzy Course at Technical University of Nova Scotia*
- Ince, Hüseyin, Trafalis, Theodore B. (2006), "Kernel methods for short-term portfolio management", *Expert Systems with Applications*, 30, 535–542
- Inuiguchi, Masahiro, Sakawa, Masatoshi, (1998), "Robust optimization under softness in a fuzzy linear programming problem", *International Journal of Approximate Reasoning*, 21-34
- Karadayı, Turgay (2007), *Bulanık doğrusal programlama kullanılarak yapısal sistemlerin boyutlandırılması*, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, yüksek lisans tezi
- Keskenler, Mustafa Furkan, " Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi", *Takvim-i Vekayi*, Cilt: 5 No: 1 2017, Sayfa: 1-10
- Kocadağlı, Ozan, Keskin, Rıdvan (2015), "A novel portfolio selection model based on fuzzy goal programming with different importance and priorities", *Expert Systems with Applications* 42/20, 6898-6912
- Konno, Hiroshi, Yamazaki, Hiroaki (1991), "Mean-absolute deviation portfolio optimization model and its applications to Tokyo stock market", *Management Science*, 37, 519–531
- Lai, Young-Jou, Hwang, Ching-Lai (1992a), *Fuzzy Mathematical Programming: Methods And Application*, Berlin: Springer-Verlag
- Lai, Young-Jou, Hwang, Ching-Lai (1992b), "A new approach to some possibilistic linear programming problem", *Fuzzy Sets and Systems*, 49, 121-133
- Li, Duan, Wan-Lung Ng (2000), "Optimal dynamic portfolio selection: multiperiod mean–variance formulation" *Mathematical Finance*, 10/3, 387–406
- Momen, Omid, Esfahanipour, Akbar, Seifi, Abbas (2017), "A robust behavioral portfolio selection: model with investor attitudes and biases", *Operational Research*, 2/1–20

- Negoita, Constantin Virgil (1981), *Fuzzy systems*, Tunbridge Wells, Abacus Pres
- Özkan, Şule (2005), *Lineer Programlama*, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, Ankara
- Pelitli, Dilek (2007), *Portföy analizinde bulanık mantık yaklaşımı ve uygulama örneği*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli, Türkiye
- Rubio, Angel, Jose, Bermúdez, Ernesto, Vercher (2007), “Comparative Analysis Of Forecasting Portfolio Returns Using Soft Computing Technologies”, *Advances in Intelligent Systems Research*, vol.89, pp.617–623.
- Sadjadi, Seyed-Jafar, Seyedhosseini, Seyed Muhammad, Hassanlou, Khadijeh (2011) “Fuzzy multi period portfolio selection with different rates for borrowing and lending”, *Applied Soft Computing*, 11, 3821– 3826
- Song, Qiang, Brad Chissom (1993), “Forecasting enrollments with fuzzy time series – part I”, *Fuzzy Sets Systems*, 54/1–9
- Song, Qiang, Brad Chissom (1994), “Forecasting enrollments with fuzzy time series – part II”, *Fuzzy Sets Systems*, 62, 1–8
- Sun, Wei (2016), “Portfolio selection strategies with investor psychology and behavior under fuzzy random environment”, *8th International Symposium on Computational Intelligence and Design (ISCID)*, 208–211
- Tiryaki, Fatma, Ahlatcioglu, Beyza (2009), “Fuzzy portfolio selection using fuzzy analytic hierarchy process”, *Information Sciences*, 179, 53–69
- Tsaur, Ruey-Chyn (2013), “Fuzzy portfolio model with different investor risk attitudes”, *European Journal of Operational Research*, 227/2, 385–390
- Tüfekçi, Ömer Kürşad, Avşarlıgil Nuri, “Optimal Portföy Kuramı ve Oyun Teorisi Yaklaşımı: BIST’te Bir İnceleme”, *Journal of Strategic Research in Social Science*, Cilt:2, Sayı:4, 2016, 41-64
- Verdegay, Jose Luis (1984), “A dual approach to solve the fuzzy linear programming problem”, *Fuzzy Sets and Systems* 14, 131-141
- Wang, Dingwei (1997), “An Inexact Approach For Linear Programming Problems With Fuzzy Objective And Resources”, *Fuzzy Sets and Systems*, 89(1), 61-68
- Wang, Zhen, Liu, Sanyang (2013), “Multi-period mean–variance portfolio selection with fixed and proportional transaction costs”, *Journal of Industrial & Management Optimization*, 9/3, 643–657
- Werners, Brigitte (1987), “An interactive fuzzy programming system”, *Fuzzy Sets and Systems*, Vol. 23, 131-147
- Zadeh, Lotfi (1999), “Fuzzy sets as a basis for a theory of possibility”, *Fuzzy Sets and Systems*, 100, 9–34
- Zhang, Wei-Guo, Liu, Yong-Jun, Xu, Wei-Jun (2012), “A possibilistic mean semivariance-entropy model for multi-period portfolio selection with transaction costs”, *European Journal of Operational Research*, 222/2, 341–349
- Zhou, Jiandong, Xiang Li, Witold Pedrycz (2016), “Mean-semi-entropy models of fuzzy portfolio selection”, *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*, 99, 1-1
- Zhou, Rongxi, Yang, Zebin, Yu, Mei, Ralescu, Dan (2015), “A portfolio optimization model based on information entropy and fuzzy time series”, *Fuzzy Optimization and Decision Making* 14/381–397
- Zhu, Shu-Shang, Li, Duan, Wang, Shou-Yang (2004), “Risk control over bankruptcy in dynamic portfolio selection: A generalized mean–variance formulation”, *IEEE Transactions on Automatic Control*, 49/3, 447–457
- Zimmermann, Hans-Jürgen (1987), *Fuzzy Sets, Decision Making, And Expert Systems*, Kluwer Academic Publishers, Boston
- Zimmermann, Hans-Jürgen (1974), “Optimization in fuzzy environment”, *XXI International TIMS and 46th ORSA Conference*, San Juan, Puerto Rico

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:19.03.2019 ✓Accepted/Kabul:05.11.2019

DOI:10.30794/pausbed.541913

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çelik, T. (2020). "Dijital Çağda Sosyal Bilimler Öğretmeni Yetiştirme: Bir Eylem Araştırması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 211-229.

DİJİTAL ÇAĞDA SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENİ YETİŞTİRME: BİR EYLEM ARAŞTIRMASI*

Türkan ÇELİK**

Özet

Bu çalışma sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ve web 2.0 teknolojilerini sosyal bilgiler dersine entegre edebilmesini amaçlamaktadır. Araştırma Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Öğretmenliğinde öğrenim gören 31 öğretmen adayıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada eylem araştırması modeli kullanılmıştır. Veri analizinde ise betimsel analiz yöntemine yer verilmiştir. Araştırmanın veri toplama araçları yarı yapılandırılmış formlardan oluşmaktadır. Eylem araştırmasının sonucunda öğretmen adaylarının büyük bir kısmının tüm uygulamalar hakkında bilgi ve beceri sahibi oldukları sonucuna ulaşılmıştır. En fazla öğretmen adayı tarafından öğrenilen ve sosyal bilgiler dersine entegre edilebilen uygulamalar Quizizz, Powtoon, Powerpoint, Mowi maker, Google Classroom, Toondoo, Classdojo, Canva, Flippquiz iken; en az sayıda öğretmen adayı tarafından öğrenilen uygulamanın WebQuest, ApplInventor ve Pixten şeklindeki uygulamalar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının bu konudaki bilgi ve becerileri süreçte ürettikleri dijital ürünlere de yansımıştır. Sonuç olarak eylem araştırmasının amacına başarı ile ulaştığı söylenebilir. Bu sonuçtan hareketle öğretmen yetiştirme sürecinde öğretmen adaylarına dijital yetkinlikleri alanları ile bütünleşmesi sürecinin uygulamalı bir şekilde kazandırılması önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Sosyal Bilimler Eğitimi, Öğretmen yetiştirme, BİT kullanımı, Web 2.0. Araçları, Dijital Yetkinlik.*

TRAINING TEACHERS OF SOCIAL STUDIES IN THE DIGITAL AGE: AN ACTION STUDY

Abstract

The aim of the study is to make social sciences teacher candidates integrate Information and Communication Technologies (ICT) and Web 2.0 technologies in social sciences courses. This study was conducted with 31 teacher candidates studying at Muallim Rifat Faculty of Education of Kilis 7 Aralık University, in the department of Social Sciences Teaching. The action research model was used in the study. In addition, descriptive analysis method was applied to data analysis. Data collection tools of the study consisted of semi-structured forms. The action research revealed that the majority of teacher candidates had adequate information and skills for all the applications mentioned. Applications learned by the majority of teacher candidates that can be integrated into social sciences course were found to be Quizizz, Powtoon, Powerpoint, Mowi maker, Google Classroom, Toondoo, Classdojo, Canva, and Flippquiz whereas applications learned by the minority of teacher candidates were found to be applications such as WebQuest, ApplInventor and Pixten. Information and skillsets of teacher candidates for the subject was also reflected on digital products made during the process. As a result, it could be noted that the action research successfully achieved its goal. Therefore, it is suggested that teacher candidates should be taught to integrate their digital competences into their fields in a practical manner during the process of teacher training.

Keywords: *Social Sciences Education, Teacher training, ICT usage, Web 2.0 Tools, Digital Competency.*

*Bu makale 6. Uluslararası Avrasya Eğitim Araştırmaları (EJER) Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi A.B.D. KİLİS. e-posta: turkancelik@kilis.edu.tr (orcid.org/0000000183809419)

1. GİRİŞ

Hızlı teknolojik gelişmelerle beraber, bilginin kullanım alanı ve bilgiye ulaşma yolları da gittikçe zenginleşmiştir. Bu durum 21. yüzyılın en baskın özellikleri arasında yer almaktadır. Bilgi ve bilişim teknolojileri alanındaki bu gelişim ve dönüşüm, birçok kurum ve sektörünü etkilediği gibi eğitim ortamlarını da etkilemiştir. Eğitim alanlarında BİT'in (bilgisayar, kamera, akıllı tahta, internet, web 2.0 araçları vb.) sürece entegre edilmesi, ilgili dersin işlenmesi ve öğrencilerin süreçte değerlendirilmesinde eğitim-öğretim ortamlarını zenginleştireceği düşünülmektedir (Ministry of Education, Training & Employment, 2010). Nitekim 21. Yüzyıl öğretmenlerinin gelecekte nitelikli bireyler yetiştirebilmeleri için "dijital yetkinlik"lerinin yanında BİT teknolojilerini eğitime entegre etme becerilerine de sahip olmaları gerekmektedir (Önal, 2018). Bu konuda yapılan birçok araştırmanın ortak noktasına bakıldığında da BİT'in okullarda etkin kullanımının öğretmenlerin önkoşul bilgi, beceri ve deneyimlerine bağlı olduğu dikkatleri çekmektedir (Cope & Ward, 2002; Gardner, 2004; Galanouli, Murphy, Jedeskog & Nissen, 2004). Bu konuda dünya genelinde çalışmalar yapılmaktadır (Bardakçı ve Keser, 2017; Moonen, 2008). Örneğin Moonen'in (2008) BİT entegrasyonunun dünya genelindeki seyrine yönelik çalışmasında, Sahra Altı Afrika'da yer alan bazı ülkeler haricinde hemen hemen her yerde BİT çalışmalarının mevcut olduğu belirtilmiştir. Moonen (2008) çalışmasında ülkeler bazında entegrasyon sürecindeki çalışmaların kalitesini karşılaştırabilmek için üç kategori sunmuş ve ülkeleri bu kategorilere yerleştirmiştir. Ülke politikasında BİT çalışmalarının düşünce aşamasında ya da hayata yeni geçirilmekte olduğu ülkeler, "gelişmekte olan kategoriye"; BİT çalışmalarının sadece bir grup okulu kapsayıp daha ülke geneline yayılmadığı ülkeler, "uygulanan kategoriye" ve ülke politikasında BİT'in düzenli bir şekilde uygulandığı ülkeler ise "yayılan kategoriye" girmektedir. Araştırmaya göre en yoğun gözlenen politikalar olan "yayılan" politikalar kategorisindeki ülkeler; Kuzey Amerika'nın geneli, Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Sahra altı Afrika ve Asya Pasifik bölgeleridir (Akt. Bardakçı, 2018). BİT entegrasyonuna ilişkin benzer bir araştırma Bardakçı ve Keser (2017) tarafından Kanada, İngiltere, Singapur, Yeni Zelanda, Brezilya, Hindistan, Mısır ve Türkiye'yi de kapsayan sekiz ülke ile yapılmıştır. Bardakçı ve Keser (2017) yaptıkları araştırma sonuçlarından hareketle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki iki temel farktan söz etmektedir. Gelişmiş ülkeler, bu süreçte öğretmen ve öğrencilerin sahip oldukları mobil cihazların sürece entegrasyonuna odaklanırken; gelişmekte olan ülkelerin hala bir uzman tarafından öğretmenlere eğitim verilmesi ve sınıf içi BİT kaynaklarının artırılması gibi konularla uğraştığı belirtilmektedir (Akt. Bardakçı, 2018). Dolayısıyla bu konuda ülke politikaları eğitim sürecinde BİT'in kullanılmasına verilen önem konusunda belirleyici olduğu söylenebilir. Bu konuda yabancı ülkelerin dışında Türkiye'de de eğitim ortamlarının teknoloji ile bütünleştirilmesine yönelik çalışmaların olduğu dikkatleri çekmektedir. Gerek 21. Yüzyıl becerileri gerekse 2023 vizyonu belgelerindeki ifadeler bunun en açık göstergeleridir. Ayrıca Öğretim programlarında yer alan *Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi'nin* (TYÇ) sekiz anahtar yetkinliğinden biri olan "bilgiye erişim, bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel beceriler yoluyla desteklenmektedir" şeklindeki yetkinlikte, doğrudan dijital becerilerin kazandırılması boyutuna vurgu yapılmaktadır (MEB, 2018, s. 5). Söz konusu becerilerin istendik biçimde kazandırılması için bu konuda donanımlı ve yetkin öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır. Öğretmenliğin özel uzmanlık bilgisi, akademik çalışma, mesleki formasyon ve teknoloji becerisi gerektiren profesyonel bir uğraşı alanı olduğu (Erden, 1998) göz önünde bulundurulduğunda, yeni yetişen genç öğretmenlerin bu konuda daha özverili olmaları gerekmektedir. Öğretmenlerin teknolojik araçları kullanmalarının eğitim sistemine olumlu katkılar sağlayacağı (Jonassen ve Reeves, 1996; Means, 1994) düşünülmektedir. Eğitimde teknoloji kullanımının, öğrencilerin öğrenme süreçlerine daha kolay adapte olmalarını sağladığı ve böylelikle öğrencilerin motive olup, bilişsel becerilerinin de daha rahat geliştiği belirtilmiştir (Heafner, 2004). Literatürde BİT kullanımının öğretmen ve öğrencilere yönelik olumlu yönleri şöyle vurgulanmaktadır: BİT kullanımı sonucu öğrencilerin motivasyon ve başarılarının arttığı (Çoklar, 2012; Ebuara, 2012; Spiezia, 2010), düşünmeyi destekleyici yorum becerilerinin gelişmelerinde (Newton & Rogers, 2003; Simpson, 2010), anlamlı öğrenme ve kavram yanılgılarının fark edilmesi sürecinde (Simpson, 2010) ayrıca öğrencilerdeki benlik kavramını geliştirmede (Sivin-Kachala & Bialo, 2000) olumlu yönde etkisi söz konusudur. Ancak öğretmen adaylarının, eğitim fakültelerinde teknoloji konusunda daha çok teorik düzeyde bilgi ve beceriler edindiği ve teknolojiyi kendi alanlarına nasıl entegre edebilecekleri konusunda yeteri kadar donanıma sahip olmadıklarına dikkat çekilmektedir (Öksüz, Ak, ve Uça, 2009). Ayrıca bu konuda onlara verilen eğitimin de yetersiz olduğu (Kayaduman, Sırakaya ve Seferoğlu, 2011) vurgulanmaktadır. Bu bağlamda en başta eğitim fakültelerindeki akademisyenlerin BİT'i öğretmen adaylarına sevdirecek, bu konuda onlara bilgi, beceri ve

olumlu tutum kazandırmaları gerekmektedir. Çünkü bu tarz yeni teknolojik yöntemlerin uygulanması ve yayılması öğretmenlerin bu yöntemlere karşı tutumları ve bu teknolojilere yükledikleri değerle yakından ilişkilidir (Becker, 2001; Fullan, 1991; Van den Berg, Vandenberghe, Sleegers, 1999).

1.1. Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ve Web 2.0 Araçları

Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), bilginin oluşmasını ve bilgiye ulaşılmasını sağlayan her türlü işitsel, görsel, basılı, yazılı ve internet araçlarının tümünü kapsamaktadır. BİT'in geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Özellikle 1980'lerde BİT teknolojileri gelişme göstermiştir. Kapsamında kara tahta, tebeşir, kitaplar ve basılı yayınların bulunduğu BİT'te zamanla videolar, tepegözler, bilgisayarlar, akıllı tahtalar ve internet teknolojileri eklenmiştir. İnternet teknolojilerinin BİT'le buluşması Web 2. 0 araçlarının da bilginin oluşması ve bilgiye ulaşılması sürecine hizmet etmesini sağlamıştır. Web 2. 0 araçları Yapılandırmacı öğrenme etkinliklerinin oluşması için uygun ortam ve çoklu katılıma fırsat sunan bir şemsiye kavramdır (Deans, 2009). Bir konferans oturumunda üzerinde beyin fırtınası yapılan bir kavram olan Web 2. 0 uygulaması ilk olarak 2004'te Tim O'Reilly tarafından kullanılmaya başlanmıştır (O'Reilly, 2005). Web 2. 0 uygulamasının kullanıcılara içerik üretme, ürettiği içeriği kalabalık gruplarla paylaşma ve katılım sağlama fırsatı sunduğu belirtilmektedir (Anderson, 2007) Günümüzde son çıkan teknolojik gelişmelerin sunduğu teknolojik olanaklarla eğitim ortamlarında birçok Web 2.0 aracı rahatlıkla kullanılabilir.

1.2.Sosyal Bilgiler Öğretimi Kapsamında Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ve Web 2.0 Araçlarının Kullanımı

Kaliteli bir eğitim sisteminin kuşkusuz en önemli paydaşları öğretmen ve öğrencilerdir. Günümüz dünyasının bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişim ve gelişim 21. Yüzyıl öğretmen ve öğrenci profillerinin değişimini gerektirmektedir. Artık 21. Yüzyıl öğretmen ve öğrenci yeterlilikleri arasında "dijital yetkinlik" ve "dijital okuryazarlığın" sıklıkla vurgulandığı dikkatleri çekmektedir (Orhan Göksün ve Aşkın Kurt, 2018). Bu durum eğitimde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımının arttığını göstermiş ve eğitim ortamlarında bilinçli teknoloji kullanımı gerekliliğini hissettirmiştir. Bilişim teknolojilerinin eğitime entegrasyonu konusunda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim 2011-2012 yılları arasında pilot uygulaması başlatılan "Fatih Projesi" buna güzel bir örnek olmuştur. Bu projenin amacı; eğitimde fırsat eşitliğini temel alarak her öğrencinin en iyi ve kaliteli eğitim içeriklerine ulaşmasını sağlamaktır (URL-1). Bu projenin henüz istenen seviyede kullanılmamasının birincil nedeninin öğretmen ve öğretmen adaylarının bu konuda henüz yetkin olmadıklarını göstermektedir. Zira Demiraslan ve Koçak Usluel'in (2005) çalışmasında öğretmenlerin çoğunun bilgisayar kullanabilmesine karşın, bilişim teknolojilerini eğitime entegrasyon sürecinde ciddi sorunlar yaşadıklarının belirlenmesi bu düşünceyi desteklemektedir. Farklı çalışmalarda da (Doolittle ve Hicks, 2003; Januszewski ve Molenda, 2013) öğretmenlerin teknolojiyi kendi alanları ile bütünleştirememekten kaynaklı sorunlara değinilmektedir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin karşılaştığı bir diğer zorluk, teknolojik gelişmelerin hızlı temposuna ayak uyduramamaktır. Zira teknolojik gelişmelerin hızı teknolojinin benimsenmesi ve eğitim ortamlarıyla bütünleştirilmesi hızından daha yüksektir. Bu durum bazı sosyal bilgiler öğretmenlerinin teknolojiyi çağın beklentilerine göre kullanamamasına neden olmaktadır (Bolick, 2017). Oysaki yaşadığımız çağda sosyal bilgiler eğitiminde teknoloji kullanılması birçok avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Sosyal bilgilerde teknoloji kullanımının öğrenci katılımını sağlama, öğrencilerin motive olması, konu çekiciliğinin artırması, öğrencilerin araştırma becerilerinin gelişmesi (Berson, 1996; Gülbahar ve Güven, 2008; Hong, 2016), eleştirel düşünme, problem çözme ve iletişim becerilerinin gelişmesi (Chai & Kong, 2017) açısından olumlu katkılar sunmaktadır. Sosyal bilgiler dersleriyle bütünleştirilmiş teknolojilerle öğretmenler, öğrencileri küresel bir dünyaya hazırlama ve dijital vatandaşlar yaratma olanağı sunmanın yanında öğrenciye verilen teknoloji temelli görevlerin öğrenci tarafından yapılması öğrencide, özgüven ve yeterlilik algısı oluşmasını da sağlar (Heafner, 2004).

Teknolojinin sosyal bilgiler eğitimine entegrasyon sürecinde beş ilkenin dikkate alınması önerilmektedir. Bunlar (Mason, Berson, Diem, Hicks, Lee & Dralle, 2000);

- Öğrenmeyi teknoloji olmadan yapılabileceklerin ötesine uzatmak,
- Bağlam içinde teknolojiyi tanıtmak, öğrencilere bilim, teknoloji ve toplum arasındaki ilişkileri deneyimleme fırsatı sunmak,

- Teknoloji desteği ile öğrencilere demokratik bir toplumda iyi vatandaşlar olarak bilgi, beceri ve katılımın gelişimini sağlamaya teşvik etmek,
- Sosyal bilgiler ve teknolojinin araştırılmasına ve değerlendirilmesi sürecine katkıda bulunmak şeklindedir.

Dolayısıyla sosyal bilgiler öğretiminin teknoloji ile bütünleştirilmesi önem taşımaktadır. Ancak öğretmen yeterliliklerinin her zaman teknolojik hızla aynı ilerleyememesi, teknoloji ile bütünleştirilmiş eğitim kurumlarını öğretmenlerin etkin bir şekilde kullanamaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum sosyal bilgiler öğretmenleri için de bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü sosyal bilgiler öğretim sürecinin kalite ve anlamlılığını belirleyecek, sorunların üstesinden gelecek olan unsur yine sosyal bilgiler öğretmenlerinin kendileri olacaktır (Braun, 1999). Teknolojinin sosyal bilgilerle bütünleştirilmesi hem çağın gereği hem öğrenci ihtiyacı hem de sosyal bilgiler öğretim programının bir gereği olmuştur. Öyle ki 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğretmenlerin, öğrencilerin birçok konudaki niteliklerini geliştirmeleri beklenmekte olup, programın 11. Maddesinde “Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları” (MEB, 2018, s. 8) konusunda sosyal bilgilerde bilişim teknolojilerinin kullanılmasının önemine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca sosyal bilgiler dersi kapsamında öğrencilere “medya okuryazarlığı” ve “dijital okuryazarlık” gibi becerilerin kazandırılması beklenmektedir.

1.3. Çalışmanın Amacı

Teknolojinin sosyal bilgiler öğretiminde aktif bir şekilde kullanımının sağlanması açısından, buna yönelik eğitimlerin öğretmen adaylarına lisans eğitimleri sırasında verilmesinin daha sağlıklı ve kalıcı çözüm oluşturacağı düşünülmüştür. Bu araştırma da sosyal bilgiler öğretimiyle teknolojinin bütünleştirilmesi konusunda öğretmen kaynaklı sorunları aşağıya çekmeyi hedeflemektedir. Bu yüzden henüz mesleğe başlamamış öğretmen adaylarına bu konuda bilgi, beceri ve deneyim kazandırmanın önemi fark edilmiştir. Bu yüzden öğretmen adaylarına sosyal bilgiler öğretimiyle bütünleştirilmiş teknoloji eğitiminin verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme dersi sürecinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, BİT kapsamında bulunan teknolojileri sosyal bilgiler dersine entegre edebilecek seviyede kullanmaları amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda;

- Öğretmen adayları BİT teknolojilerini sosyal bilgiler dersine entegre etmeye yönelik araştırma süreci boyunca nasıl bir değişim yaşadılar?

2. YÖNTEM

Araştırmanın bu aşamasında çalışmanın modeli, veri toplama araçları, veri toplama süreci ve verilerin analizine detaylı bir şekilde değinilecektir.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden “eylem araştırması” modeli kullanılmıştır. Eylem araştırması; öğretmen veya araştırmacının dikkatli ve sistemli bir şekilde eğitim uygulamalarını incelemek ya da bir probleme çözüm bulmak amacıyla, gerçek sınıf ortamlarında farklı araştırma yöntem ve tekniklerini kullanıp, süreçte ortaya çıkan ya da var olan sorunları anlamaya ve çözmeye yönelik sistematik veri toplamayı, verileri analiz etmeyi, gerekli durumlarda yeni bir eylem başlatmayı sağlayan bir araştırma metodudur (Ferrance, 2000; Kuzu, 2005; Mills, 2007; Yıldırım ve Şimşek, 2013; Uzuner, 2014). Dolayısıyla eylem araştırmasının; öğretmen veya araştırmacının dikkatli ve sistemli bir şekilde eğitim uygulamalarını incelemek ya da bir probleme çözüm bulmak amacıyla, gerçek sınıf ortamlarında farklı araştırma yöntem ve tekniklerini kullanıp, süreçte ortaya çıkan ya da var olan sorunları anlamaya ve çözmeye yönelik sistematik veri toplamayı, verileri analiz etmeyi, gerekli durumlarda yeni bir eylem başlatmayı sağlayan bir araştırma metodu olduğu söylenebilir.

Eylem araştırmasının (1) *Teknik/bilimsel/işbirlikçi eylem araştırması*, (2) *Uygulama/karşılıklı işbirliği/ tartışma odaklı eylem araştırması* ve (3) *Özgürleştirici/geliştirici/eleştirel eylem araştırması* olmak üzere üç türü vardır (Berg, 2001). Bu çalışmada uygulayıcı aynı zamanda araştırmacı olduğu için “özgürleştirici/geliştirici/eleştirel eylem araştırması” kategorisine girmektedir. Araştırma Kilis 7 Aralık Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği 3. Sınıf öğretmen adayları ile yapılmıştır. Bu noktada eylem araştırmasının mekân esnekliğinden

yararlanılmıştır. Zira 1940'lı yıllarda ünlü psikolog Kurt Lewin tarafından ortaya koyulan eylem araştırması, uygulayıcılara her yerde çalışmalarını yürütme ve çalışmalarını değerlendirme olanağı sunmaktadır (McNiff ve Whitehead, 2006).

2.2.Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın katılımcıları Kilis 7 Aralık Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde 2018-2019 eğitim öğretim yılı güz döneminde öğrenim gören 31 sosyal bilgiler öğretmen adayından oluşmaktadır. Amaçlı örneklem tekniğinin kullanıldığı araştırmaya, dijital teknolojileri sosyal bilgiler dersine kolaylıkla entegre etme imkânı sunacağı düşünüldüğü için sadece "Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme" dersini alan öğretmen adayları dahil edilmiştir. Araştırmaya sadece Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme Sersini alan öğretmen adaylarının alınmasının sebebi, bu derste dijital teknolojileri rahatlıkla sosyal bilgiler dersine entegre edebilmektir. Katılımcıların tümü araştırmaya kendi rızalarıyla katılmıştır, araştırma sürecinde oluşturdukları ürünlerin sosyal medya ve araştırmada kullanılmasına rıza göstermişlerdir.

2.3.Araştırma Süreci

Eylem araştırmasının bir problemi çözmeye yönelik süreklilik arz etmesi Shön'ün (1983) tanımladığı yansıtıcı düşünme uygulaması ile benzerlik göstermektedir (Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2013). Eylem araştırmalarında farklı eğilimlerin olduğu bilinmektedir. Örneğin Norton (2009) ve Elliott'un (1991) beş, Mills'in (2007) dört basamakta açıkladığı eylem araştırmasını, Yıldırım ve Şimşek (2013) problem belirleme, veri toplama, veri analizi, eylem planı belirleme, eylemi hayata geçirme ve alternatif ya da yeni bir eyleme karar verme basamaklarına ayırmıştır. Bu çalışmada Yıldırım ve Şimşek'in (2013) eylem araştırması için belirlediği basamaklar temel alınmıştır. Araştırma sürecinin işlem basamakları aşağıdaki gibidir.

- Araştırma problem ve araştırma sorusu belirleme
- Veri toplama araçları ve alan yazın tarama
- Verilerin analizi ve yorum
- Eylem/Uygulama planı geliştirme
- Eylem planının uygulanması ve izlenmesi
- Eylemin analizi/değerlendirilmesi
- Alternatif ya da yeni bir eyleme hazırlanma

1) Problem ve araştırma sorusu belirleme

Bu çalışmada araştırmacı aynı zamanda ilgili dersin uygulayıcısıdır. Araştırmacı daha önce MEB'de kadrolu sosyal bilgiler öğretmenliği yapmış olup, o süreçte gözlemlediği en büyük sorunlardan birinin sosyal bilgiler öğretmenlerinin bilgi iletişim teknolojileri ve web 2.0 araçlarını eğitime entegre etme konusunda yaşadıkları problemler olduğunu tespit etmiştir. Literatür incelendiğinde bazı araştırmalarda (Demiraslan ve Koçak Usluel, 2005; Öksüz ve diğ., 2009; Kayaduman, Sırakaya ve Seferoğlu, 2011) da bu problemi ortaya koyan bulgulara rastlanmıştır. Öte yandan yapılan başka çalışmalarda (Cope&Ward, 2002; Galanouli, Murphy, Gardner, 2004; Jedeskoğ&Nissen, 2004) ise, öğretmenlerin bilgi ve iletişim teknolojilerini eğitim süreçlerinde etkin kullanımları; önkoşul bilgi, beceri ve deneyimleri ile ilişkilendirilmektedir. Araştırmacı öğretmen yetiştirme sürecinde de bu sorunun mevcut olduğunu tespit etmiştir. Gerek öğretmen adaylarıyla yaptığı sohbetlerde gerekse akademisyenlerle yaptığı bilgi alışverişinde bu problemin ciddi şekilde var olduğu kendini hissettirmiştir. Uzmanlık alanları "Medya Okuryazarlığı", "Sosyal medya okuryazarlığı" ve "Nitelikli öğretmen yetiştirme" konularından oluşan araştırmacı, literatür taramasından sonra, araştırma sorularını hazırlamıştır.

Problem ve araştırma sorusu: Sosyal bilgiler öğretmen adayları bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) ve Web 2. 0 araçları konusunda oldukça yeterli bilgi ve beceri sahibi değiller. Öğretmen adayları BİT ve Web 2.0 teknolojileri hakkında nasıl yeterli bilgi ve beceri sahibi olabilirler?

- Öğretmen adayları BİT ve Web 2. 0 teknolojilerini sosyal bilgiler dersine entegre etmeye yönelik araştırma süreci boyunca nasıl bir değişim yaşadılar?

2)Veri toplama ve alan yazın tarama

Çalışmanın veri toplama araçları araştırmanın amacı, kuramsal çerçevesi ve araştırılmak istenen duruma uygun olarak belirlenmiştir. Ayrıca süreçte basılı ve görsel alan yazın ayrıntılı olarak incelenmiştir. Öğretmen adaylarının gelişimlerini izleme amaçlı yazılı açıklama gerektiren 3 farklı kontrol listesi, Bu adımda veri toplama araçlarının hazırlanması için ilgili literatür taraması sonrası üç adımda uygulanacak üç ayrı yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Bu formlar sosyal bilgiler dersine entegre edilebilecek BİT teknolojilerinden oluşan program ve web 2.0 araçlarından oluşmaktadır. Katılımcılardan her üç aşamada formlarda bulunan programların açıklamalarını yazılı olarak yapması istenecektir. Ayrıca öğretmen adaylarının sosyal bilgiler derslerine entegre ettikleri dijital uygulamalar videolarla kayıt altına alınmıştır. Çalışmanın bulgular kısmında örnek uygulama videoları yer almaktadır. Video kayıtları ile katılımcıların, dijital programlara ilişkin bilgilerini kullanarak bu programları, sosyal bilgilere ne kadar entegre edebilme becerisi gösterdiklerine ilişkindir.

Açık uçlu soru formları:

Araştırmacı tarafından oluşturulan formlarda, öğretmen adaylarının sosyal bilgiler dersinde rahatlıkla kullanabilecekleri dijital programlar bulunmaktadır. Formda yer alan programların seçim sürecinde, kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu doğrultuda, araştırmacı basılı ve internet kaynaklarını taramıştır. Uzmanlık alanının medya ve sosyal medya okuryazarlığı olması itibarıyla bilişim teknolojilerinin yarar ve riskleri boyutlarını çift taraflı düşünerek, eğitimde bilişim teknolojileri ve interneti faydalı kullanmak için basılı bazı örnek kaynakları (Özseveç, & Eroğlu, 2018; Kurt, 2018; Önal, 2018; Gülbahar, 2018; Kanbul, 2017; Şahin, , 2017; Benzer, 2017; Tatlı, 2017; Gününç2017; Göktaş, 2017; Kalkan, & Kaygusuz, 2013; Kazancı, & Dönmez,.; 2013; McLuhan, & Powers, 2001) öncelikle incelemiştir. Daha sonra sosyal bilgiler öğretiminde kullanılacak programların listesini hazırlamıştır. Sonraki süreçte açık uçlu soru formları iki alan eğitimcisi ve bir program geliştirme uzmanınca incelenmiştir. İnceleme sonucunda uzmanlardan ölçme araçlarının kullanılabilirliğine yönelik alınan dönütler sonucunda ölçme aracı tekrar gözden geçirilerek, gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ölçme aracının sınıf içerisinde uygulama sürecine arada alan uzmanı olan eğitimciler de katılarak süreci gözlemlemiştir. Araştırmacı tarafından “basit”, “orta” ve “iyi” düzeyde soru formları şekillendirilmiştir. İlk uygulama için öğrenci profili ile ilgili bilgilerden hareketle formlarda basit düzeyde uygulamalar seçilmiştir. Araştırmanın izleyen basamaklarında yazılı formlar, sırasıyla uygulanmıştır. Süreç içerisinde öğretmen adaylarından dijital programları içeren formları bilgi ve becerileri bağlamında açıklamaları istenmiştir.

3.Verilerin analizi ve yorum

Bu araştırmada toplanan veriler *betimsel analiz* yöntemiyle incelenmiştir. Betimsel analiz daha önceden toplanan verilerin belli başlı tema veya başlıklar altında özetlenip yorumlanmasıdır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007; Yıldırım ve Şimşek (2013). Bu çalışmada da araştırmacı her bir öğretmen adayından ayrı ayrı topladığı yazılı, görsel ve işitsel ürünleri hangi öğretmen adayına aitse o öğretmen adayına verdiği kod (Ö1,Ö2...) altında toplayarak öncelikle bir çerçeve oluşturmuştur. Daha sonra bu veriler incelenerek önceden oluşturulmuş temaların (Web 2. 0 araçları) altına yerleştirilmiştir. Her bir temaya ait öğretmen adaylarının dokümanlarından alınan alıntılarının yanında, her bir temanın kaç öğretmen adayı tarafından kullanıldığına dair değerler de sunulmuştur. Daha sonra web 2. 0 araçlarına yönelik tanımlanan bulgular, araştırmacı tarafından yorumlanmıştır. Özetle betimsel analizi oluşturan aşamalar; çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması şeklinde dört adımdan oluşmaktadır. Araştırmaya toplamda 35 öğretmen adayı katılmış olup, çeşitli nedenlerden ötürü, 4 öğretmen adayının verileri araştırmaya dâhil edilmemiştir. Dokümansal veriler incelenirken, tüm yazılı ifadeler teker teker okunarak açıklamanın yazılı programın özelliğine dair olup olmadığı tespit edilmiştir. Verilerin daha sistemli incelenebilmesi için; öğretmen adayları “Ö”, yarı yapılandırılmış formlar “f” ve araştırmada öğretmen adaylarının BİT teknolojileri ve web 2. 0 programlarını kullandıkları örnek sosyal bilgiler derslerine yönelik videolar ise “v” şeklinde kodlanmıştır. Bulgular kısmında öğretmen adaylarının *sadece yazılı dokümanlarından* alıntı yapılmışsa “fÖ-1” hem *yazılı hem de videolarından* alıntı yapılmışsa “fvÖ-1” şeklinde kodlanmış ve videoların alındığı sosyal medya adresleri “URL-1”

şeklinde verilmiştir. Öğretmen adayının dersle ilgili videosuna kaynakçada ilgili URL'nin devamından ulaşılabilir. Araştırmamanın birinci basamağındaki uygulama sonuçlarının tam da tahmin edildiği gibi (Öğretmen adaylarının BİT kullanma konusundaki yetersizliği) çıkması sonucunda araştırmacı eyleme geçmiştir.

4.Eylem/uygulama planı geliştirme

Öğretmen adaylarına 21. Yüzyıl öğretmenlerinden istenen özellikler ve yetiştirilmesi gereken birey özelliklerinden bahsedilerek, onların bilişim teknolojilerine yönelik kendilerini geliştirmeleri ve bu çalışmada ciddi bir performans göstermeleri gerektiği belirtilmiştir. Bunun için araştırmacı öğrenilmesi istenen programların yazılı olduğu *form* geliştirerek, öğretmen adaylarına eylem sürecinin uygulanmasından önce dağıtılmış ve her hafta kimlerin hangi programlarla sosyal bilgiler dersini işleyecekleri planlanmıştır. Onlar hazırlık sürecindeyken araştırmacı *toplamda sekiz hafta sürecek olan araştırma* başlamadan önceki beş haftada, öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme dersiyile ilgili temel bilgileri paylaşmıştır. Dönemin son haftasında ise öğretmen adaylarının düşünceleri, önerileri ve dersin genel olarak değerlendirilmesi ele alınmıştır. Daha çok BİT teknoloji web 2.0 araçları üzerinde durulmuştur. Bu süreçte öğretmen adaylarına da araştırma yapmaları için fırsat verilmiştir.

5.Eylem planının uygulanması ve izlenmesi

Araştırmada uygulama yapan ilk grubun çalışmaları BİT ve Web 2. 0 teknolojilerinin entegrasyonu açısından sonraki gruplara göre biraz yetersiz bulunmuştur. Zira ilk grup hazırladıkları sosyal bilgiler dersinde bireysel anlamda sadece Tondoo, Kahoot, Pixton ve Powtoon gibi birer programla sunumlarını yapmışlardır. Öncelikle programın özelliğini açıklayan öğretmen adayı ikinci aşamada o programı entegre ettiği sosyal bilgiler dersini işlemiştir. Burada amaç öğretmen adayının programa hâkimiyet ve programı kullanma bilgi ve becerisini gözlemlemek olmuştur. Tüm bu çalışmalar video ile kayıt altına alınmış ve aynı hafta sosyal medyada paylaşılmıştır. Henüz sunumlarını yapmamış öğretmen adaylarının paylaşılan videoları eleştirel gözle izleyip, çıkarımlarda bulunmaları istenmiştir. Ayrıca sunum yapan öğretmen adaylarının da kendi videolarını izleyerek, yansıtıcı düşüncelerine olanak tanınmıştır. Böylelikle öğretmen adayları daha sonra telafi edilmesi gereken eksiklerini görmüşlerdir. Süreci içerisinde araştırmacı ve öğretmen adayları arasında sürekli bir diyalog ve dönüt-düzeltilme süreci yaşanmıştır. Ancak bazı öğretmen adayları kullanılan tek bir programı tekrar kullanmak isteyince araştırmacı bunun önüne geçmek için ikinci gruptan itibaren her katılımcının en az üç farklı program kullanarak sürece devam etmesine yönelik bir değişikliğe gitmiştir. Öğretmen adaylarının süreci olumlu karşılamaları ve severek çalışmaları için araştırmacı moral ve motivasyon desteğinde bulunmuştur. Her bir öğretmen adayı sosyal bilgiler öğretim programı kapsamında bulunan bir kazanımı baz alarak, bir sosyal bilgiler dersi işlemiştir.

6.Eylemin analizi/değerlendirilmesi

Öğretmen adayları birinci ve ikinci gruptaki arkadaşlarının çalışmalarını izledikçe, kendileri de motive olmuşlardır. Bu süreçte ikinci grupta bulunan öğrencilerden biri (birinci aşamadaki kontrol listesinde bilmiyorken) 8 programı birden sosyal bilgilerde kullanmaya yönelik bir başarı göstermiştir. Araştırmacı bu durum karşısında yeni bir değişikliğe giderek, kontrol listesinde bulunan programları yenileyip, listeyi biraz daha zenginleştirmiştir. Başka bir ifadeyle *3. form* kullanılmıştır. Bu form önceden öğretmen adaylarına dağıtılarak, listenin içerdiği programlar üzerinde çalışıp bilgi sahibi olmaları istenmiştir. Yeni öğrendikleri bu programları derste kullanmaları yönünde kendilerine telkinde bulunulmuştur. Arada teknolojiye pek yatkın olmayan öğrenciler işi aksatmaya çalışsalar da en zayıf öğrenci 1, teknolojiye yatkın öğrenciler ise, 8, 9 hatta 10 uygulamayı derste aktif bir şekilde kullanmıştır. Tüm öğrencilerin kayıtlı videoları her hafta izletilerek "*mikro öğretimle yansıtıcı sonuçlar*" alınmaya çalışılmıştır. Öğretmen adaylarının yazılı dokümanları yine Ö-1, Ö-2...şeklinde kodlar verilerek sistemli bir şekilde muhafaza edilmiştir. Öğretmen adaylarının formlarda programlara yönelik açıklamalarının doğruluğu teyit edildikten (açıklamanın programa ilişkin olup olmadığı) sonra excel programından öğrencilerin her bir uygulamadaki ve program bazındaki başarıları tespit edilerek tablolaştırılmıştır.

7. Alternatif ya da yeni bir eylem hazırlanma

Araştırmacı formda bulunan bulunan uygulamaların hepsini 14 haftalık dönemin 8 haftalık eylem sürecinde, tek tek derse entegreli uygulamaya imkânına sahip olmamıştır. Ancak öğretmen adaylarına önceden

öğrenmeleri gerektiği söylenen bu programları içeren form, sınıfta zaman sınırlaması olmaksızın üçüncü defa tekrar uygulanmıştır. Burada amaç, öğretmen adaylarının sadece sunumlarında kullandıkları programları değil, formda bulunan tüm programlar hakkında bilgi sahibi olup, öğrenmelerini sağlamak olmuştur. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının programlar konusundaki gelişimleri yazılı olarak takip edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde yazılı/uygulamalı ve gözlemlerle desteklenen verilerin tutarlı bir şekilde işlenmesine dikkat edilmiştir. Güz döneminin sonlarına doğru, öğretmen adaylarının ilk haftalara göre büyük bir ilerleme kaydettikleri gözlenmiştir. Bu ilerleme araştırma bulgularına da yansımıştır. Araştırmacı bu durum karşısında mevcut ders için hedeflenen noktaya ulaşıldığını ve bir sonraki dönemde farklı bir derste dijital teknolojileri aynı grupta çalışmak için bir tasarı geliştirmiştir.

2.4. Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışmaları

Bir araştırmanın kalitesini belirleyen ölçütlerden biri araştırmanın geçerli ve güvenilir olmasıdır. Bu araştırmanın geçerli ve güvenilir olmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki başlıklar doğrultusunda geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Literatürde başarılı bir eylem araştırmasının iç geçerlik, dış geçerlik, iç güvenilir ve dış güvenilir özelliklerine sahip olması gerektiği belirtilmektedir (Guba (1985; Erlandson ve diğerleri, 1993 Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada iç geçerliliği sağlamak için, birden fazla veri toplama aracına başvurulmuş ve uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi ve katılımcıların teyidi gibi teknikler kullanılmıştır. Araştırmada dış geçerliği sağlamak amacıyla; katılımcılardan toplanan veriler yorum katılmadan bulgular kısmında hem nicel hem de nitel şekilde sunulmuş ve çalışmaya sadece sosyal bilgiler 3. Sınıf öğretmen adayları seçilmiştir. İç tutarlılığı sağlamak için veriler hem yazılı hem de uygulamalı olarak toplanmıştır. Ayrıca bulgular sunulurken öğretmen adaylarının gelişimleri arasındaki tutarlılığın daha sağlam incelenebilmesi amacıyla Ö1,Ö2 şeklinde kodlanan herhangi bir katılımcıya ait tüm veriler bir arada sunulmuştur. Dış güvenilirliği sağlayabilmek için katılımcılar, ortam, süreç, ve analiz yöntemleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

3. BULGULAR

BİT ve Web 2. 0 teknolojilerinin okullarda uygulanması sürecinde öğretmen niteliklerinden kaynaklı aksaklıkların çözümü için söz konusu uygulamaların sosyal bilgiler eğitimine kolaylıkla entegre edebilen nitelikte öğretmenlerin yetişmesin amaçlandığı bu çalışmada, eylem öncesi ve eylem süreci boyunca elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

3.1. Öğretmen Adaylarının Araştırma Sürecinin İlk Basamağında BİT ve Web 2.0 Teknolojilerine Ait Bilgi ve Becerileri Nasıldır?

Eylem öncesi durum tespiti olarak da geçen araştırmanın bu basamağında açık uçlu soruları içeren birinci form uygulanmıştır. İlk uygulamada sosyal bilgiler eğitiminde kullanılabilecek teknolojilerin en temel ve basit öğeleri de dikkate alınmıştır. Buradaki amaç öğretmen adaylarının hazır bulunuşluluk ve ön bilgileri hakkında fikir sahibi olmaktır. Bu formun analiz sonuçlarına göre eylemsel hazırlıklar yapılmıştır.

Tablo 1: Birinci uygulamada öğretmen adaylarının cevapladıkları açık uçlu soru formu

Sıra No	Program	(f)	Sıra no	Program	(f)
1	Powerpoint	22	33	Padlet	0
2	Youtube	20	34	Popplet	0
3	Whatsapp	19	35	Goanimate	0
4	Akıllı tahta	18	36	Voki	0
5	Word	11	37	Easelly	0
6	Bilgisayar	10	38	Glogster	0
7	Facebook	9	39	Sketch toy	0
8	Akıllı telefon	7	40	Nimbb	0
9	Exel	5	41	Jing	0
10	Wattpad	4	42	FaceYour Manga	0
11	Blog	1	43	Safeshare	0
12	Skype	1	44	Vocaro	0
13	Mowi Maker	0	45	Toondoo	0
14	Web sayfası	0	46	Quiver	0
15	Wiki	0	47	Aurasma	0
16	Photostory	0	48	Morfo	0
17	Houngout	0	49	Z-Kitap	0
18	Google araçları	0	50	Adobe Connect	0
19	Tarayıcı	0	51	Bigbluebutton	0
20	Dijital kamera	0	52	WebQuest	0
21	Dijital fotoğraf makinası	0	53	Scratch	0
22	Dijital ses kayıt cihazı	0	54	Inspiration 9	0
23	Pixten	0	55	Davinci 15 Beta	0
24	Gimp	0	56	Openshot	0
25	Google Classroom	0	57	Classdojo	0
26	Moodle	0	58	Edmodo	0
27	Dijital hikaye oluşturma	0	59	AppInventor	0
28	Kahoot	0	60	Socrative	0
29	Quizizz	0	61	RealtimeBord	0
30	Powtoon	0	62	Mindmeister	0
31	Wordle	0	63	SmartDraw	0
32	Prezi	0			

Tablo 1’de öğretmen adaylarının en fazla bildikleri teknolojik uygulamanın Powepoint olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarında öğretmen adaylarının (31) büyük bir kısmı (22) bu uygulamayı kullanabildiklerini belirtmişlerdir. Ön formda kaç öğretmen adaylarının hangi uygulamaları kullanabildiklerine bakılmıştır. Youtube (20), Whatsapp (19), Akıllı tahta (18), Word (11), Bilgisayar (10), Facebook (9), Akıllı telefon (7), Excel (5), Wattpad (4), Blog (1), Skype (1) şeklinde sonuçlar çıkmıştır. Öğretmen adaylarının bildiklerini düşündükleri bu program ve teknolojilerden en çok bildiklerini iddia ettikleri Powerpoint, Youtube ve Whatsapp gibi araç ve uygulamalardır. Öğretmen adaylarının Listede bulunan diğer teknolojik uygulamaların hiç biri hakkında bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir.

3.2. Öğretmen Adaylarının Araştırma Sürecinin İkinci Basamağında BİT Teknolojileri ve Web 2.0 Araçlarına Ait Bilgi ve Becerileri Nasıldır?

Öğretmen adaylarının birinci uygulama sonrası BİT ve Web 2. 0 teknolojilerinden sadece bazı temel uygulamaları bildikleri tespit edilmişti. Bunun sonucunda araştırmacı eylem planı çerçevesinde sosyal bilgiler dersinde de rahatlıkla kullanılacak yeni dijital uygulamalarla formu zenginleştirmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının bildiği ve çok basit düzeyde kalan bazı uygulamalar formdan çıkarılmıştır. İkinci adımda kullanılacak form zenginleştirilerek, katılımcılara önceden inceleme ve öğrenmeleri için vermiştir.

Tablo 2: İkinci uygulamada öğretmen adaylarının cevapladıkları açık uçlu soru formu

Sıra no	Program	(f)	Sıra no	Program	(f)
1	Quizizz	30	41	Socrative	10
2	Facebook	29	42	Flippquiz	10
3	Kahoot	29	43	Web sayfası	9
4	Powerpoint	28	44	Easelly	9
5	Mowi maker	27	45	Jing	9
6	Whatsapp	27	46	Quiver	9
7	Exel (Hesap tablosu programı)	25	47	Adobe Connect	9
8	Youtube	25	48	Davinci 15 Beta	9
9	Google Classroom	24	49	Evernote	9
10	Classdojo	23	50	Sketch toy	8
11	Edmodo	23	51	Canva	8
12	Prezi	22	52	StoryJumper	8
13	Powtoon	21	53	Plikers	8
14	Toondoo	21	54	Nimbb	7
15	Dijital hikaye oluşturma	19	55	Bigbluebutton	7
16	Aurasma	19	56	OpenShot	7
17	Beyaz Pano	19	57	Word Art	7
18	Eba	19	58	MakeBeliefsComix	7
19	Blog	18	59	Buncee	7
20	Photostory	18	60	Wiki	6
21	Padlet	18	61	RealtimeBord	6
22	Voki	18	62	Storybird	6
23	Wattpad	18	63	Blogger	6
24	Wordle	17	64	Tumblr	6
25	Popplet	17	65	Glogster	5
26	Emaze	16	66	StoryboardThat	5
27	Pixten	15	67	Vennage	5
28	Moodle	15	68	Google araçları	4
29	Safeshare	15	69	SmartDraw	4
30	Mindmeister	15	70	Wisemapping	4
31	Skype	14	71	Linolt	4
32	Z-Kitap	14	72	Piktochart	4
33	Houngout	13	73	WebQuest	3
34	Goanimate	13	74	Inspiration 9	3
35	Morfo	12	75	AppInventor	3
36	Puzzlemaker	12	76	BlendSpace	3
37	vocaro	11	77	Scratch	2
38	SpiderScribe	11	78	Visme	2
39	Gimp	10	79	Remind	2
40	FaceYour Manga	10	80	Trello	1

Tablo 2'ye bakıldığında öğretmen adaylarının birinci uygulamaya göre artık tüm programlar hakkında az da olsa bilgi sahibi oldukları gözlenmektedir. Öğrenilen bu programların sosyal bilgiler dersine entegre edilmiş hali bir ders şeklinde öğretmen adayları tarafından altıncı haftadan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Formda yer alan programların ikinci uygulamasının gelişimini gözlemek amacıyla öğretmen adayları formuları sekizinci hafta yanıtlamışlardır. İkinci uygulamada öğretmen adayları tarafından cevaplanan formdaki veriler dikkate alındığında en fazla öğretmen adayı tarafından bilinen uygulamaların Quizizz (30), Facebook (29) ve Kahoot (29); en az bilinen uygulamaların ise Trello (1), Scratch (2), Visme (2) ve Remind (2) gibi uygulamalar olduğu tespit edilmiştir. Araştırmmanın bu sonucu öğretmen adaylarının dijital uygulamalara ilişkin bilgi ve becerilerinin henüz istenen düzeyde olmadığını göstermiştir. Bu yüzden eylem araştırmasına devam edilmiştir.

3.3.Son Uygulama Sürecinde Öğretmen Adaylarının Bilişim Teknolojileri ve Web 2.0 Araçlarına Ait Bilgi ve Becerileri Nasıldır?

Araştırmanın bu basamağında ikinci uygulamanın analiz sonuçlarından hareketle sürecin devam etmesi gerektiği kanaatine varılmıştır. İkinci uygulamada kullanılan formda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bazı uygulamalar çıkarılmış yerine kullanışlı olabileceği düşünülen farklı uygulamalar eklenmiştir. Bu şekilde üçüncü bir form hazırlanmıştır. Dokuzuncu hafta öğretmen adaylarıyla bu formda yer alan uygulama isimleri paylaşılmış ve sosyal bilgiler dersine entegre etmeleri yönünde bilgi paylaşımında bulunulmuştur.

Tablo 3: Üçüncü uygulamada öğretmen adaylarının cevapladıkları açık uçlu soru formu

Sıra No	Program	(f)	Sıra No	Program	(f)
1	Quizizz	31	41	Plikers	25
2	Powtoon	31	42	Google araçları	23
3	Powerpoint	31	43	Jing	23
4	Mowi maker	31	44	FaceYour Manga	23
5	Youtube	31	45	Adobe Connect	23
6	Whatsapp	31	46	Wattpad	23
7	Facebook	31	47	Scratch	23
8	Google Classroom	31	48	Openshot	23
9	Toondoo	31	49	SpiderScribe	23
10	Classdojo	31	50	StoryboardThat	23
11	Canva	31	51	Buncee	23
12	Flippquiz	31	52	Nimbb	22
13	Blog	30	53	vocaro	22
14	Kahoot	30	54	RealtimeBord	22
15	Voki	30	55	Wisemapping	22
16	Aurasma	30	56	Storybird	22
17	Beyaz Pano	30	57	Evernote	22
18	Eba	30	58	Visme	22
19	Wordle	29	59	Remind	22
20	Morfo	29	60	Bigbluebutton	21
21	Edmodo	29	61	Davinci 15 Beta	21
22	Skype	28	62	MakeBeliefsComix	21
23	Photostory	28	63	Blogger	21
24	Prezi	28	64	Piktochart	21
25	Goanimate	28	65	Gimp	20
26	Mindmeister	28	66	Easelly	20
27	Houngout	27	67	Socrative	20
28	Padlet	27	68	Word Art	20
29	Quiver	27	69	Inspiration 9	19
30	Puzzlemaker	27	70	Linolt	19
31	Web sayfası	26	71	Tumblr	19
32	Wiki	26	72	SmartDraw	18
33	Moodle	26	73	BlendSpace	18
34	Safeshare	26	74	Glogster	17
35	Emaze	26	75	Trello	17
36	Dijital hikaye oluşturma	25	76	Vennage	17
37	Popplet	25	77	Pixten	15
38	Sketch toy	25	78	WebQuest	14
39	Z-Kitap	25	79	AppInventor	14
40	StoryJumper	25			

Öğretmen adayları dokuzuncu hafta itibariyle BİT ve Web 2.0 araçlarını entegre ettiği bir sosyal bilgiler dersi hazırlayarak sınıfta uygulamıştır. Bu uygulamalar yine dijital ve internet ortamında kayıt altında tutulmuştur. On üçüncü hafta ise öğretmen adaylarının uygulamada kullandıkları programlar dışındaki programlara hâkimiyetini ölçmek amacıyla üçüncü form uygulanmıştır. Tablo 3'teki analiz sonuçlarına bakıldığında öğretmen adaylarının

(31) büyük bir kısmının tüm uygulamalar hakkında bilgi ve beceri sahibi oldukları tespit edilmiştir. En fazla öğretmen adayı tarafından öğrenilen uygulamalar Quizizz (31), Powtoon(31), Powerpoint(31), Mowi maker(31), Youtube(31), Whatsapp (31), Facebook(31), Google Classroom (31), Toondoo (31), Classdojo(31), Canva (31), Flippquiz (31) iken; en az sayıda öğretmen adayı tarafından öğrenilen uygulamanın WebQuest (14), AppInventor (14) ve Pixten (15) şeklindeki uygulamalar olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla tablo 3 'e bakıldığında eylem araştırmasının artık istenen noktaya ulaştığına karar verilmiştir.

3.4.Öğretmen Adaylarının süreç boyunca BİT ve Web. 2.0 Araçlarına yönelik bilgi ve becerilerindeki değişimin ifadelerine yansımaları

Bazı programların özelliklerine yönelik bu basamakta öğretmen adaylarının görüşlerine yer verilecektir. Aşağıdaki tabloda yer alan ifadeler öğretmen adaylarından açık uçlu sorulardan oluşan formlar aracılığıyla toplanan verilerden elde edilmiştir. Çalışmanın bulgular kısmının önceki aşamalarında formlarda yer alan uygulamaları kaç kişinin özellikleri ile bildiklerine yönelik bazı sayısal bilgiler sunulmuştu. Aşağıda yer alan tablo 4'te ise öğretmen adaylarının programlara ilişkin açıklayıcı bilgilerine yer verilmiştir. Burada tüm uygulamaların açıklamalarını sunmanın mümkün olmamasından, sadece belli başlı uygulamalara ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Açıklamalar açık uçlu soruların bulunduğu formların birinci, ikinci ve üçüncü uygulama basamaklarından alınmıştır. Aşağıda tablo 4 dikkate alındığında sosyal bilgiler öğretmen adaylarının süreç içerisinde dijital uygulamalara ilişkin bilgi ve becerilerindeki değişim daha net gözlemlenebilir. Öğretmen adaylarının dijital uygulamalara ilişkin süreç içerisindeki bilgi değişimlerinin yanında becerilerindeki değişimin daha net gözlemlenebilmesi için, süreçte kayıt altına alınmış öğretmen adayı uygulama videolarına (fVÖ-6, URL-2) da yer verilmiştir.

Tablo 4: yarı yapılandırılmış formlara yönelik üç basamaktan oluşan uygulamaya ait katılımcı açıklamaları

Kahoot	1.Uygulama	Açıklama yok
	2.Uygulama	<i>Kahoot ile internet üzerinden soru oluşturma, anket yapma gibi uygulamalar yapılır. Ücretsizdir. Uygulamayı kullanan kişiler bir kod ile girer ve akıllı telefon, tabletlerde soruları çözebilir (fÖ-27). Sanal ortamda öğrenciyi oyun havası içinde sınav yapıp bilgi yarışmaları düzenleyebildiğimiz bir sanal sınav ortamıdır (fÖ-6). Bir soru hazırlama uygulamasıdır. Ücretsizdir. Katılmak isteyen öğrencilerin akıllı tahtada görülen kodla girmesi yeterlidir. (fÖ-7). Ücretsizdir, online bağlantı gerekir. Öğretmen girişiyle soru hazırlayıp, cevaplama saniyesini ayarlayabildiğimiz bir programdır. Oyundan önce verilen kodu bilgisayar ve tabletlerine giren öğrenciler soruları yanıtlayabilir (fÖ-2).</i>
	3.Uygulama	<i>anket, seçim, yarışma özelliği de bulunur. Bu uygulamaya Kahoot.com adresinden giriş yapılır (fÖ-27). Öğrenciler için oldukça zevkli bir Quiz uygulamasıdır. Kayıt olup istediğimiz türde sınav hazırlayabilir ve öğrencilerimize vereceğimiz kod sayesinde onlar da kaydolmadan girip bu sınavı çözebilir (fVÖ-6, URL-2). ders sonrası pekiştirme amacıyla sınavlar ve etkinlikler hazırlayabileceğiniz bir uygulamadır. Kahootun diğer programlardan farkı kahootu sadece soruları hazırlayan kişinin indirmesi gerekir. Örneğin öğretmen oyuna katılacak kişilerin uygulamayı indirmesine gerek yok. Öğretmenin öğrencilere verdiği kod ile etkinliği öğrenciler katılabilir (fÖ-7). Kahoot da bir soru-anket hazırlama programıdır. Kahotta ücretsiz sorular hazırlayabiliriz. Kahootu telefon ve tabletlerimize indirebiliriz. İndirmeden öğretmenin web üzerinden gönderdiği kodla giriş sağlanabilir. Arkadan fon müziği de ekleyerek eğlenceli hale gelir (fÖ-2).</i>
Classdojo	1.Uygulama	Açıklama yok
	2.Uygulama	<i>Sanal sınıf oluşturma ve bu sınıfı yönetme uygulamasıdır (fÖ-6). Ücretsizdir. Sanal sınıf oluşturma uygulamasıdır. Okul dışında dahi ödev ve çalışmalar verilerek öğrenci hep aktif tutulur (fÖ-7). Sanal sınıf</i>
	3.Uygulama	<i>Burada öğrencilere ödevler verebiliyorsunuz. Öğrencilerin velileriyle iletişime geçebiliyorsunuz. Yoklama alabiliyorsunuz. Öğretmen öğrenci ve velileri e-mail yoluyla davet edebilir. Öğrencileri değerlendirebilir. Ücretsizdir (fÖ-27).. Burada öğrencilere davranışlarına göre sanal rozetler verilebilir ve olumlu davranışlar kazandırılabilir. Burada öğrenci, veli, öğretmen ve okul lideri bulunabilir. Öğrencilerle oyunlar oynayabilir ve yoklama alabiliriz (fÖ-6). Bir sanal sınıf uygulamasıdır. Bu uygulamanın diğer sanal sınıflardan farkı her öğrenciyi temsil eden sevimli canavar figürlerinin öğrencileri temsil etmesidir. Bu sınıfa veli de eklenebilir. Öğrencilere doğru ve istenen davranışları sonucu rozet verilebilir. Burada yoklama alınabilir ve sınıf hikâyesi kısmına sınıfta yapılan etkinlikler anlatılabilir. Ücretsiz bir uygulamadır (fVÖ-7, URL-3). Sanal sınıf uygulamasıdır. "Sınıf canavarları" anlamına gelir. Öğretmen, öğrenci, veli girişi mevcuttur. Google hesabıyla giriş sağlanabilir. Her öğrenciye sevimli bir karakter verilir. Buradan etkinliklere göre öğrencilere puan verilir. Velliler aylık puan çizelgesine bakarak çocuklarını izleyebilirler. Duyuru ve yorumlar yapabilirler. Herhangi bir kullanım süresi yoktur ve ücretsizdir (fÖ-2).</i>

Powtoon	1.Uygulama	Açıklama yok
	2.Uygulama	<i>Powtoon resimler, grafikler, baloncuklarla animasyon oluşturmanızı sağlar. Ücretli ve ücretsiz kısımları vardır (fÖ-27). Animasyon hazırlama ses, resim, video ekleme ve karakterleri canlandırma gibi özellikler içeren bir sunum programıdır (fÖ-6). Karikatür ve animasyon oluşturma için ideal bir programdır. 3 gün deneme süresinden sonrası ücretlidir. Ders konularının eğlenceli karakterlerin anlatması eğlencelidir (fÖ-7). Animasyonlu sunum programıdır. 3 gün deneme süresi vardır. Sonrası ücretlidir. İçinde oluşturduğumuz karakterleri canlandırabiliriz. Ses ve video ekleyebiliriz. Birçok sosyal medyada bunları paylaşabiliriz (fÖ-2).</i>
	3.Uygulama	<i>Uygulamaya resim, video, link atabiliyorsunuz. 3 dakikalık bir animasyon oluşturabiliyorsunuz. Daha sonrası ücretli oluyor. 3 günlük ücretsiz kullanım süresi ve 20 saniyelik ses ekleyebiliyoruz. (fÖ-27). 3 gün deneme süresi bulunan animasyon oluşturma uygulamasıdır. Çeşitli karakterler kullanılabilir ve kendi sesimiz dâhil olmak üzere seslendirme yapabiliriz. Oluşturduğumuz animasyonları kaydedip, çeşitli platformlarda paylaşabiliriz (fÖ-6). Konuşma balonları animasyon karakterler farklı şablonlar oluşturabileceğiniz bir uygulamadır. Uygulamanın hem ücretli hem de ücretsiz kısımları vardır. 3 gün deneme süresinden sonra ücretlidir (fÖ-7). Animasyon şeklinde sunum hazırlayabileceğimiz bir programdır. 3 günden sonrası ücretli olarak kullanılır. Powtoona ses, video, resim ekleyebiliriz. Karakterleri canlandırabiliriz. El, kol hareketleri gibi yaptırabiliriz. Hazırladığımız etkinlikleri sosyal medyada paylaşabiliriz (fVÖ-2 URL-4).</i>
Aurasma	1.Uygulama	Açıklama yok
	2.Uygulama	<i>Artırılmış gerçeklik uygulamasıdır. Çektiğimiz bir fotoğrafa ses veya video ekleyebildiğimiz bir uygulamadır. Sadece iPhone telefonlarla desteklenmektedir (fÖ-6)Resimlere yüklenen kodlarla normalde bakıldığında sadece resim görülür fakat telefona yüklenen uygulamayı resmin üzerine tuttuğumuz zaman kendi eklediğimiz videoyu görürüz. Çok şaşırtıcı ve yararlıdır (fÖ-7). Dijital gerçeklik programıdır. Resimlerin üzerine sanal videolar yükleriz. Buna dair programı öğrencilerimiz tabletlerine indirip resmi okuttuğunda video harekete geçip konuşur (fÖ-2).</i>
	3.Uygulama	<i>Web 2 0. araçlarından artırılmış gerçeklik uygulamasıdır. Quiverdan ayrılan özelliği ve avantajı içeriğini kendin ya da bilgisayardan veya internetten bulabiliyorsun. Uygulama indirilir. İçeriğini siz hazırlarsınız. Tablet ve telefonunuza sindirdiğiniz uygulama çıktısını aldığınız görselle temasa geçince oraya eklemiş olduğunuz video veya görüntü 3 boyutlu sesli canlanır (fÖ-27). Resimlerin içine ses veya video gömüp, adeta canlandırdığımız bir uygulamadır. Herhangi bir resim içeriği ile ilgili video çekip bunu o resmin içine gömebiliriz. Telefonumuzu üstüne tutup okuttuğumuzda resim kâğıdında o video canlanır (fÖ-6). Bir artırılmış gerçeklik uygulamasıdır. Burada seçtiğiniz görselle kodlama yoluyla yüklediğiniz videoyu görebiliyorsunuz. Daha sonra iphanelere indirilen aurasma uygulamasını görselle eşlediğiniz zaman sadece resim olarak görülen fotoğrafta birden çektiğiniz video görünüyor (fÖ-7). Sanal gerçeklik programlarındandır. Kullanım süresi sınırsızdır. Google hesabıyla giriş yapılır. Herhangi bir resim üzerine video eklenerek hazırlanır. Programda hazırladığımız resmin çıktısının üzerine akıllı cihazımıza indirdiğimiz aurasma programını okutarak kâğıt resmin üzerinde video anlatımını izleyebiliriz.3 boyutludur. Android ve ios telefonlara indirilebilir (fÖ-2).</i>
Voki	1.Uygulama	Açıklama yok
	2.Uygulama	<i>Karakterleri oluşturup konuşturabilirsiniz. Ücretsiz kısımları sınırlıdır. Tarihe padişahlar konusunda kullanılabilir (fÖ-27). Karakterlere ses ekleyip konuşturabildiğimiz bir uygulamadır (fÖ-6). Voki 15 gün ücretsiz bir şekilde karakterleri oluşturup konuşturabiliriz. Ücretli kısımda daha çok şey vardır (fÖ-7).karakter ve sanal sınıf oluşturma programıdır. Ücretsiz kısımları fazla olmakla birlikte ücretli kısımları da vardır. Bir karakter oluşturup konumuzun bir bölümünü ona anlatabiliriz (fÖ-2).</i>
	3.Uygulama	<i>bu uygulama karakter oluşturma programıdır. Ücretsiz kullanım alanları olmakla birlikte bazı sahne ve karakterler ücretlidir. 3 voki ücretsizdir. Karakterimizin videosu 60 saniye ile sınırlıdır Karakterlere kendi sesinizi ya da bilgisayarınızda kayıtlı olan bir ses ekleyebiliyorsunuz. Farklı sosyal medya hesaplarımızda paylaşabiliyoruz. Yüz şeklini biz oluşturabiliriz (fÖ-27). Karakter oluşturduğumuz ve bu karakteri istediğimiz gibi biçimlendirip, seslendirerek konuşturabildiğimiz bir uygulamadır. Uygulamaya kayıt olmak yeterlidir. Oluşturacağımız karakterimizin videosu 60 saniye ile sınırlıdır. Bu süreden sonrası ücretlidir (fVÖ-6, URL-5). Çevrimiçi bir karakter oluşturma programıdır. Programda hazır karakterler de kullanılabilir fakat siz seçtiğiniz karakterin saç, göz, yüz, vücut kısmını değiştirebilirsiniz. Karakterler hareket edemez. Sadece konuşturabilirsiniz. Siz metin kısmına istediğiniz metni yazıp sesi programdan kullanabilirsiniz. Fakat bu sesler çok robotik sesler oluyor. Bu yüzden kendi sesinizi kaydetmek daha kullanışlıdır. uygulamadaki seslendirme kısmında 25 farklı dil bulunur. Bu karakterler bu dilleri ve farklı şiveleri seslendirebilirler. Oluşturduğunuz vokininiz linkini her yerde paylaşabilirsiniz (fÖ-7). Voki etkili sunum ve animasyon programlarından biridir. Oluşturduğumuz karakterlere ücretsiz olarak ses ekleyebiliriz. İçeriğinde sınıfınızı oluşturabilirsiniz. Ama bu sınıfı kullanmak için ücretli kısımları kullanmanız gerekmektedir. Oluşturduğunuz etkinliğinizi sosyal medyanızda paylaşabilirsiniz (fÖ-2).</i>

Mindmeister	1.Uygulama	Açıklama yok
	2.Uygulama	<i>Kavram haritası oluşturma ve bunu düzenleyip paylaşma programıdır (fÖ-6). Zihin haritası hazırlamak için kullanılır. Bilgileri daha kısa hatırlamayı kolaylaştırır (fÖ-7). Zihin haritası programıdır. Ücretli ve ücretsiz kısımları vardır. Video, resim, link ve yazı ekleyebileceğimiz zihin haritalarıdır (fÖ-2).</i>
	3.Uygulama	<i>Zihin haritası oluşturmak için az sayıdaki ücretsiz uygulamalardan biridir. "zihin uzmanı" anlamına gelir. Burada zengin içerikli zihin haritaları oluşturulabilir ve öğrencilerimiz için kullanabiliriz (fÖ-6). Zihin haritası oluşturma programıdır. Bu programda hazırladığınız haritaya link, video, resim ekleyebilirsiniz. Bu şekilde daha kalıcı bir anlatım sağlanır (fÖ-7). Bir zihin haritası oluşturmaya yarayan programdır. 3 tane zihin haritası ücretsiz yapılabilir. Uygulamaya yazı, link, video, ses eklenebilir (fvÖ-2, URL-6).</i>
Safeshare	1.Uygulama	Açıklama yok
	2.Uygulama	<i>Youtube videolarındaki zararlı içerikleri, reklamları kaldırmamızı sağlayan bir uygulamadır (fÖ-6). Youtube'da kullanmak istediğimiz videonun kenarlarında ya da altındaki gereksiz reklam ve içerikler engeller. Uygunsuz içerikleri gizlemek için çok iyidir (fÖ-7).internette öğrencilerinize bir şey izleteceksiniz. Örneğin youtube'da kenarda çıkan reklam ve istenmeyen içerikleri göstermek istemiyorsunuz. Kullanımı; video linkini alıp safeshare yapıtırıp kullanabilirsiniz (fÖ-2).</i>
	3.Uygulama	<i>Öncelikle internette bir video belirlersiniz, belirlediğiniz videonun linkini kopyalayıp safeshare uygulamasına yapıştıracağınız. O hemen reklam olan kısımları algılayıp keser. Ayrıca ücretsiz bir uygulamadır (fÖ-27). Youtube'da açtığımız bir videonun etrafındaki kötü ve istenmeyen içerikleri ortadan kaldırmaya yarar. Bu program ile öğrencilerimize kötü içeriklerden arındırılmış ve reklam içermeyen videolar izletebiliriz (fÖ-6). Youtubedan alınan videonun eğer kenarlarında reklam veya diğer istenmeyen görüntüler varsa bunları engellemek için kullanılabilir. Kullanımı ücretsizdir (fÖ-7). Bu uygulamayla youtubedan herhangi bir videonun linkini alıp safesharedeki sayfaya yapıştırıp kullanınca youtubeda videonun kenarlarında çıkan gereksiz reklam ve içerikler silinir (fvÖ-2 URL-8)</i>

Süreç içerisinde rastgele seçilen dört öğretmen adayının belli başlı bazı programlara yönelik yazılı, görsel ve işitsel verileri Tablo 4'te sunulmuştur. Tablo 4 incelendiğinde, öğretmen adaylarının üçüncü uygulama ile birlikte artık dijital teknolojileri sosyal bilgiler dersinde rahatlıkla kullanabildikleri anlaşılmaktadır. Bu durum öğretmen adaylarının bilgi ve becerilerinde süreçte olumlu yönde değişimlerin yaşandığını göstermektedir. Aşağıda tablo 5'te öğretmen adaylarının dijital teknolojilere ilişkin gelişimlerinin daha net gözlemlenmesi için betimsel sembollerle bazı uygulamalara ilişkin süreç sunulmuştur.

Tablo 5: Form verilerine göre öğretmen adaylarının gelişimlerinin betimsel durumu

Öğrenci kod	Kahoot			Powtoon			Voki			Mindmeister			Classdojo			Aurasma			Safeshare		
	1. Uyg.	2. Uyg.	3. Uyg.	1. Uyg.	2. Uyg.	3. Uyg.	1. Uyg.	2. Uyg.	3. Uyg.	1. Uyg.	2. Uyg.	3. Uyg.	1. Uyg.	2. Uyg.	3. Uyg.	1. Uyg.	2. Uyg.	3. Uyg.	1. Uyg.	2. Uyg.	3. Uyg.
Ö2	y	g	iy	y	iy	iy	y	g	iy	y	g	iy	y	y	iy	y	g	iy	y	iy	iy
Ö6	y	g	iy	y	g	iy	y	g	iy	y	g	g	y	g	iy	y	g	iy	y	g	iy
Ö7	y	g	iy	y	g	iy	y	g	iy	y	g	iy	y	g	iy	y	g	iy	y	g	iy
Ö27	y	g	iy	y	iy	iy	y	g	iy	y	y	y	y	y	iy	y	g	iy	y	y	iy

Öğretmen adaylarının programların yazılı açıklama kısımları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. y: yetersiz, g: geliştirmeli, iy: iyi yetiştirilmiş, uyg.: Uygulama.

Dolayısıyla Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının BİT ve Web 2. 0 teknolojilerini sosyal bilgiler dersine entegre etme sürecinin istenen yönde sonuçlar verdiği görülmektedir. Varılan bu bulgular eylem araştırmasının amaçlanan noktaya vardığı sonucunu vermektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kuşkusuz gelecek nesillerin eğitim ortamları günümüz eğitim ortamlarından farklı olacaktır. Günümüz eğitim ortamları da geçmiş eğitim ortamlarından farklıdır. Sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olan eğitim ortam ve kalitesinin önemli değişkenlerinden öğretmen ve öğrencilerin değişen süreçten en çok etkilenen öğeler olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde eğitim ortamlarının kalitesi de yine öğretmen ve öğrenci niteliklerine bağlı olup, bu değişkenlerin gelişimiyle birlikte eğitim ortamları da yeniden şekillenecektir. Zira yapılan çalışmalarda da eğitim süreçlerinin yeniden şekillenmesinde öğretmenlerin yadsınamayacak kadar önemli bir role sahip olduğu vurgulanmaktadır (Erden, 1998; Jonassen ve Reeves, 1996; Means, 1994). Günümüzde hayatın her alanında artık kullanılan bilgi ve iletişim teknolojileri eğitim ortamları için de oldukça önemli olup, bu teknolojilerin eğitime entegrasyonu nitelikli öğretmenlerin elindedir. Ancak bazı çalışmalarda (Cope&Ward, 2002; Galanouli, Murphy, Gardner, 2004; Jedeskoğ&Nissen, 2004) bilgi ve iletişim teknolojilerini okullarda eğitime entegre edecek olan öğretmenlerin öncelikle kendilerinin bu konuda ön koşul bilgi ve becerilere sahip olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ancak öğretmen adaylarının eğitim fakültelerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim süreçlerine katılması konusunda oldukça teorik düzeyde kalacak bir eğitim aldıkları ve bu konuda yeterli donanıma sahip olmadıkları bulgulanmıştır (Öksüz ve diğ.,2009; Kayaduman, Sırakaya ve Seferoğlu, 2011). Nitekim bu araştırmanın eylem öncesi durum tespitine yönelik araştırma bulguları da bu kanıyı destekler niteliktedir. Öğretmen adaylarına (31) uygulanan açık uçlu soru formunda bulunan 63 dijital dijital uygulamanın sadece basit yaygın bir şekilde kullanılan 12 dijital uygulama hakkında bilgii sahibi olduğu ancak geri kalan uygulamalar hakkında hiçbir bilgisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu “*dijital yetkinlik*” becerisine sahip olması beklenen sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, daha eğitim fakültelerinde eğitim görürken bu konudaki eksiklerinin giderilmesi gerektiğini göstermektedir. Öğretmen adaylarının 21. yüzyılın öğrencilerine yetmeleri açısından bir boşluk olan bu durumun “Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme Dersi” sürecinde geliştirilmesi gerektiği öğretmen adaylarıyla paylaşılmıştır. Ancak öğretmen adaylarının büyük bir kısmı bu teknolojileri öğrenemeyecekleri konusunda olumsuz bir tutum içerisinde olmuşlardır. Araştırmacının aynı zamanda dersten sorumlu akademisyen olduğu bu çalışmada, sürecin başında öğretmen adaylarına teknolojinin neden eğitim süreçlerinde gerekli olduğu ve hangi süreçlerde nasıl kullanıldığına yönelik araştırmacı tarafından beş haftalık bilgi, beceri ve motivasyon artırmaya yönelik bir eğitim verilmiştir. Çünkü eğitim fakültelerindeki akademisyenlerin BİT’i öğretmen adaylarına sevdirecek kazandırması gerekmektedir. Zira yeni teknolojik yöntemlerin uygulanması ve yayılması öğretmenlerin bu yöntemlere yükledikleri tutum ve anlamla yakından ilişkilidir (Fullan, 1991; Van den Berg, Vandenberghe, Slegers, 1999; Becker, 2001). Çalışmanın eylem kısmının hayata geçirilmesinin 3. haftasında öğretmen adaylarındaki gelişime tekrar bakıldığında öğretmen adaylarının aşağı yukarı bütün uygulamalar hakkında fikir sahibi olmakla beraber, öğretmen adaylarının yoğunluklu olarak bilgi sahibi olduğu uygulamaların Quizizz (30), Facebook (29), Kahoot (29), Powerpoint (28), Mowi maker (27), Whatsapp (27), Excel (25), Youtube (25) ve Google Classroom (24) gibi uygulamalar olduğu tespit edilmiştir. Formda yer alan programların öğretmen adayları tarafından aynı yoğunlukta bilinmediği tespit edilmiştir. Ancak sürecin başına göre öğretmen adaylarında bir gelişmenin de gözlenmesi sürecin olumlu yönde gittiğine işaret etmiştir. Zira öğretmen adaylarının süreçte ürettikleri dijital içeriklere yönelik örnek videolar da her hafta olumlu yönde bir gelişmenin olduğunu göstermiştir. Araştırmacı zamanla öğretmen adaylarının korkularını yendiğini ve teknolojiyi sosyal bilgilerde kullanmaya yönelik olumlu tutum geliştirdiğini görmüş ve ikinci uygulamada kullandığı formu biraz daha zenginleştirerek ve öğrencilerin bu formda bulunan programlar dışında da kullandıkları programları açıklamalarına olanak tanıyacak şekilde üçüncü uygulamanın hazırlığını yapmıştır. Değişiklik öğretmen adaylarıyla da paylaşılmış ve olumsuz yönde bir tepki alınmamıştır. Burada amaç öğretmen adaylarını psikolojik olarak da yeni öğrenmelere hazırlamak olmuştur. Sürecin sonlarına doğru öğretmen adaylarının dijital teknolojilerle entegre ettikleri sosyal bilgiler ders içeriklerinin tümü kayıt altına alındığı sosyal medya aracında (Youtube) sınıfta tüm öğretmen adayları ile paylaşılmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının her hafta uyguladıkları derse ait videoları izletilerek, mikro öğretim yapılmıştır. Burada amaç öğretmen adaylarının öz eleştirisi yaparak kendi eksiklerini fak etmesi ve bu eksikleri bir sonraki aşamada telafi etmesini sağlamak olmuştur. Ayrıca video kayıtları, derse ait sosyal medya hesabında da herkesin paylaşımına açılmıştır. Sürecin sonunda zenginleştirilmiş kontrol listesi 3. defa uygulanarak, öğretmen adaylarının gelişim süreçlerine tekrar bakılmıştır. Formlardan toplanan verilerden hareketle katılımcıların büyük bir kısmının artık tüm programlar hakkında bilgi sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç eylem araştırmasının aşağı yukarı doyum noktasına ulaştığını göstermiştir. Öğretmen adayları, “öğretim teknolojileri

ve materyal eğitimi” dersinin başında dijital materyal ve bu süreçte kullanılacak programlar hakkında hiçbir fikre sahip değilken, bu düşünce süreç içerisinde yerini bilgi, beceri ve dijital ürünlere bırakmıştır.

5.ÖNERİLER

Dolayısıyla yapılan eylem araştırması dijital yetkinliğe sahip nitelikte sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme sürecine olumlu katkı sağlamıştır. Araştırmanın bu sonuçlarından hareketle bazı önerilerde bulunulacaktır:

- Araştırmanın sosyal bilgiler öğretmen adayları ile yapılması sonucu ulaşılan bulguların olumlu olduğu sonucundan hareketle dijital teknolojilerin alan dersleri ile bütünleştirildiği eylem araştırmalarının farklı branşlarda da yapılması tavsiye edilir.

- Bu çalışmaya katılan tüm öğretmen adaylarının, BİT teknolojilerini kullanarak işledikleri örnek sosyal bilgiler dersleri ve kullanılan programlara ilişkin tüm videoların detaylarına ilgili bağlantıdan URL-9: (https://www.youtube.com/channel/UCKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ) ulaşarak farklı çalışmalar için fikir edinilebilir.

- Araştırmadan elde edilen olumlu yöndeki bulgulardan hareketle, hâlihazırdaki öğretmenlere dijital materyal hazırlama konusunda hizmet içi eğitimler verilebilir.

- Bu konuda TÜBİTAK destekli projeler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Altunışık, R. Coşkun, R ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS uygulamalı*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Bardakçı, S. & Keser, H. (2017). *Bilişim Teknolojilerinin Eğitime Entegrasyonu: Farklı Amaç, Politika, Uygulama, Etki ve Eleştiriler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bardakçı, S. (2018). Öğretim Teknolojilerinin Temelleri, Kurt, A. A., (Ed.), *Eğitimde BİT Uygulamaları ve Türkiye'deki Uygulamalar*, (s.43-73).Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Becker, H. J. (2001). *How Are Teachers Using Computers in Instruction. Paper presented at the 2001 Meetings of the American Educational Research Association*, University of California-Irvine.
- Benzer, A. (2017). *Dijital Çağda Öğretim Teknolojileri ile Türkçe Eğitimi*, Ankara: Yeni Anadolu Yayıncılık.
- Braun, J., A., (1999). Ten Ways to Integrate Technology into Middle School Social Studies. *The Clearing House*, July/August, 72(6), 345-351
- Cope, C. & Ward, P. (2002). Integrating learning technology into classrooms: The importance of teachers' perceptions. *Educational Technology & Society*, 5(1), 67-70.
- Çoklar, A. N. (2012). Evaluations of students on facebook as an educational environment. *Online Submission*.
- Demiraslan, Y., & Koçak Usluel, Y. (2005). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin öğrenme öğretme sürecine entegrasyonunda öğretmenlerin durumu. *Turkish Journal of Educational Technology*, 4(3), 109-113.
- Ebuara, V.O. (2012). Information communication technology (ICT) as a factor in knowledge creation in cross river nigeria. *Journal of Educational Review*, 5(1), 43 – 49.
- Erden, M. (1998), *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Alkım Yayınları. İstanbul.
- Erlanson, DA, Harris, EL, Skipper, B. ve Allen, SD (1993). *Doğal araştırma yapmak: Yöntemlere kılavuz*. Newbury Park, CA: Adaçayı Yayınları.
- Ferrance, E. 2000. *Action Research*. North eastand Islands Regional Educational Laboratory at Brown University, Providence RI.
- Fullan, M. G. (1991). *The new meaning of educational change*. Teachers College Pres, New York.
- Galanouli, D., Murphy, C., Gardner, J. (2004). Teachers' perceptions of the effectiveness of ICT competence training. *Computers & Education*, 43, 63-79.
- Göktaş, Y. (2017). (Ed.). *3 Boyutlu Sanal Dünyaların Eğitimde Kullanımı*, Ankara: Pegem Akademi.
- Gülbahar, Y. (2018). *E –Öğrenme*, Ankara: Pegem Akademi.
- Gününç, S. (2017). *Eğitimde Teknoloji Entegrasyonunun Kuramsal Temelleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Heafner, T. (2004). Using Technology to Motivate Students to Learn Social Studies. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 4(1), 42-53.
- Jedeskog, G. & Nissen, J. (2004). ICT in the Classroom: Is Doing More Important than Knowing? *Education and Information Technologies*, 9(1), 37-45.
- Jonassen, D. H., & Reeves, T. C. (1996). Learning with technology: Using computers as cognitive tools. In D. H. Jonassen (Ed.), *Handbook of research on educational communications and technology* (pp. 693–719). New York: Macmillan.
- Kalkan, M. & Kaygusuz, C. (2013). (Ed.), *İnternet Bağımlılığı sorunlar ve Çözümler*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kanbul, S. (2017). Bilişim Teknolojileri Avrupa Birliği Bilgisayar Yetkinlik Sertifikası (ECDL) Programına Göre, Uzunboylu, H. (Ed.), *Eğitimde Bilgi ve İletişim Teknolojileri*, (s. 297-348). Ankara: Pegem Akademi.
- Kayaduman, H., Sırakaya, M. & Seferoğlu, S. (2011). *Eğitimde fatih projesinin öğretmenlerin yeterlik durumları açısından incelenmesi*, XIII. Akademik Bilişim Konferansı, Malatya 2 - 4 Şubat 2011.
- Kazancı, A. & Dönmez, F. İ., (2013). *Okul 2.0 Eğitimde Sosyal Medya ve Mobil Uygulamalar*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kurt, A. A., (2018). (Ed.), *Öğretim Teknolojilerinin Temelleri*, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Kuzu, A. 2005. *Oluşturmacılığa Dayalı Çevrimiçi Destekli Öğretim: Bir Eylem Araştırması*. Doktora Tezi. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc.
- McLuhan, M. & Powers, B. R., (2001). *Global Köy*, Çevirmen: Bahar Öcal Düzgören, İstanbul: Scala Yayıncılık.
- McNiff, J., & Whitehead, J. (2006). *All you need to know about action research*. London: Sage Publications.
- Means, B. (1994). Using Technology to Advance Educational Goals. In B. Means (Ed.), *Technology and Education Reform: The Reality Behind the Promise* (pp. 1-22). San Fransisco: Jossey-Bass Publishers.
- MEB, (2018). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı, Erişim Adresi: (<http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686SOSYAL%20B%C4%B0LG%C4%B0LER%20%C3%96%C4%9ERET%C4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf>).
- Mills, G. E. (2007). *E. Action Research. A Guide ForTheTeacherResearcher*. 3rd Edition. New Jersey: Person Education, Inc.
- Ministry of Education, Training & Employment (2010). Draft information and communication technology integration strategy. Cayman Islands Government.
- Newton, L., & Rogers, L. (2003). Thinking frameworks for planning ICT in science lessons. *School Science Review*. 84(309), 113-119.
- Norton, L.S. (2009). *Action research in teaching and learning: A practical guide to conducting pedagogical action research in universities*. New York: Routledge.
- Orhan Göksün, D. & Aşkı Kurt, A., (2018). Öğretim Teknolojilerinin Temelleri, Kurt, A. A., (Ed.), 21. *Yüzyıl Öğrenci ve Öğretmen Becerileri*, (s. 95-114). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Öksüz, C., Ak, Ş. ve Uça, S. (2009). İlköğretim Matematik Öğretiminde Teknoloji Kullanımına İlişkin Algı Ölçeği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, Haziran 2009, 1, (I), 270-287.
- Önal, N. (2018). *Etkinlik Örnekleriyle Zenginleştirilmiş Eğitimde Teknoloji Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi.
- Özsevgeç, T. & Eroğlu, B. (2018). Kuramdan Uygulamaya STEM Eğitimi. Çepni, S. (Ed.), *İnsan ve Makine Etkileşimi: Artırılmış Gerçeklik Uygulama Örnekleri*, (s.421-453). Ankara: Pegem Akademi.
- Simpson, A. (2010). Integrating technology with literacy: Using teacher-guided collaborative online learning to encourage critical thinking. *ALT-J: Research in Learning Technology*, 18(2), 119 – 131.
- Sivin-Kachala, J., & Bialo, E. (2000). *Research report on the effectiveness of technology in schools* (7th ed.). Washington, DC: Software and Information Industry Association.
- Spiezia, V. (2010). Does computer use increase educational achievements? Student-level evidence from PISA. *OECD Journal: Economic Studies*, 127 – 148.
- Şahin, S. (2017). (Ed.). *Eğitimde Bilişim Teknolojileri*, Ankara: Pegem Akademi.
- Tatlı, Z. (20117). *Kavram Öğretiminde Web 2.0*, Ankara: Pegem Akademi.
- Uzun, E., (2016). Eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri. Özden, M. Y. & Durdu, L., (Ed.), *Eylem Araştırması* (s. 19-36). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Van Den Berg, R.,Vandenbergh, R., Slegers, P. (1999). Management of innovations from a culturel individual perspective. *School Effectiveness and School Improvement*, 10(3), 321-351.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- URL-1: <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/icerik/> 16.01.2019 tarihinde erişilmiştir.
- URL2:https://www.youtube.com/watch?v=dOvLfoEh82c&index=45&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ&pbjreload=10, https://www.youtube.com/watch?v=HapLt67rFQU&index=63&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ erişim tarihi: 22.02.2019.
- URL3:https://www.youtube.com/watch?v=PJfU_e46YHk&t=223s,<https://www.youtube.com/watch?v=9TVvspNoa20&t=51s> erişim tarihi: 22.02.2019.
- URL-4:https://www.youtube.com/watch?v=pRDJnVGqQ-c&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ&index=52, https://www.youtube.com/watch?v=cDFIONhc7rQ&index=58&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ erişim tarihi: 22.02.2019.

URL-5:https://www.youtube.com/watch?v=5ltdl5R-7Y0&index=47&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ erişim tarihi: 22.02.2019.

URL-6:https://www.youtube.com/watch?v=fKmHMs9jyCs&index=57&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ erişim tarihi: 22.02.2019.

URL-7:https://www.youtube.com/watch?v=0VWDuOixQpQ&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ&index=56 erişim tarihi: 22.02.2019.

URL8:https://www.youtube.com/watch?v=0VWDuOixQpQ&index=56&list=UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ erişim tarihi: 22.02.2019.

URL-9: https://www.youtube.com/channel/UUKNS5NiEhtxU_6UkG6oiRjQ erişim tarihi: 22.02.2019.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.06.2018 ✓Accepted/Kabul:03.01.2020

DOI:10.30794/pausbed.435451

Araştırma Makalesi/ Research Article

Birol, Y. E. (2020). "Doğal Gaz Arz Güvenliği Açısından Avrupa Birliği Ülkeleri Ve Türkiye Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 231-247.

DOĞAL GAZ ARZ GÜVENLİĞİ AÇISINDAN AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ*

Yunus Emre BİROL**

Özet

Enerji arz güvenliği, enerji kaynakları açısından alıcı konumda olan ülkelerin enerji kaynakları açısından satıcı konumda olan ülkelere dış ticaret yoluyla güvenilir, kesintisiz ve güvenli bir şekilde enerji tedarik etmesidir. Bu çalışmada, enerji arz güvenliğinin ölçülmesi amacıyla literatürde kullanılan bir takım göstergeler yardımıyla 2015 yılı için AB ülkeleri ve Türkiye'nin doğal gaz arz güvenliğinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliği sağlama konusunda en başarılı ülkeler Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İspanya ve İtalya'dır. Türkiye, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz arz güvenliği riskinin çok düşük olduğu ülkeler arasında yer almıştır. Doğal gaz ithalatını politik anlamda istikrarlı ülkelere sağlama konusunda en başarılı ülke Belçika'dır. AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye, doğal gaz arz güvenliği riskinin yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır. Yurt içi üretime kıyasla ithal doğal gaz bağımlılık konusunda en başarılı ülke Hollanda olmuştur. Türkiye, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz arz güvenliği riskinin çok yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Arz Güvenliği, Doğal Gaz Arz Güvenliği, Herfindahl-Hirschman Endeksi, Shannon Weiner Endeksi, Shannon Weiner-Neumann Endeksi.

A COMPARATIVE ANALYSIS ON THE EUROPEAN UNION MEMBER STATES AND TURKEY IN TERMS OF NATURAL GAS SUPPLY SECURITY

Abstract

Energy supply security means that the recipient countries in terms of energy resources supply reliable, uninterrupted and secure energy through foreign trade from the seller countries in terms of energy resources. In this study, with various indicators used in the literature to measure energy supply security, it is aimed to measure the natural gas supply security in the EU member states and Turkey for 2015. Belgium, France, Germany, Italy, the Netherlands and Spain are the most successful countries about country diversification in natural gas imports. Compared with EU member states, the risk of natural gas supply security of Turkey is very low. Belgium is the most successful country in terms of providing natural gas imports from stable countries in a political perspective. Compared with EU member states, Turkey is among the countries with a high risk of natural gas supply security. The Netherlands is the most successful country in terms of dependence of imported natural gas compared to domestic production. Compared with EU member states, the risk of natural gas supply security of Turkey is very high.

Keywords: Energy Supply Security, Natural Gas Supply Security, Herfindahl-Hirschman Index, Shannon Weiner Index, Shannon Weiner-Neumann Index.

* Bu çalışma, yazarın Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda 21.07.2015 tarihinde kabul edilen "Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Enerji Ekonomisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz" isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, SİVAS.
e-posta: yebirol@cumhuriyet.edu.tr (orcid.org/0000-0003-0557-3281)

1. GİRİŞ

Tarihsel süreçte ısınma, yemek pişirme ve kurutma gibi temel ancak ilkel olarak nitelendirilmesi mümkün olan bir takım ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan enerji, günümüzde modern dünyanın çok çeşitli ve karmaşık ihtiyaçlar bütününe karşılayan önemli bir gereksinim haline dönüşmüştür. Enerji, Sanayi Devrimi ile başlayan süreçte ekonomik aktivitelerde ciddi bir dönüşüm yaşanmasıyla beraber küresel ekonomik sistemin en önemli girdisi haline gelmiştir. Küresel sistemin artan enerji ihtiyacının kesintisiz ve güvenli bir şekilde karşılanabilmesi için dünya üzerinde birçok noktada rezerv arama çalışmaları yürütülmüştür. Yeni rezervlerin keşfedilmesi ve enerji üretim faaliyetlerinin artmasıyla beraber, özellikle gelişmiş ülkelerin enerji gereksinimleri karşılanı hale gelmiştir. Ancak, ortaya çıkan bu durum çeşitli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Her ne kadar ağırlıkları nispeten azalıyor olsa da yine de kısa vadede diğer enerji kaynaklarıyla tam olarak ikame edilmesi mümkün görünmeyen fosil kökenli enerji kaynakları (fosil yakıtlar), dünya enerji tüketiminde en büyük paya sahip olan enerji kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fosil yakıtlar içerisinde en büyük paya sahip olan enerji kaynağı ise petroldür. Petrolün yanı sıra doğal gaz ve kömür de küresel sistemin enerji ihtiyacını karşılayan diğer fosil yakıtlardır. Sanayi Devrimi sonrasında dünyada, enerji rezervleri enerji gereksinimlerini karşılamayan gelişmiş ülkeler ve enerji rezervleri enerji gereksinimlerini aşan gelişmemiş ülkeler ortaya çıkmıştır. Fosil yakıtların dünya üzerinde dengeli dağılmamasından kaynaklanan bu durum enerji kaynaklarına yönelik küresel güç mücadelelerini gündeme getirmiştir. Bir yandan gelişmiş ülkeler diğer yandan küresel şirketler, kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu enerjinin kesintisiz ve uygun maliyetlerle tedarik edilebilmesi için zengin rezervlere sahip olan ülkeler üzerine aktif ve katı politikalar izlemeye başlamışlardır. Enerji kaynakları bakımından zengin rezervlere sahip olan ülkelerin bu potansiyellerine tezat bir şekilde gelişmemiş olmaları belki de maruz kaldıkları bu politikaların bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Fosil yakıtlar, dünya enerji tüketimini karşılayan en önemli enerji kaynaklarıdır. Bununla beraber rezerv sorunu, çevre sorunu ve güvenlik sorunu olarak ifade edilmesi mümkün olan üç temel sorunu bünyelerinde barındırmaktadırlar. Yenilenemedikleri için bir gün tükenecek olmaları, çevre kirliliğinin en önemli nedeni olmaları ve büyük oranda istikrarsız ülkelerin topraklarından çıkarılıyor olmaları fosil yakıtlara alternatif arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda fosil yakıtlara alternatif olabilecek enerji kaynaklarının rezerv sorununun olmaması yani yenilenebilir olması, çevre sorununun olmaması yani temiz olması ve güvenlik sorununun olmaması yani yerli olması büyük önem arz etmektedir. Gelişmiş ülkeleri fosil yakıtlara alternatif arayışına yönelten temel sebepler arasında rezerv ve çevre sorunu olmakla beraber güvenlik sorununun bu sorunlardan daha önemli bir faktör olarak algılandığını söylemek mümkündür. Enerji tedarikinde güvenlik sorunu arz ve talep açısından ele alınmaktadır. Net enerji ithalatçısı ülkeler için enerji arz güvenliği, net enerji ihracatçısı ülkeler için enerji talep güvenliği kavramları ön plana çıkmaktadır.

Enerji, birçok parçadan oluşan bir sistem olarak nitelendirilebilir. Bu sistem, ekonomik, politik ve teknolojik faktörlerin etkisi altındadır. Bu çalışmada enerji kavramı ekonomik ve politik yönü ile ele alınmakta ve enerji kaynaklarının kesintisiz, güvenli ve güvenilir bir şekilde tedarik edilmesi anlamına gelen enerji arz güvenliği üzerine karşılaştırmalı bir analiz yapılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın kapsamını Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler ve Türkiye oluşturmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak enerji konusunda kavramsal çerçeve ortaya konulacak ardından enerji arz güvenliğine ilişkin literatürde yapılmış önceki çalışmalar özetlenecek ve son olarak farklı yöntemler kullanılarak enerji arz güvenliğine ilişkin karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik faaliyetlerin temel girdisi olan enerji, küresel ekonomik sistemin en önemli unsuru olarak ifade edilebilir. Ateşin kullanılmaya başlamasıyla, ısınma ve yemek pişirme ihtiyaçlarını bu enerji kaynağıyla karşılayan insanoğlu, günümüzde daha karmaşık ihtiyaçlar bütününe daha farklı enerji kaynaklarıyla karşılan hale gelmiştir. Bireysel düzeyde ulaşım, haberleşme, ısınma, beslenme gibi ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan enerji, ülke ekonomilerinin kamu ve özel sektör düzeyinde üretim ve tüketim faaliyetlerinin karşılanmasında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Enerji kavramı birçok bilim dalı tarafından çeşitli boyutlarıyla incelenmektedir. Kavramsal açıdan geniş ve önemli olması bu kavramın farklı yönleriyle ele alınmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, enerji kaynaklarından doğal gaz kullanımının yol açtığı tedarik sorunlarının ekonomik ve politik sonuçlarının olacağı beklentisinden hareketle, bu enerji kaynağının ithalatının ülkelere yükleyeceği riskin analiz edilmesi planlanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında enerji ile ilgili bir takım kavramların tanıtılması ve yapılacak analiz için kavramsal altyapının oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda enerji kaynakları, enerji politikası, enerji arz güvenliği, enerji verimliliği ve enerji çevre ilişkisi konuları ele alınacaktır.

2.1. Enerji Kaynakları

Enerji kaynakları literatürde birincil-ikincil ve yenilenemez-yenilenebilir enerji kaynakları olmak üzere iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Birincil enerji kaynakları herhangi bir işleme tabi tutulmadan doğrudan kullanılan enerji kaynaklarını, ikincil olanlar ise, birincil enerji kaynaklarının dönüştürülmesi sonucu elde edilen enerji kaynaklarını ifade etmektedir (Bahar, 2005: 36; Telatar, 1998: 150). Yenilenemez enerji kaynakları yeryüzünde kıt olan ve kendini yenilemeyen enerji kaynaklarını, yenilenebilir enerji kaynakları ise yeryüzünde bol bulunan ve tükenmesi mümkün olmayan enerji kaynaklarını ifade etmektedir. Yenilenemez enerji kaynakları stok, yenilenebilir enerji kaynakları ise akım enerji kaynakları olarak nitelendirilmektedir (Yücel, 1994: 6).

Uzun zamandır yerin altında bulunan büyük canlı organizmalarının meydana getirdiği oluşumlar olarak nitelendirilen fosillerin yanması sonucu ısı enerjisi ortaya çıkmaktadır (Karaağaçlı ve Erden, 2008: 126). Bu nedenle, bu enerjiyi ortaya çıkaran oluşumlara fosil enerji kaynakları veya fosil yakıtlar adı verilmektedir. Petrol, doğal gaz ve kömür gibi hidrokarbon içeren doğal enerji kaynakları, fosil enerji kaynaklarıdır (Çalışkan, 2009: 298). Fosil yakıtlardan petrol en çok ulaştırma sektöründe, doğal gaz en çok ısınma ve endüstriyel faaliyetlerde ve kömür büyük ölçüde elektrik üretiminde kullanılmaktadır (Deal, 2006: 13).

Fosil yakıtların küresel enerji tüketimi üzerindeki ağırlığı devam ettiği sürece, enerji kaynakları bakımından istikrarsız ülkelere olan ithalat bağımlılığının ve enerji kaynaklı sera gazı salınımının artarak devam edeceği ve bu bağlamda enerji güvenliği ve iklim değişikliği konularının dünya gündemindeki önemini koruyacağı tahmin edilmektedir (Umbach, 2010: 1234). Dünya enerji tüketim yapısına bakıldığında enerji gereksiniminin çoğunlukla fosil yakıtlardan karşılandığı ve enerji tüketim yapısı bu şekilde devam ettiği takdirde fosil enerji rezervlerinin tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olduğu görülmektedir (Park vd., 2014: 106).

Fosil enerji kaynaklarının hızla tükenmesi ve bu yakıtların çevresel sorunlara yol açması, yenilenebilir enerji kaynaklarını gündeme getirmiştir. Çevreyi kirletmeyen ve fosil yakıtlar gibi tüketildikçe azalmayan hidrolik, jeotermal, güneş, rüzgâr, biyokütle, gelgit ve dalga enerjisi gibi enerji çeşitleri, yenilenebilir enerji kaynakları olarak kabul edilmektedir (Çalışkan, 2009: 298). Güneş, rüzgâr, hidrolik, dalga ve biyokütle enerjisinin temelinde güneş, jeotermal enerjinin temelinde yer ısı ve gelgit enerjisinin temelinde ay ve güneşin dünya üzerindeki çekim gücü bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları çevre dostu ve bol olmaları nedeniyle dünya çapında artan enerji talebini karşılama konusunda umut verici olarak dikkat çekmektedirler (Park vd., 2014: 106). Ancak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı zamanla artsa da, fosil enerji kaynaklarının yerini alması günümüz şartlarında mümkün görünmemektedir.

Nükleer enerji, uranyum gibi bir atoma ait çekirdeğin bir nötronu tuttuktan sonra füzyona uğraması, yani çeşitli parçalara ayrılması sonucu elde edilen bir enerji türüdür (Yücel, 1994: 263). 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri ile enerji konusunda sıkıntılar yaşayan gelişmiş ülkelerin nükleer enerjiye yönelmeleri bu enerji türünün popülerliğini arttırmıştır (Çalışkan, 2009: 307). Nükleer enerji; ekonomik performansı, çevreyi kirletme potansiyeli, radyoaktif atık depolama sorunları, kazalara karşı güvenliğinin sağlanamaması ve nükleer silah üretimi açısından bir basamak olması gibi kaygılar nedeniyle eleştirilmektedir (Köksal ve Civan, 2010: 119; Saygın vd., 2006: 10).

Hidrojen, evrenin en basit ve en fazla bulunan elementi olup renksiz, kokusuz, hafif ve zehirsiz bir gazdır. Hidrojen, bilinen tüm enerji kaynakları içerisinde birim kütle başına en yüksek enerji potansiyeline sahip olan enerji kaynağıdır. 1 kilogram hidrojenin sahip olduğu enerji, 2,1 kilogram doğal gazın veya 2,8 kilogram petrolün sahip olduğu enerjiye eşittir (Ertürk vd., 2006: 339-340). Bol ve değerli bir enerji kaynağı olan hidrojen doğada serbest halde değil bileşik halde bulunmaktadır. Hidrojen en çok su içerisinde bulunmakta, su ise hidrojen ve oksijenden

meydana gelmektedir. Dolayısıyla, suyun elektrik veya yüksek sıcaklık yardımıyla ayrıştırılması sonucunda ortaya hidrojen ve oksijen çıkmaktadır (Atagündüz, 1992: 5). Bu nedenle hidrojen enerjisi elde edilirken geriye sadece saf su ve/veya su buharı kalmakta ve atmosfere zararlı bir gaz salınımı söz konusu olmamaktadır (Bayraç, 2010: 251).

Birincil enerji kaynakları vasıtasıyla üretilen ikincil enerji kaynakları arasında şüphesiz en önemlisi elektrik enerjisidir. Elektrik enerjisinin fosil, nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla üretilmesi mümkündür. Fosil yakıtlar kullanılarak elektrik üretimi termik santraller vasıtasıyla yapılmaktadır. Termik santrallerde elektrik enerjisi çeşitli fosil yakıtlarının yakılması sonucunda ısıtılan suyun yüksek basınçlı buhar haline dönüştürülmesi ve oluşan buhar vasıtasıyla jeneratörlerin çok hızlı bir şekilde döndürülmesi suretiyle üretilmektedir (Goncaloğlu vd., 2000: 10). Nükleer santrallerde elektrik üretimi de termik santrallerdeki üretime benzer şekilde buhar gücü kullanılarak yapılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından rüzgâr, hidrolik, dalga ve gelgit enerjilerinde mekanik enerji, güneş enerjisinde fotovoltaik enerji, jeotermal ve biyokütle enerjilerinde ise buhar gücü vasıtasıyla elektrik üretimi gerçekleştirilmektedir.

2.2. Enerji Politikası

Enerji, yapısı itibarıyla birçok bilim dalı ile ilişki içerisindedir. Çok yönlü bir kavram olan enerjinin; üretim, tüketim ve ticaret süreçlerinin belirli bedeller üzerinde yapılıyor olması, enerjinin iktisat biliminin ilgi alanına girmesine yol açmıştır. Enerji, ekonomik bir değer olmasının yanı sıra sahip olduğu kritik önem nedeniyle ulusal ve uluslararası politik tartışmalara konu olmaktadır. Çünkü enerji, ekonomiden dış politikaya, siyasetten milli güvenliğe kadar birçok unsur tarafından belirlenmekte ve aynı zamanda bu unsurlar üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, enerjinin ekonomi-politik bir kavram olarak değerlendirilmesiyle, enerji ekonomisi kavramının yanı sıra enerji politikası kavramı da gündeme gelmiştir (Birol, 2019: 42).

Enerji politikası dar bir tanımla enerjiye dönük kararların alınması ve bu kararların uygulanması şeklinde ifade edilebilirken, geniş bir tanımla, üretim ve tüketim anlamında enerjinin mevcut yapısının ortaya konulması, enerji açığının karşılanması, enerji fazlasının değerlendirilmesi ve enerji kaynaklarının verimli kullanılması süreçlerine yönelik kararları ve bu kararlara yönelik uygulamaları içeren politikalar bütünü olarak ifade edilebilir (Kaya, 2012: 270).

2.3. Enerji Arz Güvenliği

Enerji arz güvenliği, enerji tüketimi enerji rezervlerini aşan ülkelerin enerji rezervleri enerji tüketiminden fazla olan ülkelere dış ticaret yoluyla güvenilir, kesintisiz ve güvenli bir şekilde enerji tedarik etmesidir. Burada üç unsur karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; tedarik edilen kaynak ülkenin güvenilirliği, enerji kaynağının kesintisiz bir şekilde üretimi ve enerjinin satıcı ülkeden alıcı ülkeye güvenli bir şekilde taşınmasıdır.

Enerjide dışa bağımlılık, enerji arz güvenliğinin en önemli belirleyicisidir. Enerjide dışa bağımlılık, ekonomiye yük getirmesinin yanı sıra siyasi açıdan ülkelerin hareket kabiliyetini sınırlandıran bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Enerji anlamında tüketici ülkelerin politik olarak istikrarsız ve az sayıda ülkeye bağımlı olmaları, bu ülkelerin enerji arz güvenliği tehdit eden bir durumdur (Umbach, 2010: 1231).

Enerji arz güvenliğinin sağlanması için önemli bir uygulama olan enerji çeşitlendirmesi; kaynak, tedarikçi ve güzergâh bazında yapılabilir (Bireselioğlu, 2012: 245). Bir ülkenin enerji tüketiminde kaynak, enerji ithalatında ise ülke ve güzergâh çeşitliliğini sağlaması, enerji kaynakları bakımından dışa bağımlılığın yol açtığı stratejik risklerin minimize edilmesi anlamında büyük önem taşımaktadır. Ayrıca enerji tasarrufu ve verimliliği politikalarının yanı sıra yenilenebilir enerji ve nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynaklarının kullanımı ile yüksek enerji tüketiminin arz güvenliği üzerinde oluşturduğu baskı hafifletilebilir (Birol, 2019: 46).

2.4. Enerji Verimliliği

Enerji verimliliğinin genel anlamda enerji kaynağının üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar olan süreçlerdeki mevcut enerji arzı ve talebinin iyileştirilmesine yönelik çabaların tümünü kapsadığı ifade edilebilir. Daha özel bir bakış açısıyla enerji verimliliği, kayıpların azaltılmasına ve atıkların değerlendirilmesine olanak

sağlayan teknolojik gelişmeler neticesinde enerji üretiminin düşürülmeden tüketiminin azaltılması şeklinde tanımlanabilir (Saatçioğlu ve Küçükaksoy, 2004: 28).

Enerji talebi, enerji verimliliğinin gelişmesine bağlı olarak azaltılabilir. Enerji verimliliği ise enerji tüketimini azaltan teknolojik gelişmeler ile artırılabilir. Dolayısıyla enerji verimliliği ile aynı miktarda mal veya hizmet üretmek ve tüketmek için daha az enerji talep edilmekte, böylece kıt olan enerji kaynaklarının daha etkin kullanımı söz konusu olmaktadır (Bertoldi vd., 2013: 526). Bu politikalar, enerji talebini karşılamak için yeni kaynaklar bulup yeni yatırımlar yapmaktan çok daha ucuz aynı zamanda çevreci bir çözüm olarak enerjide dışa bağımlılığın yol açtığı ekonomik ve politik risklerin ve enerji faaliyetlerinin çevre üzerine oluşturduğu olumsuz etkilerin azaltılmasına veya ortadan kaldırılmasına katkı sağlayabilir (Çalışkan, 2009: 308).

2.5. Enerji Çevre İlişkisi

Atmosfere yayılan karbondioksit (CO₂) gazının yaklaşık %80'i enerji üretimi, iletimi ve tüketimi faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (Çukurçayır ve Sağır, 2008: 261). Enerji kaynaklı bilinen en yaygın kirlenme türü, fosil enerji kaynaklarının kullanımından kaynaklanmaktadır. Fosil yakıtlar çevre dostu olmadıkları için küresel ısınma, ozon tabakasının delinmesi ve iklim değişikliği gibi ciddi sorunlara yol açmaktadırlar (Park vd., 2014: 106).

Çevre sorunlarının kümülatif bir yapıya sahip olması, bu sorunların göz ardı edilmesi halinde çözüm maliyetlerinin zamanla artması anlamına gelmektedir (Başol ve Gökalp, 1991: 48). Tükenecek olan fosil yakıtların başka enerji kaynakları ile ikame edilmesi mümkün iken, atmosferdeki sorunların telafi edilmesi mümkün olmayabilir. Günümüzde ülkeler, fosil yakıtların yol açtığı çevre sorunlarının azaltılması ve ortadan kaldırılması için yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmektedirler. Fosil yakıtlara göre daha temiz ve çevreci olan bu enerji kaynaklarının kullanımının artırılması için teşvik ve vergi indirim uygulamaları yaygınlaşmaktadır (Yaşar ve Eren, 2008: 85).

3. LİTERATÜR

Enerji arz güvenliği, bir kavram olarak yıllardan beri tartışılmakla beraber, bu kavramın ölçülmesine yönelik çalışmaların 2000'li yılların başından itibaren yoğunlaştığı görülmektedir. Konunun hassas ve birçok alanla ilintili olması enerji arz güvenliği konusunda genel kabul gören bir göstergenin oluşturulmasını güçleştirmektedir. Çalışmanın bu kısmında literatürde yapılmış olan bazı çalışmaların kullanılan veri ve yöntem açısından özetlenmesi amaçlanmaktadır. Aşağıda bu konuda yapılan çalışmaların öne çıkanları yer almaktadır.

Kendell (1998), enerji arz güvenliğinin petrol bağlamında ölçülmesi amacıyla bağımlılık ve kırılganlık ölçütleri belirlemiştir. Bağımlılık ve kırılganlık ölçütlerini fiziksel ve ekonomik boyut olmak üzere iki kısımda ele almıştır. Bağımlılığın fiziksel boyutu ürün arzında brüt petrol ithalatının payını; kırılganlığın fiziksel boyutu dünya petrol üretimi ve ithalatında Körfez ülkelerinin payını, petrol stoklarının günlük arz durumunu, petrol dalgalanma (aşırı üretim) kapasitesini, ulaştırma sektöründe petrol kullanımını ve kişi başına petrol tüketimini; bağımlılığın ekonomik boyutu petrol ithalatının değerini ve petrol ithalat değerinin toplam ithalata yapılan harcamalar içerisindeki payını; kırılganlığın ekonomik boyutu GSYİH'nın dolar başına petrol tüketimini (petrol yoğunluğu) ve GSYİH'nın dolar başına petrol harcamalarını ifade etmektedir. Çalışmada, ABD'nin 1970/1975 yılından 2020 (projeksiyon) yılına kadar olan verileri ile yukarıda belirtilen göstergeler kullanılarak analiz yapılmış ve ABD'nin petrol arz güvenliği hakkında genel bir çerçeve ortaya konulmuştur.

von Hirschhausen ve Neumann (2003), enerji arz güvenliğinin doğal gaz sektörü özelinde ölçülmesine yönelik olarak yaptıkları çalışmalarında Shannon-Weiner Endeksi'nin modifikasyonu ile iki tür gösterge ortaya koymuşlardır. Shannon-Weiner-Neumann Endeksi adını verdikleri göstergelerden biri klasik Shannon-Weiner Endeksi'ne politik istikrarın, diğeri ise yerli üretimin katsayı olarak eklenmesiyle oluşturulmuştur. Çalışmada, ilk endeks ve ilk endeksin düzenlenmiş iki yeni formu ile ABD, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya, Japonya ve Türkiye'nin enerji arz güvenliği doğal gaz bağlamında endeks ve ülke bazında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca AB'nin enerji arz güvenliği, boru hatları vasıtasıyla ve/veya LNG olarak doğal gaz ithalatı dikkate alınarak arz ve talep yönleriyle kapsamlı biçimde analiz edilmiştir.

Blyth ve Lefevre (2004), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) bünyesinde yapılan enerji güvenliği ve iklim değişikliğinin etkileşimini konu alan çalışmalarında enerji güvenliğinin ölçülmesine yönelik olarak jeopolitik enerji güvenliği isimli bir gösterge belirlemişlerdir. Jeopolitik enerji güvenliği, enerji kaynağı açısından (petrol, doğal gaz ve kömür) tedarikçilerin yoğunluğu (Herfindahl-Hirschman Endeksi), politik istikrar (risk) düzeyi ve piyasa likiditesi verilerinin birbirleriyle çarpımı ile hesaplanan jeopolitik piyasa yoğunluklarının her bir enerji kaynağının toplam içerisindeki payları ile ağırlıklandırılması ve ulaşılan bu değerlerin toplanmasıyla elde edilmiştir. Çalışmada, isim belirtilmeyen dört ülkenin 2001 verileri ile 2010, 2020 ve 2030 senaryo verileri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Jansen, vd. (2004), uzun dönem enerji arz güvenliği ölçütleri oluşturmayı amaçlayan çalışmalarında, Shannon-Weiner Endeksi temeline dayanan dört farklı gösterge ortaya koymuşlardır. Bu göstergeler sırasıyla enerji tedarikinde kaynakların çeşitlendirilmesi, ithal edilen enerji kaynakları açısından ithalatın çeşitlendirilmesi, enerji kaynağına sahip bölgelerdeki uzun vadeli politik istikrar ve enerji kaynağına sahip bölgelerdeki rezervlerin tükenmesidir. Bu dört gösterge, klasik Shannon-Weiner Endeksi formülüne dört farklı amaç doğrultusunda hesaplanan katsayıların eklenmesi suretiyle oluşturulmuştur. Çalışmada 1995 yılı baz alınmış ve küresel ekonomi, transatlantik piyasalar, güçlü Avrupa ve bölgesel topluluklar adı altında dört farklı senaryo uygulanarak OECD'nin Avrupa ülkelerinin enerji arz güvenliğine ilişkin 2030 yılı tahminlerine yer verilmiştir.

Asya Pasifik Enerji Araştırma Merkezi (APERC) tarafından (2007), Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC) üyesi ülkelerin enerji güvenliklerinin değerlendirildiği çalışmada ilk olarak, enerji güvenliği konseptinin 4A'sı olarak ifade edilen enerji kaynaklarının kullanılabilirliği (availability), mevcut engellere karşı erişilebilirliği (accessibility), çevresel açıdan kabul edilebilirliği (acceptability) ve yatırım maliyetinin karşılanabilirliği (affordability) konularında söz konusu ülkelerin mevcut durumları incelenmiştir. Ardından enerji talebinin çeşitlendirilmesi, (birincil enerji kaynaklarının tüketim yoğunluğu ile ağırlıklandırılmış) net enerji ithalat bağımlılığı, karbonsuz yakıt portföyü, (birincil enerji kaynağı olarak petrolün tüketim yoğunluğu ile ağırlıklandırılmış) net petrol ithalat bağımlılığı ve Orta Doğu petrolüne ithalat bağımlılığı olmak üzere beş gösterge ile APEC üyesi ülkelerin enerji güvenliği açısından durumları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Son olarak, petrol arz riski ve petrol arz dengesi olmak üzere iki başlık halinde sınıflandırılan göstergeler yardımıyla petrol bağımlılığı en yüksek olan seçilmiş APEC üyesi ülkelerin petrol arz güvenliği konusundaki durumları değerlendirilmiştir. Burada kullanılan petrol arz riski göstergeleri kişi başına petrol tüketimi, petrol talep esnekliği, petrol ithalatının ekonomik riski, politik istikrar riski ve rafineri altyapı kapasitesi; petrol arz dengesi göstergeleri yurt içi kaynak kapasitesi, enerji yoğun olmayan sanayi yapısı ve acil durum petrol stoklarıdır.

Costantini, vd. (2007), petrol ve doğal gaz için bağımlılık ve kırılganlık açısından enerji arz güvenliğinin ölçülmesi amacıyla yönelik, fiziksel ve ekonomik boyutları olan çeşitli göstergeler üzerine çalışmışlardır. Bağımlılığın fiziksel boyutunun tespiti için net petrol ve doğal gaz ithalatının toplam birincil enerji arzı içindeki payı ve Avrupa petrol ve doğal gaz ithalatının dünya petrol ve doğal gaz ithalatı içindeki payı; kırılganlığın fiziksel boyutunun tespiti için ticaret ve üretimde arz yoğunlaşma dereceleri, Shannon-Weiner (Çeşitlilik) Endeksi, taşımacılıkta kullanılan petrolün payı, doğal gazdan üretilen elektriğin payı ve kişi başına petrol ve doğal gaz kullanımı; bağımlılığın ekonomik boyutunun tespiti için petrol ve doğal gaz ithalatının değeri ve kırılganlığın ekonomik boyutunun tespiti için GSYİH'nın dolar başına petrol ve doğal gaz tüketimi göstergeleri belirlenmiştir. Çalışmada, petrol ve doğal gaz için 2000, 2025 (senaryo) ve 2030 (senaryo) yılları verileri kullanılarak OECD'nin Avrupa ülkelerinin enerji arz güvenliği bakımından durumları analiz edilmiştir.

Scheepers, vd. (2007), AB için enerji arz güvenliği standartlarını belirlemeyi ve bu doğrultuda enerji arz güvenliğini ölçmeyi amaçlayan çalışmalarında iki farklı gösterge ortaya koymuşlardır. Bu göstergeler, Arz/Talep Endeksi (Supply/Demand Index, S/D Index) ve Kriz Kapasite Endeksi (Crisis Capability Index, CC Index) olarak belirlenmiştir. Orta ve uzun dönem için enerji arz güvenliğini değerlendirmek için oluşturulan Arz/Talep Endeksi, nihai enerji talebini (sanayi, konut, üçüncül, ulaşım), enerji dönüşümü ve ulaşımını (elektrik, doğal gaz, ısı, ulaşım yakıtları) ve birincil enerji kaynaklarının arzını (petrol, doğal gaz, kömür, nükleer, yenilenebilir, diğer) dikkate almaktadır. Kısa vadeli ve aniden çıkan durumlar karşısında enerji arz güvenliğini değerlendirmek için oluşturulan Kriz Kapasite Endeksi, beklenmedik arz kesintileri ve bu kesintilerin potansiyel etkileriyle (Risk Assessment, RA) bu etkileri yönetme ve hafifletme kabiliyetini (Mitigation Assessment, MA) dikkate almaktadır. Çalışmada, 2005 ve

2020 (senaryo) yılları verileri kullanılarak 27 AB ülkesinin karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca Arz/Talep Endeksi'nin 2/3'ü, Kriz Kapasite Endeksi'nin 1/3'ü alınarak genel bir enerji arz güvenliği endeksi önerilmiştir.

Gnansounou (2008), sanayileşmiş 37 ülke üzerine 2003 yılı verileri ile yaptığı çalışmada çeşitli değişkenler kullanarak bir enerji kırılganlık endeksi (energy vulnerability index) oluşturmuş ve söz konusu ülkeleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada kullanılmak üzere GSYİH'nin enerji yoğunluğu (toplam birincil enerji arzının GSYİH'ya oranı), petrol ithalat bağımlılığı (net petrol ithalatının toplam birincil enerji arzına oranı), doğal gaz ithalat bağımlılığı (net doğal gaz ithalatının toplam birincil enerji arzına oranı), birincil enerji arzının CO₂ içeriği (CO₂ emisyon miktarının GSYİH'ya oranı), net elektrik ithalatı ve elektrik üretiminde farklı kaynakların payları ile hesaplanmış elektrik arz kırılganlığı ve ulaşımda kullanılan yakıtların türleri ve bunların piyasa payları ile hesaplanmış ulaşım yakıtlarının çeşitsizliği göstergeleri belirlenmiştir. Bu göstergelerin bir kısmının yüksek bir kısmının ise düşük değerler alması yüksek riski ifade ettiğinden, göstergeler arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi ve söz konusu göstergelerin en düşük riskli ülke '0' ve en yüksek riskli ülke '1' değerini alacak şekilde konumlandırılması için minimum ve maksimum değerler dikkate alınarak endeks değerleri oluşturulmuş ve endeks değerlerinin korelasyon ilişkileri incelenmiştir. Ardından her bir ülke için hesaplanan endeks değerlerinin kareli ortalaması alınarak genel bir enerji kırılganlığı endeksi önerilmiştir. Son aşamada 37 ülkenin hesaplanan enerji kırılganlık endeksleri tek değişkenli kümeleme analizi yardımıyla düşük kırılgan, orta kırılgan ve yüksek kırılgan olmak üzere üç farklı risk grubunda sınıflandırılmıştır. Ayrıca analiz edilen her ülkenin enerji kırılganlık endeksi içerisinde yukarıda ifade edilen beş göstergenin ağırlıkları hesaplanarak ülkelerin enerji kırılganlıkları üzerinde hangi göstergelerin belirleyici olduğu ortaya konulmuştur.

Gupta (2008), net petrol ithalatçısı olan 26 ülke üzerine 2004 yılı verileri ile yaptığı çalışmada çeşitli değişkenler kullanarak bir petrol kırılganlık endeksi (oil vulnerability index) oluşturmuş ve söz konusu ülkeleri karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada kullandığı göstergeleri arz riski ve piyasa riski olmak üzere iki başlık halinde sınıflandırmıştır. Arz riski göstergeleri, yurt içi petrol rezervlerinin toplam yurt içi petrol tüketimine oranı, jeopolitik petrol piyasası yoğunlaşma riski (politik risk verileri ile modifiye edilmiş Herfindahl-Hirschman Endeksi) ve piyasa likiditesi (dünya petrol ithalatının belirli bir ülkenin net petrol ithalatına oranı); piyasa riski göstergeleri, kişi başına GSYİH (GSYİH'nin nüfusa oranı), petrol yoğunluğu (petrol tüketiminin GSYİH'ya oranı), milli gelir içerisinde petrolün maliyeti (net petrol ithalatının GSYİH'ya oranı) ve petrolün payı (petrol tüketiminin toplam birincil enerji tüketimine oranı) olarak belirlenmiştir. Bu göstergelerin bir kısmının yüksek bir kısmının ise düşük değerler alması yüksek riski ifade ettiğinden, göstergeler arasındaki uyumsuzluğu gidermek ve göstergeleri en düşük riskli ülke '0' ve en yüksek riskli ülke '1' değerini alacak şekilde konumlandırmak için minimum ve maksimum değerler dikkate alınarak endeks değerleri oluşturulmuştur. Hesaplanan endeks değerlerinin öncelikle korelasyon ilişkileri incelenmiş ardından vektörleri ile ilişkilendirilmek suretiyle ağırlıklı ortalamaları alınarak genel bir petrol kırılganlık endeksi önerilmiştir. Son aşamada 26 ülkenin hesaplanan petrol kırılganlık endeksleri tek değişkenli kümeleme analizi yardımıyla en az kırılgan, az kırılgan, fazla kırılgan ve en fazla kırılgan olmak üzere dört farklı risk grubunda sınıflandırılmıştır. Ayrıca yukarıda ifade edilen yedi göstergenin analize konu olan her ülkenin petrol kırılganlık endeksi içerisindeki ağırlıkları hesaplanarak ülkelerin petrol kırılganlıkları üzerinde hangi göstergelerin belirleyici olduğu ortaya konulmuştur.

Kruyt, vd. (2009), enerji güvenliği kavramının önemine rağmen enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan genel kabul görmüş bir ölçüt bulunmadığından hareketle literatürde uzun dönem enerji arz güvenliğinin ölçülmesi noktasında öne çıkan göstergeleri basit ve toplu göstergeler olmak üzere iki başlık halinde incelemişlerdir. Basit göstergeler, kaynak tahminleri, rezervlerin üretime oranları, çeşitlilik göstergeleri, ithalat bağımlılığı, politik istikrar, enerji fiyatları, ortalama varyans portföy teorisi, sıfır karbon yakıtların payları, piyasa likiditesi ve talep yanlı göstergeler; basit göstergeler yardımıyla elde edilen toplu göstergeler ise Shannon tabanlı endeksler¹, IEA'nın enerji güvenliği endeksi², Arz/Talep (S/D) Endeksi³, ödeme istekliliği ve petrol kırılganlık endeksidir⁴. İncelenen göstergeler, enerjinin kullanılabilir olması (jeolojik), erişilebilir olması (jeopolitik), karşılanabilir olması (ekonomik) ve kabul edilebilir olması (çevresel ve sosyal) boyutlarıyla ele alınmış⁵ ve söz konusu göstergeler ifade

1 Bkz. Jansen vd. (2004).

2 Bkz. Blyth ve Lefevre (2004).

3 Bkz. Scheepers vd. (2007).

4 Bkz. Gupta (2008).

5 Bkz. APERC (2007).

edilen bu dört boyut içerisinde sınıflandırılmıştır. Çalışmada, yukarıda ifade edilen basit ve toplu göstergelerden bazıları seçilmiş ve Batı Avrupa ülkeleri üzerine 2050 yılına kadar olan iki farklı senaryo (orta düzey varsayımlar ve sıkı iklim değişikliği politikası) verileri kullanılarak kapsamlı bir analiz yapılmıştır.

Le Coq ve Paltseva (2009), 24 AB üyesi ülkenin enerji politikalarına etki eden belirli risk unsurlarını dikkate alarak, söz konusu ülkeleri kısa dönem enerji arz güvenliği açısından karşılaştırmalı olarak incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Riskli Dış Enerji Arzı (REES) ve AB'nin Maruz Kaldığı Riske Olan Katkısı (CERE) olmak üzere iki endeks oluşturulmuş ve bu endeks formülü petrol, doğal gaz ve kömür için ayrı ayrı uygulanmıştır. Riskli Dış Enerji Arzı, bir enerji kaynağı için ithalat ülke çeşitliliği (toplam net ithalat içerisinde ülkelerin payları), ithalat yapılan ülkelerdeki politik risk⁶, ithal edilen enerji kaynağının taşıma riski (ithalat yapılan ülkeler ile aradaki mesafe) ve olası enerji kesintilerinin ülke ekonomisine etkileri (bir enerji kaynağının tüketiminde o enerji kaynağının tüketiminin ve net ithalatının payları) gibi unsurları içermektedir. AB'nin Maruz Kaldığı Riske Olan Katkısı ise Riskli Dış Enerji Arzı formülü ile petrol, doğal gaz ve kömür için hesaplanan toplam endeks değerleri içerisinde her bir ülkenin paylarını ifade etmektedir. Buradan hareketle iki endeksin sonuç itibarıyla birbirini tamamladığı söylenebilir. Çalışmada, enerji arz güvenliğine ilişkin elde edilen bulgular AB ortak enerji politikası açısından tartışılmıştır.

Cabalu (2010), net doğal gaz ithalatçısı olan 7 Asya ülkesi (Çin, Güney Kore, Hindistan, Japonya, Singapur, Tayland ve Tayvan) üzerine 2006 ve 2008 yılı verileri ile yaptığı çalışmada çeşitli değişkenler kullanarak bir doğal gaz arz güvenliği endeksi (gas supply security index) oluşturmuş ve söz konusu ülkelerin doğal gaz kırılganlığını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada kullanılmak üzere doğal gaz yoğunluğu (doğal gaz tüketiminin GSYİH'ya oranı), net doğal gaz ithalat bağımlılığı (net doğal gaz ithalatının toplam birincil enerji tüketimine oranı), yurt içi doğal gaz üretiminin yurt içi toplam doğal gaz tüketimine oranı ve jeopolitik risk (Shannon-Weiner-Neumann) olmak üzere dört farklı gösterge belirlenmiştir. Bu göstergelerin bir kısmının yüksek bir kısmının ise düşük değerler alması yüksek riski ifade ettiğinden, göstergeler arasındaki uyumsuzluğun giderilmesi ve söz konusu göstergelerin en düşük riskli ülke '0' ve en yüksek riskli ülke '1' değerini alacak şekilde konumlandırılması için minimum ve maksimum değerler dikkate alınarak endeks değerleri düzenlenmiştir. Ardından, her bir ülke için hesaplanan endeks değerlerinin kareli ortalamaları alınarak genel bir doğal gaz arz güvenliği endeksi önerilmiştir.

Jewell (2011), Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) bünyesinde yapılan çalışmada enerji güvenliği açısından IEA ülkelerinin karşılaştırılması amacıyla kısa dönem enerji güvenliği modeli oluşturmuştur. Oluşturulan model, ithal enerjiye dayalı dış faktörleri ve ulusal sınırlar içerisinde enerji üretimi, dönüşümü ve dağıtımını ile ilgili iç faktörleri ve bu faktörlerin risk ve elastikiyet unsurlarını içermektedir. Buradan hareketle söz konusu modelin ham petrol, petrol ürünleri, doğal gaz, kömür, biyokütle ve atık, biyoyakıtlar, hidrolik enerji ve nükleer enerji açısından iç risk, iç elastikiyet, dış risk ve dış elastikiyet olmak üzere dört temel faktör üzerine inşa edildiği görülmektedir. Çalışmada, 2010 yılına kadar olan veriler kullanılarak oluşturulan kısa dönem enerji güvenliği modeli ile IEA ülkeleri her bir enerji kaynağı için iç ve dış faktörler açısından düşük, orta ve yüksek risk ve elastikiyet durumları dikkate alınarak sınıflandırılmış ve bu bağlamda ulaşılan sonuçlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Martchamadol ve Kumar (2012), 1986-2030 yıllarını kapsayan 45 yıllık dönem için Tayland'ın enerji güvenliği üzerine kapsamlı bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada; enerji talebi, enerji kaynaklarının kullanılabilirliği, çevresel kaygılar, enerji piyasası ve enerji fiyatı/maliyeti/harcamaları başlıkları altında 19 gösterge yardımıyla Tayland'ın enerji güvenliği analiz edilmiştir. 1986-2009 dönemi için enerji güvenliği açısından Tayland'ın mevcut durumunun ortaya konulması ve 2010-2030 dönemi için kabul edilen 'yüksek ekonomik büyüme ve en düşük maliyet', 'düşük karbon toplumu' ve 'mevcut politika' senaryolarından Tayland'a yüksek enerji güvenliği ve düşük enerji kırılganlığı sağlayan seçeneğin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan analiz ile uzun vadede enerji güvenliği noktasında Tayland için en ideal senaryonun düşük karbon toplumu seçeneği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şimşek (2012), enerji ithal eden seçilmiş 22 OECD ülkesinin 2010 yılı verileri ile yaptığı çalışmada, çeşitli göstergeler kullanarak söz konusu ülkelerin enerji kırılganlığındaki mevcut durumlarını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışmada, petrol ve doğal gaz bağımlılığı açısından ithalat yapılan ülke paylarını (ülke paylarının kareleri toplamını) dikkate alan Herfindahl-Hirschman Endeksi ve İran'dan yapılan petrol ithalatının toplam petrol

6 The Political Risk Services verileri.

ithalatı içindeki payı kullanılmıştır. Herfindahl-Hirschman Endeksi, enerji ithalatının daha çok ülkeye dağıtıldığı durumlarda düşük, daha az ülkeye dağıtıldığı durumlarda ise yüksek bir değer almıştır.

Cherp ve Jewell (2014), enerji güvenliği konsepti üzerine yaptıkları çalışmada, enerji güvenliğinin 4A'sı olarak ifade edilen kullanılabilirlik (availability), erişilebilirlik (accessibility), kabul edilebilirlik (acceptability) ve karşılanabilirlik (affordability) yaklaşımına⁷ alternatif olarak enerji güvenliğini 'hayati enerji sistemlerinin düşük kırılabilirlik' (low vulnerability of vital energy systems) yaklaşımı⁸ ile ele almışlardır. Bu yaklaşım, risk ve dayanıklılığın bir kombinasyonu olarak kırılabilirlikleri ve hayati enerji sistemleri ile kritik sosyal fonksiyonlar arasındaki bağlantıları dikkate alarak enerji güvenliğini açıklamayı amaçlamıştır. Hayati enerji sistemleri, sektörel ve coğrafi sınırlarla açıklanmıştır. Hayati enerji sistemlerinin sektörel sınırları birincil enerji kaynakları, nihai kullanım, taşıyıcılar ve altyapı; coğrafi sınırları ise ulusal, bölgesel ve küresel ölçek olarak sınıflandırılmıştır. Hayati enerji kaynaklarının kırılabilirlikleri, riske maruz kalma ve dayanıklılık ile açıklanmıştır. Hayati enerji kaynaklarının riske maruz kalma anlamında kırılabilirlikleri, doğa (fiziksel veya ekonomik ve kısa dönemli şoklar ve uzun dönemli gerilmeler) ve köken (kasıtlı eylemler, doğal ve teknik faktörler ve öngörülemez faktörler); dayanıklılık anlamında kırılabilirlikleri ise esneklik ve çeşitlilik olarak sınıflandırılmıştır.

4. UYGULAMA

Bir ülkenin enerji ihtiyacını tek bir ülkeden karşılaması, o ülkede ve/veya enerji nakil güzergâhlarında meydana gelebilecek olumsuz durumların alıcı ülkeyi bir enerji kriziyle karşı karşıya getirebileceğinden, tedarik kanallarının çeşitlendirilmesi suretiyle riskin dağıtılmasıyla enerji arz güvenliği tehdidinin azaltılması sağlanabilir. Aynı şekilde bir ülkenin enerji ihtiyacını bir veya az sayıda enerji kaynağından karşılamak yerine çok sayıda enerji kaynağından dengeli bir biçimde karşılaması da riskin dağıtılmasına katkı sağlayabilir. Enerji arz güvenliğini olumsuz etkileyen risklerin ölçülmesi noktasında Herfindahl-Hirschman Endeksi ve Shannon-Weiner Endeksi olarak ifade edilen göstergeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu endeksler ülke çeşitliliği hakkında bilgi vermekle beraber, ithalat yapan ülkelerdeki yerli üretim ve ithalat yapılan ülkelerdeki mevcut risk hakkında bilgi vermemektedirler. Bir ülkenin enerji arz güvenliğinin, enerjide bağımlı olduğu ülkelerden ithal ettiği enerji kaynaklarının boyutu ile yerli üretimin payının ve ölçülebilir bir risk unsurunun ilişkilendirilmesi konusunda kullanılan önemli bir gösterge olarak Shannon-Weiner-Neumann Endeksi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca literatürde Herfindahl-Hirschman Endeksi'nin politik risk verileri ile ilişkilendirilmiş formuna da rastlanmaktadır. Görüldüğü üzere, yukarıda ifade edilen her bir gösterge enerji arz güvenliğini belirli noktalardan ölçmekte, dolayısıyla her bir göstergenin kendine has avantajları bulunmaktadır.

Enerji arz güvenliğinin AB ülkeleri ve Türkiye'deki mevcut durumunu ölçmeyi ve elde ettiği sonuçları karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma için öncelikle literatürdeki çalışmalar incelenmiş olup, buradan hareketle çalışmada literatürde yaygın olarak kullanılan ve yukarıda ifade edilen göstergelerinin kullanılmasına ve bu göstergelerin kullanılmasında doğal gaz kullanımının dikkate alınmasına karar verilmiştir. Çalışmada 2015 yılı verileri kullanılmış olup 2015 yılı için doğal gaz ithalatında ülke payları verilerine ulaşamayan Avusturya için 2013 yılı verileri dikkate alınmıştır. Bu verilerden doğal gaz ithalatı, bu ithalatın gerçekleştirildiği ülke payları ve toplam doğal gaz arzı içerisinde yurt içi üretimin payı verileri AB'nin resmi istatistik kurumu olan Avrupa İstatistik Ofisi'nden (Eurostat), ithalat yapılan ülkelerdeki ülke riskini temsil eden politik istikrar verileri ise Dünya Bankası istatistik veri tabanından sağlanmıştır. Çalışmanın bu kısmında analizde kullanılacak yöntemlerin tanıtılması ardından uygulama sonuçlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

4.1. Metodoloji

Bu çalışmada, enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan bir takım endeksler yardımıyla AB ülkelerinin sıralanması ve Türkiye'nin bu ülkeler ile karşılaştırıldığında sırasının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çeşitli yöntemler kullanılarak ülkelerin endeks değerleri hesaplanacaktır. Ayrıca analize konu olan ülkeler, hesaplanan endeks değerleri açısından kümeleme analizi⁹ yardımıyla¹⁰ risk değeri açısından dört grupta sınıflandırılacaktır. Çalışmada kullanılacak yöntemler aşağıda özetlenmiştir.

7 Bkz. APERC (2007).

8 Bkz. Jewell vd. (2014).

9 K-Means Kümeleme Algoritması kullanılmıştır.

10 Bkz. Gnansounou (2008); Gupta (2008).

Herfindahl-Hirschman (HH) Endeksi, enerji arz güvenliğinin sayısal olarak ölçülmesi noktasında kullanılan önemli ölçütlerden biridir. Bu endeks esas itibarıyla enerji sektörü için geliştirilmemiş olmamakla beraber, enerji sektörüne uygulanarak dönemler ve ülkeler arası karşılaştırma yapılması olası hale getirilmiştir. Bu endeks, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının (i) farklı ülkelerden alınan miktarlarının (n) toplam ithalat içerisindeki oranlarının (p_i) veya bir ülkenin (i) enerji tüketimi içerisinde yer alan farklı enerji kaynaklarının (n) toplam tüketim içerisindeki oranlarının (p_i) karelerinin toplanması ile elde edilmektedir (WEC, 2008: 8). Burada ölçülmek istenen bir ülkenin enerji ithalatında ülke çeşitliliğini veya bir ülkenin enerji tüketiminde kaynak çeşitliliğini ne düzeyde sağladığıdır. Bu göstergenin formüle edilmiş hali aşağıdaki gibidir. Söz konusu göstergenin düşük (veya yüksek) olmasıyla enerji arz güvenliği riskinin de nispeten düşük (veya yüksek) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

HH Endeksi, enerji bağımlılığı noktasında ülke çeşitliliğini ölçmeyi amaçlayan önemli bir gösterge olarak literatürde kullanılsa da, bir ülkenin enerji ihtiyacının ne kadarını kendi kaynaklarıyla karşıladığı, enerji ithalatının cari açık ve GSYİH üzerine etkisi ve ithal edilen enerjinin etkin kullanımı gibi konularda bilgi vermemektedir (Şimşek, 2012: 89-90). Örneğin bir enerji kaynağının tüketiminde çok düşük düzeyde dışa bağımlı olan bir ülkenin, bu ithalatında yalnızca bir ülkeye bağımlı olması HH Endeksi'nin yüksek olmasına yol açsa da, mevcut durumun enerji arz güvenliği açısından kayda değer bir risk teşkil ettiğini söylemek güçtür. Bunun için, hesaplanan HH Endeks değerlerinin enerji bağımlılığı değerleriyle karşılaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Enerji arz güvenliğinin sayısal olarak ölçülmesinde kullanılan önemli ölçütlerden bir diğeri Shannon Çeşitlilik (Shannon Diversity) Endeksi'dir. Bu göstergenin ilk formu Shannon-Weiner (SW) Endeksi olarak kullanılmış ve yukarıda ifade edilen HH Endeksi gibi enerji ithalatında ülke paylarının ve enerji tüketiminde enerji kaynaklarının paylarının hesaplanması amaçlanmıştır (Jansen vd., 2004: 18). Elde edilen sonuçlar HH Endeksi ile hemen hemen aynıdır. Ancak bu endeksin daha hassas bir ölçüm yaptığı söylenebilir. SW Endeksi, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının (i) farklı ülkelerden alınan miktarlarının (n) toplam ithalat içerisindeki oranlarının (p_i) veya bir ülkenin (i) enerji tüketimi içerisinde yer alan farklı enerji kaynaklarının (n) toplam tüketim içerisindeki oranlarının (p_i) bu oranların doğal logaritmaları ($\ln p_i$) ile çarpımlarının toplanmasıyla elde edilmektedir.

Daha sonraları von Hirschhausen ve Neumann (2003) tarafından enerji ithal edilen ülkelerdeki risk durumu ve yerli üretimin payı dikkate alınarak söz konusu formül iki formda yeniden düzenlenmiştir. Shannon Weiner-Neumann (SWN) Endeksi olarak ifade edilen bu göstergenin ilk formülü, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının farklı ülkelerden alınan miktarlarının toplam ithalat içerisindeki oranları (p_i) ve bu oranların doğal logaritmaları ($\ln p_i$) ile enerji ithal edilen ülkedeki politika riskini (0-100 arası) temsil eden sayısal değerlerin (r_i) çarpımlarının toplamı ile; ikinci formülü, bir ülkenin dışarıdan tedarik ettiği bir enerji kaynağının farklı ülkelerden alınan miktarlarının toplam ithalat içerisindeki oranları (p_i) ve bu oranların doğal logaritmaları ($\ln p_i$) çarpımları toplamının o ülkedeki söz konusu enerji kaynağı arzının yerli üretimdeki (%) payı ($1+g_i$) ile çarpımı ile elde edilmektedir.

İlk formülde ölçülmek istenen bir ülkenin bir enerji kaynağının ithalatında bağımlı olduğu ülkelerdeki politik istikrar durumunun enerji arz güvenliği üzerindeki etkisinin ve bu bağlamda ilgili ülkenin enerji ithalatını istikrarlı ülkelere ne düzeyde dağıttığının belirlenmesidir. Bu göstergenin en önemli bileşeni olarak risk unsurunu temsil eden politik istikrar verisi ifade edilebilir. Bu değişken, göstergenin ortaya koyacağı sonuç üzerinde doğrudan etkilidir. Şöyle ki, risk unsuru olarak alınacak değişkenin yüksek (veya düşük) olması politik istikrarın yüksek (veya düşük) olmasını veya politik riskin düşük (veya yüksek) olmasını ifade etmektedir. Bu durum hesaplanan gösterge değerlerinin yorumlanması noktasında belirleyici olmaktadır. Bu çalışmada risk unsurunu temsilen politik istikrar verileri kullanılacağından söz konusu göstergenin yüksek olmasının tercih edilen bir durum olduğu ifade edilebilir. İkinci formülde, ithalat paylarından gelen risk faktörünün yurt içi üretim değerine göre ülkelere tahsis edilmesi amaçlanmıştır. Yani, enerji arz güvenliği değerinin bir nevi ülkeye göre ayarlanması söz konusudur. Burada kullanılacak olan yurt içi üretimin toplam enerji arzı içerisindeki payının aslında ele alınan enerji kaynağı açısından enerji bağımlılığının (net enerji ithalatının yurt içi enerji tüketimine oranı) dışında kalan (1-enerji bağımlılığı) yani ele alınan enerji kaynağında bağımlı olunmayan kısmı temsil ettiği söylenebilir. Bu iki formülün üstün yanları olmakla beraber bu iki formun bir araya getirilmesi çok daha hassas ve güçlü bir ölçümü mümkün kılabilir.

SWN Endeksi'nin en önemli dezavantajı, HH Endeksi ve SW Endeksi'nde olduğu gibi enerji ithalatı içerisinde ülke paylarını dikkate almasına karşın, birincil enerji tüketimi içerisinde analize konu olan enerji kaynağının ağırlığının ve birincil enerji arzı içerisinde bu enerji kaynağının ithalatının payının dikkate alınmamasıdır. Yani bir enerji kaynağına minimum düzeyde bağımlı olan bir ülkenin enerji tedarikinde bir ülkeye bağımlı olması enerji arz güvenliği açısından riskin yüksek çıkmasına neden olmaktadır. Ancak, belki de o enerji kaynağı söz konusu ülke için olmazsa olmaz bir enerji kaynağı değildir. Bu nedenle, hesaplanan HH ve SW Endeks değerleri gibi SWN Endeks değerlerinin de enerji bağımlılığı değerleriyle karşılaştırılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca birincil enerji tüketimi içerisinde yer alan enerji kaynaklarının oransal dağılımı dikkate alınarak hesaplanan HH ve SW Endeks değerlerinin düşük (yani riskin düşük) olması için oransal dağılımın dengeli olması gerekmektedir. Ancak ithal kaynaklarla karşılaştırıldığında yerli kaynakların kullanımının artması arzulanan bir durum olmasına rağmen, burada dengenin bu kaynaklar lehine bozulması risk değerini yükseltmektedir. Bu açıdan bakıldığında yerli kaynakların risk değerine katkısının negatif katsayı ile ele alınması gerçekçi bir değere ulaşılmasına katkı sağlayabilir. Kısaca, enerji arz güvenliğini enerji kaynaklarının çeşitliliği bağlamında inceleyen yaklaşımların üstün yanları olmakla beraber eksik yönleri de bulunmaktadır. Bu durum, konunun hassasiyeti ve öneminden kaynaklanmaktadır.

4.2. Bulgular

Yukarıda açıklanan yöntemler kullanılarak AB ülkeleri ve Türkiye'nin doğal gaz ithalatı bağlamında enerji arz güvenliği verileri hesaplanmıştır. Hesaplanan veriler Herfindahl-Hirschman (HH), Shannon-Weiner (SW) ve iki form halinde Shannon Weiner-Neumann (SWN) endeks değerlerinden oluşmaktadır. Ülkelere ilişkin endeks değerlerinin yanı sıra endeks bakımından ülke sıralamaları ve endeks verileri dikkate alınarak hesaplanan kümeleme analizi sonuçları da aşağıdaki tablolarda yer almaktadır. Kümeleme analizinde ülkeler, enerji arz güvenliği riskinin çok düşük (1), düşük (2), yüksek (3) ve çok yüksek (4) olduğu ülkeler şeklinde dört gruba ayrılmıştır.

Tablo 1'de HH ve SW endeks değerleri görülmektedir. HH ve SW endeks değerleri doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliğini esas almaktadır. Önemli göstergeler olarak literatürde enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan bu endekslerin tam bir ölçüm yaptığını ve net bir değer ortaya koyduğunu söylemek güçtür. Bu durum, enerji arz güvenliği konusunun geniş kapsamlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 1: HH ve SW Endeks Değerleri

ÜLKELER	HHI			SW		
	Endeks	Sıra	Küme	Endeks	Sıra	Küme
Almanya	0,36	5	1	1,06	8	2
Avusturya*	0,70	15	3	0,47	15	3
Belçika	0,29	2	1	1,34	5	1
Birleşik Krallık	0,47	10	2	0,96	10	2
Bulgaristan	1,00	20	4	0,00	20	4
Çekya	0,99	19	4	0,01	19	4
Danimarka	0,72	17	3	0,46	17	3
Estonya	1,00	20	4	0,00	20	4
Finlandiya	1,00	20	4	0,00	20	4
Fransa	0,31	3	1	1,54	2	1
GKRY**	-	-	-	-	-	-
Hırvatistan	0,44	9	2	0,94	11	2
Hollanda	0,39	6	1	1,22	6	2
İrlanda	1,00	20	4	0,00	20	4
İspanya	0,39	7	1	1,35	4	1
İsveç	1,00	20	4	0,00	20	4

İtalya	0,27	1	1	1,69	1	1
Letonya	1,00	20	4	0,00	20	4
Litvanya	0,71	16	3	0,46	16	3
Lüksemburg	0,59	13	2	0,61	14	3
Macaristan	1,00	20	4	0,00	20	4
Malta**	-	-	-	-	-	-
Polonya	0,59	14	2	0,64	13	3
Portekiz	0,49	11	2	0,97	9	2
Romanya	0,82	18	3	0,32	18	3
Slovakya	1,00	20	4	0,00	20	4
Slovenya	0,54	12	2	0,74	12	3
Yunanistan	0,43	8	2	1,11	7	2
Türkiye	0,36	4	1	1,38	3	1

Not: * 2013 yılı ithalat payı dikkate alınmıştır. ** İthalat yoktur.

Tablo 1’de yer alan veriler incelendiğinde doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliği sağlama konusunda riski dağıtan en başarılı ülkeler Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İspanya ve İtalya’dır. Bu ülkelerden en iyi değere sahip olan ülke İtalya olmuştur. Doğal gaz arz güvenliği açısından ülke çeşitliliği sağlama konusunda en başarısız ülkeler ise Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Letonya, Macaristan ve Slovakya’dır. Bu ülkeler doğal gaz ihtiyaçlarını tek bir ülkeden karşılamaktadırlar. Doğal gaz ithalatında İrlanda Birleşik Krallık’a, İsveç Danimarka’ya, diğer ülkeler ise Rusya’ya bağımlıdırlar. Türkiye, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz tedariki bakımından enerji arz güvenliği riskinin çok düşük olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

Tablo 2’de SWN 1 ve SWN 2 endeks değerleri görülmektedir. SWN 1 ve SWN 2 endeks değerleri doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliğinin yanı sıra ithalat yapılan ülkelerdeki politik istikrar ve ithalat yapan ülkelerdeki yurt içi üretim payı verilerini dikkate almaktadır. Bu açıdan bakıldığında HH ve SW endeks değerlerine kıyasla SWN endeks değerlerinin nispeten daha hassas bir ölçüm yaptığı söylenebilir. Bununla beraber, bu endeks değerlerinin geliştirilmesiyle daha kapsamlı göstergelerin elde edilmesi ve daha hassas ölçümlerin yapılması mümkün olabilir.

Tablo 2: SWN 1 ve SWN 2 Endeks Değerleri

ÜLKELER	SWN 1			SW 2		
	Endeks	Sıra	Küme	Endeks	Sıra	Küme
Almanya	65,02	7	2	11,58	9	3
Avusturya*	30,56	14	3	13,49	8	3
Belçika	106,80	1	1	2,28	12	4
Birleşik Krallık	77,25	3	2	56,15	4	2
Bulgaristan	0,00	22	4	0,00	23	4
Çekya	1,10	19	4	0,08	19	4
Danimarka	35,02	10	3	68,33	3	2
Estonya	0,00	22	4	0,00	27	4
Finlandiya	0,00	22	4	0,00	26	4
Fransa	82,72	2	2	3,86	11	4
GKRY**	-	-	-	-	-	-
Hırvatistan	74,50	5	2	69,43	2	2
Hollanda	68,16	6	2	166,02	1	1
İrlanda	0,00	21	4	0,00	22	4
İspanya	60,79	8	2	5,54	10	4

İsveç	0,00	20	4	0,00	25	4
İtalya	75,41	4	2	17,91	7	3
Letonya	0,00	22	4	0,00	24	4
Litvanya	29,99	15	3	0,60	18	4
Lüksemburg	26,92	16	3	0,97	17	4
Macaristan	0,00	22	4	0,00	20	4
Malta**	-	-	-	-	-	-
Polonya	32,24	13	3	18,54	6	3
Portekiz	33,10	12	3	1,17	15	4
Romanya	17,27	18	3	31,92	5	3
Slovakya	0,00	22	4	0,00	21	4
Slovenya	35,56	9	3	1,03	16	4
Yunanistan	23,79	17	3	1,22	14	4
Türkiye	33,42	11	3	1,52	13	4

Not: * 2013 yılı ithalat payı dikkate alınmıştır. ** İthalat yoktur.

Tablo 2’de yer alan verilere göre doğal gaz ithalatını politik anlamda istikrarlı ülkelerden sağlama konusunda (SWN 1) en başarılı ülke Belçika’dır. Belçika’nın ardından riskin düşük olduğu ülkeler Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Hırvatistan, Hollanda, Almanya ve İspanya olarak sıralanmıştır. Doğal gaz tedarikini politik anlamda istikrarlı ülkelerden karşılama konusunda başarısız olan yani doğal gaz arz güvenliği açısından çok yüksek risk taşıyan ülkeler ise Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Letonya, Macaristan ve Slovakya’dır. Bu ülkeler aynı zamanda HH ve SW endeks değerleri açısından da başarısız olan ülkelerdir. AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında Türkiye, doğal gaz tedarikini istikrarlı ülkelerden sağlama konusunda enerji arz güvenliği riskinin yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

Şu ana kadar açıklanan HH, SW ve SWN 1 endeks değerlerinde doğal gaz ithalat bağımlılığı dikkate alınmamıştır. Yani enerji arz güvenliği açısından çok yüksek düzeyde riskli ülkelerin doğal gaz ithalatlarının boyutu veya yurt içi üretimlerinin payı göz ardı edilmiştir. Bu eksikliğin üstesinden gelmek için SWN 2 endeks değeri oluşturulmuştur. Tablo 2’de ortaya konulan SWN 2 değerlerine göre doğal gaz tedariki konusunda enerji arz güvenliği riskinin en düşük olduğu ülke Hollanda olmuştur. Hollanda’nın ardından riskin düşük olduğu ülkeler Hırvatistan, Danimarka ve Birleşik Krallık olarak sıralanmıştır. Doğal gaz ithalatı olmayan 2 AB ülkesi dışında kalan 26 AB ülkesinin 17’si doğal gaz arz güvenliği açısından bu endekse göre çok yüksek risk taşımaktadır. Bu durum, AB ülkelerinin doğal gaz ithal bağımlılıklarının çok yüksek yani yerli rezerv miktarlarının çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır. HH, SW ve SWN 1 endeks değerleri açısından en başarısız ülkeler olan Bulgaristan, Çekya, Estonya, Finlandiya, İrlanda, İsveç, Letonya, Macaristan ve Slovakya, SWN 2 endeks değeri açısından da en başarısız ülkelerdir. Bu ülkelerin yanı sıra bu ülkelerden daha iyi endeks değerlerine sahip olmalarına karşın Belçika, Fransa, İspanya, Litvanya, Lüksemburg, Portekiz, Slovenya ve Yunanistan gibi ülkeler de doğal gaz arz güvenliği açısından çok yüksek risk taşıyan diğer ülkelerdir. Türkiye, bu gösterge bakımından AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında doğal gaz tedarikinde enerji arz güvenliği riskinin çok yüksek olduğu ülkeler arasında yer almıştır.

5. SONUÇ

İnsanlığın en temel gereksinimlerinden biri olan enerji, gerek ekonomik gerek politik gerekse teknik açıdan üzerinde önemle durulan konuların başında gelmektedir. Temel düzeydeki ihtiyaçlardan günümüzün modern ve karmaşık ihtiyaçlarına kadar çeşitli ekonomik faaliyetlerin temel girdisi olarak kullanılan enerjinin elde edilmesinde kullanılan klasik yakıtlar, fosil enerji kaynaklarıdır. Her ne kadar bu enerji kaynakları barındırdığı bir takım sorunlar nedeniyle eleştiriliyor olsa da, bugünkü dünya enerji tüketim yapısı itibarıyla bu enerji kaynaklarının başka bir enerji kaynağı ile tam olarak ikame edilmesi mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, dünya enerji tüketimi içerisinde fosil yakıtların ağırlığında önemli düzeyde bir azalma beklenmemektedir.

Enerji kaynaklarının yeryüzünde dengesiz bir şekilde dağılması bazı ülkelerin ihtiyacından daha fazla, bazı ülkelerin ise ihtiyacından daha az enerji kaynağına sahip olmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu durum satıcı yani net enerji ihracatçısı ülkeler ile alıcı yani net enerji ithalatçısı ülkelerin bir araya geldiği enerji piyasasını ortaya çıkarmış ve enerji kaynaklarını dış ticaretin konusu haline getirmiştir. Kendine has özellikleri ve ürün yapısının kritik önemi sebebiyle enerji piyasası diğer piyasalara kıyasla bir takım farklılıklara sahip bir piyasa olarak ön plana çıkmaktadır. Enerji kaynaklarının dünya üzerinde dengesiz dağılımı enerji piyasasında belirli ülkelerin söz sahibi olmasına ve enerji gereksinimini kendi rezervleri ile karşılayamayan ülkelerin enerji tedariki anlamında bu ülkelere bağımlı olmasına neden olmuştur. Bu durum ise dış ticaret ile enerji kaynaklarının üretildiği ülkelere tüketildiği ülkelere taşınmasının yanı sıra satıcı ülkelerdeki risklerin ve istikrarsızlıkların da alıcı ülkelere taşınmasına yol açmış ve enerji arz güvenliği kavramını gündeme getirmiştir.

Enerji arz güvenliği kavramı doğası gereği büyük oranda fosil yakıt kullanımından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, fosil yakıt kullanımı tükenen rezervler ve yol açtığı çevresel sorunlar bağlamında da tartışılmaktadır. Enerji arz güvenliği, yerli olmayan kaynakların kullanımı noktasında karşılaşılan bir kavramdır ve enerji kaynaklarının güvenilir kaynaklardan güvenli ve kesintisiz bir şekilde tedarik edilmesini ifade etmektedir. Buradan hareketle, enerji arz güvenliği kavramının uluslararası ticarete konu olan tüm enerji kaynakları ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası ticarete konu olan enerji kaynakları ise petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlardır. Bu enerji kaynakları özleri itibarıyla fosil kökenli olmakla beraber yapı olarak bir takım farklılıklara sahiptirler. Bu farklılıklar adı geçen enerji kaynaklarının üretim, tüketim, ticaret ve çevresel etkilerine yansımaktadır.

Bu çalışmada enerji arz güvenliği kavramı fosil bir yakıt olan doğal gaz bağlamında incelenmiştir. Doğal gaz, diğer fosil yakıtlara kıyasla özellikle üretildiği yerden tüketildiği yere taşınması noktasında çeşitli teknik ve ekonomik zorlukları olan bir enerji kaynağıdır. Bu enerji kaynağının taşınmasında karadan boru hatları ve denizden tankerler tercih edilmektedir. Deniz taşımacılığında doğal gazın tankerlere sıvılaştırılarak yüklenmesi ardından taşıma işi bittikten sonra tekrar gaz haline getirilmesi işlemi teknik açıdan zor ve ekonomik açıdan pahalı bir işlemdir. Bu nedenle doğal gaz tedarikinde coğrafi şartlar elverişli ise ilk olarak boru hatları ile taşıma tercih edilmektedir. Boru hatları ile doğal gaz tedarikinde özellikle boru hatlarının güvenliğinin sağlanması konusunda bir takım zorluklar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca boru hatları coğrafi konum itibarıyla satıcı ve transit ülkelere avantaj sağlarken alıcı ülkelere tek veya az sayıda ülkeye bağımlılık anlamında dezavantaj sağlamaktadır.

Enerji arz güvenliğinin ölçülmesi amacıyla kullanılan bir takım göstergeler bulunmakta, ancak bu kavramın kapsamının genişliği ve çok farklı unsurların etkisi altında olması nedeniyle bu konuda genel kabul görmüş bir ölçüt bulunmamaktadır. Bununla beraber, son zamanlarda enerji arz güvenliğinin ölçülmesine yönelik çalışmalarda artış görülmektedir. Bu çalışmada enerji arz güvenliğinin ölçülmesinde kullanılan ölçütlerden bazıları seçilmiş ve bu ölçütler doğal gaz arz güvenliğinin analiz edilmesinde kullanılmıştır. Kullanılan göstergelerden Herfindahl-Hirschman (HH) ve Shannon-Weiner (SW) endeksleri ile doğal gaz tedarikinde ülke çeşitliliği, Shannon Weiner-Neumann Endeksi'nin ilk formu (SWN 1) ile ülke çeşitliliğinin yanı sıra doğal gaz ithalatı yapılan ülkenin politik istikrar durumu, ikinci formu (SWN 2) ile ülke çeşitliliğinin yanı sıra doğal gaz ithalatı yapan ülkenin yurt içi üretiminin payı başka bir deyişle dışa bağımlılığı dikkate alınmıştır. Yapılan analizde AB ülkeleri ve Türkiye'nin 2015 yılı için doğal gaz bağımlılığı açısından enerji arz güvenliğinin boyutu ifade edilen bu göstergeler bağlamında incelenmiştir. Analiz edilen ülkelerin doğal gaz tüketiminde büyük oranda dışa bağımlı olmaları bu ülkelerin seçilmesinde etkili olmuştur.

Yapılan analiz sonuçlarına göre HH ve SW endekslerinde başarılı olan ülkeler doğal gaz tedarikini farklı ülkelere yayarak riski dağıtmaktadırlar. SWN Endeksi'nin ilk formunda başarılı olan ülkeler doğal gazı politik anlamda istikrarlı ülkelere sağlamaktadırlar. SWN Endeksi'nin ikinci formunda başarılı olan ülkeler ise ithal doğal gaza bağımlılık konusunda diğer ülkelere kıyasla daha iyi durumdadırlar. Analiz sonuçlarına göre doğal gaz arz güvenliği açısından son sıralarda yer alan ülkelerin enerji tedarikinde ülke çeşitliliği sağlama, istikrarlı ülkelere enerji satın alma ve söz konusu enerji kaynağına bağımlı olma konularında başarısız oldukları söylenebilir.

AB ülkeleri açısından doğal gaz tedarikinde en büyük risk Rusya'ya olan bağımlılıktır. AB'nin doğal gaz ithalatında Rusya'nın önemli bir paya sahip olması, Rus enerji şirketlerinin Avrupa enerji piyasasındaki faaliyetleri,

AB'ye son katılan ve coğrafi açıdan Rusya'ya yakın olan bazı ülkelerin büyük oranda bazı ülkelerin ise tamamen Rus doğal gazına bağımlı olmaları ve AB'ye ulaşan tüm boru hatlarının Rus topraklarından geçiyor olması, AB'nin enerji arz güvenliği için tehdit oluşturan en önemli konulardır. Batı ile Rusya arasındaki çıkar çatışmaları ve bu bağlamda Rusya'nın geçmiş yıllarda enerjiyi politik bir araç olarak kullanmaktan çekinmemesi, AB'nin enerji politikası açısından Rusya'nın önemli bir belirleyici unsur olmasına yol açmıştır. Bu olumsuzluklara rağmen AB, diğer fosil yakıtlara kıyasla daha temiz olması nedeniyle Rusya menşeli doğal gaz tüketimini tercih etmektedir.

Türkiye'nin, doğal gaz ithalatında ülke çeşitliliğini sağlama konusunda AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında başarılı olduğu söylenebilir. Türkiye'nin bu başarısında coğrafi konumunun etkisi büyüktür. Türkiye, doğal gaz tüketiminde dışa bağımlı olmasına karşın zengin rezervlere sahip ülkelere komşu olması nedeniyle Rusya'ya alternatif olarak İran ve Azerbaycan'dan doğal gaz tedarik edebilmektedir. Yine de ithal doğal gaza bağımlılığın çok yüksek düzeyde olması ve Batı ile arasında çıkar çatışmaları olan İran'dan doğal gaz satın alınması, Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından risk teşkil eden unsurlardır. Bununla beraber zengin enerji kaynaklarına sahip net enerji ihracatçısı konumunda olan ülkelerle sahip oldukları rezervlerin enerji gereksinimlerini karşılamadığı net enerji ithalatçısı konumundaki ülkeler arasında doğal bir geçiş noktası olması, enerji koridoru olarak Türkiye'nin önemini her geçen gün arttırmaktadır. Bu durumun gelecekte Türkiye'nin enerji arz güvenliğine olumlu yönde katkı yapması beklenmektedir. Ayrıca enerji koridoru olmasının ekonomik ve siyasi açıdan Türkiye'ye bir takım avantajlar sağlaması da kuvvetle muhtemeldir.

AB ülkeleri ve Türkiye'nin doğal gaz arz güvenliği risklerini azaltmak için enerji tüketiminde kaynak, enerji tedarikinde ülke ve güzergâh çeşitliliğini sağlama büyük önem arz etmektedir. Böylece riskin dağıtılması sağlanacaktır. Enerji tüketiminde kaynak çeşitliliğinin sağlanması, enerji tüketiminde az sayıda enerji kaynağının ağırlıkta olması yerine çok sayıda enerji kaynağının dengeli düzeyde olmasını içermektedir. Ayrıca fosil yakıtlara alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının ve nükleer enerjinin kullanılması enerji arz güvenliğinin sağlanması noktasında söz konusu ülkelere katkı sağlayabilir. Enerji tedarikinde ülke çeşitliliğinin sağlanması, bir enerji kaynağının az sayıda satıcıdan alınması yerine çok sayıda satıcıdan alınmasını ifade etmektedir. Enerji tedarikinde güzergâh çeşitliliğinin sağlanması, bir enerji kaynağının az sayıda hat yerine çok sayıda hat vasıtasıyla alıcı ülkeye taşınması anlamına gelmektedir.

Çalışmada kullanılan yöntemlerin kendilerine has üstünlükleri olmakla beraber eksik oldukları noktalar da bulunmaktadır. Bu nedenle, yöntemler açısından karşılaştırma yapılabilmesi için farklı yöntemler bir arada kullanılmıştır. Bu çalışmanın, doğal gaz arz güvenliği konusunda AB ülkelerinin incelenmesi ve Türkiye'nin bu ülkelere kıyasla konumunun belirlenmesi noktasında alternatif yöntemler kullanılması ile ülke ve yöntem açısından karşılaştırmalı bir analiz ortaya koyması ve bu bağlamda literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- APEREC (2007). *A Guest for Energy Security in 21st Century: Resources and Constraints*, APERC Institute of Energy Economics, Tokyo, Japan.
- Atagündüz, G. (1992). "Temiz Enerji Teknolojileri", *Ekoloji*, 1/3, 3-7.
- Bahar, O. (2005). "Türkiye'de Enerji Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 35-59.
- Başol, K. ve Gökalp, M. F. (1991). "Ekonomi ile Çevre Sorunları Arasındaki İlişkilere Bir Bakış-I", *Ekoloji*, 1/1, 44-48.
- Bayraç, H. N. (2010). "Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi ve Önleyici Politikalar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 229-260.
- Bertoldi, P., Rezessy, S. ve Oikonomou, V. (2013). "Rewarding Energy Savings rather than Energy Efficiency: Exploring the Concept of a Feed-In Tariff for Energy Savings", *Energy Policy*, 56, 526-535.
- Biresselioğlu, M. E. (2012). "NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu", *Uluslararası İlişkiler*, 9/34, 227-252.
- Birol, Y. E. (2019). *Avrupa Birliği Enerji Arz Güvenliği Politikası*, 1. Baskı, Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Blyth, W. ve Lefevre, N. (2004). *Energy Security and Climate Change Policy Interactions: An Assessment Framework*, IEA Information Paper, International Energy Agency, Paris, France.
- Cabalu, H. (2010). "Indicators of Security of Natural Gas Supply in Asia", *Energy Policy*, 38/1, 218-225.
- Cherp, A. ve Jewell, J. (2014). "The Concept of Energy Security: Beyond the Four As", *Energy Policy*, 75, 415-421.
- Costantini, V., Gracceva, F., Markandya, A. ve Vicini, G. (2007). "Security of Energy Supply: Comparing Scenarios from a European Perspective", *Energy Policy*, 35/1, 210-226.
- Çalışkan, Ş. (2009). "Türkiye'nin Enerjide Dışa Bağımlılık ve Enerji Arz Güvenliği Sorunu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 297-310.
- Çukurçayır, M. A. ve Sağır, H. (2008), "Enerji Sorunu, Çevre ve Alternatif Enerji Kaynakları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 257-278.
- Deal, W. F. (2006). "Energy Perspectives: Another Look at Fossil Fuels", *The Technology Teacher*, 65/8, 10-14.
- Ertürk, O., Yıldırım, A., Uygur, E., Kuru, F. ve Kartaloğlu, E. (2006). "Enerji Kaynağı Olarak Hidrojen ve Temiz Enerjilerin AB Muktesebatı ve Uyum Sürecindeki Yeri", *10. Enerji Kongresi*, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, İstanbul, 337-345.
- Gnansounou, E. (2008). "Assessing the Energy Vulnerability: Case of Industrialised Countries", *Energy Policy*, 36/10, 3734-3744.
- Goncaloğlu, B. İ., Ertürk, F. ve Ekdal, A. (2000). "Termik Santrallerle Nükleer Santrallerin Çevresel Etki Değerlendirmesi Açısından Karşılaştırılması", *Ekoloji*, 9/34, 9-14.
- Gupta, E. (2008). "Oil Vulnerability Index of Oil-Importing Countries", *Energy Policy*, 36/3, 1195-1211.
- Jansen, J. C., van Arkel, W. G. ve Boots, M. G. (2004). *Designing Indicators of Long-Term Energy Supply Security*, ECN-C--04-007, Energy Research Centre of the Netherlands, <https://www.ecn.nl/publicaties/PdfFetch.aspx?nr=ECN-C--04-007>, (12.06.2018).
- Jewell, J. (2011). *The IEA Model of Short-Term Energy Security (MOSES): Primary Energy Sources and Secondary Fuels*, Working Paper, International Energy Agency Paris, France.
- Jewell, J., Cherp, A. ve Riahi, K. (2014). "Energy Security Under De-Carbonization Scenarios: An Assessment Framework and Evaluation Under Different Technology and Policy Choices", *Energy Policy*, 65, 743-760.
- Karaağaçlı, M. ve Erden, O. (2008). "Hedef Sıfır Yokoluş ve Kirlilik Açısından Sürdürülebilir Enerji-Çevre İlişkilerinde Eğitim ve Kamuoyu Bilinci Gereksinimi", *VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu*, Su Vakfı ve İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 121-130.
- Kaya, İ. S. (2012). "Uluslararası Enerji Politikalarına Bir Bakış: Türkiye Örneği", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 102, 269-288.

- Kendell, J. M. (1998). *Measures of Oil Import Dependence*, EIA Department of Energy, <http://www.eia.gov/oiaf/archive/issues98/oimport.html>, (12.06.2018).
- Köksal, B. ve Civan, A. (2010). "Nükleer Enerji Sahibi Olma Kararını Etkileyen Faktörler ve Türkiye için Tahminler", *Uluslararası İlişkiler*, 6/24, 117-140.
- Kruyt, B, van Vuuren, D. P., de Vries, H. J. M. ve Groenenberg, H. (2009). "Indicators for Energy Security", *Energy Policy*, 37/6, 2166-2181.
- Le Coq, C. ve Paltseva, E. (2009). "Measuring the Security of External Energy Supply in the European Union", *Energy Policy*, 37/11, 4474-4481.
- Martchamadol, J. ve Kumar, S. (2012). "Thailand's Energy Security Indicators", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16/8, 6103-6122.
- Park, S. R., Pandey, A. K., Tyagi, V. V. ve Tyagi, S. K. (2014). "Energy and Exergy Analysis of Typical Renewable Energy Systems", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 30, 105-123.
- Saatçioğlu, C. ve Küçükaksoy, İ. (2004). "Türkiye Ekonomisinin Enerji Yoğunluğu ve Önemli Enerji Taşıma Projelerinin Ekonomiye Etkisi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 20-40.
- Saygın, H., Küpeli, T., Küçükşahin, A. ve Demir, A. (2006). "Güvenlik Boyutunda Nükleer Enerjinin Sorunları ve Türkiye", *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2/3, 7-20.
- Scheepers, M., Seebregts, A., de Jong, J. ve Maters, H. (2007). *EU Standards for Energy Security of Supply: Updates on the Crisis Capability Index and the Supply/Demand Index Quantification for EU-27*, ECN-E-07-004/CIEP, Energy Research Centre of the Netherlands and Clingendael International Energy Programme, <https://www.ecn.nl/docs/library/report/2007/e07004.pdf>, (12.06.2018).
- Şimşek, N. (2012). "Türkiye'nin Enerji Kırılganlığı: Petrol ve Doğalgaz Güvenliği Politikası", *Stratejik Düşünce*, Mayıs, 85-91.
- Telatar, E. (1998). "Türkiye'de Enerji Sektörü", *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, (Ed: A. Şahinöz), Turhan Kitabevi, Ankara, 147-166.
- Umbach, F. (2010). "Global Energy Security and the Implications for the EU", *Energy Policy*, 38/3, 1229-1240.
- von Hirschhausen, C. ve Neumann, A. (2003). "Security of (Gas) Supply: Conceptual Issues, Contractual Arrangements, and the Current EU Situation", *INDES Workshop*, <https://www.ecn.nl/fileadmin/ecn/units/bs/INDES/indes-ch.pdf>, (12.6.2018).
- WEC(2008). *Europe's Vulnerability to Energy Crises*, https://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2012/10/PUB_Europes_Vulnerability_to_Energy_Crisis_2008-WEC.pdf, (12.6.2018).
- Yaşar, B. ve Eren, Ö. (2008). "Türkiye'de Tarım Sektöründe Kullanılan Petrodizelin Çevresel Etkileri ve Biyodizel Alternatifiyle Karşılaştırılması", *VII. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu*, Su Vakfı ve İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 83-90.
- Yücel, F. B. (1994). *Enerji Ekonomisi*, 1. Baskı, Febel Ltd. Şti, İstanbul.

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.09.2018 ✓Accepted/Kabul:03.12.2019

DOI: 10.30794/pausbed.456905

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kurtul, Z. (2020). "Yönetim Süreci Açısından Giysi Üretiminin Planlanması ve İskur Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 38, Denizli, s. 249-261.

YÖNETİM SÜRECİ AÇISINDAN GİYSİ ÜRETİMİNİN PLANLANMASI VE İSKUR ÖRNEĞİ

Zehra KURTUL*

Özet

Giyyim sanatını elde etmek için bu çalışmada bir hazır giyim işletmesiyle görüşülerek giysi üretimi planlama süreci hakkında genel bilgiler araştırılmıştır. Veriler bir hazır giyim işletmesiyle görüşme, gözlem, doküman incelemesi ve literatür taraması ile elde edilmiştir. Bu araştırmalar sonucunda hazır giyim işletmesinde giysi üretimi yapılırken planlama departmanının üretime katkısı, işleyişi, planlamanın üretim hızı, verimliliği ve ürün kalitesine etkisi incelenmiştir. Planlamanın üretime sağladığı katkılar açısından üretimde planlamanın gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Planlama, Üretim, Üretim planlama, Hazır giyim.*

THE PLANNING OF CLOTH PRODUCTION WITH REGARD TO MANAGEMENT PROCESS AND THE İSKUR CASE

Abstract

In order to obtain the art of clothing, in this study, a general information about planning process of garment production was researched by interviewing a garment producer. The data were obtained through interview, observation, document review and literature review with a garment company. As a result of these researches, the planning department's contribution, to production, functioning, production speed of the planning, productivity and product quality was examined when the garment production was carried out in ready-to-wear business. The need for planning in production has been reached as the conclusion planning contribution to production.

Key words: *Planning, Production, Production planning, Appare*

1.GİRİŞ

Doğduğumuz andan itibaren ihtiyaç duyduğumuz, önceleri örtünmek, vücudumuzu dış etkenlerden korumak amaçlı kullanılan giyim; sonraları daha güzel görünmek, din, cinsiyet, sosyal çevre ve modayla birlikte büyük bir akım haline gelmiştir.

Sezer ve Kayaoğlu'nun tanımına göre giyim, soğuktan korunmak, giyene dekoratif bir özellik vermek ve onu belirli bir sosyal- ekonomik topluluğa bağlı olduğunu belirtmek için kumaş ve benzeri maddelerden yapılan, vücudun örtülmesi için kullanılan eşyalardır. İlk zamanlar sadece örtünme amacıyla kullanılan giyim eşyaları daha sonraları kültürlerin kaynaşması, insanların alım güçlerinin artması ve moda gibi etkenler sayesinde çeşitlenmiş

*Öğr. Gör., İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu Moda Tasarım Prgramı , İZMİR.
e-posta: zehra.kurtul@kavram.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-3498-5763)

ve birçok sanayi kolunun gelişmesine ön ayak olmuştur (Sezer ve Kayaoğlu,2006:5). Giysiye talebin artmasıyla birlikte talebi karşılamak için birçok hazır giyim sanayi işletmeleri kurulmuştur.

Hazır giyim sektörü imalat sanayi içerisinde toplam üretim değeri istihdam olanakları dış ticaretteki pazar payları bakımından önemli ve hassas bir sektör konumundadır. Lif elde edilmesinden giysi üretimine kadar toplam yedi süreç geçiren tekstil endüstrisi içerisinde giyim üretimi beşinci süreci oluşturmaktadır (Çakar,1996:i). Bunlar sırasıyla lif üretimi, dokuma-örgü, kumaş üretimi, boyama-son işlemler, giyim üretimi, satış, tüketim diye sıralanmaktadır (Çakar,1996:1).

Hazır giyim, insanların giysi ihtiyaçlarını seri üretimle karşılayan, prova ile zaman kaybetmeden çok kolay, ucuz ve hızlı giyim elde etme olanağı sağlayan bir sanayi dalıdır. Hazır giyim işletmeleri 3-4 kişinin çalıştığı küçük atölyeler yanında, işçi sayısı 2500'ü geçen büyük işletmeler olarak da üretim yapmaktadır. Hazır giyim, istatistik verilerden yararlanılarak bulunan, ortalama ölçüler esas alınarak seri halde üretilen ve alıcının ölçülerine göre satılan giyim eşyalarının tümünü kapsamaktadır. Ayrıca moda akımını üzerinde taşıyan kısmen ucuz ve kolay bir giyim şeklidir (Bayraktar,1988:5).

Zamanla ürün seçeneklerinin artması, model uygulamalarının çoğalması ve kişinin giysi seçiminde çok fazla seçeneğe sahip olmasıyla birlikte fabrikasyon üretim zorunluluk haline gelmiştir. Bu seçenekleri oluşturmak için fabrikasyon üretiminde üretim planlamasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Üretim planlamasının amacı üretim sürecinde yapılmakta olan faaliyetleri minimum maliyetle gerçekleştirerek ve zamanında üretim yaparak tüketici taleplerini karşılamaktır.

Üretim faaliyetlerinin önceden planlanması, hem üretim tesisinin olanaklarını amaçlar doğrultusunda üretime hazır halde bulundurmaya ve verimli kullanabilmeye hem de pazarın isteklerini zamanında teslim edebilecek şekilde işlerin organize edilmesini sağlar. Üretim planlanması pazardan elde edilecek bilgilere göre değişiklik göstermektedir ve bu değişikliklere karşı üretim planlama gerekli önlemleri kısa zamanda alabilmelidir. Dolayısıyla talep tahminleri üretim planlamanın başlangıç noktasıdır. Tahminlerde yanılmalar olabilir, yeter ki sapmalar planları geçersiz kılmasın (Yamak,2004:193).

Bu çalışmada konumuzun örnekleme olan İskur işletmesinin üretim planlama departmanının hazır giyim üretimi içerisinde işleyişini inceleyerek işletmeye sağladığı katkıları ön plana çıkarmak, üretim planlamanın olmadığı birçok hazır giyim işletmelerine kaynak oluşturmak, konfeksiyonda üretim planlamanın önemini ortaya çıkarmak ve konfeksiyonda üretim planlamanın nasıl uygulandığını gösterir bir belge oluşturmak amaçlanmıştır.

Birçok alanda üretim planlaması üzerine çalışmalar olmasına rağmen konfeksiyon, hazır giyim, giyim üretimleri üzerine çalışmaların yok denecek kadar az olduğu görülmektedir bu nedenle bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Yapılan bu çalışma toplam 260 katılımcı ile yürütülmüştür. Katılımcılardan 120 kişisi dikim üretim sahasında 140 kişisi de pazarlama, planlama, yönetim departmanlarında çalışan hazır giyim işletmesinin üretim planlama departmanı incelenmiştir.

İşletmede düz dikiş makinesi, overlok makinesi, reçme makinesi, ilik-düğme ve pres makineleri mevcuttur. İşletme bayan erkek alt üst giyimi (tshirt, etek, atlet, pantolon, eşofman takımı) üretmektedir. İşletmenin günlük üretim kapasitesi 6000-10.000 adet arasında değişmektedir. İşletmede uygulanan üretim sistemleri seri üretim (az çeşit çok miktar), partımalı üretim (birkaç çeşit orta miktar), ferdi üretim (çok çeşit az miktar)dir. Şu an piyasa şartlarından ötürü daha çok ferdi üretim uygulanmaktadır. Haute-coutre ve diğer üretim sistemleri uygulanmamaktadır. İşletmede üretim sadece yaz dönemi, kış dönemi ve özel kreasyon hazırlama sürecinde değil, yıl boyunca üretim devam etmektedir. Üretimin hedef kitlesi %40 ihracat, %60 iç piyasa, bazı zamanlarda da %50 ihracat %50 iç piyasa olarak değişiklik göstermektedir.

Üretimde en önemli fonksiyon planlamadır. Çünkü her faaliyet önce dikkatli bir şekilde yapılacak planlama ile başlamaktadır. Her planlama, yapılacak faaliyetlerin erişmek veya ulaşmak istediği arzu edilen durumu gerçekleştirmeye yöneliktir. Diğer bir deyimle, erişilmek istenen durum yönetim dilinde amaç veya hedef olarak

ifade edilmektedir. Şu halde, her planın mutlaka kapsadığı bir veya bir takım amaç ya da hedefler mevcuttur (Eren,2003:167).

Kötü veya hatalı bir üretim planlaması üretimden kaynaklı hatalara yol açmakla birlikte fazla stok bulundurmaya, stoklama maliyetlerinin artmasına, tüketici isteklerinin karşılanamamasına yol açabilir ve verimlilik azalır. Bu nedenle üretimin her aşamasında iyi bir üretim planlaması yapmak önem taşımaktadır.

2. METOD (YÖNTEM)

Dokumadan denim kumaşa, boyadan hazır giyime kadar tekstil sektörünün her alanında faaliyet gösteren, Türkiye'nin en büyük 500 firması arasında yer alan, entegre bir tesis olan, İSKUR konfeksiyonun üretim planlaması bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırma yöntemi yapılandırılmış görüşme tekniğidir. İşletmenin üretim planlaması hakkında bilgi almak amacıyla planlama müdürü Murat Kükrem ile yüz yüze görüşme yapılmıştır.

3.TARTIŞMA

Tekstil ve çoğu sektörlere yönelik üretim planlama çalışması üzerine birçok araştırma olmasına rağmen hazır giyim, giyim, konfeksiyon üretimi planlamaları hakkındaki çalışmaların sayısı oldukça azdır.

"Hazır Giyim Üretiminde İş Etüdü" adlı çalışmada iş etüdü tekniklerinden olan iş akımı şemasıyla; mevcut yöntem ve çalışmada uygulanmış olan yöntem karşılaştırılarak, etek dikimi konusunda zaman etüdü yapılmış ve etek dikimi için gerekli standart zamanların hesaplaması amaçlanmıştır. Etüdü yapılan eteklerin; model çeşitliliği göstermesi nedeniyle ortak öğelerinin oldukça az olduğu görülmüştür. Bu ortak öğelerin etüde katılmasını önleyerek, zamandan ve emekten ekonomi sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır (Başarer, 1989: iv).

Üretim planlaması üzerine yapılan birçok çalışma sonucunda olduğu gibi Yönetim Süreci Açısından Giysi Üretiminin Planlanması ve İskur Örneği çalışmasında da giysi üretiminin planlanması verimliliğin artmasına, zaman tasarrufu sağlanmasına, maliyetin düşmesine, üretimde hata oranının azalmasına, teknolojik imkânlardan, makine ve insan gücü olanaklarından en üst düzeyde yararlanabilmeyi sağlamaktadır.

3.ÜRETİM

İnsan ihtiyaçlarının tabiat tarafından eksiksiz olarak karşılanamaması üretimi zorunlu kılmaktadır. Kaynaklar çok çeşitli ve ayrı yerlerde bulunduğundan, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu kaynakların toplanması ve bir değiştirme sürecine tabi tutulması gerekmektedir (Dinçer ve Fidan, 1998:5). Bu da üretimi, yaşamın sürdürülebilmesi için zorunlu hale getirmiştir.

Üretim, insan gereksinmelerinin doğa tarafından tam olarak karşılanmaması sonucu ortaya çıkan beşeri bir faaliyettir. İnsanın, yaşamak için doğanın kendisine verdikleri ile yetinmesi durumunda herhangi bir üretim faaliyetinden söz edilemez. İlkel toplumlarda üretim faaliyetine rastlamak pek mümkün değildir. Dolayısıyla üretimin, insanoğlunun uygarlık yolunda ilk adımları atmaya başladığı tarihe kadar uzanan bir geçmişi olduğu söylenebilir (Kobu, 1996: 2). Üretim, gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların verimlilik ve üretkenliklerinin göstergesidir. Uygarlığın simgesi olan üretim, geçmişten günümüze kadar toplumların gelişmişlik düzeyi ile doğru orantılı olarak ilerlediği görülmektedir.

Üretim yönetimi ise, üretimle ilgili faaliyetleri etkili ve verimli bir şekilde organize ederek işletme amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik tüm faaliyetleri içermektedir (Dinçer ve Fidan, 2009: 29).

Üretim yönetimi üretim sürecinin izlenmesine katılan tüm faaliyetlerin tam koordinasyonunu içerir. Koordinasyon tüm üretim süreçlerinin sağlanması için önemlidir, çünkü bu eşgüdümü korumak ve üretim kapasitelerinin planlandığı gibi kullanılmasını sağlamak için imalat sürecinin izlenmesi gereklidir. Böylece, Üretim yönetimi, 'Ne', 'Ne Zaman' ve 'Nerede' üretileceğini ve şunları içermektedir:

- Üretim planlaması,

- Üretim faaliyetlerinin zamanlaması
- Üretim kapasitesi ve satışları içeren üretim izleme ve satın alma (Gersak, 2013:209).

3.1. Üretim Planlama

Günümüzde üretim yönetiminde, planlama fonksiyonunun önemi her geçen gün artmaktadır. Gerçekten planlama, yönetimin tümü değilse bile onun en önemli yönünü oluşturur. Planlama, işletmede ne yapılacağını önceden kararlaştırılması veya neyin ne zaman, nerede ve kim tarafından yapılacağını önceden belirlenmesi süreci şeklinde ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle, planlama; kaynakların en etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi amacıyla, işletmenin gelecekte ulaşması gereken amaçlarını çeşitli seçenekler arasından seçim yaparak saptaması ve işletme içi çalışmaları da seçilmiş olan amaca en etkili olarak ulaşmayı sağlayacak en etkili biçimde düzenlenmesi işlemidir (Şimşek, 2002:207-208).

Planlama Safhaları ise; amaçların belirlenmesi, amaçlara ulaştıracak varsayımların belirlenmesi, alternatiflerin karşılaştırılması ve alternatiflerin arasından en uygun görülenin seçilmesidir (Dinçer ve Fidan, 2009:154).

Genel olarak hazır giyim imalatı sırasıyla model ve kalıp hazırlama, pastal çizimi, kesim, dikim, temizleme, ütü, kalite kontrol ve ambalajlama şeklindeki üretim sürecini takip etmektedir (Öngüt, 2007: 10).

Üretim planlama, herhangi bir imalat biriminin ayrılmaz parçalarından biridir. Proses karmaşıklıkları, istenilen ürünün üretiminde yer alan proses sayısına bağlı olarak değişiklik gösterir. Küreselleşme ile birlikte, uluslararası sınırlar işi yürütürken bir caydırıcı olmadığı için kaynak süreci karmaşık hale gelmiştir. Üretim planlaması dinamik bir niteliğe sahiptir ve şartlardaki değişikliklere göre değiştirilmelidir. İlk planlama sırasında algılanan, planlama parametrelerden herhangi bir sapma yani makine arızası, hammadde değişimi, talep değişikliği, ihtiyaç değişikliği vb. plan değişikliğine neden olur (Sarkar,2015). Planlama yapılırken olası ihtimaller de göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.

Üretim planlaması uzun vade, orta ve kısa vadede yapılır. Uzun vadeli planlama, kapasite eklemelerinin kısa sürede yapılamadığı sermaye yoğun endüstrilerde (çimento, gübre vb.) önemlidir. Orta vadede planlama kaynağın optimum şekilde kullanılması ile mevcut tesisten nasıl talebin karşılanabileceğini değerlendirmek için 2 yıl öncesine kadar yapılır. Kısa vadeli planlama, planların uygulanacağı günden güne yapılan faaliyetler ve etkin izleme sırasında düzeltici önlemler alınması ile ilgilidir (Sarkar,2015).

Üretim planlamasında planlanan süre tür, miktar ve programlara göre satış planıyla ilişkilendirilir. Üretim planlaması gün hafta veya bütün mevsimi göz önüne alabilir. Bu tür üretim planlaması neyin üretileceğini, üretileceği miktarı ve üretmek için gerekli zamanı belirleyecek doğru ve dengeli bir üretim planına bağlıdır (Gersak, 2013:213).

Üretim yönetimi planlama ve yönetme, imalat ve montaj, kapasite planlama ve zamanlama, hem de üretim izleme ve kontrol faaliyetlerini kapsamaktadır. Üretim yönetimi gerçekleştirmek, bir sipariş için gerekli tüm faaliyetleri ve yeterli üretim sonuçlarına dayalı planlama eylemlerini içerir. Bu bir yandan hedef satış arasındaki ilişkiyi diğer yandan da mevcut kapasitenin aydan aya değişimini göstermektedir. Bu nedenle hedef satış hacimlerini mevcut üretim kapasitesiyle eşleştirmek gerekmektedir. Hedef satış hacimleriyle mevcut üretim kapasitesi arasında uyum sağlayabilmek operasyonel bir üretim planı gerektirir. Temel amaçları iş gücünün sürekli kullanımı malzeme ve işleme ekipman maliyetini en aza indirmek için üretim akış planı ile operasyonel mantıklı planları vardır. Düzgün üretim akışı sağlamak için gerekli olan zamanında ürünü göndermektir (Chase, jacobs, ve Aquilano, 2005:11).

Konfeksiyon üretiminde üretim planlama ve üretim kontrolünde karşılaşılan çeşitli güçlükler vardır. Bunlar;

1. Hammadde ve kaynak onayında gecikme
2. Numune onayında gecikme
3. Üretim gecikmesi

4. Yanlış verilerin kaydedilmesi ve iletilmesi
5. Son QA incelemesinde başarısız olma (Sarkar, 2015)

Üretim planlamasının amacı; önceden belirlenen bir plana göre üretilen malların müşteriye ya da stok deposuna teslimine kadar sürdürülen faaliyetlerin toplamı ve düzenlenmesidir (Taykut, 1982: 11).

4.BULGULAR

İncelenen İSKUR Konfeksiyon işletmesinde hangi ürünün üretileceğini belirlemede moda, hammadde, ihracat yapılan ülke, tüketici istekleri, fiyat ve piyasa şartları etkili olmaktadır. Üretim miktarları gelen siparişlere yönelik yapılmaktadır. İşletme malzeme ihtiyaçları üretime başlamadan önce ya da üretim süresince malzeme deposundaki sayıma göre malzeme alımını gerçekleştirilmektedir.

Üretim kapasitesinin aşıldığı durumlarda fasonculardan yardım alınarak fasonculara üretim yaptırılmaktadır. Üretim sürecinde mamul madde stoku bulundurulmayıp, entegre bir tesis olduğu için müşterinin isteği doğrultusunda boyama renklendirme işlemi yapılabildiğinden, ham stok bulundurulmaktadır.

Üretilecek ürünler siparişe yönelik değişiklik göstermektedir. Üretim sürecinde uygulanan yol işlerin makinaya geliş şekli, makine cinsleri, işlem sıraları önceden planlanmıştır. Üretim hızını arttırmak için birbirine yakın işlemler arka arkaya sıralanmıştır. İşletmede her işlem için işlem listeleri hazırlanmaktadır. Baskı, nakış, dikiş işlemlerinin her biri için ayrı yerleşim planı yapılmaktadır. Modele göre işlem önceliği değişebilmektedir. Üretimin tüm aşamalarında iş ve zaman etüdü teknikleri uygulanmaktadır. Tüm planlama işlemlerinde üretim planlama çalışmalarını yapan eleman bulundurulmaktadır.

Tablo 1’de İskur Konfeksiyon model süre tespit raporu bulunmaktadır.

Tablo: 1 Model Süre Tespit Raporu

MODEL SÜRE TESPİT RAPORU																
Talep Eden:	1264	Hedef 100%		SÜRE		MAKİNE CİNSİ		HEDEF OPERATÖR		GERÇEK OPERATÖR		SAATLİK HEDEF		GÜNLÜK HEDEF		BİRLEŞEK İŞLEMLER
Hazırlayan :	1012	Hedef 80%		SÜRE		MAKİNE CİNSİ		HEDEF OPERATÖR		GERÇEK OPERATÖR		SAATLİK HEDEF		GÜNLÜK HEDEF		BİRLEŞEK İŞLEMLER
Tarihi:20.10.2014	64	Operatör adedi		SÜRE		MAKİNE CİNSİ		HEDEF OPERATÖR		GERÇEK OPERATÖR		SAATLİK HEDEF		GÜNLÜK HEDEF		BİRLEŞEK İŞLEMLER
MÜŞTERİ:	27,33	Model Süresi		SÜRE		MAKİNE CİNSİ		HEDEF OPERATÖR		GERÇEK OPERATÖR		SAATLİK HEDEF		GÜNLÜK HEDEF		BİRLEŞEK İŞLEMLER
Model Tanımı:																
Order No:		Sipariş Adedi		SÜRE		MAKİNE CİNSİ		HEDEF OPERATÖR		GERÇEK OPERATÖR		SAATLİK HEDEF		GÜNLÜK HEDEF		BİRLEŞEK İŞLEMLER
NO	OPERASYON	MAKİNE CİNSİ	SÜRE	MAKİNE ADEDİ	HEDEF OPERATÖR	GERÇEK OPERATÖR	SAATLİK HEDEF	GÜNLÜK HEDEF	BİRLEŞEK İŞLEMLER							
1	ARKA CONTA MONTAJ		40		1,56	2,00	180	1620								
2	ÜZERİ ÇİMA		40		1,56	2,00	180	1620								
3	ARKA AĞ ÇATMA		30		1,17	1,00	120	1080								
4	ÖN J DİKİSİ		28		1,09	1,00	129	1157								
5	ÖN AĞ ÇATMA		32		1,25	1,00	113	1013								
6	CEP AGZI BANT ÜTÜ KIRIMI		40		1,56	2,00	180	1620								
7	CEP TORBASI MONTAJ		60		2,34	2,00	120	1080								
8	CEP TORBASI OVERLOK		60		2,34	2,00	120	1080								
9	CEP KENARI ÇİMA		50		1,95	2,00	144	1296								
10	CEP AĞZI BANT MONTAJ		60		2,34	2,00	120	1080								
11	ÖN DİZ PARÇA MONTAJ		60		2,34	2,00	120	1080								
12	YAN ÇATMA		60		2,34	2,00	120	1080								
13	İÇ PAÇA ÇATIMI		60		2,34	2,00	120	1080								
14	LASTİK İŞARET+KESME		24		0,94	1,00	150	1350								
15	LASTİK İÇ DİKİŞ		28		1,09	1,00	129	1157								
16	LASTİK TAKMA		70		2,73	3,00	154	1389								
17	PAÇA BANT İÇ DİKİŞ+ÇEVİRME		70		2,73	3,00	154	1389								
18	BANT MONTAJ		70		2,73	3,00	154	1389								
19	KEMER ÜTÜ KIRIMI		28		1,09	1,00	129	1157								

20	KEMER İÇ DİKİŞ+ÇEVİRME		28		1,09	1,00	129	1157
21	LASTİK BUHAR VERME		18		0,70	1,00	200	1800
22	LASTİK İŞARET+KESME		22		0,86	1,00	164	1473
23	LASTİK İÇ DİKİŞ		24		0,94	1,00	150	1350
24	KEMERE KUŞ GOZU MONTAJ		35		1,37	1,00	103	926
25	KORDONET TAKMA		65		2,54	2,00	111	997
26	UÇ PUNTERİZ		60		2,34	2,00	120	1080
27	KEMERE LASTİK TAKMA		70		2,73	3,00	154	1389
28	KEMER İŞARET		50		1,95	2,00	144	1296
29	KEMER ÜSTÜ DAR İĞNE		70		2,73	3,00	154	1389
30	KEMER MONTAJ		70		2,73	3,00	154	1389
31	ETİKET İŞARET+MONTAJ		28		1,09	1,00	129	1157
32	İP TEMİZLEME		25		0,98	1,00	144	1296
33	ÖN KONTROL		70		2,73	3,00	154	1389
34	ÜTÜ		70		2,73	3,00	154	1389
35	SON KONTROL		25		0,98	1,00	144	1296
#BAŞVI	SAĞ TARAF FERMUAR DİKME	DÜZ	25	1	0,98	1,00	144	1296
DİKİM VE KALİTE KONTROL		MODEL SÜRESİ TOPLAMI	27,33	#BAŞVI	64,00	64,00		
			80%	34,17				

Hedef 100%: Günlük %100 performans ile alınabilecek adet sayısını belirtmektedir.

Hedef %80: Günlük %80 performans ile alınabilecek adet sayısını belirtmektedir.

Operatör adedi: İlgili bantta kullanılması gereken eleman sayısıdır.

Model Süresi: %100 ile hesaplanmış model dakikasıdır.

Operasyon: Yapılan operasyonun adıdır.

Süre: İşletmede operatörlerden kronometre ile alınan değer ortalamasıdır.

Makine Adedi: Uygulanacak işlemde kullanılacak makine sayısıdır.

Hedef Operatör: İşin toplam dakikasını ilgili işlem dakikasına bölündüğünde bu operasyon için kullanılması gereken eleman adedine ulaşılmaktadır. Bu operasyon için örneğin 1 kişi çalıştırılırsa bant verimsiz olmaktadır. 2 kişi çalıştırılırsa da öndeki operasyonda yığılma görülmektedir. Bunu dengelemek için elemanı bir sonraki operasyonda da gün içerisinde çalıştırılması gerekmektedir.

Saatlik hedef: Operasyonu yapan elemanın saatte alması gereken sayıdır.

80%: Kişilerin günlük performansı %80 üzerinden değerlendirilmiştir. %80 üzeri çalışma işletmenin kar elde ettiğini göstermektedir. Bu genel bir araştırma olup, kişilerin günlük çalışmalarıyla değerlendirmeye alınmış ve wc, ilgisizlik, sıkılma gibi değişkenlerden ötürü kişi kendini en iyi şartlarda %80'lik dilimde işine verebildiği tespit edilmiştir.

34,17: %80 ile modelin dakikası: 34 ve 17 dakikada 1 adet ürün çıktığını ifade etmektedir.

Bu raporda yapılacak her bir işlem ne kadar sürede gerçekleştirildiği hesaplanmıştır. Tablo 1'e göre arka conta montaj işlemi, 40 saniyede 2 operatörle, çıma işlemi 40 saniyede 2 operatörle, arka ağ çatma işlemi 30 saniyede 1 operatörle, ön j dikişi 28 saniyede 1 operatörle, ön ağ çatma işlemi 32 saniyede 1 operatörle, cep ağzı bant ütü kırımı 40 saniyede 2 operatörle, cep torbası montaj işlemi 60 saniyede 2 operatörle, cep torbası overlok çekimi 60 saniyede 2 operatörle, cep kenarı çıma işlemi 50 saniyede 2 operatörle, cep ağzı bant montaj işlemi 60 saniyede 2 operatörle, ön diz parça 60 saniyede 2 operatörle, yan çatma 60 saniyede 2 operatörle, iç paça çatımı 60 saniyede 2 operatörle, lastik işaret+kesme 24 saniyede 1 operatörle, lastik iç dikiş 28 saniyede 1 operatörle, lastik takma 70 saniyede 3 operatör, paça bant iç dikiş+çevirme 70 saniyede 3 operatörle, bant montaj 70 saniyede 3 operatör, kemer ütü kırımı 28 saniyede 1 operatörle, kemer iç dikiş+ çevirme 28 saniyede 1 operatörle, lastik buhar verme 18 saniyede 1 operatörle, lastik işaret +kesme 22 saniyede 1 operatörle, lastik iç dikiş 24 saniyede 1 operatörle, kemere kuş gözü montaj 35 saniyede 1 operatörle, kordonet takma işlemi 65 saniyede 2 operatörle, uç punteriz 60 saniyede 2 operatörle, kemere lastik takma 70 saniyede 3 operatörle, kemer işaret 50 saniyede 2 operatörle, kemer montaj 60 saniyede 3 operatörle, etiket işaret+montaj 28 saniyede 1 operatörle, ip temizleme 25 saniyede 1 operatörle, ön kontrol 70 saniyede 3 operatörle, ütü 70 saniyede 3 operatörle, son kontrol 25 saniyede 1 operatörle, sağ tarafa fermuar dikme işlemini 25 saniyede 1 operatörle gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu işletmede 3 aylık sürenin planlaması önceden yapılmaktadır. Satışın az olduğu dönemlerde de en az 1 aylık sürede ne kadar ürünün mamul edileceği planlanmaktadır. İşletme planlama için kendilerinin kurmuş olduğu Imor yazılımını kullanmaktadır. Günlük ne kadar üretim yapılacağı, pazarlamacının ne istediği ve alınan siparişler bu program üzerinde belirtilmektedir.

Tablo 2 Imor yazılımıyla oluşturulmuştur. (Imor yazılımındaki tablo Microsoft Word'e dönüştürülmüştür).

Tablo:2 İmor Yazılımındaki Üretim Planlama Tablosu

İhat	Musteri	Model	Model no	Order No	Renk	Nakıs	Baskı	Kesim %	Ham Termin	Dik Dk.	Elm. Say.	Ü. Giriş	Sip. Adedi	Pl kes.	Kes. Ad.	kpst	sure	dgun	dbas	dik bit	fcik	İst Teslim
MODEL BANDI	S Oliver	Erkek Polo T-shirt	3P.70135.5394	95625315-1	35D5-35D6	yok	var	5		15	15	Fri 09.12.16	227	238	262	540	0,44	0,6 d	Mon 12.12.16	Mon 23.12.16	Fri 23.12.16	Mon 26.12.16
MODEL BANDI	S Oliver	Erkek T-shirt	3P.701.31.5431	95625315-2	35D5-99D5	yok	var	5		15	15	Fri 09.12.16	381	400	390	540	0,74	0,6 d	Mon 12.12.16	Tue 13.12.16	Fri 23.12.16	Mon 26.12.16
MODEL BANDI	S Oliver	Erkek Kapşonlu sweatshirt	3P.701.43.6464	95625315	35D5	yok	var	5		15	15	Sat 10.12.16	125	131	105	540	0,24	0,6 d	Tue 13.12.16	Wed 14.12.16	Fri 23.12.16	Mon 26.12.16
MODEL BANDI	S Oliver	Erkek T-shirt	3P.702.31.5607	95627559	3 renk	yok	var	5		8	15	Sun 11.12.16	350	367	0	1012	0,36	0,5 d	Wed 14.12.16	Wed 14.12.16	Mon 15.02.16	Wed 01.02.17
MODEL BANDI	S Oliver	Erkek T-shirt	3P.702.32.5776	95627559-1	2 renk	yok	var	5		8	15	Sun 11.12.16	150	157	0	1012	0,16	0,25 d	Wed 14.12.16	Wed 14.12.16	Mon 15.02.16	Wed 01.02.17

Tablo 2'nin açıklamasına göre;

Hat: Ürünün hangi bantta üretileceği belirtilmiştir.

Müşteri: Üretim yapılacak marka adı girilmiştir.

Model: Model hakkında bilgi verilmiştir.

Order Numarası: Müşterinin bildirmiş olduğu model numarası belirtilmiştir.

Renk: Üretilecek ürünlere renk numarası verilmiş ve verilen numaralar bu sütunda belirtilmiştir.

Nakış: Mamul olacak ürünün üzerinde nakış işlemi uygulanmışsa "var", nakış işlemi uygulanmamışsa "yok" şeklinde girilmiştir.

Baskı: Mamul olacak ürünün üzerinde baskı işlemi uygulanmışsa "var", baskı işlemi uygulanmamışsa "yok" şeklinde girilmiştir.

Kesim %: Üretilecek ürün miktarından ne kadar fazla ürün üretildiğinin belirtildiği kısımdır. Örneğin bir ürün 100 adet talep edildiye 105 ürün üretilir. Mamul üründe herhangi bir hata olduğu takdirde hatasız ürünle değiştirilir.

Ham Termik: Ham kumaşın hazır olmadığı durumlarda ne kadar sürede kumaşın gönderileceğine dair bilginin yer aldığı bölümdür.

Dikiş dakikası: Dikim işleminin ne kadar sürede dikildiği belirtilmektedir.

Eleman Sayısı: Dikiş dikme işlemini gerçekleştirecek olan eleman sayısı yazılmıştır.

Üretim Giriş: Kesime baskıya başlanması gereken tarih belirtilmiştir.

Sipariş Adedi: Müşterinin istediği sipariş miktarıdır.

Planlanan Kesim: %kesim adedinin eklenmiş halidir.

Kesim Adedi: Güncel kesim sayısıdır.

Kapasite: Bandın günlük kapasite değerleri girilmiştir. Günlük kapasite değerleri eleman sayısına göre değişiklik göstermektedir.

Süre: Her ürün üretimi için verilen süre miktarıdır ve işin zorluğuna göre süre miktarı değişmektedir.

Dgün: Hazırlık süresi, el alışkanlığı için normal süre üzerine elin yatkınlık kazanma süresinin eklenmesidir.

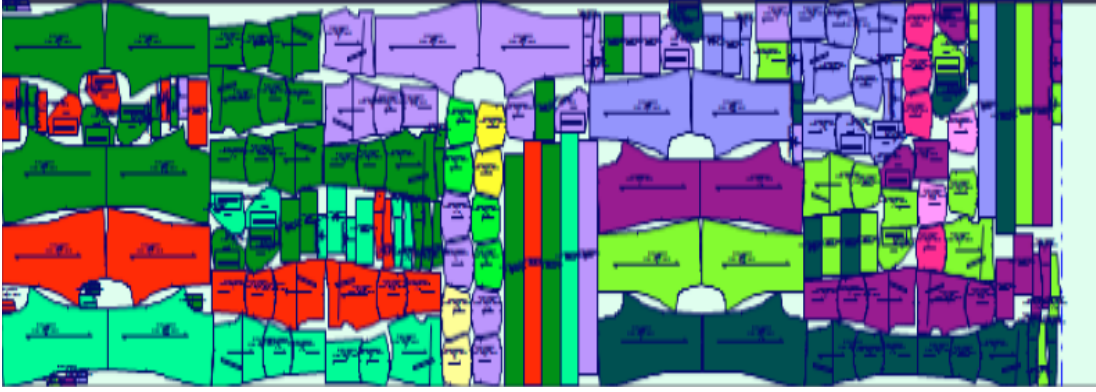
Dbas.: Dikim işleminin başlanma tarihidir.

Dik. Bit.: Dikiş bitim işleminin dgün süresinin de eklendiği girilmiştir.

Fcik.: Fabrikadan ürünün sevkiyat işleminin başladığı tarihtir.

İst. Teslim: Ürünün müşteriye teslim edilme tarihi belirtilmiştir.

Tablo 2'den de anlaşıldığı gibi işletmede bütün aşamaların planlandığı görülmektedir.

Resim 1: Pastal Resmi

İşletmede bilgisayarlı kalıp çıkartma programı olarak lectra sistemi kullanılmaktadır. Bu program sayesinde resim 1’de görüldüğü gibi kalıpların kumaşa yerleşme planı önceden görülebilmektedir. Kalıpları düz boy ipliğine göre kumaşa yerleştirirken kumaşta boş yer kalmaması kumaş sarfiyatının az olmasına ve pastal yerleşim planının verimlilik oranının yükselmesini sağlamaktadır. Kalıpların kumaşa yerleştirilmede verimlilik oranı %80 ve üzeri olduğunda verimlilik oranının uygun olduğu düşünülmektedir.

Bir kumaşın eni genellikle 140-150 cm olarak değişmektedir. Ancak bu işletme verimlilik oranını daha da yükseltmek için modele göre 175 cm enine kadar kumaş üretimi yapmaktadır. Bu sayede kalıpların kumaşa yerleştirilmesindeki verimlilik oranı daha da arttırılmaya çalışılmaktadır.

5.SONUÇ ve ÖNERİLER

Fabrikasyon üretim şekillerinden biri olan hazır giyim işletmesinde yapılan görüşme, gözlem ve literatür taramaları sonucunda üretim ve planlamanın ayrı düşünülmemeyeceği kanısına ulaşılmıştır. Her yapılacak işlemin ayrı ayrı planlanması, üretimde meydana gelecek aksaklıkların öngörülmesi sonucunda herhangi bir sorun oluşmadan çözümlenmesini sağlamaktadır.

Üretimde planlama yapılırken işletmenin karının en büyük yapabileceği veya maliyetini en aza indireceği üretim planları yapılmaya çalışılmaktadır. İyi bir giysi üretim yönetimi planlaması yeterli eleman sayısı ile daha kısa sürede daha çok ürünün hatasız bir şekilde üretilmesiyle sağlanmaktadır. Bu işlemi yapabilmek için her aşamanın süre hesaplanmasından, hammadde stokundan, işinde kalifiye uzman elemanlar çalıştırmakla birlikte ürünün üretilmesi aşamasındaki işlem sıralarına kadar ayrıntılı bir şekilde planlaması gerekmektedir. İyi bir planlama yapıldığı takdirde üretilecek her bir ürünün nereyi, ne kadar sürede, kaç elemanla yapılacağını ve işlem sıralarının önceden belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma yapılırken üretimde planlama işleminin doğru şekilde organize edilmiş bir işletmenin örnek olarak seçilmiş olması giysi üretiminde planlamanın önemini vurgulamak açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle örnek işletme seçiminde üretimde planlama sistemi iyi oturtulmuş bir işletme seçilmeye çalışılmıştır.

Konumuza örneklem olarak alınan İskur Konfeksiyon İşletmesinde üretimin her aşamasında süre hesaplamasının yapılmasıyla birlikte her yeni yapılacak işleme başlarken bu uygulama işlemini gerçekleştirecek elemanın el alışkanlığını kazanması için de ek süre hesabının yapılması üretim süresinden kaynaklanacak hataları yok etmektedir. Bu sayede müşteriye mamul ürünün teslim tarihinde gecikme durumu söz konusu olmadığından müşteri memnuniyetinin kazanılması sağlanmıştır. Ürün müşterinin istediği tarihe yetiştirilemediği takdirde mesai yapılması gerekmektedir. Mesai yapılması durumunda da üretimde çalışan işçinin verimliliği düşmekte, çalışma süresinden daha fazla çalıştığı için yapılan işin niteliği, kalitesi düşmekle birlikte işletme tarafından çalıştığı gün ücretinin 1,5 katı ödendiği için işletmeyi maddi ve manevi kayba uğratmaktadır. Bu nedenle yapılacak işin hesaplanıp planlı bir şekilde ilerlemesi, işletme açısından çok önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İşletme İŞKUR'dan eleman talebinde bulunup 6 ay deneme süresince elemanlarına kendileri eğitim vererek başarılı olanları istihdam etmektedir. İşinde eğitim alıp başarılı elemanlarla çalışmak da üretimde hata payını düşürülmesi ve hatalı bir işlem gerçekleştirildiğinde çalışan tarafından fark edilip anında müdahale edilmesini sağlamaktadır.

İşletmede her modele göre işlem sırası değişmektedir. Birbirine benzer işlemler arka arkaya sıralanmaktadır. Bu durum sayesinde işlemlerin uygulanış şekli serilik kazanmaktadır. Ayrıca baskı, nakış, dikiş işlemlerinin her biri için ayrı ayrı yerleşim planının sağlanmış olması da üretimde verimliliği arttırmış ve daha kısa sürede ürün üretimi gerçekleşmesini sağlamıştır.

Hazır giyim işletmelerinde uygun planlama periyodlarının seçilmesi, uygun ürün (model) gruplarının oluşturulması, teknolojik olanaklar, makine ve insan gücü kapasitesi gibi üretim kriterlerinin önceden belirlenip duruma uygun üretim planlaması uygulanmalıdır. Siparişe göre üretim planlaması, malzeme planlaması, numune üretimi zaman saptaması yapılmalıdır. Üretim sistemlerinin faaliyet yoğunluğu, model farklılıklarının fazla olması karmaşıklığa neden olmaması için işletme içi faaliyetlerin koordinasyonu sağlanmalıdır.

Hizmet, kalite ve fiyat rekabetinin artması, işletmenin ekonomik düzeyde çalışmasını sağlamak, malzeme makine ve insan gücü kayıplarını minimum düzeye indirmek için üretim planlama işlemlerinin uygulanması gerekmektedir.

Üretim planlarının daha yararlı olması için basit, kolay anlaşılır bir şekilde olması ve üretim planı yapılırken üretimde çalışan elemanlarla bilgi alışverişi içerisinde olunması üretim planlamasının uygulanabilirliği açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Hazır giyim işletmelerinde uygun planlama periyodlarının seçilmesi, uygun ürün (model) gruplarının oluşturulması, teknolojik olanaklar, makine ve insan gücü kapasitesi gibi üretim kriterlerinin önceden belirlenip duruma uygun üretim planlaması uygulanmalıdır.

Siparişe göre üretim planlaması, malzeme planlaması, numune üretimi zaman saptaması yapılmalıdır.

Üretim sistemlerinin faaliyet yoğunluğu, model farklılıklarının fazla olması karmaşıklığa neden olmaması için işletme içi faaliyetlerin koordinasyonu sağlanmalıdır.

Hizmet, kalite ve fiyat rekabetinin artması, işletmenin ekonomik düzeyde çalışmasını sağlamak, malzeme makine ve insan gücü kayıplarını minimum düzeye indirmek için üretim planlama işlemlerinin uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Başarer, S. (1989). *Hazır Giyim Üretiminde İş Etüdü*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bayraktar, F. (1988). *Giyim*, 9.Baskı. Sim Matbaası, Ankara.
- Chase, R. B., Jacobs, F. R. and Aquilano, N. J. (2005). *Operations Management for Competitive Advantage*, 11th Edition, McGraw-Hill/Irwin.
- Çakar, E. Ç. (1996). *Hazır Giyim Sektörü İş Sistemlerinde Teknoloji – Verimlilik İlişkilerinin Zaman Boyutu Açısından Değerlendirilmesi "Erkek Gömleği Akış Dilimlerinde İş Etüdü"*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giyim Endüstrisi ve Giyim Eğitimi Bölümü, Ankara.
- Dinçer Ö, Fidan Y. (2009). *İşletme Yönetimine Giriş*, 7.Baskı. Alfa Yayınlar, İstanbul.
- Eren, E. (2003). *Yönetim ve Organizasyon*, 6.Baskı. Beta yayınları, İstanbul.
- Gersak, J. (2013). *Design of Clothing Manufacturing Processes A systematic Approach to planning, Scheduling and Control* A volume in Woodhead Publishing Series in Textiles.
- Kobu, B. (1996). *Üretim yönetimi*, 9.Baskı. İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ÖNGÜT, Ç., E. (2007). *Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sanayinin Değişen Dünya Rekabet Şartlarına Uyumu*, DPT Uzmanlık Tezi: 2703
- Sarkar, P. (2015). Production Planning and Control- the Concept and Definition <http://www.onlineclothingstudy.com/2015/04/production-planning-and-control-concept.html>. Son erişim tarihi: 20 Aralık 2017
- Sarkar P. (2015). Challenges in Production Planning and Control in Apparel Manufacturing <http://www.onlineclothingstudy.com/2015/05/challenges-in-production-planning-and.html>. Son erişim tarihi: 20 Aralık 2017
- Şimşek, M.Ş. (2002). *İşletme Bilimlerine Giriş* 9.Baskı. Günay Ofset, Konya.
- Taykut, R. (1982). *İşletmelerde Üretim Planlaması, Kontrolü ve Diğer Fonksiyonlar Devlet Planlama Teşkilatı Koordinasyon Dairesi Series yayın no: DPT 1935* Ankara.
- Yamak, O. (2004). *Üretim Yönetimi*. IV.Baskı. Sinerji Yayınları, İstanbul.